קרכו

ספריה עממית בטורונטו
יידישע פאלקס ביבליאטעק טאראנטא
JEWISH PUBLIC LIBRARY, TORONTO

פעלדער, פאבריקען און ווערקשעפער

אַדער

אינדוסטריע פערבונדען מיט אַגריקולטור
און גייסטיגע אַרבייט מיט האנד־אַרבייט.

פון

פעטער קראָפּאָטקין

איבערזעצט נאָך דער לעצטער פערבעסערטער אויסגאבע

פון דר. י. א. מעריסאָן.

ארויסגעגעבען פון דער
„קראָפּאָטקין ליטעראטור געזעלשאפט“.
ניו יאָרק, 1914.

פינסקי-מזל פרעס, 84 בויערי, ניו יאָרק.

פון די אַרויסגעבער

דאָס ציעל צו שאַפען אַ סאָציאַל־וויסענשאַפטליכע ליטעראַטור אין אידיש ווערט ביסלעכווייז פערווירקליכט. צו די פאַריגע צוויי ווערק, „די מעמוארען פון אַ רעוואָלוציאָנער“ און „די גענעזייטיגע הילף“ קומט איצט צו אַ דריטעס ווערק, וואָס מוז לויט זיין אינהאַלט זיכער פעררעכענט ווערען אַלס אַ גרויס געווינס פאַר דער אידישער ליטעראַטור און אַלס אַ ווערק פון גרויסע נוצען פאַר דער אויפקלערונג פון דעם אידישען אַרבייטער.

די ערשטע יונגענד־פעריאָדע פון דער סאָציאַליסטישער בעוועגונג צווישען די אידישע מאַסען מיט איהר בראָשורען־ליטעראַטור האָט דערגרייכט איהר ענד. די אידישע סאָציאַליסטישע בעוועגונג טרעט שוין אריין אין די דערוואַקסענע יאָהרען, ווען אַ רייכערע און מעהר אומפּאַסענדע גייסטיגע נאַהרונג איז אַ דרינגענדע נויטווענדיגקייט פאַר איהר ווייטערער ענטוויקלונג. עס איז דעריבער געקומען די צייט צו בויען אַ אידיש־סאָציאַליסטישע ביכער־ליטעראַטור. און דער פונדאַמענט פון דעם בנין מוזען נאַטירליך זיין אונזערע סאָציאַליסטישע קלאַסיקער. עס מוזען אריינגעפיהרט ווערען אין אידיש די ווערק פון פּרודאָן און שטירנער, פון לאַסאַל און מאַרקס, פון פוריע און גאָדווין, און פון אונזערע איבעריגע גרויסע לעהרער. די אידישע מאַסען מוזען האָבען די מעגליכקייט צו שעפּען זייער וויסען דירעקט פון די טיעפע קוואַלען, אָנשטאָט צו זיין אָנגעוויעזען אויף די דינע טריבלעך, דורך וועלכע די אַזוי גערופענע פּאָפּולאַריזאַטאָרס ברייטען־צו פאַר זיי אַ געשמאַקלאָזע, איבערגעגאָסענע פליסיגקייט.

בויענדיג אויף דער סימפּאַטיע און דעם צוטרויען פון די אַרבייטער מאַסען — און דערביי דריקען מיר אויס אונזער דאַנקבאַרקייט די אַלע אַרבייטער־אָרגאַניזאַציעס, וועלכע האָבען געהאָלפען אונזער אַרבייט מיט זייער פינאַנציעלער שטיצע — און געזיכערט פון דעם ערפאָלג, וואָס מיר האָבען געהאַט ביז איצטער, נעהמען מיר זיך פאַר דער ערפילונג פון דער דאָזיגער אויפגאַבע מיט אַ פרישען מוטה, און הויבען שוין אָן די פאָרברייטונג פון אונזער נעקסטען בוך — שטירנער׳ס „דער איינציגער און זיין אייגענטום“.

ניו יאָרק, 1914.

די קראָפּאָטקין ליטעראַטור־געזעלשאַפט.

אַ בעמערקונג פון דעם איבערזעצער.

דאָס בוך וואָס דער לעזער געפינט דאָ איבערזעצט אין אידיש, בעהאַנדעלט דעם איצטיגען צושטאַנד און די מעגליכע פערבעסע־רונגען פון דער אַגריקולטור אָדער לאַנדווירטשאַפט, די ענטוויקלונג פון דער גרויס־אינדוסטריע אָדער פאַבריק־אַרבייט און די לעבענס־פעהיגקייט פון דער קליין־אינדוסטריע אָדער די האַנד־אַרבייט. לויט'ן אינהאַלט האָט דעריבער דער נאָמען פון בוך געדאַרפט אי־בערזעצט ווערען: „לאַנדווירטשאַפט, אינדוסטריע און האַנדווערק", ווי דאָס האָט געטאָן דער דייטשער איבערזעצער. דאָך האָב איך פאָרגעצויגען די ווערטליכע איבערזעצונג פון דעם אָריגינעלען ענגלישען נאָמען „פיעלדס, פעקטאָריעס ענד וואָרקשאַפּס" — „פעלדער, פאַבריקען און ווערקשטעטער" — מחמת דעמזעלביגען טעם, ווי מיר דוכט, פאַרוואָס דער פּראָפעסאָר האָט אויסגעקליבען די דאָזיגע ווערטער: פאַר זייער איינפאַכקייט און מעהר פּאָפּולע־רען קלאַנג. די ווערטער: „לאַנדווירטשאַפט", „אינדוסטריע" און „האַנדווערק" זיינען אבסטראַקטע נעמען פון זאַכען, בעת „פעלדער", „פאַבריקען" און „ווערקשטעטער" זיינען בעצייכנונגען פון די קאָנקרעטע זאַכען גופא, וועלכע מען דאַרף פאַר'ן אַרבייטער ניט פערטייטשען.

אין אַלעם איבעריגען וויל איך פערזיכערן די קריטישע לעזער, וועלכע קענען וועלען געברויכען די דאַטען און ציפער פון דעם ווערק פאַר וויסענשאַפטליכע בעהאַנדלונגען, אַז זיי מעגען זיך פערלאָזען אויף דער אידישער איבערזעצונג אין פּרט פון פּינקטליכ־קייט אקוראַט ווי אויפ'ן ענגלישען אָריגינאַל אַליין.

איך נעהם דאָ די געלעגענהייט צו בעדאַנקען חבר א. גלאַנץ פאַר זיין מיטאַרבייטערשאַפט אין דער איבערזעצונג פון די צוויי קאַפּיטלען: „די קליינע אינדוסטריען און אינדוסטריעלע דערפער".

דר. י. א. מעריסאָן.

ניו יאָרק, דעצעמבער, 1914.

אינהאַלט

זייטען

פון די אַרויסגעבער 3

פון דעם איבערזעצער 4

פאָררעדע פון דעם פערפאַסער .... 9—12

פאָררעדע צו דער ער־שטער אויסגאַבע .... 13—16

קאַפּיטעל I

די דעצענטראַליזאַציע פון די אינדוסטריען .... 17—44

די צוטיילונג פון דער אַרבייט און די פעראייניגונג. — די פער־שפּרייטונג פון אינדוסטריעלער טעכניק. — יעדעס פאָלק דער פּראָדוצירער פון זיינע אייגענע פאַבריצירטע אַרטיקלען. — גרויס־בריטאַניען. — פראַנקרייך. — דייטשלאַנד. — רוס־לאַנד. — „דייטשע קאָנקורענץ“.

קאַפּיטעל II

די דעצענטראַליזאַציע פון די אינדוסטריען (פאָרטגעזעצט) .... 45—69

איטאַליע און שפּאַניען. — אינדיע. — יאַפּאַן. — די פעראייניגטע שטאַאַטען. — באַוועל־ וואָלענס־ און זייד־אינדוסטריען. — די וואַקסענדע נויט פון יעדען לאַנד זיך צו שטיצען דערהויפּט אויף די היימישע פערברויכער.

קאַפּיטעל III

די מעגליכקייטען פון אַגריקולטור .... 70—138

די ענטוויקלונג פון אַגריקולטור. — דער פאָראורטייל פון איבער־בעפעלקערונג. — קען דער באָדען פון גרויס־בריטאַניען דער־נעהרען זיינע איינוואוינער? — בריטישע אַגריקולטור — פערגליכען מיט דער אַגריקולטור פון פראַנקרייך, בעלגיען און דענעמאַרק. — האַנדעל־גערטנעריי: איהרע אויפטהואונגען. — קען זעען ווייץ אין גרויס־בריטאַניען בריינגען פּראָפיטען? — אַמעריקאַנער אַגריקולטור: אינטענסיווע ווירטשאַפט אין די פעראייניגטע שטאַאַטען.

קאַפּיטעל IV

די מעגליכקייטען פון אַגריקולטור (פאָרטגעזעצט) .... 139—166

מאַלטהוס׳עס לעהרע. — פאָרטשריט אין פּראָדוצירען ווייץ. — מזרח־פלאַנדערן. — קאַנאַל־אינזלען. — קאַרטאָפעל גערעטעניי־שען. — פריהער און איצטער. — בעוועסערונג. — מאַיאָר האַללעט׳ס עקספּערימענטען. געפלאַנצטער ווייץ.

זייטען

קאַפּיטעל V

די מעגליכקייטען פון אַגריקולטור (פאָרטגעזעצט)...... 167—208
די אויסשפּרייטונג פון תּאַנדעלס־גערטנעריי און פּרוכט קולטי־ווירונג; אין פראַנקרייך; אין די פעראייניגטע שטאַאַטען. — קולטיווירונג אונטער גלאָז. — קולטיווירונג אין געוואַרעמטע הייזער: אין גערנסעי, אין דזשערסיע; אין בעלגיען.—שלוס.

קאַפּיטעל VI

קליינע אינדוסטריען און אינדוסטריעלע דערפער...... 209—274
אינדוסטריע און אַגריקולטור. — די קליינע אינדוסטריען. — פערשיידענע טיפּען. — קליינע מלאכות אין ענגלאַנד: שעפּפיעלד, לידז, לייק דיסטריקט, בירמינגהאַם. — סטאַטיסטישע דאַטען. — קליינע מלאכות אין פראַנקרייך: וועבעריי און פערשיידענע אַנדערע אַרבייטען. — דער ליאָנער ראַיאָן. — פּאַריז אַ גרויסער צענטער פון קליינע מלאכות. — די רעזולטאַטען פון דעם צענזוס פון יאָהר 1896.

קאַפּיטעל VII

קליינע אינדוסטריען און אינדוסטריעלע דערפער...... 275—304
(פאָרטגעזעצט)
קליינע מלאכות אין דייטשלאַנד: דיסקוסיאָנען איבער דעם געגענשטאַנד און די שלוסען צו וועלכע מען איז געקומען. — רעזולטאַטען פון דעם צענזוס, וואָס איז געמאַכט געוואָרען אין 1882, 1895 און 1907. — קליינע מלאכות אין רוסלאַנד. — שלוסען.

קאַפּיטעל VIII

גייסטיגע אַרבייט און האַנד־אַרבייט............. 305—343
די צושיידונג צווישען וויסענשאַפט און האַנדווערק. — טעכנישע ערציהונג. — אַ פאַלשטענדיגע ערציהונג. — דער מאָסקווער סיסטעם; אָנגעווענדעט אין שיקאַגאָ, באָסטאָן, אַבערדין. — קאָנקרעטער אונטעררינכט. — די איצטיגע צייט־פערשווענדונג. — וויסענשאַפט און טעכניק. — די נוצען וואָס די וויסענשאַפט קען ציהען פון דער פערבינדונג פון גייסטיגער אַרבייט מיט האַנד־אַרבייט.

קאַפּיטעל IX

שלוס.................................... 344—352
אַנהאַנג..................................... 533—410

פעלדער, פאבריקען און ווערקשעפער

פאָררעדע.

פערצעהן יאָהר זיינען פאַראיבער זינט די ערשטע אויסגאבע פון דעם בוך איז געדרוקט געוואָרען, און איבערקוקענדיג דאָס ווערק פאר אַט דער נייער אויסגאבע, האָב איך געפונען צום האנד אַן אונגעהייערע מאסע נייע מאטעריאלען, אי סטאטיסטישע, אי בעשרייבענדע, ווי אויך אַ גרויסע צאָהל נייע ווערק, וואָס האָבען צו טהאָן מיט די פערשיידענע ענינים, וועלכע ווערען בעהאַנדעלט אין דעם בוך. איך האָב אויף דעם אופן געהאַט אַן אויסגעצייכענטע געלעגענהייט צו בעשטעטיגען, אויף וויפיעל עס זיינען מקוים געוואָרען, דורך די שפּעטערע עקאָנאָמישע ענטוויקלונג פון די פערשיידענע פעלקער, די פאָראויסזעהונגען, וועלכע איך האָב פאָרמולירט שרייבענדיג דאָס ערשטע מאָל.

אַט די בעשטעטיגונג ערלויבט מיר צו בעהויפּטען, אַז די עקאָנאָמישע טענדענצען, וועלכע איך האָב דאַמאָלסט געוואַגט אָנצודייטען אין פאָראויס, זיינען פון דאַן אָן געוואָרען אַלץ מעהר און מעהר קלאָר אויסגעשפּראָכען. אומעטום זעהען מיר ווי עס געהט אָן דיזעלביגע דעצענטראַליזאַציע פון די אינדוסטריען; ווי נייע פעלקער טרעטען נאָכאַנאַנד אריין אין די רייהען פון די, וואָס פאבריצירען פאר'ן וועלט־מארק. יעדערער פון די דאָזיגע נייע געקומענע סטארעט זיך צו ענטוויקלען, און עס געלינגט איהם צו ענטוויקלען, די הויפּט־אינדוסטריען אויף זיין איינענער טעריטאָריע, און בעפרייט זיך אויף דעם אופן פון צו ווערען עקספּלואַטירט דורך אַנדערע פעלקער, וועלכע זיינען מעהר פאָרטגעשריטען אין זייער טעכנישער ענטוויקלונג. אַלע פעלקער האָבען געמאַכט אַ מערקווירדיגען פאָרטשריט אין אַט דער ריכטונג, ווי מען וועט עס קענען זעהן פון די נייע פאקטען, וועלכע ווערען געגעבען אין אַט דעם בוך.

פון דער אַנדער זייט זעהט מען, אַז עס וואַקסט ביי אַלע גרויסע אינדוסטריעלע פעלקער די טענדענץ און די נויט צו ענט־וויקלען ביי זיך אין דער היים אַן אינטענסיווערע אגריקולטור־פּראָדוקטיוויטעט, — סיי פערבעסערענדיג די איצטיגע מעטאָדען

פון עקסטענסיווער אגריקולטור מיט דער הילף פון קליינע ווירט־שאפטען, „אינערליכער קאָלאָניזאציע“, אגריקולטורעלער בילדונג און קאָאָפּעראַטיווער ארבייט, סיי דורך דער אריינפיהרונג פון פער־שיידענע נייע צווייגען פון אינטענסיווער אגריקולטור. ספּעציעל ניט אונז ענגלאנד ביי דעם איצטיגען מאָמענט א העכסט בעלעה־רענדען ביישפּיעל פון א בעוועגונג אין דער דערמאָנטער ריכטונג. און אָט די בעוועגונג וועט זיכער ברייננען ניט נאָר א שטארק־נויטיגע פערמעהרונג פון דעם פאָלק'ס פּראָדוקטיווע קרעפטען, וועלכע וועט איהם העלפען זיך צו בעפרייען פון די אינטערנאציאָ־נאלע ספּעקולאנטען אין שפּייז־פּראָדוקטען, נאָר זי וועט אויך דער־וועקען אין פאָלק א פולערע אָבשאצונג פון דעם אונגעהייערען ווערטה פון זיין באָדען, און דעם פערלאנג צו פעררירכטען דעם פעהלער וואָס איז בעגאנגען געוואָרען דערמיט, וואָס ער האָט געלאָזען דעם באָדען אין דעם רשות פון די גרויסע לאנד־אייגענ־טימער און פון די, פאר וועמען עס לוינט זיך איצטער בעסער צו פערדינגען דאָס לאנד אויף געיעג־פּלעצער. די פערשיידענע שריט, וואָס ווערען איצט געמאכט אויפצוהויבען די ענגלישע אגריקולטור און צו בעקומען פון לאנד א פיעל גרעסערע סומע פּראָדוקטען, ווערען אין קורצען אָנגעוויזען אין קאפּיטעל 5.

דערהויפּט האָב איך געפונען פאר נויטיג אריינצובריינגען די רעזולטאטען פון א גרויסער צאָהל נייע פאָרשונגען, ביים איבער־קוקען די קאפּיטלען, וואָס בעהאנדלען די קליינע אינדוסטריען. בעת מעשה האָב איך געהאט די געלעגענהייט צו בעווייזען, אז דער וואוקס פון אַן אונענדליכער פערשיידענהייט פון קליינע אונטער־נעהמונגען ביי דער זייט פון די זעהר גרויסע צענטראליזירטע געשעפטען, ציינט ניט ארויס קיינע צייכענס פון אָבשוואכונג. אין גענענטייל, די פערטיילונג פון עלעקטרישער בעוועגונג־קראפט האָט זיי גאָר געגעבען א נייעם שטוים. אין יענע פּלעצער וואו די וואסער־קראפט איז בענוצט געוואָרען צו פערטיילען עלעק־טרישע קראפט אין די דערפער, און אין יענע שטעדט וואו די מאשינעריע אויף צו פּראָדוצירען עלעקטרישע בעלייכטונג ביי־נאכט איז בענוצט געוואָרען צוצושטעלען בעוועג־קראפט ביי טאָג, הויבען די קליינע אינדוסטריען גאָר אַן א נייע ענטוויקלונג.

אויף דעם געביט בין איך אימשטאנד צוצוגעבען צו דער

איצטיגער אויפלאגע די אינטערעסאנטע רעזולטאטען פון אן ארבייט וועגען די קליינע אינדוסטריען אין דער פעראייניגטער ענגלישער מלוכה, וואס איך האב געמאכט אין יאהר 1900. אזא ארבייט איז געווארען מעגליך נאר נאכדעם ווי די ברימישע פאבריק־אינספעקטארען האבען פערעפענטליכט (אין קראפט פון דעם פאבריק־געזעץ פון 1895) זייערע ערשטע ראפארטען, פון וועלכע איך האב געקענט פעסטשטעלען די ביז אהער אונבעקאנטע צאהל־פראפארציע צווישען די גרויסע און קליינע אינדוסטריען אין דער פעראייניגטער ענגלישער מלוכה.

ביז דאן זיינען ניט געווען בנמצא קיינע שום ציפער בנוגע דער פערטיילונג פון ארבייטער אין די גרויסע און קליינע פאבריקען און ווערקשעפער פון גרויס־בריטאניען; אזוי אז ווען עקאנאמיסטען האבען גערעדט וועגען דעם „אונפערמיידליכען" טויט פון די קליינע אינדוסטריען, האבען זיי בלויז אויסגעדריקט השערות, וואס זיינען געווען געבויט אויף א בעגרענצטער צאהל בעאבאכטונגען, וועלכע זיינען געמאכט געווארען הויפטזעכליך איבער א טייל פון דער טעקסטיל־אינדוסטריע און מעטאלורגיע. ערשט נאכדעם ווי מר. וויטעלעגג האט פערעפענטליכט די ערשטע ציפער, פון וועלכע מען קען ציהען ראיעלע שלוסען, האט מען געקענט זעהן, ווי ווייט די דאזיגע ברייטע שלוסען זיינען בעשטעטיגט געווארען פון די ווירקליכע פאקטען. דא אין ענגלאנד, ווי איבעראל, עקזיסטירען די קליינע אינדוסטריען נאך אלץ, און אין א סך וויכטיגע צווייגען פון דער נאציאנאלער פראדוקציאן קומען אפילו צו גייע, ווי א נויטיגער געוויקס, ביים זייט פון די זעהר גרויסע פאבריקען און אונגעהייערע צענטראליזירטע ווערקשאפטען. איך לעג דעריבער צו צו דעם קאפיטעל וועגען די קליינע אינדוסטריען א רעזומע פון דער ארבייט, וואס איך האב פערעפענטליכט איבער דעם ענין אין דער „ניינטינטה סענטיורי".

בנוגע פראנקרייך גיבען די העכסט־אינטערעסאנטע בעאבאכטונגען, וואס ארדוען דימאזע האט געמאכט אין פערלויף פון זיינע פיעל־יעהריגע רייזען איבער'ן גאנצען לאנד, מיר די מעגליכקייט צו בעווייזען די מערקווירדיגע ענטוויקלונג פון די דארף־אינדוסטריען, און די נוצען וואס מען האט פון זיי געצויגען פאר די נייעסטע ענטוויקלונגען אין אגריקולטור און הארטיקולטור.

אויסער דעם, די פערעפענטליכונג פון די סטאַטיסטישע רעזולטאַטען פון דעם פראַנצויזישען אינדוסטריעלען צענזוס, פון יאָהר 1896, ערלויבט מיר איצטער צו געבען פאַר פראַנקרייך די ציפערפאַקטען, וואָס בעווייזען די ווירקליכע פערהעלטניסמעסיגע בעדייטונג פון די גרויסע און קליינע אינדוסטריען.

און ענדליך, די נייע פערעפענטליכונג פון די רעזולטאַטען פון דעם דריטען אינדוסטריעלען צענזוס, וואָס איז געמאַכט געוואָרען אין דייטשלאַנד אין 1907, גיט מיר די פאַקטען אויף צו בעווייזען, ווי די דייטשע קליינע אינדוסטריען האַלטען־אָן זייערע פאָזיציעס פאַר די לעצטע 25 יאָהר — אַ געגענשטאַנד וועלכען איך האָב בלויז געקענט בעריהרען אויף אַן אַלגעמיינעם אופן אין די ערשטע אויסגאַבען. די רעזולטאַטען פון דעם דאָזיגען צענזוס, אין פערגלייך מיט די פריהערדיגע צוויי צענזוסען, ווי אויך געוויסע שלוסען, צו וועלכע קאָמפּעטענטע דייטשע שריפטשטעלער זיינען געקומען, ווערען אָנגעגעבען אין דעם אָנהאַנג. אַזוי אויך די רעזולטאַטען, צו וועלכע מען איז לעצטענס געקומען אין דער שווייץ, בנוגע איהרע היימישע אינדוסטריען.

וואָס איז שייך דער נויט, וועלכע פיהלט זיך ביי דעם מאָמענט אומעטום, פון אַן ערציהונג וואָס זאָל פעראייניגען אַ ברייטען וויסענשאַפטליכען אונטעררכט מיט אַ ריכטיגער קענטעניש פון האַנד־אַרבייט — אַ פראַגע, וועלכע איך בעהאַנדעל אין לעצטען קאַפּיטעל — קען מען זאָגען, אַז דער קאַמפּף איז אין ענגלאַנד שוין געוואונען געוואָרען פאַר די לעצטע צוואַנציג יאָהר. דער פּ ר י נ צ י פּ ווערט שוין אַנערקענט ביי דער צייט אומעטום, אָבוואויל די מעהרסטע פעלקער, מחמת זיי זיינען פעראָרעמט דורך זייערע בעוואָפענונגען, ווענדען אַן דעם פּרינציפּ אין לעבען זעהר און זעהר לאַנגזאַם.

ברייטאָן, אָקטאָבער, 1912.

פּ. קראָפּאָטקין.

פאָררעדע צו דער ערשטער אויסגאבע

די נאציאָנאַל־עקאָנאָמען האָבען אונטער די נעמען פראָפיט, רענטע, קאפיטאל־צינזען, מעהרווערטה און דערגלייכען, שטארק דיסקוטירט די נוצען, וואָס די אייגענטימער פון לאנד אָדער קאפי־טאל, אָדער די געוויסע פריווילעגירטע פעלקער, קענען ציהען ענט־ווערער פון דעם ניט־דערצאָהלטען ארבייטס־לוין, אָדער פון דעם נידעריגען שטאנד, אין וועלכען איין געזעלשאפט־קלאס געפינט זיך לגבי אן אנדער קלאס, אָדער פון דער נידעריגערער עקאָנאָ־מישער ענטוויקלונג, אין וועלכער איין פאָלק געפינט זיך לגבי אן אנדער פאָלק. אזוי ווי די דאָזיגע פראָפיטען ווערען פערטיילט אין א זעהר ניט־גלייכער פראָפּאָרציע צווישען די פערשיידענע מענשען, קלאסען און פעלקער, וואָס בעטיילינען זיך אין דער פראָ־דוקציאָן, האָט מען זיך גענומען פיעל מיה אויסצופאָרשען די היינ־טיגע איינטיילונג פון די איינקונפטען און איהרע עקאָנאָמישע און מאָראַלע פאָלגען, ווי אויך די ענדערונגען, וואָס קענען איינגעפיהרט ווערען אין דער היינטיגער עקאָנאָמישער אָרגאניזאציע פון דער געזעלשאפט, כדי צו מיטברייינגען א מעהר גערעכטע פערטיילונג פון די שנעל־וואקסענדע רייכטימער. און גראָד ווענען די פראָ־גען, וואָס זיינען שייך צו דעם רעכט אויף דעם דאָזיגען צו־וואוקס פון רייכטום, ווערען איצט אויסגעפאָכטען די הייסעסטע קאמפען צווישען די עקאָנאָמיסטען פון פערשיידענע שולען.

דערווייל איז די גרויסע פראגע: „וואָס זאָלען מיר פראָדו־צירען און ווי אזוי זאָלען מיר פראָדוצירען?" נויטיגערווייז געבלי־בען אין הינטערגרונד. די פאָליטישע עקאָנאָמיע, ארויסקריכענדיג ביסלעכווייז פון איהר האלב־וויסענשאפטליכער שטופע, איז אלץ מעהר און מעהר גענויגט צו ווערען א וויסענשאפט, וואָס גיט זיך אָב מיט דער פאָרשונג פון די מענשליכע בעדערפענישען און ווי אזוי מען קען זיי בעפריעדיגען מיט דער מעגליכסט קלענסטער פערשווענדונג פון ענערגיע — דאָס הייסט, צו ווערען א מין פ י ז י א ל א ג י ע פ ו ן ד ע ר ג ע ז ע ל ש א פ ט. ביז אהער אָבער האָבען בלויז ווייניגע עקאָנאָמיסטען אָנערקענט, אז

דאָס איז דאָס ריכטיגע געביט פון דער פּאָליטישער עקאָנאָמיע, און פּרובירט צו בעהאַנדלען זייער וויסענשאַפט פון אָט דעם שטאַנדפּונקט. דער הויפּט געגענשטאַנד פון געזעלשאַפטליכער עקאָנאָמיע — ד. ה. די עקאָנאָמיע פון די כחות, וואָס פאָדערען זיך צו בעפריעדיגען די מענשליכע בעדערפעניששען — איז דעריבער אַן ענין, וואָס מען קען קוים דערוואַרטען ער זאָל ווערען בעהאַנדעלט אין אַ קאָנקרעטער פאָרם אין עקאָנאָמישע ווערק.

די ווייטערדיגע זייטען זיינען אַ בייטראַג צו אַ טייל פון אָט דעם ברייטען ענין. זיי ענטהאַלטען אַן אונטערזוכונג וועגען די נוצען, וואָס ציוויליזירטע געזעלשאַפטען קענען ציהען פון אַ פערייניגונג פון אינדוסטריעלע טהעטיגקייטען מיט אינטענסיווער אַגריקולטור, און פון קאָפּ־ארבייט מיט האַנד־ארבייט.

די וויכטיגקייט פון אַזאַ פעראייניגונג האָט ניט פערפעהלט צו ציהען די אויפמערקזאַמקייט פון איינינע תלמידי חכמים פון סאָציאַלער וויסענשאַפט. די פראַגע איז שטאַרק דיסקוטירט געוואָרען מיט אַ פופציג יאָהר צוריק אונטער די נעמען „האַרמאָנישע ארבייט", „אינטעגראַלע בילדונג" און אַזוי ווייטער. עס איז דאַמאָלסט אויפגעצייגט געוואָרען, אַז די גרעסטע סומע וואויל־שטאַנד קען דערגרייכט ווערען, ווען אין אַ געמיינשאַפט זיינען פעראייניגט אַלערליי אַגריקולטורעלע, אינדוסטריעלע און גייסטיגע טהעטיגקייטען צוזאַמען; און אַז אַ מענש גיט ארויס זיין בעסטעס, ווען ער איז אימשטאַנד אָנצו־ווענדען זיינע געוועהנליך פערשיי־דענע פעהיגקייטען אויף מעהרערע טהעטיגקייטען — אין דער פאָרם, אין ווערקשאָפּ, אין פאַבריק, אין שטודיר־צימער אָדער אַטעליער, — אַנשטאָט צו זיין געשמידט זיין גאַנצען לעבען לאַנג צו בלויז איינער פון אָט די טהעטיגקייטען.

פיעל נעהנטער צו אונזער צייט, אין די זיעבעציגער יאָהרען, האָט הערבערט ספּענסער'ס טעאָריע פון עוואָלוציע ארויסגערופען דאָס ערשיינען אין רוסלאַנד פון אַ מערקווירדיגען ווערק, „די טעאָ־ריע פון פּראָגרעס", פון נ. ק. מיכאַילאָווסקי. דער רוסישער פּער־פאַסער האָט טיעפזיניג אונטערזוכט דעם טייל אין פּראָגרעסיווער עוואָלוציע, וואָס געהערט צו דיפערענציאַציע און דעם אנדער טייל, וואָס געהערט צו אינטעגראַציע פון די

פעהיגקייטען און טהעטיגקייטען, און האָט אין דעם זין פערפאָל־קאָמט ספענסער'ס פאָרמולע פון דיפערענצירונג.

און ענדליך, אויסלאָזענדיג א צאָהל קלענערע מאָנאָגראַפיען, מוז איך דערמאָנען א געדאנקען־רייכען קליין ביכעל פון דזש. ד. דאָרזש, דעם סטאַטיסטיקער פון די פעראייניגטע שטאַאטען („פארם און פאבריק: די הילף וואָס די אגריקולטור ציהט פון די אינדוסטריען", ניו יאָרק, 1886). ער דיסקוטירט די אייגענע פראגע פון א פּראַקטישען אַמעריקאַנער שטאַנדפּונקט.

מיט א האלבען יאָהרהונדערט צוריק האָט די האַרמאָנישע פעראייניגונג צווישען אַגריקולטורעלע און אינדוסטריעלע טהעטיג־קייטען, ווי אויך צווישען קאָפּ־אַרבייט און האנד־ארבייט, נאָר געקענט זיין א גאנץ ווייטער וואונש. די בעדינגונגען, אונטער וועלכע דער פאבריק־סיסטעם האָט געארבייט, ווי אויך די פערעל־טערטע פאָרמען פון אגריקולטור, וואָס האָבען געהערשט אין יענער צייט, האָבען ניט דערלאָזען, אז אזא פעראייניגונג זאָל זיין פּראַק־טיש מעגליך. א סינטעטישע פּראָדוקציאָן איז געווען אונמעגליך. דערווייל אָבער האָט די וואונדערבארע פעראיינפאכונג פון די טעכנישע פּראָצעסען סיי אין דער אינדוסטריע, סיי אין דער אגרי־קולטור, וואָס האָט טיילווייז צו פערדאנקען די אַלץ־גרעסערע צו־טיילונג פון דער ארבייט — אויפ'ן זעלביגען משקל ווי מיר זעהען עס אין דער ביאָלאָגיע — געמאכט אז דער דאָזיגער סינטעז זאָל ווערען מעגליך; און איצטער צייגט זיך שוין ארוים אין דער מאָדערנער עקאָנאָמישער ענטוויקלונג א קלאָר־אויסגעשפּראָכענע טענדענץ, וואָס פיהרט צו א סינטעז פון די מענשליכע טהעטיג־קייטען. אָט די טענדענץ ווערט פונאנדערגעגליעדערט אין די ווייטערדיגע קאפּיטלען — דערביי ווערט געלעגט א בעזונדער געוויכט אויף די היינטיגע מעגליכקייטען פון דער אגריקולטור, וועלכע ווערען בעלויכטען דורך א צאָהל ביישפּיעלען גענומען פון פערשיידענע לענדער, און אויך אויף די קליינע אינדוסטריען, וואָס האָבען בעקומען א נייעם שטוים דורך די נייע מעטאָדען ווי צו איבערליפערען בעוועג־קראַפט.

דער עצם פון אָט די אָבהאנדלונגען איז געווען געדרוקט, אין די יאָהרען 1888—90, אין די „ניינטינטה סענטיורי" און איינע פון זיי איז געווען געדרוקט אין די „פאָרום". די טענדענצען אָבער,

וואָס זיינען דאָרט אָנגעצייגט געוואָרען, זיינען אין די לעצטע צעהן יאָהר בעשטעטיגט געוואָרען דורך אזא גרויסער מאסע בעווייזען, אז איך האָב געמוזט אריינברייננגען א זעהר היבשע סומע נייע מאַטעריאַלען, און די קאַפּיטלען איבער אַגריקולטור און די קליינע מלאכות האָבען געמוזט איבערגעשריבען ווערען פון דאָס ניי.

איך בענוץ די געלעגענהייט צו בעדאַנקען די רעדאַקטערע פון די „ניינטינטה סענטיורי" און די „פאָרום" פאַר זייער געפעליגע ערלויבניש איבערצודרוקען אָט די אָבהאַנדלונגען אין א נייער פאָרם, ווי אויך אַלע פריינד און קאָרעספּאָנדענטען, וועלכע האָבען מיר געהאָלפען צונויפצוקלייבען אויסקונפטען וועגען אַגריקולטור און די קליינע מלאכות.

בראָמלעי, קענט, 1898.

פּ. קראָפּאָטקין.

קאַפּיטעל I.

די דעצענטראַליזאַציע פון די אינדוסטריען.

די צוטיילונג פון דער אַרבייט און די פעראייניגונג. — די פערשפּרייטונג פון אינדוסטריעלער טעכניק. — יעדעס פאָלק דער פּראָדוצירער פון זיינע אייגענע פאַבריצירטע אַרטיקלען. — גרויס־בריטאַניען. — פראנקרייך. — דייטשלאנד. — רוסלאנד. — „דייטשע קאָנקורענץ“.

ווער געדענקט ניט דעם בעריהמטען קאַפּיטעל, מיט וועלכען אַדאַם סמיטה פאַנגט אָן זיין אונטערזוכונג וועגען דעם כאַראַקטער און די אורזאַכען פון דעם רייכטום פון די נאַציאָנען? אפילו אזוינע היינטיגע עקאָנאָמען, וואָס ווענדען זיך זעלטען־ווען צו די ווערק פון דעם פאָטער פון פּאָליטישער עקאָנאָמיע, און פערגעסען אָפּט די אידעען, וועלכע האָבען יענע ווערק בעגייסטערט, קענען אויך יענעם קאַפּיטעל כמעט אויף אויסווענדיג — אַזויפיעל מאָל איז ער זייט דאַן איבערגעשריבען און איבערגעדרוקט געוואָרען. ער איז געוואָרען אַ מין „אני מאמין“, און די עקאָנאָמישע געשיכטע פון דעם יאָהרהונדערט, וואָס איז אוועקגעגאַנגען זינט אַדאַם סמיטה האָט געשריבען, איז געוואָרען אַזוי צו זאָגען אַ פּאַקטישער פּרוש אויף דעם דאָזיגען אַרטיקעל.

„צוטיילונג דער אַרבייט“ איז געווען זיין צייכען־וואָרט. און די טיילונג און ווייטערטיילונג — די פעסטע צוטיילונג — פון טהעטיגקייטען איז אַזוי ווייט געטריבען געוואָרען, אַז עס האָט צוטיילט די מענשהייט אין קאַסטעס, וועלכע זיינען כמעט אַזוי פעסט אָבגעזונדערט, ווי די קאַסטעס פון אַלטען אינדיען. ערשטענס האָבען מיר די ברייטע איינטיילונג אין פּראָדוצירער און פערברויכער: ווייניג־פערברויכענדע פּראָדוצירער פון איין זייט און קנאַפּ־וואָס־פּראָדוצירענדע פערברויכער פון דער אנדער זייט. דאַן קומט נאָך אַ רייהע איינטיילונגען צווישען די פּראָדוצירער: האַנד־אַרבייטער און גייסטיגע אַרבייטער, וועלכע זיינען שאַרף אָבגעטיילט איינע פון די אַנדערע צו זייער ביידענס שאָדען; אַגריקולטור־אַרבייטער און

פאַבריק־ארבייטער; און צווישען די לעצטע, וויעדער איינטיילונגען אָהן אַ צאָהל. און דאָס ווערט געטריבען אַזוי וויט, אַז עס קומט אויס ווי דער היינטיגער אידעאַל וואָס אַן ארבייטער דאַרף זיין, וואָלט געווען — אַ מאַן אָדער אַ פרוי, אָדער אפילו אַ מיידעל אָדער אַ איננגעל, אָהן אַ ברעקל ידיעה פון אַ וואָסער עס איז האַנדווערק, אָהן אַ שום בעגריף פון דער ארבייט, ביי וועלכער ער אָדער זי איז בעשעפטיגט; אַ מענש וואָס קען נאָר מאַכען דעם גאַנצען טאָג און זיין גאַנצען לעבען לאַנג איין איינציג טיילכעל פון עפּעס אַ זאַך: וועלכער פון דעם עלטער פון דרייצעהן ביז זעכציג יאָהר שטופּט נאָר דאָס קויהלען־וועגעלע אויף אַ געוויסען פּלאַץ אין דער מינע, אָדער מאַכט נאָר די פרוזשינקע פון אַ פען־מעסערל, אָדער „דעם 18טען טייל פון אַ שפּילקע“. פּשוט'ע משרתים פון אַ געוויסער מאַשין; בלויז פלייש־ און ביינער־טיילען פון עפּעס אַן אונגעהויערן מעכאַניזם; ניט האָבענדיג די מינדסטע אידעע, ווי אַזוי און פאַר וואָס די מאַשין מאַכט איהרע ריטמישע בעוועגונגען.

געלערענטע האַנדווערקעריי ווערט אָבגעשאַפט, ווי עפּעס אַן איבערגעבליבענע זאַך פון דער פערגאַנגענהייט, וואָס איז פעראורטיילט צו פערשווינדען. אָנשטאָט דעם קינסטלער, וואָס האָט פריהער געהאַט אַן עסטעטישען גענוס אין דעם ווערק פון זיינע הענד, איז איינגעפיהרט געוואָרען דער מענשליכער שקלאַף פון אַן אייזערנעם שקלאַף. נאָך מעהר, אפילו דער לאַנדאַרבייטער, וועלכער פלעגט פריהער געפינען אַן אָברוה פון זיין שווערען לעבען אין דער היים פון זיינע אורעלטערן — די צוקינפטיגע היים פון זיינע קינדער —; וועלכער פלעגט געפינען אַ טרייסט אין זיין ליעבשאַפט צו די פעלדער און אין זיין מונטערן פערקעהר מיט דער נאַטור — אפילו ער איז פעראורטיילט געוואָרען צו פערשווינדען צוליעב דער צוטיילונג פון דער ארבייט. מען דערצעהלט אונז, אַז ער איז „אַ טעות אין צייט“; אַז מען מוז איהם פערבייטען, אין אַ באַנאַנזאַפאָרם, אויף אַ צופעליגען ארבייטער, וועלכען מען דינגט איבערן זומער און מען הייסט געהן ווען דער הערבסט קומט אָן — אַ טרעמפּ, וועלכער וועט מעהר קיינמאָל ניט זעהן דאָס פעלד, וואָס ער האָט אמאָל אין זיין לעבען בעאַרבייט. „עס איז אַ מעשה פון עטליכע יאָהר“, זאָגען אונז די עקאָנאָמיסטען, „וואָס דאַרף דויערן צו רעפאָרמירען די לאַנדווירטשאַפט אין איינקלאַנג מיט די ריכטיגע

פּרינציפּען פון דער צוטיילונג פון דער אַרבייט און דער מאָדערנער אינדוסטריעלער אָרגאַניזאַציע".

נעבלענדעט פון די רעזולטאַטען, וואָס מען האָט בעקומען אין אונזער יאָהרהונדערט פון וואונדערבאַרע ערפינדונגען, דערהויפּט אין ענגלאַנד, זיינען אונזערע נאַציאָנאַל-עקאָנאָמען און פּאָליטיקער נאָך ווייטער געגאַנגען אין זייערע טרוימען וועגען דער צוטיילונג פון דער אַרבייט. זיי האָבען פּראָקלאַמירט די נויטווענדיגקייט צו צעטיילען די גאַנצע מענשהייט אויף נאַציאָנאַלע ווערקשעפּער, וואָס זאָלען האָבען, יעדערער בעזונדער, זיין אייגענע ספּעציאַליטעט. מען האָט אונז געלערענט, צ. ב. ש., אַז אונגאַרן און רוסלאַנד זיינען פּראַאויס בעשטימט געוואָרען פון דער נאַטור ארויסצוגעבען תבואה, כדי צו שפּייזען די אינדוסטריעלע לענדער; אַז ענגלאַנד דאַרף בעזאָרגען דעם וועלט-מאַרק מיט באַוועל-וואַארע, אייזען-פּראָדוקטען און קויהלען; בעלגיען — מיט וואָלצייג, און אַזוי ווייטער. יאָ, אפילו יעדער געגענד, אין יעדען לאַנד, מוז אויך האָבען זיין אייגענע ספּעציאַליטעט. אַזוי איז עס אַ געוויסע צייט געווען, און אַזוי מוז עס אויך בלייבען ווייטער. פערמעגענס זיינען אויף דעם שטייגער געמאַכט געוואָרען, און וועלען אויף דעמזעלבינען שטייגער ווייטער געמאַכט ווערען. אַזוי ווי עס איז פּראָקלאַמירט געוואָרען, אַז דער רייכטום פון די פעלקער מעסט זיך לויט דער סומע פּראָפיטען, וואָס די ווענינע האָבען געמאַכט, און אַז די גרעסטע פּראָפיטען ווערען געמאַכט דורך דער ספּעציאַליזאַציע פון אַרבייט, האָט מען גאָר ניט בעגריפען, אַז עס איז נאָך אַ פראַגע, צי לעבעדינע מענשען וועלען תמיד זיך ל אָ ז ע ן אַזוי ספּעציאַליזירען, צי פעלקער ק ע נ ע ן ווערען ספּעציאַליזירט אַזוי ווי פעראיינצעלטע אַרבייטער. די טעאָריע איז געווען גוט פאַר היינטיגען טאָג — וואָס זאָל אונז אהרען פאַר מאָרגען? דער מאָרגענדיגער טאָג קען שאַפען זיין איינענע טעאָריע!

און דאָס האָט ער טאַקע געטהאָן. עס האָט זיך אַרויסגעשטעלט, אַז דער שמאָלער בעגריף פון לעבען, וועלכער איז בעשטאַנען פון דער מיינונג, אַז פּ ר אָ פ י ט ע ן זיינען דער איינציגער הויפּט-מאָטיוו פון דער מענשליכער געזעלשאַפט, און דער עקשנ'-דיגער בליק, וואָס מיינט, אַז דאָס וואָס האָט נעכטען עקזיסטירט, וועט אַלע מאָל עקזיסטירען, שטימען ניט מיט די טענדענצען פון

מענשליכען לעבען; און דאָס לעבען איז אוועקגעגאנגען אין אַן אַנדער ריכטונג. קיינער וועט ניט אָבלייקענען, אַז דורך ספּעציאַליזאַציע קען מען דערגרייכען אַ הויכע שטופע פון פּראָדוקציאָן. אָבער פּונקט אין דעם ערך אויף וויפיעל עס ווערט איינפאכער און גרינגער זיך אויסצולערנען די ארבייט, וואָס פאָדערט זיך פון דעם איינצעלנעם אין דער מאָדערנער פּראָדוקציאָן, און וועלכע ווערט דערייבער אויך מעהר מאָנאָטאָן און ערמיעדענד — פּונקט אַזוי פיעל ווערען די פאָדערונגען פון דעם איינצעלנעם צו בייטען זיין ארבייט, צו אויסאיבען אַלע זיינע פעהיגקייטען, אַלץ מעהר און מעהר דרינגענד. די מענשהייט זעהט איין, אַז עס איז ניט קיין טובה פאַר דער געמיינשאפט, וואָס מען שמידט צו אַ מענשען זיין גאנצען לעבען לאנג צו אַ בעשטימטען ווינקעל אין אַ ווערקשאָפּ אָדער אַ מינע; אַז זי געווינט גאָרנישט פון דעם, וואָס זי לאָזט איהם ניט צו צו אַזוינע ארבייט, וואָס וואָלט איהם געבראַכט אין אַ פרייען פערקעהר מיט דער נאַטור, וואָס וואָלט איהם געמאכט פאַר אַ בעוואוסטזיניגען טייל פון דער גרויסער אַלגעמיינהייט, פאַר אַ שותף אין די העכסטע גענוסען פון וויסענשאַפט און קונסט, פון פרייען ווירקען און שאַפען.

אויך די פעלקער ווילען זיך ניט לאָזען ספּעציאַליזירען. יעדעס פאָלק איז אַ געמישטער קבוץ פון אַלערליי געשמאַקען און נייגונגען, פון בעדערפנישען און מעגליכקייטען, פון פעהיגקייטען און ערפינדערישע קרעפטען. די טעריטאָריע, וואָס יעדעס פאָלק בעוואוינט, איז ווידער אַ העכסט־פערשיידענער צונויפשטעל פון באָדענס און קלימאַטען, פון בערג און טהאָלען, פון משופּע'דיגע פלאַכען, וועלכע פיהרען צו נאָך־גרעסערע פערשיידענהייטען פון טעריטאָריען און ראַסען. פערשיידענאַרטיגקייט איז דער כאַראַקטער־צייכען אי פון דער טעריטאָריע, אי פון איהרע איינוואוינער; און אָט די פערשיידענאַרטיגקייט מיינט פערשיידענע בעשעפטיגונגען. לאַנדווירטשאַפט רופט ארויס אין לעבען די אינדוסטריען און די אינדוסטריען האַלטען אויף די לאַנדווירטשאַפט. זיי ביידע לאָזען זיך ניט אָבזונדערען, און די פערבינדונג, די פעראייניגונג (אינטעגראַציע) פון ביידען, ברענגט ארויס די גרויסאַרטיגסטע רעזולטאַטען. אין דעם ערך, וואָס דאָס טעכנישע וויסען ווערט יעדען איינעמס מעגליכער געבויט; אין דעם ערך אויף וויפיעל עס ווערט אינטערנאַ־

ציאנאל און קען ניט געהאלטען ווערען פון קיינעם בסוד, אויף אזוי־פיעל קריגט יעדעס פאלק די מעגליכקייט צו פערווענדען אלע זיינע פערשיידענע כחות אויף אלע פערשיידענע אינדוסטריעלע און לאנדווירטשאפטליכע בעשעפטיגונגען. דאס וויסען איגנארירט די קינסטליך־געמאכטע פאליטישע גרעניצען. די אינדוסטריען ווייסען אויך ניט פון אזוינע גרעניצען; און די היינטיגע טענדענץ פון דער מענשהייט איז צו האבען אין יעדען לאנד, אין יערען בעזונדער געגענד, די מעגליך־גרעסטע פערשיידענהייט פון אינדוסטריען צוזאמען מיט לאנדווירטשאפט. די בעדערפענישען פון די מענשליכע געמיינשאפטען איז אויף דעם אופן גלייך צו די בעדערפענישען פון דעם איינצעלנעם מענשען: בעת א צייטווייליגע צוטיילונג פון אויפגאבען בלייבט אלץ די זיכערסטע גאראנטיע פאר ערפאלג אין יעדער בעזונדער אונטערנעהמונג, איז די בעשטענדיגע צוטיילונג פעראורטיילט צו פערשווינדען און פערביטען ווערען אויף א פערשיידענארטיגקייט פון בעשעפטיגונגען — גייסטיגע, אינדוסטריעלע און לאנדווירטשאפטליכע — אין איינקלאנג מיט די פערשיידענע פעהיגקייטען, וואס געפינען זיך אין יעדען מענשליכען קבוץ.

ווען מיר קעהרען זיך אב פון די פלפולים פון אונזערע טעקסטביכער און אונטערזוכען דאס מענשליכע לעבען אלס גאנצעס, געפינען מיר באלד אויס, אז אין דערזעלביגער צייט וואס מען מוז אויפהאלטען אלע נוצען פון דער צייטווייליגער צוטיילונג פון ארבייט, איז אבער שוין אויך לאנג צייט צו פאדערען די נוצען פון דער פעראייניגונג פון ארבייט. די פאליטישע עקאנאמיע האט ביז איצטער דורכאויס נאר גע'טענה'ט פאר צוטיילונג. מיר פראקלאמירען פעראייניגונג; און מיר בעהויפטען, אז דער אידעאל פון דער געזעלשאפט — ד. ה. פון דעם צושטאנד, צו וועלכען די געזעלשאפט מארשירט שוין — איז א געזעלשאפט פון אינטעגרירטער, פעראייניגטער ארבייט. א געזעלשאפט, וואו יעדער איינצעלנער שאפט אי האנד־ארבייט, אי גייסטיגע ארבייט; וואו יעדער קערפערליך־געזונדער מענש איז אן ארבייטער, און וואו יעדער ארבייטער ארבייט אי אויפ'ן פעלד, אי אין אן אינדוסטריעלען ווערקשאפ; וואו יעדער קבוץ פון איינצעלנע — א פאלק, אדער ריכטיגער א געגענד — וואס איז גענוג

גרױס צו קענען פערברױכען א געװיסע פערשײדענאַרטיגקײט פון נאַטירליכע מיטלען, פּראָדוצירט און פערברױכט אלײן דעם גרעסטען טײל פון זײנע לאַנדװירטשאַפטליכע און פאַבריצירטע פּראָדוקטען.

עס פערשטעהט זיך, כל זמן די געזעלשאַפט בלײבט אַזױ אָרגאַניזירט, אז זי ערלױבט די גרונדבעזיצער און די קאַפּיטאַליסטען אװעקצונעהמען פאר זיך, אונטער דעם שוץ פונ׳ם שטאַאַט און די אַלטע רעכטען, דעם יעהרליכען עודף (מעהרװערטה) פון דער מענשליכער פּראָדוקציאָן, קען אזא מין ענדערונג ניט דורכגעפיהרט װערען גרינגליך. דער הײנטיגער אינדוסטריעלער סיסטעם אָבער, װעלכער איז געבױט אױף דער בעשטענדיגער ספּעציאַליזאַציע פון אױפגאַבען, טראָגט שױן אין זיך די שפּראָצען פון זײן אײגענעם ריכטינען אונטערגאַנג. די אינדוסטריעלע קריזיסען, װעלכע װערען װאָס װײטער אַלץ שאַרפער און מעהר פערלענגערט, און נאָך ערגער און שאַרפער צוליעב די בעװאַפענונגען און מלחמות, װאָס װערען אַרױסגערופען פון דעם הײנטיגען סיסטעם, מאַכען זײן קיום אַלץ שװערער און שװערער. אחוץ דעם צײגען די אַרבײטער קלאַר אַרױס זײער אָבזיכט מעהר ניט צו פערטראָגען געדולדיג דעם עלענד, װאָס יעדער קריזיס ברענגט מיט זיך מיט. און יעדער קריזיס ברענגט נעהנטער דעם טאָג, װען די הײנטיגע אינסטיטוציעס פון פּריװאַט־אײגענטום און פּראָדוקציאָן װעלען אױפגעטרײסעלט װערען ביז אין זײער פונדאַמענט פון אַזױנע אינערליכע קאַמפּען, װעלכע װעלען, אין פּרט פון זײער שרעקליכקײט, אָבהענגען פון דעם בעסערן אָדער ערגערן פערשטאַנד פון די, װאָס זײנען איצטער די פּריװילעגירטע קלאַסען.

מיר בעהױפּטען אָבער אױך, אז יעדע סאָציאַליסטישע פּראָבע איבערצומאַכען די הײנטיגע בעציהונגען צװישען קאַפּיטאַל און אַרבײט װעט זײן א דורכפאַל, אױב זי װעט ניט נעהמען אין בע־טראַכט די פריהער־דערמאָנטע טענדענצען צו אַרבײט־פעראײניגונג. די דאָזיגע טענדענצען האָבען לױט אונזער מײנונג נאָך ניט געצױ־גען אױף זיך די געהעריגע אױפמערקזאַמקײט פון די פערשײדענע סאָציאַליסטישע שולען — עס װעט אָבער מוזען קומען דערצו. אַן איבערגעבױטע געזעלשאַפט װעט מוזען אָװעקװאַרפען דעם טעות׳־דיגען גאַנג, לױט װעלכען די פעלקער װערען ספּעציאַליזירט צו פּראָדוצירען ענטװעדער לאַנדװירטשאַפטליכע אָדער מאַנופאַקטור־

פראָדוקטען. זי וועט זיך מוזען פערלאָזען אויף זיך אליין צו פראָדוצירען איהרע נאַהרונגסמיטלען און פיעלע, אויב ניט די מעהרסטע רויה־מאַטעריאַלען. זי וועט מוזען געפינען די בעסטע וועגען ווי צו פעראייניגען לאַנדווירטשאַפט מיט מאַנופאַקטור — די ארבייט אויף די פעלדער מיט א דעצענטראַליזירטער אינדוסטריע — און זי וועט מוזען זאָרגען פאַר א „אינטעגראַלע ערציהונג“, די איינציגע ערציהונג, וועלכע קען געבען דער געזעלשאַפט, לערנענדיג פון די ערשטע קינדער־יאָהרען אָן אי וויסענשאַפט, אי האַנדווערק, די מענער און פרויען, וועלכע זי האָטווירקליך נויטיג.

יערעס פאָלק אליין אַן ערד־בעאַרבייטער און א פאַבריקאַנט; יערער איינצעלנער אַן ארבייטער אי אויפ׳ן פעלד, אי אין א וועלכער עס איז האַנדווערקעריי; יעדער איינצעלנער א מענש, וואָס פעראייניגט וויסענשאַפטליכע קענטניש מיט האַנדווערק־קענטניש — אָט דאָס, בעהויפּטען מיר, איז די היינטיגע טענדענץ פון די ציוויליזירטע פעלקער.

דער אונגעהייער גרויסער וואוקס פון אינדוסטריען אין גרויס־בריטאניען, און די גלייכצייטיגע ענטוויקלונג פון דעם אינטערנאַציאָנאַלען פערקעהר, וועלכער מאַכט איצט מעגליך צו טראַנספּאָרטירען רויה־מאַטעריאַלען און שפּייז־אַרטיקלען אויף א גיגאַנטישען מאַסשטאַב, האָבען געשאַפען דעם איינדרוק, אז אויף עטליכע פעלקער פון מערב־אייראָפּאַ איז געפאַלען דער גורל צו ווערען די פאַבריקאַנטען פאַר דער גאַנצער וועלט. זיי דאַרפען נאָר — האָט מען בעהויפּטעט — בעזאָרגען דעם וועלט־מאַרק מיט פאַבריצירטע אַרטיקלען, און דערפאַר וועלען זיי ציהען פון דער גאַנצער אויבערפלעך פון דער ערד די נאַהרונגסמיטלען, וועלכע זיי קענען ניט אליין מאַכען וואַקסען, ווי אויך די רויהע מאַטעריאַלען, וואָס זיי האָבען נויטיג פאַר זייער פאַבריקאַציע. די שטענדיג וואַקסענדע שנעלקייט פון קאָמוניקאַציע איבער די ימים און די אַלץ גרעסער־וואַקסענדע פערלייכטערונג פון טראַנספּאָרט האָבען בייגעטראָגען אַלץ מעהר צו פערשטאַרקען דעם דאָזיגען איינדרוק. ווען מען לעזט די ענטוזיאַסטישע בילדער פון אינטערנאַציאָנאַלען פערקעהר, וואָס זיינען אזוי מייסטערהאַפט געמאָלען פון נעאומאַן ספּאַללאַרט — דעם סטאַטיסטיקער און שיער־ניט פּאָעט פון וועלט־האַנדעל — קען מען

באמת נתפּעל װערען פון די רעזולטאטען, װאָס זיינען דערגרייכט געװאָרען. צו װאָס זאָלען מיר זעען תבואה, האָדעװען אָקסען און שאָף, און קולטיװירען פּרוכט־גערטנער — צו װאָס דורכמאַכען די מיהזאַמע ארביים פון׳ם פּויער און פאַרם־ארבייטער, און מיט אנגסטען קוקען אויפ׳ן הימעל, מורא האָבענדיג טאָמער װעט ניט זיין קיין גערעטעניש, אז מיר קענען קריגען מיט אזוי פיעל װעניגער מיה גאַנצע בערג תבואה פון אינדיען, אַמעריקאַ, אונגאַרן אָדער רוסלאַנד, פלייש פון ניי־זעעלאַנד, גרינסען פון די אזאָרען, עפּעל פון קאַנאַדאַ, װיינטרויבען פון מאַלאַגאַ, א. אַז. װ. ?" אזוי שרייען אויס די מערב־אייראָפּעער. „שוין איצטער", זאָגען זיי, „בעשטעהט אונזער נאַהרונג, אפילו אין די בעשיידענע הויזװירטשאַפטען, פון פּראָדוקטען, װאָס זיינען צונויפגעבראכט געװאָרען פון גאַנצען ערד־קוגעל. אונזערע קליידער װערען געמאכט פון באַװעל, װאָס איז געװאַקסען, און פון װאָל װאָס מען האָט געשאָרען, אין אַלע טיילען פון דער װעלט. די פּרעירים פון אַמעריקאַ און אויסטראַליע, די בערג און סטעפּעס פון אַזיע, די פערפראָרענע װילדערניש פון די ארקטישע געגענדען, די מדבריות פון אפריקאַ און די טיעפענישען פון די ימים, די טראָפּישע פאַסען און די לענדער פון דער מיטענגאַכט־זון — זיינען אַלע אונזערע ציגזען־צאָהלער. אַלע מענשען־ראַסען טראָגען ביי זייער חלק צו בעזאָרגען אונז מיט אַלטעגליכע שפּייזען און לוקסוס־זאַכען, מיט איינפאַכע קליידער און מאָדנע קאָסטיומען, בעת מיר שיקען זיי דערפאַר די פּראָדוקטען פון אונזער העכערער אינטעליגענץ, פון אונזערע טעכנישע קענטענישען, אונזערע מעכ־טיגע אינדוסטריעלע און קאָמערציעלע אָרגאַניזאַציאָנספעהיגקיי־טען! איז עס ניט אַ גרויסאַרטיג בילד אָט דער פערהאַװעטער און פערצװייגטער פּראָדוקטען־אויסטויש איבער דער גאַנצער ערד, װאָס איז פּלוצלונג אויסגעװאַקסען אין משך פון עטליכע יאָהר ?"

גרויסאַרטיג קען עס טאַקע זיין, אָבער צי איז עס ניט בלויז אַ בייזער חלום ? איז עס נויטיג ? אום װעלכען פּרייז האָט מען דאָס בעקומען, און װי לאַנג װעט עס דויערן ?

לאָמיר זיך אומקעהרען הונדערט יאָהר צוריק. פראַנקרייך איז געלעגען אַ צובלוטיגטע ביים סוף פון די נאַפּאָלעאָנישע מלחמות. איהר יונגע אינדוסטריע, װאָס האָט אָנגעהויבען צו װאַקסען ביים סוף פון אַכצעהנטען י. ה., איז רואינירט געװאָרען. דייטשלאַנד און

איטאַליען זיינען אויפ'ן אינדוסטריעלען געביט געווען מאַכטלאָז. די אַרמעען פון דער גרויסער רעפּובליק האָבען געגעבען אַ טויט-קלאַפּ די לייבאייגענשאַפט, וואָס האָט עקזיסטירט אויפ'ן קאָנטי-נענט; אָבער ווי נאָר די רעאַקציע האָט זיך צוריקגעקעהרט, זיינען געמאַכט געוואָרען אָנשטרענגונגען אויפצולעבען די אָבשטאַרבענדע אינסטיטוציע פון דאָס ניי, און אונטער לייבאייגענשאַפט איז וועגען אַן אינדוסטריע ניטאָ וואָס צו רעדען. די שרעקליכע מלחמות צווישען פראַנקרייך און ענגלאַנד, וועלכע ווערען אָפט דערקלערט בלויז דורך פּאָליטישע אורזאַכען, האָבען געהאַט אַ פיעל טיעפערע בעדייטונג — אַן עקאָנאָמישע בעדייטונג. זיי זיינען געווען מלחמות פאַר דער בעהערשונג פון וועלט-מאַרק, געגען דער פראַנ-צויזישער קאָמערציע און אינדוסטריע: און ענגלאַנד האָט געוואו-נען די שלאַכט. זי איז געוואָרען די הערשערין איבער די ימים. באָרדאָ איז שוין מעהר ניט געווען לאָנדאָן'ס קאָנקורענט, און עס האָט אויסגעזעהן, אַז די פראַנצויזישע אינדוסטריען זיינען דער-שטיקט געוואָרען איידער זיי האָבען נאָך אָנגעהויבען צו בליהען. ניט טרעפענדיג קיין ערנסטע קאָנקורענטען אין איראָפּאַ, האָט ענגלאַנד שנעל אָנגעפאַנגען צו ענטוויקלען איהרע מאַנופאַקטורען; און דערצו איז איהר בייגעשטאַנען דער מעכטיגער אָנשטויס, וואָס די גרויסע עפּאָכע פון ערפינדונגען האָט געגעבען די נאַטורוויסענ-שאַפטען און דער טעכנאָלאָגיע. פּראָדוצירען אויף אַ גרויסען מאַס-שטאַב און אין אונגעהויערע קוואַנטיטעטען איז געוואָרען דאָס צייכען-וואָרט. די נויטיגע מענשליכע קרעפטען זיינען געווען גרייט צום האַנד אין דעם פּויערים-קלאַס, וועלכער איז טיילווייז אוועק-געטריבען געוואָרען פון לאַנד איבערגעוואַלט, און טיילווייז צוגע-צויגען געוואָרען אין די שטעדט דורך הויכע שכירות. די נויטיגע מאַשינעריע איז געשאַפען געוואָרען, און די ענגלישע פּראָדוקציאָן פון פאַבריצירטע אַרטיקלען איז אוועק מיט גיגאַנטישע טריט. אין אַ משך פון וועניגער ווי 70 יאָהר — פון יאָהר 1810 ביז 1878 — איז די סומע אויסגעגראָבענע קויהלען געוואַקסען פון 10 טאָן אויף 133 מיליאָן טאָן; דער אריינפיהר פון רויהע מאַטעריאַלען איז געשטיגען פון 30 טאָן אויף 380 מיליאָן טאָן, און דער ארויספיהר פון פאַבריצירטע אַרטיקלען — פון 46 פונט אויף 200 מיליאָן פונט.

די האנדעלס־פּלאַטע איז כמעט פערדרייפאכט געוואָרען. פּופּצעהן טויזענד מיילען אייזענבאַהנען זיינען אויסגעבויט געוואָרען.

עס איז איבעריג איצט צו ווידערהאָלען אום וועלכען פּרייז די דערמאָנטע רעזולטאטען זיינען דערגרייכט געוואָרען. די שרעקליכע ענטפּלעקונגען פון די פּארלאמענטארע קאָמיסיעס פון די יאָהרען 1840-42 בנוגע צו דער אָבשייליכער לאגע פון די ארבייטערקלאסען, די געשיכטעס פון די „פּויערים־גרושים" און די גערויבטע קינדער זיינען נאָך פריש אין זכרון. זיי וועלען בלייבען אייביגע מאָנומענטען צו צייגען דורך וועלכע מיטלען ענגלאנד'ס גרויסע אינדוסטריע איז אויפגעבויט געוואָרען. אָבער די אָנזאמלונג פון רייכטום אין די הענד פון די פּריווילעגירטע קלאסען איז געוואקסען מיט א שנעלקייט, וואָס האָט זיך קיינמאָל פריהער קיינעם ניט געקענט חלום'ען. די אונגלויבליכע רייכטימער פון די ענגלישע פּריוואטהייזער, וואָס ערשטוינען איצטער די אויסלענדער, זיינען אָנגעקליבען געוואָרען אין פערלויף פון יענער פּעריאָדע; דער זעהר רייכער לעבענספּיהר, לגבי וועלכען א מענש, וואָס רעכענט זיך פאר א גביר אויפ'ן קאָנטינענט, הייסט א געמיינער בעל־הבית אין ענגלאנד, איז איינגעפיהרט געוואָרען אין יענער צייט. דאָס שטייער־שולדיגע איינענקום אליין איז אין די לעצטע דרייסיג יאָהר פון יענער פּעריאָדע פערדאָפּעלט געוואָרען, בעת אין משך פון דיזעלבע יאָהרען (1810 ביז 1878) האָבען די ענגלישע קאפּיטאליסטען ארייננעלעגט אין אויסלענדישע אינדוסטריען אָדער הלוואות ניט ווענינער ווי א ביליאָן מיט הונדערט צוועלף מיליאָן פונט סטערלינג. (איצט גרייכט עס שוין די סומע פון באלד צוויי ביליאָן). *

די מאָנאָפּאָל אָבער פון אינדוסטריעלער פּראָדוקציאָן האָט ניט געקענט בלייבען ביי ענגלאנד אויף אייביג. ניט די אינדוסטריעלע קענטעניסען און ניט דער אונטערנעהמער־גייסט האָט געקענט אייביג בלייבען די פּריווילעגיע פון די בריטישע אינזלען. על פּי נויט, ווי א בעשערטע זאך, האָבען זיי געמוזט אריבערשפּרייזען דעם קאנאל און זיך פערשפּרייטען איבער'ן קאָנטינענט. די גרויסע רעוואָלוציע האָט געהאט געשאפען אין פראנקרייך א צאָהלרייכען

* זעה אָנהאַנג א.

קלאַס פון בויערן־איינענטימער, וועלכע האָבען געלעבט כמעט א האַלבען יאָהרהונדערט אין פערהעלטניסמעסיגען וואוילשטאַנד, אָדער לכל הפחות זיינען געווען געזיכערט מיט אַרבייט. די רייהען פון די היימלאָזע שטאָדטישע ארבייטער זיינען געוואַקסען לאַנג־זאַם. אָבער די בורזשואזע רעוואָלוציע פון די יאָהרען 1789—1793 האָט שוין געהאַט געמאַכט א חלוק צווישען די פויערימשע בעלי־בתים און די דאָרפישע פראָלעטאַריער, און דורך דעם וואָס זי האָט בעגינסטיגט די ערשטע אויפ׳ן חשבון פון די צווייטע, האָט זי געצוואונגען די ארבייטער, וועלכע האָבען ניט געהאַט קיין הויז־ווירטשאַפט און קיין לאַנד, צו פערלאָזען זייערע דערפער און אויף דעם אופן צו שאַפען די ערשטע התחלה פון ארבייטער־קלאַסען, וואָס האָבען געמוזט אָבהענגען פון דעם חסד פון די פאַבריקאַנטען. דערצו נאָך האָבען די בויערן־אייגענטימער אליין, נאָכדעם ווי זיי האָבען גענאָסען א פעריאָדע פון א גאַנץ בעשטימטען וואוילשטאַנד, אָנגעהויבען פיהלען דעם דרוק פון שלעכטע צייטען און זיינען געווען געצוואונגען צו זוכען ארבייט אין די פאַבריקען. מלחמות און רעוואָלוציעס האָבען געשטערט דעם וואוקס פון דער אינדוס־טריע; זי האָט אָבער אָנגעהויבען ווידער צו וואַקסען אין דער צווייטער העלפט פון 19טען י. ה. זי האָט זיך ענטוויקעלט און האָט זיך פערבעסערט, און איצטער איז פראַנקרייך, ניט קוקענדיג וואָס זי האָט פערלאָרען עלזאַס, שוין ניט מעהר די צינזען־צאָהלערקע צו ענגלאַנד פאַר פאַבריצירטע ארטיקלען, וואָס זי איז געווען מיט זעכציג יאָהר צוריק. היינטיגען טאָג ווערען איהרע עקספּאָרטען פון פאַבריצירטע פּראָדוקטען געשאַצט אין דעם ווערטה פון כמעט א העלפט ווי די עקספּאָרטען פון גרויס־בריטאַניען, און צוויי דריטעל פון זיי זיינען געוועבטע וואַארע; בעת איהר אימ־פּאָרט פון אזוינע וואַארע בעשטעהט דערהויפּט פון די פיינערע סאָרטען באַוועל און וואָל־פעדים — וועלכע זי עקספּאָרטירט טייל־ווייז ווידער אַלס געוועבטע שטאָפען — און פון א קליינער צאָהל וואָלענע וואַארע. וואָס געהערט איהר אייגענעם געברויך, צייגט פראַנקרייך ארויס א גאַנץ בעשטימטע טענדענץ צו ווערען א זעלבסטשטענדיג לאַנד, און בנוגע דעם פערקויף פון איהרע פאַב־ריצירטע וואַארע, שטרעבט זי ניט צו פערלאָזען זיך אויף איהרע

קאלאניעס, נאה דערהויפט אויף איהר אייגענעם רייכען היימישען מארק. *

דייטשלאנד געהט אויף דעמזעלביגען וועג. אין די לעצטע 50 יאהר, און דערהויפט זינט איהר לעצטען קריעג, איז איהר אינ־דוסטריע אינגאנצען רעארגאניזירט געווארען. אזוי ווי איהר בעפעלקערונג האט זיך שנעל פערמעהרט פון 40 אויף 60 מיליאן, איז דער צו־וואוקס אינגאנצען אוועק צו פערגרעסערען די שטאד־טישע בעפעלקערונג, ניט אבנעהמענדיג קיין ארבייטער־הענד פון דער לאנדווירטשאפט, און אין די שטעדט האט עס פערגרעסערט די בעפעלקערונג, וואס איז געווען בעשעפטיגט אין דער אינדוסטריע. איהר מאשינעריע איז גרינדליך אויסגעבעסערט געווארען און איהרע ניי־געבוירענע פאבריקען זיינען אויסגעשטאטעט מיט מאשי־נען, וועלכע שטעלען דאס רוב פאר דאס לעצטעווארט פון טעכ־נישען פראגרעס. זי האט איבערגענוג ארבייטער און מעכנאלאגען, וועלכע בעזיצען א זעהר הויכע טעכנישע און וויסענשאפטליכע בילדונג, און איהר אינדוסטריע קריגט א זעהר מעכטיגע און אינ־טעליגענטע הילף פון א גאנצער ארמעע געלערנטע כעמיקער, פיזי־קער און אינזשענערען. דייטשלאנד שטעלט אין אלגעמיין מיט זיך איצט פאר א בילד פון א פאלק אין דער פעריאדע פון אן „אויפ־שוואונג“, מיט אלע קרעפטען וואס אזא אויפשוואונג ברענגט מיט אויף אלע געביטען פון לעבען. פופציג יאהר צוריק איז זי געווען ענגלאנד׳ס א קונד; איצטער איז זי שוין א קאנקורענט אין די מערק פון דרום־ און מזרח־לענדער, און לויט דעם איצטיגען ערך פון דעם וואקסען פון איהרע אינדוסטריען, וועט איהר קאנקורענץ באלד ווערען נאך שארפער ווי עס איז.

די כוואליע פון דער אינדוסטריעלער פראדוקציאן, וועלכע האט זיך אנגעהויבען אין צפון־מערב פון אייראפא, שפרייט זיך אויס אין דערזעלביגער צייט צו מזרח און דרום־מזרח, און דעקט וואס ווייטער אלץ א ברייטערן קרייז. און וואס מעהר זי ציהט זיך צו מזרח־צו און דרינגט אריין אין די אינגערע לענדער, אלץ מעהר פערפלאנצט זי דארטן אלע פערבעסערונגען, וואס האבען צו פער־דאנקען א יאהרהונדערט פון טעכנישע און כעמישע ערפינדונגען.

---

* זעה אנהאנג ב.

זי בארגט פון דער וויסענשאפט די גאנצע הילף, וואס די וויסענ־שאפט קען געבען דער אינדוסטריע, און זי געפינט פעלקערשאפטען, וועלכע זיינען זעהן גערן אויפצוכאפען די לעצטע רעזולטאטען פון דער מאדערנער פארשונג. דייטשלאנד'ס נייע אינדוסטריען פאנ־גען אן פון דעם פונקט, וואס מאנטשעסטער האט געגרייכט נאך א גאנצען יאהרהונדערט פון עקספערימענטען און זוכענישען; און רוסלאנד הויבט אן פון וואנען מאנטשעסטער און זאקסען האלטען איצטער. רוסלאנד פון איהר זייט זוכט זיך צו בעפרייען פון איהר אבהענגיגקייט פון מערב־אייראפא און הויבט שנעל אן אליין צו פאבריצירען אלע ארטיקלען, וועלכע זי פלעגט פריהער אימפארטי־רען פון ענגלאנד אדער פון דייטשלאנד.

שוץ־טאריפען קענען אפשר אמאל העלפען דאס ענטשטעהן פון נייע אינדוסטריען: שטענדיג אויפ'ן חשבון פון אנדערע וואקסענדע אינדוסטריען און שטערענדיג אלעמאל די פערבעסערונגען פון די וואס עקזיסטירען שוין; די דעצענטראליזאציע אבער פון די אינ־דוסטריען געהט אן סיי מיט די שוץ־טאריפען, סיי אהן זיי — איך וואלט אפילו געזאגט, טראץ די שוץ־טאריפען. עסטרייך, אונגארן און איטאליע געהען אויף דעמזעלביגען וועג — זיי ענטוויקלען זייערע היימישע אינדוסטריען — און אפילו שפאניען און סערביען הויבען אן זיך אנצושליסען אן דער פאמיליע פון אינדוסטריע־פעלקער. יא, אפילו אינדיע, אפילו בראזיליע און מעקסיקא, גע־שטיצט פון ענגלישען און דייטשען קאפיטאל און טעכנישען וויסען, הויבען אן איינצופיהרען אייגענע אינדוסטריען אין זייערע לענדער. ענדליך איז די לעצטע צייט אויפגעשטאנען גאר א געפעהרליכער קאנקורענט פאר אלע אייראפעאישע אינדוסטריע־לענדער — די פ ע ר א י י נ י ג ט ע ש ט א א ט ע ן. וואס מעהר די טעכנישע בילדונג ווערט פערשפרייט, אלץ מעהר מ ו ז די אינדוסטריע וואק־סען אין די שטאאטען; און זי וואקסט טאקע מיט אזא געשווינד־קייט —אן אמעריקאנישע געשווינדקייט — אז אין קנאפע עטליכע יאהר וועלען די איצטיגע נייטראלע מערק פערווארפען ווערען מיט אמעריקאנער פראדוקטען.

די מאנאפאל פון די ערשטע ארויסטרעטער אויפ'ן אינדוסט־ריעלען געביעט האט אויפגעהערט צו עקזיסטירען. און עס וועט שוין מעהר ניט עקזיסטירען, טראץ אלע קראמפהאפטיגע אנשטרענ־

גונגען, וואס ווערען געמאכט זיך אומצוקעהרען צו א צושטאנד, וועלכער געהערט שוין צום געביט פון געשיכטע. נייע וועגען, נייע אויסגאנגספונקטען מוז מען זוכען: די פערגאנגענהייט האט געלעבט און מעהר וועט זי ניט לעבען.

איידער מיר געהען ווייטער, לאמיך אילוסטרירען דעם גאנג פון די אינדוסטריען צו מזרח־צו מיט איינינגע ציפער. און פאר אן אנהויב לאמיך נעהמען דעם ביישפיעל פון רוסלאנד. ניט דער־פאר, וואס איך קען רוסלאנד בעסער, נאר דערפאר ווייל זי איז דער לעצטער ארויסטרעטער אויפ'ן אינדוסטריעלען געביט. פופציג יאהר צוריק האט מען איהר געהאלטען פאר דעם אידעאל פון אן אגריקולטור־פאלק, וואס איז פעראורטיילט פון דער נאטור אליין צו בעזארגען אנדערע פעלקער מיט ברויט און צו בעציהען איהרע פאבריצירטע וואארע פון מערב. אזוי איז עס טאקע ווירקליך געווען — אבער עס איז שוין אזוי ניט מעהר.

אין יאהר 1861 — דעם יאהר פון דער בעפרייאונג פון די לייבאייגענע — האבען רוסלאנד און פוילען געהאט בלויז פערצעהן טויזענד מיט 60 פאבריקען, וועלכע האבען פראדוצירט יעדעס יאהר דעם ווערטה פון 296 מיליאן רובל. צוואנציג יאהר שפעטער איז די צאהל פאבריקען געשטיגען אויף 35,160 און זייער יעהרליכע פראדוקציאן האט בעטראפען כמעט פיער מאל אזוי פיעל ווי פריה־ער, ד. ה. א ביליאן מיט 305 מיליאן רובל; און אין יאהר 1894, אבוואויל דער צענזוס האט ניט ארייננערעכענט די קלענערע פאב־ריקלעך און אלע אינדוסטריען, וואס צאהלען אקציז (צוקער, בראנ־פען און שוועבעלעך), האט דער סך הכל פון דער פראדוקציאן אין דער אימפעריע שוין געגרייכט די סומע פון 1 ביליאן, 759 מיליאן רובל. א בעמערקענסווערטהער שטריך פון דעם דאזיגען אינדוסט־ריעלען וואוקס איז דער פאקט, אז בעת די צאהל ארבייטער, וואס זיינען געווען בעשעפטיגט אין די פאבריקען, איז זינט דעם יאהר 1861 אפילו ניט פערדאפעלט געווארען (אין 1894 האט זייער צאהל געגרייכט 1 מיליאן מיט 555 טויזענד און אין 1910 — 1,902,750), האט זיך אבער די פראדוקציאן פער ארבייטער מעהר ווי פערדרייפאכט אין די הויפט אינדוסטריען. אין 1861 איז דער דורכשניט געווען ארום זיעבען הונדערט רובל א יאהר, איצט גרייכט

ער אַרום איין און צוואַנציג הונדערט רובל אַ יאָהר. דער וואוקס פון דער פּראָדוקציאָן האָט אויף דעם אופן דערהויפּט צו פערדאַנקען די פערבעסערונגען פון דער מאַשינעריע. *

ווען מיר נעהמען אָבער בעזונדערע צווייגען, און ספּעציעל די טעקסטיל (וועבעריי)־אינדוסטריען און די מאַשין־פאַבריקען, איז דער פּראָגרעס נאָך מעהר אויפפאַלענד. אַזוי געפינען מיר, ווען מיר בעטראַכטען די 18 יאָהר ביז 1879, (דעם יאָהר ווען די אָבצאָהלונגען אויף אימפּאָרטירטע סחורה איז פערגרעסערט געוואָרען אויף כמעט 30 פּראָצענט און עס איז איינגעפיהרט געוואָרען אַ פעסטע שוץ־טאַריף פּאָליטיק), אַז אַפילו אָהן דעם שוץ־טאַריף האָט זיך די פּראָדוקציאָנס־סומע פון באַוועל־וואַארע פערגרעסערט דריי מאָל אַזוי פיעל, בעת די צאָהל אַרבייטער פון דער דאָזיגער אינדוסטריע איז בלויז געשטיגען אויף 25 פּראָצענט. די יעהרליכע פּראָדוקציאָן פון יעדען אַרבייטער איז אויף דעם אופן געוואַקסען פון 45 פונט סטערלינג אויף 117 פונט. אין די וויימערדיגע 9 יאָהר (1880—89) איז דער יעהרליכער אומזאַץ מעהר ווי פערדאָפּעלט געוואָרען און האָט נעגרייכט די רעספּעקטאַבעלע סומע פון 49 מיליאָן פונט, רעכע־נענדיג אין געלד, און 13½ מיליאָן פוד אין וואָג. זינט יענער צייט, פון יאָהר 1890 ביז 1900, האָט ער זיך נאָך אַמאָל פערדאָפּעלט, און די סומע פון רויהע באַוועל, וואָס איז אויסגעאַרבייט געוואָרען אין די רוסישע פאַבריקען, האָט זיך פערגרעסערט פון 255 טויזענד צענטנער אויף 520,700 צענטנער, און די צאָהל שפּינדלען איז

* די יעהרליכע אַריינפיהרונג פון רויהע באַוועל גרייכט ביז 17 מיליאָן פוד; דערפון קומען 1 מיליאָן, 300 טויזענד פוד פון צענטראַל־אַזיע און טראַנסקאַווקאַז. דער באַוועל־אַריינפיהר פון אָט די ערטער איז ערשט ניט לאַנג געוואָרען; די רוסען האָבען איינגעפיהרט די ערשטע פּלאַנטאַציעס פון אַמעריקאַנער באַוועל אין טורקעסטאַן, ווי אויך די ערשטע פאַבריק אויף סאָרטירען און פּרעסען. די פערהעלטניסמעסיגע ביליגקייט פון איינפאַכע באַוועלצייג אין רוסלאַנד און די גוטע קוואַלי־טעט פון געדרוקטע באַוועלצייג האָבען געצויגען די אויפמערקזאַמקייט פון דעם בריטישען קאָמיסאַר אויף דער ניזשני נאָווגאָראָד־אויסשטעלונג פון יאָהר 1897, און זיי ווערען אויספיהרליך בעשפּראָכען אין זיין ראַפּאָרט.

געוואקסען פון 3 מיליאָן, 457 טויזענד אויף 6 מיליאָן, 646 טויזענד אין יאָהר 1900 און אויף 8 מיליאָן, 306 טויזענד אין יאָהר 1910. דערצו מוז מען בעמערקען, אז ביי א בעפעלקערונג פון 165 מיליאָן איינוואוינער איז דער היימישער מארק כמעט אונבעגרעניצט; און איניגע באוועלנע ארטיקלען ווערען אויף עקספּאָרטירט קיין פּערסיען און צענטראל־אזיע.*

עס איז אמת, אז די פיינסטע סאָרטען שפּין־פעדים, ווי אויך נעה־פאָדים, מוזען נאָך אלץ אימפּאָרטירט ווערען. אָבער די לאַנקאשייר פאבריקאנטען וועלען דאָס באלד אויך פערזאָרגען; זיי הויבען שוין אָן בויען זייערע שפּינערייען אין רוסלאנד. צוויי גרויסע פאבריקען אויף צו שפּינען די פיינסטע סאָרטען באוועלפעדים האָבען זיך געעפענט אין רוסלאנד אין יאָהר 1897 מיט דער הילף פון ענגלישען קאפּיטאל און ענגלישע אינזשענערען, און א פאבריק אויף צו מאכען דראָט צו קראצען דעם באוועל האָט ניט לאנג צוריק געעפענט אין מאָסקווע א גוטבעקאנטער פאבריקאנט פון מאנטשעסטער. זינט יענער צייט האָבען נאָך איניגע געטהאָן דאָס זעלבע. דער קאפּיטאל איז אינטערנאציאָנאל, און צי יאָ שוץ־טאריף, צי ניט שוץ־טאריף, ער שפּרייזט אריבער די גרעניצען.

דאָס איינענע איז ריכטיג וועגען וואָל־שטאָפען. רוסלאנד איז פאר א געוויסער צייט געוועזען לפי ערך צוריקגעשטאנען אין דעם צווייג. דאָך אָבער ווערען פאבריקען פון וואָל־בערשטען, שפּינען און וועבען, וואָס זיינען בעזאָרגט מיט די בעסטע מאָדערנע איינ־

---

* די לעצטע עטליכע יאָהר, זינט די יאפּאנישע מלחמה, זיינען די ציפער ניט געוועזען זיכער. אין יאָהר 1910 אָבער האָט זיך ארויסגעוויזען, אז אין דער גאַנצער אימפּעריע זיינען געוועזען, אריינגערעכענענדיג אויך די אינדוסטריען וואָס צאָהלען אַקציז, 19,983 פאַבריקען, וואָס האָבען בעשעפטיגט 2,253,790 פערזאָנען, און האָבען געשאַפען פּראָדוקטען אין דעם ווערטה פון 4 ביליאָן, 565 מיליאָן, 400 טויזענד רובל. 15,270 פון די דאָזיגע פאַבריקען, וואָס זיינען געשטאַנען אונטער דער רעגיערונג־אינספּעקציע, האָבען זיך געפונען אין אייראָפּעאישען רוסלאַנד, אין פּוילען און אין די 4 צפון־פּראָווינצען פון קאַווקאַז, און האָבען בעשעפטיגט 1,951,955 אַרבייטער, פון וועלכע 1,227,360 זיינען געוועזען מענער, 521,236 פרויען און 293,359 קינדער.

דיכטונגען, געבויט יעדען יאהר אין רוסלאנד און פוילען דורך ענג־לישע, דייטשע און בעלגישע פאבריקאנטען. אזוי אז איצטער ווערען פיער־פינפטעל פון די געוועהנליכע וואלענס. און אלע בעסערע סארטען, וואס מען קען קריגען אין רוסלאנד, געבארשט און געשפונגען אין דער היים — בלויז איין־פינפטעל פון יעדען סארט ווערט ארויסגעשיקט אין אויסלאנד. די צייטען, ווען רוסלאנד איז געווען בעקאנט אלס אן עקספארטער פון רויהע וואל, זיינען, הייסט עס, אוועק זיך מעהר ניט אומצוקעהרען. *

בנוגע מאשינען־פאבריקען קען מען אפילו גאר קיין פערגלייך ניט מאכען צווישען היינטיגע צייטען און דעם יאהר 1861 אדער אפילו 1870. א דאנק די ענגלישע און פראנצויזישע אינזשענערען אין אנהויב, און דערנאך דעם טעכנישען פראגרעס אין דעם לאנד גופא, האט רוסלאנד שוין מעהר ניט נויטיג צו אימפארטירען קיין טייל פון איהר אייזענבאהן־מעכאניזם. און וואס איז שייך צו לאנד־ווירטשאפטליכע מאשינען, ווייסען מיר פון מעהרערע ענגלישע קאנסולאט־בעריכטען, אז די רוסישע שנייד־מאשינען און אקער־אייזענס קאנקורירען ערפאלגרייך מיט דיזעלבע ווערקצייג, וואס ווערען פאבריצירט אין אמעריקא און ענגלאנד. אין די יאהרען 1880 ביז 1890 האט אט דער אינדוסטריע־צווייג זיך שטארק ענט־וויקעלט אין דעם דרום־אוראל געביט (אלס א דארף־אינדוסטריע, וואס איז ארויסגערופען געווארען אין לעבען פון דער קראסנא אופימסקער טעכנישער שוהלע פון דער זעמסטווא), און דערהויפט אויף די פליינען, וואס ציהען זיך צו דעם אזאווישען ים. וועגען אט דער לעצטער געגענד האט דער וויצע־קאנסול גרין בעריכטעט אין יאהר 1894 ווי פאלגט: „אחוץ די 8 אדער 10 וויכטיגע פאב־ריקען, איז דער גאנצער קאנסולאר־קרייז איצטער אנגעזעצט מיט קליינע מאשינען־ווערקשטאטען, וועלכע זיינען דערהויפט בעשעפ־טיגט מיט דער פאבריקאציע פון לאנדווירטשאפטליכע מאשינען און ווערקצייג, און דאס רוב פון זיי האבען זייערע אייגענע גיסערייען....

* די יעהרליכע פראדוקציאן פון די 1037 וואל־פאבריקען פון רוסלאנד און פוילען (מיט 149,850 ארבייטער) איז אין יאהר 1910 געשאצט געווען אויף ארום 25 מיליאן פונט סטערלינג, אנטקעגען 12 מיליאן אין יאהר 1894.

די שטאָדט בערדיאַנסק קען זיך איצט בעריהמען מיט דער גרעסטער שנייד־מאַשין פאַבריק פון גאַנץ אייראָפּא, וועלכע איז אימשטאַנד ארויסצוגעבען דריי טויזענד מאַשינען יעהרליך".*

לאָמיך נאָך צולעגען, אַז די אויבענדערמאָנטע ציפער, וועלכע נעהמען אריין נאָר אַזעלכע פאַבריקען, וואָס ציינען אַ יעהרליכען אומזאַץ פון מעהר ווי צוויי טויזענד רובל, שליסען ניט איין די אונגעהייערע צאָהל פערשיידענע הויזליכע מלאכות, וועלכע זיינען די לעצטע צייט אויך היבשלעך געוואַקסען זייט ביי זייט מיט די פאַבריקען. די הויזליכע אינדוסטריען — אַזוי כאַראַקטעריסטיש פאַר רוסלאַנד און אַזוי נויטווענדיג אונטער די אומשטענדען פון איהר קלימאַט — בעשעפטיגען איצטער מעהר ווי זיעבען און אַ האַלב מיליאָן פויערים, און דער סך הכל פון זייער פּראָדוקציאָן איז געשאַצט געוואָרען מיט עטליכע יאָהר צוריק אויף מעהר איידער די גאַנצע פּראָדוקציאָן פון אַלע פאַבריקען. עס האָט אריבערגעשטיגען די סומע פון 180 מיליאָן פונט סטערלינג יעהרליך. שפּעטער וועל איך נאָך האָבען די געלעגענהייט זיך אומצוקעהרען צו דעם ענין,

* ראַפּאָרט פון וויצע־קאָנסול גרין, „דהי עקאָנאָמיסט", 9טער יוני, 1894. „ספּעציעלע שנייד־מאַשינען, וועלכע ווערען פערקויפט פאַר 15 ביז 17 פונט סטערלינג זיינען דויערהאַפטיג און גיבען אַרויס מעהר אַרבייט איידער די ענגלישע אָדער אַמעריקאַנישע שנייד־מאַשינען". אין יאָהר 1893 זיינען פערקויפט געוואָרען 20 טויזענד שנייד־מאַשינען, 50 טויזענד אַקעראייזענס א. אַז. וו. אין יענעם בעצירק אַליין, וואָס האָט בעטראָפען דעם ווערטה פון 822 טויזענד פונט סטערלינג. ווען ניט דער אַבצאָהל אויף אויסלענדישע רויה־אייזען, וואָס האָט פּשוט געהינדערט יעדען אַריינפיהר (צוויי און אַ האַלב מאָל אַזוי פיעל ווי דער מאַרק־פּרייז אין לאָנדאָן), וואָלט די דאָזיגע אינדוסטריע זיך פיעל מעהר ענטוויקעלט. כדי אָבער צו בעשיצען די היימישע אייזען־אינדוסטריע — וועלכע האַלט זיך דעריבער אין דעם אוראַל־געגענד נאָך אַלץ אָן די פערעלטערטע פאָר־מען — ווערט אַרויפגעלעגט אַן אַבצאָהל פון 61 שילינג אויף אַ טאָן אימ־פּאָרטירטען רויה־אייזען. די פאָלגען פון דער פּאָליטיק פאַר רוסישער אַגריקולטור, אייזענבאַהנען און דעם שטאַאַט־בודזשעט, איז אויספיהרליך בעהאַנדעלט געוואָרען אין אַ ווערק פון א. א. ראַדציג: „די אייזען־אינדוסטריע פון דער וועלט" (רוסיש), פּעטערבורג, 1896.

און וועל דעריבער אויסלאָזען ווייטערע ציפער און בלויז זאָגען, אַז אפילו אין די הויפט פאַבריק־פּראָווינצען פון רוסלאַנד, אַרום מאָסקווע, צייגען די הויזליכע וועבערייען — פאַר׳ן האנדעל — א יעהרליכען אומזאַץ פון 4 און א האלב מיליאָן פונט סטערלינג; און אפילו אין צפון־קאַווקאַז, וואו די קליינע געווערבען זיינען ערשט ניט לאַנג ענטשטאַנען, געפינען זיך אין די פויערימשע הייזער ביי 45 טויזענד שפּינדלען, וואָס גיבען א יעהרליכע פּראָדוקציאָן פון ארום 2 מיליאָן רובל.

וואָס געהערט די מינענאינדוסטריע, האָט טראָץ דעם צו־גרויסען שוץ־טאַריף סיסטעם און דער קאָנקורענץ פון ברען־האָלץ און נאַפט * די פּראָדוקציאָן פון די קויהלען־מינען אין דאָנער געגענד זיך פערדאָפּעלט אין די יאָהרען פון 1896 ביז 1904, און אין פּוילען האָט זי זיך פערגרעסערט אויף פיער מאָל אזוי פיעל. ** כמעט דאָס גאַנצע שטאָהל, דריי־פערטעל פון דעם אייזען און צוויי־דריטעל פון דעם רויה־אייזען, וואָס ווערט פערברויכט אין רוסלאַנד, זיינען היימישע פּראָדוקטען, און די 8 רוסישע פאַבריקען פון שטאָה־לענע שינען זיינען שטאַרק גענוג צו וואַרפען אויפ׳ן מאַרק 19 מיליאָן פּוד שינען יערען יאָהר (10,068,000 צענטנער אין יאָהר 1910). ***

עס איז דעריבער קיין וואונדער ניט, וואָס דער אריינפיהר פון פאַרטיגע סחורות אין רוסלאַנד איז אזוי אונבעדייטענד, און וואָס זינט דעם יאָהר 1870 — ד. ה. 9 יאָהר איידער די אַלגעמיינע פער־גרעסערונג פון טאַריף־אָבצאָהל — איז די פּראָפּאָרציע פון פאַרטיגע סחורות לגבי דער גאַנצער סומע פון אימפּאָרטאַציעס שטענדיג גע־וואָרען קלענער. פאַבריצירטע וואַארען מאַכען איצט אויס נאָר איין

* פון די 1246 דאַמפּפערס, וואָס געהען אויף די רוסישע טייכען, ווערען אַ פערטער טייל געהייצט מיט נאַפט און אַ העלפט מיט האָלץ. האָלץ איז אויך דער הויפט ברען־מאַטעריאל אויף די אייזענבאהנען און אין די אייזענפאַבריקען פון אוראַל.

** אין 1910 זיינען אויסגעגראָבען געוואָרען 24 מיליאָן, 146 טויזענד טאָן אין אייראָפּעאישען רוסלאַנד, און אַ מיליאָן מיט 65 טויזענד טאָן אין סיביר.

*** זעה אָנהאַנג ג.

פינפטעל פון דעם גאַנצען אַריינפיהר און נאָר זעלטען שטייגען זיי ביז אַ דריטעל, ווי עס איז געווען דער פאַל אין 1910 — אַ יאָהר פון דעם העכסטען אימפּאָרט. אויסערדעם, בעת אין יאָהר 1872 האָבען אַלע אימפּאָרטאַציעס פון ענגלאַנד און רוסלאַנד געהאַט דעם ווערטה פון 16 מיליאָן דריי הונדערט טויזענד פונט סטערלינג, האָבען זיי אין יאָהר 1894 בעטראָפען ניט מעהר ווי 6,884,500 פונט סטערלינג (11,320,000 פונט אין יאָהר 1909). דערפון האָבען די פאַבריצירטע סחורות געהאַט דעם ווערטה פון עפּעס מעהר ווי 2 מיליאָן פונט — דאָס איבעריגע איז בעשטאַנען ענטוועדער פון שפּייז־אַרטיקלען, אָדער פון רויהע און האַלב־פאַבריצירטע וואַארע (מעטאַלען, פאָדים א. ד. ג.). זיי האָבען געגרייכט 15 מיליאָן מיט 300 טויזענד פונט סטערלינג אין יאָהר 1910 — אַ מאַקסימאַלער יאָהר, און זיינען בעשטאַנען דערהויפּט פון מאַשינעריע און קויהלען. פאַקטיש זיינען די אימפּאָרטאַציעס פון בריטישע פּראָדוקטען געפאַלען אין פערלויף פון 10 יאָהר, פון 8 מיליאָן 800 טויזענד פונט סטערלינג אויף 5 מיליאָן פונט, אַזוי אַז עס האָט אַרונטערגעזעצט דעם ווערטה פון בריטישע פאַבריק־סחורה, וואָס זיינען אימפּאָרטירט געוואָרען אין רוסלאַנד, צו די פאָלגענדע קליינליכע סומען: מאַשינעריע 1 מיליאָן, 320 טויזענד פונט סט., כעמישע פּראָדוקטען 476 טויזענד פונט סט., און אַזוי ווייטער. אָבער נאָך מעהר אויפפאַלענד איז דער געפאַלענער פּרייז פון די בריטישע סחורה, וואָס זיינען אימ־פּאָרטירט געוואָרען אין רוסלאַנד. אַזוי צ. ב. ש. האָט רוסלאַנד אימפּאָרטירט אין יאָהר 1876 אַרום 25 מיליאָן פונט ענגלישע מעטאַ־לען און האָט פאַר זיי בעצאָהלט 60 מיליאָן רובל, אָבער אין יאָהר 1884, אימפּאָרטירענדיג דיזעלבע צאָהל, האָט זי בעצאָהלט נאָר 34 מיליאָן רובל. און דער אייגענער אַרונטערפאַל אין פּרייז בעמערקט זיך אין אַלע אימפּאָרטירטע סחורות, הגם ניט אַלע מאָל אין דעמ־זעלבען ערך.

עס וואָלט געווען אַ גראָבער טעות צו מיינען, אַז די פערקלע־נערונג פון אויסלענדישע אימפּאָרטאַציעס האָט דערהויפּט צו פער־דאַנקען די הויכע טאַריף־אָבצאָהלען. די פערקלענערונג פון אימ־פּאָרטאַציעס לאָזט זיך פיעל בעסער דערקלערען דורך דעם וואוקס פון די היימישע אינדוסטריען. די טאַריף־אָבצאָהלען האָבען בלי ספק בייגעטראָגען (אינאיינעם מיט אַנדערע אורזאַכען) צוצוציהען

דייטשע און ענגלישע פאַבריקאַנטען אין פוילען און רוסלאַנד. לאָדז — די פוילישע מאַנטשעסטער — איז כמעט גאָר א דייטשע שטאָדט, און די רוסישע האנדעלסאַדרעסען־ביכער זיינען פול מיט ענגלישע און דייטשע נעמען. ענגלישע און דייטשע קאַפּיטאַליסטען, ענגלישע אינזשענערען און אַרבייט־אויפזעהער האָבען אריינגע־פיהרט אין רוסלאַנד די פערבעסערטע באַוועל־פאַבריקאַציעס פון זייערע אייגענע לענדער. איצטער זיינען זיי פערנומען מיט פער־בעסערען די וואָלענס־אינדוסטריען און די פּראָדוקציאָן פון מאַשי־נען; די בעלגיער, ווייטער, האָבען שנעל בעשאַפען א גרויסע אייזען־אינדוסטריע אין דרום־רוסלאַנד. עס איז איצט ניטאָ דער קלענסטער ספק — און פון דער מיינונג זיינען ניט נאָר די עקאָנאָ־מיסטען, נאָר אויך מעהרערע רוסישע פאַבריקאַנטען — אַז א פריי־האנדעל פּאָליטיק וואָלט ניט געשטערט דעם ווייטערדיגען וואוקס פון די אינדוסטריען אין רוסלאַנד. עס וואָלט נאָר ארונטערגעזעצט די גרויסע פּראָפיטען פון יענע פאַבריקאַנטען, וואָס פיהרען ניט איין קיינע פערבעסערונגען אין זייערע פאַבריקען און פערלאָזען זיך דערהויפּט אויף דעם ריוח פון ביליגער אַרבייט און לאַנגע שטונדען.

נאָך מעהר, אַזוי באַלד ווי עס וועט רוסלאַנד געלינגען צו קריגען מעהר פרייהייט, וועט גלייך קומען נאָך א גרעסערער וואוקס פון איהרע אינדוסטריען. טעכנישע בילדונג — וועלכע, ווי משונה'־דיג דאָס זאָל ניט זיין, איז ביז גאָר ניט לאַנג סיסטעמאַטיש אונ־טערדריקט געוואָרען פון דער רעגיערונג — וועט שנעל אָנהויבען וואַקסען און זיך פערשפּרייטען; און רוסלאַנד מיט איהרע נאַטיר־ליכע קוועלען און מיט איהר אַרבייטזאַמער יוגענד, וועלכע זוכט אפילו איצטער צו פעראייניגען האנדווערקעריי מיט וויסענשאַפט, וואָלט באַלד געזעהן ווי איהרע אינדוסטריעלע כחות פערגרעסערען זיך צעהן מאָל אַזוי פיעל. זי וועט זיך נאָך לאָזען הערען פון זיך אויפ'ן אינדוסטריעלען פעלד! זי וועט פאַבריצירען אַלץ וואָס זי ברויכט, און וועט דאָך בלייבען אַן אַגריקולטור־פאָלק.

היינטיגען טאָג אַרבייטען, פון א בעפעלקערונג פון 112 מיליאָן אין אייראָפּעאישער רוסלאַנד, נאָר עפּעס מעהר ווי איין מיליאָן און א האלב מענער און פרויען אין די פאַבריקען, און 7½ מיליאָן פערבינדען אַגריקולטור מיט אינדוסטריעלער אַרבייט. די ציפער קענען זיך פערדרייפאַכען און רוסלאַנד וועט צוליעב דעם ניט אויפ־

הערען זיין אן אגריקולטור־פאלק; ווען עס זאל זיך אבער פער־
דרייפאכען, וועט מעהר קיין פלאץ ניט זיין פאר אימפארטירטע
פארטיגע סחורות, ווייל אן אגריקולטור־לאנד קען זיי פראדוצירען
בילינגער איידער די לענדער, וועלכע לעבען אויף אימפארטירטע
נאהרונגס־פראדוקטען. לאמיר ניט פערגעסען, אז אין דער פער־
אייניגטער ענגלישער מלוכה זיינען בעשעפטיגט אלעס צוזאמען
1,087,200 פערזאנען אין א ל ע טעקסטיל־אינדוסטריען פון ענגלאנד
שאטלאנד, אירלאנד און וועלס, און אז ב ל ו י ז 300 טויזענד זייער
זיינען מענער העכער 18 יאהר אלט (311 טויזענד אין יאהר 1907);
אז אט די ארבייטער טרייבען אן 53 מיליאן שפינדלען און מעהר
איידער 700 טויזענד וועבשטוהלען אין די באוועל־פאבריקען אליין;
און אז די יעהרליכע פראדוקציאן פון געוועבטע שטאפען אין פער־
לויף פון די לעצטע עטליכע יאהר איז געוועז אזא מורא'דיג גרויסע,
אז זי האט בעטראפען דעם ערך פון 200 מיליאן פונט סטערלינג,
און דער דורכשניט בעטרעף פון געוועבטע שטאפען, וואס זיינען
עקספארטירט געווארען יעדען יאהר, האט געגרייכט 136,257,500
פונט סטערלינג אין די יאהרען 1905 ביז 1910 — שוין ניט צו רעדען
וועגען דעם אויסערגעוועהנליכען יאהר 1911, ווען עס האט געגרייכט
163,400,000 פונט סטערלינג.*

* אט זיינען די ציפער, וואס דער אפיציעלער צענזוס פון 1908
האט צונויפגעקליבען. אין דער גאנצער באוועל־אינדוסטריע זיינען
געוועזן בעשעפטיגט בלויז 220,563 מענער (שוין צוזאמען מיט אינגלעך),
262,245 פרויען און 90,061 מיידלעך אינגער ווי 18 יאהר. זיי האבען
פראדוצירט 6 ביליאן, 417 מיליאן, 798 טויזענד יארד ניט־געבלייכטע
גרויע באוועל־שטאפען, און 611 מיליאן, 824 טויזענד יארד געבלייכטע
ווייסע און קאלירטע קאטונען — ד. ה. 160 יארד פער קאפ פון דער
בעפעלקערונג — און 1 ביליאן, 507 מיליאן, 381 טויזענד פונט שפין־
פאדים, וואס האט געהאט דעם ווערטה פון 96 מיליאן פונט סטערלינג.
דאס קומט אויס 12,271 יארד קאטון און 2,631 פונט פאדים פער יעדער
פערזאן פון די בעשעפטיגטע ארבייטער. פאר וואלענס און וואוסטעד
זיינען געווען 112,438 מענער און אינגלעך, 111,492 פרויען און 34,087
מיידלעך אונטער 18 יאהר אלט. דער בעטרעף (ניט פאלשטענדיג) פון די
געוועבטע שטאפען איז געווען אן ערך 40 מיליאן, 250 טויזענד פונט

דאָס אייגענע איז נאָך ריכטיגער בנוגע צו אַנדערע אייראָפּעאישע פעלקער, וואָס זיינען מעהר פאָרטגעשריטען אין זייער אינדוסטריעלער ענטוויקלונג, און ספּעציעל בנוגע צו דייטשלאנד. די לעצטע צייט איז אַזוי פיעל געשריבען געוואָרען וועגען דער קאָנקורענץ, וואָס דייטשלאנד מאַכט דעם בריטישען האַנדעל אַפילו אויף די בריטישע מערק, און מען קען אַזויפיעל דערקונדיגען זיך וועגען דעם, בלויז איבערקוקענדיג די לאָנדאָנער קראָמען, אַז איך האָב ניט נויטיג אַריינצולאָזען זיך אין אויספיהרליכע פּרטים. מעהרערע אַרטיקלען אין די זשורנאַלען, די קאָרעספּאָנדענץ וועגען דעם ענין אין „דיילי טעלעגראַף“, אויגוסט, 1886, צאָהלרייכע ראַפּאָרטען פון די קאָנסולן, וועלכע ווערען רעגעלמעסיג איבערגעגעבען בקיצור אין די וויכטיגערע צייטונגען, און וואָס מאַכען נאָך אַ גרעסערען איינדרוק ווען מען לעזט זיי אין אָריגינאַל, און ענדליך די פּאָליטישע רעדען — די אַלע האָבען גוט בעקאַנט געמאַכט די עפענטליכע מיינונג פון ענגלאנד מיט דער וויכטיגקייט און שטאַרקייט פון דער דייטשער קאָנקורענץ *. אויסער דעם

סטערלינג, און פון די פעדים אַן ערך פון 21 מיליאָן פונט סטערלינג. אָט די ציפער זיינען העכסט בעלעהרענד דערמיט, וואָס זיי בעווייזען וויפיעל דער מענש קען פּראָדוצירען מיט די היינטיגע מאַשינעריע. צום בעדויערען פערשטעהען נאָך ניט די נאַציאָנאַל־עקאָנאָמען די ווירקליכע פּראָדוקטיוויטעט אין אַ מאָדערנער פאַבריק. אַזוי האָבען מיר געזעהן ווי די רוסישע עקאָנאָמען האָבען דאָ ניט לאַנג זעהר ערנסט בעהויפּטעט, אַז מען מוז „פּראָלעטאַריזירען“ די פּויערים (אַרום אַ הונדערט מיליאָן), כדי צו בעשאַפען אַ גרויסע אינדוסטריע. מיר זעהען איצטער, אַז אויב איין פערטער טייל, אָדער אפילו איין פינפטער טייל פון דעם יעהרליכען צוּוואוקס פון דער בעפעלקערונג, וואָלט געגאַנגען אין די פאַבריקען (ווי עס האָט פּאַסירט אין דייטשלאנד), וואָלטען די רוסישע פאבריקען באַלד פּראָדוצירט אַזוינע סומען פון אַלערליי סאָרטען ארטיקלען, אַז זיי וואָלטען געקענט מיט זיי פערזאָרגען 400 אָדער 500 מיליאָן מענשען אַחוץ די בעפעלקערונג פון דער רוסישער אימפּעריע.

* אַ סך פאקטען וואָס געהערן צום פּונקט זיינען ניט לאנג צוריק צונויפגעזאמעלט געוואָרען אין אַ קליין ביכעל אונטער'ן נאָמען „מייד אין דזשערמאניע“ פון ע. ע. וויליאמס. ליידער ווערען די פּאַקטען,

זיינען די קרעפטען, וואָס די דייטשע אינדוסטריע שעפּט פון דער טעכנישער ערציהונג פון איהרע ארבייטער, אינזשינערען און צאָהל־רייכע וויסענשאַפטס־מענער, אַזוי אָפט דיסקוטירט געוואָרען פון די, וואָס זוכען איינצופיהרען טעכנישע בילדונג אין ענגלאנד, אז דער פלוצלונגדיגער וואוקס פון דייטשלאַנד אלס אינדוסטריעלע מאכט, קען שוין מעהר ניט פערלייקענט ווערען.

וואו אמאָליגע צייטען האָט זיך געפאָדערט א האלבער יאָהר־הונדערט צו ענטוויקלען אן אינדוסטריע, זיינען איצט גענוג עטליכע יאָהר. אין יאָהר 1864 זיינען אין דייטשלאַנד אימפּאָרטירט גע־וואָרען בלויז 160 טויזענד צענטנער (א צענטנער איז אן ערך דריי מיט א פערטעל פּוד) רויהע באַוועל, און נאָר 16 טויזענד צענטנער קאַטונענע ארטיקלען זיינען עקספּאָרטירט געוואָרען; די באַוועל־שפּינעריי און וועבעריי זיינען מייסטענס געווען אונבעדייטענדע היימישע אינדוסטריען. צוואַנציג יאָהר שפּעטער זיינען די אימ־פּאָרטאַציעס פון רויהע באַוועל שוין געווען 3 מיליאָן מיט 600 טויזענד צענטנער, און אין נאָך צוואַנציג יאָהר האָבען זיי געשטיגען ביז מעהר ווי 5½ מיליאָן צענטנער; בעת די עקספּאָרטען פון קאַטונענע שטאָפען און פעדים, וואָס זיינען געשאַצט געווען אויף 3 מיליאָן 600 טויזענד פונט סט. אין יאָהר 1883 און אויף 7 מיליאָן 662 טויזענד פונט סט. אין יאָהר 1893, האָבען געגרייכט די סומע פון 19 מיליאָן פונט סט. אין יאָהר 1905. אין ווייניגער ווי 30 יאָהר איז אָט אזוי געשאַפען געוואָרען א גרויסע אינדוסטריע, וועלכע האַלט אין וואַקסען ווייטער. די נויטיגע טעכנישע קענטעניש איז ענטוויקעלט געוואָרען, און היינטיגען טאָג איז דייטשלאַנד גע־בליבען לאַנקאַשייר'ס קונד נאָר אויף די פיינסטע סאָרטען שפּין־פעדים. עס איז אָבער זעהר וואַהרשיינליך, אז אפילו אָט די אָב־הענגיגקייט וועט אויך באַלד אָבגעשאַפט ווערען.* שפּינערייען

וואָס בעציהען זיך אויף דער נייער אינדוסטריעלער ענטוויקלונג פון דייטשלאַנד, אַזוי אָפט דאָרטען געברויכט אין אַ פּאַרטיזאַנישען גייסט, כדי צו העלפען די טאַריף־בעוועגונג, אַז אָפּט ווערט זייער ווירקליכע בעדייטונג אינגאַנצען פערשטעלט.

* פראַנקע, „די נייעסטע ענטוויקלונג דער טעקסטיל־אינדוסטריע אין דייטשלאַנד".

פאַר זעהר פיינע פעדים זיינען די לעצטע צייט איינגעריכטעט געוואָרען, און דאָס פריי ווערען פון דער הערשאַפט פון ליווערפול, דורך דער עטאַבלירונג פון א באוועל־בערזע אין ברעמען, האָט גוטע אויסזיכטען. *

אין דער וואָל־בראַנזשע זעהען מיר דעמזעלבען שנעלען וואוקס, און אין יאָהר 1910 האָט דער ווערטה פון די עקספּאָרטען פון וואָל־שטאָפען געגרייכט די סומע פון 13 מיליאָן 152 טויזענד מיט 5 הונדערט פונט סט. (אנטקעגען 8,220,300 אין 1894), פון וועלכע אָן ערך פון א מיליאָן 799 טויזענד פונט סט. זיינען געשיקט געוואָרען אין ענגלאנד.** די פלאַקס־אינדוסטריע איז געוואַקסען נאָך אין א שנעלערען ערך, און אין זיידענס איז דייטשלאַנד די צווייטע נאָר פון פראַנקרייך.

דער פּראָגרעס פון דער דייטשער כעמישער אינדוסטריע איז גוט בעקאַנט און פיהלט זיך שוין זעהר שטארק אין שאָטלאַנד און נאָרטהומבערלאַנד; און די בעריכטען וועגען די דייטשע אייזען און שטאָהל־אינדוסטריען, וועלכע מען קען געפינען אין די פובליקאַציעס פון דעם אייזען און שטאָהל־אינסטיטוט, און אין דער פאָרשונג, וואָס די „בריטיש אייראָן טרייד אסאָסיאיישאָן" האָט געמאַכט, בעווייזען ווי מורא'דיג גרויס די פּראָדוקציאָן פון רויהען און פערטיגען אייזען איז אויסגעוואַקסען אין דייטשלאַנד זינט דעם יאָהר 1871. (זעה אָנהאַנג ד.) קיין וואונדער ניט, וואָס דער אריינפיהר פון אייזען און שטאָהל אין דייטשלאַנד איז געפאַלען אויף א העלפט אין צוואנציג יאָהר, פון 1874 ביז 1894, בעת די עקספּאָרטען זיינען געוואַקסען כמעט פיער מאָל אזויפיעל. וואָס

---

* פערגלייך שולטצע־גאווערניטץ, „דער גראָססבעטריעב" א. וו. זעה אָנהאַנגען ד, ה, ו.

** דער אַריינפיהר פון דייטשע וואָל־שטאָפען אין ענגלאַנד איז שטענדיג געוואַקסען — פון 607,444 פונט אין יאָהר 1890 ביז אויף 907,569 פונט אין יאָהר 1894 און 1,822,514 פונט סט. אין 1910. די בריטישע עקספּאָרטען אין דייטשלאַנד (פון וואָל־שטאָפען און פעדים) זיינען אויך געוואַקסען, אָבער ניט אין זעלבען ערך. זיי זיינען געשאַצט געוואָרען אין יאָהר 1890 אויף 2,769,392 פונט, אויף 3,017,163 פונט אין יאָהר 1894, און 4,638,000 פונט אין 1910—1906.

געהערט די מאַשינען־פאַבריקען, איז הגם די דייטשען האָבען בע־גאַנגען דעם פעהלער, וואָס זיי האָבען שוין צו־שקלאַוויש קאָפּיערט די ענגלישע מוסטערן, אָנשטאָט צו געהן אויף אַ נייעם וועג און שאַפען נייע מוסטערן ווי די אַמעריקאַנער האָבען געטהאָן, מוזען מיר פון דעסטוועגען דאָך אַנערקענען, אַז זייערע קאָפּיעס זיינען גוטע, און אַז זיי קאָנקורירען אין פּרט פון ביליגקייט גאַנץ ערפאָלג־רייך מיט די געצייג און מאַשינערייען, וואָס ווערען פּראָדוצירט אין ענגלאַנד. (זעה אָנהאַנג ה.) איך דאַרף געוויס ניט דערמאָנען די הויכע קוואַליטעט פון די דייטשע וויסענשאַפטליכע אַפּאַראַטען. דאָס ווייסען גאַנץ גוט אַלע וויסענשאַפטס־מענער, אַפילו אין פראַנקרייך.

מחמת אָט די אַלע פאַקטען איז דער אריינפיהר פון פאַב־ריצירטע אַרטיקלען אין דייטשלאַנד זעהר אַ קנאַפּער. דער סך הכל פון אימפּאָרטאַציעס פון געוועבטע סחורות (אריינרעכענענדיג פעדים) שטעהט אַזוי נידעריג, אַז ער קען זיך אויסגלייכען מיט דעם כמעט־גלייכען ווערטה פון די עקספּאָרטען. און עס איז קיין ספק ניט, אַז ניט נאָר וועט דער דייטשער מארק פאַר געוועבטע סחורות איינגיכען פערלאָרען געהן פאַר אַנדערע פאַבריצירענדע לענדער, נאָר אַז די דייטשע קאָנקורענץ וועט זיך לאָזען אַלץ שטאַרקער פיהלען אי אין די נייטראַלע מערק, אי אין די מערק פון מערב־אייראָפּאַ. עס איז לייכט צו געווינען אַפּלאָדיסמענטען פון ניט־אינפאָרמירטע צוהערער, ווען מען שרייט אויס מיט מעהר אָדער ווייניגער היטץ, אַז די דייטשע פּראָדוקטען וועלען קיינ־מאָל ניט קענען זיך פערגלייכען מיט די ענגלישע! דער פאַקט איז אָבער, אַז זיי קאָנקורירען יאָ מיט די ענגלישע אין פּרט פון ביליגקייט און, וואו עס איז נויטיג, אָפּטמאָל אויך אין פּרט פון אָנבאָטען פּונקט אַזוינע גוטע ארבייט; און אָט דער אומשטאַנד נעהמט זיך פון פיעלע אורזאַכען.

די אורזאַך פון „ביליגע ארבייט“, וועלכע ווערט אַזוי אָפט דערמאָנט אין ויכוחים וועגען דער „דייטשער קאָנקורענץ“, וואָס ווערען געפיהרט אין ענגלאַנד און אין פראַנקרייך, מוז שוין ביי דער צייט פערוואָרפען ווערען, וואָרים אַזויפיעל נייע אונטערזוכונגען האָבען ריכטיג בעוויזען, אַז נידעריגע שכירות און לאַנגע שטונדען בעדייטען ניט נויטיגערווייז ביליגע פּראָדוקטען. ביליגע ארבייט

און שויץ־טאַריף בעדייטען בלויז, אַז אַ געוויסע צאָהל פאַבריקאַנטען האָבען די מעגליכקייט ווייטער צו ארבייטען מיט פערעלטערטע און שלעכטע מאַשינעריע; אָבער אין די הויך־ענטוויקעלטע גאַנג־באַרע אינדוסטריען, ווי פון באַוועל און אייזען, בעקומט זיך, פער־קעהרט, דער ביליגסטער פּראָדוקט דורך ה ו י כ ע שכירות, ק ו ר צ ע שטונדען און די ב ע ס ט ע מאַשינעריע. ווען די צאָהל ארבייטער, וואָס פאָדערט זיך פאַר יעדע טויזענד שפּינדלען, קען זיך אונטער־שיידען פון זיעבעצעהן (אין פיעלע רוסישע פאַבריקען) ביז דריי (אין ענגלאַנד), און ווען איין וועבער קען אויפפאַסען ענטוועדער 20 נאָרטהראָפּ מאַשין־שטוהלען, ווי מיר זעהען עס אין די פעראייניגטע שטאַאטען, אָדער 2 מאַשין־שטוהלען, ווי דער פאַל איז אין די אָבגע־שטאַנענע פאַבריקען, קען זיך אַזאַ אונגעהויערער חלוק ניט אויס־גלייכען דורך אַ קלענערן לוין. ממילא איז דער ארבייטס־לוין אין די בעסטע דייטשע באַוועל־פאַבריקען און אייזען־ווערקשטאַטען (בנוגע די אייזען־ווערק ווייסען מיר עס דירעקט פון דער אויבען־דערמאָנטער אונטערזוכונג פון דער „בריטיש אייראָן טרייד אַסאָ־סיאיישאָן") ניט נידעריגער ווי אין גרויס־בריטאַניען. אַלץ וואָס מען קען זאָגען איז, אַז אין דייטשלאַנד בעקומט דער ארבייטער מעהר פּראָדוקטען פאַר זיינע שכירות, ווי ער קריגט אין ענגלאַנד, אין דעם פאַראַדיז פון די צווישענהענדלער (מידדלמען) — אַ פאַראַדיז, וואָס וועט אַזוי לאַנג אָנהאַלטען, כל זמן ענגלאַנד וועט לעבען מעהרסטענטיילס אויף אימפּאָרטירטע שפּייז־פּראָדוקטען.

דער הויפּט גרונד פון די ערפאָלגען, וואָס דייטשלאַנד האָט אויפ'ן אינדוסטריעלען געביט, איז דערזעלביגער וואָס דערקלערט די ערפאָלגען פון די פעראייניגטע שטאַאטען. דיביידע לענדער האָבען ערשט ניט לאַנג אריינגעטרעטען אויף דער אינדוסטריעלער שטופע פון זייער ענטוויקלונג, און זיי האָבען זיך גענומען פאַר דעם מיט דער גאַנצער ענערגיע, וואָס יוגענד און פרישקייט קען געבען. ביידע לענדער פערמעגען אַ וויים־פערשפּרייטע וויסענ־שאַפטליך־טעכנישע, אָדער וועניגסטענס פּראַקטיש־וויסענשאַפט־ליכע בילדונג. אין ביידע לענדער ווערען די פאַבריקען געבויט לויט די נייעסטע און בעסטע מושטערן, וואָס זיינען אויסגעאַרבייט געוואָרען אַנדערסוואו; און ביידע לענדער געפינען זיך אין אַן אויפוואַכונגס־פּעריאָדע אויף אַלע געביטען פון טהעטיגקייט —

ליטעראַטור און וויסענשאַפט, אינדוסטריע און האַנדעל. זיי האַלטען איצט אויף דער שטופע, אויף וועלכער ענגלאַנד האָט זיך געפונען אין דער ערשטער העלפט פון 19טען יאָהרהונדערט, ווען די ענגלישע אַרבייטער האָבען גענומען אַזאַ גרויסען אַנטייל אין דער ערפינדונג פון די וואונדערבאַרע מאָדערנע מאַשינעריע.

מיר האָבען דאָ פאַר אונז איינפאַך אַ פאַקט פון דער כּסדר'־דיגער **ענטוויקלונג פון די פעלקער**. און אַנשטאָט צו שרייען אויף דעם, אָדער גאָר שטעלען זיך אַנטקעגען דעם, וואָלט געוועזען אַ סך בעסער צו זעהן, צי די צוויי פּיאָנערען פון דער גרויסאינדוסטריע — ענגלאַנד און פראַנקרייך — קענען ניט ווידער נעהמען די איניציאַטיווע און ווייטער אויפטאָן עפּעס נייעס. מען דאַרף זעהן, צי מען זאָל ניט זוכען אַן אויסגאַנגס־פּונקט פאַר דעם שאַפענדען גייסט פון אָט די צוויי פעלקער אין אַ נייער ריכטונג, און דאָס איז — צו מאַכען געברויך אי פון לאַנד־אַרבייט, אי פון דעם מענשענ'ס אינדוסטריעלע קרעפטען, כּדי צו פּערזיכערען וואוילזיין פאַר דעם גאַנצען פאָלק, אַנשטאָט נאָר פאַר איינינע איינצעלנע.

קאפיטעל II.

די דעצענטראַליזאציע פון די אינדוסטריען
(פאָרטגעזעצט).

איטאַליע און שפּאַניען. — אינדיע. — יאַפּאַן. — די פּעראיוויגעטע שטאַאַטען. — באַוועל־ וואָלענס און זייד־אינדוסטריען. — די וואַקסענדע גויט פאַר יעדען לאַנד זיך צו שטיצען דערהויפּט אויף די היימישע פערברויכער.

דער שטראָם פון די אינדוסטריעלע ענטוויקלונגען פליעסט יעדענפאַלס ניט נאָר צו מזרח־צו; ער בעוועגט זיך אויך צו דרום־מזרח און דרום־צו. עסטרייך און אונגארן מאכען שנעלע טריט אין דעם נעלאַף נאָך אינדוסטריעלער וויכטיגקייט. דער דרייבונד איז שוין געשטעלט געוואָרען אין געפאַהר דורך דער אַלץ־גרעסערער שטרעבונג פון די עסטרייכער פאַבריקאַנטען זיך צו בעשיצען פון דער דייטשער קאָנקורענץ; און אפילו די צווייאיגע מאָנארכיע גופא האָט ניט לאַנג צוריק דערלעבט צו זעהן, ווי איהרע צוויי שוועסטער־פעלקער קריעגען זיך וועגען שוץ־אָבצאָהלונגען. די עסטרייכישע אינדוסטריען זיינען נאָך גאָר יונג, און דאָך גיבען זיי שוין בעשעפטיגונגען פאַר מעהר ווי 4 מיליאָן אַרבייטער.* בעהמען איז אין עטליכע צעהנדליג יאָהר געוואָרען אַן אינדוסטריע־לאַנד פון גאַנץ־היבשער בעדייטונג; און די פּאָרטרעפליכקייט און אָריגינאַלימעט פון די מאַשינעריען, וואָס ווערען געברויכט אין די אונגענגסט־איבערגעבויטע תבואה־מיהלען פון אונגארן, בעווייזען אַז אונגאַרן'ס יונגע אינדוסטריע געהט אויפ'ן ריכטיגען וועג, ניט נאָר

---

* אין צוזאמען יאָהר 1902 זיינען געוועזען אין עסטרייך 1 מיליאָן מיט 408 טויזענד אינדוסטריעלע אַנשטאַלטען, מיט 1 מיליאָן, 487 טויזענד פערד־קראַפט, וועלכע האָבען בעשעפטיגט 4,049,300 אַרבייטער. אין די אונגאַרישע פאַבריקען זיינען געוועזען בעשעפטיגט 1 מיליאָן מיט 128 טויזענד אַרבייטער.

צו װערען איהרע עלטערע שװעסטערס׳ אַ קאָנקורענט, נאָר אויף צוצולעגען איהר חלק צו אונזער װיסען װי אויסצוניצען די נאַטור־קרעפטען. פערבייגעהענדיג קען איך צולעגען, אז דאָס אייגענע איז ביז צו אַ געװיסען גראַד ריכטיג אויף בנוגע צו פינלאַנד. עס פעה־לען ציפער װעגען דעם איצטיגען צושטאַנד פון דעם סך־הכל פון עסטרייך־אונגארישע אינדוסטריען; אָבער די לפי ערך קליינע אימפּאָרטאַציעס פון פאַבריצירטע סחורות זיינען װערטה בעמערקט צו װערען. פאַר בריטישע פאַבריקאַציעס איז עסטרייך־אונגארן גאָר אַ קנאַפּער קונד; נאָר אפילו בנוגע צו דייטשלאַנד בעפרייט זי זיך גאַנץ שנעל פון איהר פריהערדיגער אָבהענגיגקייט. (זעה אַנהאַנג ז.)

דערזעלביגער אינדוסטריעלער פּראָגרעס שטרעקט זיך אויס איבער די דרום׳דיגע האַלב־אינזלען. װער װאָלט געקענט רעדען אין יאָהר 1850 װעגען איטאַליענישע אינדוסטריען? און דאָך — די אויסשטעלונג אין טורין פון יאָהר 1884 האָט עס בעװיזען — װערט שוין איטאַליע איצט גערעכענט צװישען די אינדוסטריעלע לענדער. „איהר בעמערקט אומעטום גאַנץ היבשע אינדוסטריעלע און קאָ־מערציעלע אָנשטרענגונגען“, האָט געשריבען אַ פראַנצויזישער עקאָ־נאָם אין די „טאַן“. איטאַליע שטרעבט צו קענען אויסקומען אָהן אויסלענדישע פּראָדוקטען. דער פּאַטריאָטישער פּאַראָל איז: איטאַליע אינגאַנצען פאַר זיך! דאָס בעגייסטערט די גאַנצע מאַסע פּראָדוצירער. עס איז ניטאָ קיין איינציגער פאַבריקאַנט אָדער סוחר, װאָס זוכט ניט מיט אַלע מיטלען, אפילו אין די קלענסטע אומשטענדען, זיך צו בעפרייען פון דער אויסלענדישער אַפּוטרופּסות.“ די בעסטע פראַנצויזישע און ענגלישע מוסטערן װערען נאָכגעמאַכט און אויסגעבעסערט דורך דער בעריהרונג פון נאַציאָנאַלען גייסט און זיינע אַרטיסטישע טראַדיציעס. עס זיינען ניטאָ קיין פאַלשטענדיגע סטאַטיסטיקס, און דער „א נ ו א ר י אָ“ (יאָהרבוך) קען נאָר געבען אינדירעקטע אָנדייטונגען. אָבער די שנעלע פערגרעסערונג פונ׳ם אריינפיהר פון קויהלען (9 מיליאָן, 339 טויזענד טאָן אין יאָהר 1910, אין פערגלייך מיט דריי־פערטעל מיליאָן אין יאָהר 1871); דער װאוקס פון די מינען־אינדוסטריען, װעלכע האָבען פערדרייפאַכט זייער פּראָדוקציאָן אין די 15 יאָהר פון 1870 ביז 1885; די פערגרעסערטע פּראָדוקציאָן פון שטאָהל און

מאשינעריע (4 מיליאָן, 880 טויזענד פונט סט. אין יאָהר 1900), וועלכע בעווייזט — געברויכענדיג באַוויאָ'ס ווערטער — ווי א לאַנד, וואָס האָט ניט קיין אייגענעם הייץ־מאַטעריאַל און קיין אייגענע מינעראַלען, קען פונדערסטוועגען האָבען א גאַנץ היבשע מעטאַל־אינדוסטריע; און ענדליך דער וואוקס פון די טעקסטיל־אינדוסטריען, ווי עס צייגט זיך אַרויס פון דעם נעט אַריינפיהר פון רויהע באַוועל און פון דער צאָהל שפּינדלען * — דאָס אַלעס בעווייזט, אַז די שטרעבונג צו ווערען אַן אינדוסטריע־לאַנד, וואָס זאָל האָבען בכח צו בעפריעדיגען איהרע בעדערפענישען דורך איהרע אייגענע פּראָדוקציאָנען, איז ניט קיין פּוסטער חלום. וואָס איז שייך די אָנשטרענגונגען, וואָס איטאַליע מאַכט צו נעהמען א לעבעדיגען אַנטייל אין דעם וועלט־האַנדעל, — ווער קען ניט די טראַדיציאָנעלע פעהיגקייטען פון די איטאַליענער אין דער בעציהונג?

איך האָב געזאָלט אויך דערמאָנען שפּאַניען, וואו עס קומט פאָר א שנעלער וואוקס פון די טעקסטיל־ מינען־ און מעטאַל־אינדוסטריען; נאָר איך אייל זיך אַריבערצוגעהן צו יענע לענדער, וועלכע זיינען מיט עטליכע יאָהר צוריק בעטראַכט געוואָרען אַלס אייביגע און געצוואונגענע קונדען פון די אינדוסטריעלע פעלקער פון מערב־איירָאָפּאַ. לאָמיר נעהמען צ. ב. ש. בראַזיליען. האָבען ניט די עקאָנאָמיסטען זי פעראורטיילט צו פלאַנצען באַוועל, עקספּאָרטירען עס אין רויהען צושטאַנד און קריגען דערפאַר צוריק

---

* דער נעט־אימפּאָרט פון רויהע באַוועל האָט געגרייכט 1 מיליאָן 180 טויזענד צענטנער אין יאָהר 1885 און 4 מיליאָן, 120 טויזענד צענטנער אין יאָהר 1908. די צאָהל שפּינדלען איז געוואַקסען פון 880 טויזענד אין יאָהר 1877 אויף 3 מיליאָן, 800 טויזענד אין 1907. די גאַנצע אינדוסטריע איז אויסגעוואַקסען זינט דעם יאָהר 1859. אין 1910 זיינען פּראָדוצירט געוואָרען אין איטאַליע ניט ווייניגער ווי 358,200 טאָן רויה־אייזען און 671 טויזענד טאָן שטאָהל. די עקספּאָרטען פון וועב־שטאָפען האָבען געגרייכט די פאָלגענדע סומען אין די יאָהרען 1910—1905: זיידענס פון 17 מיליאָן 800 טויזענד פונט סט. אויף 24 מיליאָן, 794 טויזענד; באַוועל־שטאָפען, פון 4 מיליאָן, 430 טויזענד פונט סט. אויף 5 מיליאָן, 40 טויזענד; וואָלענס פון 440 טויזענד פ. סט. אויף 1 מיליאָן, 429 טויזענד פונט סטערלינג.

קאַטונענע וואַארע? אין יאָהר 1870 האָבען איהרע 9 אָרימינקע פאַבריקלעך ניט געקענט אָנרעכענען מעהר ווי אַ סך הכל פון 385 שפּינדלען. אָבער שוין אין יאָהר 1887 זיינען אין בראַזיליען געווען 46 באַוועל־פאַבריקען, און פינף זייערע האָבען שוין געהאַט 40 טויזענד שפּינדלען; בעת אַלעס צוזאַמען האָבען זייערע כמעט 10 טויזענד וועבשטוהלען געבראַכט אויף די בראַזיליער מערק אריבער 33 מיליאָן איילען קאַטונענע שטאָפען.

פינף און צוואַנציג יאָהר שפּעטער, אין 1912, זיינען שוין געווען 161 באַוועל־פאַבריקען מיט אַ מיליאָן און אַ האַלב שפּינדלען און 50 טויזענד וועבשטוהלען, וועלכע בעשעפטיגען איבער הונדערט טויזענד ארבייטער („טיימס“, אויגוסט 27, 1912).

אפילו ווערא־קרוז אין מעקסיקאָ, וואָס שטעהט אונטער דעם שוץ פון צאָל־וועכטער, האָט אָנגעהויבען פאַבריצירען קאַטונען, און האָט אין יאָהר 1887 זיך געקענט בעריהמען מיט איהרע 40,200 שפּינדלען, 287,700 שטיקער באַוועל־טוך און 212,000 פונט פאָדים. זינט יענעם יאָהר האָט זי שטענדיג פּראָגרעסירט, און אין 1894 האָט דער וויצע־קאָנסול משאַפּמאַן בעריכטעט, אַז אין די אָריזאַבאַ־שפּינערייען קען מען געפינען די בעסטע מאַשינען, בעת „געדרוקטע קאַטונען“, האָט ער געשריבען, „ווערען איצט פאַבריצירט, וועלכע זיינען אַזוי גוט, אויב ניט בעסער ווי די אימפּאָרטירטע“.* אין יאָהר 1910 זיינען שוין געווען בעשעפטיגט 32 טויזענד ארבייטער אין 145 באַוועל־פאַבריקען, וועלכע האָבען געהאַט 703 טויזענד שפּינדלען און 25 טויזענד קראַפט־וועבשטוהלען.**

דעם קלאָרסטען ווידערשפּרוך אָבער געגען דער עקספּאָרט־טעאָריע האָט אונז געגעבען אינדיען. אינדיען איז שטענדיג בע־

---

* „דהי עקאָנאָמיסט“, 12טען מאַי, 1894, ז. 9: „איניגע יאָהר צוריק האָבען די אריזאַבאַ פאַבריקען געברויכט דורכאויס אימפּאָרטירטע רויהע באַוועל; איצטער געברויכען זיי היימיש־געוואַקסענע און היימיש־געשפּונענע באַוועל אַזויפיעל ווי מעגליך.“

** „אָנטאַריאָ עסטאַדיסטיקאָ“, 1911. זיי האָבען פערברויכט 34,700 טאָן רויהע באַוועל און האָבען פּראָדוצירט 13 מיליאָן, 936 טויזענד, מיט 3 הונדערט שטיקער באַוועל־שטאָפען און 554 טויזענד צענטנער שפּין־פאָדים.

טראַכט געוואָרען אַלס דער זיכערסטער קונד אויף ענגלישע קאַטונען, און דאָס איז זי טאַקע געוועזן ביז גאָר ניט לאַנג. פון דער גאַנצער סומע באוועלנער סחורה, וואָס איז עקספּאָרטירט געוואָרען פון ענגלאַנד, פלעגט אינדיען קויפען מעהר ווי אַ פערטיל, אָפט ביז כמעט אַ דריטעל (פון 17 ביז 22 מיליאָן פונט סט. פון אַ סך הכל פון 75 מיליאָן פונט סט. אין די יאָהרען 1890—1880). אָבער די זאַכען האָבען זיך אָנגעהויבען ענדערן, און אין 1904-07 האָבען די עקספּאָרטען בעטראָפען נאָר פון 21 מיליאָן, 680 טויזענד פונט סט. ביז 25 מיליאָן, 680 טויזענד פ. סט. פון אַ סך הכל פון 110 מיליאָן, 440 טויזענד פונט סט. די אינדישע באוועל-פאַבריקען, וועלכע זיינען געוועזן — צוליעב געוויסע, נאָך ניט אינגאַנצען ערקלערטע אורזאַכען — אַזוי ניט ערפאָלגרייך אין אָנהויב, האָבען מיט איין מאָל געוואונען אַ פעסטען באָדען.

אין יאָהר 1860 האָבען זיי פערברויכט בלויז 23 מיליאָן פונט רויהע באוועל, אָבער אין יאָהר 1887 איז די צאָהל שוין געוועזן כמעט 4 מאָל אַזוי פיעל, און אין די נעקסטע 10 יאָהר איז זי ווידער פערדרייפאַכט געוואָרען: 283 מיליאָן פונט רויהע באוועל איז פערברויכט געוואָרען אין די יאָהרען 1887—88. די צאָהל באוועל-פאַבריקען איז אויסגעוואַקסען פון 40 אין יאָהר 1877, ביז 147 אין יאָהר 1895; די צאָהל שפּינדלען איז געשטיגען פון 886,100 ביז 3,844,300 אין דיזעלבינע יאָהרען; און וואו אין יאָהר 1887 זיינען געוועזן בעשעפטיגט 57,188 ארבייטער, געפינען מיר 7 יאָהר שפּעטער שוין 146,240 ארבייטער; און איצטער, אין די יאָהרען 1909-1910 געפינען מיר 237 באוועל-פאַבריקען אין פולען גאַנג, מיט 6 מיליאָן, 136 טויזענד שפּינדלען, 80 טויזענד וועב-שטוהלען און 231,850 ארבייטער. וואָס געהערט די קוואַליטעט פון די פאַבריקען, געפינען מיר, אַז די „בלויע ביכער" לויבען זיי; די דייטשע האַנדעלסקאַמערן בעריכטען, אַז די בעסטע שפּינערייען אין באָמביי „שטעהען איצט ניט פיעל נידעריגער איידער די בעסטע דייטשע שפּינערייען"; און צוויי גרויסע אויטאָריטעטען אין דער באוועל-אינדוסטריע, מר. דזשיימס פלאַטט און מר. הענרי ליע, שטימען ביידע איין אין דער מיינונג, אַז „אין קיין אַנדער לאַנד אויף דער

וועלט, א חוץ אין לאַנקאשייר, האָבען די ארבייטער ניט אזא נאַטירליכע נייגונג צו דער טעקסטיל־אינדוסטריע ווי אין אינדיען. *

די עקספּאָרטען פון געדרעהטע באוועל פון אינדיען האָבען זיך מעהר ווי פערדאָפּעלט אין 5 יאָהר (1887—1882), און שוין אין יאָהר 1887 האָבען מיר געקענט לעזען אין דעם „סטייטמענט" (ז. 62), אז „דאָס ביסעל געדרעהטע באוועל, וואָס איז אימפּאָרטירט געוואָרען, איז בעשטאַנען אַלץ ווענינער און ווענינער פון די גרעבערע אָדער אפילו מיטעל־פיינערע סאָרטען, וואָס עס בעווייזט, אז די אינדישע שפּינערייען געווינען בּיסלעכווייז אַלץ מעהר און מעהר די היימישע מערק." דעריבער זעהען מיר, אז בעת אינדיען האָט נאָך אַלץ אימפּאָרטירט כמעט דיזעלביגע סומע ענגלישע באוועל־פּראָדוקטען און שפּין־פעדים (פון 16 מיליאָן ביז 25 מיליאָן 700 טויזענד פונט סט. אין 1908—1900), האָט זי שוין דאמאָלסט (אין יאָהר 1887) געוואָרפען אויף די אויסלענדישע מערק ניט ווענינער ווי פאר 3,635,510 פונט סט. איהרע אייגענע קאָטונען, געוועבטע נאָך לאַנקאשייר מוסטערן, און האָט עקספּאָרטירט 33 מיליאָן איילען גרויע באוועל־צייג, וואָס זיינען פאַבריצירט געוואָרען אין אינדיען פון אינדישע אַרבייטער. און דער עקספּאָרט איז פון דאַן אָן אַלץ געוואקסען, אזוי אז אין די יאָהרען 1911—1910 האָבען די עקספּאָרטען פון אינדיען פון באוועל־שטאָפען און שפּין־פאָדים בעטראָפען די סומע פון 7,943,700 פונט סט.

די וועבערייען אין אינדיען, וואָס ארבייטען אויס דעם דזשוט (אזא האנף אָדער קאַנאָפּליע), זיינען געוואקסען אין נאָך א שנעלערן ערך, און די אמאָליגע דזשוט־אינדוסטריע פון דונדיע איז אונטערגעגאנגען, ניט נור צוליעב די הויכע אָבצאָהל־טאַריפען פון די אנדערע אייראָפּעאישע רעגירונגען, נאָר אויך דורך דער אינדישער קאָנקורענץ. * אפילו פאבריקען אויסצואַרבייטען וואָל־צייג

---

* שולטצע געווערניץ, „דהי קאָטטאָן טרייד", וכו', ז. 123.

* אין יאָהר 1882 האָבען זיי געהאט 5,633 וועב־שטוהלען און 95,937 שפּינדלען. דרייצעהן יאָהר שפּעטער זיינען אָט די ציפערן שוין פערדאָפּעלט געוואָרען — זיי האָבען שוין געהאט 10,600 וועב־שטוהלען און 216 טויזענד שפּינדלען. איצטער, אָדער ריכטיגער געזאָגט, אין 1910—1909, געפינען מיר 60 דזשוט־פאבריקען מיט 31,420

זיינען די לעצטע צייט געעפענט געוואָרען; און זינט מען האָט אויסגעפונען די מיטלען, נאָך א סך עקספּערימענטען און דורכפאַלען, צו הייצען די שמעלץ־אויווענס מיט די אָרטיגע קויהלען, האָט די אייזען־אינדוסטריע אין אינדיען זיך מיט אמאָל א הויב געטאָן. ספּעציאַליסטען אין דעם פאַך פערזיכערן אונז, אז אין קנאַפּע עטליכע יאָהר וועט אינדיען ליפערן גאָר די אייזען, וואָס זי בעדאַרף. נאָך מעהר, די ענגלישע פאַבריקאַנטען ווערען א ביסעל אונרוהיג צוקוקענדיג, ווי עס וואַקסט אַלץ מעהר דער אריינפיהר פון אינדישע טעקסטיל־סחורות אין ענגלאַנד, בעת אויף די מערק פון וויטען מזרח און אפריקא ווערט אינדיען אַן ערנסטער קאָנקורענט פון איהר מוטערלאַנד.

און פאַר וואָס זאָל זי דאָס ניט ווערען? וואָס קען פערהינדערן די ענטוויקלונג פון די אינדישע אינדוסטריען, אפשר דער מאַנגעל אין קאַפּיטאַלען? דער קאַפּיטאַל אָבער ווייס ניט פון קיין פאָטערלאַנד; און אויב מען קען ציהען גרויסע פּראָפיטען פון דער ארבייט פון די אינדישע „קוליעס“, וועלכע קריגען א העלפט אָדער נאָך וועניגער איידער דער לוין פון די ענגלישע ארבייטער, וועט דער קאַפּיטאַל עמיגרירען קיין אינדיע, פּונקט ווי ער איז געגאַנגען אין רוסלאַנד, און עס וועט איהם גאָר ניט אהרען, וואָס זיין וואַנדערונג קען מיטברייגגען הונגערנויט פאַר לאַנקאַשייר און דונדיע. אָדער אפשר וועט דער מאַנגעל אין קענטעניש זיין א שטערונג? אָבער די לענג־און בּרייט־גראַדען זיינען ניט קיין אָבהאַלט פאַר דער פערשפּרייטונג פון קענטעניש: שווער זיינען נאָר די ערשטע טריט. וואָס איז שייך צו די העכערע ארבייטס־פעהיגקייטען, וועט קיינער, וואָס קען דעם הינדו־ארבייטער, ניט צווייפלען וועגען זיינע פעהיגקייטען. זיי שטעהען אודאי ניט נידעריגער פאַר די 36,000 קינדער וועניגער ווי 14 יאָהר אַלט,

---

וועב־שטוהלען, 645,700 שפּינדלען און 204 טויזענד אַרבייטער. פון אָט די ציפער קען מען אַמבעסטען זעהן דעם פאָרטשריט אין זייער מאַשינעריע. די עקספּאָרטען פון דזשוט־שטאָפען, וועלכע האָבען בעטראָפען אַריבער אַ מיליאָן און אַ האַלב פונט סט. אין די יאָהרען 1884-85, האָבען געגרייכט די סומע פון 11 מיליאָן, 330 טויזענד פונט סט. אין די יאָהרען 1910—1911. זעה אָנהאַנג ח.)

אָדער פאַר די 238,000 אינגלעך און מיידלעך ווענינער ווי 18 יאָהר אַלט, וואָס ארבייטען אין די ענגלישע טעקסטיל־פאַבריקען.

צוואַנציג יאָהר איז געווים ניט קיין גרויסע פעריאָדע אין'ם לעבען פון פעלקער. און דאָך אין משך פון די לעצטע צוואַנציג יאָהר איז אויסגעוואַקסען נאָך אַ מעכטיגער קאָנקורענט אין מזרח. איך מיין דאָ יאַפּאַן. אין אָקטאָבער, 1888, האָט דער „טעקסטיל רעקאָרדער" דערמאָנט אין עטליכע שורות, אַז די יעהרליכע פּראָדוקציאָן פון שפּין־פעדים אין די באַוועל־פאַבריקען פון יאַפּאַן האָט נערייכט ארום 9½ מיליאָן פונט, און אַז נאָך 15 פאַבריקען, וועלכע קענען האַלטען 156,100 שפּינדלען, האַלטען זיך אין בויען. צוויי יאָהר שפּעטער זיינען אין יאַפּאַן אויסגעשפּונען געוואָרען 2 מיליאָן פונט פאָדים; און בעת זי האָט אין די יאָהרען 1887-88 אימפּאָרטירט פון אויסלאַנד 5 אָדער 6 מאָל אַזויפיעל פאָדים וויפיעל זי האָט געשפּונען אין דערהיים, איז דעם נעקסטען יאָהר אריינגעפיהרט געוואָרען פון אויסלאַנד בלויז צוויי דריטעל פון דעם גאַנצען פערברויך פון לאַנד.*

פון דאַן אָן איז די פּראָדוקציאָן רעגעלמעסיג געוואַקסען. פון זעקס מיליאָן, 435 טויזענד פונט אין יאָהר 1886, האָט עס גענרייכט באַלד 92 מיליאָן פונט אין יאָהר 1893 און 153½ מיליאָן פונט אין 1895. אין 9 יאָהר האָט די פּראָדוקציאָן זיך פערגרעסערט אויף 24 מאָל. זינט דאַן איז עס געשטיגען ביז 413 מיליאָן, 800 טויזענד פונט אין יאָהר 1909, און מיר דערוויסען זיך פון דעם „פינאַנסיאַל עקאָנאָמיקאַל אַננואַל" פאַר די יאָהרען 1910 און 1911, וואָס ווערט געדרוקט אין טאָקיאָ, אַז עס זיינען געווען אין יאַפּאַן, אין יאָהר 1909, ניט ווענינער איידער 3,756 טעקסטיל־פאַבריקען מיט 1,785,700 שפּינדלען און 51,185 קראַפט־וועבשטוהלען, צו וועלכע מען מוז צולעגען 783,155 האַנד־וועבשטוהלען. יאַפּאַן איז, הייסט עס, שוין אַן ערנסטער קאָנקורענט פאַר די גרויסע אינ־

---

* אין 1886 זיינען אימפּאָרטירט געוואָרען 89 מיליאָן, 200 טויזענד פונט פאָדים אנטקעגען 6 מיליאָן, 435 פונט היימיש־געשפּונענע פאָדים. אין 1889 זיינען די ציפער געווען: 56,633,000 פונט אימפּאָרטירט און 26,809,000 פונט געשפּונען אין דער היים.

דוסטריעלע פעלקער אויף די מערק פון מזרח־אזיע אין געוועבען בכלל און באוועל־צייג בפרט; און עס האָט איהר גענומען אינ־גאַנצען נאָר 25 יאָהר צו דערגרייכען איהר פּאָזיציע. דער סך הכל פון דער פּראָדוקציאָן פון געוועבען, וואָס האָט בעטראָפען 1 מיליאָן מיט 200 טויזענד פונט סט. אין יאָהר 1887, איז שנעל געוואקסען ביז 14 מיליאָן, 270 טויזענד פונט סט. אין 1895, און ביז 22½ מיליאָן פ. סט. אין 1909 — באוועל־צייג פערנעהמען כמעט 2 פינפטעל פון דער סומע. פאָלגליך זיינען די אימפּאָרטען פון אויס־לענדישע באוועל־שטאָפען פון אייראָפּא געפאלען פון 1,640,000 פונט אין יאָהר 1884 אויף 849,600 פונט אין 1895 און אויף 411,600 פונט אין 1910, בעת די עקספּאָרטען פון זייד־שטאָפען זיינען גע־שטיגען אויף כמעט 3 מיליאָן פונט סט. *

וואָס געהערט די קויהלען און אייזען־אינדוסטריען, האָב איך געוואגט אין דער ערשטער אויסגאַבע פון אָט דעם ווערק פּאָראויס צו זאָגען, אַז די יאפּאנעזער וועלען לאנג ניט בלייבען קיין צינזען־צאָהלער צו אייראָפּא פאר אייזען־סחורה — אַז זייער אמביציע איז צו האָבען אפילו זייערע אייגענע שיפבויערייען. און אַז דעם פּאָריגען יאָהר זיינען 300 אינזשינערען אוועק פון מר. ארמסטראָנג'ס עלזוויק־ווערקשאַפּטען, כדי איינצופיהרען שיפבויעריי אין יאפּאן. זיי זיינען ענגאזשירט געוואָרען בלויז אויף 5 יאָהר. די יאפּאנעזער ערווארטען, אַז אין 5 יאָהר וועלען זיי האָבען זיך גענוג אויסגע־לערנט צו קענען זיין זייערע אייגענע שיפבויער. אָט דער פּאָר־אויסזאָג איז אינגאנצען מקוים געוואָרען. יאפּאן האָט איצטער 1,030 אייזען און מאשין־פאבריקען, און זי בויט איצטער איהרע אייגענע קריעג־שיפען. אין פערלויף פון דער לעצטער קריעג האָט זיך דער פּאָרטשריט פון אַלע אינדוסטריען, וואָס זיינען פערבונדען מיט מלחמה, ארויסגעוויזען זעהר דייטליך. **

* אין יאָהר 1910 זיינען די אימפּאָרטען פון באוועל־צייג און וואָלענס געוועזן נישט מעהר ווי פאר 2,650,500 פונט, בעת די עקספּאָרטען פון באוועל־פּאָדים, שירטינג און זייד־שטאָפען האָבען געגרייכט דעם ווערטה פון 8,164,800 פונט.

** די מינען־אינדוסטריע איז געוואקסען ווי פאָלגט: — קופּער איז אויסגעגראָבען געוואָרען 2,407 טאָן אין יאָהר 1875; 49,000 טאָן

דאָס אַלעס בעווייזט, אַז דער איבערפאַל פון מזרח אויף די אייראָפּעאישע מערק, פאַר וועלכען מען שרעקט זיך אַזוי פיעל, מאַכט שנעלען פאָרטשריט. די כינעזער דרעמלען נאָך; איך בין אָבער פעסט איבערצייגט פון דעם, וואָס איך האָב געזעהן אין כינא, אַז אין דעם מאָמענט ווען זיי וועלען אָנהויבען, מיט דער הילף פון אייראָפּעאישע מאשינעריע, צו פאַבריצירען — און די ערשטע טריט זיינען שוין געמאַכט געוואָרען — וועלען זיי עס דורכפיהרען מיט מעהר ערפאָלג, און נויטיגערווייז אויף א סך א גרעסערן מאַסשטאַב, איידער אפילו די יאַפּאַנעזער.

און וואָס איז מכח די פּראייניגטע שטאַאטען, וועלכע מען קען ניט בעשולדיגען, אַז זיי בעשעפטיגען ביליגע ארבייט, אָדער אַז זיי שיקען קיין אייראָפּא „ביליגע און העסליכע" פּראָדוקטען? זייער גרויסע אינדוסטריע האָט זיך ערשט נעכטען אָנגעהויבען, און דאָך שיקען זיי שוין אין דער אַלטער אייראָפּא וואָס ווייטער אַלץ גרעסערע סומען מאשינעריע. אין יאָהר 1890 האָבען זיי אפילו אָנגעהויבען צו עקספּאָרטירען אייזען, וועלכען זיי בעקומען פאַר א גאַנץ ביליגען פּרייז, א דאנק די אויסגעצייכענטע נייע מעטאָדען, וואָס זיי האָבען איינגעפיהרט אין דער מעטאַלורגיע.

אין משך פון צוואַנציג יאָהר (1870—1890) איז די צאָהל מענשען, וואָס זיינען בעשעפטיגט אין די אמעריקאנער פאבריקען מעהר ווי פערדאָפּעלט געוואָרען, און דער בעטרעף פון זייערע פּראָדוקטען איז כמעט פערדרייפאַכט געוואָרען. און אין משך פון די נעקסטע 15 יאָהר האָט זיך די צאָהל מענשען אין די פאַבריקען ווייעדער פערגרעסערט אויף כמעט 50 פּראָצענט, בעת דער ווערטה פון די פּראָדוקטען איז כמעט פערדאָפּעלט געוואָרען.* די

אין 1909. קויהלען: 567,200 טאָן אין 1875; 15,535,000 אין 1909. אייזען: 3,447 טאָן אין 1875; 15,268 אין 1887; 65,000 אין 1909. (ק. ראַטהגען, „יאפּאַן'ס פאָלקווירטשאַפט אונד שטאַאַטסהויז-האַלטונג", לייפּציג, 1891; קאָנסולס ראַפּאָרטען.)

* אַרבייטער וואָס זיינען בעשעפטיגט אין די מאַנופאַקטור-אינ-דוסטריען: 2,504,000 אין יאָהר 1870, 4,712,600 אין 1890 און 6,723,900 אין יאָהר 1905 (אָריינרעכענענדיג די בעצאָהלטע בעאַמטע

באַוועל־אינדוסטריע, וועלכע איז פערזאָרגט מיט אויסגעצייכענטע הײמישע מאַשינעריע, האָט זיך שנעל ענטוויקעלט, אַזוי אַז די יעהרליכע פּראָדוקציאָן פון טעקסטילען האָט גענרייכט אין 1905 דעם ווערטה פון צוויי ביליאָן, 147 מיליאָן, 441 טויזענד און 400 דאָלאר, וואָס עס איז צוויי מאָל אַזוי די גרוים ווי די יעהרליכע פּראָדוקציאָן אין דערזעלבער בראַנזשע פון דער פעראייניגטער ענגלישער מלוכה (וועלכע איז געװען געשאצט אויף אַן ערך פון 200 מיליאָן פונט סט.); און די עקספּאָרטען פון באַוועל־צייג פון הײמישער מאַנופאַקטור האָט גענרייכט אין יאָהר 1910 די אַנגע־זעהענע סומע פון 8 מיליאָן, 600 טויזענד פונט סט.** וואָס געהערט די יעהרליכע פּראָדוקציאָן פון רויה־אייזען און שטאָהל, שטייגט זי שוין אריבער די יעהרליכע פּראָדוקציאָן פון ענג־לאנד;*** און אפילו די אָרגאַניזאַציע פון דער דאָזיגער אינדוסטריע איז אַ העכערע, ווי מר. בערקלעי האָט שוין אָנגעציינט דערויף, אין יאָהר 1891, אין זיין רעדע פאַר דעם אינסטיטוט פון ציוויל אינזשינערען.****

און די קלערקס). דער ווערטה פון די פּראָדוקטען: $3,385,861,000 אין יאָהר 1870, $9,372,437,280 אין 1890 און $16,866,707,000 אין יאָהר 1905. די יעהרליכע פּראָדוקציאָן פער קאָפּ פון די אַרבייטער: $1,648 אין יאָהר 1870, $1,989 אין יאָהר 1890, און $2,514 אין יאָהר 1905.

** וועגען דער באַוועל־אינדוסטריע אין די פעראייניגטע שטאַאַטען, זעה אָנהאַנג ט.

*** פון 7,255,076 ביז 9,811,620 טאָן פון רויה־אייזען אין די יאָהרען 1890־94 און 27,303,600 גרויסען טאָן אין 1910 (אין ווערטה פון 85 מיליאָן פונט סט.). די גאנצע סומע פון דעם ווערטה פון די פּראָדוקטען פון די שטאָהל־ווערק און אייזען־גיסערייען האָט אין יאָהר 1909 גענרייכט דעם אונגעהויערן ווערטה פון 197,144,500 פונט. דער לעזער קען געפינען אין דעם „סטייטסמאַן'ס יער בוק" פאַר די יאָהרען 1910—1912 די העכסט אויפפאַלענדע ציפער בנוגע דעם שנעלען וואוקס פון דער אייזען און שטאָהל־אינדוסטריע אין די שטאַאַטען. מיר האָבען קיין פערגלייך ניט צו דעם אין אייראָפּאַ.

**** „די גרעסטע סומע וואָס איין צוג־אויוועז אין גרויס־

דאַס אַלעס אָבער איז אויסגעוואַקסען אינגאַנצען אין משך פון די לעצטע 30 אָדער 40 יאָהר — גאַנצע אינדוסטריען זיינען בעשאַפען געוואָרען ערשט זינט דעם יאָהר 1860. * היינט וואָס וועט די אַמעריקאַנער אינדוסטריע שוין זיין צוואַנציג יאָהר שפּעטער, אונטערשטיצט ווי זי איז פון אַ וואונדערבאַרער טעכניק, פון אויסגעצייכענטע שולען, פון אַ וויסענשאַפטליכער בילדונג, וואָס געהט האַנד אין האַנד מיט אַ טעכנישער בילדונג, און פון אַן אונטערנעהמונגס־גייסט, וואָס האָט קיין גלייכען ניט צו זיך אין אייראָפּאַ?

גאַנצע בענדער זיינען געשריבען געוואָרען וועגען דעם קריזיס פון 1886-87 — אַ קריזיס, וועלכער האָט געדויערט, געברויכענדיג די ווערטער פון דער פּאַרלאַמענט־קאָמיסיע, זינט דעם יאָהר 1875, מיט „בלויז אַ קורצער פּעריאָדע פון וואוילשטאַנד, וואָס אייניגע האַנדעלס־צווייגען האָבען גענאָסען אין די יאָהרען 1880 ביז 1883"; און איך וואָלט נאָך צוגעלעגט: אַ קריזיס, וועלכער האָט זיך אויס־געשפּרייט איבער אַלע אינדוסטריע־לענדער פון דער וועלט. אַלע מעגליכע אורזאַכען פון דעם קריזיס זיינען אונטערזוכט געוואָרען; אָבער נאָך אַלע משונה'דיגע שלוסען, צו וועלכע זיי זיינען געקומען, האָבען אַלע איינשטימיג זיך אָבגעשטעלט אויף איין אורזאַך, וואָס די פּאַרלאַמענט־קאָמיסיע האָט ארויסגעבראַכט, וועלכע קען אין קורצען אויסגעדריקט ווערען ווי פאָלגט: „די אינדוסטריע־לענדער געפינען ניט אַזעלכע קונדען, פון וועלכע זיי זאָלען קענען מאַכען גרויסע פּראָפיטען". אַזוי ווי פּראָפיט־מאַכעריי איז דער באַזיס

בריטאַניען גיט אַרויס, שטייגט ניט אַריבער 750 טאָן אין אַ וואָך, בעת אין אַמעריקאַ האָט עס געגרייכט 2,000 טאָן" (ניוטשור, נאָוו. 19, 1891, ז. 65). אין 1909 האָבען די בעססעמער שטאָהל־פאַבריקען געהאַט 99 „קאָנווערטערס"; זיי האָבען געהאַט בכח אַרויסצוגעבען טעגליך אייזען־שטאַבעס, אָדער דירעקטע גוסען, „דאָפּעל־ווענדונג" ביז 45,983 טאָן.

* דזשיי. ר. דאָדזש, „פאַרם ענד פעקטאָרי: איידס טו אַגרי־קולטיור פראָם אָדהער אינדוסטריעס" ניו יאָרק און לאָנדאָן, 1884, ז. 111. איך קען זעהר שטאַרק ריעקאָמענדירען דאָס דאָזיגע קליין ווערק אַלעמען, וועלכע זיינען פּעראינטערעסירט אין דער פראַגע.

פון דער קאפיטאליסטישער אינדוסטריע, דערקלערען די נידעריגע פראפיטען אלע ווייטערדיגע פאלגען.

נידעריגע פראפיטען ברייגנען מיט די ארבייטגעבער צו פער־קלענערן די שכירות, אדער די צאהל ארבייטער, אדער די צאהל ארבייטס־טעג אין וואך, אדער גאר צו נעהמען זיך פאר דער פאב־ריקאציע פון פראסטערע סארטען וואארע, וועלכע צאהלען בדרך כלל א קלענערן לוין ווי פאר בעסערע סארטען. נידעריגע פרא־פיטען, ווי אדאם סמיטה האט געזאגט, בעדייטען ענדליך א פער־קלענערונג פון שכירות, און נידעריגע שכירות בעדייטען א קלע־נערן פערברויך ביי די ארבייטער. נידעריגע פראפיטען בעדייטען אויך עטוואס א קלענערען פערברויך אויף דער זייט פון די ארבייט־געבער; און ביידע זאכען צוזאמען בעדייטען נידעריגערע פרא־פיטען און א קלענערן פערברויך ביי דעם אונגעהויער־גרויסען מיטעלקלאס, וועלכער איז אויסגעוואקסען אין די אינדוסטריע־לענדער, און דאס בעדייט ווידער נאך קלענערע פראפיטען פאר די ארבייטגעבער.

א לאנד וואס פאבריצירט דערהויפט פאר׳ן עקספארט און לעבט דעריבער צום גרעסטען טייל אויף די פראפיטען, וואס עס ציהט פון זיין האנדעל מיט אויסלאנד, געפינט זיך אין גאר דער איינענער לאגע ווי די שווייץ, וועלכע לעבט ביז א גרויסען גראד אויף די פראפיטען, וואס זי ציהט פון די אויסלענדער, וועלכע קומען בעזוכען איהרע אזערעס און גלעטשערס. א גוטער „סעזאן“ מיינט א הכנסה פון 5 ביז 10 מיליאן דאלאר פון די געלדער, וואס די טוריסטען אימפארטירען, און א שלעכטער „סעזאן“ האט די־זעלבע ווירקונג, וואס א שלעכט גערעטעניש אין אן אגריקולטור־לאנד: עס קומט אן אלגעמיינע פעראָרעמונג. אזוי איז אויך מיט א לאנד, וואס פאבריצירט פאר׳ן עקספארט. אויב דער „סעזאן“ איז א שלעכטער און די עקספארטירטע פראדוקטען קענען נים פערקויפט ווערען אין אויסלאנד פאר נאך אמאל אזויפיעל ווי זיי זיינען ווערטה אין דער היים, מוז דאס לאנד, וואס לעבט דערהויפט פון אזוינע געשעפטען, ליידען נויט. ווען די בעלי־אכסניות פון די אלפען האבען נידעריגע פראפיטען, מיינט עס א לעבען פון דחקות אין גרויסע טיילען פון דער שווייץ; און ווען

לאַנקאַשייר און די שאָטישע פאַבריקאַנטען, און די גרויסע עקס־פּאָרט־הייזער האָבען קליינע פּראָפּיטען, מיינט עס אַ לעבען פון רחקות אין גאַנץ ענגלאַנד. די אורזאַך איז דיזעלביגע איןביידע פּעלען.

זינט היבשע עטליכע צעהנדליג יאָהר האָבען מיר ניט געהאַט אַזאַ זול אויף ווייץ און אויף פאַבריצירטע סחורות, ווי מיר האָבען עס געזעהן די לעצטע צייט, און דאָך האָט דאָס לאַנד געליטען פון אַ שרעקליכען קריזיס. לייט האָבען געזאָגט, פערשטעהט זיך, אַז די אורזאַך פון דעם קריזיס איז געװען די איבער־פּראָדוקציאָן. אָבער דער אויסדרוק „איבער־פּראָדוקציאָן", אויב עס מיינט ניט, אַז די מענשען, וואָס נויטיגען זיך אין די אַלע סאָרטען פּראָדוקטען, האָבען ניט די מיטלען זיי צו קויפען מיט די קליינע שכירות וואָס זיי בעקומען, איז אַ וואָרט, וואָס האָט לגמרי קיין שום זין ניט. קיינער וואָלט ניט געוואַגט צו בעהויפּטען, אַז עס איז פאַראַן צו־פיעל מעבעל אין די חורבה'דיגע הייזלאַך, צופיעל בעטען און בעט־געוואַנט אין די אַרבייטער־וואוינונגען; אַז עס ברענען צופיעל לאָמפּען אין די חאַטקעס, און אַז עס טראָגען צופיעל קליידער אויף די שולטערן — מיר'ן שוין ניט זאָגען די וואָס שלאָפען אין טראַפאַל־גאַר־סקווער צווישען צוויי צייטונגען, נאָר אַפילו די מענשען אין אַזוינע פאַמיליען, וואו מען טהוט זיך אָן זונטאָג אין אַ צילינדער־הוט. און קיינער וועט ניט וואַגען צו בעהויפּטען, אַז עס איז פאַראַן צופיעל עסענוואַרג אין די הייזער פון יענע ערד־אַרבייטער, וועלכע פערדיענען צוועלף שילינג אַ וואָך, אָדער פון יענע פרויען, וואָס פערדיענען פון פינף פּענס ביז סיקס פּענס אַ טאָג ביי קליידער־אַרבייט און אַנדערע קליינע אינדוסטריען, וועלכע זיינען פול און פיעל אין די סביבות פון אַלע גרויסע שטעדט. איבער־פּראָדוקציאָן מיינט פּשוט און פּראָסט אַ דוחק אין קויפּסמיטלען צווישען די אַרבייטער. און אַט אַזאַ דוחק אין די אַרבייטער'ס קויפּס־מיטלען האָט זיך געשפּירט אומעטום אויפ'ן קאָנטינענט אין די יאָהרען פון 1885-87.

נאָכדעם ווי די שלעכטע יאָהרען זיינען אַריבער, איז אָנ־געקומען מיט אַ מאָל אַ שנעלע אויפלעבונג אין אינטערנאַציאָנאַלען האַנדעל; און אַזוי ווי די ענגלישע עקספּאָרטען זיינען אין 4 יאָהר (פון 1886 ביז 1890) געשטיגען אויף כמעט 24 פּראָצענט, האָט

מען אָנגעהויבען זאָגען, אז עס איז גאָר ניטאָ וואָס צו שרעקען זיך פאַר דער אויסלענדישער קאָנקורענץ; אז דער ארונטערפאַל פון די עקספּאָרטען אין די יאָהרען 1885-87 איז נאָר געווען א צייט־ווייליגער און א צרת רבים אין גאַנץ איירָאפּא, און אז ענגלאַנד האַלט נאָך אָן, פונקט ווי אין די אַמאָליגע צייטען, איהר הער־שענדע פּאָזיציע אין דעם אינטערנאַציאָנאַלען האנדעל. עס איז טאַקע אמת, אז אויב מען זאָל נאָר דורכאויס קוקען אויף דעם געלד־בעטרעף פון די עקספּאָרטען אין די יאָהרען פון 1876 ביז 1895, זעהט מען ניט קיין בעשטענדיגען ארונטערפאַל, מען בע־מערקט נאָר שוואַנקונגען. די ענגלישע עקספּאָרטען, ווי דער מסחר בכלל, ווייזען אין פלוג ארויס א געוויסע פּעריאָדישע בע־וועגונג. זיי זיינען געפאַלען פון 201 מיליאָן סטערלינג אין יאָהר 1876 ביז 192 מיליאָן סט. אין יאָהר 1879; דאַן זיינען זיי ווידער געשטיגען ביז 241 מילאָן סט. אין יאָהר 1882 און ארונטערגעפאַלען ביז 213 מיליאָן אין 1886; ווידער געשטיגען ביז 264 מיליאָן אין יאָהר 1890, און ווידער געפאַלען, גרייכענדיג א מינימום פון 216 מיליאָן אין 1894, וואָס האָט זיך נאָר עטוואָס אויפגעהויבען אין דעם נעקסטען יאָהר.

אזוי ווי די דאָזיגע פּעריאָדישע בעוועגונג איז א ווירקליכע טהאַטזאַך, האָט מר. גיפּפען געקענט אוועקמאַכען אונטער'ן האנד די „דייטשע קאָנקורענץ“, בעווייזענדיג אז די עקספּאָרטען פון דער פעראייניגטער ענגלישער מלוכה זיינען ניט פערקלענערט געוואָרען. מען קען אפילו זאָגען, אז רעכענענדיג פּער קאָפּ פון דער בעפעלקערונג, זיינען די עקספּאָרטען געבליבען דיזעלביגע ווי מיט צוואַנציג יאָהר פריהער, און האָבען נאָר דורכגעמאַכט די געוועהנליכע שוואַנקונגען.* ווען אָבער מיר נעהמען בעטראַכטען

* פּער קאָפּ פון דער בעפעלקערונג, רעכענענדיג אין שילינגס, צייגט זיך ארויס ווי פאָלגט:

1876—121 ש.	1881—134 ש.	1886—117 ש.	1891—131 ש.
1877—119 „	1882—137 „	1887—121 „	1892—119 „
1878—114 „	1883—135 „	1888—127 „	1893—114 „
1879—112 „	1884—130 „	1889—134 „	1894—111 „
1880—129 „	1885—118 „	1890—141 „	1895—112 „

די סומען וואָס זיינען עקספּאָרטירט געוואָרען און פערגלייכען זיי מיט דעם געלד־בעטרעף פון די עקספּאָרטען, דאַן מוז אפילו מר. גיפּפען צוגעבען, אז די פּרייזען פון יאָהר 1883 זיינען געווען אזוי נידעריג אין פערגלייך מיט די פּרייזען פון יאָהר 1873, אַז כדי צו בעקומען דעמזעלביגען געלד־בעטרעף, וואָלט די פעראייניגטע ענגלישע מלוכה געדאַרפט עקספּאָרטירען 4 שטיקער קאַטון אַנשטאָט 3, און 8 אָדער 10 טאָן מעטאַל־פּראָדוקטען אַנשטאָט 6. „דער סך הכל פון ענגלישען אויסלאַנד־האנדעל, ווען ער וואָלט געווען געשאצט לויט די פּרייזען פון צעהן יאָהר פריהער, וואָלט בעטראָפען 861 מיליאָן פונט סט. אַנשטאָט 667 מיליאָן" — אזוי זאָגט אונז ניט קיין קלענערע אויטאָריטעט ווי די „קאָמיסיע וועגען דער ארונטערזעצונג פון האנדעל".

מען וואָלט אפשר געקענט זאָגען, אז 1873 איז געווען אַן אויסנאהמס־יאָהר, צוליעב דער פערגרעסערטער נאָכפראגע, וואָס איז פאָרגעקומען גלייך נאָך דער דייטש־פראנצויזישער קריעג. אָבער דיזעלביגע בעוועגונג אויף ארונטער האָט אָנגעהאלטען גאנצע עטליכע יאָהר. דער פאקט איז, ווען מיר נעהמען די ציפער, וואָס דער לעצטער „סטייטסמאן'ס ייר בוק" גיט, זעהען מיר, אז בעת ענגלאַנד האָט אין יאָהר 1883 עקספּאָרטירט 4 ביליאָן, 957 מיליאָן יארד שטאָפען (באוועל, וואָלענס און לייווענט) און 316 מיליאָן פונט פאָדים כדי צו בעקומען דעם עקספּאָרט־ווערטה פון 104 מיליאָן פונט סט., האָט זי אין יאָהר 1895 געמוזט עקספּאָרטירען ניט וועניגער ווי 5 ביליאָן, 478 מיליאָן יארד פון דיזעלביגע שטאָפען און 330 מיליאָן פונט פאָדים, כדי צו בעקומען דערפאַר בלויז 99 מיליאָן מיט 700 טויזענד פונט סט.. און די ציפער וואָלטען זיך ארויסגעצייגט נאָך וועניגער גינסטיג, ווען מיר וואָלטען גענומען די באוועל־שטאָפען אליין. אמת, די אומשטענדען האָבען זיך פערבעסערט אין די לעצטע צעהן יאָהר, אזוי אז אין יאָהר 1906 זיינען די עקספּאָרטען געווען דיזעלביגע ווי אין יאָהר

1896—116 ש.	1900—142 ש.	1904—141 ש.	1908—171 ש.
1897—117 "	1901—135 "	1905—153 "	1909—192 "
1898—116 "	1902—135 "	1906—173 "	1910—201 "
1899—130 "	1903—138 "	1907—194 "	

1873, און זיי זיינען געוואָרען נאָך בעסער אין יאָהר 1911, וועלכער איז געוועזען אַן אויסנאהם-יאָהר אין פּרט פון אויסלענדישען האנדעל — 7 ביליאָן מיט 41 מיליאָן יארד שטאָפען און 307 מיליאָן פונט פּאָדים זיינען עקספּאָרטירט געוואָרען, וועלכע האָבען בעטראָפען צוזאמען 163 מיליאָן מיט 400 טויזענד פונט סטערלינג. יעדענ־פאלס האָט נאָר דער ארטיקעל פעדים אויפגעהאלטען די הויכע פרייזען, ווייל עקספּאָרטירט ווערען איצטער נאָר די פיינסטע סאָרטען. די גרויסע פּראָפיטען אָבער פון די יאָהרען 1880—1873 זיינען אוועקגעגאנגען אויף אייביג.

מיר זעהען, הייסט עס, אז בעת דער טאָטאלער ווערטה פון די סחורות, וואָס זיינען עקספּאָרטירט געוואָרען פון דער פּער־איינינגטער ענגלישער מלוכה, איז לפי ערך פון איהר וואקסענדער בעפעלקערונג, בכלל גערעדט, געבליבען אומפערענדערט די לעצטע דרייסיג יאָהר, זיינען אָבער די הויכע פּרייזען, וואָס מען האָט בעקומען פאר די דאָזיגע עקספּאָרטירטע סחורות, און די גרויסע פּראָפיטען, וואָס זיי האָבען געגעבען, אויף אייביג אוועקגעגאנגען. און קיינע חשבונות און ציפער וועלען ניט קענען איבערצייגען די ענגלישע פאבריקאנטען אז עס איז ניט אזוי. זיי ווייסען גאנץ גוט, אז די היימישע מערק ווערען אלץ מעהר איבערגעלאָדען מיט וואארע; אז די בעסטע אויסלענדישע מערק געהען אוועק, און אז אין די נייטראלע מערק פערקויפען אנדערע ביליגער ווי זיי. דאָס איז דער אונפערמיידליכער פּועל יוצא פון דער ענטוויקלונג פון די אינדוסטריען איבער דער גאנצער וועלט. (זעה אָנהאנג י).

גרויסע האָפנונגען האָט מען פריהער געלעגט אויף אויסטראליען אלס א מארק פאר ענגלישע סחורה; אָבער אויסטראליע וועט באלד טהאָן, וואָס קאנאדא טהוט שוין. זי וועט נעהמען פאַב־ריצירען. און די קאָלאָניאלע אויסשטעלונגען, וועלכע ציינען די „קאָלאָניסטען״ וואָס זיי קענען טהאָן און ווי זיי זאָלען עס טהאָן, וועלען נאָך שנעלער בריינגען דעם טאָג, ווען יעדע קאָלאָניע וועט „זיך לאָזען הערן״ פאר זיך. קאנאדא און אינדיע לעגען שוין ארויף אן אָבצאָהל־טאריף אויף ענגלישע סחורות. וואָס געהערט די פּיעל־בעשפּראָכענע מערק פון דער קאָנגאָ און מר. סטאנליי׳ס חשבונות און הבטחות אויף א מסחר וואָס וועט בעטרעפען 26 מיליאָן פונט סט. א יאָהר, ווען די לאנקאשייר פאבריקען וועלען

צושטעלען לענדען־טיכער פאַר די אפריקאַנער — זיינען אזוינע הבטחות פון דעמזעלבען סאָרט חלומות, ווי די בעריהמטע נאכט־מיצלעך פון די כינעזער, וואָס האָבען געזאָלט רייך מאכען ענגלאַנד נאָך דער ערשטער כינעזישער קריעג. די כינעזער ווילען בעסער טראָגען זייערע אייגענע היימיש־געמאכטע נאכט־מיצלעך; און וואָס געהערט די בעפעלקערונג פון קאָנגאָ, קאָנקורירען שוין ווענינ־סטענס פיער לענדער צוצושטעלען זיי זייערע אָרימע בגדים: ענגלאַנד, דייטשלאַנד, די פעראייניגטע שטאאטען און „לאַסט באָט נאט ליסט“, אינדיען.

עס איז געווען אַ צייט ווען ענגלאַנד האָט כמעט געהאַט אַ מאָנאָפּאָל אין דער באוועל־אינדוסטריע; אָבער שוין אין דעם יאָהר 1880 האָט זי מעהר ניט געהאַט ווי 55 פּראָצענט פון אַלע שפינדלען, וואָס האָבען געארבייט אין אייראָפּא, די פעראייניגטע שטאאטען און אינדיען (40 מיליאָן פון 72 מיליאָן) און עפּעס מעהר ווי אַ העלפט פון אַלע וועבשטוהלען (550 טויזענד פון 972 טויזענד). אין 1893 איז די פּראָפּאָרציע ווייטער פערקלענערט געוואָרען ביז 49 פּראָצענט פון אַלע שפינדלען (45 מיליאָן און 300 טויזענד פון 91 מיליאָן 340 טויזענד), און איצט האָט זי נאָר 41 פּראָצענט פון אַלע שפינדלען.* זי האָט, הייסט עס, געהאַלטען אין פערלירען דעם באָדען, בעת אַנדערע האָבען געוואונען. און

* „דהי אינטערנאשיאָנאל פעדערײשאָן אָוו דהי קאטטאן אינ־דוסטריע עמפּלאָיערס“ האָט געגעבען מארץ 1, 1909, די פאָלגענדע ציפער פון דער צאָהל שפּינדלען אין די פערשיידענע לענדער פון דער אַלטער און נייער וועלט: —

די פעראייניגטע ענגלישע מלוכה	53,472,000	—	41%
די פעראייניגטע שטאַאטען	27,846,000	—	21 "
דייטשלאַנד	9,881,000	—	8 "
רוסלאַנד	7,829,000	—	6 "
פראנקרייך	6,750,000	—	5 "
בריטישע אינדיע	5,756,000	—	4 "
אַנדערע פעלקער	19,262,000	—	15 "
	130,706,000		100%

די זאַך איז גאַנץ נאַטירליך: מען האָט עס געקענט פאָראויסזעהן. עס איז קיין גרונד ניטאָ פאַרוואָס ענגלאַנד זאָל שטענדיג בלייבען די גרויסע באַוועל־פאַבריקאַנטין פון דער וועלט, ווייבאַלד אַז זי דאַרף אימפּאָרטירען רויהע באַוועל אַזוי גוט ווי די אַנדערע לענדער. עס איז געווען אַ גאַנץ נאַטירליכע זאַך, אַז פראַנקרייך, דייטשלאַנד, איטאַליען, רוסלאַנד, אינדיען, יאַפּאַן, די פעראייניגטע שטאַאַטען, און אפילו מעקסיקאָ און בראַזיליע זאָלען אָנהויבען שפּינען זייערע אייגענע פעדים און וועבען זייערע אייגענע באַוועל־שטאָפען. און ווי נאָר עס בעווייזט זיך אין אַ לאַנד אַ באַוועל־אינדוסטריע, אָדער פאַקטיש וועלכע עס איז טעקסטיל־אינדוסטריע, מוז אונפערמייד־ליך אָנהויבען וואַקסען אַ רייהע אַנדערע אינדוסטריען; כעמישע און מעכאַנישע פאַבריקען, מעטאַל־גיסונג און מינען־אַרבייט דער־שפּירען באַלד די טרייב־קראַפט, וואָס אַ נייע בעדערפעניש ברייננגט מיט זיך מיט. אַלע היימישע אינדוסטריען, ווי אויך די טעכנישע ערציהונג בכלל מוז זיך פערבעסערן, כדי צו בעפריעדיגען די דאָזיגע בעדערפעניש, אַזוי שנעל ווי זי האָט זיך אָנגעהויבען צו לאָזען פיהלען.

וואָס עס האָט פּאַסירט בנוגע דער באַוועל־אינדוסטריע, קומט אויך פאָר בנוגע צו אַנדערע אינדוסטריען. גרויס־בריטאַניען, וועלכע איז אין יאָהר 1880 געשטאַנען די ערשטע אויפ'ן רייסטער פון די לענדער, וואָס פּראָדוצירען רויה־אייזען, איז אין יאָהר 1904 געקומען די דריטע אויף דעמזעלבען רייסטער, וועלכער האָט זיך אָנגעהויבען מיט די פעראייניגטע שטאַאַטען און דייטשלאַנד; בעת רוסלאַנד, וועלכע האָט פערנומען דעם זיעבענטען אָרט אין יאָהר 1880, קומט איצט די פערטע, נאָך גרויס־בריטאַניען.* ענגלאַנד און בעלגיען האָבען שוין ניט מעהר קיין מאָנאָפּאָל אין דער וואָלענס־אינדוסטריע. ריעזענהאַפטיגע פאַבריקען אין ווערוויער ליעגען שטיל; די בעלגישע וועבער געפינען זיך אין גרעסטען

* דזש. סטעפּאַן דזשונס, „דהי איראָן טרייד אָוו גרייט בריטיין" (לאָנדאָן, מעטהוען) 1905, ז. 46. דער לעזער וועט געפינען אין אָט דעם אינטערעסאַנטען קליינעם ווערק ווערטהפולע פאַקטען בנוגע דעם וואוקס און ענטוויקלונג פון דער אייזען־אינדוסטריע אין פערשיעדענע לענדער.

עלענד, בעת דייטשלאַנד פערגרעסערט יעדען יאָהר איהר פּראָדוק־ציאָן פון וואָל־שטאָפען און עקספּאָרטירט 9 מאָל אזוי פיעל וואָ־לענס איידער בעלגיען. עסטרייך האָט איהרע אייגענע וואָל־שטאָפען און עקספּאָרטירט זיי; ריגע, לאָדז און מאָסקווע בעזאָר־גען רוסלאַנד מיט פיינע וואָלענע טוך־געוואַנד; און דער וואוקס פון דער וואָל־אינדוסטריע אין יעדען פון אָט די לענדער רופט ארויס אין לעבען הונדערטע פערוואַנדטע בעשעפטיגונגען.

א צייט מיט יאָהרען האָט פראַנקרייך געהאַט א מאָנאָפּאָל אויף דער זייד־אינדוסטריע. אזוי ווי די זייד־ווערים קומען פון דרום־פראַנקרייך, וואו זיי ווערען געהאָדעוועט, איז געווען גאַנץ נאַטירליך, אז ליאָן זאָל ווערען דער מיטעלפּונקט פאר דער פאַברי־קאַציע פון זיידענס. שפּינערייען, הויז־וועבעריי און פאַרבערייען האָבען זיך גאַנץ שטאַרק ענטוויקעלט. מיט דער צייט אָבער האָט זיך די אינדוסטריע אזוי ענטוויקעלט, אז די היימישע זאַפּאַסען פון רויהע זייד זיינען ניט געווען גענוג, און מען האָט עס גענומען אימ־פּאָרטירען פון איטאַליען, שפּאַניען און דרום־עסטרייך, פון קליין־אזיע, קאַווקאַז און יאַפּאַן, אויף א סומע פון 9 ביז 11 מיליאָן פונט סטערלינג אין די יאָהרען 1875 און 1876, בעת פראַנקרייך האָט געהאַט אייגענע זייד נאָר אין דעם ווערטה פון 800 טויזענד פונט סטערלינג. טויזענדער פּויערימשע אינגלעך און מיידלעך זיינען צוגעצויגען געוואָרען דורך די הויכע שכירות אין ליאָן און דעם ארו־מיגען געגענד; די אינדוסטריע האָט געבליהט.

ביסלעכווייז אָבער זיינען אויסגעוואַקסען נייע צענטערס פון זייד־ארבייט אין באַזעל און אין די פּויערימשע הייזער ארום ציריך. פראַנצויזישע אימיגראַנטען האָבען דאָרט אריינגעפיהרט דעם געווערב און ער האָט זיך ענטוויקעלט, דערהויפּט נאָך דעם בירגער־קריעג פון 1871. דאַן האָט די אדמיניסטראַציע פון קאַווקאַז אראָבגעבראַכט פראַנצויזישע ארבייטער און ארבייטערקעס פון ליאָן און מאַרסעל אויסצולערנען די גרוזינען און די רוסען די בעסטע מעטאָדען ווי צו האָדעווען די זייד־ווערים און אויף דעם גאַנצען זייד־געווערב, און סטאַוראָפּאָל איז געוואָרען א נייער צענטער פון זייד־וועבעריי. עסטרייך און די פעראייניגטע שטאַאטען האָבען געטאָן דאָס אייגענע; און וואָס זיינען איצטער די רעזולטאַטען?

אין די יאָהרען פון 1872 ביז 1881 האָט די שווייץ מעהר ווי

פערדאָפּעלט דעם ערטראג פון איהר זייד־אינדוסטריע; איטאליען און דייטשלאנד האָבען עס פערגרעסערט אויף א דריטעל מאָל מעהר; און דער ליאָנער ראיאָן, וועלכער האָט פריהער פאבריצירט אויף א סומע פון 454 מיליאָן פראנק א יאָהר, האָט אין יאָהר 1887 געקענט אויפוויזען אן איינגאהמע פון בלויז 378 מיליאָן פראנק. די עקספּאָרטען פון ליאָנער זיידענס, וועלכע האָבען געגרייכט א דורכשניט פון 425 מיליאָן פראנק אין די יאָהרען 1855—59 און 460 מיליאָן פראנק אין די יאָהרען 1870—74 זיינען ארונטערגעפאַלען ביז 233 מיליאָן אין יאָהר 1887. פראנצויזישע ספּעציאליסטען בערעכענען, אז ניט ווייניגער ווי א דריטעל פון די זייד־שטאָפען, וואָס ווערען פערברויכט אין פראנקרייך, ווערען איצטער אימפּאָרטירט פון ציריך, קרעפעלד און בארמען. אפילו איטאליע, וועלכע האָט איצטער 191 טויזענד מענשען וואָס זיינען בעשעפטיגט אין דער זייד־אינדוסטריע, שיקט איהרע זיידענס אין פראנקרייך און קאָנקורירט מיט ליאָן.

די פראנצויזישע פאבריקאנטען מעגען שרייען אזוי הויך ווי זיי ווילען פאר א שוץ־טאריף, אָדער מעגען זיך נעהמען פּראָדוצירען ביליגערע וואארע פון א נידעריגער קוואליטעט; זיי מעגען פערקויפען 3¼ מיליאָן קילאָגראם זייד־שטאָפען פאר'ן זעלבינגען פרייז, וואָס זיי האָבען פערקויפט 2½ מיליאָן אין די יאָהרען 1855—59 — זיי וועלען אָבער שוין מעהר קיינמאָל ניט צוריקגעווינען די פּאָזיציע, וואָס זיי האָבען פערנומען פריהער. איטאליע, די שווייץ, דייטשלאנד, די פעראייניגטע שטאאטען און רוסלאנד האָבען זייערע אייגענע זייד־פאבריקען און וועלען אימפּאָרטירען פון ליאָן בלויז שטאָפען פון העכסטער קוואליטעט. וואָס געהערט די נידעריגערע סאָרטען, טראָגען שוין די פּעטערבורגער דיענסטמיידלעך פולארד־זייד אין דער וואָכען, ווייל די צפון־קאווקאזישע הויזליכע געווערבען ליפערן אזוינע סאָרטען פאר אזא פרייז, וואָס די ליאָנער וועבער וואָלטען דערביי געמוזט שטארבען פון הונגער. די אינדוסטריע איז דעצענטראליזירט געוואָרען; און הגם ליאָן איז נאָך אלץ א צענטער פאר די העכערע, ארטיסטישע זייד־שטאָפען, וועט זי שוין אָבער מעהר קיינמאָל ניט זיין דער הויפט צענטער פון דער זייד־אינדוסטריע, וואָס זי איז געוועזן מיט דרייסיג יאָהר צוריק.

עהנליכע ביישפּיעלען וואָלט מען געקענט בריינגען דוצענד־

ווייז. גרינאָק ליפערט מעהר ניט קיין צוקער אין רוסלאַנד, ווייל רוסלאַנד האָט גענוג אייגענעם צוקער אויפ'ן זעלביגען פּרייז, וואָס ער קאָסט אין ענגלאַנד. זייגער־מאַכעריי איז ניט מעהר קיין ספּע־ציאַליטעט פון דער שווייץ: זייגערס ווערען איצט געמאַכט אומע־טום. אינדיען גראָבט אויס פון איהרע 90 קויהלען־מינען צוויי־דריטעל פון איהר גאַנצען קויהלען־פערברויך. די כעמישע אינדו־סטריע, וועלכע איז אויפגעוואַקסען אויף די ברעגעס פון די טייכען קלייד און טיין, מחמת די ספּעציעלע פּאַרטיילען, וואָס די ראַזיגע פּלעצער גיבען ביים אימפּאָרטירען פון שפּאַניען די שוועבעל־שטיינער, ווי אויך צוליעב דער גאַנצער זאַמלונג פון פערשיידענע אינדוסטריען, וואָס האָבען זיך ארומגעקליבען ארום די צוויי וואַ־סערן, איז איצט חרוב געוואָרען. שפּאַניען, מיט דער הילף פון ענגלישען קאַפּיטאַל, הויבט אָן צו מאַכען נוצען פון איהרע שוועבעל־שטיינער פאַר זיך אליין; און דייטשלאַנד איז געוואָרען אַ גרויסער צענטער פאַר דער פאַבריקאַציע פון שוועבעל־זייערע און סאָדאַ — יאָ, זי קלאָגט זיך שוין וועגען איבערפּראָדוקציאָן.

אָבער זאָל זיין גענוג! איך האָב פאַר מיר אַזויפיעל ציפער, וועלכע דערצעהלען אַלע דיזעלבע געשיכטע, אַז מען וואָלט געקענט ברייננגען ביישפּיעלען וויפיעל מען וויל. עס איז צייט צו ציהען דעם שלוס, און פאַר יעדען מענשען, וואָס האָט ניט קיין פּאַראור־טיילען, איז דער שלוס קלאָר פון אויבענאויף. אַלע סאָרטען אינ־דוסטריען ווערען דעצענטראַליזירט און פערשפּרייט איבער'ן גאַנ־צען ערד־קוגעל; און עס וואַקסט אומעטום אַ פערשיידענאַרטיג־קייט, אַ פעראייניגטע פערשיידענאַרטיגקייט, פון געווערבען, אַנ־שטאָט אַ ספּעציאַליזאַציע פון געווערבען. אָט דאָס זיינען די קענטיגע שטריכען פון די צייטען, אין וועלכע מיר לעבען. יעדעס פאָלק ווערט אין זיין רייהע אַן אינדוסטריע־פאָלק; און די צייט איז ניט ווייט, ווען יעדעס פאָלק פון אייראָפּאַ, ווי אויך די פעראיי־ניגטע שטאַאַטען און אפילו די אָבגעשטאַנענסטע פעלקער פון אַזיע און אַמעריקאַ, וועלען אליין פאַבריצירען כמעט יעדע זאַך, וואָס זיי האָבען נויטיג. מלחמות און צופעליגע אַנדערע אורזאַכען קענען פאַר אַ געוויסע צייט אָבשטעלען די אויסשפּרייטונג פון אינדו־סטריען: זיי וועלען זי אָבער ניט פערניכטען; עס איז אונפערמייד־

ליך. פאר יעדען אָנפאנגער זיינען נאָר די ערשטע טריט שווער. אזוי באלד אָבער ווי א נייע אינדוסטריע האָט זיך איינגעוואָרצעלט, רופט זי גלייך ארוים אין לעבען הונדערטע אנדערע אינדוסטריען; און ווי נאָר די ערשטע טריט זיינען געמאכט געוואָרען און די ערשטע שטערונגען זיינען בייגעקומען געוואָרען, ווערט די אינדו־סטריעלע ענטוויקלונג וואָס ווייטער אלץ שטארקער און שטארקער.

אָט דעם פונקט פיהלט מען אזוי שטארק, אויב אפילו מען פערשטעהט איהם ניט, אז דאָס יאָגעניש נאָך קאָלאָניעס איז געוואָרען דער קענטיגסטער שטריך פון די לעצטע צוואנציג יאָהר. יעדעס פאָלק וויל האָבען זיינע אייגענע קאָלאָניעס. אָבער די קאָלאָניעס וועלען ניט העלפען. קיין צווייטע אינדיען איז ניטאָ אויף דער וועלט, און די אלטע צושטאנדען וועלען זיך מעהר ניט ווידערהאָלען. יאָ, איינינע ענגלישע קאָלאָניעס האלטען שוין ביי ווערען ערנסטע קאָנקורענטען פון זייער מוטער־לאנד, און אנדערע, א שטיינער ווי אויסטראליע, וועלען ניט פערפעהלען צו געהן אין דיזעלבינע טריט. וואָס געהערט די דערווייליגע נייטראלע מערק, איז כינא וועט קיינמאָל ניט זיין קיין שטארקער קונד פון אייראָפּאַ: זי קען פּראָדוצירען א סך ביליגער ביי זיך אין דער היים, און ווען זי וועט אָנהויבען שפּירען א בעדערפעניש נאָך סחורה פון אייראָ־פּעאישען שניט, וועט זי זיי פּראָדוצירען אליין. וועה צו אייראָפּאַ אויב זי וועט, אין דעם טאָג, וואָס די דאמף־מאשין וועט אריינדרינ־גען אין כינא, נאָך אלץ זיך פערלאָזען אויף אויסלענדישע קונדען! און וואָס געהערט די האלב־ווילדע אפריקאנער, איז זייער עלענד ניט קיין גרונדלאגע פאר דעם וואוילשטאנד פון א ציוויליזירטען פאָלק.

דעם פּאָרטשריט מוז מען זוכען אין אן אנדער ריכטונג. דאָס איז אין דער ריכטונג פון פּ ר אָ ד ו צ י ר ע ן פ א ר ׳ ן ה י י־מ י ש ע ן ג ע ב ר ו י ך. די קונדען אויף די לאנקאשייר קאטר־נען און די שעפפיעלד שנייד־געצייג, אויף די ליאָנער זיידענס און די אונגארישע מיהל־פּראָדוקטען זיינען ניט אין אינדיען און ניט אין אפריקא. די ריכטיגע קונדען אויף די פּראָדוקטען פון אונזערע פאבריקען, מוזען זיין אונזערע אייגענע בעפעלקערונגען. און זיי ק ע נ ע ן ע ס ווערען, אזוי באלד ווי מיר וועלען אָרגאניזירען, אונזער עקאָנאָמישען לעבען אויף אן אופן, וואָס זאָל זיי בעפרייען

פון זייער איצטיגען עלענד. עס האָט קיין זין ניט צו שיקען שוויי־מענדע קראָמען מיט דייטשע אָדער ענגלישע פּוטץ־זאכען נאָך ניי־גינעא ווען עס זיינען פאראן געגוג מעגליכע קונדען פאר ענגלישע פּוטץ־זאכען אין ענגלאנד און פאר דייטשע ארטיקלען אין דייטש־לאנד. אָנשטאָט צו דרעהען זיך דעם מוח מיט פּלענער ווי אזוי צו קריגען קונדען אין אויסלאנד, וואָלט געווען בעסער צו זעהן ענטפערן אויף די פאָלגענדע פראגען: פאר וואָס דער ענגלישער ארבייטער, וואָס מען בעריהמט אזוי זיינע אינדוסטריעלע פעהיגקייטען אין פּאָליטישע רעדעס; אָדער דער שאָטישער ארענדאטאָר און דער איירישער פויער, וואָס מען רעדט אָפט אזוי פיעל וועגען זייער אונ־ערמידליכע ארבייט צו בעשאפען א נייעם פּראָדוקטיווען באָדען פון טאָרף־זומפען — פאר וואָס זיינען זיי ניט קיין קונדען פון די לאנקאשייר וועבער, די שעפּפיעלד קאָטלערס און פון די מינען־ארבייטער פון נאָרטהומבערלאנד און וועלש? פאר וואָס טראָגען די ליאָנער וועבער ניט נאָר אליין ניט קיין זיידענס, נאָר האָבען אָפטמאָל ניט אפילו קיין שפּייז אין זייערע קאמערן? פאר וואָס פערקויפען די רוסישע פויערים זייערע תבואות, און גאנצע פיער, זעקס און אמאָל אכט מאָנאט אין יאָהר זיינען זיי געצוואונגען צו מישען קאָרע און גראז מיט א הויפען מעהל אויף צו באקען זייער ברויט? פאר וואָס קומען אזוי אָפט פאָר הונגערנויטען צווישען די וואָס מאכען וואקסען ווייץ און רייז אין אינדיען?

אונטער די היינטיגע אומשטענדען פון א צוטיילונג אויף קאפּיטאליסטען און ארבייטער, אויף אייגענטום־בעזיצער און מאסען, וואָס לעבען אויף אונזיכערע שכירות, איז יעדע פערשפּריי־טונג פון אינדוסטריען אין נייע געביטען אומעטום בעגלייט פון דיזעלבינע שוידערליכע פאקטען פון אונדערבארעמליכע אונטער־דריקונגען, קינדער־אויסשלאכטונגען, פעראָרעמונג און אונזיכער־קייט פון לעבען. די ראפּאָרטען פון די רוסישע פאבריק־אינספּעק־טאָרען, די בעריכטען פון דער פּלאָונער האנדעלסקאמער, די איטא־ליענישע אונטערזוכונגען און די ראפּאָרטען פון די וואקסענדע אינ־דוסטריען פון אינדיען און יאפּאן, זיינען פול מיט דיזעלבינע אויפ־דעקונגען, ווי די ראפּאָרטען פון די פּארלאמענט־קאָמיסיעס פון די יאָהרען 1840 און 1842, אָדער ווי די מאָדערנע אויפדעקונגען בנוגע דעם „שוויץ־סיסטעם“ פון ווייטשעפּעל און גלאזגאָו, דעם פּאָופּעריזם

אין לאנדאן און די ארבייטסלאזיגקייט אין יארק. דאס קאפיטאל־ און ארבייט־פראבלעם איז אויף דעם אופן געווארען אוניווערזאל, אבער אין דערזעלבער צייט אויך פעראיינפאכט. צוריקקעהרען זיך צו א צושטאנד וואו תבואות ווערען פערזעעט און וואארען ווערען פאבריצירט פאר דעם געברויך פון *דיזעלביגע מענשען, וועלכע זעען און פאבריצירען זיי* — אט דאס וועט בלי ספק זיין דאס פראבלעם, וואס וועט דארפען געלעזט ווערען אין די נעקסטע יאהרען פון דער קומענדער אייראפעאישער געשיכטע. יעדער ראיאן וועט ווערען זיין אייגענער פראדוצירער און זיין אייגענער פערברויכער פון די פאבריצירטע וואארע. אבער דאס שליסט אונפערמיידליך איין, אז ער וועט אין דערזעלבער צייט אויך זיין אליין דער פראדוצירער און פערברויכער פון זיינע אגריקולטור־פראדוקטען: און דאס איז טאקע, וואס איך וויל זיך נעהמען גלייך אונטערזוכען.

קאַפּיטעל III.

די מעגליכקייטען פון אַגריקולטור.

די ענטוויקלונג פון אַגריקולטור. — דער פּאַראורטייל פון איבערבעפעל־קערונג. — קען דער באָדען פון גרויס־בריטאַניען דערנעהרען זיינע איינוואוינער? — בריטישע אַגריקולטור — פערגליכען מיט דער אַגריקולטור פון פראַנקרייך, בעלגיען און דענעמאַרק. — האַנדעל־גערטנעריי: איהרע אויפטואונגען. — קען זעען ווייץ אין גרויס־בריטאַניען ברייננגען פּראָפיטען? — אַמעריקאַנער אַגריקולטור: אינטענסיווע ווירטשאַפט אין די פעראייניגטע שטאַאַטען.

די געשיכטע פון דער אינדוסטריע און האנדעל פון דער וועלט, אין פערלויף פון די לעצטע פופציג יאָהר, איז געווען אַ געשיכטע פון דעצענטראַליזאציע פון דער אינדוסטריע. דאָס איז ניט געווען בלויז אַ מעשה פון אַן איבערגערוקטען האנדעלס־שווערפּונקט פון איין לאַנד אין אַן אנדער לאַנד, ווי עס האָט אמאָל פּאַסירט אין אייראָפּאַ, בעת די קאָמערציעלע אויבערהערשאַפט האָט געוואַנדערט פון איטאַליע און שפּאַניען, אין האָלאַנד, און ענדליך אין ענגלאַנד: עס האָט געהאַט אַ פיעל־טיעפערע בעדייטונג, וואָרים עס האָט גאָר ניט דערלאָזען אפילו די מעגליכקייט פון אַ קאָמערציעלע אָדער אינדוסטריעלע אויבערהערשאַפט. עס זיינען אויסגעוואַקסען גאַנץ נייע אומשטאַנדען, און נייע אומשטאַנדען פאָדערן נייע צופּאַסונ־גען. זוכען אויפצולעבען די פערגאַנגענהייט וואָלט געווען אומ־זיסטע ארבייט: ציוויליזירטע פעלקער מוזען איצט מאַכען אַ נייעם אָנהויב.

פערשטעהט זיך, עס וועלען זיין געגנער שטימען, וואָס וועלען טענה'ן, אַז די הערשאַפט פון די פּיאָנערען מוז אויפגעהאַלטען ווערען אום יעדען פּרייז: אַלע פּיאָנערען האָבען די טבע דאָס צו זאָגען. מען וועט פאָרלעגען, אַז די פּיאָנערען דאַרפען זעהן צו ווערען אַזויפיעל שטאַרקער אין זייער אָרגאַניזאציע און טעכנישע קענטעני־שען, אַז זיי זאָלען זיין בכח גובר צו זיין אַלע זייערע איינגערע קאָנ־קורענטען; אַז אויב נויטיג, מוז מען צו דעם צוועק אפילו אָנווענדען

געוואלט. געוואלט איז אָבער גענענזייטיג; און אויב דער גאָט פון מלחמה איז אַלעמאָל אויף דער זייט פון די שטארקע באטאליאָנען, דארף מען וויסען, אז יענע באטאליאָנען זיינען די שטארקערע, וועלכע קעמפפען פאר נייע רעכט אנטקעגען פערעלטערטע פריווי־לעגיען. וואָס איז שייך דעם עהרליכען פערלאנג צו פערשאפען זיך בעסערע טעכנישע בילדונג — אודאי, לאָמיר אַלע האָבען דערפון וויפיעל עס איז נאָר מעגליך. עס וועט זיין א גליק פאר דער מענש־הייט; פאר דער מ ע נ ש ה י י ט, נאטירליך, ניט פאר אן איינ־ציגען פאָלק; וואָרים קענטעניש איז ניט א זאך, וואָס מען קען עס קולטיווירען בלויז פאר דעם אייגענעם היימישען געברויך אליין. קענטעניש און ערפינדונגען, דרייסטקייט פון געדאנק און אונטער־נעהמונגען, די זיעגען פון דעם זשעניע און די פערבעסערונגען, וואָס קומען פון געזעלשאפטליכער אָרגאניזאציע, זיינען געוואָרען אינ־טערנאציאָנאלע געוויקסען. קיין סאָרט פראָגרעס — סיי גייסטי־גער, אינדוסטריעלער אָדער געזעלשאפטליכער — קען ניט איינגע־האלטען ווערען אינערהאלב פון פּאָליטישע גרעניצען; ער שווימט אריבער די ימים, ער דרינגט דורך די בערג; די סטעפּעס זיינען פאר איהם ניט קיין הינדערניש. קענטעניש און ערפינדערישע קראפט זיינען איצטער אזוי פּאָלשטענדיג אינטערנאציאָנאל, אז אויב א צייטונג זאָל מאָרגען אנאָנסירען אין איינפאכע עטליכע שורות, אז דאָס פּראָבלעם פון קראפט־אָנהויפונג, אָדער פון דרוקען אָהן טינט, אָדער פון פליהען אין דער לופטען איז פּראקטיש געלעזט געוואָרען אין א וועלכען עס איז לאנד פון דער וועלט, קענען מיר זיין זיכער, אז אין עטליכע וואָכען וועט דאָס זעלבע פּראָבלעם ווערען געלעזט, כמעט אויף דעמזעלבען אופן, פון מעהרערע ערפינ־דער, וואָס געהערען צו פערשיידענע נאציאָנאליטעטען.* מיר בע־מערקען נאָכאנאנד, אז איין און דיזעלבינע וויסענשאפטליכע ענט־דעקונג, אָדער טעכנישע ערפינדונג, איז אין עטליכע טעג צייט געמאכט געוואָרען אין בעזונדערע לענדער וואָס ליגען טויזענדער מיילען ווייט איינע פון די אנדערע; אזוי ווי עס וואָלט עפּעס געווען אזא מין אטמאָספערע, וואָס איז גינסטיג פאר א געוויסער

---

* איך לאָז בכיון איבער די שורות אָהן ענדערונגען, ווי איך האָב זיי געשריעבען פאר דער ערשטער אויסגאַבע פון אָט דעם בוך.

אידעע זי זאָל ארויסשפּראָצען אין א געוויסען מאָמענט. און אזא אטמאָספּערע עקזיסטירט טאקע: די דאמף־מאשין, די פּרעסע און דער אַלגעמיינער אוצר פון וויסען האָבען זי בעשאפען.

די וועלכע חלום'ען צו קענען מאַנאָפּאָליזירען דעם טעכנישען זשעניע, האָבען פערשפּעטיגט אויף פופציג יאָהר צייט. די וועלט — די ווייטע, ווייטע וועלט — איז איצטער דער ריכטיגער געביט, וואו דאָס וויסען האָט זיין שליטה; און אויב יעדעס פאָלק צייגט ארויס א געוויסע בעזונדערע פעהיגקייט אין א געוויסען ספּעציעלען צווייג, זיינען די פערשיידענע פעהיגקייטען פון די פערשיידענע פעלקער ממלא איינע די אנדערע, און די נוצען וואָס יעדעס פאָלק וואָלט געקענט ציהען פון זיי פאר זיך, וואָלטען נאָר אָנגעהאלטען א קליין וויילע. די פיינע ענגלישע געשיקטקייט אין מעכאנישער קונסט־ארבייט, די אמעריקאנער מוטהיגקייט אין גיגאנטישע אונ־טערנעהמונגען, דער פראנצויזישער סיסטעמאטישער גייסט און די ערציהונגס־קונסט פון די דייטשען זיינען געוואָרען אינטערנאציאָ־נאַלע פעהיגקייטען. סער וויליאם ארמסטראָנג, אין זיינע איטא־ליענישע און יאפּאנישע ווערקשעפּער, גיט איבער די איטאליענער און יאפּאָנער די פעהיגקייט צו בעארבייטען ריזענהאפטיגע אייזענ־מאסען, וועלכע איז אויסגעבילדעט געוואָרען אויף דעם טיין; דער שטורמישער אמעריקאנער אונטערנעהמונגס־גייסט דרינגט־דורך די אַלטע וועלט; דער פראנצויזישער געשמאק פאר הארמאָניע ווערט דער אייראָפּעאישער געשמאק, און די דייטשע פּעדאגאָגיע — איך וואג צו זאָגען: פערבעסערט — איז געוואָרען היימיש אין רוסלאנד. אָנשטאָט דעריבער צו סטארען זיך איינצוהאלטען דאָס לעבען אין די אַלטע דרכים, וואָלט געווען בעסער נאָכצוזעהן, וואָס די נייע אומשטאנדען זיינען און וואָס פאר א פליכטען זיי לעגען ארויף אויף אונזער דור.

דער כאראַקטער פון די נייע אומשטאנדען איז גאַנץ דייטליך און זייערע פאָלגען זיינען לייכט צו פערשטעהן. אזוי ווי די אינ־דוסטריעלע פעלקער פון מערב־אייראָפּא בעגעגענען אַלץ גרעסערע שוועריגקייטען ביים פערקויפען זייערע פאבריצירטע פּראָדוקטען אין אויסלאַנד און קריגען דערפאר די נויטיגע שפּייז־ארטיקלען, וועלען זיי זיין געצוואונגען צו פּראָדוצירען זייערע שפּייז־ארטיקלען ביי זיך אין דער היים. זיי וועלען זיין געצוואונגען צו פערלאָזען

זיך אויף היימישע קונדען פאר זייערע וואארע און אויף היימישע פראָדוציערער פאר זייערע שפייזען. און וואָס שנעלער זיי וועלען עס טהאָן, אלץ בעסער וועט זיין.

צוויי גרויסע איינווענדונגען שטעהען על כל פנים אין וועג און לאָזען ניט, אז די שלוסען זאָלען ווערען אלגעמיין אָנגענומען. די נאציאָנאל־עקאָנאָמען און די פּאָליטיקער האָבען אונז געלערענט, אז די לענדער פון די מערב־איירָאָפּעאישע שטאאטען זיינען אזוי געדיכט בעפעלקערט, אז זיי קענען ניט פּראָדוצירען גאָר די שפייז און רויהע שטאָפען, וואָס זיינען נויטיג אויסצוהאלטען זייערע שטענדיג זיך מעהרענדיגע בעפעלקערונגען. בכן נעהמט זיך דער־פון די נויט צו עקספּאָרטירען פאבריצירטע סחורה און אימפּאָרטירען שפייז־זאכען. און צווייטענס דערצעהלט מען אונז, אז ווען אפילו עס וואָלט יאָ געווען מעגליך צו פּראָדוצירען אין מערב־אייראָפּא גאָר די שפייז־זאכען, וואָס זיינען נויטיג פאר איהרע איינוואוינער, וואָלט עס ערשט גאָר ניט געווען קיין מעלה, אזוי לאנג ווי מען קען דיזעלביגע שפייז־ארטיקלען קריגען ביליגער פון אויסלאנד. אָט דאָס זיינען די היינטיגע לעהרען און געדאנקען, וואָס זיינען גאנג־באר אין דער געזעלשאפט בכלל. פונדעסטוועגען איז לייכט צו בעווייזען, אז זיי זיינען ביידע פאָלשטענדיג פאלש: אז מען קען מאכען וואקסען אין די לענדער פון מערב־אייראָפּא גענוג שפייז אפילו פאר א סך מעהר איידער די היינטיגע בעפעלקערונגען; און אז עס וואָלט דוקא יאָ געווען א גרויסע מעלה, ווען מען טהוט דאָס. דאָס זיינען די צוויי פונקטען, וואָס איך האָב איצט צו בעהאנדלען.

לאָמיר אָנפאנגען פון דעם שווערסטען פאל: איז עס מעגליך' אז דער באָדען פון גרויס־בריטאניען, וועלכער גיט איצטער ארויס שפייז נאָר פאר א דריטעל פון די איינוואוינער, זאָל קענען שאפען אלע פערשיידענע נויטיגע שפייזען פאר 41 מיליאָן מענשען, ווען דער גאנצער באָדען — וועלדער און פעלזען־בערג, זומפען און טאָרף־בלאָטעס, שטעדט, אייזענבאהנען און פעלדער — פערנעהמט א שטח פון בלויז 56 מיליאָן אקער, און דערפון קען מען רעכענען נישט מעהר ווי 33 מיליאָן אקער, וואָס זיינען פעהיג צו ווערען

בעאַרבייט?* די אַלגעמיינע מיינונג איז, אז עס קען בשום אופן ניט; און אַט די מיינונג איז אַזוי פעסט איינגעוואָרצעלט, אַז אפילו וויסענשאַפטס-מענער, וועלכע פערהאַלטען זיך בכלל קריטיש צו אָנגענומענע מיינונגען, בעשטעטיגען די דאָזיגע מיינונג, ניט נעהמענדיג זיך די מיה צו אונטערזוכען אויב זי איז ריכטיג. מען נעהמט זי אָן ווי אַן אַקסיאָמע. און דאָך, אַזוי שנעל ווי מיר זוכען אויסצוגעפינען עפּעס אַן ארגומענט, וואָס זאָל רעדען פאַר איהר, געפינען מיר אַז זי האָט ניט די קלענסטע בעגרינדונג, ניט אויף פאַקטען און ניט אויף שלוסען, וואָס זיינען געבויט אויף פאַקטען.

לאָמיר נעהמען צום ביישפּיעל דזש. ב. לאָעס' אויסרעכענונגען וועגען דעם גערעטעניש פון די תבואות, וואָס זיינען יעדען יאָהר געדרוקט אין דעם „טיימס". אין זיין אויסרעכענונג פאַר דעם יאָהר 1887 האָט ער געמאַכט די בעמערקונג, אַז אין פערלויף פון די 8 יאָהר, פון 1853 ביז 1860, „זיינען כמעט דריי-פערטעל פון דער גאַנצער סומע ווייץ, וואָס איז פערברויכט געוואָרען אין דער פער־איינינגטער ענגלישער מלוכה, געוואַקסען אין דער היים, און בלויז עפּעס מעהר ווי איין פערטעל איז אריינגעפיהרט געוואָרען פון אויסלאַנד." אָבער פינף און צוואַנציג יאָהר שפּעטער זיינען די דאָזיגע ציפער כמעט אומגעדרעהט געוואָרען, ד. ה. „אין פער־לויף פון די 8 יאָהרען 1879—1886, איז עפּעס מעהר ווי אַ דריטעל געשאַפען געוואָרען פון די היימישע פעלדער און כמעט צוויי דריטעל פון אימפּאָרטירטע תבואה." די דאָזיגע ענדערונג קען ניט דער־קלערט ווערען, ניט דורך דעם פאַקט, וואָס די בעפעלקערונג האָט זיך פערגרעסערט אויף 8 מיליאָן, און ניט דורך דעם וואָס דער פערברויך פון ווייצענס האָט זיך פערגרעסערט אויף זעקס צעהנטעל בושל פער קאָפּ. אין די יאָהרען 1853—60 האָט דער באָדען פון ענגלאַנד דערנעהרט איין איינוואוינער אויף יעדע צוויי קולטיווירטע

* 23% פון גאַנצען באָדען פון ענגלאַנד, 40% אין וועלש און 75% אין שאָטלאַנד בעשטעהען איצטער פון וואַלד, בערג, וויסטעניש, וואַסער א. ד. ג. די איבעריגע, ד. ה. 32,777,513 אַקער, וועלכע זיינען געווען קולטיווירט אָדער געהאַלטען אלס פּיטער-פעלדער אין יאָהר 1890 (בלויז 32,094,658 אַקער אין יאָהר 1911), קען מען נעהמען אַלס דעם „קולטיווירבאַרען" שטח פון גרויס-בריטאַניען.

אקער: פאר וואס האט זיך געפאדערט 3 אקער צו דערנעהרען דעמ־זעלביגען איינוואוינער אין יאהר 1887? דער תירוץ איז פשוט: איינפאך נאר דערפאר, ווייל מען האט אנגעהויבען צו פערנאכלעסי־גען די בעארבייטונג פון דער ערד.

עס איז א פאקט, אז דער ווייץ־שטח איז פערקלענערט געווא־רען אין די יאהרען 1853—60 אויף א גאנצען מיליאן מיט 590 טויזענד אקער, און דעריבער איז דאס דורכשניטליכע גערעטעניש פון די יאהרען 1883—86 געווען מעהר ווי 40 מיליאן בושעל ווענינער, איידער דאס דורכשניטליכע גערעטעניש פון די יאהרען 1853—60; און דער דעפיציט אליין שטעלט מיט זיך פאר די שפייז פון מעהר ווי 7 מיליאן איינוואוינער. אין דער אייגענער צייט איז דער שטח, אויף וועלכען עס איז געווען פערזעעט גערשטען, האבער, באב און אנדערע זומער־תבואה, אויך פערקלענערט געווארען אויף נאך 560 טויזענד אקער, וואס עס וואלט געגעבען, שוין רעכנענדיג א נידע־ריגען דורכשניט פון 30 בושל פער אקער, די נויטיגע סומע תבואה פאר דיזעלביגע 7 מיליאן איינוואוינער. און מען קען דעריבער זאגען, אז אויב די פעראייניגטע מלוכה האט אין יאהר 1887 אימ־פארטירט תבואה פאר 17 מיליאן איינוואוינער, אנשטאט בלויז פאר 10 מיליאן, ווי זי האט אימפארטירט אין יאהר 1860, איז דאס געווען פשוט דערפאר, ווייל מעהר ווי 2 מיליאן אקער לאנד האבען אויפגעהערט קולטיווירט צו ווערען.*

---

* דער דורכשניטליכער שטח, וואס איז געווען פערזעעט מיט ווייץ, אין די יאהרען 1853—60, איז געווען 4,092,160 אקער; דאס דורכ־שניטליכע גערעטעניש — 14,310,779 קווארטערס (א קווארטער איז 8 בושל). דער דורכשניטליכער ווייץ־שטח אין 1884—87 איז געווען 2,509,055 אקער; דאס דורכשניטליכע גערעטעניש (גוטע יאהרען) 9,198,956 קווארטערס. זעה פראפ. וו. פרים'ס „ראטהאמסטעד עקספערי־מענטס" (לאנדאן 1888), ז. 83. איך נעהם סער דזשאהן לאעס' ציפער פון 5,65 בושל פער קאפ יעדען יאהר. עס פערגלייכט זיך זעהר נאהענט מיט דער יעהרליכער אבצאהלונג פון 5,67 בושל פער קאפ, וואס די פראנ־צויזישע סטאטיסטיקער רעכנען. די רוסישע סטאטיסטיקער רעכענען 5,67 בושל פון ווינטער־תבואה (הויפטזעכליך קארן) און 2,5 בושל זומער־תבואה (גריקע, גערשטען א. אז. וו.).

אָט די פאַקטען זיינען גוט בעקאַנט. אָבער געוועהנליך פער־ענטפערט מען זיי מיט דער בעמערקונג, אז עס האָט זיך נור געענ־דערט דער כאַראַקטער פון דער בעאַרבייטונג פון דער ערד: אַז אַנשטאָט צו זעען ווייץ, האָט מען אין ענגלאַנד זיך גענומען פּראָדו־צירען פלייש און מילך. די ציפער אָבער פון יאָהר 1887 צייגען ארויס, ווען מען פערגלייכט זיי מיט די ציפער פון יאָהר 1860, אז די פערמינדערונגס־בעוועגונג איז פאָרגעקומען אויך אונטער דער רובריק פון גרינסען און דערגלייכען. דער שטח פון פערזעצטע קאַרטאָפעל איז פערקלענערט געוואָרען אויף 280 טויזענד אקער; פון ריבען (ברוקווע) — אויף 180 טויזענד אקער; און הגם עס איז געווען אַ פערגרעסערונג אין שטח פון מערען א. ד. ג., איז אָבער דער סך הכל פון גאַנצען שטח, וואָס איז געווען פערזעעט מיט גרינסען, צוזאַמען פערקלענערט געוואָרען אויף נאָך 330 טויזענד אקער. א פערגרעסערונג איז נאָר פאָרגעקומען אין דעם שטח פון בעשטענדיגע פיטער־פעלדער (2 מיליאָן מיט 800 טויזענד אקער) און פון גראָז פערזעעט אין ראָטאַציאָן (1,600,000 אקער); מיר וועלען אָבער אומזיסט זוכען אַן ענטשפּרעכענדע פערגרעסערונג אין דער צאָהל בהמות. די צאָהל בהמות, וואָס איז צוגעקומען אין די דאָזיגע 27 יאָהר, איז ניט גענוג אפילו צו דעקען דעם שטח, וואָס איז געוואו־נען געוואָרען אונטער דער צייט פון די געוועזענע וויסטענישען.*

זינט דעם יאָהר 1887 איז אָבער די לאַגע געוואָרען אַלץ ערגער און ערגער. ווען מיר נעהמען גרויס־בריטאַניען אַליין, זעהען מיר,

---

* עס האָט זיך פערגרעסערט די צאָהל בהמות אויף 1,800,000 און זיך פערקלענערט די צאָהל שעפּסען אויף 4½ מיליאָן (ווען מען זאָל פער־גלייכען דעם יאָהר 1886 מיט'ן יאָהר 1868 האָט זיך עס פערקלענערט אויף 6½ מיליאָן, וואָס עס קען הייסען אַ פערגרעסערונג פון אַ מיליאָן מיט אַ פערטעל שטיק פיה, ווייל 8 שעפּסען רעכענען זיך גלייך צו איין שטיק גרויס פיה). זינט דעם יאָהר 1860 האָט מען אָבער געוואונען פינף מיליאָן אַקער פון געוועזענעם וויסטען לאַנד; די דערמאָנטע פערמעהרונג פון דער צאָהל בהמות קען קוים דעקען דעם געוואונענעם שטח, אַזוי אַז 2¼ מיליאָן אַקער לאַנד, וועלכע זיינען מעהר ניט בעאַרבייט געוואָרען, זיינען געבליבען לגמרי ניט געדעקט. זיי זיינען געוועזען פאַר דעם ענגלישען פאָלק אַ פאָלשטענדיגער פערלוסט.

אז אין 1885 האט דער שטח, וואס איז געווען פערזעעט מיט אלע סארטען תבואות, פערנומען 8,392,006 אקער. דאס איז אודאי זעהר וועניג, אין פערגלייך מיט דעם שטח, וואס וואלט געקענט בעאר־בייט ווערען; אבער אפילו אט דאס ביסעל איז אין יאהר 1895 ווידער ארונטערגעפאלען ביז צו 7,400,227 אקער. דער ווייץ־שטח איז געווען 2,478,318 אקער אין יאהר 1885 (אנטקעגען 3,630,300 אקער אין יאהר 1874); אבער ער איז איינגעשרומפט געווארען ביז צו 1,417,641 אקער אין יאהר 1895, בעת דער שטח פון אלע אנדערע תבואות האט זיך נאר פערגרעסערט אויף א קלייניגקייט — פון 5,198,026 אקער אויף 5,462,184 — אזוי אז דער גאנצער פערלוסט אויף אלע סארטען תבואות איז געווען כמעט 1 מיליאן אקער אין 10 יאהר! נאך 5 מיליאן מענשען זיינען אויף דעם אופן געוועזן געצוואונגען צו בעקומען זייער שפייז פון אויסלאנד.

האט זיך אפשר דער שטח פון גרינסען פערגרעסערט אין דעם דאזיגען צעהנדליג יאהר, ווי עס וואלט געמוזט זיין דער פאל, אויב די מעשה וואלט נאר געווען אן ענדערונג אין דעם כאראקטער פון דער אגריקולטור? ניט אויף א האר! דער דאזיגער שטח איז נאך ווייטער פערקלענערט געווארען אויף כמעט 500 טויזענד אקער (3,521,602 אין יאהר 1885, 3,225,762 אין יאהר 1895 און 3,006,,600 אין 1911—1909). אדער איז אפשר דער שטח פון פערזעעטען קלעווער און גראז אין ראטאציאן פערגרעסערט געווארען פראפאר־ציאנעל צו די דאזיגע אלע פערקלענערונגען? ליידער' ניט! דער שטח איז אויך פערקלענערט געווארען (4,654,173 אקער אין יאהר 1885, 4,729,801 אקער אין יאהר 1895 און 4,164,000 אקער אין 1911—1909). קורץ, ווען מיר נעהמען דאס גאנצע לאנד, וואס איז בעארבייט אין ראטאציאן אלס פעלדער אדער לאנקעס (17,201,490 אקער אין יאהר 1885, 16,166,950 אקער אין יאהר 1895, בלויז 14,795,570 אין 1905 און 14,682,550 אין 1911—1909), זעהען מיר, אז אין די לעצטע 26 יאהר זיינען נאך 2½ מיליאן אקער ארויסגע־פאלען פון קולטיווירונג, פאר וועלכע עס איז לגמרי גארנישט צוגע־קומען. דאס האט נאר פערגרעסערט דעם שוין ביז אהער אונגעהויע־רען שטח פון איבער 17 מיליאן אקער ערד (17,460,000 אין 1911—1909) — מעהר ווי א העלפט פון דעם גאנצען

קולטיווירטען שטח — וועלכער געהט אונטער'ן נאָמען „פּערמאַנענט פּאַסטיור" (שטענדיגער פיטערלאַנד) און איז קוים גענוג צו דערנעהרען איין קוה אויף יעדע 3 אַקער! דאַרף איך נאָך זאָגען, אַז אין די לעצטע פינף און צוואַנציג יאָהר איז, גאָר אין געגענזאַץ צו דער מעשה, וואָס מען דערצעהלט אונז, אַז די ענגלישע ערד־אַרבייטער זיינען געוואָרען „פליישׁ־פּראָדוצירער" אָנשטאָט „ווייצען־זעער", קיין לפּי ערך'דיגע פּערמעהרונג אין דער צאָהל פיה ניט פאָרגעקומען? ניט צו רעדען וועגען פערוועגדען דעם באָדען, וואָס האָט זיך אָבגעלעדיגט פון תבואות, אויף צו „פּראָדוצירען פליישׁ", האָט דאָס לאַנד נאָך ווייטער פערקלענערט זיין לעבעדיגען אינווענטאַר אין די יאָהרען 1895—1885, און ערשט נאָר אין די לעצטע עטליכע יאָהר האָט עס אָנגעהויבען צו ווייזען אַ לייכטע פּערמעהרונג. אין יאָהר 1885 האָט ענגלאַנד געהאַט 6,597,964 שטיק גרוים־פיה, אין יאָהר 1895 6,354,336 שטיק און 7,057,520 אין 1911—1909; 26,534'600 שעפּסען אין 1885, 25,792,200 אין 1895 און פון 26½ מיליאָן ביז 27 מיליאָן 610 טויזענד אין 1911—1909. אמת, די צאָהל פערד האָט זיך פערגרעסערט; יעדער קצב און גרינס־קרעמער טרייבט היינטיגע צייטען אַ פערד „צו נעהמען בע־שטעלונגען ביי די הערשאַפטען" (אגב אורחא, אין שווערען און דער שווייץ טהוען זיי עס אויפ'ן טעלעפאָן). ווען מען זאָל אָבער רעכענען די צאָהל פערד, וואָס ווערען געברויכט פאַר ערדאַרבייט, די ווילדע פערד און די וואָס ווערען געהאַלטען אויף ערצייגונג (פּלאָדעווען), געפינען מיר נאָר קליינע שוואַנקונגען צווישען 1,408,790 אין יאָהר 1885 און 1,553,000 אין יאָהר 1909. אָבער אַ סך פערד ווערען אימפּאָרטירט, ווי אויך די האָבער און אַ גרויסער טייל פון דעם היי, וואָס פּאָדערט זיך זיי אויסצוהאַלטען.* און

---

* לויט דעם ראַפּאָרט, וואָס מר. קראָפּאָרד האָט געלעזען פאַר דער סטאַטיסטישער געזעלשאַפט אין אָקטאָבער, 1899, אימפּאָרטירט ענגלאַנד יעדען יאָהר 4½ מיליאָן טאָן היי און אַנדערע פוטער פאַר איהרע בהמות און פערד. אונטער דעם היינטיגען סיסטעם פון ערדאַרבייט וואָלטען 6 מיליאָן אַקער געקענט פּראָדוצירען אָט די אַלע פוטער־שטאָפען. ווען נאָך 6 מיליאָן אַקער וואָלטען פערזעעט געוואָרען מיט תבואות, וואָלט מען, מיט די היינטיגע מעטאָדען פון בעאַרבייטונג, געקענט פּראָדוצירען אין דער

אויב דער פערברויך פון פלייש האט זיך ווירקליך פערגרעסערט אין ענגלאנד, דארף מען עס פערדאנקען דעם אימפארטירטען ביליגען פלייש, ניט דעם פלייש, וואס וואלט געקענט פראדוצירט ווערען דא אין לאנד. *

מיט איין ווארט, די אגריקולטור האט ניט געביטען איהר ריכטונג, ווי מען האט אונז אזוי אפט דערצעהלט; זי איז פשוט געפאלען אין אלע ריכטונגען. דער באדען הערט־אויף צו ווערען בעארבייטעט אין א געפעהרליכען ערך, בעת די לעצטע פערבעסערונגען אין האנדעלס־גערטנעריי, פרוכט־פלאנצען און עופות־האלטען זיינען ניט מעהר ווי א קינדערשפּיעל אין פערגלייך מיט דעם, וואס איז אויפגעטאן געווארען אויף דיזעלביגע געביטען אין פראנקרייך, בעלגיען און אמעריקא.

מען מוז זאגען, אז אין די לעצטע עטליכע יאהר איז פארגעקומען א קליינע פערבעסערונג. דער שטח פון אלע פערזעעטע תבואות האט זיך ביסלעכוויז פערגרעסערט און עס שטעהט איצט ארום 7 מיליאן אקער — דער וואוקס איז ספּעציעל צו בעמערקען אין ווייץ (1 מיליאן מיט 906 טויזענד אקער אין 1911 אנטקעגען 1 מיליאן, 625 טויזענד מיט 450 אקער אין 1907), בעת דער שטח פון גערשטען און האבער איז עפּעס קלענער געווארען. אבער מיט אלעם דעם איז דער שטח פון פערזעעטע תבואה נאך אלץ כמעט אויף א מיליאן און א האלב אקער ווייניגער איידער אין יאהר 1885, און אויף כמעט צוויי און א

הוים גאר די ווייץ, וואס די פעראייניגטע ענגלישע מלוכה האט נויטיג.

* ניט ווייניגער ווי 5,877,000 צענטנער רינד־פלייש און שעפּסען־פלייש, 1,065,470 שעפּסען און לעמער, און 415,565 רינדער זיינען אימפארטירט געווארען אין יאהר 1895. אין יאהר 1910 זיינען די ערשטע פון אט די ציפער געשטיגען ביז 13 מיליאן, 690 טויזענד צענטנער. אלעס צוזאמען ווערט גערעכענט („סטייטסמאן'ס יירבוק", 1812), אז אין 1910 איז 21 פונט פון אימפּארטירטען רינדפלייש, 13½ פונט פון אימפּארטירטען שעפּסען־פלייש, און 7 פונט פון אנדערע פליישען, פער קאפּ פון דער בעפעלקערונג, פערבליבען פאר'ן הוימישען פערברויך; אחוץ 11 פונט פוטער, 262 פונט ווייץ, 25 פונט מעהל און 20 פונט רייז און רייז־מעהל, פער קאפּ פון דער בעפעלקערונג, וואס זיינען אימפּארטירט געווארען.

האלב מיליאָן אקער וועניגער איידער אין יאָהר 1874. אַט דער חלוק — לאָמיר עס געדענקען — שטעלט מיט זיך פאָר די ברויט־שפּייז פון צעהן מיליאָן מענשען.

די אורזאַך פון דעם דאָזיגען אַלגעמיינעם אונטערגאַנג איז קלאָר פון זיך אַליין. עס קומט דערפון וואָס די ערד איז פער־לאָזען און פערוויסט געוואָרען. יעדער מין אַגריקולטור, וואָס פאָדערט פיעל מענשליכע ארבייט, איז פערקלענערט געוואָרען אין שטח, און כמעט א העלפט פון די ערד־ארבייטער זיינען אוועק־געשיקט געוואָרען, זינט דעם יאָהר 1861, צו פערגרעסערן די ארמעע פון די ארבייטסלאָזע אין די שטעדט*; אזוי אז די פעלדער אין ענגלאַנד זיינען ניט נאָר ניט איבערפעלקערט, נאָר זיי חלש'ן נאָך מענשליכע ארבייט, ווי דזשיימס קיירד פלעגט זאָגען. דאָס ענגלישע פאָלק בעארבייט ניט זיין באָדען; מען דער־לאָזט איהם דאָס ניט טהאָן; און די כלומרשט־דיגע נאַציאָנאַל־עקאָנאָמען בעקלאָגען זיך נאָך, וואָס דער באָדען קען ניט דערנעהרען זיינע איינוואוינער!

מיט'ן רייזע־זעקעל אויפ'ן פּלייצע בין איך מיר איינמאָל אוועק פון לאָנדאָן, וואנדערענדיג צו־פוס דורך סוסעקס. איך האָב גע־לעזען לעאָנס דע לאַווערען'ס בוך און האָב ערוואַרטעט צו געפינען א ראשיג־קולטיווירטען באָדען; אָבער ניט ארום לאָנדאָן, און נאָך וועניגער ווייטער אוועק צו דרום־צו, האָב איך ניט געזעהן קיין מענשען אין די פעלדער. אין דעם שטיק לאַנד וואָס הייסט וועלד, האָב איך געקענט אָבגעהן צוואנציג מייל, ניט אָנטרע־פענדיג קיין אנדער זאַך א חוץ וויסטעניש אָדער וועלדלעך, וואָס זיינען פערדונגען צו די „לאָנדאָנער העררן", ווי די ארבייטער האָבען זיי אָנגערופען, אויף צו שיסען פאזאנען. „אַן אונדאנקבאַ־רער באָדען" איז געווען מיין ערשטער געדאַנק; אָבער פון צייט צו צייט פלעג איך דאַן קומען צו א פארם ביי א קרייץ־וועג און זעהן ווי דערזועלביגער באָדען טראָגט א רייך גערעטעניש, און

* די אַגריקולטור־בעפעלקערונג (פּאַרמערס און פאַרם־אַרבייטער) אין ענגלאנד און וועלס: 2,100,000 אין 1861; 1,383,000 אין 1884; 1,311,720 אין 1891; 1,152,500 (אַריינגערעכענדיג די פּישער־בעפעלקע־רונג) אין 1901.

פלעג זיך טראכטען: „וואס פאר א בעל הבית, אזא ערד", ווי די פראנצויזישע פויערים זאגען. ווייטער אוועק האב איך געזעהן די רייכע פעלדער פון די „מידלאנד קאונטיעס", אבער אפילו דארטען איז מיר געווען א חדוש, וואס איך בעמערק ניט די אייגענע ראשיגע מענשליכע ארבייט, וועלכע איך בין געוועהנט געווען צו בעוואונדערן אויף די בעלגישע און פראנצויזישע פעלדער. איך האב אבער אויפגעהערט צו וואונדערן זיך, ווען איך האב אויס־געפונען, אז אין גאנץ ענגלאנד און וועלס ארבייטען אויף די פעל־דער נישט מעהר ווי איין מיליאן מיט 383 טויזענד מענער און פרויען, בעת מעהר ווי 16 מיליאן געהערן צו „די פראפעסיאנעלע, הויזליכע, אונבעשטימטע, און ניט־פראדוקטיווע קלאסען". ווי די אונבארמהערציגע סטאטיסטיקער זאגען. איין מיליאן מענשען קענען ניט פראדוקטיוו בעארבייטען א שטח פון 33 מיליאן אקער, סיידען זיי זאלען זיך נעהמען פאר די מעטאדען פון באנאנזא־פארם בעארביימונג.

ווידער, ווען איך האב גענומען הארראו פאר דעם צענטער פון מיינע עקסקורסיעס, האב איך געקענט אבגעהן פינף מייל צו לאנדאן־צו, אדער פערקעהרט פון לאנדאן, און האב גארנישט גע־קענט געפינען, סיי אויף מזרח, סיי אויף מערב־זייט, א חוץ לאנקעס, פון וועלכע זיי האבען ניט בעקומען קיין צוויי טאן היי פער אקער — קוים גענוג צו דערהאלטען ביים לעבען איין מילך־קוה אויף יעדע צוויי אקער. קיין מענשען איז אויף די לאנקעס ניט צו זעהן; אין פריהלינג פיהרט ער אריבער איבער זיי א שווערען וואלץ, שפרייט אויס אויף זיי א ביסעל מיסט אלע צוויי, דריי יאהר, דאן פערשווינדט ער ביז עס קומט די צייט צו מאכען היי. און דאס ווערט געטאן אין א געגענד, וואס איז ניט מעהר ווי צעהן מייל פון טשארינג קראס, נאהענט צו א שטאדט פון פינף מיליאן איינוואוינער, וועלכע קריגט צוגעשטעלט קארטאפעל פון פלאנדערן און דזשערסיע, פראנצויזישע סאלאטען און קענעדער עפעל. אין די הענד פון די פאריזער גערטנערס וואלטען יעדע טויזענד אקער, וואס ליעגען אין דיזעלביגע שטרעקע פון שטאדט, בעארבייט גע־ווארען פון וועניגסטענס צוויי טויזענד מענשען, וועלכע וואלטען ארויסגעקריגען גרינסען אין דעם ווערטה פון 50 ביז 300 פונט סט. פער אקער. דא אבער פוסטעווען די פעלדער, וועלכע דארפען

נאָר האָבען מענשליכע הענד, כדי צו ווערען אַן אונערשעפּליכער קוואַל פון גאָלדענע תבואות, און זיי זאָגען אונז: „עס איז שווערער ליים!“ זיי ווייסען אפילו ניט, אַז אין דעם מענשען׳ס הענד זיינען גאָר ניטאָ קיין אונפּרוכטבארע באָדענס; אַז די פּרוכטבארסטע באָדענס זיינען ניט אין די אמעריקאנער פּרעריס אָדער די רוסישע סטעפּעס, זאָנדערן אין די טאָרף־בלאָטעס פון אירלאַנד, אויף די זאמד־בערג פון צפון׳דיגען ים־ברעג פון פראנקרייך, אויף די פעלזען־בערג פון דעם רהיין, וואו דעם מענשענ׳ס הענד האָבען זיי געמאכט פּרוכטבאר.

דער זאָנדערבארסטער פאקט איז אָבער, וואָס אין אייניגע בלי ספק־פּרוכטבארע טיילען פון לאַנד שטעהט די זאַך נאָך אפילו אין אַן ערגערן צושטאנד. דאָס הארץ האָט מיר פּשוט וועה געטאָן, ווען איך האָב געזעהן דעם צושטאנד, אין וועלכען דאָס לאַנד ווערט געהאלטען אין סאוטה דעוואָן, און ווען איך האָב זיך דערוואוסט, וואָס „פּערמאנענט פּאסטיור“ בעדייט. פעלדער נאָך פעלדער ציהען זיך פּוסטע, בעדעקט נאָר מיט א נידעריגען גראָז, 3 צאָל די הויך, און א מאַסע ווילדע געוויקסען. פון יעדען שפּיץ־בערגעל קען מען זעהן צוואנציג, דרייסיג אזוינע פעלדער מיט איין בליק; און אין אזא צושטאנד געפינען זיך טויזענדער אקער. אָבוואויל די זיידעס פון דעם היינטיגען דור האָבען אוועקגעלעגט מורא־דיג־שווערע ארבייט אָבצוריינגען דאָס דאָזיגע לאַנד פון שטיינער, ארומצוצוימען עס, אָבציהען דאָס וואַסער און דערגלייכען. אויף יעדער זייט האָב איך געזעהן פערלאָזענע הייזלעך און פער־וויסטעטע פּרוכט־גערטנער. א גאנצע בעפעלקערונג איז פער־שוואונדען געוואָרען, און אפילו איהרע לעצטע שפּורען וועלען מוזען פערשווינדען, אויב עס וועט ווייטער אזוי אָנגעהן ווי ביז אהער. אין דאָס קומט פאַר אין א טייל פון לאַנד, וואָס בעזיצט א העכסט־פּרוכטבארען באָדען און האָט א קלימאַט, וועלכער איז זיכער אנגענעהמער און פּאסיגער אין פריהלינג און אָנהויב זומער, איידער דער קלימאַט אין דזשערסיע — א לאַנד, אויף וועלכען אפילו די אָרימסטע בעזיצער קענען אָפּטמאָל בעקומען נייע קאַר־טאָפעל, אזוי פריה ווי די ערשטע וואָכען אין מאַי. ווי אזוי אָבער קען דאָס דאָזיגע לאַנד ווערען קולטיווירט, אַז עס איז קיינער ניטאָ, וואָס זאָל עס קולטיווירען? „מיר האָבען פעלדער“, האָט מיר

געזאגט אן אלטער ארבייטער, „אבער די מענשען געהען פערביי, זיי קומען קיינמאל ניט אריין“ — און אזוי איז עס טאקע אין דער ווירקליכקייט. *

אט דאס איז געווען דער איינדרוק, וואס די ענגלישע אגרי־קולטור האט געמאכט אויף מיר צוואנציג יאהר צוריק. לײדער איז ווי עס זעהט זיך ארויס, סיי פון די אפיציעלע סטאטיסטישע ציפער, סיי פון דער מאסע פריוואטע ידיעות, וואס זיינען פער־עפענטליכט געווארען פון יענער צייט אן, די אלגעמיינע אומ־שטענדען פון דער אגריקולטור אין ענגלאנד ווינציג־וואס פער־בעסערט געווארען פאר די לעצטע צוואנציג יאהר. איניגע ערפאלגרייכע פראבעס אין פערשיידענע נייע ריכטונגען זיינען גע־מאכט געווארען אין בעזונדערע טיילען פון לאנד, און איך וועל האבען דאס פערגעניגען צו ריידען וועגען זיי א ביסעל שפעטער — דערהויפט נאך דערפאר, ווייל זיי בעווייזען, וואס א גאנץ דורכ־שניטליכער באדען דא אין לאנד קען ארויסגעבען, ווען ער ווערט ריכטיג בעארבייט. איבער גרויסע שטרעקען אבער, און ספעציעל

---

* ארום דעם הייזעל, וואו איך בין איינגעשטאנען צוויי זומערן, זיינען געווען: איין פארם פון 370 אקער מיט 4 ארבייטער און צוויי אינגלעך; נאך איינע פון אן ערך 300 אקער מיט צוויי מענשען און צוויי אינגלעך; א דריטע פון 800 אקער מיט בלויז פינף מענשען און עטליכע אינגלעך. דער פאקט איז, אז דאס פראבלעם ווי אזוי צו קול־טיווירען דאס לאנד מיט דער קלענסטער צאהל מענשען, איז אין דעם געגענד געלעזט געווארען גאנץ פשוט — גארניט קולטיווירענדיג אזוי גרויס ווי ⅔ פון דעם לאנד.

זינט אט די שורות זיינען געשריבען געווארען, אין 1890, האט זיך דא אין לאנד אנגעהויבען א בעוועגונג פאר אינטענסיווער האנדעלס־גערטנעריי, און איך האב געלעזען אין נאוועמבער, 1909, אז אויפ'ן קאווענט־גארדען מארק פערקויפט מען אספאראגוס, וואס איז געוואקסען אין סאוטה דעוואן אין נאוועמבער. מען פאנגט אויך אן צו זעצען פריהע קארטאפעל אין קארנוואל און דעוואן. אמאל האט קיינער גאר ניט גע־קלערט צו מאכען נוצען פון דעם דאזיגען רייכען באדען און ווארימען קלימאט צו זעצען פריהע קארטאפעל.

אין די דרום־קאַונטיס, זיינען די אַלגעמיינע אומשטענדען נאָך אַפּילו ערגער ווי זיי זיינען געווען צוואַנציג יאָהר צוריק.

בכלל גערעדט, ווען מען לעזט די מאַסע איבערזיכטען, צייטונגס אַרטיקלען און ביכער וועגען ענגלישער ערד־אַרבייט, וואָס זיינען לעצטענס געדרוקט געוואָרען, איז אונמעגליך ניט איינצוזעהן, אַז די געפעלענקייט פון דער אַגריקולטור, וואָס האָט זיך אָנגעהויבען אין די „זיבעציגער" און „אַכציגער" יאָהרען פון 19טען י. ה. האָט געהאַט פיעל טיעפערע אורזאַכען איידער דער געפעלענער פּרייז פון ווייץ צוליב דער אַמעריקאַנער קאָנקורענץ. ווי די מעשה איז, זיך נעהמען דאָ פאַר אַזאַ אונטערזוכונג וואָלט אונז אַוועקגעפיהרט ווייט איבער דעם אומפאַנג פון אָט דעם בוך. איבעריגענס, יעדער איינער וואָס וועט איבערלעזען עטליכע איבערזיכט־אַרטיקלען, וועלכע זיינען געשריבען פון די שטאַנדפּונקטען פון פערשיידענע פּאַרטייען, אָדער אַזוינע ביכער ווי מר. כריסטאָפער טורנאַר'ס, * אָדער וואָס וועט שטודירען די אַנקעטע, וועלכע רידער האַגגאַרד האָט געמאַכט אין 26 ענגלישע קאַונטיס ** — שיינקענדיג מעהר אויפמערקזאַמקייט די פאַקטען, וואָס זיינען געזאַמעלט געוואָרען אין דעם ווערק, איידער די אָפּטמאַל־פּאַראורטייל־האַפטע שלוסען פון דעם פערפאַסער — וועט באַלד אַליין דערזעהן וועלכע אורזאַכען דאָס זיינען, וואָס הינדערן די ענטוויקלונג פון דער ענגלישער אַגריקולטור.

אין שאָטלאַנד איז די לאַגע פּונקט אַזאַ שלעכטע. די בעפעל־קערונג, וועלכע ווערט בעשריבען אונטער'ן נאָמען „דאָרפּישע", ווערט שטענדיג קלענער. אין 1911 איז זי שוין געווען ווענינער איידער 800 טויזענד; און וואָס געהערט די געדונגענע ערד־אַרבייטער, איז אין די צוואַנציג יאָהר, פון 1881 ביז 1901, זייער צאָהל קלענער געוואָרען מיט 42,370 (פון 135,970 אויף 93,690). ד אָ ס לאַנד הערט אויף בעאַרבייט צו ווערען, בעת דער שטח פון „הירשען־וועלדער" — ד. ה. געיעג־שטרעקען איינגעפיהרט פאַר די אַמוזירונגען פון די רייכע אויף אַקער־פעהיגען לאַנד — פערגרעסערט זיך אין אַ שרעקליכען ערך. עס איז ניט

* „לאַנד פּראָבלעמס ענד נאַשיאָנאַל וועלפער" לאָנדאָן 1911.

** „רוראַל ענגלאַנד", צוויי גרויסע בענדער, לאָנדאָן 1902.

נויטיג צו דערצעהלען, אז די שאָטישע בעפעלקערונג וואנזערט אויס אין משך פון דער צייט, און שאָטלאנד ווערט געפעהרליך שנעל ענטפעלקערט.

אזוי ווי מיין הויפּט־צוועק איז דאָ צו צייגען, וויפיעל מ ע ן ק ע ן א ו ן מ ע ן ז אָ ל ארויסקריגען פון דער ערד אונטער אַ ריכטיגע און פערשטענדיגע בעארבייטונג, וועל איך נאָר אָנצייגען אויף איינעם פון די חסרונות פון די ווירטשאפט־סיסטעמען, וועלכע ווערען פּראַקטיצירט דאָ אין לאנד. די לעצטע צייט האָבען אי די לענדלאָרדס, אי די פּארמערס ביסלעכווייז אָנגעהויבען צו פערפּאָלגען אנדערע צוועקען איידער די אויפגאבע ארויסצובעקומען פון דער ערד די גרעסטע סומע פּראָדוקטען, וועלכע מען קען ארויס־בעקומען; און ווען אַט דאָס פּראָבלעם ווי צו בעקומען די גרעסטע פּראָדוקטיוויטעט פון לאנד איז אויפגעשטאַנען פאר די אייראָ־פּעאישע פעלקער, און אַ פאָלשטענדיגע ענדערונג פון די מעטאָדען פון ווירטשאפט איז דעריבער געוואָרען אַ דרינגענדע נויטווענדיג־קייט, איז דאָ אין לאנד אזא ענדערונג נ י ט פּאָרגעקומען. בעת די אַגריקולטוריסטען אין פראנקרייך, בעלגיען, דייטשלאנד און דענמארק האָבען געטאָן דאָס בעסטע וואָס זיי האָבען געקענט צו בעוואָרענען זיך אנטקעגען דער אמעריקאנער קאָנקורענץ, איינפיה־רענדיג ביי זיך אַ מעהר־אינטענסיווע קולטור אין אַלע ריכטונגען, איז דאָ אין לאנד נאָך אַלץ פערבליבען די לאנג־פערעלטערטע מעטאָדע פון פערקלענערן דעם תבואה־שטח און לאָזען ליעגען דאָס לאנד אויף גראָז; הגם עס האָט געדארפט זיין קלאָר, אז פּשוט'ע ג ר אָ ז ־ פ ע ל ד ע ר קענען ניט אריינברייינגען מעהר, נאָר פער־קעהרט, אז אַ געוויסע אָנשטרענגונג אין דער געהעריגער ריכטונג וואָלט פערגרעסערט די הכנסה פון די תבואה־גערעטענישען, ווי אויך פון די וואָרצלען און פּלאנצען, וואָס מען קען קולטיווירען פאר אינדוסטריעלע צוועקען. דאָס לאנד ווערט אַלץ ניט בעארבייט, בעת דאָס פּראָבלעם, וואָס שטעהט אויפ'ן טאגעס־אָרדנונג, איז איינצופיהרען אַלץ אַ מעהר אינטענסיווע קולטור.

פיעל אורזאכען האָבען זיך פערייניגט ארויסצוברייינגען אַט דעם ניט־געווינשטען רעזולטאַט. די קאָנצענטראציע פון לאנד־אייגענטום אין די הענד פון גרויסע לאנד־אייגענטימער; די הויכע פּראָפּיטען, וואָס מען פּלעגט פריהער בעקומען; די ענטשטעהונג

פון אַ קלאַס לענדלאָרדס און פאַרמערס, וועלכע לעבען הויפּטזעכליך אויף אַנדערע איינקונפטען איידער אויף די איינקונפטען וואָס זיי ציהען פון זייער לאַנד, און פאַר וועמען די פאַרם־ווירטשאַפט איז דעריבער געוואָרען בלויז אַן אַנגענעהמע ביי־זאַך אָדער אַ ספּאָרט; די שנעלע ענטוויקלונג פון געיעג־וועלדער פאַר ספּאָרטסמען, ענג־לישע און אויסלענדער; דער פאַקט וואָס עס פעהלען מענשען מיט איניציאַטיווע, וועלכע וואָלטען געקענט בעווייזען דעם פאָלק די נויטיגקייט פון אַ נייעם אָנפאַנג; וואָס עס איז ניטאָ דער פערלאַנג צו קריגען די נויטיגע קענטעניש, און וואָס עס פעהלען אינסטיטו־ציעס, וועלכע וואָלטען געקענט אומעטום פערשפּרייטען פּראַקטישע אַגריקולטור קענטענישען, און איינפיהרען די בעסטע זריעה און שפּראָצען, ווי די עקספּערימענטאַלע פאַרמס פון די פעראייניגטע שטאַאטען און קאַנאַדאַ טהוען; וואָס מען האָט דאָ ניט גערן דעם גייסט פון אַגריקולטורעלער קאָאָפּעראַציע, וועמען די דענעמאַרקער פאַרמערס האָבען צו פערדאַנקען זייערע ערפאָלגען, און אַזוי ווייטער — אָט די אַלע זאַכען שטעהען אין וועג פון די אונפערמיידליכע ענדערונגען אין די מעטאָדען פון פאַרמעריי, און זיי ברייגנען עס די רעזולטאַטען, וועגען וועלכע די ענגלישע שרייבער איבער אַגרי־קולטור בעקלאָגען זיך.* עס איז אָבער קלאָר, אַז כדי צו קענען קאָנקורירען מיט לענדער וואו מען געברויכט פּיעל מאַשינעריע און מען ווענדעט אָן נייע מעטאָדען פון פאַרמעריי (ווי אויך די אינ־דוסטריעלע בעאַרבייטונג פון פאַרם־פּראָדוקטען אין צוקער־פאַב־ריקען, קראָכמאַל־פאַבריקען, אויף טריקענען גרינסען א. ד. ג. אין פערבינדונג מיט פאַרמעריי), קען מען מיט די אַלטע מעטאָדען גאָר־ניט אויפטאָן; דערהויפּט נאָך ווען דער פאַרמער מוז צאָהלען אַ רענטע פון צוואַנציג, פערציג, און אמאָל אויך פופציג שילינג פער אַקער פאַר ווייץ־לאַנד.

מען קען אודאי אַנטקעגען דעם אויסזעצען און זאָגען, אַז אַזאַ מיינונג געהט משונה'דיג להיפּך צו דער אַלגעמיין־בעקאַנטער געהויבענקייט פון דער ענגלישער אַגריקולטור. ווייסען מיר דען ניט, אַז די ענגלישע פעלדער גיבען אַ דורכשניט פון 28

---

* זעה ה. רידער האַגגאַרד'ס „רוראַל דענעמאַרק ענד איטס לעסאָנס", לאָנדאָן, 1911, ז. 212—188.

ביז 30 בושל ווייץ פער אקער, בעת אין פראנקרייך גרייכען זיי נאָר פון 17 ביז 20 בושל? שטעהט עס דען ניט געשריבען אין אלע אלמאנאכען, אז ענגלאנד קריגט ארויס יעהרליך פון איהרע פעלדער פיה־פּראָדוקטען — מילך, קעז, פלייש און וואָל — אין דעם ווערטה פון 200 מיליאָן פונט סטערלינג? דאָס אלעס איז אמת, און עס איז גאָר קיין ספק ניט, אז אין א סך הינזיכטען שטעהט די ענגלישע אגריקולטור פיעל העכער איידער די אגריקולטור פון פיעלע אנדערע פעלקער. בנוגע דעם פּונקט פון ארויסקריגען די גרעסטע סומע פּראָדוקטען דורך די קלענסטע סומע ארבייט, איז ענגלאנד זיכער געווען די ערשטע, ביז אמעריקא האָט איהר אריבערגעיאָגט אין די באנאנזא פארמס (וועלכע זיינען איצטער פערשוואונדען, אָדער האלטען שנעל אין פערשווינדען). ווייטער, וואָס איז שייך די אויסגעצייכענטע סאָרטען פיה, דעם גלענצענדען צושטאנד פון די לאָנקעס און די גרויסע רעזולטאטען, וואָס מען בעקומט אין די איינצעלנע פארמס, איז דאָ פיעל וואָס אָבצולערנען זיך פון גרויס־בריטאניען. ווערט מען אָבער נעהענטער בעקאַנט מיט דער בריטישער אגריקולטור איננאנצען גענומען, געפינט מען א סך שטריכען, וואָס ווייזען ארויס א נידעריגערן צושטאנד.

ווי גלענצענד א לאָנקע זאָל ניט זיין, בלייבט עס אלץ א לאָנקע — א פיעל נידעריגערע זאך אין פּראָדוקטיוויטעט איידער א תבואה־פעלד; און וואָס טויגען די שעהנע סאָרטען פיה, וויבאלד אז יעדער אָקס דארף האָבען דריי אקער לאנד זיך צו דערנעהרען? געוויס מעג מען זיך פערגינען צו בעוואונדערען דעם דורכשניט פון 28 אָדער 30 בושל, וואָס וואקסט דאָ אין לאנד; ווען מען הערט אָבער, אז נאָר 1 מיליאָן מיט 600 טויזענד ביז 900 טויזענד אקער פון א קולטיווירבארען שטח פון 33 מיליאָן גיבען אזא געוועטעניש, פיהלט מען זיך גאנץ שטארק ענטוישט. יעדערער וואָלט געקענט בעקומען אזוינע רעזולטאטען, ווען ער וואָלט אריינגעטאָן דאָס גאנצע מיסט אין א צוואנציגטען טייל פון דעם שטח וואָס ער האָט. היינט ווידער די 28 ביז 30 בושל הערען אויף צו זיין פאר אונז אזוי צו־פריעדענשטעלענד, ווען מיר דערוויסען זיך, אז אין ראָטהאמסטעד האָבען זיי בעקומען גאָר אָהן בעמיסטיגונג, בלויז דורך גוטער בע־ארבייטונג א דורכשניט פון 14 בושל פער אקער פון דעמזעלביגען

שטיק לאנד 40 יאהר נאכאנאנד.* מר. פראט, אויף זיין פארם נעבען סאברידזשווארטה (הערטס) האט בעקומען, אויף א קאלטען, שווערען ליים־באדען, פון 30 ביז 38 בושל ווייץ יאהר־איין, יאהר־אויס, זינט 1861, אהן פארם־מיסט, בלויז דורך גוט אקערן מיט דאמף־מאשינען און כעמישען מיסט. (ר. האגגארד I, 528.) אונטער דעם פארצעל־סיסטעם גרייכט די גערעטעניש ביז 40 בושל. אין איינינע פארמס בעקומען זיי אפטמאל אפילו 50 און 57 בושל פער אקער.

ווען מיר ווילען האבען א ריכטיגע אבשאצונג פון דער בריטישער אגריקולטור, מוזען מיר ניט בויען אויף דעם, וואס מען בעקומט פון עטליכע געקליבענע און גוט־בעמיסטיגטע ערד־שטיקער; מיר מוזען זיך שטעלען די פראגע, וואס טהוט זיך מיט דעם געביט אינגאנצען גענומען.** ס'קומט, הייסט עס, אויס, אז פון יעדערע 1000

---

* די „ראטהאמסטעד עקספערימענטס“, 1888, פון פראפ. וו. פרים, ז. 35 און ווייטער. עס איז ווערטה צו בעמערקען, אז מר. האלל, וועלכער איז געווען א סך יאהרען דער הויפט־פערוואלטער פון ראטהאמסטעד, האט אויפ'ן גרונד פון זיין ערפאהרונג בעהויפטעט, אז זעען ווייץ אין ענגלאנד איז מעהר פראפיטאבעל איידער האדעווען בהמות. דיזעלבע מיינונג איז אפט ארויסגעזאגט געווארען פון די עקספערטען, וועמעס צייגענישען רידער האגגארד ברייגנגט אין זיין ווערק. אין פיעל ערטער פון זיין בוך „רוראל ענגלאנד“ קען מען אויך געפינען דערמאנט וועגען גאר הויכע ווייץ־גערעטענישען, ביז 65 בושל פער אקער, וואס מען האט בעקומען אין א סך פלעצער דא אין לאנד.

* די ציפער, וועלכע איך נעהם פאו אט די חשבונות, געפינען זיך אין „אגריקולטוראל רעטורנס אוו דהי באארד אוו אגריקולטור ענד אגריקולטוראל סטאטיסטיקס פאר 1911“, באנד 46, טייל 1. זיי זיינען ווי פאלגט פאר'ן יאהר 1910:

	אקער
דער גאנצער שטח (גרויס־בריטאניען) — — —	56,803,000
דער ניט־קולטיווירבארער שטח — — — —	24,657,070
(אין 1895 — 23,680,000)	
דער קולטווירבארער שטח — — — — — — —	32,145,930
דערפון פעראקערט — — — — — — —	14,668,890

אקער פון דעם גאנצען געביט פון ענגלאנד, וועלש און שאָטלאנד, זיינען 435 אקער בעדעקט מיט וואלד, בושען־בוימלעך, וויסטע גראָזען, געביידען און אזוי ווייטער. מיר קענען צו קיינעם ניט האָבען פאר אָט דער איינטיילונג, ווייל דאָס הענגט זעהר פיעל אָב פון נאטירליכע אורזאכען. אין פראנקרייך און בעלגיען רעכענט זיך אויף א דריטעל פון געביט אויפ׳ן זעלביגען אופן אלס ניט־קולטי־ווירבארעס לאנד, הגם טיילען דערפון ווערען שטענדיג אבגעראַ־טעוועט און געמאכט מעגליך צו בעארבייטען. אָבער שוין לאָזענדיג אָן א זייט דעם „אונקולטיווירבארען“ טייל, לאָמיר זעהן וואָס ווערט

“ אלס „פערמאנענט פאסטיור“ — — — 17,477,040
(אין די לעצטע צעהן יאָהר, זינט דעם צענזוס פון 1901, איז דער קולטי־ווירבארער שטח פערקלענערט געוואָרען אויף 323 טויזענד אקער, בעת דער שטאָדטישער שטח איז פערגרעסערט געוואָרען אויף 166 טויזענד, 710 אקער, גרייבענדיג איצטער ביז 4 מיליאָן, 15 טויזענד, 700 אקער. זינט 1901 האָבען 942 טויזענד אקער ערד אויפגעהערט בעארבייט צו ווערען, 661 טויזענד אקער אין ענגלאנד, 158 טויזענד אין וועלס און 123 טויזענד אין שאָטלאנד.)

די פערטיילונג פון דעם שטח, וואָס ווערט פעראקערט, צווישען די פערשיידענע מינים זריעה, ענדערט זיך א רעכט ביסעל יעדען יאָהר. ווען מען זאָל נעהמען דעם יאָהר 1910 (א דורכשניט־יאָהר), האָבען מיר די פאָלגענדע: —

	אקער
תבואות — — — — — — — — — — —	7,045,530
קלעווער און צייטיגע גראָז — — — — —	4,157,040
גרינסען און גאָרטען זריעה — — — — —	2,994,890
האָפּען — — — — — — — — — — —	32,890
קליינע פרוכט — — — — — — — — —	84,310
פלאַקס — — — — — — — — — — — —	230
לעדיגע רוהענדע ערד ——— — — — — —	354,000
דער סך הכל פון קולטיווירטען לאנד (ווי אויך דער טייל פון פערמאנענט פאסטיור וואָס גיט היי)	14,668,890
(אין 1901 —	15,610,890)
(אין 1895 —	16,166,950)

נעטאָן מיט די 565 אַקער פון יעדע טויזענד פון דעם „קולטיװיר־בארען" טייל (32,145,930 אַקער אין גרױס־בריטאַניען אין יאָהר 1910). ערשטענס איז עס איינגעטיילט אין צװיי טיילען, און איין טייל, דער גרעסערער — 308 אַקער פון יעדע טויזענד — װערט איבערגעלאָזען אלס „פּערמאַנענט פּאַסטיור" (פּיטער־פעלדער), ד. ה. מעהרסטענטיילס לגמרי ניט קולטיװירט. מען בעקומט פון דעם זעהר װעניג היי,* און עס פּיטערען זיך דאָרטען אייניגע בהמות, מעהר װי אַ העלפט פון דעם קולטיװירבארען שטח װערט אויף דעם אופן פערלאָזען אָהן בעארבייטונג. און דאָס איבעריגע, ד. ה. בלויז 257 אַקער פון יעדע טויזענד, װערט קולטיװירט. פון אָט דער לעצ־טער צאָהל זיינען 124 אַקער פערזעעט מיט תבואה, 21 אַקער מיט קארטאָפעל, 53 אַקער מיט גרינסען און 73 אַקער מיט קלעװער און היי אין ראָטאַציאָן (ד. ה. איין יאָהר װערט פערזעעט איין סאָרט תבואה, דעם אנדערען יאָהר אַן אנדער סאָרט, דאַן היי א. אז. װ.). און ענדליך, פון די 124 אַקער, װאָס װערען אָבגעגעבען פאַר זעען תבואה, װערען אויסגעקליבען די בעסטע 33, און אייניגע יאָהר נאָר 25 אַקער, (איין פערציגסטעל פון גאַנצען געביט. איין דריי און צװאַנציגסטעל פון דעם קולטיװירבארען שטח) און פערזעעט מיט װייץ. זיי װערען גוט בעארבייטעט, גוט געמיסטיגט, און פון זיי בעקומט מען אַ דורכשניט פון 28 ביז 30 בושל פּער אַקער; און אויף אָט די 25 אָדער 30 אַקער פון יעדע טויזענד איז דאָס געבויט די

פון די 530, 7,045 אַקער פערזעעט מיט תבואה, זיינען 1,808,850 אַקער געװען פערזעעט מיט װייץ (כמעט 200 טויזענד אַקער װעניגער איידער אין יאָהר 1899 און 100 טויזענד אַקער װעניגער איידער אין 1911); 1,728,680 אַקער פערזעעט מיט גערשטען (בלויז 1,597,930 אין 1911); 3,020,970 אַקער פערזעעט מיט האָבער, אַרום 300 טויזענד אַקער באָב און אַרום 25 טויזענד אַקער מיט קאָרן און גריקע. פון 540 ביז 570 טויזענד אַקער איז געװען פערזעעט מיט קארטאָפעל. דער שטח פון קלעװער און געזעעטע גראָז װערט אַלץ קלענער זינט דעם יאָהר 1898, װען ער איז געװען 4,911,000 אַקער.

* פון אָט די 308 אַקער בעקומט מען היי בלויז פון 85 אַקער; די איבעריגע דיענען נאָר אַרױסצוטרייבען אויף זיי די בהמות.

ציייכנונג 1. — די פּראָפּאָרציע פון קולטיווירטען שטח, וואָס איז אָב־געגעבען פאַר תבואה בכלל און פאַר ווייץ בפרט, אין גרויס־בריטאַניען און אירלאַנד.

רעפּוטאַציע פון דער בריטישער אַגריקולטור אַלס די בעסטע אין דער וועלט.

דער פּועל יוצא פון דעם אַלעם איז, אַז אויף כמעט 33 מיליאָן אַקער פון קולטיווירבאַרען לאַנד וואַקסט שפּייז בלויז פאַר אַ דריטעל פון דער בעפעלקערונג (צוויי דריטעל פון דער שפּייז, וואָס די בעפעלקערונג פערצעהרט, ווערט אימפּאָרטירט), און מיר מעגען דעריבער זאָגען, אַז אָבוואויל כמעט צוויי דריטעל פון דעם געביט פון לאַנד איז קולטיווירבאַר, בעזאָרגט אָבער די בריטישע אַגריקולטור מיט היימיש־געוואַקסענע שפּייז בלויז 125 אָדער 135 איינוואוינער פער קוואַדראַט־מייל (פון 466). מיט אַנדערע ווערטער, עס פאָדערט זיך כמעט דריי אַקער פון דעם קולטיווירבאַרען שטח אַרויסצובריינגען שפּייז פאַר איין מענשען. לאָמיר איצטער זעהן, וואָס עס ווערט געטאָן מיט'ן לאַנד אין פראַנקרייך און בעלגיען.

;

גענויס, ווען מיר זאָלען איינפאַך פערגלייכען דעם דורכשניט פון 30 בושל ווייץ פער אַקער אין גרויס־בריטאַניען מיט דעם דורכשניט פון 19 ביז 20 בושל אין פראַנקרייך, איז דער יתרון אינגאַנצען אויף דער זייט פון ענגלאַנד; אַזעלכע דורכשניט־רעכענונגען זיינען אָבער פון אַ גאַנץ קנאַפּען ווערטה, ווייל די צוויי סיסטעמען פון אַגריקולטור זיינען דורך און דורך פערשיידען אין דיביידע לענדער. דער פראַנצויז האָט אויך זיינע אויסגעוועהלטע און שווער־בעמיסטיגטע „25 ביז 30 אַקער" אין צפון־פראַנקרייך און איל־דע־פראַנס, און פון די דאָזיגע אויסגעוועהלטע אַקערס בעקומט ער דורכשניט־גערעטעגישען פון 30 ביז 33 בושל.* אויסער דעם, פערזועכט ער

* ד. ה. 30 ביז 33 בושל דורכשניטליך; 40 בושל אויף די גוטע פאַרמס און 50 אויף די בעסטע. דער ווייץ־שטח אין 1910 איז געווען 16 מיליאָן, 700 טויזענד אַקער; אַלע הויפּט־תבואות האָבען פערנומען 33 מיליאָן, 947 טויזענד אַקער; דער קולטיווירטער שטח איז 90 מיליאָן 300 טויזענד אַקער, און די גאַנצע אויבערפלעך פון פראַנקרייך איז 130 מיליאָן 800 טויזענד אַקער. זעה די פראַנצויזישע פערפאַסער וועגען דעם ענין: לעקוטאָ, ריזלער, בואַטע, באָדרילאַר, גראַנדאָ, ליאָנס דע לאַווערען א. אַז. וו. (דער פערפאַסער ברייננט אויך די נעמען פון די פראַנצויזישע ווערק, וועלכע דער לעזער קען נאָכזעהן. אַזוי ווי די פראַנצויזישע בע־

מיט ווייץ ניט נאָר די אויסדערוועהלטע בעסטע אַקערס, נור אויף אזוינע פעלדער אויף דער צענטראל פּלאַטאָ און אין דרום־פראנק־רייך, וועלכע גיבען ארוים אָהן בעוועסערונג קוים צעהן, אכט, אָדער אפילו זעקס בושל פער אקער, און אַט די אָרימע פלעצער זעצען ארונטער דעם דורכשניט פאר'ן גאנצען לאנד.

דער פראנצויז בעארבייט א סך ערד וועלכע אין ענגלאנד ווערט געלאָזען אלס „פערמאנענט פאסטיור“ (פיטער־פעלדער) — און דאָס איז וואָס ווערט בעשריבען אלס זיין „נידעריגע שטעלונג“ אין אגריקולטור. דער פאקט איז, אז הגם די פּראָפּאָרציע צווישען דאָס, וואָס מיר רופען אָן „דער קולטיווירבארער שטח“ און דעם גאנצען געביט פון לאנד, איז כמעט דיזעלביגע אין פראנקרייך ווי אין גרויס־בריטאניען (624 אקער פון יעדע טויזענד אקער פון גאנצען געביט), איז אָבער דער שטח, וואָס איז פערזעעט מיט ווייץ, כמעט ז ע ק ס מ אָ ל גרעסער לפי ערך אין פראנקרייך, איידער עס איז אין גרויס־בריטאניען (182 אָנשטאָט 25 אָדער 30 אקער פון יעדע טויזענד). די פערזעעטע תבואות איינגאנצען גענומען דעקען אין פראנקרייך כמעט צוויי פינפטעל פון דעם קולטיווירבארען שטח (375 אקער פון יעדע טויזענד), און אויסער דעם ווערען אָבגעגעבען גרויסע שטרעקען פאר גרינסען, און פּראָדוקטען, וואָס ווערען פערברויכט אין דער אינדוסטריע, ווי אויך פאר וויין, פרוכט און געמיזען.

ווען מען נעהמט דאָס אלעס אין אָנבעטראכט קומט אויס, אז הגם די פראנצויזען האלטען וועניגער בהמות און פיטערען ספּעציעל וועניגער שעפּסען איידער די בריטאניער, בעקומען זיי פונדעסט־וועגען פון זייער באָדען כמעט גאָר די שפּייז, וואָס זיי און זייערע בהמות פערצעהרען. זיי אימפּאָרטירען אין א דורכשניט־יאָהר בלויז א צעהנטעל פון דעם וואָס זיי פערברויכען און עקספּאָרטירען קיין ענגלאנד היבשע סומען פון שפּייז־פּראָדוקטען (אין דעם ווערטה פון 10 מיליאָן פונט סטערלינג), ניט נאָר פון די דרום־קאנטען, נאָר אויך, און טאקע ספּעציעל, פון די קאנאל־ברעגעס (פּוטער און גרינ־

טיטלונגען פון די ווערק מאַכען נאָר שווערינקייטען פאַר'ן זעצער און קענען זיין פון קנאַפּע נוצען פאַר'ן אידישען לעזער. האָב איך בעשלאָסען זיי אויסצולאָזען. — דער איבערזעצער.)

סען פון ברעטאַן, פּרוכט און גרינסען פון די פאָרשטעדט פון פּאַריז און ד. ג.)*

די אונטערסטע שורה איז, אַז דער באָדען פון פראַנקרייך, ניט קוקענדיג וואָס אַ דריטעל פון גאַנצען געביט ווערט דאָרטען אויף איבערגעלאָזען אַלס ניט־קולטיווירבאַר, גיט אַרויס די נויטיגע שפּייז פאַר 170 איינוואוינער פער קוואדראַט מייל (אינגאַנצען געפינען זיך 188 איינוואוינער פער קוואדראַט מייל); דאָס איז פאַר 40 פערזאָן פער קוואדראַט מייל מעהר איידער אין גרויס־בריטאַניען.**

* די עקספּאָרטען פון פראַנקרייך אין יאָהר 1910 (אַ דורכשניט־יאָהר) האָבען געגרייכט: ווייַן אויף 222,804,000 פראַנק, ספּירט אויף 54 מיליאָן פראַנק, קעז, פּוטער און צוקער אויף 114 מיליאָן פר. קיין ענגלאַנד האָט פראַנקרייך געשיקט דעמזעלביגען יאָהר: ווייַן אין דעם ווערטה פון 2,163,200 פונט סט., ראַפינירטען צוקער פאַר 1,103,200 פונט סט., פּוטער פאַר 2,116 ,000 פונט סט., אייער פאַר 400,000 פונט סט., אַלץ נאָר פון אייגענע פראַנצויזישע פּראָדוקטען; אַחוץ וואָס זיי האָבען אויך געשיקט פאַבריצירטע זיידענס און וואָלענס אין דעם ווערטה פון 12,206 ,700 פונט סט. די עקספּאָרטען פון אַלזשיר געהען ניט אַריין אין די אויבען־געבראַכטע ציפער.

** יעדע טויזענד אַקער פון פראַנצויזישען לאַנד ווערען פערברויכט ווי פאָלגט: 379 אַקער ווערען איבערגעלאָזט אויף וואַלד, דערנער־געוויקסען, קאָמונאַלע פּיטער־פּלעצער, בערג א. ד. ג., און 621 אַקער ווערען גערעכענט אַלס „קולטיווירבאַר". פון יעדע „קולטיווירבאַרע" 621 אַקער ווערען 130 פערזעעט אַלס לאַנקעס (און ווערען איצט אין אַ גרויסער מאָס בעוועסערט), 257 אַקער מיט תבואה (124 מיט ווייץ און 26 מיט ווייץ און קאָרן געמישט), 33 אַקער וויינגערטנער, 83 אַלס גרינס־גערטנער און געוויקסען פאַר אינדוסטריע, און דאָס איבעריגע ווערט געלאָזט אַלס פּיטער־פעלדער, אָדער לעדיגע רוהענדע פעלדער. וואָס געהערט בהמות, געפינען מיר אין גרויס־בריטאַניען, אין יאָהר 1910, וועלכער איז געווען אַ דורכשניטס־יאָהר, 7,037,330 שטיק פיה (אַריינרעכענענדיג אין דער צאָהל 1 מיליאָן, 400 טויזענד קעלבער אינגער ווי אַ יאָהר), וואָס עס מאַכט אויס 22 שטיק פיה פאַר יעדע 100 אַקער פון קולטיווירבאַרען שטח, און 27,108,000 שעפּסען — ד. ה. 84 שעפּסען פאַר יעדע 100 אַקער פון

עס איז אויף דעם אופן קלאָר, אז דער פערגלייך מיט פראנק־רייך איז גאָר ניט אזוי גינסטיג פאַר ענגלאנד, ווי דאָס ווערט בע־הויפּטעט; און עס וועט זיך ארויסווייזען נאָך וועניגער גינסטיג, ווען מיר וועלען קומען אין דעם נעקסטען קאפּיטעל צו דער קולטיווי־רונג פון פרוכט־גערטנער.

וואָס געהערט דעם פערגלייך מיט בעלגיען, איז עס נאָך מעהר אויפפאלענד — שוין דערפאר, וואָס די סיסטעמען פון קולטיווירונג זיינען עהנליך איןביידע לענדער. ערשטענס, געפינען מיר אין בעל־גיען אויך א דורכשניט־גערעטעניש פון איבער 30 בושל ווייץ אויף אן אקער; אָבער דער שטח, וואָס ווערט אָבגעגעבען אויף ווייץ, איז פינף מאָל אזוי די גרויס, לפי ערך דעם קולטיווירטען שטח, ווי אין גרויס־בריטאניען, און די איבעריגע תבואות בעדעקען כמעט א העלפט פון דעם דאָזיגען שטח.* דאָס לאנד איז אזוי גוט קולטיווירט, אז

זעלביגען שטח. אין פראַנקרייך געפינען מיר אין דעם זעלביגען יאָהר 14,297,570 שטיק פיה (19 שטיק פער יעדע 100 אַקער פון קולטיווירבאַ־רען שטח, און בלויז 17,357,640 שעפּסען (21 שעפּסען פער 100 אַקער פון דעמזעלביגען שטח). מיט אַנדערע ווערטער, די פּראָפּאָרציע פון גרויסע בהמות איז כמעט דיזעלביגע אין ביידע לענדער, (22 שטיק און 19 שטיק פער 100 אַקער), אַ היבשער אונטערשייד ציינט זיך אַרויס צו גונסטען פון גרויס־בריטאַניען נאָר בנוגע דער צאָהל שעפּסען (84 אַנטקעגען 21). מען דאַרף אָבער ניט פערגעסען די שווערע אימפּאָרטען פון היי, אויל־קוכען, האָבער א. ד. ג., וואָס ווערען אַריינגעפיהרט אין ענגלאנד, וואָרום פאַר יעדען שטיק פיה, וואָס לעבט אויף אימפּאָרטירטע שפּייז, קענען זיך פיטע־רען אויף די פעלדער, אָדער קענען אויסגעהאלטען ווערען אויף היימיש־געוואַקסענע שפּייז, 8 שעפּסען. בנוגע דער צאָהל פערד, שטעהען די ביידע לענדער כמעט גלייך.

* פון יעדע 1000 אַקער פון געביט זיינען 673 קולטיווירט און 327 ניט קולטיווירט, און אַ טייל פון דעם ווערט איצטער בענוצט צו פערפלאַנצען וואַלד. פון די 673 קולטיווירטע אַקער ווערען 273 אָבגע־געבען אויף תבואות: 61 פאַר ריינע ווייץ, 114 פאַר „מעטעיל" (אַ געמיש פון ⅔ ווייץ און ⅓ קאָרן) און ריינע קאָרן, און 98 אַקער פאַר אַנדערע תבואות; 18 אַקער פאַר קאַרטאָפּעל, 45 פאַר וואָרצלען און פיה־פוטער, און 281 פאַר פערשיידענע אינדוסטריעלע געוויקסען (בוראַקעס פאַר

די דורכשניט־גערעטעגישען פון די יאָהרען 1890—1899 (אויסלאַזענדיג דעם יאָהר 1891, וועלכער איז געווען זעהר א שלעכטער יאָהר) זיינען געווען פון 26½ ביז 28½ בושל פער אקער פאר ווינטער־ווייץ, און האָבען געגרייכט א דורכשניט פון 33½ בושל אין די יאָהרען 1900—1904; איבער 54 בושל פאר האָבער (35 ביז 41½ אין גרויס־בריטאַניען), און פון 40 ביז 43½ בושל פאר ווינטער־גערשטען (29 ביז 35 אין גרויס־בריטאַניען); בעת אויף א שטח פון ניט ווייניגער ווי 475 טויזענד אקער האָט מען בעקומען שנעלע גערעטענישען פון שוועדישע ברוקווע (3,345,000 טאָן), מערען (155,000 טאָן) און אריבער א האלבען מיליאָן לוצערן און אנדערע גראָזען.*

וואָס געהערט אויסערגעוועהנליכע שווערע גערעטענישען, דערמאָנט מר. סעעבאָהם ראָונטרי, צום ביישפּיעל, די ווייץ־גערעטעניש, אין דער געמיינדע אירבעק, נעבען לאוועזן, וועלכע האָט געגרייכט אין 1906 א דורכשניט פון 57 בושל פער אקער, בעת דער דורכשניט פאר'ן גאַנצען לאַנד איז געווען בלויז 34 בושל; אָדער א גערעטעניש פון 111½ בושל האָבער אין דער געמיינדע נעיוו ענגליז, בעת דער דורכשניט פאר גאנץ בעלגיען איז געווען 54 בושל. אזוי אויך איז דער דורכשניט אין עטליכע געמיינדען פאר איינִיגע סאָרטען תבואות געווען אויף 73 פּראָצענט העכער איידער דער דורכשניט פאר גאנץ בעלגיען, און פאר וואָרצלען (ווי קאַרטאָפעל און אלערליי ריבען) אויף 106 ביז 513 פּראָצענט.**

צוקער, אויל־קערנער א. ד. ג.); 27 פאַר גערטנער, קיך־גערטנער און פאַרקען, 177 פאַר וואַלד און 57 אַקער ווערען קולטיווירט פּריוואַדיש. פון דער אַנדער זייט, גיבען יעדע 65 אַקער פון 1000 שנעלע גערעטענישען פון מעהרען, בוראַקעס א. ד. ג.

* „אננוער סטאַטיסטיק דע לאַ בעלזשיק פור 1910", ברוסעל, 1911. אין מר. סעעבאָהם ראונטרי'ס פּאָרטרעפליכען ווערק: „לאנד ענד לייבאָר: לעסאָנס פראָם בעלגיום", 1910 (לאָנדאָן), וועט דער לעזער געפינען אַלץ וואָס עס איז נוגע דער בעלגישער אַגריקולטור בעהאנדעלט בפרטיות אויפ'ן גרונד פון דעם פּערפאַסער'ס פּערזענליכע גענויע פאָרשונגען אויפ'ן פּלאַץ, ווי אויך אַלע סטאַטיסטישע אינפאָרמאַציאָנען, וואָס מען קען נור געפינען.

** „לאנד ענד לייבאָר: לעסאָנס פראָם בעלגיום", ז. 178, 179.

אלעס צוזאמען, בעקומען זיי אין בעלגיען מעהר ווי 76 מיליאָן בושל תבואה — ד. ה. 15 מיט זיעבען־צעהנטעל בושל פער אקער פון דעם קולטיווירבארען שטח, בעת אין גרוים־בריטאניען בעקומען זיי נאָר 8½ בושל; און זיי האלטען כמעט צוויי מאָל אזוי פיעל בהמות אויף יעדען קולטיווירבארען אקער, ווי אין גרוים־בריטאניען. *

נאָך מעהר, זיי עקספּאָרטירען זאָגאר בהמות און פערד. ביז 1890 האָט בעלגיען עקספּאָרטירט פון 36 טויזענד ביז 94 טויזענד שטיק פיה, פון 42 טויזענד ביז 70 טויזענד שעפסען, און פון 60 טויזענד ביז 108 טויזענד, 600 חזירים. אין 1890 האָבען די עקספּאָרטען פלוצלינג אויפגעהערט — וואהרשיינליך מחמת אזוינע אימפּאָרטען זיינען פערבאָטען געוואָרען אין דייטשלאנד. בלויז פערד ווערען נאָך אלץ עקספּאָרטירט, אין דעם ערך פון 25 טויזענד פערד און לאָשיקעס יעהרליך.

אחוץ דעם ווערען גרויסע טיילען פון לאנד אָבגעגעבען פאר דער קולטיווירונג פון אינדוסטריעלע געוויקסען, ווי קארטאָפעל אויף ספּירים, בוראקעס אויף צוקער, און אזוי ווייטער.

מען דארף אָבער ניט מיינען, אז דער בעלגישער באָדען איז מעהר פּרוכטבאר איידער דער ענגלישער. אין געגענטייל, ווי לאַ־וועלעי זאָגט, „געפינען זיך נאָר אויף א העלפט, אָדער אויף נאָך וועניגער, פון בעלגישען געביט די נאטירליכע בעדינגונגען, וואָס זיינען גינסטיג פאר אגריקולטור“; די אנדער העלפט בעשטעהט

---

* נעהמענדיג אַלע פערד, בהמות און שעפסען אין ביידע לענדער, און רעכענענדיג 8 שעפסען גלייך ווי איין שטיק האָרן־פיה, געפינען מיר, אַז בעלגיען האָט 24 שטיק פיה און פערד אויף יעדע 100 אַקער לאַנד לגבי 20 פון דיזעלביגע פיה און פערד אין גרויס־בריטאַניען. ווען מיר נעהמען בהמות אַליין איז דער חלוק אַ פיעל גרעסערער, דען מיר געפינען 36 שטיק אויף יעדער הונדערט אַקער לגבי 19 אין גרויס־בריטאַניען. דער יעהרליכער בעטרעף פון דער פיה־צוכט אין בעלגיען ווערט געשאַצט פון דעם „אַננוער סטאַטיסטיק דע לאַ בעלזשיק“ (1910, ז.302) אין 66,040,000 פונט סט., אַריינרעכענענדיג מילך (4 מיליאָן פונט סטער.), עופות אין דעם ווערטה פון אַריבער אַ מיליאָן און אַ האַלב, און אייער 1 מיליאָן מיט 400 טויזענד פונט סטערלינג.

פון א שטייניגען באָדען, אָדער פון זאמדען, וואָס „נאָר דורך שווע־רער בעמיסטיגונג האָט מען געקענט בייקומען זייער נאַטירליכע אונפּרוכטבארקייט“. דער מענש, ניט די נאַטור האָט דעם בעלגי־שען באָדען געגעבען זיין איצטיגע פּראָדוקטיוויטעט. מיט אזא באָדען און מענשליכער ארבייט קען בעלגיען פּועל זיין צו שאַפען כמעט גאָר די שפּייז פאר א בעפעלקערונג, וועלכע איז געדיכטער איידער די בעפעלקערונג פון ענגלאנד און וועלש, און צעהלט 589 איינוואוינער פער קוואַדראַט מייל.

נעהמט מען אריין אין חשבון וויפיעל בעלגיען עקספּאָרטירט אגריקולטור־פּראָדוקטען און וויפיעל זי אימפּאָרטירט אזוינע פּראָ־דוקטען, קען מען זיך פרעגען, צי זיינען ניט לאַוועלעי'ס אויספיה־רונגען נאָך אלץ ריכטיג, און צי איז עס ניט א פאקט, אז נאָר איינער פון 10 אָדער 20 פּאָדערט אימפּאָרטירטע שפּייז. אין די יאָהרען 1880—1885 האָט דער בעלגישער באָדען בעזאָרגט מיט היימיש־געוואקסענע שפּייז ניט וועניגער ווי 490 איינוואוי־נער פער קוואדראט מייל, און עס איז נאָך עפּעס געבליבען פאר'ן עקספּאָרט אויך — ניט וועניגער ווי פאר א סומע פון 1 מיליאָן פונט סטערלינג ווערען אגריקולטור־פּראָדוקטען עקס־פּאָרטירט יעדען יאָהר קיין גרויס־בריטאניען. מען קען אָבער ניט זאָגען אויף זיכער צי די לאַגע איז נאָך איצט אויך דיזעלבינע.

זינט דעם יאָהר 1880, ווען די טאריף־אָבצאָהלונגען אויף אימ־פּאָרטירטע תבואות זיינען אָבגעשאפט געוואָרען (פריהער איז געווען אן אָבצאָהל פון זעקס פּענס פאר יעדע 220 פונט), און מען האָט געקענט אריינפיהרען אלע תבואות פריי, „זיינען די אימפּאָרטירער מעהר ניט געווען געצוואונגען אָנצוגעבען וויפיעל פון דיזעלבינע וועט ווייטער עקספּאָרטירט ווערען; האָבען זיי אָנגעגעבען אלץ וואָס זיי האָבען אימפּאָרטירט אזוי ווי עס וואָלט אינגאנצען געווען בעשטימט פאר'ן היימישען געברויך“.* דער רעזולטאט איז געווען,

* איך נעהם אָט די שורות פון אַ בריעף, וואָס די אָבטיילונג פאַר דאָרפּישע אָנגעלעגענהייטען פון דעם בעלגישען אַגריקולטור מיניסטע־ריום האָט מיר געפעליגסט געשיקט דעם 28טען יאַנואַר, 1910, אַלס ענט־פער אויף אייניגע פראַגען, וואָס איך האָב צו איהר אַדרעסירט, כדי צו דערקלערען די זאָנדערבאַרע שוואַנקונקען פון די בעלגישע עקספּאָרטען

צייכנונג 2. — די פּראָפּאָרציע פון קולטיווירטען שטח, וואָס איז אָב־
געגעבען פאר תבואה בכלל און ווייץ בפרט, אין בעלגיען. דאָס
קעסטעל איבער דעם ווייץ שטעלט פאָר דעם שטח פון ווייץ און
געמישטער ווייץ מיט קאָרן.

אַז די אימפּאָרטען פון תבואות, וועלכע האָבען אין יאָהר 1870 בע־טראָפען 154 פונט פער קאָפּ פון דער בעפעלקערונג, זיינען אין 1880 געשטיגען ביז 286 פונט. קיינער קען אָבער ניט זאָגען וויפיעל פון אָט די 286 פונט איז פערצעהרט געוואָרען אין בעלגיען גופא; און ווען מיר ציהען ארונטער דעם סך הכל פון די אימפּאָרטען די סומען, וואָס זיינען דעמזעלביגען יאָהר ווידער עקספּאָרטירט געוואָרען, בעקומען מיר ציפער אויף וועלכע מען קען זיך ניט פערלאָזען.* עס איז דעריבער זיכערער צו האַלטען די ציפער פון דער יעהרליכער פּראָדוקציאָן פון תבואות אין בעלגיען, אזוי ווי מיר געפינען זיי אין דעם אָפיציעלען „אננוער".

אין די יאָהרען צווישען 1870 און 1880. אַ בעלגישער פריינד, וועלכער האָט געפעליגסט בעקומען נייע אינפאָרמאַציאָנען פאַר מיר מכח אָט דעם פונקט, האָט געקראָגען דיזעלביגע מיינונג בעשטעטיגט פון אַן אַנדער אָפיציעלער קוועלע.

* ווען מיר נעהמען די ציפער פון די אימפּאָרטען און עקספּאָרטען, וועלכע איך האָב אויך צו פערדאַנקען די בעלגישע אָבטיילונג פאַר דאַר־פישע אַנגעלעגענהייטען, געפינען מיר, אַז די נעט אימפּאָרטען פון ווייץ, קאָרן און ווייץ געמישט מיט קאָרן (מעטעיל) האָט געגרייכט 3011 מיליאָן פונט אין יאָהר 1907 (3374 מיליאָן פונט אין 1910), וועלכע מאַכט אויס 429 פונט פער קאָפּ פאַר אַ בעפעלקערונג פון 7 מיליאָן איינוואוינער. ווען מען לעגט אָבער צו אָט די סומע צו דער היימישער פּראָדוקציאָן פון דיזעלביגע תבואות, וועלכע האָט דעמזעלביגען יאָהר געגרייכט 2426 מיליאָן פונט, בעקומען מיר די ציפער 776 פונט פער קאָפּ פון דער בעפעל־קערונג. אָבער אַזאַ סומע איז ניט אין ערך צו הויך, ווייל דער יעהרליכער פער קאַפּיטאַ פערברויך פון ווינטער־ און זומער־תבואות ווערט געוועהנ־ליך געשאַצט אויף 502 פונט. עס מוז דעריבער זיין אָדער אַ טעות אין וואָג פון די אימפּאָרטען, וואָס איז וויטלויפיג, אָדער די ציפער פון די ווידער־עקספּאָרטירטע תבואות זיינען ניט פּאָלשטענדיג. לאָמיך צו־לעגען, אַז אין פראנקרייך איז דער דורכשניטליכער יעהרליכער פער קאַפּיטאַ פערברויך פון אַלע תבואות, אַריינגעהמענדיג אויך האָבער, אין פערלויף פון 29 יאָהר (1880—1908) געווען 525 פונט, וואָס בעשטעט־טיגט די פריהער־דערמאָנטע ציפער. און אין פראַנקרייך עסט מען ניט ווייניגער ברויט ווי אין בעלגיען.

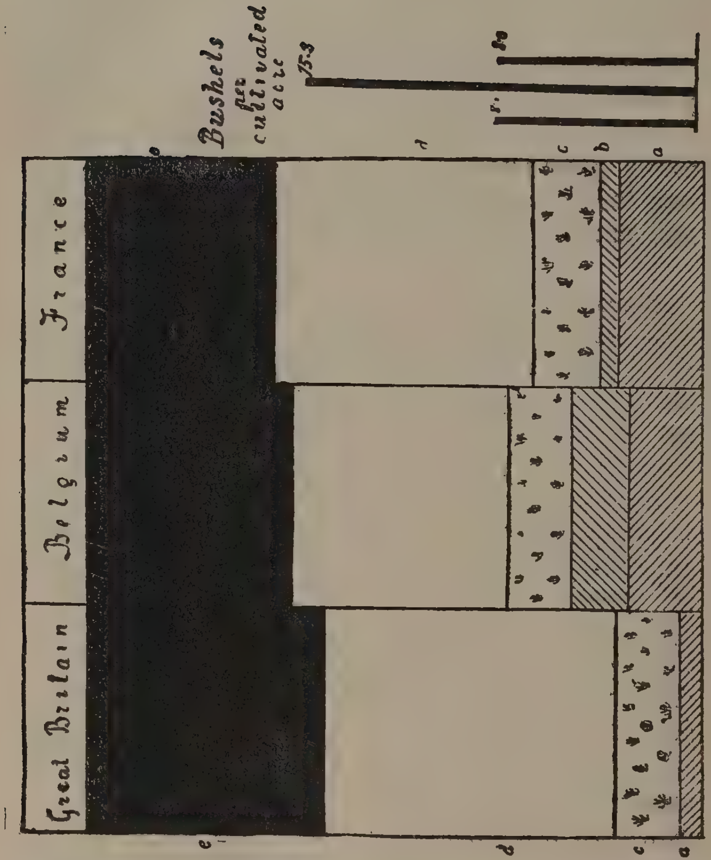

צייכנונג 3. — פּראָפּאָרציע צווישען דעם קולטיווירטען און ניט־קול־
טיווירטען שטח אין גרויס־בריטאַניען, בעלגיען און פראנקרייך.
א, ווייץ; ב, ווייץ מיט קאָרן געמישט; ג, אַנדערע תבואות;
ד, גרינס־געוויקסען און פיטער־פעלדער; ה, ניט קולטיווירט.

ווען מיר נעהמען, אלזאָ, די ציפער וואָס ווערען גענעבען אין דעם „אננוער סטאַטיסטיק בעלזשיק“ פאַר דעם יאָהר 1911, קומען מיר צו די פאָלגענדע רעזולטאַטען. דער יעהרליכער אגריקולטור־צענזוס, וועלכער ווערט געמאַכט זינט דעם יאָהר 1901, גיט אָן פאַר דעם יאָהר 1909, אז פון אלע פארמס אין בעלגיען, וואָס זיינען גרע־סער איידער צוויי און א האלב אקער, זיינען בעקומען געוואָרען 2 ביליאָן, 290 מיליאָן, 300 טויזענד פונט ווייץ, קאָרן און ווייץ גע־מישט מיט קאָרן (אין 1895 2 ביליאָן מיט 2 מיליאָן פונט). אויסער דעם האָבען די פארמס געגעבען 219 מיליאָן, 200 טויזענד פונט גערשטען, 1 ביליאָן, 393 מיליאָן פונט האָבער, און א היבשע סומע אויל־קערנער.

עס ווערט געוועהנליך אַנגענומען, אז דער דורכשניט פער־ברויך פון ווינטער־ און זומער־תבואות גרייכט ביז 502 פונט פער קאָפּ פון דער בעפעלקערונג; און אזוי ווי די בעפעלקערונג פון בעלגיען איז יאנואר דעם 1טען, 1907 ,געווען 7 מיליאָן, הייסט עס אז עס וואָלט זיך געפאָדערט ניט ווייניגער ווי 3 ביליאָן, 524 מיליאָן, 400 טויזענד פונט תבואה, כדי צו שאַפען די יעהרליכע שפּייז פון דער בעפעלקערונג. ווען מיר פערגלייכען איצטער אָט די ציפער מיט די ציפער פון דער יעהרליכער פּראָדוקציאָן, וואָס מיר האָבען פריהער געבראַכט, זעהען מיר, אז הגם דער ווייץ־שטח איז פיעל פערקלענערט געוואָרען זינט עס איז אָבגעשאַפט געוואָרען דער טאַריף־אָבצאָהל אויף אריינגעפיהרטע תבואה, פונדעסטוועגען פּראָ־דוצירט בעלגיען נאָך אלץ ווייניגסטענס צ ו ו י י ־ ד ר י ט ע ל פון דער תבואה־שפּייז, וואָס פאָדערט זיך פאַר איהר זעהר געדיכ־טער בעפעלקערונג, וועלכע איז כמעט 600 פערזאָן פער קוואדראַט־מייל (596 אין 1907).

מען מוז בעמערקען, אז די ציפער וויפיעל שפּייז־תבואה בעלגיען פּראָדוצירט וואָלט געווען נאָך א העכערע, ווען מיר וואָל־טען אריינגענומען אין חשבון די אנדערע תבואות (שוין ניט צו רעדען ווען מען נעהמט אריין אויף די הילזען־געוויקסען, ווי ארבעס און בעבלעך, און די גרינסען, וואָס וואַקסען און ווערען פערברויכט אין בעלגיען), און נאָך פיעל העכער וואָלט די ציפער געווען, ווען מען נעהמט אריין אין חשבון אלץ וואָס וואַקסט אויף די קליינע ווירטשאַפטען, וואָס האָבען ווייניגער איידער צוויי און א האלב

אקער יערערע. די צאהל פון אזעלכע קליינע ווירטשאפטען איז אין יאהר 1895 געווען 554 טויזענד מיט 41, און די צאהל מענשען, וואס האבען געוואוינט אויף זיי, האט געגרייכט כמעט 2 מיליאן. זיי זיינען ניט איינגעשלאסען אין די אפיציעלע סטאטיסטיקס, אבער דאך וואקסען אין די מעהרסטע פון זיי וויפיעל־עס־איז תבואות, אחוץ גרינסען און פוטער פאר די פיה.

ווען בעלגיען פראדוצירט אין תבואות די שפייז פאר מעהר ווי צוויי דריטעל פון איהר זעהר געדיכטער בעפעלקערונג, איז שוין דאס אליין א גאנץ אנגעזועהענע ציפער; מען מוז אבער נאך זאגען, אז זי עקספארטירט יערען יאהר גאנץ היבשע סומען פון די פראדוקטען פון באדען. אזוי האט זי אין יאהר 1910 עקספארטירט 254 טויזענד, 730 טאן גרינסען (לגבי 187 טויזענד טאן, וואס זי האט אימפארטירט), 40 טויזענד טאן פרוכטען, 34 טויזענד טאן פלאנצען און בלומען (וואס בעטרעפען צוזאמען כמעט 3 מיליאן פונט סטערלינג), 256 טויזענד טאן אויל־קערנער, 18 טויזענד 500 טאן וואל, כמעט 60 טויזענד טאן פלאקס, א. אז. וו. איך דערמאן ניט די עקספארטען פון פוטער, האזען, פעלכלעך, א זעהר גרויסע סומע צוקער (אן ערך פון 180 טויזענד טאן), פלאנצען־אויל און ספירט, ווייל פאר דעם ווערען אימפארטירט גרויסע סומען בוראקעס און קארטאפעל. אין קורצען, מיר האבען דא אן עקספארט פון אגריקולטור־פראדוקטען, וואס זיינען געוואקסען אין לאנד גופא, וועלכע גרייכט די ציפער 48 שילינג פער קאפ פון דער בעפעלקערונג.

ווען מען נעהמט דאס אלעס אין אנבעטראכט איז גאר ניטא קיין מעגליכקייט צו בעשטרייטען דעם פאקט, אז אויב דער באדען פון גרויס־בריטאניען וואלט לכל הפחות קולטיווירט געווארען ווי דער אונפרוכטבארער באדען פון בעלגיען ווערט קולטיווירט — ניט אכטענדיג אויף די אלע געזעלשאפטליכע שטערונגען, וואס שטעהען אין וועג פון אן אינטענסיווער קולטור, אין בעלגיען ווי אומעטום — וואלט דער טייל פון דער בעפעלקערונג פון גרויס־בריטאניען, וואס בעקומט זיין שפייז פון דעם באדען פון זיין אייגענעם לאנד, געווען א פיעל גרעסערער ווי ער איז איצטער.*

* זעה אנהאנג ב.

פון דער אַנדער זייט דאַרף מען ניט פערגעסען, אז בעלגיען איז אַן אינדוסטריעלעס לאַנד, וואָס עקספּאָרטירט אויסער דעם היימיש־פאבריצירטע סחורות אין דעם ווערטה פון 198 שילינג פער קאָפּ פון דער בעפעלקערונג און ניט־פאַרטיגע אָדער האלב־פאבריצירטע ארטיקלען אין דעם ווערטה פון 150 שילינג פער קאָפּ, בעת די גאַנצע סומע עקספּאָרטען פון דער פעראייניגטער ענגלישער מלוכה האָבען נאָר דאָ ניט לאַנג, אין דעם אויסערגעװעהנליכען יאָהר 1911, געגרייכט דעם ווערטה פון 201 שילינג פער יעדען איינוואוינער. וואָס געהערט בעזונדערע טיילען פון בעלגישען געביט, האָט די קליינע, פון דער נאַטור אונפּרוכטבארע פּראָווינץ, פון מערב־פלאַנדערן ניט נאָר ארויסבעקומען פון איהר באָדען, אין יאָהר 1890, גאָר די שפּייז פאַר איהרע 580 איינוואוינער פון יעדען קוואדראטמייל, נאָר זי האָט נאָך עקספּאָרטירט פעלד־פּראָדוקטען אין ווערטה פון 25 שילינג פער קאָפּ פון איהר בעפעלקערונג. און דאָך, ווען מען לעזט לאַוועלעי'ס מייסטערהאפטען ווערק מוז מען קומען צום שלוס, אז די פלעמישע אגריקולטור וואָלט געקענט בעווייזען נאָך בעסערע רעזולטאטען, ווען זי וואָלט ניט געהינדערט געוואָרען אין איהר ענטוויקלונג דורך די שטענדיגע און שווערע פערגרעסערונגען פון דער לאַנד־רענטע. זעהענדיג ווי די רענט ווערט פערגרעסערט אַלע 9 יאָהר, האָבען אַ סך פאַרמערס די לעצטע צייט זיך אָבגעהאַלטען איינצופיהרען ווייטערדיגע פערבעסערונגען.

נאָך אַ ביישפּיעל, וואָס בעווייזט וויפיעל עס קען אויפגעטאָן ווערען דורך אַן אָנשטרענגונג פון פאָלק מיט דער הילף פון דער אינטעליגענציע, גיט אונז דענעמארק. נאָך דער מלחמה פון 1864, וועלכע האָט זיך געענדיגט מיט דעם פערלוסט פון איינע פון זייערע פּראָווינצען, האָבען די דענען געמאכט אַן אָנשטרענגונג צו פערשפּרייטען בילדונג צווישען זייערע פּויערים און ענטוויקלען אין דערזעלביגער צייט אַן אינטענסיווע בעארבייטונג פון דער ערד. די רעזולטאַטען פון די דאָזיגע אָנשטרענגונגען ווייזען זיך איצט גאַנץ קלאָר ארויס. די דאָרפישע בעפעלקערונג פון דענעמארק איז געוואקסען, אָנשטאָט צו פונאנדערלויפען זיך אין די שטעדט: אין 5 יאָהר, פון 1906 ביז 1911, איז זי געוואקסען פון 1,565,585 אויף 1,647,350. פון דער גאַנצער בעפעלקערונג, וואָס בעטרעפט

2,775,100, ציהען 990,900 מענשען זייער חיונה פון ערדארבייט, בעשעפטיגונג ביי מילכיגס און וואלד־קולטיווירונג. ביי א זעהר ארימען באָדען האָבען זיי פונדעסטוועגען א קולטיווירטען שטח פון נאָר עפּעס וועניגער ווי 7 מיליאָן אקער, פון וועלכע 2,773,320 אקער זיינען פערזעעט מיט תבואה. זייער ווייץ־גערעטעניש איז דורכשניטליך 40 מיט זעקס־צעהנטעל בושעל פער אקער, און דער ווערטה פון די היימיש־געוואקסענע שפּייז־שטאָפען ווערט געשאצט אין 40 מיליאָן פונט סטערלינג, וואָס עס מאכט אוים עפּעס וועניגער ווי 6 פונט סט. פער אקער. און וואָס געהערט זייערע עקספּאָרטען פון היימיש־געוואקסענע פּראָדוקטען, שטייגען זיי אריבער די אימ־פּאָרטען אויף 14 מיליאָן מיט 483 טויזענד פונט סט. די הויפּט־אורזאכען פון אָט די ערפאָלגען זיינען: א הויך־ענטוויקעלטע אגרי־קולטורעלע בילדונג, שטעדטישע מערק, וואָס זיינען צוגענגליך פאר אלע ערדארבייטער, און ועל כולם, קאָאָפּעראציע, וועלכע איז אויך א רעזולטאט פון דער אָנשטרענגונג, וואָס די אינטעליגענציע האָט געמאכט נאָך דעם אומגליקליכען קריעג פון יאָהר 1864.

אלע וויסען איצטער, אז די דענישע פּוטער שטעלט די פּרייזען אויפ'ן לאָנדאָנער מארק, און אז די דאָזיגע פּוטער איז פון א הויכער קוואליטעט, וועלכע מען קען בעקומען נאָר אין קאָאָפּערא־טיווע מילכיגסען, מיט אייז־קאמערן און בעשטימטע איינהייטליכע מעטאָדען ווי עס צו פּראָדוצירען. ניט אלע וויסען אָבער, אז די סיבירישע פּוטער, וועלכער ווערט איצט אימפּאָרטירט אין אונ־געהויער גרויסע סומען אין ענגלאנד, איז אויך א פּראָדוקט פון די דענישע קאָאָפּעראטיוון. ווען די דענען האָבען אָנגעהויבען צו עקספּאָרטירען זייער פּוטער אין גרויסע סומען, פלעגען זיי אימ־פּאָרטירען פּוטער פאר זייער אייגענעם געברויך פון די דרום־טיילען פון די מערב־סיבירישע פּראָווינצען פון טאָבאָלסק און טאָמסק, וועלכע זיינען בעדעקט מיט פּרעירים גאנץ דיזעלביגע ווי די וויני־פּעגער פּראָווינץ אין קאנאדא. אין אָנהויב איז די דאָזיגע פּוטער געוועזען פון גאָר א פּראָסטען סאָרט, וואָרים זי פלעגט געמאכט ווערען אין יעדער פּויערשער ווירטשאפט בעזונדער. די דענען האָבען דעריבער אָנגעהויבען לערנען די רוסישע פּויערים קאָאָפּע־ראציע און די פערשטענדיגע בעפעלקערונג פון אָט דעם פּרוכט־בארען געגענד האָט גאנץ שנעל איבערגענומען די לעהרע. די

קאָאָפּעראטיווע מילכינגסען האָבען זיך גענומען פערשפּרייטען מיט א וואונדערבארער שנעלקייט, און אונזערע האָבען א געוויסע צייט גאָר ניט געוואוסט פון וואנען די דאָזיגע אינטערעסאנטע בעוועגונג איז געקומען. היינטיגע צייט געהט יעדע וואָך אָב א דאמפּער פון איינעם פון די באַלטישע האפענס אָנגעלאָדען מיט סיבירישער פּוטער און ברייננגט אריין אין לאָנדאָן פיעלע טויזענדער פּעסלעך פון אָט דעם סיבירישען פּראָדוקט. אויב איך האָב ניט קיין טעות נעהמט פינלאנד אויך די לעצטע צייט א חלק אין דעמזעלביגען עקספּאָרט.

איך וואָלט געקענט, ניט פערקריכענדיג אזוי ווייט ווי ביז כינא, ברייננגען נאָך אזוינע ביישפּיעלען פון אנדערע לענדער. און דערהויפּט פון לאָמבארדיע. אָבער די פריהערדיגע וועט שוין זיין גענוג צו וואָרענען דעם לעזער, ער זאָל זיך ניט איילען ציהען קיין שלוסען וועגען דער אונמעגליכקייט צו שפּייזען 46 מיליאָן מענשען פון 78 מיליאָן אקער לאנד. זיי גיבען מיר אויך די מעגליכקייט צו ציהען די פאָלגענדע שלוסען: 1) ווען דער באָדען פון דער פעראייניגטער ענגלישער מלוכה וואָלט נאָר קולטיווירט געוואָרען ווי ער איז קולטיווירט געוואָרען פינף און פערציג יאָהר צוריק, וואָלטען 24 מיליאָן מענשען, אָנשטאָט וואָס איצטער נאָר 17 מיליאָן, — געקענט לעבען אויף די היימיש־געוואקסענע שפּייז; און בעת אָט די קולטיווירונג וואָלט געגעבען בעשעפטיגונג פאר דריי־פערטעל מיליאָן מענשען, וואָלט עס גע־שאפט כמעט דריי מיליאָן וואוילהאבענדע היימישע קונדען פאר ענגלישע פאבריקאציעס. 2) ווען דער קולטיווירבארער שטח פון דער פעראייניגטער מלוכה וואָלט בעארבייט געוואָרען ווי דער באָדען ווערט דורכשניטליך בעארבייט אין בעלגיען, וואָלט די פעראייניגטע מלוכה געהאט אייגענע שפּייז וועניגסטענס פאר 37 מיליאָן איינוואוינער; און זי וואָלט געקענט עקספּאָרטירען אגריקולטור־פּראָדוקטען, ניט אויפהערענדיג צו פאבריצירען די והותר פאר אלע בעדערפעניששען פון א וואוילהאבענדער בעפעלקע־רונג. און לעצטענס 3) ווען די בעפעלקערונג פון ענגלאנד זאָל ווען עס איז ווערען פערדאָפּעלט, איז אלץ וואָס עס וואָלט זיך געפאָ־דערט צו פּראָדוצירען די שפּייז פאר 90 מיליאָן איינוואוינער, וואָלט

געווען, צו בעארבייטען דעם באָדען ווי ער ווערט בעאַרבייט אין די בעסטע פארמס אין ענגלאנד, אין לאָמבארדיע און אין פלאנדערן, און צו מאַכען נוצען פון אייניגע לאָנקעס, וועלכע ליעגען איצטער כמעט פוסטע, אויפ'ן זעלביגען אופן ווי עס ווערען בענוצט די ארומיגע געגענדען פון די גרויסע שטעדט אין פראנקרייך פאר האנדעלס-גערטנעריי. אָט די אַלע זאַכען זיינען ניט קיין פאנטאַס-טישע חלומות, נאָר פשוט'ע ווירקליכקייטען; מעהר גאָרנישט ווי בעשיידענע אויספיהרען פון די פאקטען, וואָס מיר זעהען רונד און ארום זיך, אָהן שום אָנדייטונגען אויף דער אגריקולטור פון דער צוקונפט.

אויב מיר ווילען אָבער וויסען וואָס די אגריקולטור קען זיין און וויפיעל עס קען וואַקסען אויף א בעשטימטען שטיק לאַנד, מוזען מיר זיך ווענדען נאָך אויסקונפט צו אַזעלכע געגענדען ווי דער סאַפפעלארע-בעצירק אין מזרח-פלאנדערן, די אינזעל דזשערסיע, אָדער די בעוועסערטע לאָנקעס פון לאָמבארדיע, וועלכע ווערען דערמאָנט אין דעם נעקסטען קאפיטעל. אָדער אז ניט, קענען מיר זיך ווענדען צו די האנדעלסגערטנער דאָ אין ענגלאנד, אָדער אין די נאָכבארשאפטען פון פאריז, אָדער אין האָללאנד, אָדער צו די „טראָק-פארמס" אין אמעריקא, א. אז. וו.

אין דער צייט וואָס די וויסענשאַפט גיט אָב איהר הויפט-אויפמערקזאמקייט אויף די אינדוסטריעלע בעשעפטיגונגען, האָבען א בעשרענקטע צאָהל נאַטור-ליעבהאָבער און א מאַסע ארבייטער, וואָס אפילו זייערע נעמען וועלען בלייבען אונבעקאנט פאר די קומענדיגע דורות, געשאַפען דאָ ניט לאַנג גאָר א נייע אגריקולטור, וועלכע שטעהט אַזוויפיעל העכער איידער די מאָדערנע פארמעריי, ווי די מאָדערנע פארמעריי שטעהט העכער פאר דעם אַלטען דריי-פעלדער סיסטעם פון אונזערע זיידעס. זעלטען-ווען האָט די וויסענשאַפט זיי געפיהרט, אָפטמאָל האָט זי זיי זאָגאר פערפיהרט — ווי עס איז געווען דער פאַל מיט ליעביג'ס טעאָריעס, וואָס זיינען געטריבען געוואָרען פון זיינע נאָכפאָלגער ביז'ן לעצטען פונקט, און האָבען אונז אייגגערעדט צו בעהאנדלען די פלאנצען ווי זיי וואָלטען געווען גלעזערנע כלים וואו מען טהוט אריין כעמישע שטאָפען, נאָר פערגעסענדיג, אז די איינציגע וויסענשאַפט וואָס

קען האָבען צו טהאָן מיט לעבען און וואקסען איז די פיזיאָלאָגיע, נים די כעמיע. די וויסענשאפט האָט זיי זעלטען־ווען געפיהרט: זיי זיינען זיך נעגאַנגען אויף דעם עמפּירישען וועג; אָבער אַזוי ווי די פיה־צוכטער האָבען געעפענט נייע האָריזאָנטען פאַר דער ביאָלאָגיע, אַזוי האָבען זיי געעפענט אַ ניי פעלד פון עקספּערימענ־טאַלער פאָרשונג פאַר דער פיזיאָלאָגיע פון פלאַנצען. זיי האָבען בעשאַפען אינגאַנצען אַ נייע אַגריקולטור. זיי שמייכלען ווען מיר בעריהמען זיך מיט אונזער ראָטאַציאָן־סיסטעם, וועלכער האָט אונז געגעבען די מעגליכקייט אַראָבצונעהמען פון פעלד אַ גערעטעניש יעדען יאָהר אָדער פיער גערעטענישען אַלע דריי יאָהר — זייער אַמביציע איז אַרויסצובעקומען זעקס און ניין גערעטענישען אין די צוועלף מאָנאַט פון איין און דעמזעלביגען שטיק לאַנד. זיי פערשטעהען ניט וואָס מיר רעדען וועגען אַ גוטען באָדען און אַ שלעכטען באָדען: זיי מאַכען דעם באָדען אַליין, און זיי מאַכען אַזויפיעל באָדען, אַז זיי זיינען געצוואונגען אויסצופערקויפען אַ טייל פון איהם יעדען יאָהר, וואָרים אַז ניט וואָלט ער אויפגעהויבען די פלעך פון זייערע גערטנער אויף אַ האַלבען צאָל יעדען יאָהר. זייער ציעל איז אַריינצונעהמען ניט פינף אָדער זעקס טאָן גראָז פון אַן אַקער, ווי מיר נעהמען אַריין, נאָר פון 50 ביז 100 טאָן פער־שיידענע גרינסען פון דעמזעלביגען אַקער; ניט פאַר 5 פונט סטער־לינג היי, נאָר פאַר 100 פונט סט. גרינסען פון די איינפאַכסטע סאָרטען, ווי קרויט און מעהרען, און אַריבער 200 פונט סט. דורך אינטענסיווע גערטנעריי. אָט דאָס איז דער וועג, אויף וועלכען די אַגריקולטור געהט איצטער.

מיר ווייסען, אַז פלייש איז דאָס טייערסטע פון אַלע אונזערע אַלטעגליכע שפּייזען, און די וואָס זיינען ניט קיין וועגעטאַריאַנער אויס איבערצייגונג אָדער אויס נויט, פערצעהרען דורכשניטליך 225 פונט פלייש אַ יאָהר ד. ה. אומגעפעהר עפּעס ווייניגער ווי אַ דריטעל פון אַן אָקס. און מיר האָבען געזעהן, אַז אפילו אין ענגלאַנד און בעלגיען פאָדערן זיך פון צוויי ביז דריי אַקער ערד אויסצוהאַלטען איין שטיק פיה; דאָס מיינט אַז אַ געמיינדע, לאָמיר זאָגען, פון אַ מיליאָן איינוואוינער, וואָלט דאַרפען אָבלעגען וואו עס איז אַרום אַ מיליאָן אַקער לאַנד, כדי זיך צו בעזאָרגען מיט פלייש. ווען מיר געהען אָבער אַריבער אויף הערד גאָפּפּאַרט'ס

פארם — ער איז איינער פון די, וואָס האָבען איינגעפיהרט אין פראנקרייך די מעטאָדע צו האלטען געוויסע פוטער פאר פיה גרין איבער'ן ווינטער (ענסילאזש) — קענען מיר זעהן ווי ער קריגט ארויס פון א דרענירטען און גוט־בעמיסטיגטען פעלד ניט וועניגער ווי 120 טויזענד פונט גראָז פון אן אקער, וועלכע ניט 30 טויזענד פונט טרוקענע היי — דאָס הייסט די גאַנצע שפייז פאר א שטיק פיה פון איין אקער. דער ערטראג איז אויף דעם אופן פערדרייפאכט.

וואָס געהערט די ריבען־וואָרצלען, וועלכע ווערען אויף געברויכט צו פיטערן בהמות, האָט מר. טשעמפיאָן, אין ווהיטבי, אויסגעפיהרט, מיט דער הילף פון אָבצוג־קאנאלען, ארויסצובעקומען 100 טויזענד פונט ריבען פון יעדען אקער, און אמאָל אויף 150 און 200 טויזענד פונט. ער האָט אויף דעם אופן געקריגען פון יעדען אקער די שפייז פאר וועניגסטענס צוויי אָדער דריי שטיק פיה. און אזוינע גערעטענישען זיינען ניט קיין פעראיינצעלטע פאקטען: אזוי האָט דעם הערן גראָס, אין אָטון, געלונגען ארויסצובעקומען 600 טויזענד פונט ריבען און מעהרען פון איין אקער, אויף וועלכע ער וואָלט געקענט אויסהאלטען 4 גרויסע בהמות. דער פאקט איז, אז גערעטענישען פון 100 טויזענד פונט ריבען פער אקער קומען פאָר אין א גרויסער צאָהל אין די פראנצויזישע פרייז־קאָנקורסען, און דער ערפאָלג הענגט אינגאנצען אָב פון א גוטער בעארבייטונג און ריכטיגער בעמיסטיגונג. עס קומט אויף דעם אופן אויס, אז בעת מיר דארפען האָבען ביי געוועהנליכער גוטער פאַרמעריי 2 מיליאָן אקער אָדער מעהרער אויסצוהאלטען א מיליאָן פיה, וואָלט מען מיט די נייע מעטאָדען געקענט האלטען די דאָפעלטע צאָהל פיה אויף איין העלפט פון דעם שטח; און ווען די נעדיכטקייט פון דער בעפעלקערונג וואָלט עס געפאָדערט, וואָלט מען די צאָהל פיה נאָך אמאָל געקענט פערדאָפלען און דער שטח אויף אויסצוהאלטען זיי וואָלט אלץ געקענט זיין א העלפט, אָדער אפילו נאָר א דריטעל פון זיין איצטיגען פערנעהם.*

---

* אָננעהמענדיג אַז איין שטיק פיה דאַרף האָבען 9 טויזענד פונט טרוקענע היי א יאָהר, קענען מיר זעהן פון די פאָלגענדע ציפער (גענומען פון טובאָ'ס „רעפּארטוּסיאָן מעטריק דע זאומפּאָט'ס") וויפיעל מיר בע־

פ ר אַ נ צ ו י ז י ש ע ג ע ר ט נ ע ר י י. די אויבען־גע־בראַכטע ביישפּיעלען זיינען מערקווירדיג גענוג, און דאָך גיט אונז די קולטיווירונג פון די האַנדעלסגערטנעריי נאָך מעהר מערקוויר־דיגע ביישפּיעלען. איך מיין די קולטיווירונג, וואָס ווערט בע־טריעבען אין דער סביבה פון די גרויסע שטעדט, און דערהויפּט די „קולטור מאַרעשער" ארום פּאַריז. אונטער דער דאָזיגער קולטי־ווירונג ווערט יעדע פלאַנץ בעהאַנדעלט לויט איהר עלטער. די זריעה שפּראָצט און די שפּראָצונגען ענטוויקלען זייערע ערשטע פיער בלעטלעך אונטער ספּעציעל־גינסטיגע אומשטענדען פון באָדען און טעמפּעראַטור; דאַן ווערען אויסגעקליבען די בעסטע שפּראָ־צונגען און איבערגעפלאַנצט אין אַ בעעט פון זעהר גוטער ערד, אונטער גלאָז אָדער אין דער פרייער לופט, וואו זיי ענטוויקלען זייערע וואָרצלעך, און זיי בעקומען מעהר ווי די געוועהנליכע פלעגע אויף דעם בעשרענקטען שטח וואו זיי ווערען געהאַלטען. ערשט נאָך אָט דער אָנפאַנגס־ערציהונג ווערען זיי אריינגעזעצט אין גאָרטען, וואו זיי וואַקסען ביז זיי ווערען רייף. ביי אַזא קולטיווי־רונג האָט דער אורשפּרינגליכער צושטאַנד פון באָדען אַ קנאַפּע בעדייטונג, ווייל די ערד ווערט געמאַכט פון די אַלטע מיסטבעעטען.

קומען איצטער אונטער דער געוועהנליכער און אונטער דער אינטענ־סיווער קולטור: —

	פונט פער אַקער	טרוקענע היי גלייך צו	צאָהל בהמות וואָס קענען אויסגע־האַלטען ווערען פון 100 אַקער
פּיטער־פעלדער *		1,200	13
ביט־בעוועסערטע לאָנקעס.........		2,400	26
קלעווער 2 מאָל געשניטען.........		4,800	52
שוועדישע ריבען..............	38,500	10,000	108
קאָרן־גראָז	64,000	18,000	180
ריבען (אינטענסיווע קולטור)......	64,000	21,000	210
קוקורוזא (געהאַלטען אין ענסילאַזש)	120,000	30,000	330

די זריעה ווערט פּאַרזיכטיג אויספּראָבירט, די פלאַנצען קריגען די ריכטיגע פלעגע, און פאר אויסטריקענונג האָט מען קיין מורא ניט, ווייל די פלאַנצען זיינען פערשיידענאַרטיג און זיי ווערען גוט בעוועסערט מיט דער הילף פון א דאַמף־מאַשין, און א זאַפּאַס פון פלאַנצען ווערען שטענדיג געהאַלטען גרייט צו פערנעהמען דעם פּלאַץ פון די שוואַכסטע עקזעמפּלאַרען. כמעט יעדע פּלאַנץ ווערט בעהאַנדעלט אינדיווידועל.

בנוגע דער האַנדעלסגערטנעריי עקזיסטירט אגב א מיספּער־שטענדניס, וואָס איז כדאי אויפצוקלערען. עס ווערט אָנגענומען בדרך כלל, אז די הויפּטזאַך וואָס עס ציהט די האַנדעלסגערטנעריי צו די גרויסע צענטערס פון בעפעלקערונג, איז דער מאַרק. אמאָל האָט דאָס טאַקע געמוזט זיין די סבה, און אפשר איז עס נאָך איצט אויך, אָבער נאָר ביז א געוויסען גראַד. א גרויסע צאָהל פון די פּאַריזער „מאַרעשערס“, אפילו פון די וואָס האָבען זייערע גערטנער אין די גרעניצען פון שטאָדט, און וואָס זייער הויפּט גערעטעניש בעשטעהט פון סעזאָן־גרינסען, עקספּאָרטירען אלץ וואָס זיי נעהמען אראָב פון די גערטנער קיין ענגלאַנד. די הויפּטזאַך, וואָס עס ציהט דעם גערטנער צו די גרויסע שטעדט, איז די שטאַל־מיסט; און ניט כדי צו מאַכען רייכער דעם באָדען איז די דאָזיגע מיסט נויטיג — אויף דעם וואָלט גענוג געווען א צעהנטער טייל פון דער מיסט, וואָס די פראַנצויזישע גערטנער פערברויכען — נאָר כדי אויפצוהאַלטען אין באָדען א בעשטימטע טעמפּעראַטור. פריהע גרינסען בעצאָהלען זיך אמבעסטען, און כדי צו בעקומען פריהע פּראָדוקטען מוז ניט נאָר די לופט ווערען געוואַרעמט, נאָר אויך דער באָדען; זיי פיהרען עס אוים דורכדעם, וואָס זיי טהוען אריין אין באָדען א גרויסע מאַסע ריכטיג־געמישטע מיסט, וועלכע פערמענטירט (גערט) אין דער ערד און גיט ארוים היטץ. עס איז אָבער קלאָר, אז ביי דער היינטיגער ענטוויקלונג פון דער טעכניק קען מען וואַרעמען דעם באָדען מעהר עקאָנאָמיש און פיעל לייכטער דורך רעהרען פון הייס־וואַסער. די פראַנצויזישע גערטנער הויבען טאַקע דעריבער אָן צו בענוצען אלץ מעהר און מעהר טראָג־באַרע רעהרען אָדער „טהערמאָסיפאָנס“, וועלכע זיי טהוען אריין פאר א געוויסער צייט אין די קאַלטע ערד־קאַסטענס. אָט די נייע פערבעסערונג געהט שוין אריין אין אַלגעמיינעם געברויך, און מיר

קענען מאַכען די בעהויפּטונג, אויף דער אויטאָריטעט פון באררא׳ל׳ס „דיקסיאָנער ד׳אגריקילטיר“, אַז זי גיט אויסגעצייכענטע רעזול־טאַטען. אונטער אָט דעם סיסטעם ווערט די שטאַל־מיסט גע־ברויכט הויפּטזעכליך אויף צו מאַכען פעט די ערד.*

וואָס איז שייך די פערשיידענע פּרוכטבארקייט־שטופען פון באָדען — דער שטענדיגער שטרויבעל־שטיין פאר די וואָס שרייבען וועגען אגריקולטור — איז דער פאַקט, אַז אין האנדעלס־גערטנעריי ווערט דער באָדען אלעמאָל געמאַכט, גאַנץ גלייך פון וואָס פאר אַ סאָרט ער איז פריהער ניט געווען. דעריבער איז עס איצ־טער, ווי פּראָפ. דיבאָווסקי דערצעהלט—אין דעם ארטיקעל „מאַרע־שערס“, אין באררא׳ל׳ס „דיקסיאָנער ד׳אגריקילטור“ — אַ געוועהנ־ליכער תנאי אין די ארענדע־קאָנטראַקטען פון די פּאַריזער „מאַרע־שערס“, אַז דער גערטנער מעג אוועקטראָגען מיט זיך זיין באָדען ביז צו אַ געוויסער טיעפקייט, ווען עס ענדיגט זיך די צייט פון זיין ארענדע. ער אליין מאַכט דעם באָדען, און ווען ער ציהט אריבער אויף אַן אַנדער פּלאַץ, פיהרט ער אַוועק זיין באָדען צוזאַמען מיט זיינע קאַסטענס, וואַסער־רעהרען און אַנדערע כלים.**

---

* איך האָב געזעהן ווי אָט די טהערמאָסיפאָנס ווערען געברויכט פון די האַנדעלס־גערטנער אין וואָרטהינג. זיי האָבען געזאָגט, אַז עס אַרבייט זיך מיט זיי גאַנץ גוט. וואָס געהערט די קאָסטען פון וואַרעמען דעם באָדען, וויל איך דערמאָנען ה. מעהנער׳ס עקספּערימענטען, וואָס זיינען בעשריבען אין „גאַרטענפלאָראַ“, אבשניט 16 און 17 פון דעם יאָהר 1906. ער מיינט, אַז אין פערגלייך מיט דעם פערגרעסערטען ווערטה פון דעם גערעטעניש, זיינען די קאָסטען גאַנץ קליין. רעכענענדיג די הוצאות פון דער איינריכטונג 100 פונט סט. פער מאָרג ערד און 10 פונט סט. אויף הייצען יעדען פריהלינג, שאַצט דער פערפאַסער די פער־גרעסערונג אין ווערטה פון דעם גערעטעניש (פריהע גרינסען) אויף 100 פונט יעדען יאָהר. (בעריכט צו דער דייטשער „לאַנדווירטשאפטס געזעלשאַפט“, 1906.)

** דער „טראָגבאַרער באָדען“ איז ניט דער לעצטער איינפיהר אין אַגריקולטור. דער לעצטער איז די בעוועסערונג פון באָדען מיט ספּע־ציעלע פליסיגקייטען, וואָס ענטהאַלטען ספּעציעלע מיקראָבען. עס איז אַ פאַקט, אַז די כעמישע מיסטען, אָהן אָרגאַנישע מיסט, זיינען נאָר

עס וואָלט געווען אונמעגליך פאר מיר דאָ צו דערצעהלען אַלע וואונדער, וואָס זיינען אויפגעטאָן געוואָרען אין האַנדעלס־גערטנעריי; דעריבער מוז איך אָבשיקען דעם לעזער צו די ווערק — העכסט אינטערעסאַנטע ווערק — וואָס גיבען זיך ספּעציעל אָב מיט דעם געגענשטאַנד, און זיך בענוגענען בלויז מיט אייניגע ביישפּיעלען.* לאָמיר נעהמען, למשל, דעם הערר פּאָנס׳ גאָרטען,

זעלטען־ווען גוט גענוג. פון דער אַנדער זייט איז דאָ ניט לאַנג ענטדעקט געוואָרען, אַז געוויסע מיקראָבען אין באָדען זיינען אַ נויטיגער בעדינג פאַר דעם וואַקסען פון פלאַנצען. דערפון האָט זיך גענומען דער געדאַנק צו „פּערזעען" די ניצליכע מיקראָבען, וועלכע ענטוויקלען זיך שנעל אין דער ערד און מאַכען איהר פרוכטבאַר. מיר וועלען זיכער באַלד הערען מעהרער וועגען אָט דער נייער מעטאָדע, מיט וועלכער מען עקספּע־רימענטירט אויף אַ גרויסען מאַסשטאַב אין דייטשלאַנד, כדי צו פער־וואַנדלען טאָרף־בלאָטעס און שווערע ערד אין רייכע לאָנקעס און פעלדער.

* די ווערק פון פּאָנס, גרעססענט, קורטוא־זשעראַר, ל. ג. גיללע־קענס, פּילמאָרין. דער אַלגעמיינער לעזער, וואָס אינטערעסירט זיך צו וויסען וועגען דער פּראָדוקטיוויטעט פון באָדען, קען געפינען פיעלע ביישפּיעלען, גוט קלאַסיפיצירט, אין א. טובאָ׳ס העכסט אינטערעסאַנטען ווערק „לאַ רעפּאַרטיסיאָן מעטריק דע זימפּאָט", 2 בענדער, 1880. איך ציטיר ניט פיעלע אויסגעצייכענטע ענגלישע האַנדבוכער, איך מוז אָבער בעמערקען, אַז די קולטיווירונג פון דער האַנדעלס־גערטנעריי האָט אויך דאָ אין ענגלאַנד געגרייכט רעזולטאַטען, וועלכע ווערען הויך געשאַצט פון די גערטנער אויפ׳ן קאָנטינענט, און דעם איינציגען פּאָרוואורף, וואָס מען קען איהר מאַכען, איז פאַר וואָס זי איז לפי ערך אַזוי ווייניג פערברייט. זינט די פראַנצ. האַנדעלסגערטנעריי איז איינגעפיהרט גע־וואָרען אין ענגלאַנד, זיינען געדרוקט געוואָרען פאַר דעם צוועק אייניגע האַנדבוכער. דאָס קליין ביכעל „פרענטש גאַרדענינג" פון טאָמאַס סמיטה (לאָנדאָן, אוטאָפּיאַ פּרעסס, 1909) פערדיענט ספּעציעל צו דערמאָנט ווערען, ווייל עס ענטהאַלט די רעזולטאַטען פון אַ יאָהר בעאָבאַכטונגען אויף די אַרבייט פון אַ פראַנצ. גערטנער, וועלכער איז ספּעציעל אָבגע־אַבּטעט געוואָרען אין ענגלאַנד דורך יאָזעף פעלז, און גיט (מיט אילוסטראַ־ציעס) אַ מאַסע פּראַקטישע אָנצייגונגען, ווי אויך ידיעות אין ציפער בנוגע די קאָסטען און דעם ווערטה פון די פּראָדוקטען. אַ שפּעטערע

דעם פערפאסער פון'ם וואויל־בעקאנטען ווערק וועגען דער „קולטור מאַרשערס". זיין גאָרטען האָט פערנומען בלויז צוויי אַקער מיט זיעבען צעהנטעל. דער אויסלאַג פאר דער גאנצער איינריכטונג, שוין מיט א דאמף־מאַשין פאר בעוועסערונג, האָט בעטראָפען 1,136 פונט. 8 פּערזאָן, רעכענענדיג אויף דעם הערר פּאָנס, האָבען קולטיווירט דעם גאָרטען און געפיהרט די גרינסען אויפ'ן מאַרק מיט א פערד און וואָגען, וואָס זיי האָבען געהאלטען פאַר דעם צוועק; און צוריקוועגס פון פּאַריז פלעגען זיי ברייגגען מיסט, פאַר וועלכע זיי האָבען אויסגעגעבען 100 פונט יעדען יאָהר. נאָך א הונדערט פונט סט. איז אויסגעגעבען געוואָרען פאַר רענטע און שטייער־אָבצאָהל. ווי קען מען אָבער אויסרעכענען אַלץ וואָס זיי האָבען יעדען יאָהר אראָבגענומען פון אָט דעם וועניגער ווי דריי אקער פּלאַץ, ניט אָנפילענדיג קיין צוויי אָדער דריי זייטען מיט העכסט וואונדערליכע ציפער? מען מוז דאָס אַלץ לעזען אין הערר פּאָנס'עס בוך, נאָר אָט זיינען די הויפּט אָנגאָבען: איבער 20 טויזענד פונט מעהרען; אריבער 20 טויזענד פונט ציבעלע, רעטיכער און אַנדערע גרינסען, וואָס ווערען פערקויפט אויפ'ן וואָג; 6000 קעפּלעך קרויט; 3000 קעפּלעך בלומענקרויט (קאָליפלאוער); 5000 קערבלעך טאָמאַטאָס; 5000 טוץ בעסטע פרוכטען, און 154 טויזענד קעפּלעך סאַלאַט; קורץ, א סך הכל פון 250 טויזענד פונט גרינסען. דער באָדען איז געמאכט געוואָרען פון מיסטבעעטען אין אזאַ מאַסע, אז זיי האָבען געמוזט יעדען יאָהר פערקויפען 250 קובישע איילען פון דער רייכער ערד. אזוינע ביישפּיעלען וואָלט מען געקענט בריינגען טוצענווייז, און דער בעסטער בעוויז, אז זיי זיינען ניט מגזם די רעזולטאַטען, איז די זעהר הויכע רענטע, וואָס די גערטנער צאָהלען, וועלכע בעטרעפט אין די פאַר־שטעדטלעך פון לאָנדאָן פון 10 פונט ביז 15 פונט פער אַקער, און אין די פאָרשטעדטלעך פון פּאַריז — ביז 32 פונט פער אַקער.

אַרבייט פון דעמזעלבען פערפאַסער, „דהי פּראָפּיטייבל קולטור אָוו וועדזשעטייבלעס פאָר מאַרקעט גאַרדענינג, סמאָלל האָלדערס ענד אָדהערס" (לאָנדאָן, 1911) בעהאנדעלט בפרטיות די געוועהנליכע קולטיווירונג פון גרינסען און די אינטענסיווע קולטיווירונג פון די פראנצויזישע גערט־נער.

ניט ווענינער ווי 2,125 אקער ווערען אויף דעם אופן קולטיווירט ארום פאריז פון 5 טויזענד פערזאָן, וועלכע בעזאָרגען מיט גרינסען ניט נאָר די צוויי מיליאָן פאריזער. נאָר דער יתור ווערט נאָך אוועק־געשיקט אין לאָנדאָן.

די דאָזיגע רעזולטאטען האָט מען בעקומען מיט דער הילף פון ווארעמע קאסטענס, טויזענדער גלאָז־דעקען א. אז. וו. אָבער אפילו אָהן אזוינע קאָסטבארע זאכען, נאָר מיט 36 איילען קאסטענס פאר די יונגע שפּראָצען, וועלכע וואקסען אין פּרייען לופט, בעקומט מען גרינסען אין ווערטה פון 200 פונט פער אקער.*

עס איז יעדענפאלס קלאָר, אז דער הויכער פערקויף־פּרייז פון די גערעטענישען אין אזוינע פעלען נעהמט זיך ניט פון די הויכע פּרייזען, וואָס מען קריגט פאר פריהע גרינסען אין ווינטער, נאָר עס קומט איינגאנצען פון דער הויכער גערעטעניש פון די איינ־פאַכסטע פּראָדוקטען.

לאָמיך אויך צולעגען, אז אָט די וואונדערליכע קולטיווירונג האָט זיך איינגאנצען ענטוויקעלט אין דער אנדערער העלפט פון 19טען י. ה. פריהער איז עס געווען גאנץ פּרימיטיוו. איצט אָבער איז דער פאריזער גערטנער ניט נאָר מבטל דעם באָדען — ער וואָלט געקענט מאכען זיין אייגענעם באָדען און ארויסקריגען דיזעלביגע גערעטעניש אויף א פלאסטער פון אספאלט — נאָר ער איז אויך מבטל דעם קלימאט. זיינע ווענד, וועלכע זיינען אזוי געבויט, זיי זאָלען רעפלעקטירען דאָס ליכט און בעשיצען די שפּאליער־בוימער פון די צפון־ווינטען, זיינע שירעמס פאר אָט די בוימער און די גלאָז־דעכער, זיינע קאסטענס און „פּעפּיניערס", האָבען פון די פאַריזער פאָרשטעדט געמאכט א ווירקליכען גארטען, א רייכען דרום־לענדישען גארטען. ער האָט געגעבען דער שטאָדט פאריז די „צוויי ברייט־גראדען ווענינער", נאָך וועלכע א פראנצויזישער וויסענשאפטליכער שריפטשטעלער האָט אזוי געגארט; ער שטעלט צו דער שטאָדט בערג מיט וויינטרויבען און פרוכט אין יעדען סעזאָן פון יאָהר, און אָנפאנג פריהלינג פערפלייצט ער זי מיט שמעקעדיגע בלומען. אָבער ער זאָרגט זיך ניט נאָר פאר לוקסוס־זאכען. די

* „מאנועל פּראטיק דע קולטיר מארעשער" פון קורטוא־זשעראר, 4טע אויפלאגע, 1868.

קולטיווירונג אויף אַ גרויסען מאַסשטאַב פון איינפאַכע גרינסען פערשפּרייט זיך אַלץ מעהר מיט יעדען יאָהר. און די רעזולטאַטען זיינען אַזוי גוט, אַז עס זיינען איצט פאַראַן פּראַקטישע „מאַרע־שערס", וועלכע וואַגען צו מאַכען די בעהויפּטונג, אַז אויב מען וואָלט געדאַרפט ארויסבעקומען אַלע נאַהרונגס־מיטלען, אַנימאַלע און פּלאַנצען־שפּייזען, פאַר די 4½ מיליאָן איינוואוינער פון די סעינע און סעינע־עט־אואַ בעצירקען אויף זייער אייגענער טערי־טאָריע, וואָלטען זיי עס אַרויסגעקראָגען ניט אָנגעהמענדיג קיינע אַנדערע מעטאָדען פון קולטיווירונג ווי די וואָס זיינען שוין איצטער אין געברויך — מעטאָדען וואָס זיינען שוין פּראָבירט געוואָרען אויף אַ גרויסען מאַסשטאַב און האָבען בעוויזען אַז זיי זיינען ערפאָלגרייך.

און דאָך איז דער פּאַריזער גערטנער נאָך ניט אונזער אידעאַל, פון דעם וואָס אַן אַגריקולטוריסט דאַרף זיין. אין דער פיינליכער אַרבייט פון ציוויליזאַציע האָט ער אונז געוויזען דעם וועג וואו צו געהן; אָבער דער אידעאַל פון דער מאָדערנער ציוויליזאַציע ליעגט אַנדערסוואו. ער האָרעוועט פון דריי בעגינען, מיט בלויז אַ קורצען איבעררייס, ביז שפּעט אין דער נאַכט. ער ווייס ניט פון קיין רוה; ער האָט קיין צייט ניט צו לעבען ווי אַ מענש; געמיינ־שאַפטליכע אינטערעסען עקזיסטירען ניט פאַר איהם; זיין וועלט איז זיין גאָרטען, ער איז ביי איהם טהייערער איידער זיין פאַמיליע. ער קען ניט זיין אונזער אידעאַל; ניט ער און ניט זיין סיסטעם פון אַגריקולטור. אונזער אַמביציע איז, ער זאָל פּראָדוצירען נאָך מ ע ה ר ווי פיעל ער פּראָדוצירט איצט מיט ו ו ע נ י ג ע ר מיה, און זאָל געניסען אַלע פריידען פון אַ מענשליכען לעבען. און דאָס איז פאָלשטענדיג מעגליך.

דער אמת איז, ווען מיר לאָזען אויס יענע גערטנער, וואָס קולטיווירען דערהויפּט די אַזוי גערופענע „פּרימעורס" — צייטיגע פּאָזעמקעס אין יאַנואַר א. ד. ג. — ווען מיר נעהמען בלויז אין בע־טראַכט די וואָס לאָזען וואַקסען זייערע פּלאַנצונגען אויפ'ן פרייען פעלד און מאַכען נוצען פון קאָסטענס נאָר פאַר די ערשטע טעג פונ'ם לעבען פון דער פּלאַנץ, איז ווען מיר אַנאַליזירען זייער סיסטעם, געפינען מיר, אַז דער עצם דערפון איז ערשטענס, שאַפען פאַר דער

פלאנץ א נאהרהאפטען און לעבעריגען באָדען, וועלכער ענטהאלט אי די נויטיגע צעפוילטע אָרגאנישע שטאָפען, אי די אונאָרגאנישע צונויפזאצען; און צווייטענס, האלטען דעם דאָזיגען באָדען און די ארומיגע אטמאָספערע אין א העכערען גראד טעמפּעראטור און פייכטקייט, איידער די פרייע לופט. אין אָט די עטליכע ווערטער קען מען צוזאמענפאסען דעם גאנצען סיסטעם. ווען דער פראנצויזישער „מאַרעשער" פערווענדט מאסען ארבייט, אינטעליגענץ און פאָר־שטעלונגס־קראפט אויף צו קאָמבינירען פערשיידענע סאָרטען מיסט, כדי זיי זאָלען נערן מיט א געוויסער שנעלקייט, האָט ער דערביי קיין אנדער צוועק ניט אחוץ דעם פריהער־דערמאָנטען: א נאהרהאפטען באָדען און א געוויסע גלייכמעסיגע טעמפּעראטור און פייכטקייט פון דער לופט און פון דעם באָדען. זיין גאנצע פּראקטישע קונסט ווערט פערווענדט פועל צו זיין אָט די ביידע צוועקען. אָט די ביידע זאכען קענען אָבער אויך פערווירקליכט ווערען אויף אַן אנדער און פיעל גרינגערען אופן. דער באָדען קען פ ע ר ב ע ס ע ר ט ווערען מיט'ן האנד, אָבער ער דארף ניט ג ע מ א כ ט ווערען מיט'ן האנד. יעדער באָדען, פון וועלכער קאָמפּאָזיציע מען וויל, קען געמאכט ווערען מיט מאשינעריע. מיר האָבען שוין פאבריקען, וואָס מאכען מיסט, מיט מאשינען צו פולווערויזירען די פאָספאָר־זאלצען און אפילו די גראניטען פון די פאָסגען, און אזוי שנעל ווי עס וועט זיין א פאָדע־רונג פאר דעם, וועלען מיר אויך האָבען פאבריקען פון ערד.

עס פערשטעהט זיך, אז איצטער, ווען אין דער פאבריקאציע פון געמאכטען מיסט, קומט פאָר אזוי פיעל בעטרוג און פעלשונג, און די מיסט־פאבריקאציע ווערט בעטראכט אלס א כעמישער פּראָצעס, אָנשטאָט וואָס עס דארף בעטראכט ווערען ווי א פיזיאלאָגישער פּראָצעס, ציהט דער גערטנער פאָר בעסער צו פערשווענדען אַן אונבעשרייבליכע מאסע ארבייט, איידער צו ריזיקירען מיט זיין גערעטעניש, געברויכענדיג א כעמישען פּרעפּאראט, וואָס רופט זיך מיט א הויך־קלינגענדען נאָמען אָבער איז גארנישט ניט ווערטה. דאָס איז אָבער א סאָציאלע הינדערניש, וואָס הענגט אָב פון אונווי־סענהייט און א שלעכטער סאָציאלער אָרגאניזאציע, ניט פון פיזישע אורזאכען.*

---

* דאָס דאָזיגע הינדערניש איז שוין טיילווייז אָבגעשאפט אין

גאַנץ נעוויס וועט די נויט צו שאַפען אַ וואַרעמען באָדען און אַטמאָספערע פאַר דעם אָנהויב־לעבען פון דער פלאַנץ אימער בלייבען; און לעאָנס דע לאַווערן האָט שוין 60 יאָהר צוריק פאָר־אויסגעזאָגט, אַז דער נעקסטער טריט אין לאַנד־קולטור וועט זיין צו וואַרעמען דעם באָדען. הייסע רעהרען גיבען אָבער דיזעלבע רעזולטאַטען ווי די פערמענטירענדע מיסטען, מיט אַ סך וועניגער פערשווענדונג פון מענשליכער אַרבייט. און אָט דער סיסטעם ווערט שוין אָנגעווענדעט אויף אַ גרויסען מאָסשטאַב, ווי מיר וועלען עס זעהן אין דעם נעקסטען קאַפּיטעל. דורך איהם ווערען די פּראָ־דוקטיווע קרעפטען פון אַ געוויסען שטח פערגרעסערט מעהר ווי אויף אַ הונדערט מאָל.

עס איז קלאָר ,אַז איצטער בעת דער קאַפּיטאַליסטישער סיסטעם צווינגט אונז צו צאָהלען פאַר יעדער זאַך דריי אָדער פיער מאָל אַזוי פיעל ווי עס דאַרף קאָסטען לויט דעם אַרבייטס־ווערטה, מוזען מיר אויסגעבען אַרום 1 פונט פאַר יעדען קוואַדראַט אייל פון אַ געוואַרעמטען פלאַנץ־הויז. אָבער וויפיעל צווישענהענדלער מאַכען פערמעגענס פון די האָלץ־ראַהמען, וואָס ווערען אימפּאָר־טירט פון דראָנטהיים? ווען מיר וואָלטען נאָר געקענט רעכענען אונזערע אויסגאַבען אין אַרבייט, וואָלטען מיר איבעראַשט געוואָ־רען אויסגעפינענדיג, אַז אַ דאַנק דעם געברויך פון מאַשינעריע,

---

פראַנקרייך און בעלגיען דורך די עפענטליכע לאַבאָראַטאָריען, וואו עס ווערען געמאַכט פרייע אַנאַליזען פון זריעות און מיסט. די פעלשונגען, וואָס די דאָזיגע לאַבאָראַטאָריען האָבען אויפגעדעקט, שטייגען אָריבער יעדע פאָרשטעלונג. מיסטען, וועלכע ענטהאַלטען בלויז אַ פינפטען טייל פון די נאַהרהאַפטע שטאָפען וויפיעל זיי האָבען אָנגעגעבען, פלעגען פאָר־קומען אַלס אַ גאַנץ געוועהנליכע זאַך; און ניט זעלטען פלעגען אויך צו־געשטעלט ווערען פון פירמעס מיט גאַנץ אַנשטענדיגע רעפּוטאַציעס אַזוינע מיסטען, וואָס האָבען ענטהאַלטען שעדליכע שטאָפען און לגמרי גאָר קיין נאַהרהאַפטע טיילען ניט. מיט זריעות שטעהט די זאַך נאָך אפילו ערגער. דורך דער לאַבאָראַטאָריע אין גענט זיינען דורכגעגאַנגען פּראָבען פון גראָז־זריעה, וועלכע האָבען ענטהאַלטען 20% שעדליכע גראָזען, אָדער 20% זאַמד־קערנער, צוגעפּאַרבט אַזוי אַז דער קונה זאָל ניט זעהן דעם חלוק, אָדער זאָגאַר 10% טוידטליך־גיפטיגע גראָזען.

קאָסט א קוואדראט־אייל פון א פלאנץ־הויז נישט מעהר ווי א האלבען טאָג מענשליכע אַרבייט; און מיר וועלען גלייך זעהן, אז דער דורכשניט אין דזשערסי און גערנסי, וואָס פאָדערט זיך צו קולטיווירען אן אקער אונטער גלאָז, איז נאָר 3 מענשען, ארביי־טענדיג צעהן שטונדען א טאָג. דאָס פלאנץ־הויז, וואָס איז פריהער געווען א לוקסוס־זאך, טרעט שוין דעריבער אריין אין דעם געביט פון אינטענסיווער קולטור. און מיר קענען פאָראויסזעהן די צייט, ווען דאָס גלאָז־בעדעקטע פלאנץ־הויז וועט בעטראכט ווערען ווי א נויטיגער אָנהאנג צום פעלד, סיי פאר דעם וואקסען פון אזוינע פרוכטען און גרינסען, וועלכע קענען ניט געדייהען אין דער פרייער לופט, סיי פאר דער ערשטער ערציהונג פון די מעהרסטע קולטי־ווירטע פלאנצען אויף די פריהע שטופען פון זייער לעבען.

היימיש־געוואקסענע פרוכט איז אלעמאָל בעסער איידער די האלב־צייטיגע פרי, וואָס ווערט אימפּאָרטירט פון אויסלאנד; און די עקסטרא ארבייט, וואָס פאָדערט זיך אויסצוהאלטען א יונגע פלאנץ אונטער גלאָז, בעצאָהלט זיך אין א גרויסען טייל דורך דער אונפערגלייכליך־בעסערע קוואליטע פון דעם פּראָדוקט. אגב וועגען דער פראגע פון אַרבייט: ווען מיר טראכטען איבער מכח דער אונ־גלויבליכער מאסע ארבייט, וואָס איז פערשווענדעט געוואָרען אויף'ן רהיין און אין דער שווייץ צו בויען די וויינגערטנער מיט זייערע טעראסען און שטיינערנע ווענט, און ארויפטראָגען די צוגעריכטע ערד אויף די שטייניגע פעלזען, ווי אויך די סומע אַרבייט, וואָס ווערט פערוועגדעט יעדען יאָהר צו קולטיווירען די דאָזיגע וויינ־גערטנער און פרוכט סעדער — זיינען מיר געגויגט צו פרעגען: וואָס, נאָך אלעם דעם, פּאָדערט ווענינער מענשליכע אַרבייט, א ווינטרויב־הויז (איך מיין א קאלט הויז) אין א לאָנדאָנער פאָר־שטעדטעל, אָדער א וויינגאָרטען אויפ'ן רהיין, צי אויף דער אָזערע לעמאן? און ווען מיר פערגלייכען די פרייזען וואָס עס קריגט דער קולטיווירער פון ווינטרויבען ארום לאָנדאָן (איך מיין ניט די פרייזען, וואָס מען צאָהלט אין די וועסט ענד פרוכט־קראָמען, נאָר וואָס דער קולטיווירער קריגט פאר זיינע ווינטרויבען אין סעפ־טעמבער און אָקטאָבער), מיט די פרייזען וואָס מען צאָהלט גע־וועהנליך אין דער שווייץ און אויפ'ן רהיין אין דיזעלביגע מאָנא־טען, זיינען מיר געגויגט צו בעהויפּטען, אז אין ערגעץ ניט אין

איירָאפּא ווייטער ווי דעם 45טען ברייט־גראַד, ווערען טרויבען ניט קולטיווירט מיט וועניגער פערשווענדונג פון מענשליכער ארבייט, סיי אויף קאַפּיטאַל־אויסלעג, סיי אין יעהרליכע ארבייט, ווי אין די וויינטרויבען־הייזער פון די לאָנדאָנער און בריסעלער פאָרשטעדט.

אַלענפאַלס לאָמיר ניט איבערשאַצען די פּראָדוקטיוויטעט פון די עקספּאָרטירענדע לענדער, און לאָמיר געדענקען, אַז די וויין־גאָרטען־בויער פון דרום־איירָאפּא טרינקען אליין אַן עקעלהאַפטע משקה וואָס הייסט פּיקעטט; אַז מארסעיל מאַכט וויין פאַר'ן היימישען געברויך פון געטריקענטע ראָזינקעס, וואָס מען ברייננגט פון אַזיע; און אַז דער נאָרמאַנדישער פּויער, וואָס שיקט זיינע עפּעל צו פערקויפען אין לאָנדאָן, טרינקט אליין אמת'ע עפּעל־וויין נאָר אַמאָל אין אַ גרויסען יום־טוב. אַזאַ צושטאַנד וועט אייביג ניט אָנהאַלטען, און עס איז שוין ניט וויית דער טאָג, ווען מיר וועלען זיין געצוואונגען צו נעהמען זיך פאַר אונזערע אייגענע קוועלען, כדי צו בעזאָרגען אַ סך פון די זאַכען, וואָס מיר אימפּאָר־טירען איצטער. און עס וועט אונז ח"ו ניט זיין ערגער צוליעב דעם. די הילף־קוועלען פון דער וויסענשאַפט, סיי אין פּרט פון פערגרע־סערען דעם קרייז פון אונזער פּראָדוקציאָן, סיי אין פּרט פון נייע ענטדעקונגען, זיינען אונערשעפּליך. און יעדער נייער צווייג פון טהעטיגקייט רופט ארויס אין לעבען אַלץ מעהר און מעהר נייע צווייגען, וועלכע פערגרעסערען שטענדיג דעם מענשענ'ס מאַכט איבער די קרעפטען פון דער נאַטור.

ווען מיר נעהמען אַלעס אין אָנבעטראַכט; ווען מיר שטעלען זיך פאַר דעם פאָרטשריט, וואָס איז די לעצטע צייט געמאַכט גע־וואָרען אין גאָרטען־קולטיווירונג, און די טענדענץ וואָס פיהרט אָנצואווענדען דיזעלביגע מעטאָדען אויף אויף די אָפענע פעלדער; ווען מיר גיבען אַכטונג אויף די אגריקולטורעלע עקספּערימענטען וואָס ווערען איצטער געמאַכט — היינטיגע עקספּערימענטען זיינען מאָרגעדיגע ווירקליכקייטען — און פערטראַכטען זיך וועגען די קוועלען, וואָס די וויסענשאַפט האַלט נאָך אָנגעגרייט פאַר אונז, דאַן מוזען מיר זאָגען, אַז עס איז לחלוטין אונמעג־ליך פאָראויסצוזעהן ביי דעם איצטיגען מאָמענט די גרעניצען צו דער העכסטער צאָהל מענשען, וואָס וועלען קענען צוי־

הען זייערע לעבענסמיטלען פון א בע־שטימטען שטח לאנד, אדער צו דער פראדוקטען־פערשיידענהייט, וואס זיי וועלען קענען מיט נוצען קולטיווירען אין וועלכען עס איז ברייט־גראד פון דער ערד. מיט יעדען טאג ווערען ברייטער די פריהערדיגע גרעניצען און עס עפענען זיך נייע, ברייטע האריזאנטען. אלץ וואס מיר קענען היינטיגען טאג זאגען איז, אז אפילו איצטער קענען 600 מענשען לעבען גאנץ לייכט אויף א קוואדראט מייל; און אז מיט די קולטיווירונגס מעטאדען, וואס ווערען שוין איצט געברויכט אויף א גרויסען מאסשטאב, וואלטען טויזענד מענשען — ניט קיין פוילענצער — לעבענדיג אויף טויזענד אקער לאנד, געקענט לייכט, אהן וועלכער עס איז איבערארבייט, בעקומען פון דעם שטח א רייכע נאהרונג פון גרינ־סען און אנימאלער שפייז, ווי אויך גאר די פלאקס, וואל, זייד און לעדער, וואס זיי האבען נויטיג אויף קליידונג. און וואס איז שייך צו דעם וואס מען וועט קענען בעקומען דורך נאך־פאלקאמענערע מעטאדען — וועלכע זיינען שוין אויך בעקאנט, נאר זיינען נאך ניט פרובירט געווארען אויף א גרויסען מאסשטאב — איז בעסער זיך אבצוהאלטען פון וועלכע עס איז פאראויסזאגונגען: אזוי אונ־גלויבליך זיינען די נייעסטע אויפטהואונגען פון דער אינטענסיווער קולטור.

מיר זעהען, הייסט עס, אז דער שווינדעל פון איבערבעפעל־קערונג האלט ניט אויס אפילו די ערשטע פראבע, ווען מען שטעלט איהם אונטער א גענויע אונטערזוכונג. נאר די קענען בעפאלען ווערען פון א מורא'דיגען שרעק, ווען זיי זעהען אז די בעפעלקערונג פון ענגלאנד פערגרעסערט זיך אויף איין מענשען אלע טויזענד סעקונדען, וועלכע האלטען יעדען מענשען נאר פאר א פערצעהרער פון די מאטעריעלע רייכטימער פון דער מענשהייט, און פערגעסען אז ער איז אין דערזעלביגער צייט אויך א בייטראגער צו די דאזיגע רייכטימער. מיר אבער, וועלכע זעהען אין יעדען ניי־געבוירענעם קינד א צוקינפטיגען ארבייטער, וועלכער קען פראדוצירען א סך מעהר איידער זיין אייגענעם חלק פון די געמיינשאפטליכע אוצרות — מיר בעגריסען זיין אנקומען.

מיר ווייסען, אז א געדיכטע בעפעלקערונג איז א נויטיגער תנאי, וואס גיט דעם מענשען די מעגליכקייט צו פערגרעסערען די

פּראָדוקטיווע קרעפטען פון זיין ארבייט. מיר ווייסען, אז שטארק־פּראָדוקטיווע ארבייט איז אונמעגליך, כל זמן מענשען זיינען צו־שפּרייט אין קליינע צאָהלען איבער ווייטע געביטען און קענען זיך ניט פעראייניגען צוזאמען פאר די העכערע ערפאָלגען פון ציוויליזאציע. מיר ווייסען, וואָס פאר א סומע ארבייט עס מוז פערשוועגדט ווערען אויפצוקראצען דעם באָדען מיט א פּרימיטי־ווען אקער, אָדער צו שפּינען און וועבען ביים האנד; און מיר ווייסען אויך וויפיעל ווענינער ארבייט עס קאָסט ארויסצוברייננען דעמזעלביגען סכום שפּייז און וועבען דיזעלבע טוך־שטאָפען מיט דער הילף פון מאָדערנע מאשינעריע.

מיר זעהען אויך, אז עס איז אונענדליך גרינגער צו מאכען וואקסען 200 טויזענד פונט שפּייז אויף איין אקער לאנד, איידער צו מאכען דיזעלביגע סומע וואקסען אויף צעהן אקער. עס איז גאנץ שעהן זיך פאַרצושטעלען, אז אויף די רוסישע סטעפּעס וואקסט ווייץ גאָר פון זיך אליין; אָבער די וואָס האָבען געזעהן ווי דער פויער האָרעוועט אין יענעם געגענד פון דעם פרוכטבארען „טשערני זאָם” (שווארץ־ערד), האָבען נאָר איין וואונש: אז די פערמעהרונג פון דער בעפעלקערונג זאָל מעגליך מאכען דעם גע־ברויך פון דעם דאמפּף־אקער און די קולטיווירונג פון גערטנעריי אין די סטעפּעס; אז עס זאָל ערלויבען די וואָס זיינען איצטער די לאסט־פּיה פון דער מענשהייט, אויסצוגלייכען זייערע רוקענס און ווערען ענדליך מענשען.

מיר מוזען פונדעסטוועגען אנערקענען, אז עס זיינען פאראַן עטליכע עקאָנאָמיסטען, וועלכע זעהען פאַלשטענדיג איין אָט די וואהרהייטען. זיי גיבען גערן צו, אז מערב־אייראָפּא וואָלט גע־קענט מאכען וואקסען א סך מעהר שפּייז ווי איצטער; נאָר זיי זעהען ניט איין די נויטיגקייט און די נוצען דערפון, כל זמן עס זיינען פאראַן פעלקער, וועלכע קענען בעזאָרגען די שפּייז־זאכען, אויסבייטענדיג זיי אויף פאבריצירטע פּראָדוקטען. לאָמיר דעריבער אונטערזוכען אויף ווי ווייט אָט דער שטאנדפּונקט איז ריכטיג.

עס פערשטעהט זיך, אויב מיר שטעלען זיך צופריעדען מיט דער בלויזער בעהויפּטונג, אז עס איז ביליגער צו ברייננען ווייץ פון ריגא איידער צו לאָזען עס וואקסען אין לאנקאשייר, איז די גאנצע

פראגע אבגע'פטר'ט אין א מינוט. אבער איז עס אזוי אין דער ווירקליכקייט? איז עס באמת ביליגער צו בעקומען שפייז פון אויסלאנד? און אנגענומען אפילו אז עס איז אזוי, צי זיינען מיר דאך ניט מחויב צו אונטערזוכען וואס דאס איז אזוינס דער פרייז פון א זאך, אנשטאט איהם אנצונעהמען בלינד אלס דעם העכסטען געוועלטיגער איבער אונזערע טהאטען?

מיר וויסען, צום ביישפיעל, ווי שווער די פראנצויזישע לאנדווירטשאפט איז בעלעסטיגט מיט שטייערן. און דאך, ווען מיר פערגלייכען די פרייזען פון שפייז־ארטיקלען אין פראנקרייך, וועל־כע פראדוצירט די מעהרסטע פון זיי אליין, מיט די פרייזען אין ענגלאנד, וועלכע אימפארטירט זיי, געפינען מיר ניט אזא חלוק, וואס זאל זיין צו גונסטען פון דעם לאנד וואס אימפארטירט זיי. אין געגענטייל, דער באלאנס איז גיכער צו גונסטען פון פראנקרייך, און בנוגע ווייץ, איז עס גאנץ ענטשידען אזוי געווען, ביז דער נייער שוץ־טאריף איז איינגעפיהרט געווארען. ווי מען פערלאזט נאר פאריז, געפינט מען גלייך אויס, אז יעדער היימישער פראָ־דוקט איז ביליגער אין פראנקרייך ווי ער איז אין ענגלאנד, און אז וואס ווייטער מען געהט פון ענגלאנד צו מזרח־צו אויפ'ן קאנטי־נענט, אלץ קלענער ווערען די פרייזען.

נאך א פונקט איז פאראן, וועלכער איז נאך מעהר אונגינסטיג פאר ענגלאנד, און דאס איז, די אונגעהויערע ענטוויקלונג פון דעם קלאס צווישענהענדלער, וועלכער שטעהט צווישען דעם אימפאר־טער און היימישען פראדוצירער פון איין זייט, און דעם פערברוי־כער פון דער אנדער זייט. מיר האבען די לעצטע צייט זיך אנגע־הערט וועגען דעם ניט־דער־ערך צו גרויסען טייל פון דעם פרייז וואס מיר צאהלען, וועלכער געהט אין דעם צווישענהענדלער'ס קעשענע. מיר האבען אלע געהערט די מעשה וועגען דעם איסט־ענד גלח, וועלכער איז געווארען א קצב, כדי צו בעפרייען זיינע געמיינדע־מיטגליעדער פון דעם בערייסער, דעם צווישענהענדלער. מיר לעזען אין די צייטונגען, אז א סך פארמער פון די מידלאנד קאונטיעס בעקומען ניט מעהר ווי 9 פענס פאר א פונט פוטער, בעת די קונדען צאהלען פון 1 שילינג מיט 6 פענס ביז 1 שילינג מיט 8 פענס א פונט; און אז אלץ וואס די טשעשייר פארמערס קריגען פאר א קווארט מילך איז א פענע און א האלב ביז טופענס, בעת

מיר צאָהלען 4 פּענס פאַר די געפּעלשטע מילך און 5 פּענס פאַר די ניט־געפעלשטע. אן אונטערזוכונג פון די קאָווענט־גאַרדען פּרייזען אין פערגלייך מיט די ריטייל פּרייזען, וואָס מען געפינט אָפט אין די טעגליכע צייטונגען, בעווייזט אז דער קונה צאָהלט פאַר גרינסען אין דעם ערך פון 6 פּענס ביז א שילינג און אָפטמאָל נאָך מעהר, פאַר יעדער פּעני וואָס דער פאַרמער בעקומט. אָבער אין א לאַנד פון אימפּאָרטירטע שפּייזען מוז אַזוי זיין: דער פאַרמער וואָס פערקויפט אַליין זיינע אייגענע פּראָדוקטען פערשווינדט פון מארק, און אויף זיין אָרט וואַקסט אויס דער צווישענהענדלער.* ווען מיר נעהמען זיך אָבער צו מזרח־צו און געהען נאָך בעלגיען, דייטש־לאַנד און רוסלאַנד, געפינען מיר אויס, אז די לעבענסקאָסטען ווערען אַלץ ווייניגער און ווייניגער, ביז מיר זעהען ענדליך, אז אין רוסלאַנד, וועלכע איז נאָך אַלץ אן אגריקולטור־לאַנד, קאָסט ווייץ א העלפט אָדער צוויי דריטעל פון די לאָנדאָנער פּרייזען, און פלייש ווערט פערקויפט אין אַלע פּראָווינצען מיט אונגעפעהר 10 קאָפּיקעס א פונט. מיר מעגען דריבער האַלטען, אז עס איז נאָך לגמרי גאָר ניט בעוויזען, אז עס איז ביליגער צו לעבען אויף אימפּאָר־טירטער שפּייז איידער אַליין צו פּראָדוצירען.

ווען מיר אונטערזוכען אָבער דעם פּרייז און מאַכען אן אונ־טערשייד צווישען זיינע פערשיידענע עלעמענטען, זעהט זיך דער חסרון אַרויס נאָך קלערער. פערגלייכען מיר צ. ב. ש. די קאָסטען פון פּראָדוצירען ווייץ אין ענגלאַנד און רוסלאַנד, זאָגט מען אונז, אז אין דער פעראייניגטער מלוכה קען מען ניט פּראָדוצירען א צענטנער ווייץ פאַר ווייניגער ווי 8 שילינג מיט 7 פּענס, בעת אין רוסלאַנד שאַצט מען אז עס קאָסט פון 3 שילינג 6 פּענס ביז 4 שילינג

---

* מיינער א פריינד, וואָס האָט געוואוינט אין א לאָנדאָנער פּאָר־שטעדטעל, פלעגט בעקומען, אין דעם ווינטער פון יאָהר 1890, פּוטער פון בויערן פער „פּאַרסעל פּאָסט“. עלף פונט פּוטער האָט איהם געקאָסט 10 שילינג, שוין מיט פּאָרטאָ (וואָס האָט בעטראָפען 2 שילינג טופּענס), די געלד־אַנווייזונג האָט איהם געקאָסט 6 פּענס און 2½ פּענס דער בריעף; אינגאַנצען ווייניגער ווי 11 שילינג. א סך ערגערע פּוטער (גאָר קיין פער־גלייך ניט) מיט 10 ביז 15 פּראָצענט וואַסער, האָט געקאָסט אין לאָנדאָן אין דער אייגענער צייט 1 שילינג מיט 6 פּענס א פונט.

9 פּענס.* דער חלוק איז משונה גרויס, און וואָלט אלץ געווען צו גרויס אפילו אויב מיר וואָלטען צוגעגעבען, אז די ציפער פאַר ענגלאנד זיינען איבערטריבען. אָבער פון וואנען נעהמט זיך אזא אונטערשייד? קריגען די רוסישע ארבייטער אזוי פיעל ווייניגער בעצאָהלט פאַר זייער ארבייט? זייער לוין אין געלד איז טאקע גאנץ געווים א סך א קלענערער, אָבער דער חלוק גלייכט זיך אויס ווי נאָר מיר רעכענען זייער לוין אין פּראָדוקטען. די 12 שילינג א וואָך פון דעם ענגלישען לאנד־ארבייטער רעפּרעזענטירען מיט זיך דיזעלבע סומע ווייץ אין ענגלאנד ווי די 6 שילינג א וואָך פון דעם רוסישען לאנדארבייטער רעפּרעזענטירען מיט זיך אין רוסלאנד. וואָס געהערט דער אָנגענומענער וואונדערבארער פּרוקטבארקייט פון באָדען אין די רוסישע סטעפּעס, איז עס אן אָבנארעריי. גערע־טענישען פון 16 ביז 23 בושל פּער אקער רעכענען זיך אין רוסלאנד פאַר גוטע גערעטענישען, און דער דורכשניט גרייכט קוים 13 בושל אפילו אין די תבואה־עקספּאָרטירענדע טיילען פון דער רוסישער אימפּעריע. אויסער דעם, די סומע ארבייט, וואָס פאָדערט זיך צו פּראָדוצירען ווייץ אין רוסלאנד, וואו דעם אקער שלעפּט א שקאַפּע וואָס פערדיענט אסור דעם נאָמען פערד, וואו קיין דרעש־מאשינען האָבען זיי ניט, קיין וועגען פאַר'ן טראנספּאָרט זיינען ניטאָ, א.

---

* די פאקטען אויף צונויפצורעכענען וואָס עס קאָסט צו פּראָדוצירען ווייץ אין ענגלאנד זיינען גענומען פון'ם „מאַרק ליין עקספּרעס“, און מען קען זיי געפינען לייכט אַראַנזשירט אין אַן אַרטיקעל וועגען ווייץ־פּראָדוקטען אין דעם „קוואָרטערלי רעוויו“ פאַר אַפּריל 1887 און אין וו. ע. ביר'ס בוך „דהי בריטיש פאַרמער ענד היז קאָמפּעטיטאָרס“, לאָנדאָן, 1888. אָבוואוהל די ציפער זיינען עפּעס העכער איידער דער דורכשניט, איז אָבער די גערעטעניש, וואָס מען האָט גענומען פאַר די רעכענונגען, אויך געווען העכער פאַר'ן דורכשניט. אַן ענליכע אונטערזוכונג איז געמאַכט געוואָרען אויף אַ גרויסען מאַסשטאַב פון די רוסישע זעמסטוועס, און דאָס גאַנצע איז רעזומירט אין אַ גרויסען אַרטיקעל אין „וועסטניק פּראָמישלענאָסטי“ נומער 49, 1887. אויף צו פערגלייכען קאָפּיקעס מיט פּענס האָב איך גענומען דעם רובל אין 63% פון זיין נאָמינעלען ווערטה: דאָס איז געווען זיין דורכשניט קוראַנט אין יאָהר 1886. איך האָב גענומען 475 ענגלישע פונט פאַר אַ פערטיל ווייץ

אז. וו., איז געוויס א סך גרעסער איידער די סומע ארבייט, וואָס פּאָדערט זיך צו פּראָדוצירען דיזעלבע סומע ווייץ אין מערב־אייראָפּאַ.

ווען עס איז געבראַכט געוואָרען אויפ׳ן לאָנדאָנער מארק, האָט זיך דער רוסישער ווייץ פערקויפט אין יאָהר 1887 מיט 31 שילינג דער פערטעל, בעת לויט די ציפער פון דעמזעלביגען „מארק ליין עקספּרעס“ איז אויסגעקומען, אז אין ענגלאנד האָט מען ניט געקענט פּראָדוצירען א פערטעל ווייץ פאר ווייניגער ווי 36 שילינג מיט 8 פּענס, אפילו ווען מען זאָל שוין אויך פערקויפען די שטרוי, וואָס ניט אלע מאָל קען מען דאָס. דער אונטערשייד אָבער פון דער גרונד־רענטע איןביידע לענדער קען שוין אליין דערקלערען דעם אונטערשייד אין די פּרייזען. אין דעם ווייץ־פּאַס פון רוסלאנד, וואו די דורכשניט־רענטע איז געשטאַנען ארום אן ערך פון 12 שילינג פער אקער, און די גערעטעניש אין געווען פון 15 ביז 20 בושל, האָט די רענטע בעטראָפען פון 3 שילינג 6 פּענס ביז 5 שילינג 8 פּענס אין די פּראָדוקציאָנס־קאָסטען פון יעדען פערטעל רוסישען ווייץ; בעת אין ענגלאנד, וואו די רענטע און שטייערן ווערען געשאַצט (אין די „מארק ליין עקספּרעס“ ציפער) ניט ווייניגער ווי 40 שילינג פער ווייץ־אקער און די גערעטעניש רעכענט זיך 30 בושל, בעטרעפט די רענטע 10 שילינג פון די פּראָדוקציאָנס־קאָסטען פון יעדען פערטעל.* אָבער אפילו ווען מיר רעכענען נאָר 30 שילינג רענטע און שטייערן פער אקער, און א דורכשניט גערעטעניש פון 28 בושל, האָבען מיר נאָך אלץ א חשבון פון 8 שילינג 8 פּענס פון דעם פערקויפס־פּרייז פון יעדען פערטעל ווייץ, וואָס געהט פאר דעם לענדלאָרד און דעם שטאַאט. אויב דאָ אין ענגלאנד קאָסט אזויפיעל מעהר אין געלד צו פּראָדוצירען ווייץ, בעת די סומע ארבייט איז דאָ אזויפיעל ווייניגער איידער אין רוסלאנד, קומט עס פון דער זעהר הויכער רענטע, וואָס איז אויסגעוואַקסען

* די רענטע איז זינט דעם יאָהר 1887 געפאַלען, אָבער דער פּרייז פון ווייץ איז אַרונטערגעקומען. מען מוז ניט פערגעסען אַז חיות ווי פאַר ווייץ־וואַקסען קלייבט מען אויס די בעסטע פעלדער, דאַרף מען רעכענען די רענטע פון יעדען אַקער, אויף וועלכען מען זעעט ווייץ, העכער איידער די דורכשניט־רענטע פער אַקער אויף אַ פאַרם פון 2 ביז 3 הונדערט אַקער.

אין משך פון די יאָהרען 1880—1860. אָבער אָט דער וואוקס גופא איז געקומען פון דעם, וואָס עס זיינען אויסגעוואקסען מעגליכקייטען צו מאכען גרויסע פּראָפיטען פון דעם פערקויף פון פאבריצירטע ארטיקלען אין אויסלאנד. די פאלשע לאגע פון דער בריטישער לאנדווירטשאפט, ניט די אונפּרוכטבארקייט פון דעם באָדען, איז בכן די הויפּט אורזאך פון דער רוסישער קאָנקורענץ.

פינף־און־צוואנציג יאָהר זיינען אוועקגעגאנגען זינט איך האָב געשריבען אָט די שורות — דער לאנדווירטשאפטליכער קריזיס, וואָס איז ארויסגערופען געוואָרען דורך דער קאָנקורענץ פון די ביליגע אמעריקאנער ווייץ, האָט דאמאָלסט געגרייכט זיין העכסטע שטופע — און עס טהוט מיר לייד צו זאָגען, אז איך מוז לאָזען אָט די שורות אזוי ווי זיי זיינען דאן געשריבען געוואָרען. עס פערשטעהט זיך, איך מיין ניט צו זאָגען דערמיט, אז עס זאָל גאָר ניט האָבען פאָרגעקומען קיין צופּאסען זיך צו די נייע אומשטענדען, וואָס זיינען געשאפען געוואָרען דורך דעם געפאלענעם פּרייז פון ווייץ אין פערלויף פון לעצטען פערטיל הונדערט יאָהר, אין דעם זין פון א מעהר אינטענסיווער קולטור און א בעסערער אויסנוצונג פון דעם לאנד. אדרבא, איך דערמאָן אין פערשיידענע טיילען פון דעם בוך דעם פּאָרטשריט, וואָס איז געמאכט געוואָרען די לעצטע צייט אין דער ענטוויקלונג פון בעזונדערע צווייגען פון דער אינטענסיווער קולטור, דהיינו אין פרוכט־קולטיווירונג, האנדעלס־גערטנעריי, קולטיווירונג אונטער גלאָז, פראנצויזישע גערטנעריי און עופות־פארמעריי. איך צייג אויך אָן די פערשיידענע טריט, וואָס זיינען געמאכט געוואָרען איינצופיהרען וויטערע פערבעסערונגען, ווי בעסערע טראנספּאָרט־אומשטענדען, קאָאָפּעראציע צווישען די פארמערס, און דערהויפּט די ענטוויקלונג פון קליינע לאנדווירטשאפטען.

אָבער אפילו אריינגעהמענדיג אין חשבון אָט די אלע פערבעסערונגען, מוז מען דאך נאך איינזעהן מיט פערדרוס, אז דיזעלביגע ריקווערטס־בעוועגונג אין דער בריטישער אגריקולטור, וואָס האָט זיך אָנגעפאנגען אין די זיבעציגער יאָהרען, געהט נאך אלץ אָן; און בעת דאָס לאנד, וואָס איז אמאָל געווען אונטער'ן אקער, הערט אלץ מעהר און מעהר אויף בעארבייט צו ווערען, זעהט זיך ניט אָן קיין ענטשפּרעכענדע פערגרעסערונג אין דער צאָהל געהאלטענע

בהמות. ווען מיר לייענען די מאַסען ביכער און זשורנאַל־ארטיקלען, וואָס האָבען די לעצטע צייט זיך בעשעפטיגט מיט דעם געגענשטאַנד, זעהען מיר, אז אַלע שרייבער גפינען איין, אז די בריטישע אגריקולטור מוז זיך צופּאַסען צו די נייע אומשטענדען, גרינדליך רעפאָרמירענדיג איהר אַלגעמיינעם כאַראַקטער; און דאָך זאָגען דיזעלבע שרייבער אַליין, אז ביז איצטער זיינען גאָר ווייניג טריט געמאַכט געוואָרען אין דער געהעריגער ריכטונג, און קיין איינציגער טריט איז ניט געמאַכט געוואָרען מיט גענוג ענערגיע. די געזעלשאַפט אין אַלגעמיין פערהאַלט זיך גלייכגילטיג צו די נויטען פון דער בריטישער אגריקולטור.

מען דאַרף ניט פערגעסען, אז די קאָנקורענץ פון אמעריקאַנער ווייץ האָט אָנגעמאַכט דעמזעלבען חורבן אין דער אגריקולטור פון די מעהרסטע איירָאפּעאישע לענדער — דערהויפּט אין פראַנקרייך און בעלגיען. אָבער אין אָט די צוויי לענדער זיינען שוין אין אַ גרויסען ערך איינגעפיהרט געוואָרען די צופּאַסונגען, וועלכע זיינען נויטיג געווען צו קעמפּפען אנטקעגען די פאָלגען פון דער דאָזיגער קאָנקורענץ. אי אין פראַנקרייך, אי אין בעלגיען האָבען די אמעריקאַנער אימפּאָרטען געגעבען אַ נייעם שטויס זיך צו נעהמען פאַר אַ מעהר אינטענסיווער־בענוצונג פון באָדען — אמשטאַרקסטען איז דער שטויס געווען אין בעלגיען, וואו מען האָט גאָרנישט פּרובירט צו בעשיצען די אגריקולטור דורך אַ פערגרעסערונג פון די טאַריף־אָבצאָהלונגען, ווי זיי האָבען עס געטהאָן אין פראַנקרייך. פער־קעהרט, די אָבצאָהלונגען אויף אימפּאָרטירטען ווייץ זיינען אָבגע־שאַפט געוואָרען אין בעלגיען אַקוראַט אין דער צייט, ווען די אמע־ריקאַנער קאָנקורענץ האָט אָנגעהויבען זיך צו לאָזען פיהלען — צווישען די יאָהרען 1870 און 1880.

ניט נאָר אין ענגלאַנד האָבען די פאַרמערס גענומען שטאַרק פיהלען דעם געפאַלענעם פּרייז פון ווייץ. אין פראַנקרייך איז דער העקטאָליטער (גענויע 3 בושל) ווייץ, וואָס האָט זיך פערקויפט מיט 18 שילינג 10 פּענס אין 1871—1875, געפאַלען ביז 15 שילינג 5 פּענס אין 1881—1885 און ביז 12 שילינג 6 פּענס אין 1893; און דאָס איינגענע האָט געמוזט זיין אין בעלגיען, דערהויפּט נאָך ווייל עס זיינען אָבגעשאַפט געוואָרען די שוץ־אָבצאָהלונגען. אָבער אָט איז וואָס מר. סעעבאָהם ראָונטרי זאָגט וועגען דער ווירקונג פון די

פּרייזען, אין זיין אויסגעצייכענטען בוך וועגען לאַנד און אַרבייט אין בעלגיען: —

„אַ געוויסע צייט האָט דער בעלגישער אַגריקולטוריסט שטאַרק גע־פיהלט דעם קלאַפּ; ער האָט זיך אָבער ביסלעכווייז צוגעפּאַסט צו די אומ־שטענדען. זיין קולטיווירונג איז געוואָרען מעהר אינטענסיוו; ער האָט איינגעפיהרט אַלץ מעהר און מעהר קאָאָפּעראַציע אין פערשיידענע ריכ־טונגען, און האָט זיך אָבגעגעבען מיט נייע צווייגען פון אַגריקולטור, דערהויפּט מיט האָדעווען פיה און קולטיווירען גאָרטען פּראָדוקטען. ער האָט אָנגעהויבען איינזעהן די וויכטיגקייט פון געמאַכטע מיסטען און בכלל, אַז די וויסענשאַפט קען איהם העלפען.“ לאַנד ענד לייבאָר, ז. 147.

די ענדערונג אין דעם אַלגעמיינעם אויסזעהן פון דער בעלגי־שער אגריקולטור, ווי עס ווייזט זיך אַרויס פון די אָפיציעלע סטאַ־טיסטישע אָנגאַבען, בעשטעטיגען אינגאַנצען מר. ראָונטרי'ס ווערטער. דאָס איינענע מוז מען אויך זאָגען וועגען פראַנקרייך. די פריהער־דערמאָנטע געפאַלענע פרייזען האָבען געטריבען די אַגריקולטוריסטען צו פערשטאַרקען זייערע מעטאָדען פון קולטי־ווירונג. איך האָב שוין דערמאָנט, אַז אין די לעצטע צוואַנציג יאָהר האָט זיך שנעל פערשפּרייט דער געברויך פון אגריקולטור־מאַשינעריע ביי די פּראַנצויזישע פּויערים; און איך מוז אויך דער־מאָנען דעם מערקווירדיגען וואוקס אין די סומען פון כעמישע מיסטען, וואָס זיי געברויכען; די פּלוצלונגדיגע ענטוויקלונג פון אַגריקולטורעלע סינדיקאַטען, זינט דעם יאָהר 1884; די פערשפּריי־טונג פון קאָאָפּעראַטיווען; די נייע אָרגאַניזירונג פון דעם טראַנס־פּאָרט, מיט קאַלטע אָדער הייסע וואַגאָנעס, צו עקספּאָרטירען פרוכטען און בלומען; די ענטוויקלונג פון ספּעציעל געוויקסען־קולטור פאַר דער אינדוסטריע; און נאָך מעהר, די אונגעהויערע ענטוויקלונג פון גערטנעריי אין דרום־פראַנקרייך און פון האַנדעלס־גערטנעריי אין צפון. אָט די אַלע צופּאַסונגען זיינען איינגעפיהרט געוואָרען אויף אַזאַ גרויסען מאָסשטאַב, אַז מען מוז איינזעהן אין דעם די ווירקונג פון דעם קריזיס, וועלכער האָט געגעבען דער פראַנצויזישער אַגריקולטור בכלל גאַר אַ נייעם אויסזעהן.

בנוגע דער אַמעריקאַנער קאָנקורענץ איז נאָך דאָ אַ סך מעהר וואָס צו זאָגען, און איך מוז דעריבער אָבשיקען דעם לעזער צו

דער מערקווירדיגער סעריע ארטיקלען, וואָס בעהאנדלען דעם גאַנ־צען ענין, וועלכע שעפפלע האָט אין 1886 פערעפענטליכט אין דער „צייטשריפט פיר די געזאמטע שטאאטסוויסענשאפט", און צו דעם בעסט־בעארבייטען ארטיקעל וועגען די קאָסטען פון פּראָדוצירען ווייץ איבער דער גאַנצער וועלט, וואָס איז ערשיענען אין אַפּריל, 1887, אין דעם „קוואָרטערלי רעוויו". די דאָזיגע ארטיקלען זיינען געשריבען געוואָרען אין דער צייט, ווען די אמעריקאנער קאָנקור־רענץ איז נאָך געווען א נייעס און האָט אָנגעמאכט אזא חורבן אין דער ענגלישער אגריקולטור, אז די רענטע פון לאנד פאר אגרי־קולטור־צוועקען איז געפאלען פון 30 ביז 50 פּראָצענט. אָבער די אויספיהרען פון די דאָזיגע צוויי שרייבער זיינען אינגאנצען בע־שטעטיגט געוואָרען דורך די יעהרליכע בעריכטען פון דעם אמע־ריקאנער „באָארד אָוו אגריקולטור", און וואָס שעפפלע האָט פאר־אויסגעזעהן איז אויך בעשטעטיגט געוואָרען דורך די שפּעטיגערע בעריכטען פון מר. דזש. ר. דאָדזש. פון די דאָזיגע ווערק האָט מען ארויסגעזעהן, אז די פּרוכטבארקייט פון אמעריקאנער באָדען איז שטארק איבערטריבען געוואָרען, דען די מאסען ווייץ, וואָס אמע־ריקא האָט געשיקט קיין אייראָפּא פון איהרע פארמס אין צפון־מערב זיינען געוואקסען אויף א באָדען, וועלכער איז בטבע ניט געווען מעהר פרוכטבאר, נאָר אָפט אפילו וועניגער פרוכטבאר איידער דער דורכשניט פון דעם ניט־בעמיסטיגטען אייראָפּעאישען באָדען. די קאססעלטאָן־פארם אין דאקאָטא, מיט איהרע 20 בושעל פער אקער, איז געווען אַן אויסנאהם, בעת דאָס דורכשניט־גערעטעניש פון די הויפּט ווייץ־וואקסענדע שטאאטען אין מערב איז בלויז געווען פון 11 ביז 12 בושעל. וויל מען געפינען א פרוכטבארען באָדען אין אמעריקא, און גערעטענישען פון 30 ביז 40 בושעל, מוז מען געהן אין די אלטע מזרח־שטאאטען, וואו דער באָדען ווערט געמאכט פון מענשליכע הענד.*

* ל. ד. לאָווערן האָט אָנגעוויזען נאָך מיט 50 יאָהר צוריק, אז די שטאאטען זיינען דאמאָלסט געווען די הויפּט אימפּאָרטירער פון גואנאָ (די מיסט פון ים־פויגלען, וואָס קומען פון פּערו.) אין יאָהר 1854 האָבען זיי שוין אימפּאָרטירט אָט די נאַטירליכע מיסט כמעט אַזויפיעל ווי ענגלאַנד, און זיי האָבען אויסערדעם געהאַט 62 פאַבריקען פון קינסטליכע

דאָס אייגענע קען מען זאָגען וועגען די טראַנספּאָרטען פון אַמעריקאַנער פלייש. שעפּפלע האָט אָנגעוויזען, אז די גרויסע מאַסע פיה, וואָס ווערט דערמאָנט אין דעם צענזוס פון בהמות אין די פעראייניגטע שטאַאַטען, זיינען ניט אויסגעהאָדעוועט געוואָרען אין די פּרעירים, נאָר אין די שטאַהלען פון די פאַרמערס, אויפ'ן זעלבען אופן ווי אין אייראָפּאַ. אין די דאָזיגע פּרעירים האָט ער געפונען בלויז איין עלפטען טייל פון די אַמעריקאַנער בהמות, איין פינפטעל פון די שעפּסען און אַן איין־און־צוואַנציג־סטעל פון די שוויינען.* אזוי ווי וועגען א נאַטירליכער פּרוכטבאַר־קייט" איז ניטאָ וואָס צו רעדען, מוזען מיר זוכען די געזעלשאַפט־ליכע אורזאַכען, און מיר געפינען זיי, פאַר די מערב־שטאַאַטען, אין דער ביליגקייט פון לאַנד און אין דער געהעריגער אָרגאַניזירונג פון דער פּראָדוקציאָן, און פאַר די מזרח־שטאַאַטען — אין דעם שנעלען פאָרטשריט פון דער *אינטענסיווער* לאַנדווירטשאַפט.

עס פערשטעהט זיך, אז די קולטור־מעטאָדען מוזען זיך אונ־טערשיידען לויט די פערשיידענע אומשטענדען. אין די ברייטע פּרעירים פון צפון־אַמעריקא, וואו מען האָט געקענט *קויפען* לאַנד פאַר 8 ביז 40 שילינג דעם אַקער, און וואו מען האָט געקענט אָבגעבען גאַנצע שטרעקען פון 100 ביז 150 קוואַ־ראַט מייל פאַר דער קולטיווירונג פון ווייץ, זיינען אָנגעווענדט געוואָרען בעזונדערע מעטאָדען פון קולטיווירונג, און די רעזולטאַטען זיינען געווען גלענצענדע. דאָס לאַנד האָט מען געקויפט — ניט געדונגען. אין הערבסט האָט מען צונויפגעבראַכט גאַנצע טאַבונעס פערד, און מען האָט געאַקערט און געזעעט מיט ריעזען־אַקערן און זעע־מאַשינען. דאַן האָט מען די פערד אַוועקגעטריבען זיך פיטערן

גואַנאָ, וועלכע האָבען פּראָדוצירט 16 מאָל אַזויפיעל וויפיעל זיי האָבען אימפּאָרטירט. זעה אויך ראָנאַ'ס „אַגריקולטור אין די פערא. שטאַאַטען" (פראַנצ.), 1881; לעקוטאָ, „לע בלע"; דזש. ר. דאדזש „יעהרליכען בעריכט פון אַמעריקאַנער העפּאַרטמענט פון אַגריקולטור" (ענגליש) פאַר די יאָהרען 1885 און 1886. שעפּפלע'ס ווערק איז אויך רעזומירט געוואָרען אין שמאָלער'ס „יאָהרבוך".

* זעה אויך דזש. ר. דאדזש „פאַרם ענד פעקטאָרי", ניו יאָרק, 1884.

אין די בערג; די מענשען האָט מען אוועקגעשיקט, און אויפ׳ן פאַרם איז נאָר געבליבען איין מענש, אמאָל צוויי אָדער דריי מענשען איבער׳ן ווינטער. ווען דער פריהלינג איז אָנגעקומען, האָבען די אַגענטען פון די לאַנד־אייגענטימער זיך אוועקגעלאָזט איבער די שיינקען פון הונדערטע מיילען ארום און אָנגעדונגען ארבייטער און טרעמפּס, — וועלכע אייראָפּאַ בעזאָרגט די והותר — פאַר דער גערעטעניש. גאַנצע באַטאַליאָנען מענשען האָט מען אָנגעשלעפּט אין די ווייץ־פעלדער און זיי האָבען דאָרטען געלאַגערט; די פערד האָט מען צוריקגעבראַכט פון די בערג, און אין איינער אָדער צוויי וואָכען האָט מען אָבגעשניטען די תבואה, אויסגעדראָשען, אויסגעלוסטערט, אָנגעשאָטען אין זעק מיט ספּעציעלע מאַשינען, און אוועקגעשיקט צום נעהנטסטען עלעוואַטאָר, אָדער דירעקט אויף די שיפען, וועלכע האָבען עס אוועקגעשיקט קיין אייראָפּאַ. פאַרטיג געוואָרען, האָט מען די מענשען ווידער משלח געווען, די פערד צוריק אוועקגעטריבען אויף די פיטער־פעלדער אָדער אויספערקויפט, און אויפ׳ן פאַרם זיינען ווידער געבליבען נאָר א פּאָר מענשען.

די גערעטעניש פון יעדען אקער איז געווען א קליינע, די מאשינעריע איז געווען אזוי פערפאָלקאָמט, אז איין מענשען׳ס 300 טעג ארבייט האָבען אויף דעם אופן פּראָדוצירט פון 200 ביז 300 פערטעל ווייץ. מיט אַנדערע ווערטער: יעדער מענש האָט אין איין טאָג — אזוי ווי דעם שטח פון לאַנד איז ניטאָ וואָס צו רעכענען — פּראָדוצירט זיין ברויט־שפּייז פאַר א גאַנצען יאָהר (8½ בושל ווייץ). און נעהמענדיג אין בעטראַכט די גאַנצע שפּעטיגערע ארבייט, איז אויסגערעכענט געוואָרען, אז די ארבייט פון 300 מענשען אין איין איינציגען טאָג האָט געליפערט די פערברויכער אין שיקאַגאָ גאָר די מעהל, וואָס 250 פערזאָן דאַרפען האָבען פאַר זייער יעהרליכער שפּייז. עס קומט אויף דעם אופן אויס, אז אין שיקאַגאָ פאָדערט זיך 12½ שטונדען ארבייט צו בעזאָרגען איין מענשען מיט זיין יעהרליכען זאַפּאַס פון ווייצען־מעהל.

אונטער די ספּעציעלע אומשטענדען פון ווייטען מערב איז דאָס זיכער געווען א פּאַסענדע מעטאָדע ווי צו פערגרעסערען מיט איין מאָל די ווייץ־אוצרות פון דער מענשהייט. די מעטאָדע האָט פערענטפערט די אויפגאַבע בעת עס האָבען זיך געעפענט גרויסע

טעריטאָריעס פון אונבעזעצטען לאַנד פאַר מענשליכער טהעטיג־קייט. אָבער אייביג האָט זי עס ניט געקענט פערענטפערען. אונטער אַזאַ סיסטעם פון בעאַרבייטונג איז דער באָדען באַלד ערשעפּט געוואָרען, די גערעטעניש איז געפאַלען, און מען האָט באַלד זיך געמוזט נעהמען פאַר אַן אינטענסיווער אַגריקולטור (וועלכע בעצוועקט ארויסצובעקומען גרויסע גערעטענישען אויף אַ בעגרענצטען שטח). אַזוי האָט פּאַסירט אין אייאָווא אין יאָהר 1878. ביז יענעם יאָהר איז אייאָווא געווען אַ גרויסער צענטער פון ווייץ־פּראָדוקציאָן לויט דער אָקאָרשט געשילדערטער מעטאָדע. אָבער דער באָדען איז שוין געוואָרען אויסגעשעפּט, און ווען עס איז געקומען אַ קראַנקהייט, האָבען די ווייץ־פלאַנצען ניט געהאַט קיין קראַפט איהר בייצוקומען. אין עטליכע וואָכען איז די גאַנצע ווייץ־גערעטעניש, וואָס האָט געזאָלט אריבערשטייגען אַלע פרי־הערדיגע ווייץ־גערעטענישען, רואינירט געוואָרען: מעהר ווי 8 ביז 10 בושל שלעכטע ווייץ פער אַקער האָט מען ניט געקענט אָבשניי־דען. דער פּועל יוצא איז געווען, אַז מען האָט געמוזט די „ריעזען־פאַרמס" צוברעקלען אויף קליינע פאַרמס, און די אייאָווא פאַרמערס (נאָך אַ שרעקליכען קריזיס פון קורצען דויער — אין אַמעריקא געהט אַלץ שנעל) האָבען זיך גענומען פאַר אינטענסיווע קולטור. איצטער שטעהען זיי שוין ניט אָב אין ווייץ־קולטור לגבי פראַנק־רייך, דען זיי ברייננגען אויף אַרויס אַ דורכשניט פון 16½ בושל פער אַקער, אויף אַ שטח פון מעהר ווי 2 מיליאָן אַקער, און זיי וועלען באַלד נאָך שטייגען ווייטער. סיי ווי, מיט דער הילף פון בעמיסטיגונג און פערבעסערטע מעטאָדען פון פאַרמעריי, קאָנקו־רירען זיי אויסגעצייכענט מיט די ריעזען־פאַרמס פון ווייטען מערב.

דער פאַקט איז, אַז שעפּפלע, זעמלער, עטקען און פיעלע אַנדערע שרייבער האָבען אָנגעדייטעט פיעלע מאָל, אַז דער כח פון דער אַמעריקאַנער קאָנקורענץ ליעגט ניט אין איהרע ריעזען־פאַרמס, נאָר אין די אונצעהליגע קליינע פאַרמס, אין וועלכע ווייץ ווערט פּראָדוצירט אויף'ן זעלביגען אופן ווי אין אייראָפּא — ד. ה. מיט בעמיסטיגונג — נאָר בעסער אָרגאַניזירט, מיט לייכטערע געלעגענהייטען צו פערקויפען, און די פאַרמערס זייגען ניט געצוואונגען אוועקצוגעבען דעם לענדלאָרד אַ דריטען טייל אָדער נאָך מעהר פון דעם פרייז, וואָס זיי בעקומען פאַר יעדען פערטיל

ווייץ. אָבער דעם גאַנצען אמת וואָס שטעקט אין אַט דער מיינונג האָב איך ניט איינגעזעהן, ביז וואַנען איך האָב אַליין ניט געמאַכט א טור איבער די פּרעירים פון מאַניטאָבאַ, אין יאָהר 1897, און פון אָהייאָ אין יאָהר 1901. די 15 ביז 20 מילאָן בושל ווייץ, וואָס ווערען יעהרליך עקספּאָרטירט פון מאַניטאָבאַ, ווערען כמעט אינ־גאַנצען פּראָדוצירט אין פאַרמס פון איינע אָדער צוויי „קוואָרטער סעקשאָנס" —, ד. ה. פון 160 און 320 אַקער. געאַקערט ווערט אויפ'ן געוועהנליכען אופן און אין די גרעסטע מעהרהייט פעלען קויפען די פאַרמערס די שנייד־ און בינד־מאַשינען זיך פעראייני־גענדיג אין גרופּען פון פיער. די דרעשמאַשין דינגט דער פאַרמער אויף א טאָג אָדער צוויי און פיהרט אָב זיין ווייץ צום עלעוואַטאָר מיט זיינע אייגענע פערד, אָדער גלייך צו פערקויפען, אָדער צו האַלטען עס דאָרטען פאַר א מאָנאַט אָדער לענגער, אויב ער האָט ניט נויטיג גלייך דאָס געלד און האָט אַן אויסרעכענונג צו קריגען שפּעטער א בעסערען פּרייז. קורץ, אין מאַניטאָבאַ וואַרפט זיך ספּעציעל דער פאַקט אין די אויגען, אַז אפילו אונטער א סיסטעם פון שאַרפער קאָנקורענץ האָט די מיטעלמעסיגע פאַרם אינגאַנצען בעזיעגט די אַלטע ריעזען־פאַרם, און אַז עס איז ניט די מעטאָדע פון פּראָדוצירען ווייץ אויף א גרויסען מאָסשטאַב, וואָס בעצאָהלט זיך אמבעסטען. עס איז אויך העכסט אינטערעסאַנט צו בעמער־קען, אַז טויזענדער און טויזענדער פאַרמערס פּראָדוצירען בערג מיט ווייץ אין די קאַנאַדער פּראָווינץ פון טאָראָנטאָ און אין די מזרח־שטאַאַטען, הגם דאָס לאַנד איז גאָר ניט קיין פּרעירי־לאַנד און די פאַרמס זיינען בדרך כלל גאַנץ קליינע.

די קראַפט פון דער אַמעריקאַנער קאָנקורענץ ליעגט, הייסט עס, ניט אין דער מעגליכקייט צו האָבען הונדערט אַקער אין איין שטרעקע פערזעעט מיט ווייץ. איהר כח ליעגט אין דעם, וואָס דער פאַרמער איז דער אייגענטימער פון באָדען, אין דעם סיסטעם פון קולטיווירונג, וואָס איז צוגעפּאַסט צום כאַראַקטער פון לאַנד, אין דעם ברייט־ענטוויקעלטען גייסט פון אַסאָציאַציע, און ענד־ליך אין די פיעלע אינסטיטוציעס און מנהגים, וואָס האָבען דעם צוועק אויפצוהויבען דעם אַגריקולטוריסט און זיין פּראָפעסיאָן אויף א הויכער שטופע, וואָס אין אייראָפּאַ איז דאָס ניטאָ.

אין אייראָפּאַ האָבען מיר לגמרי קיין בעגריף ניט פון דעם

וואָס ווערט געטאָן אין די שטאַאַטען און אין קאַנאַדאַ פאַר די אינטערעסען פון אַגריקולטור. אין יעדען אַמעריקאַנער שטאַאַט און אין יעדען בעזונדערען געגענד פון קאַנאַדאַ געפינט זיך אַן עקספּערימענטאַלע פאַרם, און אַלע ערשטע עקספּערימענטען מיט נייע סאָרטען ווייץ, האָבער, גערשטען, פוטער פאַר פיה און פּרוכטען, וועלכע דער פאַרמער אין איירָאָפּאַ מוז דאָס רוב מאַכען אַליין, ווערען דאָרט געמאַכט אונטער די בעסטע וויסענשאַפטליכע בעדינגונגען, צוערשט אויף אַ קליינעם מאָסשטאַב און דערנאָך אויף אַ גרויסען. די רעזולטאַטען פון די אַלע אונטערזוכונגען און עקספּערימענטען ווערען ניט נאָר געמאַכט צוגענגליך פאַר דעם פאַרמער, וועלכער וויל פון זיי לערנען, נאָר מען ברייינגטזיי צו איהם און מען צווינגט איהם, אַזוי צו זאָגען, זיי צו שענקען זיין אויפמערקזאַמקייט מיט אַלע מעגליכע מיטלען. די „בולעטענען“ פון די עקספּערימענטאַלע סטאַנציעס ווערען פערטיילט אין הונדערטע טויזענדער עקזעמפּלאַרען; די וויזיטען צו די פאַרמס זיינען אַזוי אָרגאַניזירט, אַז טויזענדער פאַרמערס זאָלען קענען בעזוכען די „סטאַנציעס“ יעדען יאָהר און ספּעציאַליסטען זאָלען זיי בעווייזען די רעזולטאַטען, וואָס מען האָט בעקומען סיי מיט נייע סאָרטען פּלאַנצען, סיי דורך פערשיידענע נייע מעטאָדען פון בעאַרבייטונג. עס ווערט אָנגעפיהרט אַזאַ גרויסע קאָרעספּאָנדענץ מיט די פאַרמערס, אַז אין אָטטאַוואַ צ. ב. ש. שיקט די עקספּערימענטאַלע פאַרם אַרויס יעדען יאָהר אַ הונדערט טויזענד בריעף און פּאַקעטען. יעדער פאַרמער קען בעקומען פריי פינף פונט זריעה פון יעדען סאָרט תבואה, וועלכע קענען איהם געבען אויף'ן נעקסטען יאָהר די נויטיגע זריעה צו פערזעען עטליכע אַקער. און ענדליך ווערען אָבגעהאַלטען אין יעדען קליינעם, פערוואָרפענעם דערפעל פאַרמערס' מיטינגען, אויף וועלכע ספּעציעלע לעקטאָרס, וואָס ווערען אַרויסגעשיקט פון די עקספּערימענטאַלע פאַרמס אָדער פון די לאָקאַלע אַגריקולטור־געזעלשאַפטען, רעדען זיך דורך מיט די פאַרמערס פּשוט און פּראָסט וועגען די רעזולטאַטען פון די פאַראַ־יאָהריגע עקספּערימענטען און ענטדעקונגען בנוגע צו יעדען צווייג פון אַגריקולטור, גערטנעריי, בהמות־האָדעווען, מילךווירטשאַפט און אַגריקולטורעלע קאָאָפּעראַטיוון.*

* נאָך אויסקינפטען וועגען דעם ענין קען מען געפינען אין

די אַמעריקאַנער אַגריקולטור מאַכט ווירקליך אַ גרויסאַרטיגען איינדרוק — ניט אין די ווייץ־פעלדער פון ווייטען מערב, וועלכע ווערען באַלד זיין אַ „זאַך פון דער פערגאַנגענהייט", נאָר מיט דער ענטוויקלונג פון אַ ראַציאָנאַלער אַגריקולטור און פון די קרעפטען וואָס העלפען איהר. לעזט די בעשרייבונג פון אַן אַגריקולטור־אויסשטעלונג — „דהי סטייט'ס פעיר" — אין אַ וועלכען עס איז קליינעם שטעדטעל אין אייאָוואַ, מיט די 70 טויזענד פאַרמערס, וואָס לאַגערען מיט זייערע פאַמיליעס אין געצעלטען די גאַנצע וואָך פון דער אויסשטעלונג, און לערנען, שטודירען, קויפען און פערקויפען, און האָבען הנאה פון לעבען. איהר זעהט אַ *נאַציאָנאַלען* יום־טוב, און איהר פיהלט, אַז איהר האָט דאָ צו טהאָן מיט אַ פאָלק, ביי וועמען די אַגריקולטור פערנעהמט אַ בכבוד'ע פּאָזיציע. אָדער לעזט די פּובליקאַציעס פון די צעהנדליגע עקספּערימענטאַלע סטאַנציעס, וואָס זייערע ראַפּאָרטען ווערען פערטיילט ווייט און ברייט איבער'ן גאַנצען לאַנד און ווערען געלעזען פון די פאַרמערס און דיסקוטירט אויף אונצעהליגע „פאַרמערס' מיטינגען". נעהמט די „פערהאַנדלונגס בעריכטען" און „בולעטענען" פון די אונצעהליגע אַגריקולטורעלע געזעלשאַפטען, ניט קיין „קעניגליכע" נאָר פאָלקסטימליכע; שטודירט די גרויסאַרטיגע אונטערנעהמונגען פאַר בעוועסערונג פון די פעלדער, און איהר וועט פיהלען, אַז די אַמעריקאַנער אַגריקולטור איז אַ וויכטיגע קראַפט, וואָס קאָכט מיט לעבען, וואָס האָט מעהר קיין מורא ניט פאַר די ריעזען־פאַרמס, און

מיינע אַרטיקלען: „סאם רעסאָרסעס אוו קאנאדא" און „ריסענט סייענס" אין „ניינטינטה סענטיורי", יאַנואַר 1898 און אָקטאָבער 1897. איך זעה פון די „עקספּערימענטאל פארמס רעפּאָרטס" פאַר 1909, אַז אין דורכשניט ווערען אויף דעם אופן אַרויסגעשיקט צו די פאַרמערס 38 טויזענד פּראָבען פון זריעות יעדען יאָהר. אין 1909 האָבען מעהר ווי 38 טויזענד פאַרמערס זיך פעראייניגט אין מאַכען עקספּערימענטען בנוגע די לפי ערך־דיגע מעלות פון די פערשיידענע סאָרטען ווייץ, האָבער און גערשטען, וועלכע זיי האָבען פּרובירט. איך דענק, אַז מיין פריינד, דר. וויליאַם סאונדערס איז גאַנץ גערעכט אין זיין בעהויפּטונג, אַז דער דאָזיגער סיסטעם פון בעזאָרגען אַ סך פאַרמערס מיט ביסלעך פון די בעסטע זריעות, האָט פיעל ביי געטראָגען צו פערגרעסערן די פּראָדוקציאָן פון תבואה אין קאַנאַדאַ.

דאַרף ניט ווײנען ווי אַ קינד מען זאָל איהר בעשיצען דורך טאַריף־אָבצאָהלונגען.

אינטענסיווע אַגריקולטור און גערטנערײ זיינען שוין ביי דער צייט פונקט אַזוי פיעל אַ כאַראַקטערצייכען פון באָדען־בעאַרבייטונג אין אַמעריקאַ, ווי זיי זיינען אין בעלגיען. אַזוי ווייט צוריק ווי אין יאָהר 1880 האָבען 9 שטאַאַטען, צווישען וועלכע עס זיינען געוועזן דזשאָרדזשיאַ, ווירדזשיניע און די ביידע קאַראָליינאַס, געקויפט פאַר 5⅔ מיליאָן פונט סטערלינג פאַבריצירטע מיסט; און איצטער הערט מען, אַז דער געברויך פון געמאַכטע מיסט האָט זיך אונגעהייער פיעל פערשפּרייט צו מערב־צו. אין אייאָוואַ, וואו ריעזען־פאַרמס האָבען עקזיסטירט מיט 20 יאָהר צוריק, ווערט שוין איינגעפיהרט צו פער־זעען גראָז, און דאָס ווערט שטאַרק רעקאָמענדירט אי פון דעם אייאָוואַ אַגריקולטור־אינסטיטוט, אי פון די פיעלע לאָקאַלע אַגרי־קולטורעלע צייטונגען; בעת אויף די אַגריקולטור־קאָנקורסען ווערען די העכסטע פרייזען געגעבען ניט פאַר עקסטענסיווע פאַרמערײ, נאָר פאַר גרויסע גערעטעגישען אויף קליינע שטרעקען. אַזוי איז דאָ ניט לאַנג, אויף אַזאַ קאָנקורס, אין וועלכען הונדערטע פאַרמערס האָבען זיך בעטייליגט, אָבגעגעבען געוואָרען די ערשטע 10 פרייזען צו 10 פאַרמערס, וועלכע האָבען פון 3 אַקער אַרויסבעקומען פון 262 ביז 346¾ בושל טערקישען ווייץ; ד. ה. פון 87 ביז 115 בושל פער אַקער. דאָס בעווייזט וואוהין דעם אייאָוואַ פאַרמער'ס אַמביציע טרייבט איהם. אין מינעסאָטאַ האָט מען שוין געגעבען פרייזען פאַר גערעטעגישען פון דריי הונדערט ביז עלף הונדערט צוואַנציג בושל קאַרטאָפעל פער אַקער — ד. ה. פון 8¼ ביז 31 טאָן פון יעדען אַקער — בעת דאָס דורכשניט גערעטעניש פון קאַרטאָפעל אין גרויס־בריטאַניען איז נישט מעהר ווי 6 טאָן.

אין דערזעלבער צייט ווערט די האַנדעלסגערטנערײ זעהר פיעל פערשפּרייט אין אַמעריקאַ. אין די גערטנערײען פון פלאָרידאַ זעהען מיר אַזוינע גערעטעגישען ווי 445 ביז 600 בושל ציבעלעס פער אַקער, 400 בושל טאָמאַטאָס, 700 בושל זיסע קאַרטאָפעל, וואָס בעווייזען אַ הויכע ענטוויקלונג פון באָדען־קולטור. וואָס געהערט די טראָק־פאַרמס" (האַנדעלס־גערטנערײ פאַר עקספּאָרט), האָבען זיי פערנומען אין יאָהר 1892 400 טויזענד אַקער; און די פּרוכט־פאַרמס אין די פאָרשטעדט פון נאָרפאָלק, ווירדזשיניע, האָט פּראָפ.

ש. באלטע* בעשריבען אַלס אמת'ע מושטערן פון אַט דעם סאָרט קולטיווירונג — א זעהר הויכער שבח אין מויל פון א פראנצויזישען גערטנער, וועלכער קומט אַליין פון די מושטער־גערטנערייען פון טראָיאַ.

און בעת מענשען אין לאָנדאָן צאָהלען נאָך אַלץ כמעט דעם גאַנצען רונדען יאָהר צוויי פּענס פּאר א קעפּעל סאַלאט (וועלכע זיינען גאַנץ אָפט אימפּאָרטירטע פון פּאריז), האָבען זיי אין שיקאַגאָ און באָסטאָן אזוינע אנשטאַלטען, די איינציגע פון זייער מין אויף דער וועלט, וואו סאַלאט וואקסט אין אונגעהייער גרויסע טרייב־הייזער מיט דער הילף פון עלעקטרישען ליכט. און מיר דארפען ניט פערגעסען, אַז הגם די ענטדעקונג פון „עלעקטרישען וואקסען" איז אייראָפּעאיש (זי שטאמט פון סיעמענס), איז עס געוועזן די קאָרנעל אוניווערזיטעט, וועלכע האָט בעוויזען דורך א רייה עקס־פערימענטען, אַז דאָס עלעקטרישע ליכט איז א פּאָרטרעפליכע הילף צו טרייבען דאָס וואקסען פון די **גרינע** טיילען פון דער פלאַנץ.

קורץ, אמעריקא, וועלכע איז פריהער געוועזן די פיהרערקע ביים פערפּאָלקאָמען די „עקסטענסיווע" אגריקולטור, איז איצט אויך די פיהרערקע פון „אינטענסיווער" אָדער געטריבענער אגריקולטור. אין אָט דער פעהיגקייט פון צופּאסען זיך ליעגט די ווירקליכע קראפט פון דער אמעריקאַנער קאָנקורענץ.

---

* „גערטנעריי אין די 5 טיילען פון דער וועלט" (פראַנצ.), פּאַריז, 1895.

קאַפּיטעל IV

די מעגליכקייטען פון אַגריקולטור.

(פאָרטגעזעצט)

מאַלטהוס'עס לעהרע. — פאָרטשריט אין פּראָדוצירען ווייץ. — מזרח־פלאַנדערן. — קאַנאַל־אינזלען. — קאַרטאָפעל־גערטענערישען, פּרי־הער און איצטער. — בעוועסערונג. — מאַיאָר האַללעט'ס עקספּערי־מענטען. — געפלאַנצטער ווייץ.

ניט פיעל ביכער האָבען געהאַט אַזאַ פערדערבליכען איינפלוס אויף דער אַלגעמיינער ענטוויקלונג פון עקאָנאָמישען געדאַנק, ווי עס האָט געהאַט מאַלטהוס'עס אָבהאַנדלונג „דער פּרינציפּ פון בעפעלקערונג" דריי דורות נאָכאַנאַנד. ווי אַלע ביכער, וואָס האָבען געהאַט וואָסער עס איז איינפלוס, איז עס ערשיענען גראָד אין דער ריכטיגער צייט און האָט רעזומירט די אידעען, וואָס האָבען זיך ארומגעטראָגען אין די קעפּ פון דער רייכער מינאָריטעט. פּונקט אין דער צייט, ווען די אידעען פון גלייכהייט און פרייהייט, וואָס זיינען אויפגעוועקט געוואָרען פון דער פראַנצויזישער און אַמעריקאַנער רעוואָלוציעס, האָבען נאָך געהאַט אָנגעפילט דעם גייסט פון די אָרימע, אָבער האָבען שוין דערעסען די רייכע קלאַסען, וועלכע האָבען פריהער זיך ארומגעשפּיעלט ווי אַמאַטאָרען אויף די דאָזיגע געביטען, איז געקומען מאַלטהוס מיט דער בעהויפּטונג, אַלס ענט־פער אויף גאָדווינ'ען, אַז קיין גלייכהייט איז ניט מעגליך; אַז די געזעלשאַפטליכע אינסטיטוציעס זיינען ניט שולדיג אין די אָרימ־קייט פון די מאַסען, וואָרים די אָרימקייט איז אַ נאַטירליכעס ג ע ז ע ץ. די בעפעלקערונג, האָט ער געשריבען, וואַקסט צו־שנעל און די וואָס קומען שפּעטער געפינען קיין פּלאַץ ניט ביים סעודה־טיש פון דער נאַטור; און דאָס דאָזיגע געזעץ קען ניט איבערגעמאַכט ווערען דורך אַן ענדערונג אין די אינסטיטוציעס. אויף אַזאַ אופן האָט ער געגעבען די רייכע אַ מין וויסענשאַפטליכען ארגומענט אנטקעגען די אידעען פון גלייכהייט; און מיר ווייסען, אז הגם יעדע הערשאַפט איז געבויט אויף מאַכט, הויבט אָבער די מאַכט

גופא אָן צו שאַקלען זיך, אזוי באַלד ווי זי שטיצט זיך ניט מעהר אויף א שטאַרקען גלויבען אין איהר אייגענער גערעכטיגקייט. וואָס בעטרעפט די פּרימערע קלאַסען — וועלכע פיהלען אַלעמאָל דעם איינפלוס פון די געדאַנקען, וואָס געהען ארום אין א געוויסער צייט צווישען די רייכערע קלאַסען — האָט עס פון זיי אוועקגערויבט די קלענסטע האָפענונג אויף א פערבעסערונג. עס האָט זיי געמאַכט צווייפלען אין די הבטחות פון די סאָציאַלע רעפאָרמער; און ביז אויף היינטיגען טאָג האָבען אפילו די העכסט פאָרטגעשריטענע רעפאָרמער אַליין ספיקות וועגען דער מעגליכקייט צופריעדען־צו־שטעלען אַלעמענס בעדערפעניסען, אין פאַל עס זאָל זיין א פאָדערונג פאַר זייער בעפריעדיגונג, און א צייטווייליגער וואוילשטאַנד פון די אַרבייטער זאָל אַרויסרופען א שנעלע פערמעהרונג פון דער בעפעל־קערונג.

די וויסענשאַפט איז עד היום געבליבען אָנגעשטעקט מיט מאַלטהוס׳עס לעהרען. די פּאָליטישע עקאָנאָמיע בויט נאָך אַלץ איהרע אַרגומענטען אויף דעם גרונד־געדאַנק, וואָס זי איז מודה בשתיקה, אז עס איז אונמעגליך שנעל צו פערגרעסערען די פּראָדוק־טיווע קרעפטען פון א פאָלק און אויף דעם אופן בעפריעדיגען אַלע בעדערפעניסען. אָט דער פּאָסטולאַט (אונבעשטריטענער געדאַנק) שטעהט א ניט־אָבגעפרעגטער אין הינטערגרונד פון אַלץ וואָס די פּאָליטישע עקאָנאָמיע, סיי די קלאַסישע, סיי די סאָציאַליסטישע, האָט צו זאָגען וועגען טויש־ווערטה, שכירות, פערקויף פון אַרבייטס־קראַפט, רענטע, אומזאַץ און פערברויך. די פּאָליטישע עקאָנאָמיע הויבט זיך קיינמאָל ניט אויף העכער איידער די השערה אז ד ע ר ז א פּ א ס פ ו ן ל ע ב ע נ ס מ י ט ל ע ן א י ז ב ע ש ר ע נ ק ט א ו ן נ י ט ־ ג ע נ י ג ע נ ד ; זי נעהמט עס אָן ווי א בעוויזענע זאַך. און אַלע טעאָריעס, וואָס זיינען פערבונדען מיט פּאָליטישער עקאָנאָמיע, האַלטען זיך אָן דעמזעלביגען פאַלשען פּרינציפּ. כמעט אַלע סאָציאַליסטען זיינען אויך מודה אין דעם דאָזיגען פּאָסטולאַט. יאָ, אפילו אין דער ביאָלאָגיע (וועלכע איז איצט אזוי ענג צונויפגע־וועבט מיט דער סאָציאָלאָגיע) האָבען מיר ניט לאַנג צוריק געזעהן, ווי די טעאָריע פון דער פערענדערליכקייט פון די מינים האָט בעקומען א גאַנץ־אונדערוואַרטעטע שטיצע פון דעם, וואָס דאַרווין און וואָללייס האָבען זי פערבונדען מיט מאַלטהוס׳עס גרונד־אידעע,

אַז די נאַטירליכע קוואַלען מוזען אונפערמיידליך בלייבען באַנקראָט, ווען עס האַנדעלט זיך וועגען שאַפען די לעבענסמיטלען פאַר די שנעל זיך־פערמעהרענדע בעלי־חיים און פלאַנצען. קורץ, מיר קענען זאָגען, אַז מאַלטהוס'עס טעאָריע איז, דערמיט וואָס זי האָט געגעבען די בעהאַלטענע פערלאַנגען פון די בעזיצענדע קלאַסען אַ כלומרשט־וויסענשאַפטליכע פאָרם, געוואָרען דער פונדאַמענט פון אַ גאַנצען סיסטעם פון אַ פּראַקטישער פילאָזאָפיע, וואָס פילט אָן די מוחות פון די געבילדעטע ווי פון די ניט־געבילדעטע, און ווירקט צוריק (ווי יעדע פּראַקטישע פילאָזאָפיע ווירקט אַלעמאָל) אויף דער טעאָרעטישער פילאָזאָפיע פון אונזער יאָהרהונדערט.

אמת, דער מורא'דיגער וואוקס פון דעם מענשען'ס פּראָדוקטיווע קרעפטען אויפ'ן אינדוסטריעלען געביט, זינט ער האָט איינגעשפּאַנט אין זיין דיענסט דאַמף און עלעקטריציטעט, האָט אביסעל צוטרייסעלט מאַלטהוס'עס לעהרע. אינדוסטריעלע רייכטימער ז ײ נ ע ן געוואַקסען אין אַזאַ ערך, אַז קיין מעגליכע פערמעהרונג פון דער בעפעלקערונג קען זיי ניט דעריאָגען, און זיי ק ע נ ע ן וואַקסען מיט נאָך מעהר שנעלקייט. אָבער די אַגריקולטור ווערט נאָך אַלץ בעטראַכט אַלס די פעסטונג פון דער מאַלטהוזיאַנישער כלומרשט־פילאָזאָפיע. די נייעסטע אויפטואונגען פון דער אַגריקולטור און האָרטיקולטור (גערטנעריי) זיינען ניט גענוג גוט בעקאַנט; און בעת אונזערע גערטנער זיינען מבטל דעם קלימאַט און דעם ברייט־גראַד, אַקלימאַטיזירען סוב־טראָפּישע פלאַנצען, קריגען ארויס עטליכע גערטענישען אַ יאָהר אָנשטאָט איינס, און מאַכען אַליין דעם באָדען, וואָס זיי ברויכען פאַר יעדער בעזונדער קולטיווירונג, האַלטען זיך אונזערע עקאָנאָמיסטען נאָך אַלץ ביי זייערס, אַז די אויבערפלעך פון דער ערד איז בעשרענקט, און על אחת כמה וכמה איהרע פּראָדוקטיווע קרעפטען. זיי בעהויפּטען נאָך אַלץ, אַז אַ בעפעלקערונג, וואָס זאָל זיך פערדאָפּלען אַלע דרייסיג יאָהר, וואָלט באַלד זיך דאַרפען רעכענען מיט אַ דוחק אין די נויטיגע מיטלען צום לעבען!

אין דעם פאָריגען קאַפּיטעל זיינען שוין אָנגעגעבען געוואָרען איניגע פאַקטען צו בעווייזען, וואָס מען ק ע ן בעקומען פון דעם באָדען. אָבער וואָס טיעפער מען לאָזט זיך אריין אין דעם ענין,

ענטדעקט מען אַלץ נייערע און מעהר אויפפאַלענדע פאַקטען, און אַלץ מעהר ווייזט זיך אַרויס, אַז די סכנות, פאַר וועלכע מאַלטהוס האָט מורא געהאַט, האָבען ניט קיין ממשות.

מיר וועלען אָנפאַנגען מיט אַ ביישפּיעל פון קולטיווירונג אויפ'ן פרייען פעלד — מיט דער קולטיווירונג פון ווייץ; און דאָ שטויסען מיר זיך אָן אויף דעם פאָלגענדען אינטערעסאַנטען פאַקט. אין דער־זעלביגער צייט וואָס מיר הערען אַזוי אָפט, אַז די ווייץ־קולטיווירונג בעצאָהלט זיך ניט, און ענגלאַנד פערקלענערט מחמת דעם פון יאָהר צו יאָהר דעם שטח פון איהרע ווייץ־פעלדער, זעהען מיר אַז די פראַנצויזישע פּויערים פערגרעסערען נאָכאַנאַנד דעם ווייץ־שטח, און דאָס טהוען אַממעהרסטען יענע פּויערשע פאַמיליעס, וועלכע בעאַרבייטען אַליין דאָס לאַנד וואָס געהערט צו זיי. אין פערלויף פון 19טען יאָהרהונדערט האָבען זיי כמעט פערדאָפּעלט דעם שטח פון ווייץ, אַזוי גוט ווי דאָס גערעטעניש פון יעדען אַקער, אַזוי אַז זיי האָבען כמעט פערפיערפאַכט די סומע ווייץ, וואָס איז פּראָדו־צירט געוואָרען אין פראַנקרייך.*

אין דערזעלביגער צייט האָט זיך די בעפעלקערונג פערמעהרט בלויז אויף 41 פּראָצענט. עס קוימט אַלזאָ אויס, אַז דער ערך אין וועלכען דאָס ווייץ־גערעטעניש האָט זיך פערגרעסערט, איז געווען 6 מאָל אַזוי פיעל ווי דער ערך אין וועלכען די בעפעלקערונג האָט זיך פערגרעסערט; אָבוואויל די בעאַרבייטונג פון דער ערד איז די גאַנצע צייט געהינדערט געוואָרען דורך אַ רייהע ערנסטע שטערונגען — שטייערן מיליטער־דיענסט, די אָרימקייט פון די פּויערים, און אַפילו (ביז דעם יאָהר 1884) אַ שטרענגער פערבאָט אויף אַלערליי

* טיססעראַנ'ס אונטערזוכונגען קענען רעזומירט ווערען ווי פאָלגט:

די יאָהרען	בעפעלקערונג אין מיליאָנען	אַקער פערזעעט מיט ווייץ	דורכשניטס גע־רעטעניש אין בושלס פער אַקער	דאָס ווייץ גערעטעניש אין בושלס
1789	27.0	9,884,000	9	87,980,000
1831-41	33.4		15	194,225,000
1882-88	38.2		18	311,619,000

פעראייניגונגען צווישען די פויערים.* מען מוז אויך בעמערקען, אז אין משך פון דיזעלביגע הונדערט יאָהר, און אפילו אין די לעצטע 50 יאָהר, האָבען די האַנדעלסגערטנעריי, פרוכט־קולטיווירונג און די קולטיווירונג פאַר אינדוסטריעלע צוועקען זיך זעהר שטאַרק ענטוויקעלט אין פראַנקרייך; אזוי אז עס וואָלט גאָר ניט זיין קיין גוזמא צו זאָגען, אז די פראַנצויזען בעקומען איצטער פון זייער באָדען וועניגסטענס זעקס אָדער זיבען מאָל אזוי פיעל איידער זיי האָבען בעקומען א הונדערט יאָהר צוריק. די „לעבענסמיטלען", וואָס מען קריגט אַרויס פון דעם באָדען, האָבען אויף דעם אופן זיך פערמעהרט פופצעהן מאָל שנעלער איידער די בעפעלקערונג.

אָבער דעם ערך פונ'ם פאָרטשריט אין דער אַגריקולטור קען

* אין אַן אונלענגסטיגער ווערטה־אָבשאַצונג קומט הערר אָזשע־לאַריבע („די ענטוויקלונג פון פראַנצויזישער אַגריקולטור", פאַריז, 1912) צו די פאָלגענדע ציפער: —

יאָהרען	אַקער פערזעעט מיט ווייץ	יאָהרען	אַקער פערזעעט מיט ווייץ
1862	18,430,000	1900	16,960,000
1882	17,740,000	1910	16,190,000
1892	17,690,000	—	———

דאָס דורכשניט גערעטעניש פאַר יעדע 10 יאָהר זינט 1834 ווערען אָנגעגע־בען ווי פאָלגט: —

יאָהרען	צאָהל בושלם	יאָהרען	צאָהל בושלם
1834-43	190,800,000	1884-95	294,700,000
1856-65	272,900,000	1896-1905	317,700,000
1876-85	279,800,000	1906-09	333,400,000

דאָס ווייץ־גערעטעניש האָט אויף דעם אופן זיך פערגרעסערט אין 75 יאָהר אויף 74 פראָצענט, בעת די בעפעלקערונג האָט זיך פערגרעסערט בלויז אויף 20 פראָצענט. פאַר קאַרטאָפעל איז דער וואוקס נאָך גרעסער: בעת אין 1882 זיינען געוואַקסען 198 מיליאָן, 800 טויזענד צענטנער, איז אין 1909 דאָס גערעטעניש שוין געווען 328 מיליאָן, 300 טויזענד צענטנער; דער דורכשניט פער אַקער איז געשטיגען פון 148 צענטנער אין 1882 אויף 212 צענטנער אין 1909.

מען נאָך בעסער זעהן דעריין ,וואָס עס איז געשטיגען דער מאָס־
שטאַב פון די פּאָדערונגען, וועלכע מען שטעלט איצט דער קולטיווי־
רונג פון באָדען. א דרייסיג יאָהר צוריק האָבען די פראַנצויזען
געהאַלטען א גערעטעניש פאר זעהר א גוטס, ווען עס האָט געגעבען
22 בושל פער אקער; די איצטיגע פּאָדערונג אָבער פון דעמזעלביגען
באָדען איז ווייניגסטענס 33 בושל; אויף דעם בעסטען באָדען איז
דאָס גערעטעניש א גוטס, ווען עס גיט פון 43 ביז 48 בושל, און
אָפטמאָל בעקומט מען אפילו אזוי הויך ווי 55 בושל פער אקער.*
עס זיינען פאראן גאנצע לענדער — העססען צ. ב. ש. — וועלכע
זיינען צופריעדען נאָר דאַן, ווען דער דורכשנים גרייכט 37
בושל, אָדער דענעמארק, וואו דאָס דורכשנים־גערעטעניש (1910—
1908) איז 41 בושל פער אקער (44 בושל אין יאָהר 1910).** וואָס
נעהערט די עקספּערימענטאלע פארמס אין צענטראל־פראנקרייך,
פּראָדוצירען זיי יאָהר־איין יאָהר־אויס, איבער גרויסע שטרעקען,
41 בושל פער אקער; און א צאָהל פארמס אין צפון־פראנקרייך
גיבען רעגעלמעסיג פון יאָהר צו יאָהר פון 55 ביז 68 בושל פער אקער.
אָפטמאָל האָט מען ארויסבעקומען אפילו אזוי פיעל ווי 80 בושל
אויף בעשרענקטע שטרעקען אונטער ספּעציעלע אויפּפּאַסונג.***
אין פאקט, פּראָפ. גראַנדאָ האַלט עס פאר א בעוויזענע זאך, אז ווען
מען זאָל קאָמבינירען אייניגע מעטאָדען צוזאמען, ווי בענוצען אויס־
געוועהלטע זריעה, זעען אין רייהען און מיסטיגען אויף א געהעריגען
אופן, קענען די גערעטענישען פיעל פערגרעסערט ווערען איבער

---

* גראַנדאָ, „אַגראָנאָמישע עטיודען“, 2טע סעריע, פּאַריז, 1888.

** אָבוואויל 36 פּראָצענט פון קולטיווירטען שטח איז פערזעעט מיט
תבואות, זיינען אין דענעמאַרק געווען אין יאָהר 1910 2,253,980 שטיק
פיה, אַנקעגען 1,238,900 אין יאָהר 1871, און 1,470,100 אין יאָהר 1882.

*** ריעזלער, „פיזיאָלאָגיע און קולטור פון תבואה“ (פראַנצ.),
פּאַריז, 1886. נעהמענדיג דאָס גאַנצע ווייץ־גערעטעניש פון פראַנקרייך
זעהען מיר, אַז מען האָט געמאַכט דעם פאָלגענדען פאָרטשריט: אין 1872-81
איז דאָס דורכשנים־גערעטעניש געווען 16½ בושל פער אַקער. אין 1882-90
האָט עס געגרייכט 17 מיט נייןן־צעהנטעל בושל פער אַקער. א פערמעהרונג
פון 14% אין צעהן יאָהר. (פּראָפ. ס. וו. גאַראָלאַ, „די תבואות“ (פראַנצ.),
ז. 70 און ווייטער.)

דעם בעסטען איצטיגען דורכשניט, און די קאָסטען פון פּראָדוקציאָן קענען אין דערזעלביגער צייט פערקלענערט ווערען אויף 50 פּראָצ. דורך דעם געברויך פון ניט קיין טייערע מאשינעריע: שוין ניט צו רעדען פון טייערע מאשינען, ווי דער דאמף־אקער אָדער די פּולווע־ריזאַטאָרס, מיט וועלכע מען קען מאכען יעדען באָדען וואָס מען דארף פאר יעדער בעזונדערער קולטיווירונג. צייטענווייז בענוצט מען זיי שוין איצטער דאָ און דאָרט, און זיי וועלען זיכער איינגעהן אין אלגעמיינעם געברויך, אזוי שנעל ווי די מענשהייט וועט פיהלען דאָס בעדערפעניש שטארק צו פערגרעסערען איהרע אגריקולטורעלע פּראָדוקטען.

דער פאקט איז, אז א היבשער פּאָרטשריט איז שוין געמאכט געוואָרען אין דער פראנצויזישער אגריקולטור דורך דעם געברויך פון ארבייט־שפּאָרענדע מאשינעריע פאר די לעצטע 25 יאָהר; עס בלייבט נאָך אָבער א זעהר גרויס פעלד פאר ווייטערע פערבעסע־רונגען. אזוי געפינען מיר אז אין יאָהר 1908 האָט פראנקרייך שוין געהאט אין געברויך 25 טויזענד שנייד־מאשינען און 12 הונדערט בינד־מאשינען, אנטקעגען בלויז 180 פון די ערשטע און 60 פון די צווייטע, וואָס זיינען געווען געברויכט אין יאָהר 1882. עס ווערט אָבער אויסגערעכענט, אז עס פאָדערען זיך צו בעפריעדיגען די בעדערפענישען פון דער פראנצויזישער אגריקולטור ניט ווייניגער ווי נאָך 375 טויזענד שנייד־מאשינען און 300 טויזענד מאשינען אויף צו קאָסען היי. דאָס אייגענע מוז מען זאָגען אויך בנוגע דעם געברויך פון געמאכטע מיסטען, בעוועסערונג, פּומפּ־מאשינעריען, און אזוי ווייטער.

ווען מיר האָבען אין זינען די זעהר אונגינסטיגע לאגע, אין וועלכער די אגריקולטור געפינט זיך איבער דער גאנצער וועלט, קענען מיר ניט דערוואַרטען צו זעהן א גרויסען פּאָרטשריט דורכ־געפיהרט אין ווייטע ראַיאָנען. מיר מוזען זיך צופריעדענשטעלען נאָטירענדיג די פּאָרטשריטען, וואָס זיינען דורכגעפיהרט געוואָרען אין בעזונדערע, ספּעציעל בעגינסטיגטע פּלעצער, וואו צוליעב א וועלכער עס איז אורזאַך איז ניט ארויפגעלעגט געוואָרען אויפ'ן ערדארבייטער אזא שווערער צינז־אָבצאָהל, וואָס וואָלט אָבגעשטעלט יעדע מעגליכקייט פון פּראָגרעס.

איין ביישפּיעל אַזעלכען קען מען זעהן אין דעם דיסטריקט סאַפּפעלאָר אין מזרח־פלאַנדערן. אויף א טעריטאָריע אינגאַנצען פון 37 טויזענד אַקער האָט אַ בעפעלקערונג פון 30 טויזענד איינוואוינער, לויטער פּויערים, נאָך מיט 30 יאָהר צוריק ניט נאָר פּראָדוצירט פאר זיך נאַהרונג, נאָר האָט אויך אויסערדעם זיך איינגעקערט צו האַלטען ניט ווענינער ווי 10,720 שטיק פיה, 3,800 שעפּסען, 1,815 פערד און 6,550 חזירים, צו פּראָדוצירען פלאַקס און צו עקספּאָרטירען פערשיידענע אגריקולטור־פּראָדוקטען.* און אין די לעצטע 30 יאָהר האָט זי כסדר אַלץ פערגרעסערט איהרע עקספּאָרטען פון אגריקולטור־פּראָדוקטען.

נאָך א ביישפּיעל פון דעמזעלביגען סאָרט קען מען נעהמען פון די קאַנאַל־אינזלען, וואָס זייערע איינוואוינער האָבען צום גליק ניט געוואוסט פון די מזל־ברכות פון רוימישען געזעץ און גרויס־גרונדבעזיץ, און לעבען נאָך אַלץ אונטער דעם געמיין־רעכט פון נאָרמאַנדיע. דער קליינער אינזעל דזשערסיע, 8 מייל לאַנג און ווענינער ווי 6 מייל ברייט, איז נאָך אַלץ א לאַנד פון אָפענער פעלדקולטיווירונג; אָבער אָבוואוהל ער נעהמט ארום אינגאַנצען בלויז א שטח פון 28,707 אַקער, מיט די פעלזען מיט אַלעמען, שפּייזט ער א בעפעלקערונג פון ארום צוויי איינוואוינער אויף יעדען אַקער, אָדער דרייצעהן הונדערט איינוואוינער אויף יעדען קוואַדראַט־מייל, און עס איז ניטאָ א שרייבער וועגען ערד־ארבייט, וועלכער האָט בעזוכט דעם דאָזיגען אינזעל, וואָס זאָל ניט לויבען דעם וואוילשטאַנד פון די דזשערסיע־פּויערים און די פּאַרטרעפליכע רעזולטאַטען, וואָס זיי בעקומען אויף זייערע קליינע פאַרמס פון 5 ביז 20 אַקער — זעהר אָפט ווענינער ווי 5 אַקער — דורך א ראַציאָנאַלער און אינטענסיווער קולטור.

די מעהרסטע פון מיינע לעזער וועלען וואַהרשיינליך ערשטוינט ווערען ווען זיי וועלען דערהערען, אַז דער באָדען פון דזשערסיע, וועלכער בעשטעהט פון צובראָקעלטען גראַניט און ענטהאַלט ניט קיינע אָרגאַנישע שטאָפען, איז כלל גאָר ניט אזוי שטאַרק פרוכטבאר, און אז זיין קלימאַט, וועלכער איז טאַקע אפילו מעהר זוניג

* אָ. דע קערשאָוו דע דענטערגהען, „די קליינע קולטור פון פלאַנדערן בעלגיען" (פראַנצ.), גאַנד, 1878.

איידער די ענגלישע איזלען, האָט אָבער אַ סך חסרונות, צוליעב דער קליינער סומע זונענהיץ אום זומער און די קאַלטע ווינטען אין פריהלינג. אָבער אזוי איז עס אין דער ווירקליכקייט, און אין אָנהויב פון 19טען י. ה. האָבען די איינוואוינער פון דזשערסיע געלעבט מעהרסטענטיילס אויף אימפּאָרטירטע שפּייז (זעה אָנהאַנג ל). די ערפאָלגען, וואָס זיינען די לעצטע צייט געמאכט געוואָרען אין דזשערסיע, דאַרף מען איינגאַנצען פערדאַנקען דעם סכום אַרבייט, וואָס אַ געדיכטע בעפעלקערונג לעגט אריין אין דעם באָדען; דעם סיסטעם פון גרונד־בעזיץ, איבערגעבונג און פער־ערבונג פון לאַנד, וואָס איז גאַנץ פערשיידען פון די סיסטעמען, וועלכע עקזיסטירען אנדערסוואו; דער בעפרייאונג פון שטאאַט־שטייערן; און דעם פאַקט, וואָס ביז גאַר ניט לאַנג צוריק האָבען זיך נאָך געהאַלטען קאָמונאַלע אינסטיטוציעס, און אייניגע קאָמו־נאַלע געוועהנהייטען און מנהגים פון נעגענזייטיגער שטיצע, וואָס שטאַמען אָב פון זיי, לעבען נאָך ביז אויף היינטיגען טאָג. וואָס נעהערט דער פּרוכטבאַרקייט פון באָדען, ווערט עס טיילווייז געמאַכט פון די ים־גראָזען, וואָס מען קלייבט צונויף פריי אויפ׳ן ברעג פון ים, דערהויפּט אָבער דורך געמאַכטע מיסט, וואָס ווערט פאַבריצירט אין בליידאָן־אָן־טיין פון אַלערליי סאָרטען אָבפאַלען — אפילו פון די ביינער, וואָס מען האָט געבראַכט פון פּלעוונא, און פון מומיפיצירטע קעטץ, וואָס מען ברייננט פון מצרים.

עס איז גוט בעקאַנט, אַז פאַר די לעצטע דרייסיג יאָהר האָבען די דזשערסיע פּויערים און פאַרמערס פּראָדוצירט פריהע קאַרטאָפּעל אויף אַ גרויסען מאָסשטאַב, און אַז זיי האָבען דערגרייכט אויף דעם געביט העכסט צופריעדענשטעלענדע רעזולטאַטען. אזוי ווי זייער הויפּט־צוועק איז אַרויסצובעקומען די קאַרטאָפּעל אזוי פריה ווי מעגליך, ווען זיי קריגען אויפ׳ן וואַג־בריק אין דזשערסיע אזוי הויך ווי 17 און 20 פונט סטערלינג דעם טאָן, פאַנגט זיך אָן דאָס קאַרטאָ־פּעל־גראָבען, אין די אמבעסטען בעשיצטע פּלעצער, אזוי פריה ווי אין די ערשטע טעג פון מאַי, אָדער אפילו סוף אפּריל. אַ גאַנצער סיסטעם פון קאַרטאָפּעל־קולטור, וואָס פאַנגט זיך אָן מיט דעם אויסוואַהל פון די קאַרטאָפּעל־זריעה, מיט געוויסע הכנות צו מאַכען זיי זאָלען אָנהויבען שפּראָצען, מיט אויסקלייבען ריכטיג־בעשיצטע און גוט־סיטואירטע ערד־שטיקער, מיט אויסקלייבען די פּאַסיגע

מיסט, און עס ענדיגט זיך מיט די קאסטענס, אין וועלכע די קארטאָ־פעל לאָזען ארוים שפּראָצען, און וועלכע האָבען נאָך אנדערע ניצליכע פערווענדונגען — קורץ, א גאנצער סיסטעם פון קולטור איז אויסגעארבייט געוואָרען אין דעם דאָזיגען אינזעל צוליעב אָט דעם צוועק דורך דער קאָלעקטיווער אינטעליגענץ פון די פּויערים.*

אין די לעצטע וואָכען פון מאי און יוני, ווען דער עקספּאָרט איז אמשטארקסטען, פאָהרט ארום א גאנצע פלאָט דאמפּערס צווישען דעם קליינעם אינזעל דזשערסיע און די פערשיידענע פּאָרטען פון ענגלאנד און שאָטלאנד. יעדען טאָג קומען אריין פון 8 ביז 10 דאמפּערס אין האפען פון סט. העליער, און אין 24 שטונדען ווערען זיי אָנגעלאָדען מיט קארטאָפעל און פאָהרען אָב נאָך לאָנדאָן, סאוטהאמפּטאָן, ליווערפּול, ניוקאסטעל און שאָטלאנד. פון 50 ביז 60 טויזענד טאָן קארטאָפעל, וואָס בעטרעפען פון 260 טויזענד ביז א האלבען מיליאָן פונט סטערלינג, ווי א יאָהר, ווערען אויף אזא אופן עקספּאָרטירט יעדען זומער; און ווען מען זאָל אריינרעכענען דעם לאָקאלען פערברויך, האָבען מיר וועניגסטענס א סך הכל פון

---

* מען מוז טאַקע אויסדריקליך בעטאָנען דעם ק אָ ל ע ק ט י ו ו ע ן כאַראַקטער פון דער ענטוויקלונג פון דעם דאָזיגען אַגריקולטור צווייג. פריהע קאַרטאָפעל קענען פּראָדוצירט ווערען אין אַ סך פּלעצער אויפ׳ן דרום־ברעג פון ענגלאַנד — שוין ניט צו רעדען פון קאָרנוואַל און סאַוטה דעוואָן, וואו איינצעלנע אַרבייטער בעקומען פריהע קאַרטאָפעל אין קליינע סומען אַזוי פריה ווי אין דזשערסיע. אָבער כל זמן די דאָזיגע קולטיווי־רונג פערבלייבט די אַרבייט פון איינצעלנע פּראָדוצירער, מוזען די רעזול־טאַטען נויטיגערווייזע זיין נידעריגער ווי די וואָס די דזשערסיע־פּויערים בעקומען דורך זייער קאָלעקטיווער ערפאַהרונג. וועגען די טעכנישע פּרטים בנוגע דער קאַרטאָפעל־קולטיווירונג אין דזשערסיע זעה דעם אַרטיקעל פון אַ דזשערסיע פּראָדוצירער אין דעם „זשורנאַל פון האָרטיקולטור“, דעם 22טען און 29טען מאַי, 1890. די לעצטע צייט איז געמאַכט געוואָרען אַ גרויסער פאָרטשריט אין קאָרנוואַל, ספּעציעל אין דער נאַכבאַרשאַפט פון פּענזאַנס, אין דער ענטוויקלונג פון קאַרטאָפעל־פּראָדוקציאָן און אינטענ־סיווער האַנדעלס־גערטנעריי, און מען מעג האָפען, אַז די ערפאָלגען פון די דאָזיגע פּראָדוצירער וועלען בעוועגען אַנדערע צו נעהמען פון זיי אַ ביישפּיעל און טהאָן דאָס אייגענע.

60 ביז 70 טויזענד טאָן קארטאָפּעל, וואָס ווערען בעקומען פון דער ערד, אָבוואויל עס ווערט אָבגעגעבען נישט מעהר ווי פון 6,500 ביז 7,500 אקער פאר דער גאנצער קארטאָפּעל־גערעטעניש, פאר די פריהע און די שפּעטע — און די פריהע קארטאָפּעל, ווי עס איז גוט בעקאנט, גיבען קיינמאָל ניט אזא שווערע גערעטעניש ווי די שפּעטע. דער דורכשניט איז אלזאָ פון 10 ביז 11 טאָן פּער אקער, בעת אין ענגלאנד איז דער דורכשניט נאָר 6 טאָן פּער אקער.

אזוי שנעל ווי די קארטאָפּעל זיינען אויסגעגראָבען, ווערט פּערזעעט א צווייטעס גערעטעניש פון מאנגאָלד־ריבען, אָדער פון „דריימאָנאַט־ווייץ" (א ספּעציעלער סאָרט שנעל־וואקסענדער ווייץ). קיין איינציגער טאָג ווערט ניט פערלאָרען דערביי. דאָס קארטאָפּעל־פעלד מעג בעשטעהן נישט מעהר ווי פון איינעם אָדער צוויי אקער, איז אזוי שנעל ווי א פּערטעל פעלד ווערט אָבגערייניגט פון קאר־טאָפּעל, ווערט עס שוין פּערזעעט מיט דעם צווייטען גערעטעניש. מען קען אָט אזוי אמאָל זעהן א קליין פעלד איינגעטיילט אין 4 שטיקער, פון וועלכע 3 טיילען זיינען פּערזעעט מיט ווייץ, מיט א הפסקה פון 5 אָדער 6 טעג איינע פון די אנדערע, בעת אויפ'ן פערטען שטיק האלט מען נאָך אין אויסגראָבען די קארטאָפּעל.

דער אויסגעצייכענטער צושטאנד פון די לאָנקעס און די פּיטער־פעלדער אויף די קאנאל־אינזלען איז אָפּט בעשריבען געוואָרען, און הגם דער גאנצער שטח, וואָס ווערט אָבגעגעבען אין דזשערסיע פאר גרינס־גערעטענישען, פאר גראָז אין ראָטאציאָן און בעשטענ־דיגע פּיטער־פעלדער — אי פאר היי, אי פאר ארויסטרייבען אויף זיי די בהמות — איז ווייניגער איידער 11 טויזענד אקער, פון דעסטוועגען האלטען זיי דאָרטען אויס איבער 12,300 שטיק פיה און מעהר ווי 2,300 פערד, וואָס ווערען דורכאויס בענוצט פאר דער בעארבייטונג פון דער ערד און אויף צו האָדעווען.

אחוץ דעם ווערען יעדען יאָהר עקספּאָרטירט ארום 100 בול־אָקסען און 1,600 קיה און טעליצעס,* אזוי אז ביי היינטיגען טאָג, ווי אן אמעריקאנער צייטונג האָט בעמערקט, זיינען פאראן מעהר דזשערסיע קיה אין אמעריקא, איידער אויף דעם דזשערסיע אינזעל. דזשערסיער מילך און פּוטער האָבען א גרויסען שם, און אזוי האָבען

* זעה אָנהאַנג 5.

אויף א שם די בארן, װאָס װאקסען אויף דער פּרייער לופט, אָבער זיינען פערדעקט אויפ'ן בוים, יעדע איינע מיט א בעזונדער הייבעל, און נאָך מעהרער די פרוכט און גרינסען, װאָס װאקסען אין די גרינס־הייזער. מיט איין װאָרט, עס איז גענוג נאָר צו פערצייכענען, אז אלץ צוזאמען בעקומען זיי אין דזשערסיע אגריקולטור־פּראָדוקטען אין װערטה פון 50 פונט סט. פער אקער פון דער גאנצער אויבערפלעך פון אינזעל.

פאר 50 פונט סט. אגריקולטור־פּראָדוקטען פון יעדען אקער לאנד איז גוט גענוג. אָבער װאָס מעהר מיר שטודירען די מאָדערנע פאָרטשריטען פון דער אגריקולטור, אלץ מעהר זעהען מיר, אז מען איז נאָך ניט דער־גאנגען צום גרעניץ פון דער פּראָדוקטיװיטעט פון באָדען אפילו אין דזשערסיע. נייע האָריזאָנטען װערען כסדר אויפ־געדעקט. אין די לעצטע 50 יאָהר האָט די װיסענשאפט — דערהויפּט די כעמיע — און די טעכניק ברייטער געמאכט און אויסגעשפּרייט דעם מענשען'ס אינדוסטריעלע מאכט איבער דער אָרגאנישער און אונאָרגאנישער טויטער מאטעריע. װאונדער זיינען אין דער דאָזיגער ריכטונג אויפגעטאָן געװאָרען. איצט קומט די רייה פאר עהנליכע אויפטואונגען מיט לעבעדיגע פלאנצען. די מענשליכע טעכניק אין דער בעהאנדלונג פון לעבעדיגע שטאָפען און די װיסענ־שאפט — דער צװייג װאָס האָט צו טהאָן מיט לעבעדיגע אָרגאניזמען — טרעטען אויף מיט דער אבזיכט צו טהאָן אויפ'ן געביט פון שאפען נאהרונג, װאָס די מעכאנישע און כעמישע טעכניק האָבען געטאָן אויפ'ן געביט פון פאָרמירען און געשטאלטען מעטאלען, האָלץ און די טויטע פעדים פון פלאנצען. כמעט יעדער יאָהר ברענגט עפּעס א נייע, אָפט גאָר ניט קיין דערװארטעטע פערבעסערונג אין דער קונסט פון אגריקולטור, װעלכע איז געלעגען און געשלאָפען אזויפיעל יאָהרהונדערטען.

מיר האָבען אָקאָרשט געזעהן, אז בעת דאָס דורכשניטס־גערעטעניש פון קארטאָפעל אין ענגלאנד איז 6 טאָן פער אקער, איז דאָס גערעטעניש אין דזשערסיע כמעט צװיי מאָל אזוי די גרויס. אָבער מר. נייט, װעמעס נאָמען איז גוט בעװאוסט צו יעדען האָרטי־קולטוריסט אין ענגלאנד, האָט איינמאָל אויסגעגראָבען פון זיינע פעלדער ניט װעניגער װי 1,284 בושל קארטאָפעל, אָדער 34 טאָן

מיט 9 צענטנער אויפ'ן וואָג, פון איין איינציגען אקער; און דאָ ניט לאַנג, אויף אַ קאָנקורס אין מינעסאָטאַ, האָט זיך ארויסגעוויזען אז מען האָט בעקומען 1,120 בושל אָדער 30 טאָן פון איין אקער.

די דאָזיגע גערעטעניִשען זיינען גאַנץ געווים אויסערגעוועהנ־ליך, אָבער דער פראנצויזישער פראָפעסאָר איימע זשיראַר האָט אַ קורצע צייט צוריק אונטערנומען אַ רייהע עקספּערימענטען אויסצו־געפינען די בעסטע אומשטענדען פאַר מאַכען וואַקסען קאַרטאָפעל אין פראַנקרייך.* ער איז ניט אויסען געווען צו בעקומען מוסטער־גערעטעניִשען דורך פערשווענדערישער בעמיסטיגונג, נאָר ער האָט גענוי שטודירט אַלע בעדינגונגען: די בעסטע סאָרטען, ווי טיעף צו אקערען און זעען, און ווי ווייט איינע פון די אַנדערע. דערנאָך האָט ער פערפיהרט אַ קאָרעספּאָנדענץ מיט אַן ערך 350 קולטיווירער אין פערשיידענע טיילען פון פראַנקרייך; ער האָט זיי בריעפליך געגעבען עצות און ענדליך ביי זיי פּועל געווען זיי זאָלען אליין עקספּערי־מענטירען. איינציגע פון זיינע קאָרעספּאָנדענטען, וועלכע האָבען גענוי געפאָלגט זיינע אינסטרוקציעס, האָבען עקספּערימענטירט אויף אַ קליינעם מאַסשטאַב און האָבען בעקומען — אַנשטאָט די 3 טאָן פון אקער, וואָס זיי זיינען געוועהנט געווען צו קריגען — אַזוינע גערעטעניִשען, וואָס וואָלטען אויסגעקומען 20 און 36 טאָן פּער אקער. נאָך מעהר, 90 קולטיווירער האָבען עקספּערימענטירט אויף פיעל גרעסערע שטרעקען — פון 3 ביז 28 אקער. דער רעזול־טאַט איז געווען, אז **קיינער האָט ניט בעקומען ווייניגער ווי 12 טאָן פון אַן אקער,** איינציגע האָבען בעקומען 20 טאָן, און דער דורכשניט פאַר די 110 קולטיווירער איז געווען 14½ טאָן פּער אקער.

די אינדוסטריע אָבער פאָדערט נאָך רייכערע גערעטעניִשען. קאַרטאָפעל ווערען זעהר פיעל געברויכט אין דייטשלאַנד און בעלגיען פאַר די בראַנפען־ברייזער;די אייגענטימער פון די ברייזער זוכען דעריבער ארויסצובעקומען די מעגליכסט־גרעסטע סומען קראַכמאַל* פּער אקער. צוליעב דעם צוועק זיינען די לעצטע צייט

---

* זעה די „אַגראָנאָמישע אַנאַלען" (פראַנצ.) פאַר 1892 און 1893; אויך דעם „עקאָנאָמיסטען זשורנאַל", פעברואַר, 1893, ז. 215.

* קראַכמאַל איז דער הויפּט בעשטאַנדטייל פון קאַרטאָפעל; פון דעם

געמאַכט געװאָרען אין דײטשלאַנד ברײטע עקספּערימענטען, און די רעזולטאַטען זײנען געװען: 9 טאָן פּער אַקער פאַר די פּראָסטע סאָרטען, 14 טאָן פאַר די בעסערע, און 32 מיט פיער־צעהנטעל טאָן פאַר די בעסטע סאָרטען קאַרטאָפּעל.

די פעסטגעשטעלטע גרעניצען זײנען 3 טאָן פּער אַקער און איבער 30 טאָן פּער אַקער; און עס שטעלט זיך נאַטירליך די פראַגע: װעלכע פון די בײדע פאָדערט װ ע נ י ג ע ר א ר ב ײ ט אויף אַקערן, זעצען, קולטיװירען און גראָבען, און װעניגער פערברויך פון מיסט — 30 טאָן װאָס װאַקסען אויף 10 אַקער, אָדער דיזעלבע 30 טאָן װאָס װאַקסען אויף אײנעם אָדער צװײ אַקער? אויב די ארבײט האָט קײן בעטײַטענדע נים, בעת יעדע פּעני, װאָס װערט אויס־געגעבען אויף זריעה און מיסט, האָט דוקא א גרויסע בעדײַטונג — װי עס איז לײדער זעהר אָפט דער פאַל בײם פּויער — װעט ער איבערגעװאָלד זיך אויסקלײַבען די ערשטע מעטאָדע. צי איז עס אָבער מעהר עקאָנאָמיש?

איך האָב אויך אויבען דערמאָנט, אַז אין דעם סאַפּפעלאַר דיסטריקט און אין דזשערסיע געלינגט זײ אויסצוהאַלטען אײן שטיק פיה אויף יעדען אַקער גרינס־פּרוכט, לאַנקעס און פיטער־פעלד, בעת אַנדערסװאו פאָדערט זיך פאַר אײן שטיק פיה צװײ אָדער דרײ אַקער. מען קען אָבער בעקומען נאָך בעסערע רעזולטאַטען דורך בעװעסערונג מיט שמוץ־װאַסער אָדער אפילו מיט רײנעם װאַסער. אין ענגלאַנד זײנען די פאַרמערס צופריעדען מיט אײנס און א האַלב אָדער צװײ טאָן הײ פּער אַקער, און אין יענעם טײל פון פלאַנדערן, װאָס מיר האָבען אָקאָרשט דערמאָנט, װערען צװײ און א האַלב טאָן הײ פּער אַקער בעטראַכט אַלס א גאַנץ גוט געררעטעניש. אָבער אויף די בעװעסערטע פעלדער פון די װאָסגעס, די װאָקלוז א. ד. ג., אין פראַנקרײך, איז 6 טאָן טרוקענע הײ געװאָרען דער רעגעל אפילו אויף אַן אונדאַנקבאַרען באָדען; און דאָס מײנט, אַז א היבש ביסעל מעהר אײדער די יעהרליכע שפּײז פאַר אײן מילך־קוה (מען רעכענט געװעהנליך עפּעס װעניגער װי 5 טאָן) װערט

קראָכמאַל װערט אַלקאָהאָל דורך דעם פּראָצעס פון ברויען. אײניגע סאָר־טען קאַרטאָפּעל קענען ענטהאַלטען מעהר קראָכמאַל, אַנדערע װעניגער. (דער איבערזעצער.)

געוואַקסען אויף איין אַקער. בכלל האָבען זיך די רעזולטאַטען פון בעוועסערונג אַרויסגעוויזען אין פראַנקרייך אַזוי צופריעדענשטע־לענד, אַז אין די יאָהרען 1882—1862 זיינען בעוועסערט געוואָרען ניט ווענינער ווי 1 מיליאָן, 355 טויזענד אַקער לאַנקעס.* דאָס מיינט, אַז עס איז צוגעגעבען געוואָרען צו דער יעהרליכער הכנסה פון לאַנד די פלייש־שפּייז פאַר ווענינסטענס א מיליאָן און א האַלב, אָדער מעהר, דערוואַקסענע מענשען; און פּראָדוצירט אין דער היים, ניט אימפּאָרטירט. און עס איז א פאַקט, אַז אין דעם טהאָל פון דער סעינע איז דער ווערטה פון לאַנד פערדאָפּעלט געוואָרען דורך די בעוועסערונגען, אין דעם טהאָל פון סאָאָן איז דער ווערטה פערגרעסערט געוואָרען אויף פינף מאָל, און אין געוויסע גראָז־שטרעקען פון ברעטאָן איז עס פערגרעסערט געוואָרען צעהן מאָל אַזוי פיעל.**

דער ביישפּיעל פון דעם קאַמפּין־דיסטריקט אין בעלגיען איז

* באַרראַל אין „זשורנאַל פון פּראַקטישער אַגריקולטור“ (פראַנצ.), 2טען פעברואַר, 1889; בואַטעל, „גראָזען און נאַטירליכע פּרעיריס“ (פראַנצ.), פּאַריז, 1887.

** די פערגרעסערונג פון די גערעטענישען, וואָס איז געקומען דורך דער בעוועסערונג, איז זעהר בעלעהרענד. אין דער זעהר אונפּרובטבאַרער געגענד סאָלאָן האָט די בעוועסערונג פערגרעסערט דאָס היי־גערעטעניש פון צוויי טאָן פּער העקטאַר (צוויי און אַ האַלב אַקער) אויף 8 טאָן; אין דער ווענדעע, פון 4 טאָן שלעכטע היי אויף 10 טאָן אויסגעצייכענטע היי. אין דעם געגענד איין האָט הערר פּורי אויסגעגעבען 19 טויזענד פראַנק אויף צו בעוועסערען 92½ העקטאַר (אַרום 2 פונט, 10 שילינג פּער אַקער) און האָט בעקומען אַ צו־וואַקס פון 207 טאָן אויסגעצייכענטע היי. אין דרום־פראַנקרייך בעקומט מען לייכט אַ נעט צו־וואַקס פון אַריבער 4 בושל ווייץ פּער אַקער דורך בעוועסערונג; און פּאַר האַנדעלס־גערטנעריי האָט מען אויסגעפונען אַז דער צו־וואַקס האָט בעטראָפען פון 30 ביז 40 פונט סט. פּער אַקער. (זעה ה. סאַגניער, „איררינאַסיאָן“ אין באַרראַל'ס „דיקסיאָנער ד'אַגריקילטיר“, באַנד 3, ז. 339.) עס איז קוים נויטיג צו דערמאָנען די אויפפאַלענדע רעזולטאַטען וואָס מען האָט די לעצטע צייט בעקומען דורך בעוועסערונג אין עגיפּטען און אויף די טרוקענע פּלאַטאָס פון די פעראייניגטע שטאַאַטען.

שוין געװאָרען קלאַסיש. עס איז געװען אַ העכסט אונפּראָדוקטיבארער געביט — פּשוט'ער זאַמד פון ים, װאָס איז אָנגעבלאָזען געװאָרען אין אונרעגעלמעסיגע בערגלעך, װעלכע האָבען זיך געהאַלטען צו־זאַמען בלויז דורך די װאָרצלען פון די װילדע קרייטיכער. אַן אַקער פון דעם דאָזיגען לאַנד פלעגט זיך פערקויפען, ניט פערדינגען, פאַר 5 ביז 7 שילינג (פון 15 ביז 20 פראַנק פאַר העקטאַר). איצטער, אַ דאַנק דער ארבייט פון די פלעמישע פּויערים און דער בעװעסערונג, איז עס אימשטאַנד ארויסצוגעבען די שפּייז פאַר אַ מילך־קוה פון יעדען אַקער — די מיסט פון דער קוה װערט בענוצט אויף װייטערע פערבעסערונג פון דעם באָדען.

די בעװעסערטע לאַנקעס ארום מילאַן זיינען נאָך אַ װאוויל־בעקאַנטערביישפּיעל. כמעט 22 טויזענד אַקער װערען דאָרט בעװעסערט מיט דעם װאַסער פון די שטאָדטישע שמוץ־קאַנאַלען, און זיי גיבען מייסטענס גערעטעניש פון 8 ביז 10 טאָן היי פאַר אַקער. אָפּטמאָל בעקומט מען פון איינציגע בעזונדערע לאַנקעס די פאַבעלהאַפטע סומע — פאַבעלהאַפט פאַר היינט, אָבער פאַר מאָרגען כלל ניט פאַבעלהאַפט — פון 18 טאָן היי פאַר אַקער; ד. ה. די שפּייז פאַר כמעט 4 קיה פון יעדען אַקער, און 9 מאָל אַזוי פיעל, װיפיעל גוטע לאַנקעס גיבען דאָ אין ענגלאַנד.* די ענגלישע לעזער אָבער דאַרפען גאָר ניט געהן אַזוי װייט װי מילאַן אויסצוגעפינען די רעזולטאַטען פון בעװעסערונג מיט װאַסער פון די שמוץ־קאַנאַלען. זיי האָבען עטליכע אַזוינע ביישפּיעלען ביי זיך אין לאַנד אין סער רזשאָהן לאָעס' עקספּערימענטען, און דערהויפּט אין קרייגענטיני, נעבען עדינבורג, װאו „דאָס װאַקסען פון קאָרן־גראָז — צו געברוי־כען ראָננאַ'ס װערטער — װערט דורכדעם אַזוי פערשטאַרקט, אַז ער גרייכט זיין פולע ענטװיקלונג אין איין יאָהר, אָנשטאָט אין 3 אָדער 4 יאָהר. אַז מען פערזעעט איהם אין אויגוסט, קריגט מען דעם ערשטען שניט אין הערבסט, און דערנאָך, פון דעם נעקסטען פריה־לינג אָן, בעקומט מען יעדען מאָנאַט אַ גערעטעניש פון 4 טאָן אויף יעדען אַקער; אין 14 מאָנאַטען מיינט עס מעהר װי 56 טאָן (גרינס־פוטער) פאַר אַקער".** אין לאָדזש־פאַרם בעקומען זיי 40 ביז 52

* „דיקסיאָנער ד'אַגריקולטיר, אין דעמזעלביגען אַרטיקעל. זעה אויך אַנהאַנג מ.

** ראָננאַ „די בעװעסערונגען" (פראַנצ.), ב. 3, ז. 67, פּאַריז, 1890.

טאָן גרינס־פוטער פער אקער, נאָך די תבואות, אָהן נייער בעמיס־טיגונג. אין אָלדערשאָט בעקומען זיי אויסגעצייכענטע קארטאָפעל־גערעטעניש[ען], און אין ראָמפּאָרד (אויף ברעטאָנ׳ס פארם) האָט קאָרנעל האָפּ בעקומען אין די יאָהרען 72—1871 גאַנץ אויסערגע־וועהנליכע גערעטענישען פון פערשיידענע וואָרצלען און קאר־טאָפעל. *

מען קען, הייסט עס, זאָגען, אז בעת וואָס מיר גיבען אָב היינ־טיגען טאָג צוויי און דריי אקער אויף אויסצוהאלטען איין שטיק פיה, און נאָר אין עטליכע פלעצער ווערט איין שטיק פיה אויסגע־האלטען אויף יעדען אקער, וואָס ווערט אָבגעגעבען אויף גרינס־פוטער, לאָנקעס און פּאשע, האָבען מיר שוין דורך בעוועסערונג, (וואָס בעצאָהלט זיך גאַנץ שנעל, אויב עס איז ריכטיג איינגעפיהרט) די מעגליכקייט צו האלטען צוויי מאָל און אפילו דריי מאָל אזוי פיעל שטיק פיה אויף גאַנצע טיילען פון דעם לאַנד. נאָך מעהר, די זעהר שווערע גערעטענישען פון וואָרצלען, וואָס מען בעקומט איצטער (75 ביז 110טאָן בוראקס אויף אַן אקער זיינען ניט קיין זעלטענהייט) גיבען נאָך אַ מעכטיגען מיטעל ווי אזוי צו פערגרע־סערען די צאָהל בהמות, ניט אָבנעהמענדיג דאָס לאַנד, וואָס ווערט איצט אָבגעגעבען פאַר דער בעאַרבייטונג פון תבואות.

דאָ מוז מען דערמאָנען נאָך אַ נייע ריכטונג אין דער אַגריקול־טור, וועלכע פערשפּרעכט זעהר פיעל און וועט וואהרשיינליך איבערקעהרען אַ סך היינטיגע מיינונגען. איך האָב אין זין די בעאַרבייטונג פון אונזערע תבואה־גערעטענישען כמעט אויף דעמ־זעלבען אופן ווי די גאָרטען־פלאַנצען, וועלכע ווערט ברייטליך

* פּראָפ. ראָננאַ גיט די פאָלגענדע ציפער פון די גערעטענישען פּער אקער: 28 טאָן קארטאָפעל, 16 טאָן מאַנגאָלד־ריבען, 105 טאָן בוראַקעס, 110 טאָן מעהרען פון 9 ביז 20 טאָן פערשיידענע קרויטען, א. אַז. וו. עס זעהט אויס, אַז מ. גאַפּפּאַר האָט אויך בעקומען העכסט מערקווירדיגע רעזולטאַטען, קולטיווירענדיג גרינס־פוטער פאַר „ענסילאַזש". זעה זיין ווערק, „האַנדבוך פאַר דער קולטור פון טערקישען ווייץ און אַנדערע גרינס־פוטער" (פראַנצ.), פּאַריז, 1877.

פּראַקטיצירט אין דעם ווייטען מזרח און פאנגט שוין אָן צו דער־וועקען אונזער אויפמערקזאַמקייט אויך אין מערב־אייראָפּאַ.

אויף דער ערשטער אינטערנאַציאָנאַלער אויסשטעלונג, אין יאָהר 1851, האָט דער מאַיאָר האַללעט פון מאַנאָר הויז, בריטאָן, געהאַט אַ רייה זעהר אינטערעסאַנטע אויסשטעלונגען, וועלכע ער האָט בעשריבען אַלס „פּעדיגרי תבואות" (תבואה מיט אַ „יחוס", ד. ה. פון געקליבענער אָבשטאַמונג). אויסקלייבענדיג פון זיינע פעלדער די בעסטע פלאַנצען און גענוי איבערקלייבענדיג זייערע פּרוכטען פון יאָהר צו יאָהר, איז איהם געלונגען אַרויסצוברייגנען נייע פּרוכטבאַרע סאָרטען ווייץ און גערשטען. יעדעס קערענדעל פון די דאָזיגע תבואות האָט געגעבען אָנשטאָט דעם געוועהנליכען דורכשניט פון צוויי ביז פיער זאַנגען, פון 10 ביז 25 זאַנגען, און די בעסטע פון זיי האָבען געטראָגען אָנשטאָט פון 60 ביז 68 קערנער, אַ דורכשניט פון כמעט צוויי מאָל אַזוי פיעל קערנער.

כדי צו בעקומען אַזוינע פּרוכטבאַרע סאָרטען, האָט מאַיאָר האַללעט, פערשטעהט זיך, ניט געקענט זעען זיינע געקליבענע קערנער וואַרפענדיג פון פולען הויפען; ער האָט זיי געפלאַנצט, יעדען בעזונדער, אין ציילען, אויף אַ שטרעקע פון 10 ביז 20 צאָל איינע פון די אַנדערע. אויף דעם אופן האָט ער אויסגעפונען, אַז יעדעס קערענדעל, האָבענדיג גענוג פרייען רוים פאַר דאָס וואָס הייסט „בעשטאָקונג" („טיללערינג" אין ענגליש, „טאַלאַזש" אין פראַנצויזיש*), פלעגט אַרויסברייגנען, ווי וועלכע צעהן, פופצעהן,

---

* „באַלד ווי די פלאַנץ שפּראָצט אַרויס פון דער ערד, הויבט זי אָן אַרויסגעבען נייע, בעזונדערע שטענגלעך, און עס בילדעט זיך גלייך אַ וואָרצעלע פאַר יעדען שטענגעל, וואָס האַלט איהם אונטער. און בעת די נייע שטענגלעך וואַקסען אויס פלאַך איבער דער אויבערפלעך פון באָדען, ענטוויקלען זיך די בעטרעפענדע וואָרצלען פונקט אַזוי אונטער דער ערד. אָט דער פּראָצעס, וואָס הייסט „בעשטאָקונג" (דאָס וואַקסען פון די שטעקלעך אָדער שטיינגלעך) געהט אָן אַזוי לאַנג ביז עס קומט די צייט, ווען די שטיינגלעך הויבען אָן צו וואַקסען אַרויף אין דער הויך." וואָס וועניגער די וואָרצלען זיינען געשטערט געוואָרען אין זייער וואַקסען דורך ענגקייט, אַלץ בעסער וועלען אַרויסקומען די זאַנגען. (מאַיאָר האַללעט „שוטערע זייהונג", (ענגליש).

פינף און צוואנציג און אפילו אזוי הויך ווי 90 און הונדערט זאנגען; און אזוי ווי יעדער זאנג פלעגט ענטהאלטען פון 60 ביז 120 קערנער, האט זיך געקענט בעקומען גערעטעניסשען פון 500 ביז 2,500, אדער נאך מעהר, פון יעדען בעזונדער פערפלאנצטען קערענדעל. אויף דער פערזאמלונג פון דער „בריטיש אסאסיאיישאן" אין עקזעטער האט ער זאגאר בעוויזען דריי פלאנצען פון ווייץ, גערשטען און האבער, וואס האבען געהאט די פאלגענדע צאהלען שטענגלעך: ווייץ, 94 שטענגלעך; גערשטען, 110 שטענגלעך; האבער, 87 שטענגלעך.* די גערשטען־פלאנץ, וואס האט געהאט 110 שטענגלעך, האט געגעבען אויף דעם אופן אן ערך פון פינף ביז זעקס טויזענד קערנער פון איינאיינציגען קערנדעל. האללעטט'ס טאכטער האט געמאכט א גענויע צייכענונג פון דעם דאזיגען וואונדערבארען געוויקס און האט עס צירקולירט צוזאמען מיט זיינע פאמפלעטען.** ווייטער, אין יאהר 1876, איז אויסגעשטעלט געווארען אין דעם „מיידסטאן פארמערס קלוב", א ווייץ־פלאנץ מיט 105 זאנגען־קעפלעך, וואס זיינען געוואקסען פון איין ווארצעל, און האבען געהאט אריבער 8,000 קערנער.***

אין האללעט'ס עקספערימענטען זיינען, הייסט עס, געווען פערבונדען צוויי בעזונדערע עקספערימענטען: א פראצעס פון אויסוואהל, כדי צו שאפען נייע סארטען תבואה, אויפ'ן זעלביגען שטייגער ווי מען האדעוועט אויס נייע סארטען פיה; און א מעטאדע אויסערגעוועהנליך צו פערגרעסערן דאס גערעטעניש פון יעדען קערנדעל, און פון א בעשטימטען שטח, פלאנצענדיג יעדען

* פארלעזונג וועגען „שיטער זעען און זריעה־אויסוואהל", געלעזען פאר דעם „מידלאנד פארמער'ס קלוב", 4טן יוני, 1874.

** „פעדיגרי סערעאלס", 1889. פארלעזונג וועגען „שיטער זעען" וכו' אויסצוגען פון די „טיימז", 1862. אויסער דעם האט מאיאר האללעט געשריבען אייניגע ארטיקלען אין דעם „דזשוירנאל אוו דהי ראיאל אגריקולטוראל סאסייעטי" און איין ארטיקעל אין די „נייינטינטה סענטשורי".

*** „אגריקולטוראל גאזעט", 3טען יאנואר, 1876. 90 זאנגען, פון וועלכע אייניגע האבען ענטהאלטען ביז 132 קערנער אין א זאנג, האט מען בעקומען אויך אין נײַ זעעלאנד.

זריעה־קערנדעל בעזונדער און װײט אײנע פון די אנדערע, אזוי אז די יונגע פלאַנץ זאָל האָבען פרײען רוים זיך פאָלשטענדיג צו ענטװיקלען, אָנשטאָט װאָס געװעהנליך װערט זי דערשטיקט פון איהרע שכנים אין אונזערע פעלדער.*

דער דאָפּעלטער כאַראַקטער פון מאַיאָר האַללעט'ס מעטאָדע — דאָס אויסהאָדעװען נײע פּ ר ו כ ט ב א ר ע ס א ָ ר ט ע ן, און די מעטאָדע פון קולטיװירען, פּ ל אַ נ צ ע נ ד י ג ד י ז ר י ע ה װ ײ ט א ײ נ ע פ ו ן ד י א נ ד ע ר ע — דוכט מיר, אויף װי װײט איך בין בערעכטיגט צו אורטײלען, איז אינגאַנצען פערזעהן געװאָרען ביז דאָ גאָר ניט לאַנג. די מעטאָדע איז דאָס רוב בעאורטײלט געװאָרען לויט איהרע רעזולטאַטען; און װען אַ פּאַר־מער האָט עקספּערימענטירט מיט „האַללעט'ס װײץ" און האָט אויס־געפונען, אַז אין זײן געגענד איז דער װײץ צו־שפּעט צײטיג געװאָרען, אָדער אַז עס האָט געגעבען ניט אַזױנע פאָלקאָמענע קערנער װי אַ װעלכער עס איז אַנדער סאָרט, האָט ער גלײך אװעק־געװאָרפען די מעטאָדע.** אָבער דער פּונקט, צי מאַיאָר האַללעט האָט געהאַט אַן ערפאָלג אָדער אַ דורכפאַל, האָדעװענדיג די סאָרטען אָדער יענע סאָרטען, איז אַ גאַנץ בעזונדער זאַך, און האָט גאָרניט צו טהאָן מיט דער פראַגע, אויף װיפיעל די מעטאָדע אַלײן פון

* עס צײגט זיך אַרױס פון פיעלע פערשײדענע עקספּערימענטען (װאָס װערען דערמאָנט אין פּראָפ. גראַנדאָ'ס אויסגעצײכענטען װערק „די תבואות", פּאַריז, 1892), אַז װען מען זעעט אויספּראָבירטע זריעה פון פולען הױפען (פון װעלכע עס געהען לאיבוד זעענדיג נישט מעהר װי 6%) אין דעם ערך פון 500 קערנער פער קװאַדראַט מעטער (עפּעס מעהר װי אַ קװאַדראַט יאַרד), גיבען נאָר 148 קערנער אַרױס פלאַנצען. יעדע פלאַנץ גיט אין אַזאַ פאַל פון צװײ ביז פיער שטענגלעך און פון צװײ ביז פיער זאַנגען, אָבער כמעט 360 קערנער געהען אינגאַנצען לאיבוד. װען מען זעעט זײ אין שורות, איז דער פערלוסט ניט אַזױ גרױס, אָבער אַלץ אַ גאַנץ היבשער.

** זעה פּראָפ. גראַנדאָ'ס בעמערקונגען װעגען „האַללעט'ס װײץ", װעלכע אגב אורחא בעמערקט, איז װי עס זעהט אױס, גאַנץ גוט בעקאַנט בײ די פּאַרמערס אין פראַנקרײך און דײטשלאַנד („די תבואות", (פראַנצ.), ז. 337).

צייכנונג 4. — גערשטען־פלאַנץ מיט 110 שטענגלעך, וואָס מאַיאָר האַללעט האָט בעקומען פון אַן איינציגען געפלאַנצטען קערענדעל.

זריעה־אויסוואהל, אָדער די מעטאָדע פון פלאַנצען ווייץ־זריעה ווייט איינע פון די אנדערע, איז א וויכטיגע זאַך. די סאָרטען, וואָס זיינען אויסגעהאָדעוועט געוואָרען און וועלכע איך האָב געזעהן וואקסען נאָך איצטער אין דער מאנאָר פארם, אויף די ווינדיגע פעלדער פון בריטאַן, קענען יאָ זיין אָדער ניט זיין פּאַסיג פאַר דער געגענד אָדער פאַר אנאַנדער געגענד. די לעצטע פיזיאָלאָגישע אונטערזוכונגען שרייבען צו אַזא גרויסע וויכטיגקייט צו דער עוואפּאָראַציאָן (אָבציהונג פון פייכטקייט) פאַר דעם צייטיג־ווערען פון תבואות, אז דאָרט וואו די פייכטקייט ווערט ניט אַזוי שנעל

אַבגעצווינגען ווי אויף די ווינדיגע בריטאַן־פעלדער, מוז מען זיך נעהמען פאר אנדערע סאָרטען און זיי האָדעווען צוועקמעסיג.* איך וואָלט אויך גערעטהען, אז כדי צו בעקומען פּרוכטבארע סאָר־טען, זאָל מען עקספּערימענטירען מיט גאַנץ אנדערע ווייצען איידער די ענגלישע, דהינו מיט די שנעל־וואַקסענדע נאָרוועגישע ווייץ, די דזשערסיע „דריי מאָנאט־ווייץ“, אָדער אפילו מיט יאקוטסקער גערשטען, וועלכע ווערען צייטיג וואונדערבאר שנעל. און איצטער, אז האָרטיקולטוריסטען (גאָרטען־קולטיווירער), וועלכע זיינען אזוי ערפאהרען אין „האָדעוען“ און מרכיב זיין איין מין מיט דעם אנדערן ווי ווילמאָרין, קארטער, שעריף, וו. סאַגדערס אין קאנאדא, און פיעלע אנדערע, האָבען גענומען די זאך אין זייערע הענד, קענען מיר זיין זיכער, אז עס וועלען שוין געמאכט ווערען צוקינפ־טיגע פאָרטשריטען. אָבער האָדעווען איז איין זאך, און פלאנצען די זריעה פון דעם ריכטיגען סאָרט ווייץ ווייט איינע פון די אנדערע, איז ווידער אנאנדער זאך.

מיט אָט דער לעצטער מעטאָדע האָבען ניט לאנג צוריק עקס־פּערימענטירט הערר גראנדאָ, דער דירעקטאָר פון דער „סטאַסיאָן אגראָנאָמיק דע ליעסט“, און פלאָרימאָן דעספּרע, אין דער עקספּע־רימענטאלער סטאנציע פון קאפּעלל; און אין ביידע פעלען האָט מען בעקומען העכסט מערקווירדיגע רעזולטאטען. אין דער קאפּעללער סטאנציע איז אָנגעווענדעט געוואָרען א מעטאָדע, וועלכע ווערט געברויכט אין פראנקרייך פאר דעם אויסוואהל פון זריעה. שוין איצטער נעהמען אייניגע פראנצויזישע פארמערס און געהען דורך זייערע ווייץ־פעלדער איידער דער שניט פאנגט זיך אָן, קלייבען אוים די געזינדסטע פלאנצען, וועלכע טראָגען צוויי אָדער דריי גלייך־שטארקע שטענגלעך מיט לאנגע זאנגען, וואָס זיינען געדיכט אָנגעפילט מיט קערנער, און שטעלען זיך אָב אויף די זאנגען. דאן שניידען זיי אָב מיט א שעהר דעם אויבען און אונטען

* אויסערדעם מוז מען האללעטט׳ס ווייץ זעען ניט שפּעטער ווי די ערשטע וואָך אין סעפּטעמבער. די, וועלכע ווילען פּרובירען עקספּערי־מענטען מיט געפלאנצטע ווייץ, מוזען זעהר פּאָרזיכטיג זיין צו מאַכען די עקספּערימענטען אויף אַ פרייען פעלד, ניט אין אַ הינטערשטען גאָרטען, און זיי מוזען זעען פריה.

פון יערען זאנג און בעהאלטען נאר דעם מיטעלסטען טייל, וואס ענטהאלט די גרעסטע קערנער. פון א טוצען קווארט געקליבענע קערנער בעקומען זיי דעם נעקסטען יאהר די נויטיגע סומע זריעה פון דער העכסטער קוואליטעט.*

דאס אייגענע האט געטאן הערר דעספרע. דאן האט ער יעדען קערנדעל געפלאנצט בעזונדער, 8 צאל איינעם פון דעם אנדערן אין א צייל, מיט א ספּעציעל געמאכטען אינסטרומענט, וואס איז עהנליך צו דעם „ראיאננעור“, וואס מען געברויכט צו זעצען קארטאפעל; און די ציילען, אויך אבגעטיילט אויף 8 צאל איינע פון די אנדערע, זיינען אבגעגעבען געווארען איינס אום איינס פאר די גרעסערע און קלענערע זריעה קערנער. פון א פערטעל אקער, וואס איז אויף דעם אופן פערפלאנצט געווארען מיט זריעה, וואס מען האט בעקומען פון פריהע און שפּעטע זאנגען, האט מען געקריגען גערעטעניש, וואס זיינען אויסגעקומען לפי ערך פון 83 מיט אכט צעהנטעל בושעל פער אקער פאר דער ערשטער רייה, און 90 מיט פיער צעהנטעל בושעל פער אקער פאר דער צווייטער רייה; אפילו די קליינע קערנער האבען אין דעם עקספּערימענט געגעבען אזוי הויך ווי 70 מיט צוויי צעהנטעל און 62 בושעל פער אקער, לויט דער רייה.**

דאס גערעטעניש איז אויף אזא אופן מעהר ווי פערדאפּעלט געווארען דורך דער מעטאדע פון אויסוועהלען די זריעה און פלאנ־צענדיג זיי בעזונדער 8 צאל ווייט איינע פון די אנדערע. עס איז אויסגעקומען אין דעספרע'ס עקספּערימענטען אן ערך פון 600 קערנער דורכשניטליך פאר יעדען פער־זעטען קערנדעל; און א צעהנטעל ערער אן עלפטעל

* וועגען אט דער מעטאדע פון וועהלען די זריעה געהען זיך די אגריקולטוריסטען פונאנדער אין זייערע מיינונגען.

** די שטרוי איז אין ערשטען פאל געווען 83 און 77 צענטנער פער אקער, 59 און 49 צענטנער אין צווייטען פאל (גאראלא „די תבואות“ (פראנצ.) אין זיין פריהער דערמאנטען פארטראג וועגען „שיטער זעען“ ברוינגט מאיאר האללעטט א פאקט פון א גערעטעניש, וואס האט געגרייכט לפי ערך פון 108 בושעל פער אקער, וואס מען האט בעקומען פלאנצענדיג 9 צאל ווייט איינע פון די אנדערע.

אקער איז אין דעם פאַל געווען גענוג צו בעקומען די 8½ בושל ווייץ, וואָס פאָדערן זיך דורכשניטליך פאַר דער יעהרליכער ברויט־שפּייז פעד קאָפּ פון א בעפעלקערונג, וואָס לעבט דערהויפּט אויף ברויט.

פּראָפ. גראַנדאָ, דער דירעקטאָר פון דער פראַנצויזישער „סטאַ־סיאָן אגראָנאָמיק דע ל׳עסט“ האָט אויך געמאַכט עקספּערימענטען לויט מאיאָר האללעטט׳ס מעטאָדע, זינט דעם יאָהר 1886, און האָט בעקומען עהנליכע רעזולטאַטען. „אין א ריכטיגען באָדען“, האָט

ב א

צייכנונג 5. — ווייץ־פּלאַנצען. א, האָט געגעבען 17 זאַנגען פון יעדען געפּלאַנצטען קערנדעל. דער באָדען איז געווען בעמיסטיגט בלויז מיט כעמישע מיסט. ב, האָט געגעבען 25 זאַנגען פון יעדען גע־פּלאַנצטען קערנדעל. דער באָדען איז געווען בעמיסטיגט מיט שטאַל־מיסט און כעמישע מיסט.

ער געשריבען, „קען אַן איינאיינציגער ווייץ־קערנדעל געבען אזוי פיעל ווי 50 שטענגלעך (און זאנגען) אָדער נאָך מעהר, און פּער־נעהמען א קרייז פון 13 צאָל אין דיאַמעטער.“ * אָבער אזוי ווי ער ווייס הפנים, ווי שווער עס איז אָפטמאָל צו איבערצייגען מענשען

---

* ל. גראַנדאָ, „אַגראָנאָמישע שטודיען“ (פראַנצ.), 3טע סעריע, 1887-88, ז. 43. די סעריע האלט נאָך אָן, געבענדיג איין באַנד יעדען יאָהר.

אפילו די איינפאַכסטע פאַקטען, האָט ער אָבגעדרוקט פאָטאָגראַפּיעס פון די בעזונדערע ווייץ־פּלאַנצען, וואָס זיינען געוואקסען אויף פער־שיידענע באָדענס מיט פערשיידענע בעמיסטונגען, ווי אויך אויף אַ באָדען, וואָס איז בעשטאַנען פון ריינע טייך־זאַמד נאָר רייכער געמאַכט דורך מיסט.* ער איז געקומען צום שלוס, אז אונטער אַ ריכטיגער בעהאַנדלונג וואָלט מען געקענט בעקומען צוויי טויזענד אָדער אפילו פיער טויזענד קערנער פון יעדען פערפלאַנצטען קערנ־דעל. די שפּראָצען וואָס וואַקסען פון די קערנער, וועלכע זיינען געפלאַנצט געוואָרען 10 צאָל וויים איינע פון די אַנדערע, פערדעקען דעם גאַנצען רוים און דאָס עקספּערימענטאַלע פעלד זעהט אויס ווי אַ זעהר געראָטען תבואה־פעלד, ווי מען קען עס זעהן פון אַ פאָטאָגראַפיע, וואָס גראַנדאָ האָט געגעבען אין זיינע „אגראָנאָמישע שטודיען.“ **

עס איז אַ פאַקט, אז די 8½ בושעל וואָס אַ מענש דאַרף האָבען פאַר זיין יעהרליכע שפּייז זיינען בפועל ממש געוואַקסען אין די טאָמבליין סטאַנציע אויף אַן אויבערפלעך פון 2,250 קוואַד־

---

* מען קען זעהן אויף איינער פון אָט די פאָטאָגראַפיעס, אַז אויף אַ באָדען, וואָס איז בעמיסטיגט געוואָרען בלויז מיט כעמישע מיסט, האָט מען בעקומען 17 שטענגלעך פון יעדען קערנדעל; ווען מען האָט צוגעלעגט אָרגאַנישע מיסט צו דער כעמישער, האָט מען בעקומען 25 שטענגלעך.

** העכסט אינטערעסאַנטע עקספּערימענטען ווערען איצט געמאַכט אין קעמברידזש אוניווערזיטעט ווי צו בעקומען נייע סאָרטען ווייץ, וואָס זאָלען פעראייניגען די מעלות פון קאַנאַדער ווייץ מיט די מעלות פון די בעסטע ענגלישע סאָרטען. עהנליכע עקספּערימענטען ווערען געמאַכט אין דייטשלאַנד פון פ. פאָן לאָכאָוו אין פעטקנאָ, כדי אַרויסצו־ברייננגען נייע קאָרן־ראַסען, וואָס זאָלען זיין רייך אין גלוטען און זאָלען זיין פרוכטבאַר. אָט די לעצטע עקספּערימענטען זיינען געמאַכט געוואָרען לויט מר. האללעטט'ס מעטאָדע און די רעזולטאַטען זיינען געווען צו־פריעדענשטעלענד, ווי עס זעהט אויס פון אַ בעריכט, וואָס איז געדרוקט געוואָרען אין פיהלינגס „לאַנדווירטשאפטליכע ציימונג“, ליופּציג, יאַנואַר און פעברואַר, 1900 ז. 29 און 45.

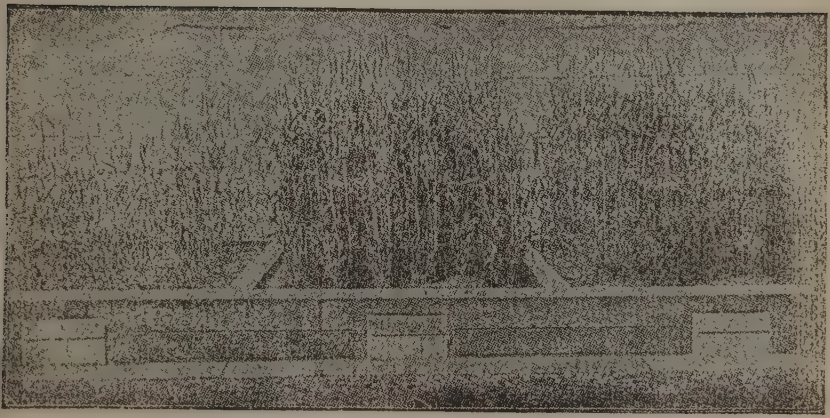

א ב ג

ציײכנונג 6. — סקוועריען אין פּראָפ. גראַנדאָ׳ס עקספּערימענטאַלער סטאַנציע, פּערפּלאַנצט מיט ווייץ־קערנער און דריי פערשיידענע באָדענס. א און ב בעמיסטיגט אַקערבאַר לאַנד, ג ריינער זאַמד; יעדעס קערנדעל געזעצט 12 צאָל איינס פון אַנדערן.

ראָט פוס, אָדער אויף א קוואדראט פון 47 פוס — דאָס איז, אויף ניט פיעל מעהר ווי איין צוואַנציגסטעל פון אַן אקער.

מיר קענען אַלזאָ זאָגען נאָך א מאָל, אז אויף דעם אָרט וואו עס פאָדערען זיך היינטיגען טאָג דריי אקער, וואָלט איין אקער זיין גענוג צו בעקומען די זעלביגע סומע שפּייז, ווען מען זאָל אָננעהמען די מעטאָדע פון פלאַנצען די זריעה ווייט אָבגעטיילט. און עס איז זיכער ניטאָ מעהר וואָס איינצו־ווענדען אנטקעגען פלאַנצען דעם ווייץ, ווי אנטקעגען די מעטאָדע צו זעען איהם אין ציילען, וואָס אַלע געברויכען איצטער, אָבוואויל בעת דער סיסטעם צו זעען אין ציילען איז איינגעפיהרט געוואָרען אָנשטאָט דעם פריהערדיגען אופן צו זעען פון פולען הויפען, איז ער טאַקע בעגעגענט געוואָרען מיט א שטאַרקען אונצופרידען. בעת די כינעזער און יאַפּאַנעזער פלעגען פאַר הונדערטע יאָהרען זעען ווייץ אין ציילען מיט א באַמ־

בו־ראָהה, וואָס איז צוגעפּאַסט געוואָרען צום אַקער־אייזען, האָבען, פערשטעהט זיך, די אייראָפּעאישע שריפטשטעלער אויסגעזעצט אַנטקעגען דער מעטאָדע מיט דעם אויסרייד, אַז עס וועט אַוועקנעהמען צופיעל אַרבייט. עס איז דיזעלביגע זאַך איצטער, ווען עס האַנדעלט זיך וועגען פלאַנצען יעדען זריעה־קער־נדעל בעזונדער. די פּאַך־שרייבער לאַכען דערפון, אָבוואויל גאָר די רייז, וואָס וואַקסט אין יאַפּאַן, ווערט געפּלאַנצט און אַ פּ י ל ו א י ב ע ר ג ע פּ ל אַ נ צ ט. יעדער איינער אָבער, וואָס וועט איבערטראַכטען וויפיעל אַרבייט עס מוז אַוועקגעהן אויף אַקערן, בראָנעווען, אַרומצוימען און אויסרייניגען פון ווילדע גראָזען דריי אַקער ערד אָנשטאָט איין אַקער, און וואָס וועט אויך אויסרעכענען דעם חלוק אין די הוצאות אויף בעמיסטיגונג, וועט געוויס מודה זיין, אַז אַלע חשבונות רעדען צו גונסטען פון בעאַרבייטען איין אַקער אָנשטאָט דריי — שוין ניט צו רעדען פון די מעגליכקייטען וואָס מען קען פּועל זיין דורך בעוועסערונג, אָדער דורך אַ פלאַנץ־מאַשין, וואָס וועט ערפונדען ווערען, אַזוי גיך ווי עס וועט זיין אַ פאָדערונג פאַר דעם.*

נאָך מעהר ווי דאָס: עס איז פאַראַן גענוג גרונד צו גלויבען, אַז אפילו אָט די מעטאָדע קען נאָך ווייטער פערבעסערט ווערען מיט דער הילף פון א י ב ע ר פ ל אַ נ צ ו נ ג. תבואות וואָלטען אין אַזוינע פעלען בעהאַנדעלט געוואָרען ווי גרינסען ווערען בעהאַנדעלט אין האָרטיקולטור (גערטנעריי). דאָס איז וועניגסטענס די אידעע, וואָס האָט אָנגעהויבען אַרויסשפּראָצען, זינט די מעטאָדען פון תבואה־קולטור, וואָס ווערען אָנגעווענדעט אין כינאַ און יאַפּאַן, זיינען בעסער בעקאַנט געוואָרען אין אייראָפּאַ. (זעה אָנהאַנג ס.)

די צוקונפט — די נ אָ ה ע נ ט ע צוקונפט, האָף איך — וועט בעווייזען, וואָס פאַר אַ פּראַקטישע בעדייטונג אַזאַ מעטאָדע פון קולטיווירען תבואות קען האָבען. מיר דאַרפען אָבער גאָר ניט ספּעקולירען וועגען דער דאָזיגער צוקונפט. מיר האָבען שוין איצטער, אין די פאַקטען וואָס זיינען געבראַכט געוואָרען אין דעם קאַפּיטעל, אַן עקספּערימענטאַלען באַזיס פאַר אַ היבשער צאָהל מיטלען ווי אַזוי צו פערבעסערן אונזערע היינטיגע מעטאָדען פון

---

* זעה אָנהאַנג נ.

קולטיווירונג און ווי אזוי פיעל צו פערגרעסערן די גערעטעמישען. עס פערשטעהט זיך, אז אלץ וואָס איך קען געבען אין א בוך, וואָס איז ניט געמיינט צו זיין א האנד־בוך פון אגריקולטור, איז נאָר עטליכע אָנדייטונגען, וואָס זאָלען מאכען דעם לעזער אליין נאָכ־דענקען וועגען דעם ענין. דאָס ביסעל אָבער, וואָס איז דאָ געזאָגט געוואָרען, איז גענוג צו בעווייזען, אז מיר האָבען קיין רעכט ניט צו בעקלאָגען זיך אויף אן איבערבעפעלקערונג, און קיין גרונד ניט מורא צו האָבען דערפאר אין דער צוקונפט. אונזערע מיטלען אויף צו בעקומען פון דער ערד אלץ וואָס מיר ברויכען, אונטער יעדען קלימאט און אויף יעדען באָדען, זיינען די לעצטע צייט פערבעסערט געוואָרען אין אזא מאָס, אז מיר קענען נאָך ניט פאָראויסזעהן וואו צו שטעלען דעם גרעניץ צו דער פּראָדוקטיוויטעט פון עטליכע אקער לאנד. דער גרעניץ פערשווינדעט אלץ מעהר, וואָס בעסער מיר שטודירען דעם געגענשטאנד, און יעדעס יאָהר מאכט, אז ער זאָל אלץ ווייטער און ווייטער פערשווינדען פון אונ־זער בליק.

קאפיטעל V.

די מעגליכקייטען פון אַגריקולטור.

(פאָרטגעזעצט)

די אויסשפּרייטונג פון האַנדעלס־גערטנעריי און פרוכט־קולטיווירונג: אין פראנקרייך; אין די פעראייניגטע שטאַאַטען. — קולטיווירונג אונטער גלאָז. — געמיזען־גערטנער אונטער גלאָז. — קולטיווירונג אין געוואַרעמטע הייזער: אין גערנסעי און דזשערסיע; אין בעלגיען. — שלוס.

איינער פון די אינטערעסאַנטסטע שטריכען פון דער היינטיגער ענטוויקלונג פון אַגריקולטור איז די לעצטענס פאָרגעקומענע פערשפּרייטונג פון אינטענסיווער האנדעלס־גערטנעריי פון דעם אייגענעם סאָרט, וואָס איז בעשריבען געוואָרען אין דריטען קאַפּיטעל. דאָס וואָס איז פריהער געווען בעשרענקט אויף עטליכע הונדערט קליינע גאָרטענס, שפּרייט זיך איצטער אויס מיט א וואונדערבארער שנעלקייט. אין ענגלאנד האָט דער שטח פון האַנדעלס־גאָרטענס זיך מעהר ווי פערדאָפּעלט אין די יאָהרען פון 1879 ביז 1894, ווען ער האָט געגרייכט 88,210 אקער, און ווערט שטענדיג אַלץ גרעסער.* הויפּטזעכליך אָבער האָט זיך אָט דער קולטור־צווייג שטארק ענטוויקעלט אין פראנקרייך, בעלגיען און אמעריקא. (זעה אַנהאנג ע.)

ביי היינטיגען טאָג גיט זיך אָב אין פראַנקרייך ניט װעניגער ווי 1 מיליאָן מיט 75 טויזענד אַקער אויף האַנדעלס־גערטנעריי און אינטענסיווער פרוכט־קולטור, און עס איז אויסגערעכענט געוואָרען מיט עטליכע יאָהר צוריק, אַז דער דורכשניט הכנסה פון יעדען אקער, וואָס ווערט אָבגעגעבען אויף די דאָזיגע קולטורען, בעטרעפט 33 פונט מיט 10 שילינג.** דער כאראקטער פון די דאָזיגע קול־

---

* טשאַרלז וויטהעד „פּונקטען וועגען גרינס־און פרוכט־פּאַרמערוי" (ענג.), לאָנדאָן, 1890; „דהי גאַרדנער'ס כראָניקל" 20טען אַפּריל, 1895.

** שאַרל באַלטע „די האַרטיקולטור אין די 5 וועלט־טיילען" (פראנצ.), פּאַריז, 1895.

טורען, ווי אויך די קענטעניש וואָס ווערט דערביי אַרויסגעוויזען און די אַרבייט וואָס ווערט אָבגעגעבען אויף דעם, וועלען זיך אָמבעסטען אַרויסצייגען דורך די פאָלגענדע ביישפּיעלען.

אַרום ראָסקאָף, וואָס איז אַ גרויסער צענטער אין ברעטאַן פאַר עקספּאָרט קיין ענגלאַנד פון אַזוינע קאַרטאָפעל, וועלכע האַלטען זיך ביז שפּעט אין זומער, ווי אויך פון אַלע סאָרטען גרינסען, ווערט אָבגעגעבען אַ טעריטאָריע פון 26 מייל אין דיאַמעטער איננאַנצען פאַר אַזוינע קולטיווירונגען, און די רענטע גרייכט ביז 5 פונט סט. פּער אַקער און נאָך מעהר. אַרום 300 דאַמפּער קומען אָן אין ראָסקאָף אַוועקצופיהרען קאַרטאָפעל, ציבעלעס און אַנדערע גרינסען קיין לאָנדאָן און אַנדערע ענגלישע האַפענס, אַזוי ווייט צו צפון ווי ניו־קאַסעל. אויסערדעם ווערען ביז 4000 טאָן גרינסען יעדען יאָהר אַוועקגעשיקט קיין פּאַריז.* און אָבוואוויל די ראָסקאָף־האַלבאינזעל האָט אַ ספּעציעל וואַרעמען קלימאַט, פון דעסטוועגען זיינען אומעטום אויפגעבויט קליינע שטיינערנע ווענט און מען לאָזט וואַקסען אויף זיי ראָהר־געוויקסען, כּדי די גרינסען זאָלען האָבען מעהר בעשיצונג און וואַרעמקייט.** דער קלימאַט ווערט פערבעסערט, אַזוי גוט ווי דער באָדען.

אין דער נאַכבאַרשאַפט פון שערבורג ווערען די בעסטע גרינסען פּראָדוצירט אויף אַ שטיק לאַנד, וואָס מען האָט אָבגענומען פון ים — אַריבער 800 אַקער פון דעם לאַנד ווערען אָבגעגעבען אויף קאַרטאָפעל, וואָס מען עקספּאָרטירט קיין לאָנדאָן; נאָך 500 אַקער ווערען אָבגעגעבען אויף בלומען־קרויט; 125 אַקער אויף רויזען־קרויט א. אז. וו. קאַרטאָפעל וואָס וואַקסען אונטער גלאָז ווערען אויך געשיקט אין לאָנדאָן אויפ'ן מאַרק פון מיטען אַפּריל אָן, און דער סך הכּל פון די גרינס־עקספּאָרטען פון שערבורג קיין ענגלאַנד דערגרייכען 300 טויזענד צענטנער, און פון דעם קליינעם האַפען באַרפלעור ווערען נאָך אַ 100 טויזענד צענטנער אַוועקגעשיקט קיין ענגלאַנד און אַן ערך פון 60 טויזענד צענטנער קיין פּאַריז. יאָ, אַ גאָר קליינע געמיינדע, סירטענוויל, נעבען שערבורג, מאַכט 2,800

---

* שאַרל באַלטע, דאָרט גופא.

** אַרדואין דומאַזע, „אַ רייזע דורך פראַנקרייך" (פראַנצ.), באַנד 5, ז. 10.

פונט סט. פון גאָרטענס וואָס פערנעהמען 180 אַקער. זיי נעהמען אַראָב דריי גערעטענישען יעדען יאָהר: קרויט אין פעברואר, דערנאָך פריהע קאַרטאָפעל און פערשיידענע גערעטענישען אין הערבסט — שוין ניט צו רעדען פון די „אַראָבגעכאַפּטע“ שנעל־געוויקסען (קעטש־קראפּס).

ווען איהר געפינט זיך אין פּלוסטאַגעל קענט איהר קוים גלויבען, אַז איהר זייט אין אַ געגענד פון ברעטאַן. קאַוואָנעס פּלעגען אין דעם דאָזיגען פּלאַץ נאָך פון אַלטע יאָהרען וואַקסען אויף די אָפענע פעלדער אונטער גלעזערנע קאַסטענס צו בעשיצען זיי פון די פריהלינג־פרעסטלעך, און גרינע אַרבעס פּלעגען וואַקסען אונטער דער בעשיצונג פון ציילען דערנער, וועלכע האָבען זיי בעשירעמט פון די צפון־ווינטען. איצטער זיינען גאַנצע פעלדער בעדעקט מיט פּאָזעמקעס, רויזען, פיילכען, קאַרשען און פלוימען, אַרונטער ביז צום סאַמע ברעג פון ים.* אפילו די „לאַנדעס“ (זומפּיגע גראָז־פּלעצער) ווערען בעאַרבייט, און מען פערזיכערט אונז, אַז אין וועלכע עס איז 5 יאָהר וועלען גאָר מעהר קיין „לאַנדעס“ ניט זיין אין יענער געגענד. אַפילו די בלאָטעס פון ד אָ ל — „די ברעטאַנער האָללאַנד“ — וועלכע זיינען בעשיצט פון ים דורך אַ דאַם, זיינען פערוואַנדעלט געוואָרען אין האַנדעל־גאָרטענס, וואָס זיינען בעדעקט מיט בלומען־קרויט, ציבעלעס, רעטעך, בעבלעך א. ד. ג. און אַן אַקער פון דעם דאָזיגען לאַנד ברייגגט איין אַ רענטע פון 2 פונט 10 שילינג ביז 4 פונט סט.

מען קען אויך דערמאָנען די נאַכבאַרשאַפט אַרום נאַנטעס. גרינע אַרבעס ווערען דאָרט קולטיווירט אויף אַ זעהר גרויסען מאַסשטאַב. אַ גאַנצע אַרמעע אַרבייטער, דערהויפּט פרויען און קינדער, קלייבען די אַרבעס אין די מאָנאַטען מאַי און יוני. די וועגען וואָס פיהרען צו די גרויסע איינגעמאַכטס־פאַבריקען זיינען אין געוויסע שטונדען בעדעקט מיט גאַנצע ציילען וואָגענס, איין צייל פיהרט די אַרבעס און די ציבעלעס אין פאַבריק, און אַנאַנדער צייל פיהרט צוריק די ליידיגע סטרוטשעס, וועלכע מען געברויכט אויף בעמיסטיגונג. צוויי מאָנאַט נאָכאַנאַנד געהען די קינדער ניט אין די שולען; און ווען אין די פּויערימשע פאַמיליען פון דער נאַכ־

* ארדואין דומאזע, „אַ רייזע דורך פראַנקרייך“, ב. 5, ז. 200.

באַרשאַפּט קומט פאַר אַ פראַגע װעגען מאַכען עפּעס אַ הוצאה, איז דער געװעהנליכער ענטפער: „װאַרט ביז דער סעזאָן פון די גרינע אַרבעס װעט אָנקומען“.

אַרום פּאַריז װערען אָבגעגעבען ניט װעניגער װי 50 טױזענד אַקער פאַר דער פעלד־קולטיװירונג פון גרינסען און 25 טױזענד אַקער פאַר דער אינטענסיװער קולטור פון דיזעלביגע גרינסען. 60 יאָהר צוריק האָט שױן די יעהרליכע רענטע, װאָס די האנדעלס־גערטנער האָבען געצאָהלט, געגרײכט אַזױ הױך װי 18 און 24 פונט סט. פער אַקער, און דאָך איז זי נאָך געשטיגען, אַזױ גוט װי עס איז געשטיגען די ברוטאָ־אײננאהמע, װעלכע איז געשעצט געװאָרען פון קורטױא זשעראַר אױף 240 פונט סט. פער אַקער פון די גרעסערע גאָרטענס, און צװײ מאָל אַזױפיעל פון די קלענערע, אין װעלכע פריהע גרינסען װאַקסען אין קאַסטענס.

די פרוכט־קולטור אין די פּאַריזער נאָכבאַרשאַפטען איז פּונקט אַזױ װאונדערבאַר. אין מאָנטרעיל, צ. ב. ש., זײנען 750 אַקער, װאָס געהערען צו 400 גערטנער, בוכשטעבליך בעדעקט מיט שטײנערנע װענט, ספּעציעל געבױט פאַר דער קולטיװירונג פון די פרוכטען, און מאַכען אױס צוזאַמען די לענג פון 400 מײל. אױף אָט די װענט שפּרײטען זיך אױס פערסיקעס־בױמער, באַרנבױמער און װײנשטאָקען, און זײ קלײבען אַראָב יעדען יאָהר אַן ערך פון 12 מיליאָן פערסיקעס, װי אױך אַ היבשע סומע פון די בעסטע באַרען און טרױבען. יעדער אַקער אין דעם צושטאַנד ברײנגט אַרײן 56 פונט סט. אָט אַזױ האָט מען געמאַכט אַ „װאַרעמען קלימאַט“, אין דער צײט בעת די גלאָז־בעדעקטע קאַסטענס זײנען נאָך געװען אַ צו־טײערע לוקסוס־זאַך. אַלץ צוזאַמען זײנען 1,250 אַקער נאָהענט אַרום פּאַריז פערנומען מיט פערסיקעס־בױמער (און גיבען אַרױס 25 מיליאָן פערסיקעס אַ יאָהר). אַקער נאָך אַקער זײנען אױך בעדעקט מיט באַרנבױמער, װעלכע גיבען פון 3 ביז 5 טאָן פרוכט פער אַקער, און אַזאַ גערעטעניש ברײנגט אַרײן פון 50 ביז 60 פונט סט. נאָך מעהר, אין אַנזשער, אױפ'ן לואַר, װאו די באַרען װערען צײטיג מיט 8 טעג פריהער אײדער אין די פאָרשטעדט פון פּאַריז, דער־צעהלט באַלטע פון אַ סאָד, 5 אַקער די גרױס, פון באַרען (פּיראַמידען־בױמער), װעלכער ברײנגט אַרײן 400 פונט סט. יעדען יאָהר; און אײן באַרען־פּלאַנטאַציע, 33 מײל װײט פון

פאריז, בריינגט אריין 24 פונט סט. פער אקער — שוין אראב־רעכענענדיג די הוצאות פון פאקען, טראנספארטירען און פער־קויפען. דאס גלייכען גיבען די פלוימען־פלאנטאציעס — 80 טוי־זענד צענטנער פלוימען ווערען פערברויכט יעדען יאהר אין פאריז אליין — א יעהרליכע הכנסה פון 29 ביז 48 פונט סט. פער אקער; און דאך קריגט מען אין פאריז פרישע, זאפטיגע בארען, פלוימען און קארשען אזוי ביליג, אז די ארימע קענען אויך עסען פרישע, היימיש־געוואקסענע פרוכטען.

אין דער פראווינץ אנזשו קען מען זעהן, ווי א שווערער ליים־באדען, וועלכער איז אויסגעבעסערט געווארען מיט זאמד פון דער לואר און מיט מיסט, איז אין דער נאכבארשאפט פון אנזשער, און ספעציעל אין סאן־לא, פערוואנדעלט געווארען אין א באדען, וואס בריינגט איין א רענטע פון 2 פונט צעהן שילינג ביז 5 פונט דעם אקער, און אויף אט דעם באדען ווערען קולטיווירט פרוכטען, וועלכע זיינען פאר עטליכע יאהר עקספארטירט געווארען קיין אמעריקא.* אין בענעקור, א קליין דערפיל פון 850 איינוואוינער, קען מען זעהן וואס דער מענש קען מאכען פון א העכסט־אונפרוכט־בארען באדען. גאר ניט לאנג צוריק זיינען די משופע׳דיגע אב־האנגען פון זיינע בערגלעך געווען מעהר גארנישט ווי שטיין־ברוכען, פון וועלכע מען האט אויסגעהאקט די שטיינער פאר די פאריזער ברוקען. היינט זיינען די דאזיגע אבהאנגען אינגאנצען בעדעקט מיט אפריקאזען־און קארשען־בוימער, מיט שווארצע יאגדעס־שטרוי־כען און אספאראגוס־פלאנצונגען, מיט גרינע ארבעס און דער־גלייכען. אין יאהר 1881 האט מען פון דעם דערפיל פערקויפט אפרי־קאזען אליין פאר 5,600 פונט סט.. און מען דארף ניט פערגעסען, אז אין די נאכבארשאפטען פון פאריז איז די קאנקורענץ אזוי שארף, אז פערשפעטיגען אויף 24 שטונדען ארויסצושיקען די אפ־ריקאזען אויפ׳ן מארק מיינט א פערלוסט פון 8 שילינג, אדער א זיעבעטיל פון פערקויף־פרייז אויף יעדען צענטנער.**

* באדרילאר, „די אגריקולטור־בעפעלקערונג פון פראנקרייך": אנזשו, ז. 70 און 71.

** די גאנצע פראדוקציאן פון דעזערט־פרוכט, ווי אויך פון גע־טריקענטע און מארינירטע פרוכטען, אין פראנקרייך, איז אין יאהר

אין פּערפּינאַן קולטיווירט מען גרינע אַרטישאָקען — אַ ליעב־לינגס־געמיזע אין פראַנקרייך — פון אָקטאָבער ביז יוני, אויף אַ שטח וואָס פּערדעקט 2,500 אַקער, און די נעטאָ־הכנסה ווערט גע־שאַצט אין 32 פונט סט. פּער אַקער. אין צענטראַל־פראַנקרייך ווערען די אַרטישאָקען קולטיווירט אַפילו אויף די פרייע פעלדער, און פונדעסטוועגען ווערען די גערטעטענישען געשאַצט (לויט באַלטע) אין דעם ווערטה פון 48 ביז 100 פונט סט. פּער אַקער. אין לוארע בעקומען 1,500 גערטנער, וועלכע בעשעפטיגען אָפּטמאָל 5000 אַר־בייטער, גרינסען אין דעם ווערטה פון 400 טויזענד ביז 480 טויזענד פונט סט., און זייערע יעהרליכע אויסגאַבען אויף מיסט איז 60 טויזענד פונט סט. אָט די ציפער אַליין איז דער בעסטער ענטפער פאַר די, וואָס האָבען ליעב צו רעדען וועגען דער אויסערגעוועהנ־ליכער פרוכטבארקייט פון באָדען, יעדען מאָל וואָס זיי הערען וועגען אַ געוויסען ערפאָלג אין אַגדיקולטור. אין ליאָן ווערט אַ בעפעל־קערונג פון 430 טויזענד איינוואוינער איינגאַנצען בעזאָרגט מיט גרינסען דורך די אַרומיגע גערטנער. דאָס אייגענע אויך אין אַמיען, וועלכע איז אַנאַנדער גרויסע אינדוסטריעלע שטאָדט. די בעצירקען אַרום אָרלעאַן בילדען נאָך אַ גרויסען מיטעלפונקט פאַר האַנדעלס־גערטנעריי, און עס איז בעזונדער ווערטה צו בעמערקען, אַז די אָרלעאַנער קוסטאַרניקעס בעזאָרגען אַפילו אַמעריקא מיט גרויסע צאָהלען יונגע בוימער.*

עס וואָלט פערנומען אַ גאַנצען בוך צו בעשרייבען די הויפּט־צענטערס פון האַנדעלס־גערטנעריי און פרוכט־קולטיווירונג אין פראַנקרייך; איך וועל דעריבער דערמאָנען בלויז נאָך איין ראַיאָן, וואו גרינסען־און פרוכט־קולטיווירונג געהען האַנד אין האַנד. דער ראַיאָן ליעגט ביי די ברעגעס פון דעם רהאָן, אַרום וויאַן, אַ שמאָלער פאַס לאַנד, וואָס בעשטעהט טיילווייז פון גראַנאַט־שטיינער, וועל־כער איז איצטער געוואָרען אַ גאַרטען פון אַן אונגלויבליכער רייכ־

1876 געשאַצט געוואָרען אין 84 טויזענד טאָן, וואָס האָט בעטראָפען אַן ערך פון 3 ביליאָן פראַנק — מעהר ווי אַ העלפט פון דער קריעג־קאָנ־טריבוציע, וואָס דייטשלאַנד האָט ארויפגעלעגט. זינט דעם יאָהר 1876 האָט די פּראָדוקציאָן נאָך געמוזט זיך פיעל פערגרעסערן.

* אַרדואין דומאָזע, באַנד 1, ז, 204.

קיים. דער אורשפרונג פון דעם דאָזיגען רייכטום, דערצעהלט אונז ארדואין דומאזע, שטאַמט פון א צייט, עטליכע און דרייסיג יאָהר צוריק, ווען די ווייגגערטנער, וואָס זיינען חרוב געוואָרען דורך די פיללאָקסעראַ (אזוינע פלאַנץ־לייז), האָבען געמוזט צערשטערט ווערען און מען האָט געמוזט זיך נעהמען פאַר אנאַנדער סאָרט קולטיווירונג. אין יענער צייט האָט דאָס דערפיל אמפּואי גע־קריגען א שם פאַר זיינע אַפּריקאָזען. איצטער איז דער גאַנצער געגענד, פולע 100 מייל פּאַזשע דעם רהאָן און אין די זייטיגע טהאָלען פון דעם אַרדעש און דעם דראָם, איין פּראַכטפולער סאָד, פון וועלכען עס ווערען עקספּאָרטירט פרוכטען אין ווערטה פון מיליאָנען, און דאָס לאַנד האָט דערגרייכט א פּערקויף־פּרייז פון 325 ביז 400 פונט סט. אַן אַקער. קליינע שטיקער לאַנד ווערען נאָכאַנאַנד געוואונען פאַר קולטיווירונג אויף יעדען שפּיץ פעלז. אויף ביידע זייטען פון די וועגען זעהט מען פלאַנטאַציעס פון אַפּרי־קאָזען־און קאַרשען־בוימער, און צווישען די ראָנדען בוימער וואַקסען פריהע בעבלעך און ארבעס, פּאָזעמקעס, און אַלערליי סאָרטען פריהע גרינסען. אין פריהלינג פילט אָן דער איידעלער פּערפיום פון די בליהענדע אַפּריקאָזען־בוימער דעם גאַנצען טהאָל־געגענד. פּאָזעמקעס, קאַרשען, אַפּריקאָזען, פּערסיקעס און וויינטרויבען קומען כסדר שנעל איינע נאָך די אַנדערע, און אין דערזעלביגער צייט ווערען ארויסגעשיקט אָנגעלאָדענע וואָגענס מיט פראַנצויזישע בעבלעך, סאַלאַטען, קרויטען, פּאָררע און קאַרטאָפּעל אין די אינ־דוסטריעלע שטעדט פון דעם ראָאָן. עס איז אוממעגליך אָבצו־שאַצען די צאָהל און דעם ווערטה פון אלץ וואָס עס וואַקסט אין דער דאָזיגער געגענד. עס איז גענוג צו זאָגען, אז א גאַנץ קליי־נינקע געמיינדע, סאָן דעזיראַ, האָט אין דער צייט פון ארדואין דומאַזע'ס בעזוך עקספּאָרטירט ארום 200 צענטנער קאַרשען יעדען טאָג.*

די רעזולטאַטען פון דער דאָזיגער ענטוויקלונג זיינען אייַנפאַך ערשטוינענד. עס האָט זיך ארויסגעשטעלט פון אַן אונטערזוכונג, וואָס די פראַנצויזישע פּראָפעסאָרען פון אַגריקולטור האָבען געמאַכט

* ארדואין דומאַזע, באַנד 7, ז. 124 און 125.

אין יאָהר 1906, אז דער יעהרליכער עקספאָרט פון פרישע בלומען פון דעם דעפּאַרטאַמענט פון די אַלפען מאַריטים גרייכט אזוי הויך ווי 400 טויזענד פונט סט., און אז דער ארויספיהר פון בלומען אויף פּערפיום גיט אויסער דעם אַ סומע פון 280 טויזענד ביז 320 טויזענד פונט סט. אַ יאָהר.* פון דעם דעפּאַרטאַמענט וואַר זיינען 3,475 טאָן בלומען, וואָס האָבען בעטראָפען פון 160 טויזענד ביז 200 טויזענד פונט סט., עקספּאָרטירט געוואָרען אין יאָהר 1902.

די לעזער, וועלכע ווילען מעהר וויסען וועגען דער פערברייטונג פון האַנדעלס־גערטנערייי אין פערשיידענע לענדער, מוז איך אָב־שיקען צו שאַרל באַלטע׳ס ווערק, און איך וועל דאָ בלויז דערמאָנען בעלגיען און אַמעריקאַ.

די גרינס־עקספּאָרטען פון בעלגיען האָבען זיך פערדאָפּעלט אין די לעצטע צוואַנציג יאָהר פון פאָריגען יאָהר־הונדערט, און גאַנצע ראַיאָנען, ווי פלאַנדערן, מיינען אז זיי מעגען זיך רופען די האַנ־דעל־גאָרטענס פון ענגלאַנד; איין האָרטיקולטורעלע געזעלשאַפט האָט זיך גענומען אפילו צו פערטיילען אומזיסט די זריעה פון די גרינסען, וואָס ווערען פיעל געברויכט אין ענגלאַנד, כדי צו פערגרעסערען דעם עקספּאָרט. ניט נאָר די בעסטע שטיקער לאַנד ווערען אָבגעגעבען פאַר דעם צוועק, נאָר אפילו די זאַמד־וויסטע־נישען פון די אַרדענען און די טאָרף־בלאָטעס ווערען פערוואַנדעלט אין רייכע האַנדעל־גאָרטענס, און גרויסע פלאַנצען (צ. ב. ש. אין האַערען) ווערען בעוועסערט פאַר דעמזעלביגען צוועק. צעהנדליגע שולען, עקספּערימענטאַלע פאַרמס און קליינע עקספּערימענטאַלע סטאַנציעס, אבענד־לעקציעס א. ד. ג. ווערען געעפענט פון די גע־מיינדען, פריוואַטע געזעלשאַפטען און דעם שטאַאט, כדי צו הויבען די אַגריקולטור, און הונדערטע אַקער לאַנד זיינען בעדעקט מיט טויזענדער גלאָז־הייזער.

דאָ זעהען מיר איין קליינע געמיינדע עקספּאָרטירט 5,500 טאָן קאַרטאָפּעל און פאַר 4000 פונט סט. בארען נאָך סטראַטפאָרד און שאָטלאַנד, און האַלט אָן צוליב דעם צוועק אַן אייגענע דאַמפּער־ליניע. אַנאַנדער געמיינדע פערזאָרגט צפון־פראַנקרייך און די

* אָזשע־לאַריבע „די ענטוויקלונג פון אַגריקולטורעלען פראַנק־רייך" (פראַנצ.) פּאַריז.

רהיין־פּראָווינצען מיט פּאָזעמקעס, און אַ ביסעל שיקט זי אָפּטמאָל אויף אין קאָווענט־גארדען. אנדערסוואו גיבען די פריהע מעהרען, וועלכע וואקסען אינמיטען פון פלאקס, גערשטען און ווייסע מאָהן, אַ גאַנץ היבשען צוגאָב צו דעם פארמער׳ס הכנסה. אין אנאנדער פּלאַץ דערוויסען מיר זיך, אז לאנד ווערט פערדונגען מיט 24 און 27 פונט סט. דעם אקער, ניט אויף צו קולטיווירען דאָרטען וויינ־טרויבען אָדער קאַוואָנעס, נאָר פּשוט אויף צו זעען ציבעלעס; אָדער אז די גערטנער האָבען גאָר אינגאנצען אויפגעהערט זיך צו פּאַטש־קענען מיט אזא „אָנשיקעניש" ווי דער נאטירליכער באָדען פאר זייערע קאסטענס, און ציהען בעסער פאָר אליין צו מאכען זייער „שווארץ־ערד" פון פּאָלאָווינקעס, אָבפאלען פון גארבארנעס און האנף־שטויב „אנימאליזירט" דורך פערשיידענע מיסטיגונגען.*

אין קורצען, בעלגיען, וועלכע איז איינע פון די הויפּט אינ־דוסטריע־לענדער פון אייראָפּא, ווערט איצט אויך איינע פון די הויפּט צענטערס פון גאָרטען־קולטיווירונג. (זעה אָנהאנג פּ.)

דאָס אנדער לאנד, וועלכען די האָרטיקולטוריסטען מוזען ספּעציעל שיינקען זייער אויפמערקזאמקייט, איז אמעריקא. ווען מיר זעהען די בערג פרוכטען, וואָס ווערען אימפּאָרטירט פון אמעריקא, זיינען מיר געניגט צו דענקען, אז אין אמעריקא וואקסען די פרוכטען גאָר אליין. א „פּראכטפולער קלימאט", א „יונגפרוי־ליכער באָדען", „אונענדליכע רוימען" — דאָס זיינען די ווערטער, וואָס די צייטונגען בענוצען נאָכאנאנד וועגען אמעריקא. דער אמת איז אָבער, אז די האָרטיקולטור — אי האנדעל־גערטנעריי, אי פרוכט־קולטיווירונג — איז אין אמעריקא געבראכט געוואָרען ביז צו א הויכען גראד פון פּאָלקאָמענהייט. פּראָפ. באַלטע, אליין א פּראקטישער גערטנער, וואָס קומט פון די קלאסישע האנדעלס־גאָר־טענס פון טרואיע, בעשרייבט די „טראק־פארמס" פון נאָרפאָלק, ווירדזשיניע, אלס ווירקליכע „מוסטער־פארמס". דאָס איז א הויכער קאָמפּלימענט פון מויל פון א פּראקטישען „מארעשער", וועלכער האָט געלערנט פון קינדווייז אָן, אז נאָר אין צויבערלאנד וואקסען די גאָלדענע עפּעל דורך א מאך מיט׳ן מכשף׳ס צויבער־שטעקעל.

* שאַרל באַלטע, „די האָרטיקולטור א. אז. וו." (פראנצ.)

וואָס געהערט דער פּאָלקאָמענהייט, צו וועלכער די עפּעל־קולטיווי־רונג איז געבראַכט געוואָרען אין קאַנאַדאַ; דער הילף, וואָס די עפּעל־קולטיווירער בעקומען פון די קאַנאַדער עקספּערימענטאַלע פאַרמס, און די מיטלען, וואָס מען נעהמט אָן, אויף אַן עכט אַמע־ריקאַנעם שטייגער, צו פערשפּרייטען אויסקונפטען צווישען די פּאַר־מערס און פערזאָרגען זיי מיט נייע סאָרטען פרוכט־בוימער — דאָס אַלץ האָט מען בעסער דאָ אין ענגלאַנד געדאַרפט גענוי שטודירען, אָנשטאָט זיך אַליין איינצורעדען, אַז די אַמעריקאַנער העכערקייט קומט ארויס פון דער מכשפה׳ס גאָלדענע הענד. ווען מען וואָלט געטאָן אין ענגלאַנד אַ צעהנטען טייל פון דאָס וואָס ווערט געטאָן אין די שטאַאטען און אין קאַנאַדאַ לטובת דער אַגריקולטור און האָרטיקולטור, וואָלטען די ענגלישע פרוכטען ניט פערטריבען גע־וואָרען אַזוי מיאוס פון מארק, ווי דאָס האָט פּאַסירט עטליכע יאָהר צוריק.

דער ערך, אויף וויפיעל די גאָרטען־קולטיווירונג איז פער־שפּרייט אין אַמעריקא, איז אונגעהייער. די „טראָק־פּאַרמס״ אַליין — דאָס הייסט, די פּאַרמס, וועלכע ארביימען פאַר׳ן עקספּאָרט פּער אייזענבאַהן אָדער שיפען — האָבען אין די שטאַאטען, אין יאָהר 1892, פערנומען ניט וועניגער ווי 400 טויזענד אַקער. ביי די סאַמע טיערען פון שיקאַגאָ געפינט זיך איין פּאַרם פון האַנדעלס־גערטנעריי, וואָס פערנעהמט 500 אַקער, פון וועלכע 150 אַקער ווערען אָבגעגעבען פאַר אוגערקעס, 50 אַקער פאַר פריהע ארבעס, א. אַז. וו. בעת דער שיקאַגאָער אויסשטעלונג האָט אַ ספּעציעלער „סטראָבעריס צוג״ (אַ צוג וואָס האָט געפיה־רט פּאַזעמקעס), צו־נויפגעשטעלט פון 30 וואַגאָנעס, אריינגעפיהרט יעדען טאָג 324 טויזענד קוואָרט פון די דאָזיגע פריש־געקליבענע פרוכט; און עס גיבען טעג, ווען אריבער צעהן טויזענד בושעל פּאַזעמקעס ווערען אימפּאָרטירט אין ניו יאָרק — דריי פערטעל פון דער דאָזיגער סומע קומט פון „טראָק־פּאַרמס״ פון ווירדזשיניע אויף דאַמפּערס.*

אָט דאָס קען אויפגעטאָן ווערען דורך אַ פערשטענדיגער פער־איינציגונג פון אַגריקולטור מיט אינדוסטריע, און עס איז קיין ספק ניט, אַז אין דער צוקונפט וועט עס דורכגעפיהרט ווערען נאָך אויף אַ גרעסערן מאַסשטאַב.

* שאַרל באַלטע, „די האָרטיקולטור, א. אַז. וו.״

דערוויילע ווערט שוין געמאכט נאָך א טריט פאָרווערטס, כדי צו בעפרייען די האָרטיקולטור פון דעם קלימאַט. איך מיין די קולטיווירונג פון פרוכטען און גרינסען אין גלאָז־הייזער.

פריהער איז דאָס גלאָז־הויז געווען דער לוקסוס פון דעם רייכען פּאַלאַץ. מען האָט עס געהאַלטען אויף א הויכע טעמפּעראַטור און עס האָט געדיענט צו מאכען דאָרט וואקסען אונטער אונזער קאַלטען הימעל די גאָלדענע פרוכטען און די בעצויבערענדע בלומען פון די דרום־לענדער. איצטער, דערהויפּט זינט דער פאָרטשריט פון דער טעכניק גיט די מעגליכקייט צו מאכען ביליגען גלאָז און פּראָדוצירען דאָס האָלצווערק, די ראַמען און שטאַנגען, דורך מאַשינעריע, ווערט דאָס גלאָז־הויז דער ריכטיגער פּלאַץ צו מאכען וואקסען פרוכט פאר די מיליאָנען און צו קולטיווירען די איינפאַכע גרינסען. דאָס אַריסטאָקראַטישע וואַרעם־הויז, וואָס איז אָנגעפילט מיט די זעלטענסטע פרוכט־בוימער און בלומער, בלייבט; יא, עס פערשפּרייט זיך אפילו אַלץ מעהר און מעהר פאר דער קולטיווירונג פון לוקסוס־זאכען, וועלכע ווערען אַלץ מעהר צוגענגליך פאר א גרעסערער צאָהל. אָבער נעבען איהם האָבען מיר דאָס פּלעבעאישע גלאָז־הויז, וואָס ווערט געוואַרעמט נאָר א פּאָר מאָנאַט אין ווינטער, און נאָך א מעהר־עקאָנאָמיש געבויטען סאָרט, דאָס „קאַלטע גלאָז־הויז“, וואָס איז אַן איינפאַכער גלאָז־דאַך, — א גרויסער קאַלטער קאַסטען, — און ער איז אָנגעפּאַקט מיט די פּראָסטע גרינסען פון קיך־גאָרטען: די קאַרטאָפעל, די מעהרען, די פראַנצויזישע בעבלעך, די אַרבעס א. ד. ג. די היטץ פון דער זון, וואָס געהט דורך דורכ'ן גלאָז, אָבער, קען ניט דורכ'ן זעלבען גלאָז פערלאָרען ווער'ען דורך אויסשטראַהלונג, איז גענוג צו האַלטען עס אויף א זעהר הויכער טעמפּעראַטור אין פריהלינג און די ערשטע צייט פון זומער. א נייער סיסטעם פון האָרטיקולטור — דער האַנדעלס־גאָרטען אונטער גלאָז — פערשטאַרקט זיך אויף דעם אופן גאַנץ שנעל.

דאָס גלאָז־הויז פאַר קאָמערציעלע צוועקען איז אין גרונד געַנומען פון בריטישער אָדער אפשר שאָטישער אָבשטאַמונג. שוין אין יאָהר 1851 האָט מר. טה. ריוועס פערעפענטליכט א בוך אונטערן נאָמען, „די גאָרטען־הייזער און די קולטיווירונג פון פרוכט־בוימער אונטער גלאָז“; און מר. ד. טאָמסאָן דערצעהלט אונז אין דעם

„דזשוירנאַל אָוו האָרטיקאַלטיור“ (דעם 31טען יאנואר, 1889), אז ארום 50 יאָהר צוריק האָט א פּלאַנצער אין צפון ענגלאַנד פערקויפט וויין־טרויבען אין פעברואר פאר 25 שילינג א פונט, און אז דער קויפער האָט א טייל פון דעם געשיקט אין פּאַריז פאר נאַפּאָלעאָן דעם דריטענס טיש, פאר דעם פּרייז פון 50 שילינג א פונט. „איצ־טער — האָט מר. טאָמסאָן צוגעלעגט — ווערען זיי פערקויפט פאר א צעהנטיל אָדער א צוואַנציגטיל פון די פריהערדיגע פּרייזען. ביליגע קויהלען — ביליגע וויינטרויבען; דאָס איז דער גאַנצער סעקרעט.“

גרויסע וויינטרויבען־הייזער און אונגעהייערע פּלעצער צו מאַכען וואקסען בלומען אונטער גלאָז זיינען איינגעפיהרט אין ענגלאַנד פון לאַנג אָן, און נייע הייזער ווערען נאָכאַנאַנד געבויט אויף א גרויסען מאַסשטאַב. גאַנצע פעלדער זיינען בעדעקט מיט גלאָז אין טשעשונט, אין בראַקסבורן (50 אקער), אין פינטשלעי, אין בעקסלעי, אין סוואַנלעי, אין ווהעטסטאָן און אזוי ווייטער, שווין ניט צו רעדען פון שאָטלאַנד. וואָרטהינג איז אויך א גוט־בעקאַנטער צענטער פאר פּראָדוצירען וויינטרויבען און טאָמאַטאָס; און די גלאָז־הייזער, וואָס זיינען אָבגעגעבען פאר בלומען און פאַרנס אין אָפּער־עדמאַנטאָן, אין טשעלסי, אין אָרפּינגטאָן און אז. וו. האָבען א רעפּוטאציע איבער דער גאַנצער וועלט. און די טענדענץ איז, פון איין זייט, צו ברייגגען די טרויבען־קולטור צו דעם העכ־סטען גראַד פון פאָלקאָמענהייט, און פון דער אַנדער זייט, צו בעדעקען אקער נאָך אקער מיט גלאָז אויף צו מאַכען וואקסען טאָמאַטאָס, פראַנצויזישע באָב און ארבעס, און דערנאָך וועט אָהן צווייפעל קומען די קולטיווירונג פון נאָך פּראָסטערע גרינסען. די דאָזיגע בעוועגונג, ווי מיר וועלען זעהן ווייטער, איז זיך שטענדיג געוואקסען די לעצטע צוואַנציג יאָהר.

דאָך אָבער, די פיהרערשאַפט אין דער ענטוויקלונג פון גלאָז־הויז־קולטיווירונג געהערט נאָך אַלץ צו די קאַנאַל־אינזלען און צו בעלגיען. דער שטאָלץ פון דזשערסיע איז, פערשטעהט זיך, מר. באשפאָרד'ס פּלאַץ. ווען איך האָב איהם בעזוכט אין יאָהר 1890, האָט ער געהאַט 490 טויזענד קוואדראַט־פוס אונטער גלאָז — דאָס איז כמעט 13 אקער — אָבער פון יענער צייט זיינען צוגעקומען נאָך 7 אקער אונטער גלאָז. א לאַנגע רייה גלאָז־הייזער, צווישען

וועלכע עס ווארפען זיך דורך הויכע קוימענס, בעדעקט דאָס לאַנד — דאָס גרעסטע פון די הייזער איז 900 פוס לאַנג און 46 פוס ברייט; דאָס מיינט, אז כמעט איין אקער לאַנד איז בעדעקט מיט גלאָז אין איין שטיק. דאָס גאַנצע איז זעהר סאָליד געבויט: גראַניט־שטיינערנע ווענט, זעהר הויך, דיק, „27 אונציגער גלאָז“ (דריי פעננים דיק*) ווענטילאַטאָרס, וואָס עפענען זיך אויף א לענג פון 200 ביז 300 פוס א רוק טהוענדיג איין הענטעל, א. אז. וו. און דאָך, ווי די אייגענטימער האָבען געזאָגט, האָט אפילו דאָס טייערסטע הויז געקאָסט וועניגער ווי א שילינג פער קוואדראַט פוס גלאָז (13 פעננים קאָסט א קוואדראַט פוס לאַנד), און די אנדערע הייזער האָבען געקאָסט נאָך פיעל וועניגער ווי דאָס. דער גע־וועהנליכער קאָסט פון א קוואדראַט־פוס גלאָז,** אָהן דעם הייץ־אַפּאַראַט, איז פון 5 ביז 9 פּענס — 6 פּענס איז דער געוועהנליכער פרייז פאַר די איינפאַכע גלאָז־הייזער.

עס איז אָבער קוים מעגליך צו געבען א בעגריף פון אלץ וואָס עס וואקסט אין די דאָזיגע גלאָז־הייזער, ניט צייגענדיג קיין פאָטאָ־גראַפיעס פון זייער אינעווענינגסטען אויסזעהן. אין יאָהר 1890 האָט מען אין מר. באשפאָרד׳ס וויינטרויבען־הייזער אָנגעהויבען שניידען פאָרטרעפליכע טרויבען דעם 3טען מאַי, און דאָס גערע־טעניש האָט אָנגעהאַלטען ביז אָקטאָבער. אין אנדערע הייזער האָט מען שוין געהאַט אָבגעקליבען גאַנצע וואָגענס מיט ארבעס, און מען האָט זיך געגרייט צו פערזעצען טאָמאַטאָס גלייך ווי דאָס הויז וועט ווערען גרינדליך אויסגערייניגט. די 20 טויזענד טאָ־מאַטאָ־פלאַנצען, וואָס מען האָט זיך געגרייט צו פערזעצען, האָבען געדאַרפט געבען ניט וועניגער ווי 80 טאָן אויסגעצייכענטע פרוכט (פון 8 ביז 10 פונט פון יעדער פלאַנץ). אין אנדערע הייזער זיינען געוואַקסען קאַוואָנעס אנשטאָט די טאָמאַטאָס. 30 טאָן פריהע קאַרטאָפעל, 6 טאָן פריהע ארבעס און 2 טאָן פריהע פראַנצויזישע בעבלעך, זיינען שוין ארויסגעשיקט געוואָרען אין אפריל. וואָס

* אין די ביליגערע גלאָז־הייזער ווערט געברויכט א 21 אונציגער גלאָז, אָדער אפילו א 15 אונציגער.

** עס רעכענט זיך מעסטענדיג די הויך פון די פאָדערשטע און הינטערשטע ווענט און די לענג פון די צוויי אָבהאַנגען פון דאַך.

געהערט די ווינטערויבען־הייזער, האָבען זיי געגעבען ניט ווענינער ווי 25 טאָן ווינטערויבען יעדען יאָהר. א חוץ דעם זיינען זעהר פיעל אנדערע זאכען געוואקסען אויפ'ן פרייען פעלד, אָדער אַלס „אראָבגעכאַפּטע" געוויקסען, און אָט די גאַנצע סומע פּרוכטען און גרינסען איז געווען דער רעזולטאַט פון דער ארבייט פון בלויז 36 מענער און אינגלעך, אונטער דער אויפזיכט פון אן איינציגען גערטנער — דעם אייגענטימער אליין, הגם דער אמת איז, אז אין דזשערסיע און ספּעציעל אין גערנסעי, איז יעדער איינער א גערט־נער. ארום 1000 טאָן קאָוק־קויהלען איז אוועקגעגאַנגען צו בע־הייצען די דאָזיגע הייזער. מר. וו. בער, וועלכער האָט בעזוכט דעמזעלביגען פּלאַץ אין יאָהר 1886, איז געווען גאַנץ גערעכט, ווען ער האָט געזאָגט, אז זיי האָבען בעקומען פון די דאָזיגע 13 אקער דיזעלביגע געלד־הכנסה וויפיעל א פארמער וואָלט בעקומען פון 1300 אקער לאַנד.

עס איז כמעט איבעריג צו זאָגען, אז מר. רידער האַגגארד, וועלכער האָט בעזוכט דזשערסיע און גערנסעי אין יאָהר 1901, האָט וועגען די צוויי אינזלען געגעבען די אייגענע ענטוזיאַסטישע בע־שרייבונג, ווי זיינע פאָרגענגער. „איך קען נאָר זאָגען צום שלום — האָט ער געשריבען — אז וואָס געהערט צו מיר, בין איך דאָ (אין דזשערסיע), ווי אין גערנסעי, פשוט געווען איבערראַשט פון דעם וואוילשטאַנד, וואָס איך האָב דאָ געפונען. אז אַזאַ קליינער שטח לאַנד זאָל ארויסגעבען אַזויפיעל רייכקייט, איז איינפאַך צום ערשטוינען. עס איז אמת, ווי איך האָב בעוויזען, אז דער וואָס פרעגט זיך נאָך, הערט ווי איינינע קלאָגען זיך און שרעקען זיך א ביסעל פאַר דער צוקונפט; אָבער ווען ער זעהט איבער אַלעם דעם א קליין שטיק לאַנד פון 23⅓ אקער, ווי דעם וואָס איך האָב גע־בראַכט אַלסביישפּיעל, און ער הערט אז גאָר ניט לאַנג צוריק איז עס פערקויפט געוואָרען אויף א ליציטאַציע פאַר 5,760 פונט סט., ניט צום צוועק פון בויען אויף דעם הייזער, נאָר צו קולטיווירען אויף דעם קארטאָפעל — מעג ער, דאכט מיר, ציהען זיינע אייגענע שלוסען וועגען דער לאַגע". עס איז ניט נויטיג צוצולעגען, אז מר. האַגגארד, ווי אַלע פריהערדיגע פאָרשער, פטור'ט אוועק די לעגענדע פון אויסערגעוועהנליכער נאַטירליכער פרוכטבארקייט

פונ'ם באָדען, און ציינט, וויפיעל עס קאָסט אָב צו בעקומען די שווערע גערעטעניכען פון קארטאָפעל. *

יעדענפאלס, די שענסטע רעזולטאטען, אפשר, קען מען גאָר זעהן אין די קליינע „וויינטרויבען־הייזער“. ווען איך בין דורכ־געגאנגען אזוינע גלאָז־בעדעקטע קיך־גערטנער, האָב איך נאָר גע־מוזט בעוואונדערן אָט דעם נייעם נצחון פון מענשען. איך האָב געזעהן, צ. ב. ש., דריי פערטיל אקער, וואָס זיינען געווארעמט געוואָרען די ערשטע דריי מאָנאט פון יאָהר, פון וועלכע מען האָט אראָבגענומען ארום 8 טאָן טאָמאטאָס און ארום 200 פונט פראנ־צויזישע בעבלעך דאָס ערשטע גערעטעניש אין אפריל, און שפּעטער נאָך צוויי גערעטענישען. אין די דאָזיגע הייזער האָט געארבייט איין גערטנער מיט צוויי געהילפען; ניט פיעל קאָוק־קויהלען איז פערברויכט געוואָרען, און עס איז געווען א גאז־מאשין פאר בע־וועסערונג, וואָס האָט פערברויכט בלויז פאר 13 שילינג גאז דעם גאנצען פערטיל יאָהר. איך האָב אויך געזעהן אין קאלטע גרינס־הייזער — איינפאכעביידלעך פון ברעטער און גלאָז — ווי ארבעס־פלאנצען האָבען בעדעקט די ווענט א פערטיל מייל אין דער לענג, וועלכע האָבען שוין אין סוף אפריל געהאט געגעבען 3,200 פונט טייערע ארבעס און זיינען נאָך געווען אזוי פול מיט סטרוטשעס, אזוי ווי מען וואָלט פון זיי קיין איינציגע נאָך ניט אָבגעריסען.

איך האָב געזעהן קארטאָפעל, וואָס מען האָט אויסגעגראָבען פון באָדען אין א קאלטען גרינס־הויז אין אפריל, אין דעם ערך פון 5 בושעל אויף 21 פוס אין קוואדראט. און ווען דער צופאל האָט מיך געבראכט צוזאמען מיט אן אָרטיגען גערטנער אין א קליינטשיג, אָבגעלעגטען „טרויבען־הייזעל“ פון אן אלטען פלאנצער, האָב איך דאָרטען געקענט זעהן און בעוואונדערן, וואָס א גאָרטען־ליעבהאָבער קען ארויסבעקומען פון אזא קליינעם שטח ווי צוויי־דריטעל פון אן אקער. צוויי קליינע הייזלעך, ארום 40 פוס לאנג און 12 פוס ברייט, און א דריט הייזעל — א געוועזענער חזיר־שטעלכעל, צוואנציג פוס ביי צוועלף — האָבען ענטהאלטען וויינ־שטאָקען, וועלכע א פּראָפעסיאָנעלער גערטנער וואָלט זיך געפרעהט אזוי־וואָס צו זעהן, בעזונדערס דעם אמאָליגען חזיר־שטאל, וואָס

---

* „רוראַל ענגלאנד“, ב. 1, ז. 103.

איז געװען פּערזעצט מיט מוסקאַטען־טרויבען! איינינע טרויבען (אין יוני) זיינען שוין געװען אין פולער פּראַכט, און מען קען זיך פאָרשטעלען, אַז דער אייגענטימער האָט, אין יאָהר 1895, בעקומען פון אַ דאָרטיגען הענדלער 4 פונט סטערלינג פאַר דריי הענגעל טרויבען (איין הענגעל איז געװען אַ „קאָלמאַר“, װאָס האָט גע־װאויגען 13¾ פונט). די טאָמאַטאָס און פּאָזעמקעס, געװאַקסען אין פרייען לופט, װי אויך די פרוכט־בוימער, אַלע אויף ברעקלעך פּלעצער, זיינען געװען אַזוי געראָטען װי די װיינטרויבען; און װען מען בעװייזט אונז אויף װאָס פאַר אַ פּלאַץ מען קען אַראָב־קלייבען אַ האַלבען טאָן פּאָזעמקעס דורך אַ ריכטיגער קולטיװירונג, קען מען עס קוים גלויבען.

בעזונדערס מוז מען שטודירען די פּעראיינפּאַכונג פון די גרינסהייזער אין גערנסעי. יעדעס הויז אין די פאָרשטעדטלעך פון סאַן פּעטער האָט אַ װעלכען עס איז סאָרט גרינסהויז, גרויס אָדער קליין. אומעטום איבער׳ן אינזעל, בעזונדערס אין צפון־זייט, געפינט איהר גרינס־הייזער װאו איהר גיט נאָר אַ קוק. זיי שטייגען אויף צװישען די פעלדער און הינטער די בוימער; זיי זיינען אָנ־געװאָרפען איינע אויף די אַנדערע אויף די משופּע׳דיגע פעלזען, װאָס קוקען אַרויס אויפ׳ן האַפען פון סאַן פּעטער; און אין איינעם מיט זיי איז אויסגעװאַקסען אַ גאַנצער דור פון פּראַקטישע גערט־נער. יעדער פּאַרמער איז דאָ אַ גאַנצער גערטנער און ער לאָזט פריי פונאַנדערשפּיעלען זיינע ערפינדערישע קרעפטען אויף אויס־צוקלערען עפּעס אַ נייעם ביליגען סאָרט גרינס־הויז. איינינע זייערע האָבען כמעט גאָר ניט קיין פּאָדערשטע און הינטערשטע װענט — די גלעזערנע דעכער קומען אַרונטער גאָר נידעריג, און די צװיי אָדער דריי פוס גלאָז פון פאָרענט, גרייכען פּשוט ביז דער ערד. אין אַנדערע הייזער קומען די אונטערשטע גלאָז־שויבען פּשוט אַריינגעשטעלט אין הילצערנע קאָרעטעס, װאָס שטעהען אויף דער ערד און זיינען אָנגעפילט מיט זאַמד. אַנדערע הייזער האָבען נאָר צװיי אָדער דריי ברעטער, אויסגעלעגט האָריזאָנטאַל, אַנשטאַט די געװעהנליכע שטיינערנע װאַנט, װאָס קומט פון פאָרענט פון גרינס־הויז.

די גרויסע הייזער, װאָס געהערען צו איין גרויסער געזעלשאַפט, זיינען געבויט האַרט איינע נעבען די אַנדערע און האָבען גאָרניט

קיין צווישען־ווענט. מען קען אבער אט דעם סיסטעם ניט רעקאָמענדירען. ווען איך האָב נאָך אמאָל בעזוכט גערנסעי אין יאָהר 1903, האָב איך געזעהן בכלל, אז דער הערשענדער סיסטעם פון גרינסהייזער איז געווען — לאַנגע צוויי־דאַכיגע גלאָז „ביידלעך“, וואָס שטעהען א זייט אָן א זייט, נאָר אָבגעזונדערט איינע פון די אנדערע דורך צווישען־ווענט, כדי ניט צו לאָזען די לופט צירקולירען איבער דעם גאַנצען קווארטאל. וואָס געהערט די אויסגעשפרייטע קאלטע גרינסהייזער אויף דער גרענד מייסאָן־נחלה, וואָס זיינען געבויט פון א געזעלשאפט און אָבגעגעבען אין ארענדע צו גערטנער פאר א געוויסער סומע פער הונדערט פוס, זיינען זיי פשוט געמאכט פון דינע ברעטער און גלאָז. זיי זיינען געבויט לויט דעם „צו־שפאר“־אָדער „איין־דאך“־סיסטעם, און די הינטערשטע וואנט, וואָס איז 10 פוס הויך, און די צוויי זייט־ווענט זיינען געבויט פון איינפאכע צוגעפאסטע ברעטער שטעהענדיג אין דער הויך. דאָס גאַנצע האַלט זיך געשטיצט דורך סלופּעס, וואָס זיינען אריינגעשטעלט אין צעמענט־שטיינער. מען זאָגט, אז זיי קאָסטען ניט מעהר ווי 5 פענס פער קוואדראט פוס פון דעם גלאָז־בעדעקטען באָדען. און דאָך גיבען אפילו אזוינע איינפאכע און ביליגע הייזער אויסגעצייכענטע רעזולטאטען. דאָס קארטאָפעל־גערעטעניש, וואָס איז געוואקסען אין איינינע פון די הייזער, איז געווען גרויסארטיג, און אזוי אויך די גרינע ארבעס.*

אין דזשערסיע האָב איך זאָגאר געזעהן א רייה פון פינף הייזער, וואָס זייערע ווענט זיינען געווען געמאכט פון געקנייטשטען אייזען־בלעך צוליעב ביליגקייט. עס פערשטעהט זיך, דער אייגענ־

* עס זעהט אָבער אויס, אַז מאַכען וואקסען אַרבעס לענג־אויס פון וואנט איז אַ שלעכטער סיסטעם. עס פאָדערט זיך צופיעל אַרבייט אָנצוהענגען די פלאַנצען צום וואנט. אָט דער סיסטעם, ווי גוט ער זאָל ניט זיין אַלס אַ פּאָרלויפיגער אָנהויב פאַר גערטנער, וועלכע האָבען ניט ארויינצולעגען פיעל קאפּיטאל, איז ער אָבער סוף כל סוף ניט איינטרעגליך. די גערטנער מיט וועמען איך האָב גערעדט אין יאָהר 1903, באַכדעם ווי זיי האָבען געמאַכט אַ ביסעל געלד ביי אָט די לייכטע גרינסהייזער, האָבען פאָרגעצויגען צו בויען מעהר סאָלידע הייזער, וועלכע מען קען וואַרעמען פון יאנואר ביז מערץ אָדער אפּריל.

טימער אַליין איז ניט געווען צו־ענטוזיאַסטיש איבער זיינע הייזער: „זיי זיינען צו־קאַלט אין ווינטער און צו־הייס אין זומער". אָבער הגם די פינף הייזער האָבען פּערדעקט וועניגער ווי אַ פינפטעל אַקער, האָט מען פערקויפט פון זיי אַלס דאָס ערשטע גערעטעניש 2000 פונט גרינע ארבעס, און די ערשטע טעג אין יוני האָט שוין די צווייטע פלאַנצונג (ארום 1500 טאָמאַטאָ פלאַנצען) געמאַכט גוטען פאָרטשריט.

עס איז נאַטירליך אַלעמאָל שווער צו וויסען וואָס פאַר אַ געלד־הכנסה די פלאַנצער בעקומען; ערשטענס, ווייל אפילו די בעסטע גערטנערייען, ווי טהאָראַלד ראדזשערס האָט זיך געקלאָגט אויף די מאָדערנע פאַרמערס, פיהרען ניט קיין בוכהאַלטעריע; און צווייטענס, ווען איך וויים אפילו די הכנסות אין אַלע פרטים, וואָלט ניט געווען רעכט פון מיין זייט זיי צו פערעפענטליכען. „איבער־צייגט ניט צופיעל; היט זיך פאַר'ן לענדלאָרד!" האָט מיר אַ פּראַקטישער גערטנער איינמאָל געשריבען. בכלל גערעדט, קען איך נאָר בעשטעטיגען מר. בער'ס אָבשאַצונג, אַז אונטער אַ ריכטיגער פיהרונג קען אפילו אַ קאַלט גרינסהויז, וואָס בעדעקט 4,050 קוואַד־ראַט פוס, געבען אַ ברוטאָ הכנסה פון 180 פונט סט.

בדרך כלל האָבען די גערנסעי־און דזשערסעי־פלאַנצער בלויז דריי גערעטענישען אַ יאָהר פון זייער גרינס־הייזער. זיי הויבען אָן, צום ביישפּיעל, מיט קאַרטאָפעל אין דעצעמבער. דאָס הויז ווערט נאַטירליך ניט געהייצט, נאָר מען מאַכט פייער ווען מען דער־וואַרט אַ שאַרפען פראָסט ביי נאַכט; און דאָס קאַרטאָפעל־גערע־טעניש (פון 8 ביז 10 טאָן פער אַקער) ווערט פערטיג אין אַפּריל אָדער מאַי איידער די פרייע לופט־קאַרטאָפעל הויבען אָן אויס־געגראָבען צו ווערען. גלייך נאָכדעם פלאַנצט מען טאָמאַטאָס, וועלכע ווערען פאַרטיג סוף זומער. פערשיידענע שנעל־גערעטעני־שען פון אַרבעס, רעטיך, סאַלאַט און אַנדערע קלענערע זאַכען ווערט אַראָבגענומען אין צווישען צייט. אָדער מען הויבט אָן אין נאָוועמ־בער מיט קאַוואָנעס, וועלכע ווערען פאַרטיג אין אַפּריל. נאָך זיי קומען טאָמאַטאָס, ענטוועדער געזעצט אין טעפּ, אָדער געצויגען ווי ווייַנשטאָקען, און דאָס לעצטע גערעטעניש פון טאָמאַטאָס ווערט פאַרטיג אין אָקטאָבער. דערנאָך קענען קומען באָב און זיין פאַרטיג צו ווייהנאַכט (קריסטמעס). עס איז ניט נויטיג צו דערצעהלען,

אז יעדער פלאנצער האט זיך זיין געוועהלטע מעטאָדע ווי אויס־צונוצען זיינע הייזער, און עס הענגט אינגאנצען אָב פון זיין פעהיגקייט און אויפפאסונג וויפיעל קליינע שנעל־גערעטענישען ער קען בעקומען. אָט די שנעל־גערעטענישען הויבען אָן צו קריגען אלץ מעהר בעדייטונג, און מען קען שוין פאָראויסזעהן, אז די גרינס־הייזער־גערטנער וועלען זיין געצוואונגען אָנצונעהמען די מעטאָדען פון די פראנצויזישע „מארעשערס", כדי צו קענען בעקומען פינף אָדער זעקס גערעטענישען א יאָהר — אזוי וויט ווי דאָס קען גע־שעהן ניט פערדארבענדיג די איצטיגע הויכע קוואליטע פון די פראָדוקטען.

אָט די גאנצע אינדוסטריע איז לפי ערך נאָך גאָר יונג. מען קען זעהן ווי זי ארבייט ערשט נאָך אויס איהרע מעטאָדען. און דאָך וויזען שוין אויף די עקספּאָרטען פון גערנסעי אליין גאנץ אויסערגעוועהנליכע ציפער. מיט עטליכע יאָהר צוריק איז אויס־גערעכענט געוואָרען ווי פאָלגט: וויינטרויבען 502 טאָן, ווערטה 37,500 פונט סט., לויט דעם דורכשניט פרייז פון 9 פּענס א פונט; טאָמאטאָס 1000 טאָן, ארום 30,000 פונט סט.; פריהע קארטאָפעל (ערדהויפּט פון די פעלדער) 20,000 פונט סט. רעטיכער און בראָק־קאָלי 9,250 פונט סט.; שניט־בלומען 3,000 פונט סט.; שוועמלעך 200 פונט סט.: סך הכל — 99,950 פונט סט. און דערצו מוז מען צולעגען וואָס עס ווערט פערברויכט אין די הייזער און האָטעלען, וועלכע דערנעהרען כמעט 30 טויזענד טוריסטען. זינט דאן זיינען די ציפער גאנץ היבש אויסגעוואקסען. אין יוני, 1896, האָב איך געזעהן ווי די דאמפער פון סאוטהאמפּטאָן האָבען אוועקגעפיהרט יעדען טאָג פון 9 ביז 12 טויזענד, און אָפטמאָל נאָך מעהר, קערב פרוכטען (וויינטרויבען, טאָמאטאָס, פראנצויזישע בעבלעך און ארבעס), און יעדער קאָרב האָט געהאלטען פון 12 ביז 14 פונט פרוכט. ווען מיר נעהמען אין בעטראכט וואָס עס איז ארויסגע־שיקט געוואָרען אויף דורך אנדערע וועגען, קען מען זאָגען, אז יעדע וואָך אין יוני איז עקספּאָרטירט געוואָרען פון פיער ביז פינף הונ־דערט טאָן טאָמאטאָס, וויינטרויבען, בעבלעך און ארבעס, וואָס זיינען ווערטה געווען פון 20 ביז 25 טויזענד פונט סט.

ווען איך בין ווידער געקומען אין גערנסעי, אין יאָהר 1903, האָב איך געפונען, אז די אינדוסטריע פון פרוכט־פלאנצען אונטער

גלאַז איז שטארק אויסגעוואקסען זינט דעם יאָהר 1896, אַזוי אַז דער גאַנצער עקספּאָרט־סיסטעם האָט געמוזט רעאָרגאַניזירט ווערען. אין 1896 האָט מען טראַנספּאָרטירט די פּרוכט און גרינסען קיין סאוטהאמפטאָן אויף די טוריסטען־שיפען, און די גערטנער האָבען געצאָהלט א שילינג פאר יעדען קאָרב, וואָס איז אָבגעליפערט געווארען אין קאָווענט־גארדען מארק. אין 1903 איז שוין געווען א „גערנסעי פּלאַנצער'ס געזעלשאַפט", וועלכע האָט געהאַט איהרע אייגענע שיפען, וואָס זיינען דורכ'ן זומער געגאַנגען יעדען טאָג דירעקט פון גערנסעי אין לאָנדאָן. די געזעלשאפט האָט אויך געהאַט איהרע אייגענע סקלאַדען ביים האפען און איהרע אייגענע הויב־מאשינען, וועלכע האָבען אויפגעהויבען אונגעהייערע קאסטענס, וואָס האָבען ענטהאלטען אויף פּאָליצעס פון 20 ביז 100 קערב, און האָבען זיי ארויפגעטראָגען אויף די שיפען. די קאָסטען פון טראַנס־פּאָרט איז אויף דעם אופן רעדוצירט געוואָרען ביז 4 פּענס א קאָרב. דאָס דאָזיגע גאַנצע גערעטעניש ווערט יעדען מאָרגען פערקויפט אין קאָווענט־גארדען צו די לאָנדאָנער הענדלער און גרינס־קרעמער. מען קען זעהן ווי וויכטיג דער עקספּאָרט איז פון דעם, וואָס א ספּעציעלער דאמפּער מוז אָבגעהן יעדען פריהמאָרגען מיט א לאָדונג פון פּרוכט און גרינסען פון גערנסעי. וואָס געהערט דעם סך הכל פון די עקספּאָרטען פון פרישע בלומען, פּלאַנצען און שטרויכען, פערשיידענע פּרוכטען און גרינסען (ווי אויך קארטאָפעל אין ווערטה פון 555,275 פונט סט.), האָבען זיי אין יאָהר 1910 געגרייכט די סומע פון א מיליאָן, 115 טויזענד, 650 פונט סטערלינג.

אָט דאָס אַלץ קריגט מען ארויס פון א אינזעל, וואָס זיין גאַנצער שטח, די פעלזען מיט די נאַקעטע בארג־שפּיצען צוזאמענ־גערעכענט, איז ניט מעהר ווי 16 טויזענד אַקער, און פון די ווערען בלויז 9,884 אַקער בעארבייט און 189 אַקער ווערען אָבגעגעבען אויף גרינסען און לאָנקעס. א אינזעל, וואָס א חוץ דעם האַלט אוים 1480 פערד, 7260 בהמות און 900 שעפסען. וויפיעל מענ־שענס שפּייז וואַקסט אַלזאָ אויף אָט די צעהן טויזענד אַקער?

אין די לעצטע עטליכע יאָהר האָט אויך בעלגיען געמאַכט אַן אונגעהייערן פאָרטשריט אין דערזעלבער ריכטונג. בעת מיט דריי־סיג יאָהר צוריק זיינען אַלץ צוזאַמען נישט מעהר ווי א 250 אַקער

געוועז בעדעקט מיט גלאָז, זיינען ביי דער צייט מעהר ווי 800 אַקער אונטער גלאָז.* אין דעם דאָרף העילערט, וואָס זיצט אויף אַ שטיינערנעם בארג, זיינען כמעט 200 אַקער אונטער גלאָז און פערנומען מיט קולטיווירונג פון וויינטרויבען. איין איינציגע ווירטשאַפט, אזוי שרייבט באַלטע, האָט צוויי הונדערט גרינס־הייזער און פערברויכט פונפצעהן הונדערט טאָן קויהלען פאַר די וויינגערטנער.** „ביליגע קויהלען — ביליגע וויינטרויבען", ווי דער רעדאַקטאָר פון „דזשוירנאל אָוו האָרטיקולטיור" האָט געשריבען. טרויבען זיינען זיכער ניט טייערער אין בריסעל אָנהויב זומער ווי אין דער שווייץ אין אָקטאָבער. אפילו אין מערץ זיינען בעלגישע טרויבען פערקויפט געוואָרען אין קאָווענט גאַרדען פאַר 4 ביז 6 פענס אַ פונט.*** אָט דער פרייז אַליין צייגט גענוג, ווי ווענינ אַרבייט עס פאָדערט זיך צו פראָדוצירען וויינטרויבען אין אונזערע בריט־גאַרדען מיט דער הילף פון גלאָז. עס קאָסט זיכער ווייניגער מיה צו קולטיווירען טרויבען אין בעלגיען איידער אויף די ברעגעס פון דער זשענעווער אָזערע.****

איך וויל ניט שליסען דעם קאַפּיטעל ניט געבענדיג אַ בליק אויף דעם פאָרטשריט, וואָס איז געמאַכט געוואָרען אין ענגלאַנד, זינט עס איז געדרוקט געוואָרען די ערשטע אויסגאַבע פון דעם בוך, אין 1898, אין דער פרוכט־און בלומען־פאַרמעריי, ווי אויך אין דער

* איך נעהם די ציפער פון די נאָטיצען, וועלכע אַ בעלגישער פראָפעסאָר פון אַגריקולטור האָט מיר געפעליגסט צוגעשיקט. די בעלגישע גרינסהייזער זיינען מעהרסטענטיילס געבויט פון אייזערנע ראַהמען.

** אַ פריינד וואָס האָט שטודירט פראַקטישע האָרטיקולטור אין די קאַנאַל־אינזלען, שרייבט מיר וועגען די וויינגערטנער אַרום בריסעל: „איהר האָט קיין בעגריף ניט ווי פערשפּרייט דער בעטריעב איז דאָ. באַשפאָרד איז גאָר נישט אַנטקעגען דעם."

*** אַ פרייז־רשימה, וואָס איך האָב אַרויסגענומען ניט איבערקלייבענדיג פון אַ לאָנדאָנער טעגליכער צייטונג, האָט געלויטעט: „קאָווענט גאַרדען, 19טער מערץ, 1895. פרייזען: בעלגישע טרויבען 4 פענס ביז 6 פענס; דיטאָ דזשערסעי, 6 פענס ביז 10 פענס"; א. אַז. וו.

**** זעה אָנהאַנג צ.

קולטיווירונג אונטער גלאָז. מיר וועלען אויך זעהן די פּראָבעם וואָס זיינען אונלענגסט געמאַכט געוואָרען איינצופיהרען אין פערשיידענע טיילען פון ענגלאַנד די „פראַנצויזישע גערטנעריי“, ד. ה. די „קולטור מאַרעשער“ פון די פראַנצויזישע גערטנער.

עס איז קיין שום ספק ניט, אז פרוכט־פלאַנצונג האָט זיך א היבש ביסעל פערגרעסערט — דער שטח פון פרוכט־גערטנער איז אין גרויסבריטאַניען געוואַקסען פון 200 טויזענד אקער אין יאָהר 1888 אויף 250 טויזענד אקער אין יאָהר 1908; בעת דער שטח פון קליינע פרוכטען (אגרעסען, וויינפּערלעך, פּאָזעמקעס) איז געוואקסען פון 75 טויזענד אקער אין 1901 אויף 85 טויזענד אקער אין יאָהר 1908.* דער פאַקט איז, אז אין איניגע „קאונטיעס“ האָט זיך דער אקער־שטח אפילו פערדרייפאַכט.** גרויסע פרוכט־פלאַנטאַציעס זיינען די לעצטע צייט אויסגעוואַקסען ארום לאָנדאָן און אלע גרויסע שטעדט, און די „קאונטיעס“ קענט, דעוואָן, הערעפאָרד, סאָמערסעט, וואוסטער און גלוסטער האָבען איצט יעדערע מעהר ווי 20 טויזענד אקער פערנומען מיט פרוכט גערטנער — א גרויסער טייל פון וועלכע איז ערשט ניט לאַנג אויפגעוואַקסען. ניט נאָר איז דער שטח פון פרוכט־קולטור פיעל פערגרעסערט געוואָרען, נאָר עס זיינען אויך איינגעפיהרט געוואָרען נייע סאָרטען, א דאַנק די עקספּערימענטען, וואָס זיינען אָנגעפיהרט געוואָרען זינט דעם יאָהר 1894 אין דער וואָבורן עקספּערימענטאַלער פאַרם, וואו עס ווערען געמאַכט פּראָבעס מיט פערשיידענע סאָרטען פרוכטבוימער און קליינע פרוכטען. און עס פערשפּרייט זיך דער סיסטעם צו קולטיווירען פרוכטבוימער פון דער „פּיראַמידען“ אָדער „שטרויך“־פאָרם (אנשטאָט די פאַרצייטיגע פאָרמען) — דאָס איז א נייער שריט, וואָס איך האָב געהאַט די מעגליכקייט ריכטיג אָבצושאַצען זיינע מעלות אין דער אגאַססיז עקספּערימענטאַלער פאַרם אין בריטיש קאָלומביא.

* פון דער צאָהל זיינען 27 טויזענד אקער קולטיווירט אין סעדער צווישען די עפּעל און קארשען־בוימער, אַזוי אַז דער גאַנצער שטח פון פרוכט־גערטנער און קליינע פרוכטען האָט זיך גערעכענט אין דעם ערך פון 308 טויזענד אַקער אין יאָהר 1908.

** „פרוט ענד פלאַוער פאַרמינג“ אין „ענציקלאָפּעדיע בריטאַניקא“, 11טע אויסגאַבע, ארטיקעל פון דזש. וועטהערס.

אין דערזעלביגער צייט האָט זיך אונגעהייער גרויס ענטוויקעלט די קולטיווירונג פון קליינע פרוכטען — אגרעסען, מאַלינעס, וויינפערלעך און דערהויפּט פּאַזעמקעס. אונגעהויערע סומען פּאַזעמקעס וואקסען איצטער אין מיטען און דרום־קענט, וואו די קולטיווירונג פון פרוכטען איז פערבונדען מיט גרויסע איינגעמאכטס־פאבריקען. איינע פון אזעלכע פאבריקען איז פערבונדען מיט גרויסע פרוכט־פארמס, וואָס פערנעהמען 2000 אקער אין סוואַנלעי, און איהר יעהרליכע פּראָדוקציאָן גרייכט 3500 טאָן איינגעמאכטס, 850 טאָן פערצוקערטע שאָלעכץ און מעהר ווי 100 טויזענד פלעשער קאָנסערווירטע פרוכטען. א ברייטע האַרטיקולטור האָט זיך אויך ענטוויקעלט דאָ ניט לאַנג אין קאמברידזששייר, פון וואנען א טייל פרישע פרוכטען ווערט געשיקט קיין לאָנדאָן און מאַנטשעסטער, און א טייל ווערט אויסגעארבייט גלייך אויפ׳ן אָרט אין דער איינגעמאכטס־פאבריק אין היסטאָן. אין דער צייט פון ריידער האגגארד׳ס בעזוך, אין 1900, זיינען געווען בעשעפטיגט אין דער דאָזיגער פאבריק ניט וועניגער ווי 250 ארבייטער, און עס איז עקספּאָרטירט געוואָרען ניט וועניגער ווי 7,600 טאָן. דער העכסט אינטערעסאנטער רעזולטאט פון אָט דער אינדוסטריע, וואָס איז פערבונדען מיט אגריקולטור, איז, וואָס א היבשע צאָהל קליינע פארמערס, וועלכע האלטען אין ארענדע פון דריי ביז צוואנציג אקער יעדערער, זיינען אויסגעוואקסען ארום דער איינגעמאכטס־פאבריק. „אין אלגעמיין“, האָט מר. האגגארד געשריבען, „האָט זיך די פרוכט־און בלומען־קולטור אונגעהייער פערגרעסערט; אזוי אז אין יאָהר 1901 זיינען אין דער נאכבארשאפט פון וויסבעטש אָבגעגעבען געוואָרען פון 4 ביז 5 טויזענד אקער פאר אָט דעם בעטריעב. פלוימען, עפּעל, בארען, קליינע פרוכט, ווי אויך בלומען־קרויט, אספאראגוס, רהובארב, נארציסען, „שטיפמוטערלעך“ און אנדערע בלומען זיינען דאָ געוואקסען אויף א גרויסארטיגען מאסשטאב; אויף אזויפיעל ווי 130 ביז 140 טאָן אגרעסען און פון 60 ביז 70 טאָן פּאַזעמקעס זיינען ארויסגעשיקט געוואָרען פון וויסבעטש אין איין איינציגען טאָג.“ „דער רעזולטאט פון דער דאָזיגער אינדוסטריע איז געווען, לעגט צו מר. האגגארד, אז די בעפעלקערונג פון וויסבעטש און די צאָהל הייזער אין אָט דעם קליינעם שטעדטעל האָט זיך שנעל פערגרעסערט; דאָס לאַנד איז

די לעצטע צוואנציג יאָהר שטארק געוואקסען אין ווערטה, און מען האָט געגעבען אזוי הויך ווי 200 פונט סט. אַן אקער פאר בעסטע לאנד־שטיקער, וואָס זיינען גוט אויף קולטיווירען פּרוכטען." („רוראל ענגלאנד", באנד 2, ז. 52, 54 און 55.) מיט אנדערע ווערטער, דער פּועל יוצא פון דער ארבייט פון די פּארמער און פון דער גייסטיגער אונטערנעהמונג פון די אינדוסטריעלע ארבייטער איז געווען, דאָ ווי איבעראל, וואָס עס האָט אונגעהייער פערגרעסערט דעם ווערטה פון לאנד צו די נוצען פון די לאנד־אייגענטימער. מר. האגגארד'ס אויספיהר איז ווערטה צו דערמאָנען, דען ער שרייבט ווי פאָלגט: „בכלל אָבער קען איך זאָגען, אז וואו די פּארמס זיינען גרויסע און עס ווערט דערהויפּט קולטיווירט תבואה, דאָרט איז זעהר ווינציג אָדער גאָר ניטאָ קיין מזל ברכה; דאגעגען וואו די פּארמס זיינען קליינע און זיי ווערען געשטיצט דורך פּיה־צוכט אָדער פּרוכט־קולטיווירונג, געהט עס אי די אייגענטימער, אי די ארענדאטאָרס גאנץ גוט." * דאָס איז אַן אָנערקענונג, וואָס איז גאנץ ווערטה צו דערמאָנען, אזוי ווי עס קומט פון אַ פאָרשער וועלכער האָט אין אָנפאנג פון זיין אונטערזוכונג געהאט אַ העכסט־פּעסימיסטישען בליק וועגען דער אגריקולטור, וואָס איז ניט בע־שיצט דורך טאריף־אָבצאָהלען.

איך מוז אויך דערמאָנען עססעקס, וואו עס איז די לעצטע צייט פאָרגעקומען אַ מערקליכע ענטוויקלונג פון פּרוכט־קולטיווי־רונג; און אויך האמפּשייר, וואו די צאָהל אקער וואָס זיינען פער־פּלאנצט מיט פּרוכטען, זיינען פערדרייפאכט געוואָרען זינט דעם יאָהר 1880, לויט דער בעהויפּטונג פון דעם פּערפאסער פון דעם שוין דערמאָנטען ארטיקעל אין דער ענציקלאָפּעדיע בריטאניקא. דאָס אייגענע מוז מען זאָגען וועגען וואוסטער־שייר און דערהויפּט וועגען דעם עוועשאם־בעצירק. אָט דער לעצטער איז אַ זעהר לעהררייכער ראיאָן. צו פערדאנקען געוויסע אייגענשאפטען פון זיין באָדען, צוליעב וועלכע עס איז זעהר איינטרעגליך צו קול־טיווירען אויף איהם אספּאראגוס און פּלוימען־בוימער, און טיילוויין אויך צו פערדאנקען דעם אַלטען „עוועשאם מנהג", וואָס האַלט זיך נאָך אין דעם דאָזיגען ראיאָן (לויט וועלכען עס פיהרט זיך פון

* „רוראל ענגלאנד", 2 בענדער, לאָנדאָן, 1902, 2טער באנד, ז. 57.

אוראַלטע צייטען, אַז דער נייער אַרענדאַטאָר וואָס קומט אַריין, דאַרף בעצאָהלען פאַר די אַגריקולטורעלע פערבעסערונגען ניט דעם לאַנד־אייגענטימער, נאָר דעם אַלטען אַרענדאַטאָר, וואָס געהט אַרויס) — אַ מנהג, וואָס איז געבליבען ביז אויף היינטיגען טאָג* — האָט זיך דער סיסטעם פון קליינע ווירטשאַפטען און די קולטיווירונג פון גרינסען און פרוכט זיך ענטוויקעלט ביז צו אַ מערקווירדיגען ערך. דער רעזולטאַט איז, אַז פון אַ לאַנד־שטח פון צעהן טויזענד אַקער זיינען זיעבען טויזענד שוין פערנומען געוואָרען מיט קליינע ווירטשאַפטען פון וועניגער ווי 50 אַקער יעדערע, און די פאָדערונג פאַר אַזוינע ווירטשאַפטען איז נאָך ניט איינגעשטילט, נאָר אדרבה זי ווערט אַלץ גרעסער, אַזוי אַז אין יאָהר 1911 זיינען נאָך געווען כמעט פיער הונדערט פאַרמערס, וועלכע האָבען געוואַרט אויף צוויי טויזענד אַקער לאַנד. אַ נייע שטאָדט איז אויסגעוואַקסען אין עוועשאַם, און איהר בעפעלקערונג פון 8,340 פערזאָן בעשטעהט כמעט אינגאַנצען פון גערטנער און גערטנער׳ס פּועלים; איהרע מערק, וואָס ווערען געהאַלטען צוויי מאָל אַ וואָך, דערמאָנען די מערק פון דרום־פראַנקרייך; אין דער עקספּאָרט־פערקעהר אויף די אייזענבאַהנען וואָס לויפען אין פערשיידענע ריכטינגען פון אָט דעם קליין שטעדטיל, איז אַזאַ לעבעדיגער, פּונקט ווי עס וואָלט געווען אַ קאָכיגער אינדוסטריעלער פּלאַץ.

ווען איהר לעזט די זייטלעך, וואָס ריידער האַגגאַרד גיט אָב פאַר די ביודלעי־און עוועשאַם־בעצירקען, איז אונמעגליך איהר זאָלט ניט אַרויסטראָגען אַ שטאַרקען איינדרוק וועגען דאָס, וואָס מען קען אַרויסבעקומען פון דעם באָדען אין ענגלאַנד, און וואָס דאָס פאָלק און אַלע וועלכע זאָרגען פאַר זיין וואוילשטאַנד, דאַרפען טהאָן, כדי אַרויסצובעקומען פון באָדען אַלץ וואָס ער איז גרייט צו געבען, ווען מען זאָל נאָר צולעגען צו איהם אַרבייט.

* פ. ע. גרין „די ערוואַכונג פון ענגלאַנד“ (ענג.) לאָנדאָן, 1911, ז. 49 און 50. רעדענדיג וועגען אַ געוויסען פאַרמער, זאָגט מר. גרין: ווען איך האָב איהם בעזוכט אין הערבסט פון יאָהר 1910, האָט מען איהם געבאָטען הונדערט פונט סט. אַן אַקער פאַר דעם גערעטעניש וואָס איז געשטאַנען אויפ׳ן פעלד, און הונדערט פונט סט. פאַר זיין אַרענדערעכט. ער האָט דעם אָנבאָט ענטזאָגט. ער צאָהלט נאָך אַלץ אַ רענטע פון 2 פונט סט. אַן אַקער.

אין דעם ביודלעי־בעצירק זעהען מיר גאַנץ גוט, ווי די בע־מיהונגען פון דער „געזעלשאַפט פון קליינע ווירטשאַפטען" גיבען פיעל קליינע פאַרמערס די געלעגענהייט צו פערוואַנדלען אַ גלייכ־גילטיג און אָפּטמאָל זעהר אָרים און שטייניג לאַנד אין אַ פּרוכט־באַרען באָדען, וואָס גיט אַרויס רייכע פּרוכט־גערעטענישען, און אויף וועלכען דאָס האַלטען מילך־קיה ווערט קאָמבינירט מיט קול־טיווירען פּרוכטען. מיר זעהען אויך, ווי די פּרוכט־קולטיווירונג, אין די גרויסע פאַרמס, אַזוי גוט ווי אין די קליינע, ווערט אָנגע־פיהרט מיט קענטעניש און זאָרג — און ממילא מיט אַ סאָלידען פּראָפיט אי פאַר דער געמיינדע, אי פאַר די פאַרמערס — וואָס עס מאַכט דעם פּערפּאַסער אויסצורופען: „ווי אַנדערש די זאַך שטעהט אין די מעהרסטע קאונטיעס! אין נאָרפאָלק, צ. ב. ש. (און איך קען צולעגען אין דעוואָנשייר) איז דער געוועהנליכער פאַרם־סאָד בדרך כלל פול מיט בוימער, וואָס זייערע אויבערשטע צווייגען זיינען בינטלעך דערנער, און ווערען אָרומגעשניטען נאָר פון ווינד. אפילו דאָס טויטע האָלץ ווערט איבערגעלאָזט ניט אָבגעשניטען; און די פאַרמערס קלאָגען זיך נאָך, אַז די פּרוכט איז ניט קיין גוטע, און אַז עס בעצאָהלט זיך ניט צו קולטיווירען". (ערשטער באַנד, ז. 338).

רעדענדיג וועגען קעטשיל, גיט מר. האַגגאַרד דערביי אַן אינ־טערעסאַנטען פאַל פון אַ קאָלאָניע נעגעל־מאַכער. די דאָזיגע מענשען האָבען פריהער געלעבט פון מאַכען נעגעל ביים האַנד, נאָר ווי עס זיינען איינגעפיהרט געוואָרען מאַשין־נעגעל, האָבען זיי געמוזט אויפגעבען זייער מלאכה; זיי האָבען זיך גענומען פאַר אַגריקולטור און געמאַכט דערפון אַן ערפאָלג. קלוגע מענשען האָבען געקויפט אַ פאַרם פון 140 אַקער לאַנד, האָבען עס צוטיילט אויף קליינע פאַרמס, פון 2½ ביז 8 אַקער יעדערע, און אָנגעבאָטען אָט די קליינע ווירטשאַפטען צו די נעגעל־מאַכער; און בעת מר. האַגגאַרד האָט זיי בעזוכט „איז יעדע ראַטע שוין געוועזען אָבגע־צאָהלט". קיין איינציגער פון זיי, וואָס איז נאָר געוועזען קערפּערליך געזונד, איז ניט אָנגעקומען צו קצבה.

אָבער דער טהאָל פון עוועשאַם איז נאָך מעהר אינטערעסאַנט. עס איז גענוג צו בעמערקען, אַז אין דער צייט וואָס אין די מעהרסטע דאָרף־געמיינדען ווערט די בעפעלקערונג אַלץ קלענער, איז זי אין

די 6 געמיינדען פון דער „עוועשאם־יוניאָן" געשטיגען פון 7,327 אויף 9,012 אין די 10 יאָהר פון 1891 ביז 1901.

הגם דער באָדען אין דעם בעצירק האָט ניט קיינע אויסער־געוועהנליכע מעלות, און די אומשטענדען פון׳ם פערקויף זיינען אזוי שלעכט ווי אין יעדען אנדער פּלאַץ, א דאנק דער וויכטיגער פּאָזיציע, וואָס די צווישענהענדלער פערנעהמען, פונדעסטוועגען האָט זיך דאָ ענטוויקעלט א העכסט בעדייטענדע אינדוסטריע פון פרוכט־קולטיווירונג. איהר בעדייטונג קען מען זעהן פון דעם, וואָס אין דעם יאָהר 1900 זיינען ארויסגעשיקט געוואָרען ארום 20 טויזענד טאָן פרוכט און גרינסען דורך די עוועשאם באהן־סטאַנציעס, אויסער די גרויסע סומען, וואָס זיינען דורכגעגאנגען די קליינע סטאַנציעס אין א קרייז פון צעהן מייל ארום עוועשאם. עס פערשטעהט זיך, זיי פערבעסערן שטענדיג דעם באָדען; זיי גראָבען אין איהם אריין זעהר פיעל פון אַלערליי סאָרטען מיסט — סאַזשע, פיש, גואנאָ, לעדער־שטויב פאר קרויט־געוויקסען (זעמס־לעדער שטויב איז די בעסטע) א. אז. וו. — און זיי פּרובירען נאָכאנאנד אויסצוגעפינען די העכסט־איינטרעגליכע סאָרטען פרוכטבוימער און גרינסען. דאָס אַלץ איז, זעלבסטפערשטענדליך, ניט די ארבייט פון א וועלכען עס איז וויסענשאפטס־מאַן, אָדער איבערהויפּט פון אַן איינציגען מענ־שען, נאָר עס איז די שאַפונג פון דער קאָלעקטיווער ערפאהרונג פון דעם גאנצען בעצירק.

מען מוז אָבער ניט מיינען, אז עס קומט פאָר צופיעל פרוכט־קולטיווירונג. פערקעהרט, דער אריינפיהר פון פרוכט אין דער פעראייניגטער מלוכה, סיי פאָר שפּייז, סיי אויף איינגעמאכטס, איז נאָך אַלץ אונגעהייער גרויס, און ווערט וואָס א יאָהר אַלץ גרעסער. עס איז גענוג צו זאָגען, אז ענגלאַנד אימפּאָרטירט יעדען יאָהר פאר ארום 1 מיליאָן פונט סט. טאָמאַטאָס און פאר 2 מיליאָן פונט סט. עפּעל, פאר א האלבען מיליאָן בארען, און אומגעפעהר פאר ¾ מיליאָן וויינטרויבען — א סך הכל פון ארום 4¼ מיליאָן פונט סט. פאר די פערשיידענע פרוכטען. אין דערזעלבער צייט זעהען מיר, אז אונגעהייערע שטרעקען לאנד הערען אויף צו ווערען בעארבייט יעדען יאָהר, כדי צו פערוואַנדלען זיי אין גראָז־פּלעצער פאר רייכע ענגלענדער און אויסלענדער.

צום סוף מוז איך אויך דערמאָנען די נייע ענטוויקלונג פון

פּרוכט־קולטיווירונג אַרום די בראָודס פון נאָרפאָלק, און דערהויפּט אין איירלאַנד; אָבער די ביישפּיעלען, וואָס איך האָב אַקאָרשט געבראַכט, וועלען זיין גענוג צו בעווייזען, וואָס מען קריגט אַרויס פון באָדען אין ענגלאַנד, וואו עס ווערען ניט געשטעלט קיין שטע־רונגען דער ענטוויקלונג פון האָרטיקולטור, און וועלכע סומען שפּייז מען קען אַרויסבעקומען אין דעם קלימאַט און פון דעם באָדען פון ענגלאַנד, ווען מען בעאַרבייט איהם ווי געהעריג איז. לאָמיך נאָר צולעגען, אַז אַ עהנליכע ענטוויקלונג פון פּרוכט־קולטיווירונג איז פאָרגעקומען די לעצטע 30 יאָהר אין אַלע ציוויליזירטע לענדער; און אַז אין פראַנקרייך, בעלגיען און דייטשלאַנד איז די פערשפּריי־טונג פון האָרטיקולטור אין די לעצטע 20 אָדער 30 יאָהר געוועזען פיעל אַ גרעסערע איידער דאָ אין ענגלאַנד.*

וואָס געהערט דער האַנדעלס־גערטנעריי, האָט זי בלי ספק די לעצטע יאָהרען געמאַכט אַ מערקווירדיגען פאָרטשריט אין דער פעראייניגטער מלוכה. עס פעהלען אָבער גענויע ציפער, און די וואָס האָבען אַרומגערייזט דאָס לאַנד מיט'ן ספּעציעלען צוועק צו שטודירען זיין אַגריקולטור, האָבען נאָך ניט געשענקט גענוג אויפ־מערקזאַמקייט אויף די לעצטע ענטוויקלונגען פון האַנדעלס־גערט־נעריי. דאָך איז עס גאַנץ זיכער, אַז אין די לעצטע 25 יאָהר האָט זי זיך זעהר ענטוויקעלט, דערהויפּט אין אירלאַנד, אָבער אויך אין פערשיידענע טיילען פון ענגלאַנד, שאָטלאַנד און וועלס. אַזוינע טיילען זיינען, צ. ב. ש., די נאַכבאַרשאַפטען פון פּענזאַנס אין קאָרנ־וואַל, פון סט. נעאָטס אין הונטינגדאָנשייר, סקאָטער אין לינקאָלנ־שייר, וואו די געפּאַלענקייט אין אַגריקולטור — ווי מר. רידער האַגגאַרד דערצעהלט אונז — האָט זיך ניט געפיהלט אַזוי שלעכט ווי אַנדערסוואו צוליעב דער האַנדעלס־גערטנעריי; בענינגטאָן, אין דער זעלבער קאָונטי, וואו דער באָדען איז אַ רייכער ליים מיט אַ שליימיגען אבזאַץ, און וואו עס וואַקסען אויף אַ גרויסען מאַסשטאַב אַלערליי סאָרטען גרינס, קאַרטאָפעל און בלומען־וואָרצלען אינ־

* לויט די אונטערזוכונגען פון דעם פראַנצויזישען אַגריקולטור־דעפּאַרטאַמענט גרייכט די יעהרליכע פּראָדוקציאָן פון די פראַנצויזישע האָרטיקולטוריסטען ביז דעם ווערטה פון 16 מיליאָן פונט סטערלינג.

איינעם מיט ווייץ.* אָרפּינגטאָן איז אַ גוט־בעקאַנטער צענטער פאַר האַנדעלס־גערטנעריי, ווי אויך פאַר פּרוכט־קולטיווירונג, און לעצ־טענס האָט זיך אין דעם בעצירק עטוואָס פערשפּרייט אויך די קול־טיווירונג אונטער גלאָז.

עס זיינען פאַראַן אַ סך אַנדערע אינטערעסאַנטע צענטערס פון האַנדעלס־גערטנעריי, דערהויפּט אין די סביבות פון אַלע גרויסע שטעדט, איך וויל אָבער דערמאָנען בלויז נאָך איינעם, און דאָס איז — פּאָטטאָן אין הונטינגדאַנשייר. מר. האַנגארד דערצעהלט אונז, אַז דער פּלאַץ איז „אַ פעסטונגס־פּלאַץ פון קליינע קולטיווי־רער, וועלכע פּלאַנצען גרינסען אויף לאַנד־ווירטשאַפטען, וואָס זיינען די גרויס פון איין אַקער ביז צוואַנציג אָדער מעהר אַקער“. ער איז אויף דעם אופן געוואָרען אַ וויכטיגער צענטער פאַר האַנ־דעלס־גערטנעריי. „120 וואַגענס פּראָדוקטען געהען אָב טעגליך פון פּאָטטאָן נאָך לאָנדאָן אין סעזאָן, אחוץ 50 וואַגענס, וואָס געהען איבער דער „גרייט נאָרטהערן“ ליניע פון דער סאַנדי סטאַנ־ציע צוזאַמען מיט נאָך פיעל מעהר פון די זייטיגע און אַנדערע סטאַנציעס“. דאָס איז נאָך מעהר אינטערעסאַנט דערמיט, וואָס אַ קורצע שטרעקע פון אָט דעם לעבהאַפטיגען צענטער „ליעגען טויזענדער אַקער לאַנד אינגאַנצען אָדער במעט פּוסט, און די פאַרם־הייזער, געביידען און שטיבלעך פוילען ביסלעכווייז אוועק.“ דאָס ערנסטע איז, וואָס „דאָס דאָזיגע גאַנצע לאַנד איז געווען קולטיווירט און האָט געבראַכט גערעטענישען ביז די 80יגער יאָהרען.“ **

* „רוראל ענגלאנד“, ב. 2, ז. 76 און 212. ספּאַלדינג, אויך אין לינקאָלנשייר, איז נאָך אַ צענטער פאַר האַנדעל אין פריהלינג־בלומען, ווי אויך פאַר אינטענסיווער פאַרמעריי — קאָאָפּעראַטיווע קליינווירטשאַפטען זיינען דאָרט איינגעפיהרט געוואָרען דורך דעם „פּראָווידענט ענד סמאָל האָלדינגס קלוב“ (דאָרט גופא, 2טער באַנד, ז. 240—238). מעהר ווי אַ טויזענד אַקער ווערט דאָרט איצט אָבגעגעבען פאַר דער קולטיווירונג פון בלומען, אַ אינדוסטריע וואָס איז איינגעפיהרט געוואָרען ערשט 15 יאָהר צוריק, ווען עס איז געקומען פון האָללאַנד. אויף זייט 242 פון דעמזעלבען בוך וועט דער לעזער געפינען איניגע אינטערעסאַנטע אויס־קונפטען וועגען אַ נייער „מוטואַליסטישער“ אונטערנעהמונג, וועלכע הייסט „די לינקאָלן עקוויטאַבל קאָאָפּעראַטיוו געזעלשאַפט“.

** „רוראל ענגלאנד“, ב. 2, ז. 59.

נאָך אַ אַזיס פון האנדעלס־גערטנעריי שטעלט מיט זיך פאָר די קאונטי בעדפאָרדשייר. „אזוי ווי עס איז אַ קאונטי פון נאטיר־ליכע קליינע ווירטשאפטען, אויסגעטיילט איידער דאָס געזעץ פון 1907 איז דורכגעגאנגען", ווערט זי גאַנץ שנעל, ווי מר. פּ. ע. גרין דערצעהלט אונז, „אַ קאונטי פון האנדעל־גאַרטענס". די פּרוכט־באַרקייט פון איהר באָדען, דער אומשטאנד וואָס מען קען איהם לייכט בעארבייטען אין יעדער צייט פון יאָהר, און וואָס דאָרט האָט זיך ענטוויקעלט שוין פון לאנגע יאָהרען אַ דור פון פעהיגע גערטנער, האָט בייגעטראָגען צו דער דאָזיגער ענטוויקלונג; אָבער, ווי געוועהנליך, ווערט די גאנצע זאך געהינדערט דורך די שווערע רענטען, וועלכע זיינען אויסגעוואקסען ביז 4 פונט סט. אַן אקער פאר די פּלעצער נעבען סטאנציע, וואו עס קומען אָן גרויסע קוואנ־טיטעטען מיסט פון לאָנדאָן.* צום גליק איז דער בעדפאָרדשייר קאונטי־ראטה געווען זעהר גערן צו קריגען לאנד פאר קליינע ווירט־שאפטען, און נאָכדעם ווי ער האָט אויסגעגעבען 40 טויזענד פונט סט. אויף איינצוקויפען לאנד, האָט ער ביז דעם 30טען יוני, 1911, בעזאָרגט אַ דריטעל פון די אפּליקאנטען מיט 2,759 אקער — די גאנצע פאָדערונג, פון אַ טויזענד אפּליקאנטען ,האָט שוין געגרייכט אויף אַ סומע פון 12,350 אקער.

און דאָך איז אָט דער גאנצער פאָרטשריט אַלץ אונבעדייטענד לגבי דער פאָדערונג פאר גרינסען, וועלכע ווערט גרעסער מיט יעדען יאָהר (און מוז נויטיגערווייז ווערען גרעסער, ווי מען קען עס זעהן פערגלייכענדיג דעם נידעריגען פערברויך פון גרינסען אין ענגלאנד מיט דעם פערברויך פון היימיש־געוואקסענע גרינסען אין בעלגיען, וואָס מר. ראונטריע האָט אָנגעצייגט אין זיין בוך „לעסאָנס פראָם בעלגיום"). דער רעזולטאט איז, אז די אימפּאָרטאציע פון גרינסען אין ענגלאנד וואקסט אַלץ גרעסער, און האָט שוין איצט געגרייכט די סומע פון מעהר ווי 8 מיליאָן פונט סט.**

---

* פּ. ע. גרין, „ענגלאנדס ערוואַכען" (ענגליש), ז. 116 און 117.

** די אימפּאָרטאציעס פון פרוכט און גרינסען, פרישע און קאָנ־זערווירטע, האָבען בעטראָפען 12 מיליאָן מיט 900 טויזענד פונט סט. אין יאָהר 1909, און 14 מיליאָן, 193 טויזענד פונט סט. אין יאָהר 1911, פון וועלכע פרוכטען אַליין האָבען געמוזט בעטרעפען וועניגסטענס 4

א צווייג פון האָרטיקולטור, וועלכער האָט זיך אונגעהייער פער־גרעסערט פאר דער צייט זינט די ערשטע אויפלאגע פון אָט דעם בוך איז געדרוקט געוואָרען, איז די קולטיווירונג פון פרוכט און גרינסען אין גרינסהייזער, אויפ'ן זעלביגען אופן ווי דאָס ווערט געטהאָן אין די קאנאל־אינזלען. אומעטום ארום לאָנדאָן — דערצעהלט אונז מר. דזשאהן וועטהערס אין דער לעצטער אויסגאבע פון דער „ענציקלאָפעדיא בריטאניקא“ — האָט זיך די קולטיווירונג אין געוואָרעמטע הייזער גענומען שטארק ענטוויקלען, און פאקטיש זיינען די גלאָז־הייזער שוין גע־וואָרען א בעקאנטער שטריך פון די לאנדשאפטען ביי די זייטען פון די אייזענבאהנען, וואָס לויפען פון לאָנדאָן אין אלע ריכטונגען. אונגעהויערע סומען וויינטרויבען, טאָמאטאָס, פייגען און אלערליי סאָרטען גרינסען ווערען קולטיווירט אין וואָרטהינג, וואו 82 אקער זיינען שוין איצט בעדעקט מיט גלאָז־הייזער, און אזוי אויך אין דער געמיינדע טשעשענט, אין הערטס, וואו דער שטח פון גרינס־הייזער גרייכט שוין אויף 130 אקער; בעת א פאָרזיכטיגע שאצונג אין 1908 רעכענט, אז די איינצעלנע גרינסהייזער אין ענגלאנד פער־נעהמען א שטח פון ארום 1200 אקער (ענציקלאָפעדיא בריטאניקא, ב. 11 ז. 266). אזוי ווי די עלעמענטען פון דער דאָזיגער קולטיווי־

מיליאָן פונט סט. קארטאָפעל אליין, אימפּאָרטירטע פאר'ן היימישען פערברויך אין דער פעראייניגטער מלוכה, בעטרעפען 6,908,550 פונט סט. אין יאָהר 1908 און 3,314,200 פונט סט. אין יאָהר 1910. די אינדוסטריע פון געטריקענטע פרוכט, און דערהויפּט פון געטריקענטע גרינסען, האָט זיך דאָ אין ענגלאנד נאָך ניט ענטוויקעלט; דערפאר איז אויסגעקומען, אז אין דער צייט פון דער מלחמה מיט די בורען האָט ענגלאנד געצאָהלט אַ וועכענטליכען צינז צו דייטשלאנד פאר געטריקענטע גרינסען, וועלכער האָט בעטראָפען פיעלע טויזענדער פונטען סטערלינג יעדע וואָך. אַ פאָלק, וואָס לאָזט זיין לאנד פערוואנדעלט ווערען אין געיעג־פּלעצער, אין דעם ערך ווי דאָס קומט פאָר אין ענגלאנד, קען בע־סערס ניט דערווארטען, ווי צו זיין געצוואונגען אַוועקצושיקען דעם בעסטען און העכסט אונטערנעהמערישען טייל פון זיין בעפעלקערונג מעבר לים, און צו מוזען אָבהענגען פאר זיין טעגליכע שפּייז פון זיינע שכנים און קאָמערציעלע קאָנקורענטען.

רונג האָבען זיך ענטוויקעלט דורך דער ערפאַהרונג פון די קולטי־ווירער אויף די קאַנאַל־אינזלען און דורך דער ברייטער אויסשפּריי־טונג פון וואַרעמ־הייזער פאַר בלומען־פּלאַנצונג, וואָס איז פאָרגע־קומען אין ענגלאַנד מיט לאַנגע יאָהרען צוריק. קען מען בעשליסען לויט די פערשיידענע בעווייזען וואָס מיר האָבען פאַר די אויגען, אז אָט דער סאָרט קולטיווירונג הויבט זיך בכלל אָן צו בעצאָהלען און איז שוין איצטער פעסט עטאַבעלירט.

דאָס איינענע קען מען אָבער נאָך ניט זאָגען וועגען דער „קול־טור־מאַרעשער“ פון די פראַנצויזישע האַנדעלס־גערטנער, וועלכע ווערט איצט איינגעפיהרט אין ענגלאַנד. פּיעל פּראָבען אין אָט דער ריכטונג זיינען געמאַכט געוואָרען אין פערשיידענע טיילען פון לאַנד מיט מעהר אָדער ווייניגער ערפאָלג; וועגען די רעזולטאַטען אָבער ווייס מען גאַנץ ווינציג אָדער גאָרניט. ווי בעקאַנט, האָבען איינינע עוועשאַם גערטנער געמאַכט איין פּראָבע אויף א גרויסען מאַסשטאַב. אזוי ווי זיי האָבען געלעזען וועגען אָט דעם סאָרט קולטיווירונג אין פראַנקרייך און וועגען די וואונדערבאַרע רעזול־טאַטען, וואָס מען בעקומט דורך דעם, זיינען איינינע עוועשאַם־גערטנער אריבערגעפאָהרען אין פּאַריז מיט דער כונה צו שטודירען די דאָזיגע קולטיווירונג ביי די פּאַריזער „מאַרעשערס“. איינזע־הענדיג, אז דאָס איז אונמעגליך, האָבען זיי איינגעלאַדען א פראַנ־צויזישען גערטנער צו קומען אין עוועשאַם, האָבען איהם געגעבען ¾ אַקער לאַנד און ער האָט אָנגעהויבען, מיט זיינע גלעזערנע גלאָ־קען, קאַסטענס און ליכט, וואָס ער האָט געבראַכט פון זיין פּאַריזער „מאַרע“, און מעהר ווי אַלץ מיט זיינע קענטענישען, צו בעטרייבען די גערטנעריי פאַר די אויגען פון זיינע עוועשאַמער קאָלעגען. „עס איז נאָך א גליק“, האָט ער געזאָגט צו אַן אינטערוויואוער, „וואָס איך רעד ניט קיין ענגליש, א׳ניט וואָלט איך געמוזט האַלטען די גאַנצע צייט אין רעדען און געבען זיי ערקלערונגען, אנשטאָט צו אַרבייטען. אזוי צייג איך זיי מיינע שוואַרצע הויזען און זאָג זיי אין צייכענשפּראַך: קודם מאַכט נאָר דעם באָדען אזוי שוואַרץ ווי אָט די הויזען, דערנאָך וועט שוין אַלץ זיין גוט“. עס פערשטעהט זיך, אויב מען וויל עס זאָל זיין איינטרעגליך, מוז מען בענוצען גרויסע מאַסען שטאַל־מיסט, ווי אויך זעהר פּיעל גלעזערנע גלאָקען און גלעזערנע קאַסטענס, אויף וועלכע מען דאַרף אויסלעגען א סך

געלד; עס פאָדערט זיך אויף אַ סך בעוועסערונג, שוין ניט צו רעדען וועגען די בעאָבאַכטונגס־קרעפטען וואָס מען מוז האָבען צו קענען ענטוויקלען אַ נייעם צווייג פון גערטנעריי אונטער נייע אומשטענדען.

וואָס פאר'ע רעזולטאטען זיי האָבען בעקומען אין עוועשאם איז שווער צו זאָגען; איבערהויפט ווייל די געלד־רעזולטאטען וואָס זיי האָבען בעקומען, לויט ווי די צייטונגען האָבען געשריבען, דעם ערשטען יאָהר (אַ ברוטאָ־הכנסה פון 750 פונט סט. פון ¾ אַקער לאַנד) האָבען אויסגעוויזען ווי אַ גוזמא פאר אַן ערשטען יאָהר גערעטעניש, און דאָס האָט אויף אַזאַ אופן ארויסגערופען אַ סקעפּ־טיציזם בנוגע צו אַזאַ סאָרט קולטיווירונג גאָר אינגאנצען.

נאָך אַן עקספּערימענט אין דער אייגענער ריכטונג איז געמאַכט געוואָרען אויף מיילאנד'ס נחלה אין עסעקס, וואָס מר. דזשאָזעף פעלז האָט אָבגעקויפט, כדי צו העלפען קליינע פארמעריי אין ענג־לאַנד. מען מוז זאָגען די ריכטיגקייט, אַז אַ חוץ וואָס אַט דער טייל פון ענגלאנד האָט אַ קאַלטען און פייכטען קלימאַט, איז דער שווערער ליימיגער באָדען פון עסעקס גאָר ניט קיין פאסיגער באָדען פאר קולטיווירען מיט'ן רידעל. אַט דער סאָרט קולטיווירונג האָט זיך ענטוויקעלט אין ענגלאנד ווי איבעראל אויסגערעכענטערהייט בעסער אויף אַ לייכטען ליים, אָדער אין אַזעלכע פּלעצער ווי דזשערסיע, וואו דער מאָגערער גראַנאַט־באָדען קען לייכט בעמיס־טיגט ווערען — אין דעם ספּעציעלען פאַל מיט ים־גראָזען.

פונדעסטוועגען, אַזוי ווי מר. פעלז'ס צוועק איז געווען הויפּט־זעכליך אַן ערציהערישער, איז דער ציעל גאַנץ זיכער ערפילט גע־וואָרען, וואָרים מיר האָבען איצטער אין די דריי ווערק פון מר. טאָמאַס סמיטה, דעם אויפזעהער פון פארם, פּראַקטישע האַנד־ביכער, וואָס לערנען די גרונד־עלעמענטען פון פראַנצויזישער גערט־נעריי.* מען האָט אראָבגעבראַכט אַ פראַנצויזישען מאַרעשער און געקויפט פאר אַ היבשע סומע געלד 2,500 גלעזערנע גלאָקען, 1000

* טאָמאַס סמיטה „פרענטש גאַרדענינג“, לאָנדאָן (אוטאָפּיאַ פּרעס) 1909, 128 זייטען; „דהי פּראָפּיטייבל קולטיור אָוו ווענדזשעטייבלס פאָר מאַרקעט־גאַרדנערס, סמאָלל האָלדערס ענד אדהערס“, לאָנדאָן, 1911, 452 זייטען; און אַ קורצע רעזומע פון דעם ערשטען ווערק.

ליכט פאר די קאסטענס, א ווינדמיל פּאָמפּע א. אז. וו. און דער אויפזעהער פון פארם, מר. ט. סמיטה, האָט געגווי נאָכגעפאָלגט די ארבייט פון דעם גערטנער פון טאָג צו טאָג, כדי דערנאָך דאָס צו בעשרייבען און אילוסטרירען דורך פאָטאָגראפיעס, פאר די וואָס וואָלטען וועלען פּרובירען טהאָן דיזעלביגע ארבייט.

די מעהרסטע פון מיינע לעזער וועלען אודאי די ערשטע זאַך פרעגען: וואָס פאר'ע געלד־רעזולטאטען האָט די דאָזיגע אונטער־נעהמונג געבראכט? עס וואָלט אָבער געווען נאריש צו דערווארטען, אז אין אָט דעם ערשטען עקספּערימענט זאָל יעדע זאַך געהן אַזוי גלאטליך, ווי א שטייגער, לאָמיר זאָגען, אויף די קאנאל־אינזלען, וואו די פיעל־יעהריגע פּראקטיקע פון א גאנצער בעפעלקערונג האָט אויסגעארבייט די בעסטע מעטאָדען פון קולטיווירונג. אָט אזוי האָט פּאסירט, אז די קאסטענס זיינען ניט געווען פארטיג אין צייט צו געבען א פריהע גערעטעניש פון קאוואָנעס; און הגם די קאַ־וואָנעס, וואָס זיינען געוואקסען אין מיילאנד, זיינען געווען אויס־געצייכענטע און האָבען דאָס ערשטע יאָהר געגעבען א הכנסה פון 188 פונט סט., וואָלטען זיי אָבער געקענט איינברייינגען א סך מעהר, ווען זיי וואָלטען געווען פארטיג אין מיטען יוני, וואָס עס וואָלט מעגליך געווען, ווען די קאסטענס און די ליכט וואָלטען געווען אָנ־געקומען אין צייט.

טראָץ אלעם דעם זיינען די רעזולטאטען, וואָס מען האָט בעקומען דאָס ערשטע יאָהר, ווירקליך געווען אונגעוועהנליכע. רע־כענענדיג אלץ צוזאמען, בעווייזט מר. סמיטה, אז ווען דער גערטנער האָט אַן איין אקער־גאָרטען און גיט אויס 494 פונט סט. (זאָגט, 550 פונט סט.) אויף 1000 גלעזערנע גלאָקען, 300 ליכט, 100 קאָס־טענס, 500 מאטען (אזוינע ראָגאָזשעס); אויף וואסער־איינריכטונג, א פּאק־שטאל, צוימען, א וואָגען, א פערד מיט א געשפּאן; און 413 פונט סט. (זאָגט, 450 פונט סט.) פאר 500 טאָן מיסט, פאר רענט, שטייערן און וואסער, פאר ארבייטס־לוין און שכירות — קענען די ברוטאָ־הכנסות דערגרייכען 300 פונט סט. (שוין לאָזענדיג גענוג אויף איינפאל מחמת „אונערפארענקייט אין דער דאָזיגער ספּע־ציעלער ארבייט"). דעם צווייטען יאָהר וואָלט עס איינגע־בראכט פון 4 ביז 5 הונדערט פונט סט., וואָרים נאָכדעם ווי די ערד איז שוין געמאכט געוואָרען דורך דער שווערער בעמיסטיגונג

און דער גערטנער האָט געקריגען פערזענליכע ערפאהרונג און איז בעקאַנט געוואָרען מיט דער געגענד, ווערט די פּראָדוקטיוויטעט גרעסער און די אויסגאַבען קלענער.

ווען מען זאָל נעהמען אַן איין אַקער־פאַרם, פון וועלכער נאָר א דריטעל ווערט געברויכט אַלס א פראַנצויזישער גאָרטען, וואָלטען די הוצאות פון ערשטען יאָהר אויף גלאָקען, ליכט, צוימען, פערד־מיסט, וואַסער, רענטע און שטייערן, געווען עפּעס וועניגער ווי 300 פונט סט. און די הכנסה ביים סוף ערשטען יאָהר וואָלט געווען ארום 150 פונט סט. „דערנאָך דארף די הכנסה גרייכען פון 200 פונט סט. יעדען יאָהר“, שרייבט מר. סמיטה.

אַלץ וואָס מען דארף צולעגען צו אָט די ווערטער איז, אז מר. סמיטה איז אויסערסט פּאָזיכטיג אין זיינע שאַצונגען, און אז, זעהענדיג די גרויסע גערעטעגישען, וואָס מען בעקומט אין מיילאנד, און וואָס זיינען אויספיהרליך בעהאַנדעלט אין מר. סמיטה'ס ווערק, איז מען בערעכטיגט צו דערוואַרטען אפילו נאָך בעסערע געלד־רעזולטאַטען.

אונגליקליכערווייזע האָט דער ערפאהרענער פראַנצויזישער גערטנער, נאָכדעם ווי ער האָט אָבגעארבייט אויפ'ן פארם איין יאָהר און בעקומען די אויבען־דערמאָנטע רעזולטאַטען, פערלאָזען מיילאנד. אנשטאָט איהם האָט מען איינגעלאַדען צוויי יונגע פראַנצויזישע גערטנער, און זיי האָבען אָנגעהויבען צערשטערען וואָס דער פריהערדיגער האָט געטאָן, כדי אָנצופיהרען זייער ארבייט אויף די דרכים, וואָס זיי האָבען אַליין געלערנט. עס איז דעריבער דערווייל נאָך אונמעגליך צו וויסען וואָסערע רעזולטאַטען די נייע מעטאָדען וועלען געבען.

יעדע פּיאָנערען־ארבייט האָט איהרע ניט־פאָראויסגעזעהענע שוויריגקייטען. אָבער אויף ווי ווייט מען קען אורטיילען פון די פאַקטען וואָס שטעהען מיר צום האנד, האָבען אָט די צוויי אונטער־נעהמונגען בעוויעזען, אז דער ענגלישער קלימאַט איז ניט קיין שטערונג פאַר דער פראַנצויזישער גערטנעריי. עס פערשטעהט זיך, דער קליינער סכום זונענשיין איז א גרויסע שטערונג צו דעם צייטיג־ווערען פון די פּראָדוקטען אזוי פריה ווי זיי קענען ווערען צייטיג אין פראַנקרייך, אפילו אין דער סביבה פון פאַריז. אָבער היימיש־געוואַקסענע פרוכט און גרינסען האָבען אַלעמאָל א סך

מעלות לגבי די אימפּאָרטירטע פּראָדוקטען. נאָך אַ חסרון — דער דוחק אין פערד־מיסט — אַ חסרון, וואָס וועט אַלץ ווערען גרעסער, וואָס מעהר עס פערשפּרייטען זיך די קראַפט־וואָגענס — פיהלט זיך אין פראַנקרייך פּונקט אַזויפיעל. דאָס איז די סבה פאַרוואָס די פראַנצויזישע פלאַנצער עקספּערימענטירען אַזוי פלייסיג מיט דער דירעקטער מעטאָדע צו וואַרעמען דעם באָדען דורך „טהערמאָ־סיפאָנען“.

לאָמיר אויך צולעגען צו אַט די בעמערקונגען, אַז עס הויבט זיך שוין אָן צו מערקען אַ גאַנץ־בעשטימטע דערוואַכונג דאָ אין לאַנד צו נעהמען מאַכען אַ בעסערען געברויך פון דער ערד, ווי עס איז געבראויכט געוואָרען פאַר די לעצטע פופציג יאָהר. עס זיינען פאַראַן אייניגע קאונטיעס, וואו די קאונטי־ראַטהען, און נאָך מעהר די געמיינדע־ראַטהען, טהוען זייער בעסטעס ענדליך צו צוברעכען די לאַנד־מאָנאָפּאָל און דערלאָזען די קליינע פאַרמערס, וואָס האָבען בדעה צו בעאַרבייטען דעם באָדען, צו נעהמען און איהם בעאַר־בייטען. היע און דאָ זעהען מיר אויך אייניגע ניט־דרייסטע פּראָ־בעס, וואָס ווערען געמאַכט, כדי מיטצוטיילען די פאַרמערס און זייערע קינדער עפּעס אַ ידיעה מכח אַגריקולטור און האָרטיקולטור. אָבער דאָס אַלץ ווערט געטאָן אויף אַ צו־קליינעם מאַסשטאַב און אָהן אַן אויפריכטיגען פערלאַנג צו לערנען זיך פון אַנדערע אייראָ־פּעאישע פעלקער, און דערהויפּט פון די פעראייניגטע שטאַאַטען און קאַנאַדא, וואָס דאַרטען ווערט געטאָן, כדי צו געבען דער אַגרי־קולטור דעם נייעם כאַראַקטער פון אינטענסיווער קולטיווירונג, וואָס דער נייעסטער פאָרטשריט פון ציוויליזאַציע צווינגט אויף איהר אַרויף.

די פערשיידענע פאַקטען, וואָס זיינען צונויפגעבראַכט גע־וואָרען אויף די פאָריגע זייטען, מאַכען אַ סוף פון דעם שווינדעל־ווענען איבער־בעפעלקערונג. פּונקט אין די העכסט־געדיכט בעפעל־קערטע טיילען פון דער וועלט האָט די אַגריקולטור געמאַכט די לעצטע צייט אַזוינע שפּרייזען, וואָס מען וואָלט זיך עס קוים געקענט פאָרשטעלען צוואַנציג יאָהר צוריק. אַ געדיכטע בעפעלקערונג, אַ שטאַרקע ענטוויקלונג פון אינדוסטריע און אַ הויכע ענטוויקלונג פון אַגריקולטור און האָרטיקולטור געהען האַנד אין האַנד. זיי קענען ניט זיין אָבגעזונדערט. וואָס איז שייך דער צוקונפט, זיינען

די מעגליכקייטען פון דער אַגריקולטור אַזוינע, אַז, דעם אמת געזאָגט, קענען מיר נאָך ניט פאָראויסזאָגען וואו מען וועט דאַרפען שטעלען אַ גרעניץ דער בעפעלקערונג וואָס וועט געקענט לעבען פון די פּראָדוקטען פון אַ געוויסען שטח. דער נייעסטער פּאָרט־שריט, וועלכער איז שוין פּראָבירט געוואָרען אויף אַ גרויסען מאַס־שטאַב, האָט ברייטער געמאַכט די גרעניצען פון דער אַגריקולטור־פּראָדוקציאָן אין אַזאַ ערך, וואָס מען האָט ניט געקענט פאָראויס־זעהן; און די נייעסטע ענטדעקונגען, וועלכע ווערען איצט פּראָבירט אויף אַ קליינעם מאַסשטאַב, פערשפּרעכען נאָך ברייטער צו מאַכען די דאָזיגע גרעניצען ביז אַ גראַד, וואָס איז דערווייל נאָך גאַנץ אונבעקאַנט. (זעה אָנהאַנג ק.)

די איצטיגע טענדענץ פון דער עקאָנאָמישער ענטוויקלונג אין דער גאַנצער וועלט איז, ווי מיר האָבען געזעהן, מיטצובריינגען אַלץ מעהר און מעהר יעדען פאָלק, אָדער בעסער געזאָגט יעדען ראַיאָן, אין זיין געאָגראַפישען זין, ער זאָל זיך פערלאָזען דערהויפּט אויף אַ היימישער פּראָדוקציאָן פון די אַלע הויפּט־בעדערפעגישען פון לעבען. איך מיין ניט, אַז די טענדענץ איז צו פערקלענערען דעם וועלט־טויש: ער קען נאָך אפילו וואַקסען אין אומפאַנג; עס פיהרט נאָר צו בעשרענקען איהם אויף אַזוינע פּראָדוקטען, וואָס מוזען ווירקליך אויסגעטוישט ווערען, און צו פערגרעסערן אין דערזעלבינער צייט זעהר פיעל דעם אויסטויש פון נייאיגקייטען, די שאַפונג פון לאָקאַלער אָדער נאַציאָנאַלער קונסט, נייע ענטדע־קונגען און ערפינדונגען, וויסען און אידעען. אַזוי ווי דאָס איז די טענדענץ פון דער היינטיגער ענטוויקלונג, איז ניטאָ דער קלענסטער גרונד צו זיין אונרוהיג וועגען דעם. עס איז ניטאָ קיין איין פאָלק אין דער וועלט, וואָס זאָל ניט קענען, זיך בעוואָפענענדיג מיט די היינטיגע כחות פון אַגריקולטור, פּראָדוצירען אויף זיין קולטיוויר־בארען שטח גאָר די שפּייז און די מעהרסטע רויה־מאַטעריאַלען, וואָס שטאַמען פון דער אַגריקולטור, וועלכע פאָדערען זיך פאַר זיין בעפעלקערונג, אפילו ווען די פאָדערונג פון דער דאָזיגער בעפעל־קערונג זאָלען זיך שנעל פערגרעסערען, ווי זיי דאַרפען זיך פער־גרעסערען. ווען מיר בעטראַכטען דעם מענשען'ס מאַכט איבער דאָס לאַנד און די נאַטור־קרעפטען — ווי אָט די מאַכט שטעהט היינטיגען טאָג — קענען מיר בעהויפּטען,

אַז צוויי אָדער דריי איינוואוינער אויף יעדען קולטיווירבאַרען אַקער לאַנד וואָלט נאָך ניט געווען צופיעל. אָבער ניט דאָ, אין דעם געדיכט־בעפעלקערטען ענגלאַנד, און ניט אין בעלגיען האָבען מיר דערוויילע נאָך ניט געגרייכט אַזוינע צאָהלען. אין ענגלאַנד, רע־כענענדיג בכלל, האָבען מיר איין אַקער פון קולטיווירבאַרען שטח פער איינוואוינער.

אָננעהמענדיג, אַלזאָ, אַז יעדער איינוואוינער פון גרויסבריטאַניען וואָלט געווען געצוואונגען צו לעבען אויף די פּראָדוקטען פון זיין אייגען לאַנד, איז אַלץ וואָס ער וואָלט געדאַרפט טהאָן ערשטענס, איז צו בעטראַכטען די ערד פון אָט דעם לאַנד ווי אַ געמיינזאַמע ירושה, וועלכע מוז פערברויכט ווערען צו יעדען איי־נעמס און אַלעמענס בעסטע נוצען — דאָס איז זעלבסטפערשטענד־ליך אַן אַבסאָלוט־נויטיגע בעדינגונג. און צווייטענס, וואָלט ער געמוזט קולטיווירען זיין באָדען, ניט אויף עפּעס אַן אויסערגעוועהנ־ליכען אופן, נאָר ניט בעסער ווי לאַנד ווערט שוין איצט קולטיווירט אויף טויזענדער און טויזענדער אַקער אין אייראָפּא און אַמעריקא. ער וואָלט ניט געווען געצוואונגען צו ערפינדען נייע מעטאָדען, נאָר ער וואָלט געקענט איינפאַך אַלגעמיינער און ברייטער אָנווענדען די זעלבע מעטאָדען, וועלכע האָבען אויסגעהאַלטען די פּראָבע פון ערפאַהרונג. ער האָט עס בכח צו טהאָן; און ווען ער טהוט עס, קען ער איינשפּאָרען אַן אונגעהייערע מאַסע אַרבייט, וואָס ווערט איצט אָבגעגעבען אויף צו קויפען זיינע שפּייזען אין אויסלאַנד, און אויף צו בעצאָהלען די אַלע צווישענהענדלער, וועלכע לעבען אויף אָט דעם האַנדעל. די אַלע נויטווענדיגע און לוקסוס־זאַכען, וועלכע מוזען אַרויסגעקריגען ווערען פון באָדען, וואָלט מען אונטער אַ ראַציאָנאַלער קולטור אָהן צווייפעל געקענט אַרויסקריגען מיט אַ סך וועניגער אַרבייט איידער עס געהט איצטער אַוועק אויף איינצוקויפען אָט די אַלע סחורות. אין אַנאַנדער אָרט (אין דעם בוך „די ערָאבערונג פון ברויט“) האָב איך געגעבען אונגעפעהר־אויסרעכענונגען צו בעווייזען די ריכטיגקייט פון אָט דער בעהויפּ־טונג; פון די פאַקטען אָבער, וואָס זיינען דאָ געבראַכט געוואָרען, קען יעדער איינער פאַר זיך זעהען ווי ריכטיג דאָס איז. אין דער אמת׳ן, ווען מיר נעהמען די מאַסען פּראָדוקטען, וואָס מען בעקומט דורך אַ ראַציאָנאַלער קולטור, און מיר פערגלייכען זיי מיט דער

סומע אַרבייט, וואָס מוז פערבראכט ווערען אויף זיי ארויסצובע־קומען אונטער א ניט־ראציאָנאַלער קולטור, אויף זיי צונויפצוקלייבען אין אויסלאַנד, און טראנספּאָרטירען זיי, און אויסהאלטען גאַנצע ארמעען צווישען־הענדלער — זעהען מיר גלייך איין ווי וועניג מען וואָלט דארפען אָבגעבען טעג און שטונדען אונטער א ריכטיגער קולטור, כדי צו פּראָדוצירען דעם מענשען׳ס שפּייז.

כדי צו פערבעסערען אין אָט דעם ערך אונזערע מעטאָדען פון בעארבייטען די ערד, איז זיכער ניט נויטיג צו צוטיילען דאָס לאנד אין איין־אַקער חלקים און זיך נעהמען פּראָדוצירען וואָס מיר בעדארפען דורך יעדען איינעמס בעזונדערע אינדיווידועלע אָנשטרענגונגען, אויף יעדען איינעמס בעזונדער חלק, מיט ניט קיין בעסערע געצייג ווי א פּשוט׳ער רידעל. אונטער אזוינע אומשטענדען וואָלטען מיר אונבעדינגט געמוזט דורכפאַלען. די, וועלכע זיינען אזויפיעל איבערראשט געוואָרען פון די וואונדערבארע רעזולטאַטען, וואָס מען האָט בעקומען אין דער „פּטי קולטור“ (בעארבייטונג פון קליינע שטיקער לאנד), אז זיי געהען ארום און רעדען וועגען דער „קליינער קולטור“ פון דעם פראנצויזישען פויער, אָדער דעם „מאַרעשער“, ווי דאָס וואָלט געווען דער אידעאַל פאר דער מענשהייט, האָבען גאַנץ זיכער א טעות. זיי זיינען פונקט אזויפיעל פעראירט, ווי יענע אָנהענגער פון דעם אנדער עקסטרעם, וועלכע וואָלטען וועלען פערוואנדלען יעדעס לאנד אין א קליינער צאָהל ריעזיגע באנאנזא־פארמס, וואָס ווערען בעארבייט פון מיליטעריש־אָרגאַניזירטע „ארבייטס־באטאַליאָנען“. אויף די באנאנזא־פארמס איז די מענשליכע ארבייט טאַקע פערקלענערט, אָבער די גערעטענישען, וואָס מען נעהמט אראָב פון באָדען, זיינען ווייט צו קליין, און דער גאַנצער סיסטעם איז א רויבער־קולטור, וואָס קימערט זיך גאָרניט וועגען דער אויסמאָגערונג פון דעם באָדען. דאָס איז די ערקלערונג פאר וואָס די באנאנזא־פארמס זיינען פערשוואונדען געוואָרען פון זייער אמאָליגער היים, דעם שטאאט אָהייאָ; און ווען איך בין דורכגעגאַנגען א טייל פון דעם דאָזיגען שטאאט, אין יאָהר 1901, האָב איך געזעהן, אז זיינע פליינען זיינען געדיכט אָנגעפיקעט מיט מיטעלגרויסע פארמס, פון 100 ביז 200 אקער, און מיט ווינדמילען וואָס פּומפּען וואסער פאר די סעדער און די גרינסגאָרטענס. פון דער אַנדער זייט, אין דער רידעל־בעארבייטונג,

אויף אָבגעזונדערטע קליינע שטיקער, דורך אָבגעזונדערטע מענשען אָדער פאַמיליען, ווערט צופיעל מענשליכע אַרבייט פערשווענדעט, ווען אפילו די גערעטענישען זיינען טאַקע גאַנץ גוטע. די ווירקליכע עקאָנאָמיע דעריבער — די עקאָנאָמיע אי פון פּלאַץ, אי פון אַרבייט — פאָדערט גאָר פערשיידענע מעטאָדען, וועלכע שטעלען פאָר אַ קאָמבינאַציע פון מאַשין־אַרבייט מיט האַנד־אַרבייט.

אין דער אַגריקולטור, ווי אין יעדער אַנדער זאַך, איז די פערייניגונג פון דער אַרבייט די איינציגע פעהינפּטיגע לעזונג פון דער פּראַגע. צוויי הונדערט פאַמיליען, צו פינף פערזאָן אין יעדער פאַמיליע, וואו יעדערע בעזיצט פינף אַקער לאַנד און זיי האָבען ניט קיינע אַלגעמיינע פערבינדונגען צווישען זיך, נאָר יעדע פאַמיליע איז געצוואונגען צו מאַכען אַ לעבען אויף איהרע פינף אַקער — וואָלט כמעט זיכער געווען אַן עקאָנאָמישער דורכפאַל. אפילו ווען מען זאָל לאָזען אָן אַ זייט אַלע *פּערזענליכע* שוועריגקייטען, וואָס נעהמען זיך פון די פערשיידענע ערציהונגען, די פערשיידענע געשמאַקען און פון דעם ניט וויסען וואָס צו טהאָן מיט׳ן לאַנד — ווען מיר זאָלען פאַר דערווייל אָננעהמען, אַז אָט די אַלע אורזאַכען זיינען גאָר ניט קיין שטערונג, וואָלט דער עקספּערימענט אַלץ זיך געענדיגט מיט אַ דורכפאַל, איינפאַך צוליעב *עקאָנאָמישע*, צוליעב *אַגריקולטורעלע* סבות. וויפיעל אַזאַ אָרגאַניזאַציע וואָלט ניט געוועזען אַ פערבעסערונג לגבי די היינטיגע אומשטענדען, וואָלט זי אָבער לאַנג ניט געדויערט; זי וואָלט אָדער מוזען ווייטער געענדערט ווערען, אָדער פערשווינדען.

דיזעלביגע צוויי הונדערט פאַמיליען אָבער, ווען זיי זאָלען זיך בעטראַכטען, לאָמיר זאָגען, ווי אַרענדאַטאָרס ביים פאָלק, און בעהאַנדלען די טויזענד אַקער, ווי זיי וואָלטען עס געהאַלטען אין איין אַלגעמיינע אַרענדע — מיר ווילען די *פּערזענליכע* אומשטענדען ווייטער לאָזען אָן אַ זייט — וואָלטען זיי, עקאָנאָמיש גערעדט, פון דעם שטאַנדפּונקט פון דעם אַגריקולטוריסט, געהאַט אַלע אויסזיכטען אויף ערפאָלג, *אויב זיי וויסען נאָר ווי אַמבעסטען צו געברויכען דאָס לאַנד*.

אין אַזאַ פאַל, וואָלטען זיי וואהרשיינליך קודם כל זיך פעראייניגט צו פערבעסערען מיט אַ קיום דעם טייל לאַנד, וואָס מוז גלייך פערבעסערט ווערען, און וואָלטען עס געהאַלטען פאַר נויטיג

יעדען יאָהר צו פערבעסערען אַ ביסעל פון די איבעריגע טיילען, ביז וואַנען זיי וואָלטען דאָס גאַנצע לאַנד געבראַכט אין אַ פאָלקאָמענעם צושטאַנד. אויף אַ שטח פון 340 אַקער וואָלטען זיי געקענט גאָר לייכט פראָדוצירען דאָס גאַנצע תבואה — ווייץ, האָבער א. אַז. וו. — וואָס פאָדערט זיך אַי פאַר אַלע טויזענד איינוואוינער, אַי פאַר זייערע בהמות, ניט דאַרפענדיג אַפילו אָנקומען פאַר דעם צוועק צו דער מעטאָדע פון איבערפלאַנצען אָדער פלאַנצען די זריעה. אויף נאָך 400 אַקער, ריכטיג קולטיווירט און בעוועסערט, אויב נויטיג און מעגליך, וואָלטען זיי געקענט פראָדוצירען גאָר די גרינסען און פיה־פוטער, וואָס איז נויטיג אויסצוהאַלטען די דרייסיג אָדער פערציג מילך־קיה, וועלכע וואָלטען זיי בעזאָרגט מיט מילך און פוטער און, לאָמיר זאָגען, די 300 שטיק פיה, וואָס זיי דאַרפען האָבען אויף פלייש. אויף 20 אַקער, פון וועלכע צוויי אַקער וואָל־טען געווען אונטער גלאָז, וואָלטען זיי געמאַכט וואַקסען מעהר גרינסען, פרוכטען און לוקסוס־זאַכען, ווי זיי וואָלטען געקענט פער־צעהרען. און אָננעהמענדיג אַז אַ האַלב אַקער לאַנד וואָלט גע־גאַנגען מיט יעדען הויז, פערווענדט צו ווערען אויף בעליעבטע זאַכען און פערגעניגענס (ווי האַלטען עופות, אָדער קולטיווירען שענע געוויקסען, בלומען א. ד. ג.), וואָלטען זיי נאָך אַלץ געהאַט אַרום 140 אַקער פאַר אַלערליי מיני צוועקען: שפּאַציער־גאָרטענס, סקווערען, פאַבריקען און אַזוי ווייטער. די אַרבייט וואָס וואָלט זיך געפאָדערט פאַר אַזאַ אינטענסיווער קולטור, וואָלט ניט געווען די שווערע אַרבייט פון דעם לייבאייגענעם אָדער שקלאַף. יעדער איינער וואָלט עס געקענט טהאָן, דער שטאַרקער אָדער דער שוואַ־כער, דער ערצויגענער אין שטאָדט, אָדער דער געבוירענער אויפ'ן לאַנד; די אַרבייט וואָלט נאָך אויסער דעם אויך געווען אַנציהענד. און די גאַנצע סומע אַרבייט וואָלט געווען אַ סך קלענער איידער די סומע אַרבייט, וואָס יעדע טויזענד פערזאָנען דאָ אָדער אין יעדער אַנדער לאַנד מוזען איצטער אָבגעבען, כדי צו בעקומען זייער היינטיגע שפּייז, וועלכע איז פיעל ווייניגער אין צאָהל און ערגער אין קוואַליטעט. איך מיין, פערשטעהט זיך, די ט ע כ נ י ש־נ ו י ט י ג ע אַרבייט, גאָר ניט צו רעדען וועגען דער אַרבייט, וואָס מיר מוזען איצט אָבגעבען, כדי אויסצוהאַלטען אַלע אונזערע צוויי־ישענהענדלער, די אַרמעען און נאָך אַזוינע. די סומע אַרבייט, וואָס

פאַדערט זיך צו פּראָדוצירען שפּייז אונטער אַ ראַציאָנאַלער קולטור, איז אַזוי באמת קליין, אַז די דאָזיגע טויזענד איינוואוינער. וואָס מיר האָבען דאָ גענומען פאַר אַ ביישפּיעל, וואָלטען נויטיגערווייז געמוזט זיך נעהמען אין זייער לעדיגער צייט פאַר אינדוסטריעלע, אַרטיסטישע, וויסענשאַפטליכע און אַנדערע בעשעפטיגונגען.

פון דעם טעכנישען שטאַנדפּונקט איז קיין שום שטער ניטאָ, אַז אַזאַ געזעלשאַפט זאָל זיך אָרגאַניזירען מאָרגען מיט אַ פאָל־שטענדיגען ערפאָלג. די מניעות אנטקעגען דעם ליעגען ניט אין דער אונפאָלקאָמענהייט פון דער אַגריקולטור־טעכניק, אָדער אין דער אונפּרוכטבאַרקייט פון באָדען, אָדער אין דעם קלימאַט. זיי ליעגען אינגאַנצען אין אונזערע אינסטיטוציעס, אין אונזערע ירושות און טראַדיציעס פון דער פערגאַנגענהייט — אין די „גייסטער" וואָס דריקען אויף אונז ווי אַ שווערע לאַסט. ביז אַ געוויסען גראַד אָבער — נעהמענדיג די געזעלשאַפט בכלל — ליעגען זיי אויך אין אונזער מערקווירדיגער אונוויסענהייט. מיר, ציוויליזירטע מענער און פרויען, ווייסען אַלצדינג, מיר האָבען פעסטע מיינונגען וועגען יעדער זאַך, מיר אינטערעסירען זיך מיט אַלץ. מיר ווייסען נאָר גאָרנישט וועגען דעם פון וואַנען דאָס ברויט קומט, וואָס מיר עסען — הגם מיר פּרעטענדירען אַז מיר ווייסען עפּעס אויך וועגען דעם ענין. מיר ווייסען ניט ווי אַזוי עס ווערט גע־וואַקסען, וויפיעל מיה עס קאָסט די וואָס מאַכען עס וואַקסען, וואָס עס ווערט געטאָן צו פערקלענערען זייער מאַטערניש, וואָס פאַר'ע סאָרטען מענשען זיי זיינען די וואָס שאַפען די שפּייז פאַר אונז, פיינע בריות... מיר זיינען אין דער הינזיכט מעהר אונוויסענד איידער די ווילדע; און מיר שטערען אונזערע קינדער צו בעקומען אָט דעם סאָרט וויסען — אפילו יענע קינדער, וואָס וואָלטען בעסער דאָס געוואָלט וויסען, איידער די פּעק אומניצליכען שטאָף, מיט וועלכען מען שטאָפּט אָן זייערע קעפּ אין דער שול.

קאפיטעל VI

קליינע אינדוסטריען און אינדוסטריעלע דערפער.

אינדוסטריע און אַגריקולטור. — די קליינע אינדוסטריען. — פעד־
שיידענע טיפּען. — קליינע מלאָכות אין ענגלאַנד: שעפפילד, לידס,
לייק דיסטריקט, בירמינגהאם. — סטאַטיסטישע דאַטען. — קליינע
מלאָכות אין פראנקרייך: וועבעריי און פערשיעדענע אַנדערע
אַרבייטען. — דער ליאָנער ראַיאָן. — פּאַריז, אַ גרויסער צענטער
פון קליינע מלאָכות. — די רעזולטאַטען פון דעם צענזוס פון
יאָהר 1896.

די צווייַ שוועסטער־בעטריבען, אַגריקולטור און אינדוסטריע,
זיינען ניט אַלע מאָל געווען אזוי פּעדפרעמדט איינע פון דער אַנ־
דערער, ווי זיי זיינען עס איצטער. עס איז געווען אַ צייט, —
און די דאָזיגע צייט איז גאָרניט אַזוי ווייט צוריק, — וועןביידע
זיינען געווען גרינדליך פערבונדען צווישען זיך. די דערפער זיינען
יעמאָלט געווען די פּלעצער פון פערשיידענע אינדוסטריען, און די
בעלי־מלאָכות אין די שטעדט האָבען נאָך ניט אויפגעגעבען די ערד־
אַרבייט. פיעלע שטעדט זיינען אייגענטליך נאָר געווען אינדוסט־
ריעלע דערפער. אויב די מיטעלאַלטערליכע שטאָדט איז געווען
דאָס וויעגעל פון יענע אינדוסטריען, וואָס גרעניצען זיך מיט קונסט,
און וואָס זיינען אויסען געווען צו בעפריעדיגען די בעדערפנישען
פון די רייכערע קלאַסען, איז עס אָבער געווען די דאָרפישע מאַנו־
פאקטור, וואָס האָט בעפרידיגט די בעדערפנישען פון די מיליאָנען,
ווי ס'איז נאָך עד היום דער פאַל אין רוסלאַנד, און ביז אַ גאָר
הויכען גראַד אויך אין דייטשלאַנד און פראַנקרייך. עס זיינען
אָבער געקומען די וואַסער־מאָטאָרען, דאַמפּף, די ענטוויקלונג פון
דער מאַשינעריע און האָבען צובראָכען דאָס קייטעל, וואָס האָט
פריהער פערבונדען די פאַרם מיט דעם ווערקשאַפּ. עס זיינען
ענטשטאַנען פאַבריקען, און די אַרבייטער האָבען פערלאָזען דאָס
פעלד. זיי האָבען זיך צונויפגעזאַמעלט דאָרט, וואו דער פערקויף

פון זייערע פּראָדוקטען איז געווען אם לייכטסטען, און וואו מען האָט אם ביליגסטען געקאָנט קריגען די רויהע מאַטעריאַלען און בעהייצונג. נייע שטעדט זיינען אויפגעקומען און די פעלדער זיי־נען פערלאָזט געוואָרען. מיליאָנען ארבייטער, מיט געוואַלט אוועק־געריסען פון דעם לאַנד, האָבען זיך צונויפגעקליבען אין די שטעדט צו זוכען ארבייט, און האָבען באלד פערגעסען די בענדער, וואָס האָבען זיי פריהער געהאַלטען צוגעבונדען צום באָדען. און אין אונזער בעוואונדערונג פון די גרויסע אויפטהואונגען, וואָס דער נייער פאַבריק־סיסטעם האָט מיט זיך געבראַכט, האָבען מיר פער־זעהן די מעלות פון דעם אַלטען סיסטעם, אונטער וועלכען דער ערד־ארבייטער איז צו דער זעלבער צייט אויך געווען אַן אינדוסט־ריעלער ארבייטער. מיר האָבען פער׳משפט צום אונטערגאַנג אַלע יענע אינדוסטריע־צווייגען, וועלכע האָבען פריהער געבליהט אין די דערפער; מיר האָבען אין דער אינדוסטריע פעראורטיילט אַלץ, וואָס האָט ניט אויסגעזעהן, ווי א גרויסע פאַבריק.

אמת, אין פּרט פון פערגרעסערען די פּראָדוקטיווע כחות פונ׳ם מענשען זיינען די רעזולטאַטען געווען גרויסאַרטיג. זיי זיינען אָבער געווען שוידערהאַפטיג, ווען מען נעהמט אין בעטראַכט די מיליאָנען מענשליכע וועזענס, וואָס זיינען פערזונקען געוואָרען אין דחקות און געמוזט זיך פערלאָזען אויף אַן אונזיכערע חיונה אין אונזערע שטעדט. נאָך מעהר, דער סיסטעם אַלס גאַנצעס, האָט מיט זיך געבראַכט יענע אוננאָרמאַלע בעדינגונגען, וואָס איך האָב זיך געמיהט צו שילדערען אין די צוויי ערשטע קאַפּיטלען. מיר זיינען אויף דעם אופן פעריאָגט געוואָרען אין א ווינקעל; און בעת א גרינדליכע ענדערונג אין די בעציהונגען צווישען ארבייט און קאַפּיטאַל ווערט אַלץ מעהר א דרינגליכע נויטווענדיגקייט, ווערט א פאָלשטענדיגע איבעראַנדערשונג פון אונזער גאַנצער אינדוסט־ריעלער אָרגאַניזאַציע ניט וועניגער אונפערמיידליך. די אינדוסט־ריעלע פעלקער זיינען געצוואונגען זיך צוריקקעהרען צו דער אגרי־קולטור; זיי מוזען אויסגעפינען די בעסטע מיטלען, ווי אַזוי צו פערבינדען זי מיט דער אינדוסטריע, און זיי מוזען עס טהאָן אָהן א פערלוסט פון צייט.

אויסצופאָרשען די ספּעציעלע פראַגע וועגען דער מעגליכקייט פון אַזא פערבינדונג, איז דער צוועק פון די פאָלגענדע זייטלעך.

איז עס מעגליך פון א טעכנישען שטאנדפונקט ? איז עס ווינשענס־ווערטה ? זיינען אין אונזער איצטיגען אינדוסטריעלען לעבען פאראן אזוינע שטריבען, וואס ערלויבען אונז אנצונעהמען, אז עס וועלען זיך געפינען די נויטיגע קרעפטען אויסצופיהרען די ענדערונג אין דער אנגעצייכענטער ריכטונג ? אט דאס זיינען די פראגען, וואס ענטשטעהען פאר אונז. און כדי זיי צו פערענטפערען איז, שיינט כיר, ניטא קיין בעסערער אופן ווי צו שטודירען יענעם אונגעי הויערען, אבער פערזעהענעם און אונטערגעשעצטען צווייג פון די אינדוסטריען, וועלכע ווערען בעשריבען אונטער די נעמען: לאנד־אינדוסטריען, הויזליכע ארבייטען און קליינע מלאכות. און שטר דירען דארף מען זיי ניט אין די ווערק פון די עקאנאמיסטען, וואס זיינען צו פיעל נוטה צו קוקען אויף זיי, ווי אויף אבגעשטאנענע אינדוסטריע־טיפען, נאר אין זייער לעבען גופא, אין זייערע קעמ־פפען, אין זייערע מפלות און נצחונות.

די, וואס האבען ניט ספעציעל שטודירט די קליינע אינדוס־טריען, קאנען קוים פערדעכטיגען ווי פערשיעדענארטיג עס זיינען זייערע פארמען פון ארגאניזאציע. ערשטענס, זיינען דא צוויי גרויסע קאטעגאריעס: די אינדוסטריען, וואס ווערען בעטריבען אין די דערפער אין פערבינדונג מיט ערד־ארבייט; און יענע, וועלכע ווערען בעטריבען אין די שטעדטלעך אדער דערפער אהן וועלכער עס איז שייכות מיט'ן לאנד און וואו די ארבייטער ציהען זייער חיונה בלויז פון זייער אינדוסטריעלער טהעטיגקייט.

אין רוסלאנד, אין פראנקרייך, אין דייטשלאנד, אין עסטרייך א. אז. וו. געהערען מיליאנען און מיליאנען ארבייטער צו דער ערשטער קאטעגאריע. זיי בעזיצען אדער האלטען אין ארענדע לאנד, זיי פערמאגען איינע אדער צוויי קיה, זעהר אפט אויך פערד, זיי בעארבייטען זייערע פעלדער אדער סעדער אדער גערטנער, און קוקען אויף זייער אינדוסטריעלער ארבייט ווי אויף א זייטיגער בעשעפטיגונג. אט די פאכען פון קליינע אינדוסטריען איז שטארק פערשפרייט ספעציעל אין יענע געגענדען, וואו דער ווינטער איז לאנג, און אין משך פון פיעלע מאנאטען איז קיין שום ארבייט אויפ'ן לאנד ניט מעגליך. פערקעהרט, אין ענגלאנד געפינען מיר דעם געגענגעזעצטען עקסטרעם. ווייניג קליינע אינדוסטריען זיינען אין ענגלאנד געבליבען ביים לעבען אין פערבינדונג מיט לאנד־

ארבייט; אָבער הונדערטע קליינע מלאָכות זיינען פערשפּרייט אין די פּאָרשטעדט און אין די אָרימע קוואַרטאַלען פון די גרויסע שטעדט, און גרויסע טיילען פון דער בעפעלקערונג פון מעהרערע שטעדט, ווי למשל שעפילד און בירמינגהאם, מאכען א לעבען ביי פערשיידענע קליינע מלאָכות. צווישען אָט דיביידע עקסטרעמען געפינט זיך וואהרשיינליך א מאסע צווישען־פאָרמען. לויט דער גרעסערער אָדער קלענערער פערבינדונג, וואָס עקזיסטירט נאָך מיט דעם לאנד. גרויסע דערפער, און אפילו שטעדט, זיינען אויף אזא אופן בעוואוינט פון ארבייטער, וואָס זיינען בעשעפטיגט ביי קליינע מלאָכות; די מעהרסטע פון זיי אָבער פערמאָגען א קליינעם גאָרטען אָדער סאָד אָדער א פעלד אָדער האָבען נאָר געוויסע רעכטען צו פאשען א בהמה אויף דער קהל'שער לאָנקע, און נאָר א טייל פון זיי לעבען אויסשליסליך פון זייערע אינדוסטריעלע פערדיענסטען.

וואָס איז שייך דעם פערקויף פון די פּראָדוקטען, ווייזען די קליינע אינדוסטריען ארויס די זעלביגע פערשיידענארטיגקייט אין דעם אופן פון זיין אָרגאניזאציע. דאָ זיינען אויך פאראַן צוויי גרויסע אָבטיילונגען. אין איין אָבטיילונג פערקויפט דער ארבייטער זיינע פּראָדוקטען דירעקט דעם גרויס־הענדלער; סטאָליערס, וועבערס און שפּיעלצייג־ארבייטער געהערען צו דער קאטעגאָריע. אין דער צווייטער גרויסער אָבטיילונג ארבייט דער פועל פאר א „בעל־הבית", וואָס פערקויפט די פּראָדוקטען דעם גרויס־הענדלער, אָדער פיגורירט איינפאך אלס פערמיטלער, וועלכער קריגט אליין די בע־שטעלונגען פון א גרויסען געשעפט. דאָס איז, ריכטיג געזאָגט דער „שוויץ־סיסטעם", וואָס אונטער איהם געפינען מיר א מאסע קליינע מלאכות. א טייל פון דעם שפּיעלצייג־פאך, די שניידערס, וואָס ארבייטען פאר גרויסע קליידער־געשעפטען — זעהר אָפט פאר די מאגאזינען פון דער רעגיערונג —, די פרויען, וואָס נעהען און העפ־טען אויס די „אויבערשטע טיילען" פאר די שטיוועל־ און שיך־פאבריקען, און וואָס האָבען צו טהאָן פונקט אזוי אָפט מיט דער פאבריק ווי מיט דעם פערמיטלערישען „שוויצער" (סוועטער) און אז. וו. געהערען צו אָט דער צווייטער קאטעגאָריע. עס איז קלאָר, אז אלע מעגליכע גראַדאציעס פון פעאָדאלער און אונטער־פעאָדאלער אָבהענגיגקייט פון דער ארבייט געפינען זיך אין אָט דער אָרגאניזא־

ציע פון פּראָדוקטען־פּערקויף. בעטראַכט מען די אינדוסטריעלע, אָדער ריכטיגער די טעכנישע זייטען פון די קליינע אינדוסטריען, קען מען ווידער אמאָל געפינען דיזעלבע טיפען־פערשיידענאַרטיג־קייט. דאָ זיינען אויך פאַראַן צוויי גרויסע אָבטיילונגען: די מלאכות, וועלכע זיינען ריין הויזליכע — ד. ה. אזוינע, וואָס ווערען בעטריבען אין דעם ארבייטער׳ס היים מיט דער הילף פון זיין פאַמיליע אָדער פון עטליכע לוין־ארבייטער; און די מלאכות, וואָס ווערען בעטריבען אין בעזונדערע שעפּער. — די אַלע נאַר־וואָס דער־מאָנטע פערשיידענאַרטיגקייטען, הן בנוגע דער בעציהונג צום לאַנד, הן בנוגע דעם אופן פון פערקויף, בעגעגענט מען אין ביידע אָבטיי־לונגען. אַלע מעגליכע מלאכות — וועבעריי, האָלץ־ארבייט, מעטאַל־ארבייט, ביין־ און גומי־ארבייט א. אז. וו. — קען מען געפי־נען אין דער קאַטעגאָריע פון ריין הויזליכע מלאכות, מיט אַלע מעגליכע גראַדאַציעס צווישען דער ריינער הויזליכער פּראָדוקציאָנס־פאָרם און דער שאָפּ אָדער פאַבריק.

אזוי געפינען מיר זייט ביי זייט מיט די מלאכות, וואָס ווערען בעטריבען דורכאויס אין דער היים, אויך מלאכות, ביי וועלכע דער בעל־הבית האַלט אָן נעבען זיין הויז א קליינע שאָפּ און ארבייט אין איהר אַליין מיט זיין פאַמיליע אָדער מיט עטליכע „געזעלען“, ד. ה. לוין־ארבייטער, אָדער דער בעל־מלאכה האַלט א בעזונדער שאָפּ, פערזאָרגט מיט מעכאַנישער קראַפט, ווי עס איז דער פאַל מיט די שעפיעלד׳ער קאַטלערס. אָדער עטליכע ארבייטער קומען זיך צוזאַ־מען אין א קליינער פאַבריק, וואָס זיי האַלטען אַליין אויס, אָדער דינגען זי בשותפות אָדער ארבייטען אין שכנות פאר א בעשטימטער וועכענטליכער רענט. אין יעדען פון אָט די פעלען ארבייטען זיי אָדער דירעקט פאר דעם הענדלער, אָדער פאר א קליינעם בעל־הבית, אָדער פאר א צווישענהענדלער.

א ווייטערע ענטוויקלונג פון דעם דאָזיגען סיסטעם איז די גרויסע פאַבריק, בעזונדערס פון פאַרטיגע קליידער, וואו הונדערטע פרויען צאָהלען א געוויסע סומע פאר די נעה־מאַשינען, די גאַז, די גאַז־געהייצטע אייזענס א. ד. ג. און דערפאַר קריגען זיי א בע־שטימטע סומע פון שטיק פאר די קליידער, אָדער טיילען פון די קליידער, וואָס זיי נעהען. אין ענגלאַנד עקזיסטירען אונגעהייערע פאַבריקען פון דעם סאָרט, און עס האָט זיך אויסגעשטעלט פון די

אונטערזוכונגען פון דער „שוויץ־קאָמיטע“, אז די פרויען ווערען אין אזוינע ווערקשעפּער שוידערליך „געשוויצט“. מען ציהט ארונטער דעם פולען פּרייז פון יעדען עטוואָס־פערדאָרבענעם בגד פון זייערע זעהר נידעריגע שטיקארבייט־שכירות. און ענדליך קומען מיר צו דעם קליינעם שאפּ, וועלכער איז אָפט בעזאָרגט מיט געדונגענער מעכאנישער קראפט, וואו א בעל־הבית בעשעפטיגט פון דריי ביז צעהן לוין־ארבייטער, פערקויפט זיינע פּראָדוקטען א גרעסערען פאבריקאנט אָדער א הענדלער. צווישען אזא שאפּ און א קליינער פאבריק, אין וועלכער עטליכע צייט־ארבייטער (פינף, צעהן ביז צוואנציג) זיינען בעשעפטיגט ביי אן אונאָבהענגיגען פאבריקאנט, געפינען זיך אלע מעגליכע צווישען־שטופען. אין די טעקסטיל־מלאכות ווערט די וועבעריי אָפט בעטריבען פון דער פאמיליע, אָדער פון א בעל־הבית, וועלכער בעשעפטיגט בלויז איין אינגעל אָדער עטליכע וועבער. אזא בעל־הבית בעקומט דעם גארן פון א גרויסען פאבריקאנט, צאָהלט א געניטען האנדווערקער פאר אריינטהאָן דעם גארן אין דעם וועב־שטוהל, טראכט־צו דעם נויטיגען, אָפטמאָל גאנץ קאָמפּליצירטען וועב־מוסטער, און נאָכדעם ווי ער האָט אויס־געוועבט דאָס טוך אָדער די סטענגעס אויף זיין אייגענעם אָדער געדונגענעם וועבשטוהל, קריגט ער בעצאָהלט פאר דער ארבייט לויט א זעהר קאָמפּליצירטער לוין־ראטע, וואָס איז אָבגעמאכט צווי־שען די בעלי־בתים און די ארבייטער. אָט די לעצטע פאָרם, ווי מיר וועלען באלד זעהן, איז שטארק פערשפּרייט ביז היינטיגען טאָג, בעזונדערס ביי די וואָל־ און זייד־מלאכות. זי עקזיסטירט נאָך אלץ ביי דער זייט פון די גרויסע פאבריקען, וואו עס ארבייטען 50, 100 אָדער 5000 לוין־ארבייטער מיט דעם בעל־הבית׳ס מאשינעריע און קריגען בעצאָהלט צייט־שכירות, אזוי פיעל און אזוי פיעל פון טאָג אָדער פון וואָך.

די קליינע אינדוסטריען זיינען אָט אזוי א בעזונדער וועלט פאר זיך,* וועלכע בלייבט מערקווירדיגערווייז עקזיסטירען זייט ביי

---

* דאָס איז די אורזאַך, פאַרוואָס די דייטשע עקאָנאָמיסטען געפינען אַזוי פיעל שוויריגקייטען, ווען זיי ווילען אָנצייכנען די גרעניצען פון דער אייגענטליכער הויז־אינדוסטריע. איצט אידענטיפיצירען זיי די הויז־אינדוסטריע מיט דעם וואָרט „פערלאַגס־סיסטעם“, וואָס מיינט: „דאָס

זייט מיט די גרויסע פאבריקען אפילו אין די העכסט אינדוסטריעלע לענדער. אין אט דער וועלט מוזען מיר איצט אריינדרינגען צו טהאן אויף איהר א קוק. בלויז א קוק, ווייל עס וואלט גענומען גאנצע בענדער, אויב מיר וואלטען געוואלט בעשרייבען די אונענדליכע פערשיידענארטיגקייט פון איהרע בעשעפטיגונגען און ארגאניזאציאנס־פארמען, ווי אויך איהרע אונענדליך פערשיידענארטיגע פערבינדונגען, הן מיט דער אגריקולטור, הן מיט אנדערע אינדוסטריען.

מיר מוזען צוגעבען, אז די מעהרסטע קליינע מלאכות, מיט דער אויסנאהם פון די וואס זיינען פערבונדען מיט אגריקולטור, געפינען זיך אין א זעהר אונזיכערער לאגע. די פערדיענסטען זיינען זעהר נידעריג, און די בעשעפטיגונג איז אפט אונזיכער. דער ארבייטס־טאג איז מיט צוויי, דריי אדער פיער שטונדען לענגער, איידער אין די גוט ארגאניזירטע פאבריקען, און אין געוויסע סעזאנען דערגרייכט ער כמעט אן אונגלויבליכע לענג. עס קומען פאר אפטע קריזיסען און זיי געדויערען יאהרען־לאנג. דער ארבייטער איז בכלל א סך מעהר אבהענגיג פון דעם הענדלער, אדער פון דעם פאבריקאנט, און דער בעל־הבית אליין איז אבהענגיג פון דעם גרויס־הענדלער.ביידע קאנען לייכט פערשקלאפט ווערען ביי דעם גרויס־הענדלער, אריינפאלענדיג צו איהם אין חובות. אין מאנכע קליינע אינדוסטריען, בעזונדערס ביי דער פאבריקאציע פון די איינפאכע טעקסטילען, לעבען די ארבייטער אין שוידערליכער דחקות. אבער די וואס זאגען, אז אזא דחקות איז דער אלגעמיינער כלל, זיינען אינגאנצען אונגערעכט. יעדער איינער, וואס האט געלעבט, לאמיר זאגען, צווישען די זייגערמאכערס אין דער שווייץ און איז בעקאנט מיט זייער אינערליכען לעבען, וועט צוגעבען, אז דער צושטאנד פון אט די ארבייטער איז ניט דער ערך העכער אין יעדער הינזיכט, גייס־טיג ווי מאטעריעל, איידער דער צושטאנד פון מיליאנען פאבריק־הענד. אפילו אין דער צייט פון אזא קריזיס, ווי דער וואס דער

ארבייטען דירעקט אדער דורך דער הילף פון א פערמיטלער (אדער אויפקויפער) פאר דעם הענדלער אדער פאבריקאנט, וועלכער בעצאהלט דעם קליינעם מייסטער פאר זיין ארבייט, נאך איידער דער פראדוקט האט דערגרייכט דעם געברויכער (קאנסומענט)".

זייגערמאַכער פאַך האָט דורכגעלעבט אין די יאָהרען 1880—1876, אין דער צושטאַנד פון די אַרבייטער געווען בעסער, ווי דער צושטאַנד פון די פאַבריק־הענד אין דער צייט פון אַ קריזיס אין דער וואָל־ אָדער באַוועל־אינדוסטריע; די אַרבייטער אַליין האָבען עס גוט געוואוסט.

ווי נאָר אַ קריזיס ברעכט אויס אין אַ געוויסען צווייג פון די קליינע אינדוסטריען, פעהלען שוין ניט קיין שרייבערס, וואָס זעהען פאָראויס דעם אונטערגאַנג פון דעם דאָזיגען פאַך. בעת'ן קריזיס, וואָס איך האָב בייגעוואוינט לעבענדיג צווישען די שווייצאַרישע זייגערמאַכער, אין 1877, איז די רייד, אַז דער פאַך וועט ניט קענען קומען צו זיך, ביי דער קאָנקורענץ פון די מאַשין־געמאַכטע זייגערס, געוועזען אַ שטענדיגע טעמאַ אין דער טעגליכער פּרעסע. דאָסזעלבע האָט מען געזאָגט אין 1882 בנוגע דער זייד־אינדוסטריע אין ליאָן, און מען האָט עס פאַקטיש געזאָגט אומעטום, וואו נאָר עס האָט אויסגעבראָכען אַ קריזיס אין די קליינע אינדוסטריען. דאָך, ניט קוקענדיג אויף די פינסטערע פאָראויסזאָגונגען און אויף די נאָך פינסטערערע אויסזיכטען פון די אַרבייטער, פערשווינדט די דאָזיגע אינדוסטריע־פאָרם פאָרט ניט. אפילו ווען אַ געוויסער צווייג איהרער פערשווינדט, בלייבט נאָך אַלץ עפּעס איבער פון איהר; איינייגע טיילען בלייבען עקזיסטירען אַלס קליין־אינדוסטריען (אַ הויכער סאָרט זייגערמאַכעריי, די בעסטע סאָרטען זייד, סאַמעט פון הויכער קוואַליטעט וכדומה), אָדער עס ענטשטעהען ניי־פערבונדענע צווייגען אויפ'ן אָרט פון די אַלטע, אָדער די קליינע אינדוסטריע, איינפיהרענדיג אַ מעכאַנישען מאָטאָר, נעהמט אָן אַ נייע פאָרם. אָט אַזוי זעהען מיר, אַז די קליינ־אינדוסטריע איז בעגאַבט מיט אַ וואונדערבאַרער לעבענס־פעהיגקייט. זי מאַכט דורך פערשיידענע ענדערונגען, זי פּאַסט זיך צו צו נייע בעדינגונגען, זי קעמפּפט, ניט פערלירענדיג די האָפנונג אויף בעסערע צייטען. יעדענפאַלס האָט זי ניט די שטריכען, וואָס כאַראַקטעריזירען אַן אונטערגעהענדע אינסטיטוציע. אין איינייגע אינדוסטריען איז די פאַבריק אָהן ספק די זיעגרייכע; אָבער עס זיינען פאַראַן אַנדערע אינדוסטריע־צווייגען, וואו די קליינע מלאכות האַלטען אָן זייערע פּאָזיציעס. אפילו אין די טעקסטיל אינדוסטריען, וואו דער פאַבריק־סיסטעם האָט אַזוי פיעל פאָרצוגען — דערהויפּט ווייל עס ווערט אַזוי פיעל נעברויכט

די ארבייט פון קינדער און פרויען — אפילו דא קאנקורירט נאך אלץ דער האנד־שטוהל מיט דעם קראפט־שטוהל.

דער איבערגאנג פון די קליינע מלאכות אין גרויס־אינדוסטריען קומט פאר, איינגאנצען גענומען, אזוי לאנגזאם, אז דאס מוז פער־וואונדערען אפילו יענע, וואס זיינען איבערצייגט אין דער נויט־ווענדיגקייט פון אזא איבערגאנג. אדרבא, אפטמאל זעהען מיר גאר ווי עס קומט פאר א פערקעהרטע בעוועגונג — בלויז צופעליג נאטיר־ליך, און נאר אויף א געוויסע צייט. איך קאן ניט פערגעסען די איבערראשונג, וואס איך האב איבערגעלעבט מיט א דרייסיג יאהר צוריק אין ווערוויער. די מעהרסטע וואל־שטאף־פאבריקען — אונ־געהייערע געביידען, וואס האבען ארויסגעקוקט אויף די גאסען מיט מעהר ווי הונדערט פענסטער יעדערע — זיינען געשטאנען לעדיג, און בעת זייערע טייערע מאשינעריע האט געראסטעט, האט מען אויף האנד־שטוהלען, אין די היימען פון די וועבערס, געוועבט דאס טוך פאר די אייגענטימער פון דיזעלביגע פאבריקען. מיר האבען דא פאר זיך, נאטירליך, בלויז א צייטווייליגען פאקט, וואס ערקלערט זיך פאלשטענדיג דורך דעם קאנוואולסיווען כאראקטער פון דער אינדוסטריע און דורך די שווערע פערלוסטען, וואס די פאבריקאנטען האבען אויסצושטעהן, ווען זיי קאנען ניט אנטרייבען זייערע פאב־ריקען דאס גאנצע יאהר נאכאנאנד. — דאך אילוסטרירט אט דער פאקט די שטערונגען, וואס דער איבערגאנג פון קליין־ צו גרויס־אינדוסטריע בעגעגענט אויף זיין וועג. וואס געהערט דער זייד־אינדוסטריע, פערשפרייט זי זיך נאך אלץ אין אייראפא אין דער פארם פון א דארפס־אינדוסטריע. צו דערזעלבער צייט ענטשטעהען יעדען יאהר הונדערטער נייע קליינע מלאכות, און אויב עס איז ניטא ווער עס זאל זיי בעטרייבען אין די דערפער — ווי דער פאל איז אין ענגלאנד — ווערען זיי בעטריבען אין די סביבות פון די גרויסע שטעדט, ווי מיר האבען ניט לאנג ערפאהרען פון דער „שוויץ־סיסטעם“־אונטערזוכונג.

געוויס זיינען די מעלות פון א גרויסער פאבריק, אין פערגלייך מיט האנד־ארבייט, קלאר פון אויבענאויף אין פרט פון ארבייטס־עקאנאמיע, און בעזונדערס — ד א ס א י ז ד ע ר ה ו י פ ט־פ ו נ ק ט — דורך די בעסערע בעדינגונגען סיי פאר׳ן פערקויף, סיי פאר איינקויפען די רויהע מאטעריאלען אויף א ביליגען פרייז. איז ווי

אזוי זשע קענען מיר פאַרט ערקלערען דאָס בעשטעהן פון די קליינע מלאכות? פיעלע אורזאכען אָבער, הגם די מעהרסטע פון זיי קאָנען ניט געשאצט ווערען אין שילינגס און פּענים, ווירקען צו גונסטען פון די קליינע מלאכות, און די אורזאכען וועט מען קענען אמבעסטען ארויסזעהן פון די פאָלגענדע אילוסטראציעס. איך מוז אָבער זאָגען, אז אפילו א קורצע שילדערונג פון די אונצעהליגע אינדוסטריען, וועלכע ווערען בעטריבען אויף א קליינעם מאָסשטאב אין ענגלאנד און אויפ'ן קאָנטינענט, וואָלט ווייט ארויס פון די גרעניצען פון אָט דעם קאפּיטעל. ווען איך האָב אָנגעפאנגען מיט א דרייסיג יאָהר צוריק צו שטודירען דעם ענין, האָב איך, צוליעב דער וויינציגער אויפמערקזאמקייט, וואָס די אָרטאָדאָקסישע עקאָנאָמיסטען פלעגען איהם שענקען, קיין אהנונג ניט געהאַט וואָס פאר א פערשפּרייטע, קאָמפּליצירטע, וויכטיגע און אינטערעסאנטע אָרגאניזאציע וועט פאר מיר ערשיינען צום סוף פון א גענויערער אונטערזוכונג. דערפאר בין איך געצוואונגען צו געבען בלויז עטליכע טיפּישע אילוסטראציעס, און אָנצוצייכענען בלויז די הויפּט־שטריכען פון דעם געגעשטאנד.

די קליינע אינדוסטריען אין דער פעראייניגטער ענגלישער מלוכה.

דאָ אין ענגלאנד האָבען מיר ניט די סטאטיסטישע דאטען, וואָס מען קען קריגען אין פראנקרייך און דייטשלאנד דורך די פּעריאָדישע צענזוסען פון אלע פאבריקען און שעפּער, פון דער צאָהל ארבייטער, וואָס זיינען בעשעפטיגט אין א בעשטימטען טאָג אין יעדען אינדוסטריעלען און קאָמערציעלען אנשטאַלט. פאָלגליך שטיצען זיך עד היום אלע בעהויפּטונגען פון די עקאָנאָמיסטען מכח דער „קאָנצענטראציע" פון דער אינדוסטריע אין ענגלאנד, און אלס פּועל־יוצא דערפון, מכח דעם „אונפערמיידליכען" אונטערגאנג פון די קליינע אינדוסטריען, בלויז אויף די איינדרוקען פון די שרייבער — ניט אויף סטאטיסטישע דאטען. ביז'ן היינטיגען טאָג קאָנען מיר ניט געבען פאר ענגלאנד — ווי עס ווערט געגעבען אויף די וויטערדיגע זייטלעך פאר פראנקרייך און דייטשלאנד — די פּינקטליכע ציפער פון די פאבריקען און שעפּער, וואָס בעשעפטיגען, לאָמיר זאָגען, פון 1000 ביז 2000 מענשען, פון 500 ביז 1000, פון 50 ביז 500, וועניגער ווי 50, א. אז. וו. ערשט זינט עס

איז איינגעפיהרט געוואָרען דאָס „פאבריק־געזעץ“ פון 1895, הויבען מיר אָן צו געפינען אין די „ראפּאָרטען“ וואָס די פאבריק־אינספּעקטאָרען גיבען ארויס זינט 1900 (יעהרליכער ראפּאָרט פון דעם הויפּט־אינספּעקטאָר פון פאבריקען און שעפער פאר'ן יאָהר 1898; לאָנדאָן 1900) די אינפאָרמאציאָן, וואָס גיט אונז א מעגליכקייט צו קריגען אַן אַלגעמיינעם בעגריף וועגען דער פערטיילונג פון ארבייטער אין די פאבריקען פון פערשיידענער גרויס. ווי אויך וועגען דעם אומפאנג, וואָס די קליינע מלאָכות האָבען בעוויעזען אָנצוהאלטען אין ענגלאנד ביז איצט.* מען קאָן עס שוין ארויס־זעהן פון דער קליינער טאבעלע פאר'ן יאָהר 1897, וואָס איך נעהם ארויס פון דעם נאָר־וואָס דערמאָנטען ראפּאָרט. די דאָזיגע ציפער זיינען נאָך ניט פאָלשטענדיג, דערהויפּט בנוגע דער צאָהל פון די שעפער, דאָך ענטהאלטען זיי שוין דעם גרעסטען טייל פון די ענגלישע אינדוסטריען.

1897	צאָהל פאבריקען און שעפער	צאָהל פועלים פוןביידע געשלעכטער	דורכשניטלי־כע צאָהל פועלים פאר יעדען־פלאץ
טעקסטיל פאבריקען....	10,883	1,051,564	97
ניט־טעקסטיל פאבריקען	79,059	2,755,460	35
פערשיידענע שעפער....	88,814	676,776	8
סך הכל..............	178,756	4,483,800	25

לאָמיך בעמערקען, אַז די פאבריק־אינספּעקטאָרען בעטראַכטען אלס א „שאפּ“ יעדען אינדוסטריעלען אנשטאלט, וואָס פערמאָגט

* פאַר מעהר איינצעלהייטען וועגען דעם דאָזיגען ענין זעה מיינס אַן ארטיקעל אין די „ניינטינטה סענטיורי“, אויגוסט 1900.

ניט קיין מעכאַנישע בעווענ־קראַפט און אַלס אַ „פאַבריק" יעדען אנשטאַלט, וואָס איז פערזאָרגט מיט דאַמפּף־, גאַז־, וואסער־ אָדער עלעקטרישער־קראַפט.

די דאָזיגע ציפער זיינען דעריבער ניט פאָלשטענדיג, מחמת עס זיינען גערעכענט געוואָרען נאָר אַזוינע שעפּער, וואו עס אַרבייטען פרויען און קינדער, ווי אויך אַלע בעקערייען. די אנדערע שעפּער האָט מען נאָך ניט געהאַט אונטערזוכט בעת אָט די טאַבעלע איז צוזאַמענגעשטעלט געוואָרען. פונדעסטוועגען איז אָבער פאַראַן אַ מיטעל אויסצוגעפינען די אונגעפעהר־צאָהל אַר־בייטער, וואָס זיינען בעשעפטיגט אין די שעפּער. די צאָהל פרויען און מיידלעך וואָס זיינען געווען בעשעפטיגט אין די שעפּער אין יאָהר 1897 איז געווען 356,098, און די צאָהל מענער און אינגלעך איז געווען 320,678. אָבער אַזוי ווי די פּראָפּאָרציע פון מענער־ארבייטער צו פרויען־ארבייטער אין די אַלע פאַבריקען איז געווען 2,654,716 מענער צו 1,152,308 פרויען, קאָנען מיר אָננעהמען, אַז דיזעלבע פּראָפּאָרציע איז ריכטיג אויך בנוגע צו די שעפּער. דאָס וואָלט אונז געגעבען אַרום 820,000 מענער־ארבייטער און 1,176,000 ארבייטער פוןביידע געשלעכטער, בעשעפטיגט אין 147,000 שעפּער. צו דער זעלבער צייט וואָלט דער סך הכל פון אַלע פערזאָנען, וואָס זיינען בעשעפטיגט ביי דער אינדוסטריע (אַ חוץ אין מינען) געווען 4,983,000. אויף אַזאַ אופן קאָנען מיר זאָגען, אַז כמעט איין־פער־טעל (24 פּראָצענט) פון אַלע אינדוסטריעלע פּועלים אין ענגלאַנד ארבייט אין שעפּער, וואָס בעשעפטיגען ווייניגער ווי פון 8 ביז 10 ארבייטער יעדע.*

---

* דער הויפּט־אינספּעקטאָר, מר. ווהייטלעג, האָט מיר געשריבען אין 1900, אַז די שעפּער, וואָס זיינען ניט אַריין אין זיינע ראַפּאָרטען, בעטרעפען כמעט אַ העלפט פון אַלע שעפּער. זינט יענער צייט האָט מר. ווהייטלעג פאָרטגעזעצט ארויסצוגעבען זיינע אינטערעסאַנטע ראַפּאָרטען, צוגעבענדיג צו זיי נייע גרופּען שעפּער. דאָך זיינען זיי נאָך אַלץ ניט פאָלשטענדיג בנוגע צו אָט דעם לעצטען פונקט. אין דעם לעצטען ראַ־פּאָרט, ארויסגעגעבען אין 1911, זעהען מיר, אַז 147,000 שעפּער זיינען געווען רעגיסטרירט סוף 1907, און ענטפערס האָט מען געקראָגען פון 10,500 פון זיי. אַזוי ווי אָבער אין 32,000 שעפּער האָבען קיינע פרויען

מען דארף אויך אָנווייזען דערויף, אז פון די 4,483,880 אַרבייטסלייט, וואָס זיינען רעגיסטרירט אין די דערמאָנטע טאַבעלען, זיינען 60,000 געווען קינדער, וואָס האָבען געאַרבייט בלויז האַלבע טעג, 401,000 זיינען געווען מיידלעך אונטער 18 יאָהר, 463,000 זיינען געווען אינגלעך פון דרייצעהן ביז אַכטצעהן יאָהר וואָס האָבען געאַרבייט פולע טעג, ווי די דערוואַקסענע, און 1,077,115 זיינען געווען פעררעכענט אַלס „פרויען" (איבער אכטצעהן יאָהר). מיט אַנדערע ווערטער, הייסט עס, אַז אַ פינפטעל פון אַלע אינדוסטריעלע אַרבייטער אין ענגלאַנד בעשטעהט פון אינגלעך און מיידלעך, און מעהר ווי צוויי־פינפטלעך (41 פּראָצענט) בעשטעהען אָדער פון פרויען אָדער פון קינדער. די גאַנצע אינדוסטריעלע פּראָדוקציאָן פון דער פעראייניגטער ענגלישער מלוכה, מיט איהרע אונגעהייערע עקספּאָרטען, האָט, אַלזאָ, געגעבען אַרבייט ווענייגער ווי 3 מיליאָן דערוואַקסענע מענשען — 2,983,000 פון אַ בעפעלקערונג פון 42 מיליאָן, צו וועלכע מיר מוזען צולעגען 972,000 פּערזאָנען, וואָס אַרבייטען אין די מינען. וואָס געהערט דער טעקסטיל־אינדוסטריע, וועלכע שאַפט כמעט אַ העלפט פון די ענגלישע עקספּאָרטען, געפינען ביי איהר בעשעפטיגונג ווענייגער ווי 300,000 דערוואַקסענע מענער. דאָס איבעריגע איז די אַרבייט פון קינדער, אינגלעך, מיידלעך און פרויען.

אַן איבערראַשענדער פאַקט פאַר אונז איז דאָס, וואָס די 1,051,654 אַרבייטסלייט — מענער, פרויען און קינדער — וואָס האָבען אין 1897 געאַרבייט אין דער טעקסטיל־אינדוסטריע, זיינען פערטיילט געווען אין איבער 10,883 פאַבריקען, וואָס מאַכט אויס אַ דורכשניט פון בלויז דריי און נייצניג פּערזאָנען אויף אַ פאַבריק אין אָט דער גאַנצער גרויסער אינדוסטריע. און דאָס, ניט קוקענדיג אויף דעם

און פּערזאָנען אונטער אכטצעהן יאָהר ניט געאַרבייט, האָט מען זייערע ענטפערס ניט פּובליקירט. דער ראַפּאָרט פון 1907 גיט דעריבער בלויז 91,249 שעפער מיט 638,335 בעשעפטיגטע (186,064 דערוואַקסענע מענער, 282,324 דערוואַקסענע פרויען, 54,605 מענליכע און 113,728 ווייבליכע פּערזאָנען צווישען 14 און 48 יאָהר, און 863 אינגלעך און 751 מיידלעך אונטער 14 יאָהר).

פאַקט, וואָס די „קאָנצענטראציע" האָט אם מעהרסטען פּראָגרעסירט אין אָט דער אינדוסטריע, און וואָס אין איהר געפינען מיר פאַבריקען, אין וועלכע עס זיינען בעשעפטיגט ביז 5,000 און 6,000 ארבייטער.

אמת, די פאַבריק־אינספּעקטאָרען בעצייכענען יעדען בעזונדערען צווייג פון א געוויסער אינדוסטריע אלס א בעזונדערען אנשטאלט. אזוי אז אויב א בעל־הבית אָדער א געזעלשאפט בעזיצט א שפּינעריי, א וועב־פאַבריק און א ספּעציעלע געביידע פאר צוגרייטען און פערענדיגען דעם פּראָדוקט, ווערען אלע דריי בעצייכענט אלס בעזונדערע פאַבריקען. אָבער דאָס איז פּונקט וואָס מען דאַרף, כדי אונז צו געבען א גענויען בעגריף וועגען דעם גראד קאָנצענטראציע, וואָס קומט פאָר אין א געוויסער אינדוסטריע. חוץ דעם איז אויך בעוואוסט, אז למשל אין דער באַוועל־אינדוסטריע ארום מאנטשעסטער געהערט אָפט דאָס שפּינען, וועבען, דאָס צוגרייטען א. אז. וו. צו פערשיידענע בעלי־בתים, וועלכע שיקען איבער איינער צום צווייטען די שטאָפען ווען זיי געפינען זיך אין פערשיידענע שטופען פון פאַבריקאציע; בעת די פאַבריקען, וואָס פעראייניגען אלע דריי אָדער פיער כסדר׳דיגע שטופען פון פאַבריקאציע אונטער איין פערוואלטונג, זיינען אן אויסנאַהם.

אָבער א קאָלאָסאלע ענטוויקלונג פון קליינע פאַבריקען געפינען מיר בעזונדערס אין דער אָבטיילונג פון די ניט־טעקסטילע אינדוסטריען. די 2,755,460 ארבייטסלייט, וואָס זיינען בעשעפטיגט אין די אלע ניט־טעקסטילע אינדוסטריען, א חוץ די מינען, זיינען צושפּרייט אין 79,059 פאַבריקען, וואָס יעדע פון זיי האָט א דורכשניט פון בלויז פינף און דרייסיג ארבייטער. נאָך מעהר. די פאַבריק־אינספּעקטאָרען האָבען אויף זייערע ליסטען געהאַט 676,776 ארבייטסלייט, וואָס זיינען בעשעפטיגט אין 88,814 שעפּער (אָהן מעכאנישער קראפט), וואָס מאכט אויס א דורכשניט פון בלויז 8 פּערזאָן פער שאפּ. אָבער אָט די לעצטע ציפער זיינען, ווי מיר האָבען געזעהן, וועניגער איידער די אמת׳ע ציפער, דען זעכציג טויזענד שעפּער מיט א האלבען מיליאָן ארבייטער זיינען נאָך ניט געוועןן רעגיסטרירט.

אזעלכע דורכשניטען ווי **דריי און ניינציג און פינף און דרייסיג פער פאַבריק**, און אכט

פ ע ר ש א פ, צוטיילט איבער 178,756 אינדוסטריעלע אנשטאלטען, מאכען שוין א תל פון דער לעגענדע, לויט וועלכער די גרויסע פאבריקען האבען שוין כלומרשט פערשלונגען דאס רוב קליינע. די ציפער ווייזען, אין געגענטייל, וואס פאר אן אונגעהויערע צאהל קליינע פאבריקען און שעפער לאזען זיך ניט פערשלינגען דורך די גרויסע פאבריקען, און ווי זיי פערמעהרען זיך אין פערשיידענע אינדוסטריע־צווייגען, בעזונדערס אין די ניט־לאנג אויסגעוואקסענע, זייט ביי זייט מיט דער גרויסער אינדוסטריע.

ווען מיר וואלטען פאר ענגלאנד געהאט א פאלשטענדיגע סטא־טיסטיק, וואס גיט רשימות פון אלע פאבריקען מיט דער צאהל אר־בייטסלייט, וואס זיינען בעשעפטיגט אין יעדערער, ווי מיר האבען עס פאר פראנקרייך און דייטשלאנד (זעה אונטען), וואלט מען גע־קענט לייכט אויסגעפינען די גענויע צאהל פאבריקען, וואס בעשעפ־טיגען מעהר ווי 1000, 500, 100 און 50 ארבייטער. אבער אזוינע רשימות ווערען ארויסגעגעבען נאר פאר דער מינען־אינדוסטריע. וואס איז שייך דער סטאטיסטיק, וואס די פאבריק־אינספעקטארען האבען פובליקירט, ענטהאלטען זיי ניט אזעלכע דאטען — אפשר דער־פאר, וואס די אינספעקטארען האבען ניט קיין צייט צו טאבולירען זייערע ציפער, אדער זיי האבען קיין רעכט ניט דאס צו טהאן. אזוי צי אזוי, מר. וויטלעגס ראפארט פאר'ן יאהר 1897 גיט אונז די צאהל פאבריקען (טעקסטילע און ניט־טעקסטילע) און שעפער אין יעדערער פון די 119 קאונטיעס אין דער פעראייניגטער מלוכה, און פאר יעדער איינער פון די כמעט־הונדערט אונטער־אבטיילונגען פון אלע אינדוסטריען, ווי אויך די צאהל ארבייטער אין יעדער פון אט די מעהר ווי 10,000 אונטער־אבטיילונגען. אזוי ארום האב איך געהאט די מעגליכקייט אויסצורעכענען ד י ד ו ר כ ש נ י ט ע ן פון די פערזאנען, וואס זיינען בעשעפטיגט אין די פאבריקען און שעפער פאר יעדער אינדוסטריע־בראנזשע בעזונדער, אין יעדער קאונטי. חוץ דעם איז מר. וויטלעג געווען אזוי פריינדליך און מיר געגעבען צוויי וויכטיגע ציפער — די צאהל פאבריקען, וואס בע־שעפטיגען מעהר ווי 1000 ארבייטער און די צאהל פון אזוינע פ א ב ר י ק ע ן, וואו עס ארבייטען ווייניגער ווי צעהן פועלים.

לאמיר קודם כל נעהמען די ט ע ק ס ט י ל ע אינדוסטריען,

וועלכע שליסען איין באוועל, וואל, זייד, לייוועגט, דזשוט און פאקלע, ווי אויך מאשין־געמאכטע שפיצען און שטריק־ארבייט. פיעלע לעזער וועלען מסתמא איבערראשט ווערען ווען זיי וועלען הערען, אז אפילו אין דער באוועל־אינדוסטריע עקזיסטירען ביז'ן היינטיגען טאג א גרויסע צאהל גאנץ קליינע פאבריקען. אפילו אין דעם וועסט־ריידינג דיסטריקט, וואס איז דער צווייטער נאך לאנקאשייר, לויט דער צאהל באוועל־פאבריקען, און וואו מיר געפינען כמעט א דריטעל פון אלע ארבייטער, וואס זיינען בעשעפטיגט ביי דער באוועל־אינדוסטריע (237,444 פערזאנען), איז דער דורכשניט אין אלע 3,210 פאבריקען פון דעם דיסטריקט, ניט מעהר ווי דריי און זיבעציג פערזאנען פער פאבריק. און אפילו אין לאנקאשייר, וואו עס געפינט זיך כמעט א העלפט פון אלע ארבייטער, וואס זיינען בעשעפטיגט ביי די טעקסטילען, זיינען די 434,609 מענער, פרויען און קינדער צושפרייט איבער 3,132 פאבריקען, וואס יעדע איינע פון זיי האט בלויז א דורכשניט פון 139 ארבייטער. ווען מיר האבען אין זינען, אז אין דער צאהל געהען אריין פאבריקען, וואס בעשעפטיגען פון 2000 ביז 6000 פערזאן, מוז מען איבערראשט ווערען פון דער צאהל קליינע פאבריקען, וואס בעשעפטיגען וועניגער ווי 100 פערזאן און וואס האלטען אן זייער עקזיסטענץ ביי דער זייט פון די גרויסע באוועל־פאבריקען. מיר וועלען אבער גלייך זעהן, אז דאס אייגענע איז ריכטיג בנוגע אלע אינדוסטריען.

וואס נעהערט נאטטינגהאמשייר, וועלכע איז א צענטער פון די מאשין־געמאכטע שפיצען און שטריק־ארבייט, ארבייטען איהרע 18,434 ארבייטסלייט מעהרסטענס אין קליינע פאבריקען. דער דורכשניט פאר די 386 אנשטאלטען אין אט דער קאונטי איז בלויז אכט און פערציג פער פאבריק. די גרויסע אינדוסטריע, הייסט עס, האט נאך ווייט ניט פערשלונגען די קליינע.

די פערטיילונג פון די טעקסטיל־פאבריקען אין די אנדערע קאונטיעס פון ענגלאנד זיינען זאגאר נאך מעהר בעלעהרענד. מיר דערוויסען זיך, אז עס זיינען פאראן כמעט 2000 טעקסטיל־פאבריקען אין ניין־און פערציג קאונטיעס, און יעדע איינע פון אט די פאבריקען בעשעפטיגט א סך וועניגער ווי 100 פועלים, בעת א זעהר בעדייטענדער טייל פון די פאבריקען בעשעפטיגט בלויז פון פערציג

ביז פופציג, פון צעהן ביז צוואנציג און אפילו וועניגער ווי צעהן פערזאָן. *

דאָס האָט געקאָנט פאָראויסזעהן יעדער איינער, וואָס איז א ביסעל פראקטיש בעקאנט מיט אינדוסטריע. דאָס האָבען אָבער פערזעהן די טעאָרעטיקער, וואָס קענען די אינדוסטריע מעהרסטענס פון ביכער. אין יעדען לאַנד אין דער וועלט איז פאראַן א גרויסע צאָהל קליינע פאבריקען זייט ביי זייט מיט די גרויסע, און זייער ערפאָלג נעהמט זיך פון דער פערשיידענארטיגקייט פון זייערע פּראָדוקטען, ווי אויך פון דער לייכטקייט, מיט וועלכער זיי פאָלגען נאָך די קאפּריזען פון דער מאָדע. דאָס איז בעזונדערס ריכטיג בנוגע די וואָל־צייג און די שטאָפען, וואָס ווערען געמאכט פון וואָל און באַוועל געמישט. חוץ דעם ווייסען גאנץ גוט די בריטישע פאבריקאנטען, אז בעת די גרויסע באוועל־פאבריקען זיינען געגרינדעט געוואָרען און די פאבריקאנטען פון די שפּין־און וועב־מאשינען האָבען געזעהן, אז נאָכדעם, ווי זיי האָבען שוין בעזאָרגט די גרויסע פאבריקען קריגען זיי ניט קיין נייע בעשטעלונגען, האָבען זיי אָנגעפאנגען פאַרצולעגען זייערע מאשינען די קליינע וועבערס פאר א קלענערען פרייז און אויף קרעדיט. די קליינע וועבער האָבען זיך פעראייניגט — צו דריי, פינף אָדער מעהר — כדי צו קויפען די מאשינעריע, און דאָס איז די אורזאך פאַרוואָס מיר האָבען איצט אין לאנקאשייר א גאנצען ראיאָן, וואו א גרויסע צאָהל קליינע באוועל־פאבריקען בלייבען עקזיסטירען עד היום, און ס'איז ניטאָ קיין שום גרונד פאָראויסצוזעהן, אז זיי וועלען ווען עס איז אונטערגעהן. צייטענווייז געהט זיי אפילו גאנץ גוט.

---

* פון דער טאבעלע, וואָס איך האָב צוזאמענגעשטעלט, ווייזט זיך ארויס, אַז אַלע טעקסטיל־פאבריקען זיינען בנוגע זייער גרויס פערטיילט ווי פאָלגט: ניט וועניגער ווי 500 פועלים — 200 פאבריקען, 203,100 פועלים; פון 499 ביז 200 — 660 פאבריקען, 231,000 פועלים; פון 199 ביז 100 — 2,955 פאבריקען, 443,120 פועלים; פון 99 ביז 50 — 1,380 פאבריקען, 103,500 פועלים; וועניגער ווי 50 — 1,410 פאבריקען 42,300 פועלים; סך הכל: 6,605 פאבריקען, 1,022,020 פועלים. „ביינטינטה סענטיורי“, אויגוסט 1900, ז. 262.

פון דער אַנדער זייט, ווען מיר אונטערזוכען די פערשיידענע צווייגען פון דער טעקסטיל־אינדוסטריע (באַוועל, וואָל, זייד, דזשוט א. אז. וו.) זעהען מיר, אז אויב די גרויסע פאַבריקען פערנעהמען א הערשענדע פּאָזיציע ביי די ארבייטען פון שפּינען און וועבען באַוועל, וואָל און פלאַקס, ווי אויך ביי דעם שפּינען פון זייד (מיט דעם רעזולטאַט, אז דער דורכשניט פאר אַט די בראַנזשען דער־גרייכט 150 ארבייטער פער פאַבריק פון באַוועל און 267 פאר פלאַקס־שפּינעריי) געהערען אלע אנדערע טעקס־טיל־אינדוסטריען צו דעם געביט פון דער מיטעלמעסיגער אָדער קליינער אינדוסטריע. מיט אנדערע ווערטער, אין דער מאַנופאַקטור פון וואָלציייג, „שאָדדי“, פּאַקליע, האָר, מאַשין־געמאַכטע שפּיצען און מעכאַנישע שטריקעריי זיינען, נאַטירליך, פאראַן גרויסע פאַבריקען; אָבער די גרעסטע צאָהל פון אַט די אנשטאַלטען געהערען צו דעם געביט פון דער קליינער אינדוסטריע. אזוי איז דער דורכשניט פאר די 3,274 וואָל־פאַבריקען בלויז פון צוואַנציג ביז פופציג ארבייטער פער פאַבריק; דער דורכשניט פאר „שאָדדי“ איז אויך פון זיעבען און צוואַנציג ביז אכט און דרייסיג; און פון זיעבען און דרייסיג ביז זעקס און זיבעציג פאַר די אנדערע בראַנזשען. בלויז פאַר שטיק־ארבייט שטייגט דער דורכשניט ביז דריי און נייַנציג פּערזאָן פער פאַבריק; מיר וועלען אָבער באַלד זעהן, אז אַט די קליין־אינדוסטריע בעווייזט זיך ווידער אין איהר מאַכט אין אַט דעם טעקסטיל־צווייג אונטער׳ן נאָמען ווערקשעפּער.

אַט די אַלע וויכטיגע בראַנזשען פון דער בריטישער טעקסטיל־אינדוסטריע, וואָס גיבען ארבייט מעהר ווי 240,000 מענער און פרויען, זיינען אויף אזא אופן עד היום געבליבען אויף דער שטופע פון א מיטעלמעסיגער אָדער קליינער אינדוסטריע.

ווען מיר נעהמען איצט די ניט־טעקסטילע אינדוס־טריען, געפינען מיר פון איין זייט אן אונגעהויערע צאָהל קליינע אינדוסטריען, וועלכע זיינען אויסגעוואקסען ארום און א דאנק די גרויסע; און פון דער אנדערער זייט געפינען מיר, אז א גרויסער טייל פון די פונדאַמענטאַלע אינדוסטריען זיינען פערבליבען אויף דער שטופע פון קליינע אַנשטאַלטען. דער דורכשניט אין אַט די אַלע בראַנזשען וואָס גיבען בעשעפטיגונג דריי־פערטעל פון אַלע

אינדוסטריעלע ארבייטער אין ענגלאנד — ד. ה. 2,755460 ארביי־טער — דערגרייכט קוים, ווי מיר האבען שוין געזעהן, פינף און דרייסיג פּערזאָן פּער פאבריק; און די ווערקשעפּער זיינען נאָך ניט געוועזן איינגעשלאָסען אין אָט דער אָבטיילונג. דאָך, פאָל־שטענדיג בעגרייפען די וויכטיגקייט פון די קליינע מלאָכות אין ענגלאנד קאָן מען ערשט דאַן, ווען מען אונטערזוכט די איינצעל־הייטען און מען אנאליזירט די ציפער, וואָס איך האָב אויסגערע־כענט פאר יעדער בראנזשע בעזונדער. אָט דאָס ווילען מיר טאקע איצט טהאָן, דערמאָנענדיג אפריהער דאָס וואָס געהערט צו דער גרויס־אינדוסטריע, און דערנאָך ווילען מיר אונטערזוכען די קליינע.

נאָכגעהענדיג דער קלאַסיפיקאציע, וואָס די פאבריק־אינספּעק־טאָרען האָבען אָנגענומען, זעהען מיר ערשטענס, אז די גאז־פאב־ריקען געהערען צום געביט פון היבש־גרויסע אנשטאלטען (אכט און זיבעציג פּערזאָן דורכשניטליך). די גומי־פאבריקען געהערען צו דער זעלבער קאטעגאָריע (125 ארבייטער דורכשניטליך); און צווישען די 456 גלאָז־הוטעס פון ענגלאנד מוזען זיך אויך געפינען עטליכע גרויסע אנשטאלטען, וואָרים דער דורכשניט איז זיבען און אכציג ארבייטער.

דאַן קומען די מינען־ארבייט און די מעטאלורגיע, וועלכע ווערען געוועהנליך בעטריבען אויף א גרויסען מאסשטאב; אָבער שוין אין די אייזען־גיסערייען געפינען מיר א גרויסע צאָהל אנ־שטאלטען, וואָס געהערען צו דער מיטעלער און קליינער אינדוס־טריע. אזוי האָב איך אליין געזעהן אין שעפיעלד עטליכע אייזען־גיסערייען, וואָס בעשעפטיגען בלויז פון פינף ביז זעקס ארבייטער. פאר דער אויסארבייטונג פון ריעזיגע מאשינען איז נאטירליך פאראַן א געוויסע צאָהל גאָר גרויסע פאבריקען ווי צום ביישפּיעל, ארמ־סטראָנג'ס, וויטוואָרטה'ס אָדער די וואָס געהערען צום שטאאט אין וואוליטש. דאָך איז עס זעהר בעלעהרענד צו זעהן, ווי גאָר קליינע פאבריקלעך בליהען ביי דער זייט פון די גרויסע; זיי זיינען צאָהל־רייך גענוג צו רעדוצירען דעם דורכשניט פאר די 5,318 אנשטאלטען פון אָט דער קאטעגאָריע צו זיבעציג ארבייטער פּער פאבריק.

דער שיף־בוי און די פאבריקאציע פון מעטאלישע רעהרען געהערען זעלבסטפערשטענדליך צו דער גרויסער אינדוסטריע (די דורכשניטען זיינען 243 און 156 פּערזאָן פּער אנשטאלט); דאָס

גלייכען די צוויי מעטאַלורגישע אַנשטאַלטען וואָס געהערען צום שטאַאט, און וואָס בעשעפטיגען צוזאַמען 23,455 אַרבייטסלייט.

קומענדיג צו די כעמישע פאַבריקען, געפינען מיר ווידער אַ גרויסע אינדוסטריע אין דער פאַבריקאַציע פון אַלקאַליען (סאָדאַ, פּאָטאַש א. ד. ג. — דער איב.) און שוועבעלזייערע (אינגאַנצען זיינען פאַראַן בלויז 25 אַנשטאַלטען); פערקעהרט אָבער, די פאַבריקאַציע פון זייף און ליכט, ווי אויך פון בעמיסטיגונג־שטאָפען און אַלע אַנדערע סאָרטען כעמישע פּראָדוקטען, וואָס נעהמען אַרום נאָהענט פון 2000 פאַבריקען, געהערען כמעט אויסשליסליך צו דעם געביט פון דער קליינער אינדוסטריע. דער דורכשניט איז בלויז ניין און צוואַנציג אַרבייטער פּער פאַבריק. עס איז, פערשטעהט זיך, פאַראַן אַ האַלבער טוץ גאָר גרויסע זייף־פאַבריקען — מען קען זיי צו־גוט דורך זייערע גרויסע אַפּישען אויף די פּעלזען און אין די פעל־דער; אָבער דער נידעריגער דורכשניט פון ניין און צוואַנציג אַרבייטער בעווייזט וויפיעל קליינע פאַבריקען עס מוזען עקזיסטירען ביי דער זייט פון די זייף־קעניגען. די 2,500 פאַבריקען, וואָס זיינען פערנומען אין דער אויסאַרבייטונג פון מעבעל, סיי פון האָלץ, סיי פון אייזען, געהערען אויך הויפּטזעכליך צו דער קליין־אינדוס־טריע. די קליינע און די גאָר־קליינע פאַבריקען ווימלען ממש ביי דער זייט פון עטליכע גרויסע, שוין ניט צו רעדען וועגען די טוי־זענדער נאָך קלענערע שעפּער. די גרויסע מאַגאַזינען אין אונזערע שטעדט זיינען מעהרסטענטהיילס ניט מעהר ווי אויסשטעלונגען פון דעם מעבעל, וואָס ווערט געמאַכט אין זעהר קליינע פאַבריקען און שעפּער.

אין דער פאַבריקאַציע פון שפּייז־פּראָדוקטען געפינען מיר מעהרערע גרויסע פאַבריקען פון צוקער, שאָקאָלאַד און קאָנסערוווען; אָבער ביי זייער זייט געפינען מיר אויך אַ זעהר גרויסע צאָהל פון קליינע אַנשטאַלטען, וואָס האָבען זיך, ווייזט אויס, ניט וואָס צו בעקלאָגען אויף דער נאָהענטקייט פון די גרויסע, וואָרים זיי בע־שעפטיגען כמעט צוויי־דריטעל פון די אַרבייטער, וואָס זיינען בע־שעפטיגט אין אָט דער בראַנזשע. איך רעד שוין ניט, פערשטעהט זיך, וועגען די דאָרפישע ווינט־מיהלען; מען מוז אָבער איבער־ראַשט ווערען פון דער אונגעהייער־ער צאָהל קליינע ביער־ברייזער (2,076 ברייזער האָבען דורכשניטליך 24 אַרבייטער אין אַ ברויז),

און די אנשטאלטען וואס זיינען בעשעפטיגט מיט דער פאבריקאציע פון מינעראל־און סאדא־וואסער (זיי צעהלען 3,365 און האבען דורכ־שניטליך בלויז עלף ארבייטער פער אנשטאלט). ביי דער פאב־ריקאציע פון געדרוקטע סיטצען און קאליקא טרעטען מיר וויעדער אמאל אריין אין דעם געביט פון גרויסע פאבריקען; אבער געבען זיי געפינט מען א גאנץ נישקשה'דיגע צאהל פון קליינע, אזוי אז דער דורכשניט פאר אט דער גאנצער קאטעגאריע איז 144 ארבייטער פער פאבריק. מיר געפינען אויך פערצעהן גרויסע פאב־ריקען אויף צו פארבען אין טערקיש־רויט מיט א דורכשניט פון 394 ארבייטער אין יעדערער. מיר געפינען אויך ביי זייער זייט מעהר ווי 100,000 ארבייטער בעשעפטיגט אין 2,725 קליינע אנ־שטאלטען פון אט דער קאטעגאריע — בלייכען, צוגרייטען, פאקען א. אז. וו. און דאס גיט אונז נאך אן אילוסטראציע ווי אזוי צאהל־רייכע קליינע אינדוסטריען וואקסען אויס ארום די גרויסע.

ביי דער ארבייט פון פארטיגע קליידער, און אין דער פאב־ריקאציע פון היט, לייווענט, שטיוועל און שיך און הענטשקעס דער־גרייכען די דורכשניטען פאר די דאזיגע פאבריקען 80, 100 און 150 פערזאן פער פאבריק, אבער אויך דא זיינען פאראן צאהללאזע קליינע שעפער. מען מוז אויך בעמערקען, אז די מעהרסטע פאב־ריקען פון פארטיגע קליידער טראגען א בעזונדערען כאראקטער. די פאבריק קויפט דאס טוך און שניידט עס צו מיט דער הילף פון ספעציעלע מאשינען; נעהען אבער, נעהען עס פרויען, וואס קומען ארבייטען אין דער פאבריק. זיי צאהלען אזוי פיעל און אזוי פיעל פאר דער נעה־מאשין, אזוי פיעל פאר דער מאטאר־קראפט (אויב עס געפינט זיך אזעלכע), אזוי פיעל פאר'ן גאז, פאר'ן אייזען און אז. וו., און זיי ארבייטען פון שטיק. זעהר אפט ווערט אט דער סיסטעם פערוואנדעלט אין א „שוויץ סיסטעם“ אויף א גרויסען מאסשטאב. ארום די גרויסע פאבריקען גרופירט זיך א גרויסע צאהל קליינע שעפער.

און ענדליך געפינען מיר גרויסע פאבריקען, וואס ארבייטען אויס שיס־פולווער און אויפרייס־שטאפען (זיי בעשעפטיגען וועני־גער ווי 12,000 ארבייטער); פאבריקען פון בעצווינגענע קנעפ און שירמען (בלויז 6,000 ארבייטער). אבער אין דער טאבעלע פון שעפער געפינען מיר, אז טויזענדער אזוינע שעפער עקזיסטירען

אין די דאָזיגע לעצטע צוויי בראַנזשען ביי דער זייט פון עטליכע גרויסע פאַבריקען.

אַלץ צוזאַמענגענומען, שרייבט מיר מר. ווהייטלעג, אַז פאַבריקען, וואָס בעשעפטיגען מעהר ווי 1000 ארבייטער יעדע, געפינט ער בלויז פינף און זעכציג אין דער טעקסטיל־אינדוסטריע (102,600 ארבייטער) און בלויז 128 (355,208 ארבייטער) אין אַלע ניט־טעקסטילע אינדוסטריען.

אין אָט דער קורצער אויסרעכנונג זיינען מיר דורכגעגאַנגען אַלץ, וואָס געהערט צו דער גרויס־אינדוסטריע. די איבעריגע געהערען כמעט אויסשליסליך צו דעם געביט פון דער קליינער, אָפּטמאָל זעהר קליינער אינדוסטריע. אַזוינע זיינען אַלע פאַבריקען פון האָלצאַרבייט, וואָס האָבען דורכשניטליך בלויז פופצעהן ארבייטער פער פאַבריק, אָבער נעהמען ארום א חשבון פון איבער 100,000 ארבייטער און איבער 6,000 בעלי־בתים. די גאַרבאַרניעס, די מאַנופאַקטור פון פערשיעדענע קליינע זאכען פון ביין און עלפאַנטביין, און אפילו די ציגעלניעס און טעפּער־ארבייט, וואָס נעהמען ארום א סך הכל פון 260,000 ארבייטער און 11,200 בעלי־בתים געהערען מיט זעהר ווייניג אויסנאַהמען, צו דער קליינער אינדוסטריע.

דאָן קומען די פאַבריקען, וואָס האָבען צו טהאָן מיט דעם פּאָלירען און עמאַלירען פון מעטאַלען, און וואָס געהערען אויך הויפּטזעכליך צו דער קליינער אינדוסטריע — דער דורכשניט איז בלויז אכט און צוואַנציג ארבייטער פער פאַבריק. בעזונדערס איבערראַשענד איז אָבער די ענטוויקלונג פון דער קליינער און זעהר קליינער אינדוסטריע ביי דער פאַבריקאַציע פון לאַנדווירטשאַפטליכער מאַשינעריע (צוויי און דרייסיג ארבייטער פער פאַבריק) פון פערשיעדענע סאָרטען געצייג (צוויי און צוואַנציג פּערזאָן דורכשניטליך) פון נאָדלען און שפּילקעס (דריי און פערציג) פון אייזען־ארטיקלען, סאַניטאַרע אַפּאַראַטען און פון פערשיעדענע אינסטרומענטען (פינף און צוואַנציג), אפילו פון קעסלען (אכט און פערציג פער פאַבריק) פון קייטען, קאַנאַטען און אַנקערס (אין פיעלע געגענדען ווערט אָט די ארבייט ווי אויך די פערפערטיגונג פון נעגעל, געמאַכט ביי דער האַנד פון פרויען).

עס איז איבעריג צו זאָגען, אַז די פאַבריקאַציע פון מעבעל, וואָס בעשעפטיגט נאָהענט פון 64,000 פועלים, בעלאַנגט הויפּט־זעכליך — מעהר ווי דריי־פערטעל פון דער גאַנצער בראַנזשע — צו דער קליין־אינדוסטריע. דער דורכשניט פאַר די 1,979 פאַבריקען פון אַט דער אינדוסטריע איז בלויז איין און צוואַנציג אַר־בייטער, און דערביי געהען נאָך די שעפער ניט אריין אין חשבון. דאָסזעלבע איז ריכטיג בנוגע די פאַבריקען, וואָס פערנעהמען זיך מיט רויכערען פיש, מיט מאַשין־געמאַכטע צוקער־געבעקס א. אז. וו., וועלכע בעשעפטיגען 380,030 ארבייטער אין איבער 2,700 פאַב־ריקען, מיט א דורכשניט, אלזאָ, פון פערצעהן פועלים אין יעדערער.

ציערונג און די פאַבריקאַציע פון זייגערס, פאָטאָגראפישע אפּאַראַטען און פון אַלערליי לוקסוס־אַרטיקלען, געהערען אויך צו דער קליינער, און צו דער זעהר קליינער אינדוסטריע און גיבען בעשעפטיגונג פאַר 54,000 פערזאָן.

אַלץ, וואָס האָט צו טהאָן מיט דרוקעריי, ליטאָגראַפיע, בוך־בינדעריי און שרייב־מאַטעריאַלען, שטעלט ווידער מיט זיך פאָר א ברייט פעלד פון קליין־אינדוסטריע, וואָס בליהט ביי דער זייט פון א קליינער צאָהל זעהר גרויסע אנשטאַלטען. מעהר ווי 120,000 זיינען בעשעפטיגט אין אָט די בראַנזשען אין מעהר ווי 6,000 פאַבריקען (שעפער נאָך ניט איינגעשלאָסען).

ענדליך געפינען מיר א גרויס געביט, וואָס איז פערנומען מיט דער פאַבריקאַציע פון זאָטלען, בארשטען, קערב און א מאַסע קליינע זאכען פון לעדער, פּאַפּיער, האָלץ, מעטאַל און אז. וו. דער דאָזיגער קלאַס איז געוויס ניט אונבעדייטענד, וואָרים ער נעהמט ארום איבער 4,300 בעלי בתים און כמעט 130,000 פועלים, וואָס זיינען בעשעפטיגט אין א מאַסע קליינע פאַבריקען ביי דער זייט פון עטליכע גרויסע; דער דורכשניט אין דעם גאַנצען קלאַס איז בלויז פון פינף און צוואַנציג ביז פינף און דרייסיג פער פאַבריק.

בקיצור, אין די פערשיידענע ניט־טעקסטילע אינדוסטריען האָבען די אינספּעקטאָרען טאַבולירט 32,042 פ א ב ר י ק ע ן, וואָס בעשעפטיגען דורכשניטליך וועניגער ווי צעהן פועלים יעדערע.

אַלץ צוזאַמענגענומען, געפינען מיר 270,000 ארבייטער, בע־שעפטיגט אין קליינע פאַבריקען, וואָס האָבען וועניגער ווי פופציג.

און זאָגאר ווי צוואַנציג ארבייטער יעדערע. דער רעזולטאַט איז, אז די זעהר גרויסע אינדוסטריע (די פאַבריקען וואָס בעשעפטיגען מעהר ווי 1,000 ארבייטער יעדערע) און די זעהר קליינע אינדוסטריע (ווענינער ווי צעהן ארבייטער) בעשעפטיגען ביידע כמעט די זעלבע צאָהל פועלים.

פון אָט דער קורצער שילדערונג ווערט פאָלשטענדיג קלאָר די וויכטיגע ראָליע, וואָס די קליין־אינדוסטריע שפּיעלט, און איך האָב נאָך ניט גערעדט וועגען די ווערקשעפּער. די פאַבריק־אינספעקטאָרען האָבען דערמאָנט אין זייער ערשטען ראַ־פּאָרט, ווי מיר האָבען געזעהן, 88,814 ווערקשעפּער, אין וועלכע 676,776 ארבייטער (356,098 פרויען) זיינען געווען בעשעפטיגט אין 1897. אָבער ווי מיר האָבען שוין געזעהן, זיינען אָט די ציפער ניט פאָלשטענדיג. די צאָהל ווערקשעפּער איז אַרום 147,000, און ארום 1,200,000 פּערזאָן מוזען זיין בעשעפטיגט אין זיי (820,000 מענער און ארום 356,000 פרויען און קינדער).

עס איז קלאָר, אז דער דאָזיגער קלאַס נעהמט ארום א זעהר בעדייטענדע צאָהל בעקער, קליינע סטאָליערס, שניידער, שוסטער, וואָגען־מאַכער, דאָרף־שמיעדען און אזוי ווייטער. אָבער אין דעם זעלביגען קלאַס איז אויך פאַראַן א גרויסע צאָהל שעפּער, וואָס גע־הערען צו דער אינדוסטריע אין פולען זין פון וואָרט, ד. ה. שעפּער, וועלכע פּראָדוצירען פאַר דעם גרויסען קאָמערציעלען מארק. אייניגע פון אָט די שעפּער קאָנען, נאַטירליך, בעשעפטיגען פופציג פּערזאָן אָדער מעהר. אָבער די גרויסע מאַיאָריטעט בעשעפטיגט בלויז פון פינף ביז צוואַנציג ארבייטער אין א שאָפּ.

מיר געפינען אין אָט דעם קלאַס 1,348 קליינע אנשטאַלטען, צושפּרייט איבער די דערפער און אין די פאָרשטעדטלעך פון די גרויסע שטעדט, אין וועלכע כמעט 14,000 פּערזאָן מאַכען שפּיצען; שטריק־ארבייט, העפט־ארבייט און וועבעריי אויף האַנדשטולען; איבער 100 קליינע גארבאַרניעס, איבער 20,000 וואָגען־מאַכער און 746 קליינע וועלאָסיפּעדען־מאַכער. ביי דער פאַבריקאַציע פון גאָפּעל־מעסער, געצייג און קליינע געוועהר, נעגעל און שרויפען און אפילו אנקערס און אנקער־קייטען, געפינען מיר ווידער אמאָל פיעלע טויזענדער קליינע שעפּער, וואָס בעשעפטיגען ארום 60,000

ארבייטער. דאס אלץ, לאמיר געדענקען, איז ניט רעכענענדיג יענע שעפער, וואס בעשעפטיגען ניט קיין פרויען און קינדער, און וואס די פאבריק־אינספעקטארען האבען דערפאר מיט זיי ניט צו טהאן. וואס איז שייך דער פאבריקאציע פון קליידער, וואס גיט בעשעפטיגונג מעהר ווי 350,000 מענער און פרויען, צוטיילט איבער כמעט 45,000 שעפער, דארף מען בעמערקען, אז דא רעדט זיך ניט וועגען די קליינע שניידער, נאר וועגען יענער מאסע שעפער, וואס ווימלען אין ווהייטשעפעל און אין די פארשטעדטלעך פון אלע גרויסע שטעדט, און וואו מיר געפינען פון פינף ביז פופציג מענער און פרויען, וואס מאכען קליידער פאר די גרויסע און קליינע שניידער־געשעפטען. אין אט די געשעפטען נעהמט מען ביים קונד די מאס, און טיילמאל שניידט מען אויך דא צו דעם בגד; אבער נעהען נעהט מען עס אין די קליינע שעפער, וואס געפינען זיך זעהר אפט ערגעץ אין דער פראווינץ. אפילו טיילען פון וועש און קליידונג פאר דער ארמעע ווערען פערפערטיגט אין די פראווינציעלע שעפער. וואס געהערט אונטערוועש און שניט־סחורה, וואס מען פערקויפט אין די גרויסע קראמען, ווערען זיי געמאכט אין קליינע שעפער, וועלכע מוזען זיך צעהלען אין די טויזענדער.

דאס אייגענע איז ריכטיג בנוגע מעבעל, מאטראצען און קישענס, היט, קינסטליכע בלומען, שירמען, שטעק־שיך און אפילו ביליגע ציערונג. די גרויסע געשעפטען, אפילו די גרעסטע, האלטען מעהרסטענטהיילס בלויז א רייה סאמפלען. געמאכט ווערט עס אלץ פאר א זעהר ניעדריגען פרייז פון איין טאג אויף דעם אנדערען אין זעהר קליינע שעפער. מען קען, אלזא, זאגען, אז אויב מיר זאלען אויסשליסען פון דעם קלאס שעפער־ארבייטער א 100,000 אדער אפילו 200,000 ארבייטסלייט, וואס ארבייטען ניט פאר דער אינדוסטריע אין אמת'ען זין פון ווארט, און אויב מיר זאלען צוגעבען פון דער אנדער זייט די כמעט 500,000 ארבייטער, וועלכע די פאבריק־אינספעקטארען האבען נאך ניט געהאט טאבולירט אין יאהר 1897, געפינען מיר א בעפעלקערונג פון איבער א מיליאן מענער און פרויען, וואס געהערען אינגאנצען צו דעם געביט פון קליין־אינדוסטריע, און מוזען דעריבער צוגעצעהלט ווערען צו יענע, וואס ארבייטען אין די קליינע פאבריקען. די בעל־מלאכה'ס, וואס ארבייטען אליין פאר זיך, זיינען אין אט

דער שילדערונג ניט אריין. מיר זעהען, הייסט עס, אז אפילו אין ענגלאנד, וואס מעג בעטראכט ווערען אלס די רעפרעזענטאנטין פון דער העכסטער ענטוויקלונג פון דער גרויס־אינדוסטריע, איז די צאהל פערזאנען, וואס זיינען בעשעפטיגט אין דער קליין־אינדוסטריע נאך אלץ אונגעהויער גרויס. די קליין־אינדוסטריע איז פונקט אזא כאראקטער־שטריך פון דער גאנצער בריטישער אינדוסטריע, ווי די עטליכע גאר גרויסע פאבריקען און אייזען־גיסערייען.

קומענדיג איצטער צו דער קליין־אינדוסטריע אין ענגלאנד, אויף וויפיעל זי איז בעקאנט פון דירעקטער בעאבאכטונג, געפינען מיר, אז די פארשטעדטלעך פון לאנדאן, גלאזגא, און אנדערע גרויסע שטעדט ווימלען מיט קליינע ווערק־שעפער, און אז עס זיינען פאראן ראיאנען, אין וועלכע די קליינע מלאכות זיינען פונקט אזוי ענטוויקעלט ווי אין דער שווייץ אדער אין דייטשלאנד. שעפיעלד איז אין דעם פונקט א גוט־בעקאנטער ביישפיעל. די שעפילדער שנייד־געצייג — איינס פון די זאכען מיט וואס ענגלאנד גלענצט — ווערען ניט געמאכט מיט מאשינעריע: זיי ווערען הויפטזעכליך געמאכט ביים האנד. אין שעפילד איז פאראן א געוויסע צאהל פירמעס, וואס פאבריצירען די שנייד־געצייג פון אנפאנג ביז׳ן סוף — אנהויבענדיג פון מאכען די שטאל ביז דער פערענדיגונג פון די געצייג — און זיי בעשעפטיגען לוין־ארבייטער. און דאך, אפילו אט די פירמעס — אזוי האט מיר ערקלעהרט עדווארד קארפענטער, וועלכער איז געווען אזוי פריינדליך צו זאמלען פאר מיר ידיעות וועגען די שעפילדער מלאכות — גיבען ארויס א טייל פון זייער ארבייט די „קליינע מייסטערס“. אבער דער ווייט־גרעסטער טייל פון די שנייד־געצייג־מאכער ארבייטען אין דער היים מיט זייערע קרובים, אדער אין קליינע שעפער, וואס האבען מעכאנישע קראפט, וועלכע זיי דינגען אפ פאר עטליכע שילינג א וואך. אונגעהויערע הויפען זיינען בעדעקט מיט געביידעס, וואס זיינען צוטיילט אין מאסען קליינע שעפער. איינינגע פון זיי פערנעהמען בלויז עטליכע קוואדראט־יארד, און איך האב דארט געזעהן שמיעדען, וואס קלאפען א גאנצען טאג אויס מעסער־קלינגען אויף א קליינער קא־זוארלע, הארט נעבען דעם פלאם פון זייערע פייערס; אמאל האט

דער שמיעד איינעם אָדער צוויי ארויסהעלפער. אויף די העכערע עטאַזשען זיינען צעהנדליגע שעפּער פּערזאָרגט מיט מעכאַנישער קראפט, און אין יעדער שאפּ פאבריצירען דריי, פיער אָדער פינף פּועלים צוזאמען מיט א „מייסטער", אמאָל אויך מיט דער הילף פון עטליכע איינפאכע מאשינען, אלערליי מעגליכע געצייג: פייליען, זעגען, מעסער־קלינגען, ראזיר־מעסערס און אזוי ווייטער. אין אנדערע קליינע שעפּער פערנעהמט מען זיך מיט גלאזירען און בויערען, און אין א קליינער אייזענגיסעריי, וואָס דער ארבייטער־פּערזאָנאַל אין איהר בעשטעהט פון פינף־זעקס פּערזאָן, קלאפּט מען אפילו אויס שטאָל.

בשעת איך בין געגאנגען איבער אָט די שעפּער האָב איך מיר לייכט געקענט פאָרשטעלען, אז איך געפין זיך אין א רוסישען דאָרף, וואו מען מאכט שנייד־געצייג — א דאָרף, ווי פּאוולאָוואָ אָדער ווארסמא. די שעפילדער שנייד־געצייג מלאָכה האָט אויף דעם אופן אָנגעהאלטען איהר פארצייטיגע אָרגאַניזאציע; און דער פאקט איז נאָך מערקווירדיגער דערמיט, וואָס די פערדיענסטען פון די שנייד־געצייג בעל־מלאָכות זיינען געוועהנליך ניעדריג, אָבער אפילו ווען די פערדיענסטען פאלען ארונטער ביז ניט מעהר ווי עטליכע שילינג א וואָך, איז דעם מעסער־שמיעד פּאָרט ליעבער צו מאטערען זיך ביי זיינע קליינע פערדיענסטען, איידער אָנצוקומען אין פאבריק אלס א לוין־ארבייטער. עס לעבט, הייסט עס, נאָך אלץ דער גייסט פון די אלטע ארבייטער־אָרגאַניזאציעס, וועגען וועלכען מען האָט אזוי פיעל גערעדט אין די זעכציגער יאָהרען פון דעם ניינצעהנטען יאָהרהונדערט.

ביז דער לעצטער צייט איז אויך לידז און איהר אומגעגענד געווען דער פּלאַץ פון א פערשפּרייטער הויז־אינדוסטריע. ווען עדוואַרד ביינז האָט אין 1857 געשריבען זיין ערשטען בעריכט וועגען די יאָרקיישירער אינדוסטריען (אין ט. ביינז'עס „יאָרקשייר אמאָל און היינט"), פלעגט מען דעם גרעסטען טייל פון וואָלצייג, וואָס איז געמאכט געוואָרען אין יענעם ראַיאָן, וועבען מיט דער האנד*. צוויי מאָל א וואָך פלעגט מען דאָס האנד־געמאכטע טוך

---

* כמעט אַ העלפט פון די 43,000 פּועלים, וואָס זיינען צו יענער צייט בעשעפטיגט געווען ביי דער וואָל־אינדוסטריע אין ענגלאנד, האָבען

ברענגען אין דעם טוך־פאַבריקאַנטען־מאַגאַזין (קלאָדהיערס האָל), און ארום מיטאָג־צייט פלעגט עס ווערען אויספערקויפט צו די סוחרים, וואָס פלעגען עס פערפערטיגען אין זייערע פאַבריקען.

אקציאָנערע שפּינערייען פלעגען בעטריבען ווערען פון פער־איינציגטע טוך־פאַבריקאַנטען אויף צוזאַמענגערייטען און שפּינען די וואָל, געוועבט האָבען עס אָבער די טוך־ארבייטער צוזאַמען מיט די מיט־גליעדער פון זייערע פאַמיליעס אויף האַנד־שטוהלען. צוועלף יאָהר שפּעטער האָט דער מעכאַנישער שטוהל אין א גרויסער מאָס ארויס־געשטופּט דעם האַנד־שטוהל; אָבער די טוך־בעלי־מלאָכה׳ס, וואָס האָבען שטארק געוואָלט אָנהאַלטען זייער אונאבהענגיגקייט, האָבען צוגעטראַכט אַן אייגענאַרטיגע אָרגאַניזאַציע: זיי האָבען געדונגען א צימער אָדער א טייל פון א צימער, און טיילמאָל אויך די מעכאַנישע שטוהלען, און האָבען געארבייט זעלבסטשטענדיג. דאָס איז א כאַראַקטעריסטישע איינריכטונג, וואָס ווערט נאָך טיילווייז אָנגעהאַלטען ביז איצט, און איז ווי צוגעפּאַסט צו אילוסטרירען די אָנשטרענגונגען פון די קליינע בעל־מלאָכה׳ס זיך צו האַלטען אויף די פיס, ניט קוקענדיג אויף דער קאָנקורענץ פון דער פאַבריק. און מען מוז זאָגען, אַז די נצחונות פון דער פאַבריק זיינען גאָר אָפט דערגרייכט געוואָרען נאָר דורך די העכסט־בעטריגערישע פעלשונגען פון די סחורות, און דער שלעכט־בעצאָהלטער ארבייט פון קינדער.

די פערשיידענאַרטיגקייט פון די הויז־אינדוסטריען, וואָס ווערען בעטריבען אין דעם „לייק־דיסטריקט", איז א סך גרעסער, ווי מען האָט עס געקאָנט דערוואַרטען, אָבער זיי דאַרפען נאָך ערשט פּאָרזיכטיג אויסגעפּאָרשט ווערען. איך וועל בלויז דערמאָנען די רייפען־מאַכער, דעם קאָרב־פּאַך, די האָלץ־קויהלען־ברענער, די שפּולען־מאַכער, די קליינע אייזען־שמעלצערייען, וואָס ארבייטען מיט האָלץ־קויהלען אין בעקבאַראָו, און אזוי ווייטער.* בכלל זיינען מיר ניט גוט בעקאַנט מיט די קליינע מלאָכות אין ענגלאַנד,

---

געוועבט אויף האַנד־שטוהלען. דאָסגלייכען אַ פינפטעל פון די 79,000 פערזאָן, וואָס זיינען געווען בעשעפטיגט אין דעם געוואַנד־פּאַך.

* ע. ראָסקאָ׳ס נאָטיצען אין דעם „אינגליש אילוסטרייטעד מעגע־זין", מאַי, 1884.

און דערפאר שטויסען מיר זיך אַן טיילמאָל אַן גאַנץ אונערוואַר־טעטע פאַקטען. ווענינ אייראָפּעאישע שרייבער איבער אינדוסט־ריעלע פראגען וואָלטען ווירקליך זיך קענען פאָרשטעלען, אז מיט פינף און צוואַנציג יאָהר צוריק פלעגען נעגעל געמאכט ווערען ביים האנד פון טויזענדער מענער, פרויען און קינדער אין דעם „שוואַרצען לאַנד" פון דרום־סטאַפאָרדשייר ווי אויך אין דערבישייר*, און אז א טייל פון אַט דער אינדוסטריע עקזיסטירט נאָך איצט; אָדער אז די בעסטע נאָדלען ווערען געמאכט אין רעדיטש ביים האנד. קייטען ווערען אויך געמאכט ביים האנד אין דאָדלי און קרעדלי, און הגם די פרעסע פיהלט זיך פון צייט צו צייט גע־צוואונגען צו שרייבען וועגען דער טרויעריגער לאַגע פון די קייטען־מאכער, מענער און פרויען, בלייבט דער פאַך דאָך עקזיסטירען. אין דער זעלבער צייט זיינען אין יאָהר 1890 כמעט 7,000 מענער אין וואָלסאָל, וואולייעדהעמפּטאָן און ווילענהאָל געווען פערנומען אין זייערע קליינע שעפּער מאכענדיג די איינפאכסטע שלעסער. די פערשיידענע אייזען־ארטיקלען וואָס געהען צוזאַמען מיט רימער־ארבייט — געביסען, שפּאָרען, צאַמען א. ד. גל. — ווערען אויך צום גרעסטען טייל געמאכט ביים האנד אין וואָלסאָל.

די בירמינגהאמער פלינטען און ביקס־פּאַכען, וואָס געהערען אויך צו דעם זעלבען געביט פון קליינע אינדוסטריען, זיינען גוט בעקאַנט. וואָס געהערט די פערשיידענע בראַנזשען פון קליידונג, זיינען נאָך אַלץ פאראַן וויכטיגע געגענדען אין דער פעראייניגטער ענגלישער מלוכה, וואו א געוויסער סאָרט הויז־מלאָכות, וואָס זיינען פערבונדען מיט קליידונג, ווערען בעטריבען אויף א גרויסען מאַס־שטאַב. איך דאַרף נאָר דערמאָנען די הויז־אינדוסטריען אין איר־לאַנד, ווי אויך אייניגע פון זיי, וואָס זיינען פערבליבען אין די דיסטריקטען פון באָקינגהאַם, אָקספאָרד און בעדפאָרד.

זאָקען־ארבייט איז א געוועהנליכע בעשעפטיגונג אין די דער־פער פון די קאָונטיעס נאָטינגהאַם און דערבי; און אייניגע גרויסע לאָנדאָנער פירמעס שיקען ארויס טוך אין די דערפער פון סאַסעקס און העמפּשייר, וואו מען מאכט דערפון קליידער. וואָלענע זאָקען־שטריקעריי איז א היימישע ארבייט אין די דערפער פון לעיסטער

---

* ביוואַן'ס „גאַיד טו אינגליש אינדאַסטריעס".

און בעזונדערס אין שאָטלאַנד; אזוי איז אויך שטרוי־פלעכטען און מאַכען היט אין פיעלע טיילען פון לאַנד. אין נאָרטהעמפּטאָן, לעיסטער, איפּסיטש און סטעפּפאָרד איז שוסטעריי געווען ביז גאָר ניט לאַנג א ווייט־פערשפּרייטע הויז־בעשעפטיגונג, אָדער מען האָט געאַרבייט דערביי אין קליינע שעפּער; אפילו אין נאָריטש איז די שוסטעריי ביז א געוויסען גראַד פערבליבען א קליין־אינדוסטריע, ניט קוקענדיג אויף דער קאָנקורענץ פון די פאַבריקען. מען מוז אויך דערמאָנען, אז זינט עס זיינען אויפגעקומען, ניט לאַנג צוריק, די גרויסע שטיוועל און שיך־פאַבריקען, האָט זיך אויך בעדייטענד פערגרעסערט די צאָהל מיידלעך און פרויען, וואָס נעהמען די „אויבערשטע טהיילען“ און העפטען אויס די שטעק־שיך אָדער ביי זיך אין דער היים, אָדער אין „שוויץ־שעפּער“; צו דער זעלבער צייט זיינען לעצטענס ענטשטאַנען נייע קליינע פאַבריקען, וואָס מאַכען קנאַפּלען, פּאַפּיער־שאַכטלען, א. אז. וו.

די קליינע מלאָכות זיינען אָט אזוי א וויכטיגער פאַקטאָר אין דעם אינדוסטריעלען לעבען אפילו אין גרויס־בריטאַניען, אָבוואויל א סך זייערע האָבען זיך קאָנצענטרירט אין די שטעדט. ווען מיר געפינען אָבער דאָ אין ענגלאַנד א סך וועניגער דאָרף־אינדוסטריען איידער אויפ׳ן קאָנטינענט, דאַרפען מיר ניט דענקען, אז די אורזאַך פון זייער פערשווינדען איז נאָר די שאַרפע קאָנקורענץ פון די פאַבריקען. די הויפּט־אורזאַך איז געווען דער געצוואונגענער גלות פון די דערפער.

ווי יעדער איינער ווייס פון טהאָראָלד ראָדזשער׳ס ווערק, איז דער וואוקס פון דער פאַבריק־סיסטעם אין ענגלאַנד געווען ענג צונויפגעבונדען מיט אָט דעם געצוואונגענעם גלות. גאַנצע אינדוסטריען, וואָס האָבען ביז יעמאָלט געבליהט, זיינען מיט א מאָל דערשטיקט געוואָרען דורכדעם, וואָס מען האָט מיט געוואַלט אָבגערייניגט די מאַיאָנטקעס.* די ווערקשעפּער פערמעהרען זיך, מעהר נאָך אפילו איידער די פאַבריקען, וואו נאָר זיי קענען געפינען ביליגע ארבייטסקראַפט; און דער ספּעציפישער שטריך פון ענגלאַנד, איז דאָס, וואָס די ביליגסטע ארבייטסקראַפט — ד. ה. די

* טהאָראָלד ראָדזשערס, „די עקאָנאָמישע אויסדייטונג פון דער געשיכטע.“

גרעסטע צאָהל אָרימע לייט — געפינט מען אין די גרויסע שטעדט. די אגיטאציע, וואָס מען האָט אויפגעהויבען (אָהן א שום פעולה) אין צוזאמענהאנג מיט „די וואוינונגען פון די אָרימע“, די „אר־בייטסלאָזע“ און דעם „שוויץ־סיסטעם“, האָט פאָלשטענדיג אויפ־געדעקט דעם דאָזיגען כאראקטעריסטישען שטריך פון דעם עקאָנאָ־מישען לעבען אין ענגלאנד און שאָטלאנד; און די מיהזאַמע פאָר־שונגען, וואָס מר. טשארלז בוטה האָט געמאכט, האָבען בעוויזען, אז איין פערטעל פון דער בעפעלקערונג פון לאָנדאָן — ד. ה. איין מיליאָן פון די 3 מיליאָן, 800 טויזענד, וואָס זיינען אריין אין די גרענציצען פון זיין אונטערזוכונג — וואָלטען גליקליך געווען, ווען די פערדיענער פון זייערע פאמיליען וואָלטען דורכ׳ן גאנצען יאָהר רעגעלמעסיג פערדיענט ארום א פונט (פינף דאָלאר) א וואָך. א העלפט פון זיי וואָלטען אפילו צופריעדען געווען מיט נאָך וועניגער ווי דאָס. דעם זעלבען צושטאנד האָט מר. סיבאָהם ראונטרי גע־פונען אין יאָרק.* מען קען קריגען אזוי פיעל בילינע ארבייטס־קראפט אין די פאָרשטעטלעך פון אלע גרויסע שטעדט פון גרויס־בריטאניען, אז די אינדוסטריען און הויזליכע מלאָכות, וואָס זיינען אויפ׳ן קאָנטינענט פון אייראָפּא צושפּרייט איבער די דערפער, זאמלען זיך דאָ אָן אין די שטעדט.

קיין גענויע ציפער בנוגע די קליינע אינדוסטריען זיינען ניט פאראן, אָבער אן איינפאכער שפאציר איבער די פאָרשטעדט פון לאָנדאָן וואָלט א סך געהאָלפען צו בעגרייפען די פערשיידענארטיג־קייט פון קליינע מלאָכות, וואָס זיינען פול אין דער הויפט־שטאָדט, ווי אין אלע גרויסע שטאָדטישע צענטערס. די בעווייזען, וואָס זיינען פאָרגעבראכט געוואָרען פאר דעם „שוויץ־סיסטעם־קאָמיטעט“ האָט געצייגט אויף וויפיעל די מעבעל־און פארטיגע קליידער־מאגא־זינען, ווי אויך די „באָנהעור־דע־דאם“־ (דאמען־וואוילטאָג)־באזא־רען זיינען בלויז אויסשטעלונגען פון סאמפלען, אָדער מערק פאר דעם פערקויף פון די פּראָדוקטען פון דער קליין־אינדוסטריע. טוי־זענדער „שוויצער“, צווישען וועלכע עס זיינען פאראן אייניגע וואָס האָבען אייגענע שעפער, און אנדערע וואָס פערטיילען בלויז די ארבייט צווישען „אונטער־שוויצער“, וועלכע פערטיילען זיי ווײַ־

* „אָרימקייט: אַ שטודיע פון שטאָדט־לעבען“, לאָנדאָן (מעק־מיללאן). 1901.

טער צווישען די אָרימסטע, פערזאָרגען אָט די האַנדעלס־פּאַלאַצען און באַזאָרען מיט סחורה, וואָס ווערט געמאַכט אין די אָרימסטע קוואַרטאַלען, אָדער אין זעהר קליינע שעפּער. די קאָמערץ איז קאָנצענטרירט אין אָט די באַזאָרען, אָבער ניט די אינדוסטריע. די מעבעל־מאַגאַזינען און באַזאַרען שפּיעלען אויף אַזאַ אופן די זעלבע ראָליע, וואָס די פעאָדאַלע שלעסער האָבען פריהער גע־שפּיעלט אין דער אַגריקולטור: זיי צענטראַליזירען די פּראָפיטען — ניט די פּראָדוקציאָן.

אין דער אמת׳ען איז גאָר ניטאָ וואָס צו וואונדערען זיך אויף דער פערשפּרייטקייט פון דער קליין־אינדוסטריע ביי דער זייט פון די גרויסע פאַבריקען. עס איז אַן עקאָנאָמישע נויטווענדיגקייט. די פערשלינגונג פון די קליינע ווערקשעפּער דורך די גרויסע פאַב־ריקען איז אַ פאַקט, וואָס האָט איבערראַשט די עקאָנאָמיסטען פון די פערציגער יאָהרען פון פאָריגען יאָהרהונדערט, בעזאָנדערס אין דער טעקסטיל־אינדוסטריע. די דאָזיגע פערשלינגונג קומט נאָך ווייטער פאָר אין פיעלע אַנדערע פאַכען און איז בעזונדערס מערק־ווירדיג אין אַ געוויסער צאָהל פון זעהר גרויסע אַנשטאַלטען, וואָס האָבען צו טהאָן מיט מעטאַלען און קריעגס־מאַטעריאַלען פאַר די פערשיעדענע רעגיערונגען. אָבער פּאַראַלעל דערמיט געהט אָן אַן אַנדער פּראָצעס, וואָס בעשטעהט אין דעם שטענדיגען בעשאַפען פון נייע אינדוסטריען, וועלכע הויבען געוועהנליך אָן זייער עקזיס־טענץ אויף אַ קליינעם מאַסשטאַב. יעדע נייע פאַבריק רופט אַרויס אין לעבען אַ געוויסע צאָהל קליינע ווערקשעפּער, טיילווייז כדי זיי זאָלען איהר צושטעלען אייניגע זאַכען, וואָס זי האָט נויטיג, און טיילווייז כדי צו לאָזען איהרע פּראָדוקטען ווייטער בעאַר־בייטען. לאָמיר ברענגען בלויז איין ביישפּיעל. די באַוועל־פאַב־ריקען האָבען געשאַפען אַ גרויסע נאָכפראַגע אויף רעדלעך (באַבינס) און שפּולען, און טויזענדער מענשען אין דעם „לייק־דיסטריקט״ האָבען זיך גענומען צו פאַבריצירען זיי — פריהער ביים האַנד, און שפּעטער מיט דער הילף פון איינפאַכער מאַשינעריע. ערשט דאָ נאָר ניט לאַנג, נאָכדעם ווי מען האָט פערשווענדט יאָהרען אויס־צוגעפינען און פערבעסערען די מאַשינעריע, האָט מען אָנגעפאַנגען צו מאַכען די שפּולען אויף אַ גרעסערען מאַסשטאַב אין די פאַב־ריקען. אָבער אַזוי ווי די מאַשינען זיינען זעהר טייער, מאַכט

מען נאָך אפילו איצט א גרויסע צאָהל שפּולען אין די קליינע שעפּער מיט גאָר ווינציג מאַשין־הילף; און די שפּול־פאַבריקען גופא זיינען פערהעלטניסמעסיג קליין און בענוצען זעלטען מעהר ווי פופציג פּועלים — הויפּטזעכליך קינדער. די שפּולען ווערען, וואָס האָבען אַן אונרעגעלמעסיגע פאָרם, ווערען נאָך אַלץ געמאַכט ביים האַנד, אָדער טיילווייז מיט דער הילף פון קליינע מאַשינען, וואָס די ארביי־טער אליין קלערען אויס. אַט אזוי וואַקסען אויס נייע אינדוסטריען וואָס פערנעהמען דעם פּלאַץ פון די אַלטע. יעדע נייע געהט פריהער דורך די שטופע פון פּראָדוצירען אויף א קליינעם מאַסשטאַב, איידער זי דערגרייכט די גרויסע פאַבריק־שטופע; און וואָס אַקטיווער עס איז דער ערפינדערישער גייסט פון א פאָלק, אַלץ מעהר פערמאָגט עס אזוינע שפּראָצענדע אינדוסטריען. די צאָהללאָזע קליינע וועלאָ־סיפּעדען־שעפּער, וואָס זיינען לעצטענס אויסגעוואַקסען אין ענג־לאַנד, און וואָס ווערען בעזאָרגט פון די גרויסע פאַבריקען מיט פאַר־טיגע טיילען פון דעם וועלאָסיפּעד, זיינען א גוטער ביישפּיעל צום פּונקט. די הויזליכע און קליינע־שאַפּ־פאַבריקאַציע פון קעסטלעך פאַר שוועבעלעך, פאַר שיך, היט, צוקער־וואַרג, עסענוואַרג און אזוי ווייטער, איז נאָך א בעקאַנטער ביישפּיעל.

דערצו נאָך סטימולירט די גרויסע פאַבריק דאָס געבורט פון נייע קליינע מלאָכות, שאַפענדיג נייע בעדערפנישען. די ביליגקייט פון באַוועלנע און וואָלענע סחורות, פון פּאַפּיער און מעש, האָט בע־שאַפען הונדערטע נייע קליינע אינדוסטריען. אונזערע הויז־ווירט־שאַפטען זיינען פול מיט זייערע פּראָדוקטען — מעהרסטענטיילס זיינען דאָס זאַכען פון מאָדערנער ערפינדונג. און בעת די גרויסע פאַבריק ליפערט שוין איצט אייניגע פון אָט די ערפינדונגען אין די מיליאָנען, זיינען זיי אָבער אַלע דורכגעגאַנגען די קליינע שאַפּ־מדרגה, איידער די נאָכפראַגע אויף זיי איז געוואָרען גענוג גרויס, אז עס האָט ארויסגערופען די גרויסע־פאַבריק־אָרגאַניזאַציע. וואָס מעהר מיר קענען האָבען נייע ערפינדונגען, אַלץ מעהר וועלען מיר האָבען אַזעלכע קליינע אינדוסטריען; און פערקעהרט, וואָס מעהר קליינע אינדוסטריען מיר האָבען, אַלץ מעהר וועלען מיר האָבען דעם ערפינדערישען גייסט, וואָס מען קלאָגט זיך איצטער מיט רעכט, אז ער פעהלט אין ענגלאַנד (וו. ארמסטראָנג צווישען פיעלע אַנדערע). מיר דאַרפען זיך דעריבער ניט וואונדערען ווען מיר זעהען אזוי פיעל

קליינע מלאָכות אין ענגלאַנד; מיר מוזען אָבער בעדויערען, וואָס די גרעסטע צאָהל זייערע האָבען צוליעב די שלעכטע בעדינגונגען פון לאַנד־ארענדע, פערלאָזען די דערפער און אויסגעוואַנדערט אין אזוינע מאַסען אין די שטעדט צום שאָדען פון דער אגריקולטור.

אין ענגלאַנד, ווי אומעטום, זיינען די קליינע אינדוסטריען א וויכטיגער פאַקטאָר אין דעם אינדוסטריעלען לעבען פונ׳ם לאַנד; און הויפּטזעכליך דורך זיי — אין דער אונענדליכער פערשיידענ־ארטיגקייט פון די קליינע מלאכות, וואָס בענוצען זיך מיט די האַלב־אויסגעארבייטע פּראָדוקטען פון די גרויסע אינדוסטריען, — ענטוויקעלט זיך דער ערפינדונגס־גייסט, און די רודימענטען פון די צוקינפטיגע גרויס־אינדוסטריען ווערען אויסגעאַרבייט. די קליינע וועלאָסיפּעדען־שעפּער, מיט די הונדערטער אויסבעסערונגען, וואָס זיי האָבען איינגעפיהרט, זיינען געווען פאַר אונז אין די אויגען די ערשטע צעלען, פון וועלכע די גרויסע אינדוסטריען פון אויטאָמאָ־בילען, און שפּעטער פון די עראָפּלאַנען, זיינען ארויסגעוואַקסען. די קליינע דאָרפישע איינגעמאַכטס־מאַכער, זיינען געווען די פּאָרלוי־פער און די אָנפאַנגער פון די גרויסע קאָנסערווען־פאַבריקען, וואָס בעשעפטיגען איצט הונדערטער ארבייטער, און אזוי ווייטער.

צו בעהויפּטען דעריבער אז די קליינע אינדוסטריען זיינען פער׳משפט צום אונטערגאַנג, בעת מיר זעהען ווי עס ענטשטעהען אַלץ נייע יעדען טאָג, הייסט איינפאַך איבער׳חזר׳ען א צו־געאיילטע גענעראַליזאַציע, וואָס איז געמאַכט געוואָרען אין דעם ערשטען טייל פון 19טען י. ה. פון די וואָס האָבען געזעהן ווי אין דער באַוועל־אינ־דוסטריע איז די האַנד־ארבייט פערשלונגען געוואָרען פון דער מאַשין־ארבייט. דאָס איז א גענעראַליזאַציע, וואָס געפינט ניט, ווי מיר האָבען שוין געזעהן, און ווי מיר וועלען עס נאָך בעסער זעהן אין די ווייטערדיגע בלעטלעך, קיין בעשטעטיגונג אין דער פאָרשונג פון די אינדוסטריען, סיי קליינע, סיי גרויסע, און וואָס ווערט צושטערט דורך די צענזוסען פון די פאַבריקען און ווערקשעפּער. אָנשטאָט ארויסצואווייזען א טענדענץ צו פערשווינדען, ווייזען די קליינע אינדוסטריען, אדרבא, ארויס א נייגונג זיך ווייטער צו ענטוויקלען, זינט די מוניציפּאַלע צושטעלונג פון עלעקטרישער קראַפט — ווי מיר האָבען עס, למשל, אין מאַנטשעסטער — ערלויבט דעם אייגענ־טימער פון א קליינער פאַבריק צו האָבען אָ ביליגע בעוועג־קראַפט

פונקט אין פראפארציע וויפיעל ער דארף האבען אין א בעשטימטער צייט, און צו צאהלען נאר פאר וויפיעל עס ווערט ווירקליך פערצעהרט.

קליינע מלאכות אין פראנקרייך.

אין פראנקרייך בעגעגענט מען די קליינע אינדוסטריען אין א זעהר גרויסער פערשיידענארטיגקייט און זיי שטעלען מיט זיך פאר א זעהר וויכטיגען שטריך אין דער נאציאנאלער ווירטשאפט. עס ווערט פאקטיש געשאצט, אז בעת א העלפט פון דער בעפעלקערונג אין פראנקרייך לעבט פון אגריקולטור, און א דריטעל פון אינדוסטריע, איז דער דאזיגער דריט־חלק גלייך צוטיילט צווישען דער גרויסער אינדוסטריע און דער קליינער.* די לעצטע בעשעפטיגט ארום 1,650,000 ארבייטער און איז מפרנס פון 4 ביז 5 מיליאן נפשות. צו אט די ציפער וואלט מען בעדארפט צוגעבען א בעדייטענדע צאהל פויערים, וואס פערנעהמען זיך מיט קליינע אינדוסטריען, ניט פערלאזענדיג דערביי די לאנדווירטשאפט. די נעבענ־

* אט די ציפער, וואס מען האט אויסגעפונען בעת'ן צענזוס פון 1866, האבען זיך זינט יעמאלט ווענינ געביטען, ווי מען קען עס זעהן פון דער פאלגענדער טאבעלע, וואס גיט די פראפארציאנעלע צאהלען פון די פערשיעדענע קאטעגאריעס פון דער א ק ט י ו ו ע ר בעפעלקערונג, מענער ווי פרויען (בעלי־בתים, ארבייטער און אנגעשטעלטע), אין די יאהרען 1866 און 1896:

	1866	1896
אגריקולטור	52 פראצ.	47 פראצ.
אינדוסטריע	34 "	35 "
קאמערץ	4 "	5 "
טראנספארט און פערשיידענעס	3 "	5 "
ליבעראלע פראפעסיעס	7 "	8 "

ווי ס'האט בעמערקט מר. פאנטיין, וועלכער האט בעארבייט די רעזולטאטען פון דעם לעצטען צענזוס, „האט די צאהל פערזאנען, וואס זיינען בעשעפטיגט אין דער אייגענטליכער אינדוסטריע, הגם זי האט זיך פערגרעסערט, פערשלונגען א קלענערען פראצענט פון דעם פערלוסט, וואס די אגריקולטורעלע בעפעלקערונג האט געהאט, איידער די אנדערע קאטעגאריעס.“ (סטאטיסטישע רעזולטאטען פון דעם בעשעפטיגונגס־צענזוס, באנד 4 ז. 8.)

פּערדיענסטען, װאָס אָט די פּױערים האָבען בײ דער אינדוסטריע, זײנען אַזױ װיכטיג, אַז אין אײניגע טײלען פון פראַנקרײך װאָלט די פּױערשע באַלעבאַטישקײט ניט געקענט עקזיסטירען אָהן דער הילף, װאָס די דאָרפישע אינדוסטריען ברענגען.

די קלײנע פּױערים װײסען װאָס זײ קאָנען דערװאַרטען אַזױ באַלד װי זײ װערען פאַבריק־הענד אין א שטאָדט; און כל זמן דער פּראָצענטניק האָט נאָך ניט אװעקגענומען זײער לאַנד און הײזער, און כל זמן דאָס דאָרפישע רעכט אױף די קאָמונאַלע פּיטער־פעלדער אָדער װעלדער איז נאָך ניט פערלאָרען געװאָרען, האַלטען זײ זיך אָן דער קאָמבינאַציע פון אינדוסטריע מיט אגריקולטור. ניט האָבענדיג מעהרסטענטײלס קײן פערד צו אַקערען דאָס לאַנד, װענדען זײ זיך אָן א מעטאָדע װעלכע איז שטאַרק פערשפּרײט, אױב ניט אַלגעמײן אײנגעפיהרט, צװישען קלײנע פראַנצױזישע ערד־בעזיצער אפילו אין די רײן לאַנד־װירטשאַפטליכע דיסטריקטען (איך האָב עס געזעהן אפילו אין האָטסאַװאַ). אײנער פון די פּױערים, װאָס האַלט אַן אַקער־אײזען און א געשפּאַן פערד, אַקערט אַלע פעלדער נאָך דער רײה. צו דערזעלבער צײט געפינט מען, א דאַנק דעם קאָמונאַלען גײסט, װעלכען איך האָב בעשריבען אנדערסװאו,* װײטערדיגע שטיצע אין דעם אײנפיהר פון א קאָמונאַלען פּאַסטוך, א קאָמונאַלען װײן־פּרעס, און פערשײדענע פאָרמען פון „הילף“ צװישען די פּױערים. און װאו עס האַלט נאָך אָן דער גײסט פון דער דאָרף־געמײנדע, האַלטען זיך אױך די קלײנע אינדוסטריען; אין דער זעלבער צײט װערט קײן מיה ניט געשפּאָרט װאָס בעסער צו קולטיװירען די קלײנע שטיקלעך ערד, װאָס זײ פערמאָגען.

האַנדעלס־גערטנערײ און פּרוכט־קולטיװירונג געהען אָפט האַנד אין האַנד מיט קלײנע אינדוסטריען. און װאו נאָר מען געפינט װאױלשטאַנד אױף א פערהעלטניסמעסיג אונפּרוכטבאַרען באָדען, איז עס כמעט שטענדיג צו פערדאַנקען די קאָמבינאַציע פון די בײדע שװעסטער־בעטריעבען.

די װאונדערבאַרסטע װעגען, װי אַזױ די קלײנע אינדוסטריען פּאַסען זיך צו צו די נײע פאָדערונגען, קענען בעמערקט װערען אין

---

* „געגענזײטיגע הילף: אַ פאַקטאָר פון עװאָלוציאָן“, אין אידיש איבערזעצט פון דר. י. א. מעריסאָן, נױ יאָרק 1913.

דערזעלביגער צייט, וואָס עס קומט פאָר א גרינדליכער טעכנישער פראָגרעס אין די מעטאָדען פון פראָדוקציאָן. וועגען פראנקרייך קאָן מען אפילו זאָגען, ווי עס איז געזאָגט געוואָרען וועגען רוסלאנד, אז ווען א דאָרף־אינדוסטריע שטארבט אָב, געפינט זיך די אורזאך פון איהר אונטערגאנג ניט אזוי אין דער קאָנקורענץ פון גענגנערישע פאבריקען — אין הונדערטער פלעצער מאכט דורך די קליינע אינ־דוסטריע אין אזוינע פעלען א פאָלשטענדיגע ענדערונג, אָדער זי בייט אום איהר כאראקטער — ווי אין דעם אונטערגאנג פון דער בעפעלקערונג אלס לאנדווירטען. מיר זעהען כסדר, אז נאָר דאן, ווען די קליינע לאנד־ארענדאטאָרס ווערען רואינירט אלס לאנדארבייטער, מחמת פערשיידענע אורזאכען — צוליעב דעם פערלוסט פון די קאָמונאלע לאָנקעס, אָדער די אוננאָרמאל־הויכע רענטען, אָדער צוליעב דעם חורבן וואָס ווערט אין אייניגע פלעצער דורך די „מארשאָן־דע־ביען׳ס“ (שווינדלער, וואָס רעדען איין די פויערים צו קויפען לאנד אויף קרעדיט), אָדער דורך דעם באנקראָט פון א וועלכער עס איז אקציען־געזעלשאפט, ביי וועלכער די פויערים האָבען אָנגעקויפט א סך אקציעס* —, נאָר דאן פערלאָזען זיי אי דאָס לאנד, אי די דאָרף־אינדוסטריע און עמיגרירען אין די שטעדט.

ביי אנדערע בעדינגונגען, ווען די קאָנקורענץ פון דער פאבריק ווערט צו־שאַרף, וואקסט שטענדיג אויס א נייע אינדוסטריע, — די קליינע אינדוסטריען ווייזען דערביי ארויס א וואונדערליכע, ניט־דערוואַרטעטע צופאסונגס־פעהיגקייט — ; אָדער די דאָרפישע בעלי־מלאכות נעהמען זיך גאָר פאר א וועלכער עס איז פאָרם פון אינטענ־סיווער פארמעריי, גערטנעריי א. אז. וו. און דערווייזלע וואקסט אויס עפעס א נייע מין אינדוסטריע. אין אָט דער הינזיכט איז א נעהנטערע אונטערזוכונג פון דער לאגע אין פראנקרייך זעהר שטארק בעלעהרענד.

עס איז קלאָר, אז אין די מעהרסטע טעקסטיל־אינדוסטריען שטופט דער מעכאנישער שטוהל ארויס דעם האנד־שטוהל און די פאבריק פערנעהמט אָדער האָט שוין פערנומען, דעם פלאץ פון דער הויזליכער אינדוסטריע. באוועל־שטאָפען, איינפאכע לייוועגט, און

---

* זעה באָדריאַר׳ס: די אַגריקולטור בעפעלקערונג אין פראַנקרייך; נאָרמאַנדיע. (פראַנצ.)

מאשין־געמאַכטע שפּיצען ווערען איצט פּראָדוצירט אזוי ביליג מיט דער מאשין, אז וועבען מיט'ן האנד ווערט גאנץ קלאָר אַן אויס־געשפּיעלטע זאַך (אנאכראָניזם) ביי די איינפאַכסטע פון די דאָזיגע ארטיקלען. פּאָלגליך קען מען גאנץ זיכער אָננעהמען, אז הגם אין יאָהר 1876 זיינען אין פראַנקרייך געווען 328,300 האנד־שטוהלען אנטקעגען 121,340 מעכאנישע שטוהלען, איז מסתמא די צאָהל פון די ערשטע בעדייטענד פערקלענערט געוואָרען אין די נעקסטע צוואנציג יאָהר. פונדעסטוועגען איז די לאנגזאַמקייט, מיט וועלכע די דאָזיגע ענדערונג ווערט דורכגעפיהרט, איינע פון די מערקווירדיגסטע שטריכען פון דער איצטיגער אינדוסטריעלער אָרגאַניזאַציע פון די טעקסטיל־אינדוסטריען אין פראַנקרייך.

די אורזאַכען פון אָט דער ווידערשטאַנדס־קראַפט מצד די האנד־שטוהלען ווערען בעזונדערס קלאָר, ווען מען לעזט אזעלכע ווערק ווי רעיבאָ'ס „די באַוועל" (לע קאָטאָן), וואָס איז געשריבען געוואָרען אין 1863, כמעט מיט א האַלבען יאָהרהונדערט צוריק — , דאָס הייסט, אין א צייט ווען די הויזליכע אינדוסטריען זיינען נאָך געווען גאנץ לעבעדיג. הגם רעיבאָ איז אליין א הייסער פערעהרער פון די גרויסע אינדוסטריען, האָט ער פונדעסטוועגען געטריי אָנגעצייכענט דעם מערקווירדיג העכערען וואוילשטאַנד, וואָס האָט געהערשט אין די וועבערשע היימען לגבי די דחקות פון די פאבריק־הענד אין די שטעדט. שוין דעמאָלט זיינען די שטעדט סט. קענטען, ליל, רובע און אמיען געווען גרויסע צענטערס פון באַוועל־שפּינערייען און וועב־פאַבריקען. אין דער זעלבער צייט אָבער האָט מען אין די פאָרשטעדט פון סט. קענטען גופא, און אין הונדערטער דערפער און דערפלעך ארום, געוועבט באַוועל־שטאָפען אויף האנד־שטוהלען צו פערקויפען אין די שטעדט, וואו מען פלעגט די שטאָפען פערענדי־גען. און רעיבאָ האָט אָנגעמערקט, אז די שוידערליכע וואוינונגען אין שטאָדט, און די אלגעמיינע לאגע פון די פאבריק־הענד, זיינען געשטאַנען אין א מערקווירדיגען קאָנטראַסט צו דעם לפי ערך'דיגען וואוילשטאַנד פון די דאָרפישע וועבער. כמעט יעדער איינער פון די לעצטע האָט געהאַט זיין אייגען הויז און א קליין פעלד, וועלכען ער האָט ניט אויפגעהערט צו בעארבייטען.*

* „דער באַוועל: זיין אָרגאַניזאַציע, זיינע פּראָבלעמען", (פראַנצ.), 1863, ז. 179.

אפילו בײ אזא בראַנזשע װי די פאַבריקאַציע פון אײנפּאַכען באַוועל־סאַמעט, וואָס אין איהר האָט זיך די קאָנקורענץ פון דער פאַבריק בעזונדערס שאַרף געפיהלט, איז די הויז־וועבערײ אין די יאָהרען 1863, און אפילו 1878, געווען שטאַרק פערשפּרייט אין די דערפער ארום אמיען. הגם די פערדיענסטען פון די דאָרפישע וועבער זײנען בדרך כלל געווען קלײן, האָבען די וועבער פונדעסטוועגען פאָרגעצויגען צו בלײבען בײ זײערע אײגענע הײזלעך, שטיקלעך פעלד און אײגענע בהמות. ערשט די אָפטע קאָמערציעלע קריזיסען, צוזאַמען מיט אײניגע פון די אויבענדערמאָנטע אורזאַכען, וואָס ווירקען שלעכט אויף דעם אָרעמען פויער, האָבען געצוואונגען די מעהרסטע אויפצוגעבען דעם קאַמפּף און זוכען בעשעפטיגונג אין די פאַבריקען; א טײל פון זײ אָבער האָט בײ דער איצטיגער צײט זיך צוריקגעקעהרט צו דער אגריקולטור, אָדער האָט זיך גענו־מען צו האַנדעלס־גערטנערײ.

נאָך א וויכטיגער צענטער פון דאָרף־אינדוסטריע איז געווען די אומגעגענד פון רואן, וואו ניט ווענינער ווי 110,000 פּערזאָן זײנען אין יאָהר 1863 געווען בעשעפטיגט בײ וועבען באַוועל־שטאָפען פאַר די פערענדיגונג־פאַבריקען פון דער דאָזיגער שטאָדט. אין דעם טאָל פון דעם טײך אַנדעל, אין דעם דעפּאַרטאַמענט עיר, איז יעדער דאָרף אין יענער צײט געווען אַן אינדוסטריעלער ביהנשטאָק. יעדער שטראָמעל איז אויסגענוצט געוואָרען צו עפּענען און בעטרײבען א קלײן פאַבריקעל. ריבאָ האָט בעשריבען דעם צושטאַנד פון די פויערים, וואָס האָבען פערבונדען אגריקולטור מיט ארבײט אין דער דאָרף־פאַבריק אַלס העכסט־צופריעדענשטעלענד, בעזונדערס אין פערגלײך מיט דער לאַגע פון די אײנוואוינער אין די אָרעמע קוואַר־טאַלען פון רואן, און ער האָט אפילו דערמאָנט אײן פאַל, אָדער צוויי פעלען, וואו די דאָרף־פאַבריק האָט געהערט צו דער דאָרף־קהלה.

זיבעצעהן יאָהר שפּעטער האָט באָדריאַר* געשילדערט דעם זעלבען ראַיאָן כמעט אין דיזעלבע ווערטער; און כאָטש די דאָרפישע פאַבריקען האָבען זיך אין א גרויסער מאָס געמוזט אונטערגעבען די גרויסע פאַבריקען, דאָך איז די דאָרפישע פּראָדוקציאָן נאָך אלץ געשאַצט געוואָרען אין 85 מיליאָן פראַנק יעהרליך.

* „די אַגראַר־בעפעלקערונג אין פראַנקרײך: נאָרמאַנדיע“.

ביי היינטיגער צייט האָבען די גרויסע פאַבריקען געמוזט מאַכען נאָך א וויטערען פאָרטשריט; אָבער מיר זעהען נאָך אַלץ פון מר. ארדוען דימאַזע'ס אויסגעצייכענטע בעשרייבונגען, — זיין ווערק וועט אין דער צוקונפט האָבען דעמזעלבען ווערטה, וואָס ארטור יאַנג'ס „רייזען" — *, אז א בעדייטענדער טייל פון די דאָרפישע וועבער איז נאָך געבליבען ביים לעבען; אין דערזעלביגער צייט הערט מען כסדר נאָך אפילו היינטיגע צייטען די בעמערקונג, אז די דערפער, וואו וועבעריי איז פערבונדען מיט אגריקולטור, צייכע־נען זיך אוים מיט זייער פערהעלטניסמעסיגען וואוילשטאנד.

„ביז אויף היינטיגען טאָג", שרייבט מר. ארדוען דימאַזע, „איז פאַראַן אַן אינדוסטריע, וואָס גיט ארבייט א סך האנד־שטוהלען אין די דערפער; דאָס איז די וועבעריי פון פערשיידענע שטאָפען פאר שירמען און דאמען־שיך". אמיען איז דער הויפּט־צענטער פון דער דאָזיגער וועבעריי.** אין אנדערע פּלעצער מאַכט מען קליידער פון אמיענער סאַמעט און פון פערשיידענע שטאָפען, וואָס ווערען גע־וועבט אין רובע. דאָס איז א נייע אינדוסטריע; זי האָט פערנומען דעם פּלאַץ פון דער אַלטער, וועלכע האָט פון אמיען געמאַכט א צווייטע ליאָן.

אין דעם דיסטריקט לע טהעל, דרום־צו פון באָווע, געפינט זיך „א מאַסע קליינע מלאָכות, וואָס מען קען זיך קוים פאָרשטעלען זייער וויכטיגקייט". „איך האָב געזעהן זאָגט מר. דימאַזע, קליינע פאַבריקען, וואָס מאַכען קנעפּ פון ביין, עלפאַנטביין אָדער פּערל־מוטער; פאַבריקלעך פון בערשטען, שוך־אָנטוערס, קלאַווישען פאר פּיאַנאָס, דאָמינאָ־קלעצלעך און ווערפלען, ברילען־שיידלעך, קליינע ארטיקלען פאר'ן שרייב־טיש, הענטלעך פאר געצייג, מאָסען, ביליאַרד־שטעקענס — און וואָס ניט! עס איז ניטאָ קיין איינציג דאָרף, ווי קליין די בעפעלקערונג זאָל ניט זיין, וואָס זאָל ניט האָבען איהר אייגענע אינדוסטריע.*** אין דערזעלביגער צייט דאַרף מען ניט פערגעסען, אז טויזענדער קליינע ארטיקלען פאר'ן שרייב־טיש

* „אַ רייזע אין פראנקרייך" (פראַנצ.). פּאריז 1893—1910, 56 בענדער זיינען שוין ארויסגעגעבען געוואָרען.

** ארדוען דימאַזע, באַנד 17, ז. 242.

*** דאָרטען, באַנד 17, זז. 100, 101.

און פאר צייכנער ווערען אויף א גרויסען מאסשטאב פאבריצירט אין די קליינע פאבריקען פון דעמזעלבען ראיאן. איינינע פון די שעפער געפינען זיך אין פריוואט־הייזער און אין איינינע פון זיי ווערט געמאכט ארטיסטישע ארבייט; אבער די מעהרסטע פון זיי געפינען זיך אין ספּעציעלע הייזער, וואו דער אייגענטימער פון שאפּ דינגט די נויטיגע מעכאנישע קראפט. איהר זעהט דא „א פאנ־טאסטישע טהעטיגקייט" — דער אויסדרוק איז דימאזע'ס — די ארבייטס־צוטיילונג איז זעהר גרויס און זיי ערפינדען אומעטום נייע מאשין־געצייג.

ענדליך געפינט מען אין די דערפער פון דעם ווערמאנדואַ־דיסטריקט (דעפּארטאמענט עין) א בעדייטענדע צאהל האנד־שטוהלען (מעהר ווי 3,000), אויף וועלכע פערשיידענע געמישטע שטאפען פון באוועל, וואל און זייד ווערען געוועבט.*

געוויס מוז מען אנערקענען, אז בדרך כלל איז די האנד־וועבעריי כמעט פערשוואונדען אין די דערפער פון צפון־פראנקרייך, וואו באוועל־שטאפען ווערען געוועבט אויף א גרויסען מאסשטאב אין די פאבריק־שטעדט. ווי מיר האבען אבער שוין געזעהן פון די פריה־ערדיגע ביישפּיעלען, זיינען אויסגעוואקסען קליינע אינדוסטריען אנשטאט דעם; און דאס איז אויך דער פאל אין פיעלע אנדערע טיילען פון פראנקרייך.

ווע, מיר נעהמען דעם ראיאן, וואס געפינט זיך צווישען רואן אין צפון־מזרח, ארלעאן אין דרום־מזרח, רען אין צפון־מערב און נאנט אין דרום־מערב — ד. ה. די אלטע פראווינצען פון נארמאנ־דיע, פערש און מעין, און טיילווייז טורעין און אנזשו, ווי ארודען דימאזע האט זיי געזעהן אין 1895 — געפינען מיר דארט א רעכט ביסעל פערשיידענע קליינע אינדוסטריען סיי אין די דערפער, סיי אין די שטעדט.

אין לאוואל (דרום־מזרח־צו פון רען), וואו מען האט פריהער געוועבט שטייפע אונטערשלאג־שטאפען (קוטיל) פון פלאקס, און אין אלענסאן, וואס איז פריהער געווען א צענטער פון דער הויזליכער וועבעריי פון לייווענט, ווי אויך פון האנד־געמאכטע שפּיצען, האט ארדוען דימאזע געפונען אי די הויזליכע, אי די פאבריק־אינדוסטריע

* ארדוען דימאזע, באנד 19, ז. 10.

אין א שלעפּעדיגען צושטאַנד. באַוואָל שפּיעלט די ערשטע ראָלע. מען מאַכט איצט שטייפע אונטערשלאַג־שטאָפען פון באַוואָל אין די פאַבריקען און די נאָכפראַגע אויף פלאַקסענע שטאָפען איז זעהר קליין. אי ...י הויזליכע, אי די פאַבריק־וועבעריי פון פלאַקס־שטאָפען געפינען זיך דערפאַר אין א שלעכטען צושטאַנד. די דאָרף־לייט האָבען אוועקגעוואָרפען דעם צווייג וועבעריי, און די גרויסע פאַבריקען, וועלכע מען האָט אויסגעבויט אין אַלענסאָן מיט דעם צוועק צו בעשאַפען דאָרט א פלאַקס און פּאַקליע־טוך־אינדוסטריע האָבען זיך געמוזט צושליסען. בלויז איין פאַבריק, וואָס בעשעפ־טיגט 250 ארבייטער, איז פערבליבען; בעת 23,000 וועבער, וואָס האָבען געהאַט בעשעפטיגונג אין מאַן, פּרעסניי און אַלענסאָן ביי פּאַקליע־טוך און פיינעם ליין, האָבען געמוזט אוועקוואַרפען די דאָזיגע אינדוסטריע. די, וואָס האָבען געארבייט אין די פאַבריקען, האָבען עמיגרירט אין אנדערע שטערט, בעת יענע וואָס האָבען נאָך ניט אינגאַנצען געהאַט איבערגעריסען מיט דער אגריקולטור, האָבען זיך צו איהר צוריקגעקעהרט. אין דעם דאָזיגען קאַמף צווישען באַוואָל אנטקעגען פלאַקס און פּאַקליע איז באַוואָל ארויס דער זיעגער.

וואָס געהערט שפּיצען, ווערען זיי געמאַכט אין אזא גרויסער צאָהל מיט דער מאַשין אין קאַלע, קאָדרי, סט. קענטען און טאַראַר, אז נאָר די זעהר טייערע ארטיסטישע שפּיצען ווערען נאָך געמאַכט אויף א קליינעם מאַסשטאַב אין אַלענסאָן גופא; אלס א נעבענ־בעשעפטיגונג אָבער איז די שפּיצען־מאַכעריי נאָך אַלץ פערבליבען אין דער סביבה ארום. חוץ דעם ווערט די האַנד־וועבעריי נאָך אַלץ בעטריבען אויף ארום 5,400 האַנד־שטוהלען אין פלער און אין פערטע מאַסע (א קליין שטעדטעל דרום־צו פון פלער), הגם די גאַנצע אינדוסטריע, אין די פאַבריקען, ווי אין די דערפער, געפינט זיך אין א קלעגליכען צושטאַנד, זינט די שפּאַנישע מערק זיינען פערלוירען געגאַנגען. שפּאַניען האָט איצט געווג אייגענע באַוואָל־שפּינערייען. צוועלף גרויסע שפּינערייען אין קאָנדע (וואו 4,000 טאָן באַוואָל איז אויסגעשפּונען געוואָרען אין 1883) זיינען צוגעשלאָסען געוואָרען אין 1893. די ארבייטער זיינען געבליבען אין א העכסט טרויעריגען צושטאַנד.*

* אַרודען דימאַזע, באַנד 2, ז. 7267.

פערקעהרט זעהען מיר, אז ביי אַן אינדוסטריע, וואָס בעזאָרגט דעם היימישען מארק — ביי דער פאַבריקאַציע פון לייוועגטענע טאַשענטיכלעך, וואָס איז אַליין אַ גאַנץ יונגע אינדוסטריע, — איז די הויז־וועבעריי אפילו איצט אין אַ בליהענדען צושטאַנד. שאָלע (אין מעין־ע־לואר, דרום־מערב פון אנזשער) איז דער צענטער פון אַט דער אינדוסטריע. די שטאָדט פערמאָגט איין שפינעריי און איין וועב־פאַבריק, אָבער ביידע בעשעפטיגען בעדייטענד ווייניגער הענד ווי די הויז־וועבעריי, וועלכע איז צושפרייט איבער ניט ווייניגער פון 200 דערפער אין דעם ארומיגען ראַיאָן.*

לויט ווי ארודען דימאַזע דערצעהלט אונז, ווערען ניט אין רואַן, און ניט אין די אינדוסטריעלע שטעדט פון צפון־פראַנקרייך פאַבריצירט אזוי פיעל לייוועגטענע טאַשענטיכלעך, ווי אויף אָט די האַנד־שטוהלען אין אָט דעם ראַיאָן.

אין דעם האַלבען קרייז, וואָס דער טייך לואר מאַכט פערביי־פליסענדיג אָרלעאַן, געפינען מיר נאָך אַ בליהענדען צענטער פון הויז־אינדוסטריען ביי דער אויסארבייטונג פון באַוועל־שטאָפען. „פון ראָמאָראַנטען (אין לואר־ען־שער, דרום פון אָרלעאַן) ביז אַז־זשענטאַן און לע־בלאַן" זאָגט דערזעלביגער שרייבער, „געפינען מיר איין גרויסען ווערקשאַפּ, וואו מען העפט אויס טאַשענטיכלעך און וואו מען נעהט אָדער העפט אויס העמדער, מאַנזשעטען, קעלנער און פערשיידענע סאָרטען דאַמען־וועש. עס איז ניטאָ קיין איין הויז, אפילו אין דעם קלענסטען דערפעל, וואו די פרויען זיינען ניט בעשעפטיגט ביי אָט דער ארבייט... און אויב די דאָזיגע ארבייט איז אין די ווייך־ראַיאָנען ניט מעהר ווי אַ צייט־פערטרייב, איז זי אָבער דאָ געוואָרען דער הויפּט איינקונפט־קוואַל פון דער בעפעלקערונג.** אפילו אין ראָמאָראַנטען גופא, וואו 400 פרויען און מיידלעך זיינען בעשעפטיגט אין איין פאַבריק, געפינען זיך איבער 1,000 פרויען, וואָס נעהען וועש ביי זיך אין דער היים.

---

* אין מעין־און־לואר, לאַ־וואַנדע, קלענערע לואר, און דעו־סעוור. דיזעלביגע אויפלעבונג קומט פאָר אין אירלאַנד, וואו דאָס וועבען פון טאַשענטיכלעך אויף האַנדשטוהלען אַקסעט אויס אין דער פאָרם פון אַ קליינער דאָרף־אינדוסטריע.

** ארדוען דימאַזע, באַנד 1, ז, 117 און ווייטער.

דאָס זעלבע מוז מען זאָגען וועגען א גרופּע אינדוסטריעלע דערפער, וואָס זיינען בעוואוינט פון טוך־מאכער, אין דער אומגע־גענד פון אן אנדערער נאָרמאנדישער שטאָדט, עלבעוף. ווען באד־ריאר האָט זיי בעזוכט אין די יאָהרען 1878—1880, איז ער איבער־ראשט געוואָרען פון די גאנץ בעשטימטע נוצען, וואָס א קאָמ־בינאציע פון אגריקולטור מיט אינדוסטריע ברענגט מיט זיך מיט. ריינע הייזער, ריינע קליידער, און אן אלגעמיינער איינדרוק פון וואוילשטאנד — דאָס איז געווען כאראקטעריסטיש פאר אָט די דערפער.

צום גליק איז וועבעריי ניט די איינציגע קליינע אינדוסטריע פון אָט דעם ראיאָן און פון ברעטאַן. אין געגענטהייל, צעהנדליגע אנדערע קליינע אינדוסטריען בעלעבען די דערפער און שטעדטלעך. אין פּוזשער (אין איל־עווילעין, צפון מזרח פון ריימס) זעהט מען ווי די פאבריק האָט בייגעטראָגען צו דער ענטוויקלונג פון פער־שיידענע קליינע און הויזליכע אינדוסטריען. אין 1830 איז די דאָזיגע שטאָדט געווען א גרויסער צענטער פאר דער פאבריקאציע פון די אזוי גערופענע שאָסאָן־דע־טרעס (געשטריקטע זאָקען). די קאָנקורענץ פון די טורמעס האָט געטויט די דאָזיגע פרימיטיווע אינדוסטריע; איהר אָרט האָט אָבער גלייך פערנומען די פאב־ריקאציע פון וואייכע פילצענע זאָקען (שאָסאָן־דע־פעוטר). אָט די לעצטע אינדוסטריע איז אויך אונטערגעגאנגען, און דאן איז איינ־געפיהרט געוואָרען די פאבריקאציע פון שטיוועל און שיך, וועלכע האָט פון איהר זייט מיטגעבראכט די ענטשטעהונג פון די שטיוועל און שיך־פאבריקען, וועלכע געפינען זיך איצט אין פּוזשער ביז 33, וואו 8,000 ארבייטער* זיינען בעשעפטיגט (די יעהרליכע פּראָדוקציאָן איז ארום 5 מיליאָן פראַנק). אָבער די קליינע אינ־דוסטריען האָבען אין דער זעלבינער צייט אָנגענומען א נייע ווענ־דונג. טויזענדער פרויען זיינען איצט פערנומען ביי זיך אין דער היים, נעהענדיג די „אויבערשטע טיילען“ און אויסהעפטענדיג פוס־שיך. נאָך מעהר, א גאנצע רייהע קלענערע ווערקשעפער זיינען ענטשטאנען אין דער אומגעגענד צו פאבריצירען פאפּיערענע קעסט־לעך, האָלצערנע קנאפּלען און אזוי ווייטער, ווי אויך פיעלע גרויסע

* צוועלף טויזענד אין 1906.

און קליינע גארבארניעס, און מר. ארדוען דימאזע בעמערקט דער־בײַ, אַז מען מוז איבערראשט ווערען געפינענדיג אין אַט די דער־פער, אַ דאנק די דאָזיגע אינדוסטריען, אַ בלי ספק העכערע מדרגה פון וואוילשטאנד — אַ זאַך וואָס מען האָט גאָרניט געקענט פאַר־אויסזעהן אין דעם צענטער פון דעם דאָזיגען ריין־אגריקולטורעלען ראַיאָן. *

אין ברעטאַן, אין דער סביבה פון קעמפערלע, איז איבער די דערפער פערשפרייט אַ גרויסע צאָהל שעפער, וואו מען פאבריצירט די פילצענע היט וואָס די פויערים טראָגען; און אַ לאנדווירטשאַפט, וואָס פערבעסערט אַלץ מעהר איהרע מעטאָדען, געהט האנד אין האנד מיט אָט דער אינדוסטריע. וואוילשטאנד איז אַ כאראקטער־שטריך פון די דאָזיגע דערפער.** אין הענעבאָן (אויפ'ן דרום־ברעג פון ברעטאַן) זיינען 1,400 ארבייטער בעשעפטיגט אין אַ זעהר גרויסער פאבריק ביי דער פאבריקאציע פון בלעכענע קעסטעלעך פאר קאָנסערוועו; יעדען יאָהר ווערען פון צוויי און צוואנציג ביז דריי און צוואנציג טאָן אייזען פערוואנדעלט אין שטאָל, און דער־נאָך אין קעסטלעך, וועלכע ווערען אָוועקגעשיקט קיין פאריז, באָרדאָ, נאנט און אזוי ווייטער. אָבער די פאבריק האָט אין אָט דעם ריין־אגריקולטורעלען ראַיאָן בעשאַפען „אַ גאנצע וועלט מיט קליינע ווערקשעפער“: קליינע בלעך־ווארג שעפער, גארבארניעס, טעפע־רייען און אזוי ווייטער; און די אָבפאַלען ווערען איבערגעארבייט אין קליינע פאבריקלעך אויף מיסטען.

אגריקולטור געהט אויף דעם אופן דאָ האנד אין האנד מיט אינדוסטריע, אָבער ווי וויכטיג עס איז ניט איבערצורייסען די דאָזיגע פערבינדונג, קען מען אפשר אַם בעסטען זעהן אין לודעאַק, אַ קליין שטעדטעל אין צענטער פון ברעטאַניען (דעפּארטאמענט קאָט־די־נאָר). פריהער זיינען די דערפער אין דער געגענד געווען אינדוסטריעלע. און אַלע געהעפטען זיינען געווען בעוואוינט מיט וועבער, וואָס פלעגען פאבריצירען די גוט־בעקאנטע ברעטאניער לייוונט. איצטער, אַז די דאָזיגע אינדוסטריע איז שטארק גע־פאלען, האָבען די וועבער זיך צוריקגעקעהרט צום באָדען. פון אַן

* ארדוען דימאָזע באנד 5, ז. 270.

** אָרדוען דימאָזע, באָנד 5, ז. 215.

אינדוסטריעלער שטאָרט איז לודעאק געװאָרען א לאנדװירטשאפט־ליכע מארק־שטאָרט.* ; און דאָס אינטערעסאנטע דערביי איז, װאָס אָט די בעפעלקערונגען ערװאָבערען נייע שטיקער לאנד פאר דער אגריקולטור און פערװאנדלען די פריהער גאנץ אונפּרוכטבארע לאנד־שטיקער אין רייכע קאָרן־פעלדער. אין דער זעלביגער צייט װערט איצט אָנגעפיהרט האנדעלס־גערטנעריי אויפ'ן צפון־ברעג פון ברעטאן, ארום דאָל, אויף ערד, װאָס מען האָט אָנגעהויבען אָב־שלאָגען ביים ים אין צװעלפטען יאָהרהונדערט, אין א זעהר גרויסען ערך פאר'ן עקספּאָרט קיין ענגלאנד.

בכלל, לעזענדיג מ. ארדוען דימאזע'ס קליינע בענדער, װערט מען איבערראשט בעמערקענדיג, װי די הויז־אינדוסטריען געהען האנד אין האנד מיט פערשיידענערליי קליינע לאנדװירטשאפטליכע אינדוסטריען: גערטנעריי, עופות־װירטשאפט, פאבריקאציע פון פּרוכט־קאָנסערװען און אזוי װייטער — און אויך װי לייכט עס װערען איינגעפיהרט אלערליי אסאָציאציעס פאר'ן פערקויף און עקספּאָרט. מאן, װי בעקאנט, איז א גרויסער עקספּאָרט־צענטער, װאָס שיקט גענז און פערשיידענע אנדערע עופות נאָך ענגלאנד.

א טייל נאָרמאנדיע (דהינו, די דעפּארטמענטען עיר און אָרן) איז אָנגעפיקעװעט מיט קליינע װערק־שעפּער, װאו מען פאבריצירט אין די דערפער אלערליי מעש־און אייזענװארג. געװיס איז די הויז־פאבריקאציע פון שפּילקעס כמעט אונטערגעגאנגען, און װאָס געהערט נאָדלען, איז בלויז דאָס פּאָלירען, אין א זעהר פּרימיטיװער פאָרם, פערבליבען אין די דערפער. אָבער אלערליי אייזענװארג, נעגעל און שלעסלעך א. ד. גל., װערען פאבריצירט אויף אלערליי אופנים אין די דערפער בעזונדערס ארום לעגל. קאָרסעטען נעהט מען אויך אין קליינע שעפּער און פיעלע דערפער, ניט קוקענדיג אויף דער קאָנקורענץ פון דער געפענגניש־ארבייט.**

מענשעברע (צו מערב פון פלער) איז אן אמת'ער צענטער פאר פערשיידענע סאָרטען קליינע אייזערנע, פערלמוטערנע און האָרן־

---

* ארדוען דימאזע, ב. 5, זז. 266—259.

** איך האָב געגעבען געװיסע אויסקונפטען װעגען פראנצויזישער געפענגניש־ארבייט אין מיין בוך: „אין רוסישע און פראנצויזישע געפענגנישען", לאָנדאָן, 1888.

ארטיקלען. די פויערים פאבריצירען אלערליי אייזענוואַרג און שלעסער אין דער צייט, וואָס זיי קאָנען אבשפּאָרען פון דער לאנד־ארבייט. די דאָזיגע בעשיידענע פויערים־סקולפּטאָרען פּראָדוצירען אמת'ע קונסטווערק פון האָרן, פערלמוטער און אייזען, און אייניגע פון זיי זיינען אפילו שטארק בעוואונדערט געוואָרען אויף דער אויסשטעלונג פון 1889. ווייטער צו דרום צו ווערט די ארבייט פון פּאָלירען מארמאָר־זאכען בעטריבען אין פיעלע שעפער, וואָס זיינען צושפּרייט ארום סאָלעס און גרופּירט ארום איין צענטראלער אנשטאלט, אין וועלכער די מארמאָר־שטיקער ווערען גראָב פּאָרמירט מיט דער הילף פון דאמף־מאשינען און ווערען פערענדיגט אין די קליינע דאָרף־שעפער. אין סאבלע געניסען די ארבייטער פון דער דאָזיגער בראנזשע, וועלכע פערמאָגען אייגענע הייזער און גאָר־טענס, אַן אמת'ען וואוילשטאנד, ווי עס האָט בעזונדערס בעמערקט אונזער רייזענדער. *

אין די וואלד־ראיאָנען פון פּערש און מעין, געפינען מיר אלערליי האָלץ־אינדוסטריען, וועלכע קענען אויפגעהאלטען ווערען, ווי עס ווייזט אויס, נאָר א דאנק דעם קהל'שען בעזיץ פון די וועלדער. נעבען דעם פּערסעין וואלד איז פאראַן א קליין שטעד־טעל פּרעסנעי, וואָס איז אינגאנצען בעזעצט פון האָלץ־ארבייטער.

„עס איז ניטאָ קיין איין הויז“, שרייבט ארדוען דימאזע, „אין וועלכען מען זאָל ניט פאבריצירען קיין האָלץ־זאכען. עטליכע יאָהר צוריק איז ניט געווען פיעל פערשיידענארטיגקייט אין זייערע פּראָ־דוקטען; מען האָט געמאכט בלויז לעפעל, זאלץ־מעסטלעך, פּאָס־טובער־קעסטלעך, וואָגען, פערשיידענע האָלצערנע שטיקלעך פאַר וועבער, פליטען און האָבאָען (אזוינע פייפלעך), האָלצערנע מאָסען, לייקעס און האָלצערנע שיסלען. אָבער פּאריז האָט געפאָדערט טויזענדער ארטיקלען, וואָס בעשטעהען פון האָלץ מיט אייזען צוזאמען: מייז־פאנגער, קליידער־הענגער, איינגעמאכטס־לעפעל, בעזימער... און איצט האָט כמעט יעדעס הויז א שאפּ, אין וועלכען עס איז פאראַן אָדער א דרעקסעל־באנק, אָדער אייניגע מאשין־געצייג פאַר האקען האָלץ צו מאכען שטאכעטען־ארבייט, און אזוי ווייטער... א גאנץ נייע אינדוסטריע איז געבוירען געוואָרען, און

* ארדוען דימאזע, באנד 2, ז. 51.

די העכסט צאַצקעדיגע אַרטיקלען ווערען איצטער פאַבריציַרט. אַ דאַנק דער דאָזיגער אינדוסטריע פיהלט זיך די בעפעלקערונג גליקליך. די פערדיענסטען זיינען ניט הויך, אָבער יעדער אַרבייטער פערמאָגט זיך זיין הויז און גאָרטען, און טיילמאָל אַ שטיקעל פעלד".*

אין נעיפּשאַטעל מאַכט מען האָלצערנע שיך, און די בעפעלקערונג, ווי מען דערצעהלט אונז, זעהט אויס צו זיין זעהר צופריעדען. ביי יעדען הויז איז פאַראַן אַ גאָרטען און מען זעהט דאָרט ניט דעם אַרמוטה פון די גרויסע שטעדט. אין זשיפּיל און אומגעגענד מאַכט מען אַנדערע סאָרטען האָלצוואַרג: צאַפּען, פערשיידענע קעסטלעך, ווי אויך האָלצערנע שיך, און אין דעם וואַלד פון וויבריי זיינען אויפגעבויט געוואָרען צוויי ווערקשעפּער, וואָס גיבען אַרויס שירמען־הענטלעך אין די מיליאָנען פאַר גאַנץ פראַנקרייך. אַזוי ווי איינער פון די דאָזיגע שעפּער איז געגרינדעט געוואָרען פון אַן אַרבייטער אַ סקולפּטאָר, האָט ער ערפונדען און איינגעפיהרט אין זיין שאָפּ די העכסט גייסטרייכע מאַשין־געצייג. אַרום 150 מענשען אַרבייטען אין דער פאַבריק; עס איז אָבער קלאָר, אַז אַ האַלב טוץ קלענערע שעפּער, צושפּרייט אין די דערפער, וואָלטען געווען פּונקט אַזוי בעפרידיגענד.

איבערגעהענדיג איצט צו נאָך אַן אַנדער ראַיאָן — ניעוור, אין דעם צענטער פון פראַנקרייך און האָט־מאַרן אין מזרח — געפינען מיר, אַז ביידע ראַיאָנען זיינען גרויסע צענטערס פון פערשיידענע קליינע אינדוסטריען, וואָס אייניגע פון זיי ווערען אויפגעהאַלטען פון אַרבייטער־אַסאָציאַציעס, און אַנדערע זיינען ענטשטאַנען אין דעם שאָטען פון די פאַבריקען. די קליינע אייזען־שעפּער, מיט וועלכע דאָס לאַנד איז פריהער בעדעקט געוועזן, זיינען ניט פערשוואונדען; זיי האָבען געענדערט זייער פאָרם; און איצט איז דאָס לאַנד בעדעקט מיט קליינע ווערקשעפּער, וואו מען מאַכט לאַנדווירטשאַפטליכע מאַשינעריע, כעמישע פּראָדוקטען און טעפּ. „מען דאַרף געהן אַזוי ווייט ווי גערייני און פּורשאַמבאָ, כדי צו געפינען די גרויס־אינדוסטריע".** צו דערזעלבער צייט בליהען

---

* דאָרטען גופא, באַנד 1, זז. 305, 306.

** דימאָזע, ב. 1, ז. 52.

פיעלע קליינע ווערק־שעפער, וואס פאבריצירען א געוויסען סארט אייזענוואַרג, ביי דער זייט פון די גרויסע אינדוסטריעלע צענטרען, און טאקע א דאנק זייער נאהענטקייט.

טעפעריי שאפט די מזל־ברכה אין דעם טאל פון דעם טייך לואר, ארום נעווער. אין דער שטאדט ווערט געמאכט קונסט־ארבייט פון א הויכער קוואליטעט, בעת אין די דערפער פאבריצירט מען איינפאכע טעפעריי, וועלכע ווערט עקספארטירט דורך הענד־לער, וואס פערקויפען עס ארומרייזענדיג אויף זייערע שיפלעך. אין זשיען איז לעצטענס געגרינדעט געוואָרען א גרויסע פאבריק פון פארצעלייענע קנעפ (געמאכט פון צומאלענעם פעלדשפאטה און צעמענטירט מיט מילך) און זי בעשעפטיגט 1,500 ארבייטער, וואס ארבייטען אוים פון 3,500 ביז 4,500 פונט קנעפ יעדען טאג. און, ווי געוועהנליך, ווערט א טייל פון דער ארבייט געמאכט אין די דערפער. אומעטום אין די דערפער, אויף א שטרעקע פון פיעלע מיילען, ביי די ברעגען פון דער לואר, נעהען אן אלטע לייט, פרויען און קינדער די קנעפ צו קארדאנקעס. נאטירליך ווערט אט דער סארט ארבייט זעהר שלעכט בעצאהלט; אבער מען טהוט עס דערפאר, ווייל אין דער אומגעגענד איז ניטא קיין אנדער אינ־דוסטריע, אויף וועלכע די פויערים זאלען קענען אבגעבען זייער פרייע צייט.

אין דעם זעלבען האט־מארן ראיאן, בעזונדערס אין דער געגענד ארום נאזשאן, געפינען מיר שנייד־געצייג־ארבייט אלס א נעבען־בעשעפטיגונג ביי דער אגריקולטור. דאס לאנד־אייגענטום איז זעהר שטארק צוטיילט אין יענעם טייל פראנקרייך, און פיעלע פויערים פערמאגען בלויז פון צוויי ביז דריי אקער לאנד פער פאמיליע, אדער אפילו נאך ווייניגער. אלס רעזולטאט דערפון זיינען ארום 5,000 מענשען און דרייסיג דערפער ארום נאזשאן פערנומען ביי שנייד־געצייג ארבייט, הויפטזעכליך פון דעם בעסטען סארט (ארטיסטישע מעסער ווערען טיילמאל פערקויפט פאר ניט ווייניגער ווי 20 פונט סט. א שטיק), בעת די פראסטערע סארטען ווערען פאבריצירט אין דער אומגעגענד פון טיער און פיוי־דע־דאם (אווערן). די נאזשאנער אינדוסטריע האט זיך ענטוויקעלט פון זיך אליין, אהן שום הילף פון דרויסען, און ווייזט ארוים אין איהר

טעכנישען טייל א בעדייטענדען פּאָרטשריט.* אין טיער, וואו עס ווערען געמאכט די ביליגסטע סאָרטען שנייד־געצייג, האָט א רייהע אומשטענדען, ווי: די ארבייטס־צוטיילונג, די ביליגע רענטען פאר קליינע שעפּער, וואָס זיינען בעזאָרגט מיט בעוועג־קראפט פון דעם טייך דיוראָל, אָדער פון קליינע גאַז־מאָטאָרען, די הילף פון פערשיידענע סאָרטען ספּעציעל ערפונדענע מאַשין־געצייג, און די עקזיסטירענדע קאָמבינאציע פון מאַשין־אַרבייט מיט האַנד־ארבייט — דאָס אַלעס האָט גורם געווען אזא פאָלקאָמענהייט פון דעם טעכנישען טייל פון דער אינדוסטריע, אז עס איז א גרויסער ספק, צי דער פאבריק־סיסטעם וואָלט נאָך ווייטער געקענט עקאָנאָמיזירען די ארבייט.** אויף א שטח פון צוועלף מייל ארום טיער אין יעדער ריכטונג זיינען אַלע טייכלעך בעדעקט מיט קליינע ווערק־שעפּער, וואו עס ארבייטען פּויערים, וועלכע הערען דערביי ניט אויף צו קולטיווירען זייערע פעלדער.

קאָרב־מאכעריי איז אויך א וויכטיגע הויז־אינדוסטריע אין איינינגע טיילען פון פראנקרייך, דהינו אין עין אין האָט־מארן. אין אָט דעם לעצטען דעפּארטאמענט, אין דער שטאָדט ווילעין, איז יעדער איינער א קאָרב־מאכער, „און אַלע קאָרב־מאכער בעלאנגען צו א קאָאָפּעראטיווער געזעלשאפט", ווי עס בעמערקט דערביי אַרדוען דימאַזע.*** „עס זיינען ניטאָ קיין בעלי־בתים; אַלץ, וואָס ווערט פּראָדוצירט, ווערט איין מאָל אין 2 וואָכען אוועקגעפיהרט אין די קאָאָפּעראטיווע קראָמען, וואו עס ווערט פערקויפט פאר דער געזעלשאפט. ארום 150 פאמיליעס בעלאנגען צו איהר, און יעדע פאמיליע פערמאָגט א הויז און איינינגע וויינגערטנער". אין פּעיביאָ, וואָס איז אויך אין האָט־מארן, בעלאנגען 1,500 קאָרב־מאכער צו אַן אסאָציאציע; אין טיעראש אָבער, וואו עטליכע טויזענד מענשען זיינען פערנומען ביי דער זעלבער מלאָכה, איז קיין אסאָ־

---

* פּראָפ. איסאַיעוו און די רוסישע „מעמואַרען פון דער קאָמיסיע פון די קליינע אינדוסטריען" (טרודי קוסטאַרנאָי קאָמיסיאי), באַנד 5.

** מעסער ווערען פערקויפט צום פּרייז פון 6 שילינג 4 פּענס ביז 8 שילינג פּער גראָס, און ראַזירמעסער צו 3 שילינג 3 פּענס פּער גראָס — „פאר'ן עקספּאָרט".

*** אַרדוען דימאַזע, ב. 1, ז. 213 און די פאָלגענדע זייטען.

ציאַציע ניט געגרינדעט געוואָרען און די פּערדיענסטען זיינען דערי־בער אויסערגעוועהנליך נידעריג.

נאָך אַ זעהר וויכטיגער צענטער פון קליין־אינדוסטריע איז די פראַנצויזישע יורא, אָדער דער פראַנצויזישער טייל פון די יוראַ־בערג, וואו די זייגער־מאַכעריי האָט, ווי בעקאַנט, דערגרייכט אַ הויכע מדרגה פון ענטוויקלונג. ווען איך האָב בעזוכט די דאָזיגע דערפער צווישען דער שווייצערישער גרעניץ און בעזאַנסאָן, אין יאָהר 1878, בין איך איבערראַשט געוואָרען פון דער הויכער שטופע פון אַ פערהעלטניסמעסיגען וואוילשטאַנד, וואָס איך האָב דאָרט בעמערקט, הגם איך בין געווען גוט בעקאַנט מיט די שווייצערישע דערפער אין וואַל־דע־סען אימיער. עס איז זעהר וואהרשיינליך, אַז די מאַשין־געמאַכטע זייגערס האָבען געבראַכט מיט זיך אַ קריזיס אין דער פראַנצויזישער זייגער־מאַכעריי פונקט ווי אין דער שווייץ. עס איז אָבער בעקאַנט, אַז ווענינגסטענס אַ טייל פון די שווייצערישע זייגער־מאַכער האָבען ביטער געקעמפּפט אנטקעגען דער נויטווענ־דיגקייט צו געהן אין די פאַבריקען; און בעת אין זשענעווע זיינען ענטשטאַנען זייגער־פאַבריקען, האָבען פיעלע זייגער־מאַכער זיך גענומען פאַר פערשיידענע אַנדערע מלאָכות, וועלכע ווערען נאָך אַלץ בעטריבען אַלס הויזליכע אָדער קליינע־אינדוסטריען. איך דאַרף נאָך בלויז צוגעבען, אַז פיעלע זייגער־מאַכער אין דער פראַנ־צויזישער יורא זיינען אין דערזעלביגער צייט געווען די אייגענ־טימער פון זייערע הייזער און גערטנער, זעהר אָפט אויך פון שטיקלעך פעלד, און בעזונדערס פון קהל׳שע לאַנקעס, און אַז די קהל׳שע פּרוכט־שפּייכלער און די מילכיגסען פאַר דעם געמיינ־שאַפטליכען פערקויף פון פוטער און קעז זיינען שטאַרק פערשפּרייט אין יענעם טייל פון פראַנקרייך.

אויף וויפיעל איך האָב געקענט אויסגעפינען, האָט די ענטוויק־לונג פון דער מאַשין־געמאַכטער זייגער־אינדוסטריע ניט פערניכ־טעט די קליינע אינדוסטריען פון די יוראַ־בערג. די זייגער־מאַכער האָבען זיך גענומען פאַר נייע בראַנזשען און האָבען, ווי אין דער שווייץ, בעשאַפען פערשיידענע נייע אינדוסטריען. פון אַרדוען דימאַזע׳ס רייזען קען מען יעדענפאַלס קריגען אַ בעגריף פון דעם איצטיגען צושטאַנד פון׳ם דרום־טייל פון דעם דאָזיגען ראַיאָן.

אין די אומגעגענדען פון נאַנטוא און קליוז ווערען זייד־שטאָפען געוועבט כמעט אין אַלע דערפער וואו די פויערים גיבען דערויף אָב זייער פריע צייט נאָך דעם ווי זיי זיינען פערטיג מיט דער ערד־אַרבייט; אין דער זעלביגער צייט זיינען פיעלע קליינע ווערק־שעפער (די מעהרסטע בעזיצען וועניגער ווי 20 שטוהלען, איינער האָט 100 שטוהלען) צושפּרייט איבער די קליינע דערפער, ביי די טייכלעך וואָס פליסען פון די בערג. צעהנדלינגע קליינע זענ־פאַבריקען זיינען אויך אויסגעבויט געוואָרען ביי'ן טייכעל מערלאַ צו פאַבריצירען אַלערליי קליינע שעהנע האָלץ־זאַכען. אין אוואָננאַ, א קליין שטעדטעל אויפ'ן טייך ען, האָבען מיר א גרויסען צענטער פון דער קאַמען־פאַבריקאַציע, אַ אינדוסטריע, וואָס איז איבער 200 יאָהר אַלט, און וואָס האָט, א דאַנק דער ערפינדונג פון צעלו־לאָיד, אָנגענומען א נייע ענטוויקלונגס־פאָרם זינט דער לעצטער מלחמה. ניט וועניגער ווי 100 אָדער 200 „בעלי־בתים" בעשעפּ־טיגען פון צוויי ביז פופצעהן פועלים יעדערער, בעת איבער 1,200 פערזאָן אַרבייטען ביי זיך אין דער היים און מאַכען קאַמען פון אירלענדישען האָרן אָדער פראַנצויזישען צעלולאָיד. פריהער פלעגט מען אין די קליינע שעפּער דינגען מעכאַנישע קראַפט, אָבער די לעצטע צייט האָט מען איינגעפיהרט עלעקטריציטעט, וואָס מען בעקומט פון א וואַסערפאַל, און די עלעקטרישע קראַפט ווערט איצט פערטיילט אין די הייזער, צו טרייבען קליינע מאָטאָרען פון איין פערטעל ביז 12 פערד־קראַפט. און עס איז מערקווירדיג צו זעהן, אז אַזוי שנעל, ווי די עלעקטריציטעט האָט בעשאַפען די מעגליכ־קייט זיך אומצוקעהרען צו הויז־אַרבייט, האָבען 300 אַרבייטער גלייך פערלאָזען די קליינע ווערקשעפּער און זיך גענומען אַרבייטען אין דער היים. די מעהרסטע פון אָט די אַרבייטער האָבען זייערע אייגענע הייזלעך און גערטנער, און זיי ווייזען אַרויס א זעהר אינ־טערעסאַנטען געפיהל פאַר אַסאָציאַציעס. זיי האָבען אויך אויס־געבויט פיער שעפּער צו מאַכען טאָוועלנע קעסטלעך, און די פּראָ־דוקטען פון די דאָזיגע שעפּער ווערט געשאַצט אויף 2 מיליאָן פראַנק יעדען יאָהר.*

אין סט. קלאָד, וואָס איז א גרויסער צענטער פון האָלצערנע

---

* אַרדואין דימאַזע, באַנד 8, ז. 40.

ליולקעס, (מען פערקויפט זיי אין גרויסע מאסען אין לאָנדאָן, געצייכענט מיט ענגלישע „טרייד־מארקען" און די פראנצויזען, וואָס בעזוכען לאָנדאָן, קויפען זיי גערן פאר „סואווענירען" פון „יענער זייט קאנאל"), בליהען איינע נעבען די אנדערע גרויסע און קליינע ווערק־שעפער, וואָס קריגען זייער טרייב־קראפט פון דעם טייכעל טאקאָן. איבער 4,000 מענער און פרויען זיינען בעשעפטיגט ביי אָט דער מלאָכה, און ארום איהם זיינען ענטשטאנען עטליכע נעבען־מלאָכות (בורשטינענע און האָרן מונדשטיקלעך, שיידלעך א. אז. וו.). א חוץ דעם זיינען צאָהללאָזע קליינע שעפער, אויף די ברעגען פון צוויי טייכען, בעשעפטיגט ביי דער פאבריקאציע פון אלערליי האַלצערנע ארטיקלען: קעסטלעך פאר שוועבעלעך, האָלצערנע קרעלען, ברילען־שיידלעך, קליינע זאכען פון האָרן, און אזוי ווייטער, ניט צו רעדען וועגען א גאנץ גרויסער פאבריק (200 ארבייטער), וואו מעטרישע מאָסען ווערען פאבריצירט פאר דער גאנצער וועלט. אין דער זעלביגער צייט זיינען טויזענדער מענשען אין סט. קלאָר, אין די ארומיגע דערפער און אין די קלענסטע בערג־הויפלעך פערנומען ביים שניידען דימאנטען (אן אינדוסטריע, וואָס איז בלויז פופצעהן יאָהר אלט אין דעם ראיאָן), בעת אנדערע טויזענדער זיינען בעשעפטיגט ביים שניידען פערשיידענע אנדערע ווערטהפולע שטיינער. דאָס אלץ ווערט געטאָן אין גאנץ קליינע שעפער, וואָס זיינען בעזאָרגט מיט וואסער־קראפט.*

דאָס אייז־האקען פון איינינע אָזערעס, און קלייבען דעמבקאָרע פאר די גארבארניעס פערענדיגט דאָס בילד פון אָט די ארבייטזאמע דערפער, וואו אינדוסטריע און אגריקולטור גערען צוזאמען, און וואו די מאָדערנע מאשינעריע און איינריכטונגען דיענען אזוי גוט די קליינע ווערקשעפער.

פון דער אנדער זייט האָט זיך אין בעזאנסאָן, וואָס איז געווען א גרויסער צענטער פון זייגער־מאכעריי אין יאָהר 1878, ווען איך האָב די שטאָדט בעזוכט, „אין אלגעמיין גאָר ניט געענדערט אין די געוואוינהייטען פון דעם ארבייטער־קלאס", ווי מר. דימאזע

---

* אינטערעסאנטע איינצעלהייטען וועגען די קליינע אינדוסטריען פון אָט דעם ראיאָן קאָן מען געפינען אין ש. גיועס ארטיקלען אין „פאזש ליבר", 1902, נומערען 66 און 71.

האָט געשריבען אין 1901. די זייגער־מאכער האָבען נאָך אַלץ געאַרבייט ביי זיך אין דער היים אָדער אין קליינע ווערקשעפּער. * דער גאַנצער חילוק איז געווען, וואָס מען האָט שוין מעהר ניט פאַבריציררט דעם גאַנצען זייגער. פיעלע וויכטיגע טיילען — די רעדער א. אז. וו. — האָט מען אימפּאָרטירט פון דער שווייץ, אָדער פון אַנדערע שטעדט אין פראַנקרייך גופא. און ווי עס איז שטענדיג דער פאַל, זיינען אין דער אומגעגענד ענטשטאַנען פיעלע קליינע נעבען־שעפּער, וואָס האָבען געמאַכט די זייגער־דעקלעך, די ווייזערס, און אַזוי ווייטער.

דאָסזעלבע מוז מען זאָגען וועגען מאַנטבעליאַר — נאָך אַ וויכטיגער צענטער פון דער זייגער־אינדוסטריע. נעבען די פאַבריקען, וואו עס ווערען געמאַכט דורך מאַשינעריע אַלע טיילען פון דעם זייגער־מעכאַניזם, געפינען זיך אַ סך שעפּער, וואו געניטע אַרבייטער מאַכען איינצעלנע טיילען פון דעם זייגער; און די דאָזיגע אינדוסטריע האָט שוין געבווירען אַ נייע בראַנזשע — די פאַבריקאַציע פון פערשיידענע געצייג פאַר אָט די ווערקשעפּער, ווי אויך פאַר פערשיידענע אַנדערע מלאָכות.

אין אַנדערע טיילען פון דעם זעלביגען ראַיאָן, ווי למשל העריקור, זיינען פערשיידענע קליינע אינדוסטריען אויסגעוואַקסען ביי דער זייט פון די גרויסע אייזען־פאַבריקען. די שטאָדט שפּרייט זיך אויס אין די דערפער, וואו די בעפעלקערונג מאַכט קאַווע־מיהלכלעך, געווירצען־מיהלכלעך, מאַשינען צו מאָלען די קערנער אויף פוטער פאַר בהמות, ווי אויך זאָטלען, קליינע אייזען־אַרבייט, אָדער אפילו זייגערס. אַזוי ווי אין אַנדערע ערטער האָט די גרויסע פאַבריק מאָנאָפּאָליזירט די פאַבריקאַציע פון די פערשיידענע קליינע טיילען פון דעם זייגער, האָבען די קליינע ווערקשעפּער אָנגעפאַנגען אויסצואַרבייטען די קליינע טיילען פון די וועלאָסיפּעדען און שפּעטער פון די אויטאָמאָבילען. קורץ, מיר האָבען דאָ אַ גאַנצע וועלט אינדוסטריען, וואָס זיינען אויסגעוואַקסען די לעצטע צייט און אויך אַ וועלט ערפינדונגען, וואָס זיינען געמאַכט געוואָרען צו פערגרינגען די האַנד־אַרבייט.

ענדליך, דורכלאָזענדיג אַ מאַסע קליינע מלאָכות, וועל איך

---

* אַרדוען דימאָזע, ב. 23, זז. 105, 106.

בלויז דערמאָנען די הוט־מאַכער פון לואַר, די שרייב־געצייג פון אַרדעש, די פאַבריקאַציע פון אייזענוואַרג אין דוב, די הענטשקע־מאַכער פון איזער, די בעזים־און באַרשטען־מאַכער פון אואַז (גע־שאַצט אויף 800,000 פונט סט. פער יאָהר) און די הויזליכע מאַשין־שטריקערייי אין די אומגעגענדען פון טרואַיע. איך מוז אָבער זאָגען נאָך עטליכע ווערטער וועגען צוויי וויכטיגע צענטערס פון דער קליין־אינדוסטריע: דעם ליאָנער ראַיאָן און פאַריז.

דער ראַיאָן, פון וועלכען ליאָן איז דער צענטער,* שליסט היינטיגע צייט איין די דעפּאַרטמענטען רהאָן, לואַר, דראָם, סאאָן־ע־לואַר, ען, דעם דרום־טייל פון דעם יורא־דעפּאַרטאַמענט, און דעם מערב־טייל פון סאַוואָוא, אזוי ווייט ווי אַנעסי; בעת דער זייד־וואָרם ווערט געהאָדעוועט אזוי ווייט ווי די אַלפּען, די סעווען־בערג און די אומגעגענדען פון מאַקאָן. אָט דער ראַיאָן ענטהאַלט אַ חוץ די פּרוכטבאַרע פליינען אויך גרויסע בערגיגע שטרעקען, וואָס זיינען בדרך כלל אויך זעהר פּרוכטבאַר, אָבער בעדעקט מיט שנעע אַ טייל ווינטער, און די דאָרפישע בעפעלקערונג איז דערפאַר געצוואונגען זיך צו פערנעהמען מיט עפּעס אַן אינדוסטריעלער בעשעפטיגונג אלס צוגאָב צו דער ערד־אַרבייט; זיי געפינען אַזאַ בעשעפטיגונג אין וועבען זייד און אין פערשיידענע קליינע אינ־דוסטריען. בכלל קען מען זאָגען, אז דער ליאָנער ראַיאָן טראָגט דעם כאַראַקטער פון אַ בעזונדערען צענטער פון דער פראַנצויזישער ציוויליזאַציאָן און קונסט, און אז אַ מערקווירדיגער גייסט פון פאָר־שונג, ענטדעקונג און ערפינדונג האָט זיך דאָרט ענטוויקעלט אין אַלע ריכטונגען — סיי אין דער וויסענשאַפט, סיי אין דער אינ־דוסטריע.

די קרוא רוס געגענד אין ליאָן, דער הויפּט־קוואַרטאַל פון די זייד־וועבער, איז דער צענטער פון אָט דער אינדוסטריע, און אין יאָהר 1895 האָט דער דאָזיגער גאַנצער באַרג, וואָס איז געדיכט בעדעקט מיט הייזער פינף, זעקס, אַכט און צעהן שטאָק די הויך, געהילכט מיט דעם גערויש פון די וועב־שטוהלען, וואָס לויפען געשווינד אין יעדער אָבטיילונג פון דער דאָזיגער גרויסער מענשען־

---

* פאַר ווייטערע איינצעלהייטען זעה אָנהאַנג ר.

מאַסע. לעצטענס האָט מען פאַר אָט דער הויז־אינדוסטריע איינ־געפיהרט עלעקטריציטעט, וואָס בעזאָרגט די שטוהלען מיט בעוועג־קראַפט.

אין דער שטאָדט וויען, דרום צו פון ליאָן, פערשווינדט די האַנד־וועבעריי. „שאַדדי" איז איצט דער הויפּט־פּראָדוקט, און פון די 120 „פאַבריקען", וואָס האָבען עקזיסטירט מיט 30 יאָהר צוריק זיינען איצט בלויז פערבליבען אכט און צוואַנציג פירמעס. אלטע וואָלענע שמאַטעס, אלטע טעפּיכער, און דער גאַנצער שטויב פון דעם קעמען און שפּינען אין די וואָל־און באַוועל־פאַבריקען פון צפון־פראַנקרייך ווערען דאָ, מיט אַ קליינער צוגאָב פון באַוועל, פערוואַנדעלט אין טוך, וואָס געהט פון וויען זיך פונאַנדער אין אלע גרויסע שטעדט פון פראַנקרייך — 20,000 יאַרד „שאַדדי" יעדען טאָג — צו בעזאָרגען די פאַבריקען פון פאַרטיגע קליידער. עס איז קלאָר, אַז האַנד־וועבעריי האָט גאָרניט צו טהאָן ביי אַזאַ אינדוסטריע און פון די 4,000 האַנד־שטוהלען, וואָס זיינען געווען אין גאַנג אין יאָהר 1870, האָבען אין 1890 געאַרבייט בלויז 1,300. גרויסע פאַבריקען, וואָס בעשעפטיגען אַ סך הכל פון 1,800 אַרביי־טער, האָבען פערנומען דעם פּלאַץ פון די האַנד־וועבער און „שאַדדי" האָט פערנומען דעם פּלאַץ פון טוך. אין דער זעלביגער צייט פאַב־ריצירט מען אויך אלערליי סאָרטען פלאַנעל, פּילץ־היט, פערד־האָר־געוועבען און אַזוי ווייטער. אָבער בעת די גרויסע פאַבריק האָט אויף אַזאַ אופן איינגענומען די שטאָדט וויען, זיינען איהרע פאָר־שטעדט און די נאָהענטסטע אומגעגענדען געוואָרען דער צענטער פון אַ בליהענדען גאָרטען־און פּרוכט־ווירטשאַפט, וואָס זיינען שוין דערמאָנט געוואָרען אין קאַפּיטעל 4.

די ברעגען פון דעם רהאָן, צווישען אַמפּואַי און קאָנדריעו, זיינען איינע פון די רייכסטע געגענדען אין פראַנקרייך, צוליעב די קוסטאַרניקעס, פלאַנצען־הייזער, האַנדעלס־גערטנעריי, פּרוכט־קול־טור, וויין־קולטור און די קעז־פּראָדוקטען פון ציגען־מילך. די הויז־אינדוסטריען געהען דאָרט האַנד אין האַנד מיט אַן אינטע־ליגענטער בעאַרבייטונג פון דעם באָדען. קאַנדריעו, למשל, איז אַ בעריהמטער צענטער פון העפט־אַרבייט, וואָס ווערט טיילווייז געמאַכט מיט דער האַנד, ווי פּאַרצייטענס, און טיילווייז מיט דער מאַשין.

אין דער מערב־זייט פון ליאָן, אין אַרברעל, זיינען ענטשטאַנען

זייד־און סאמעט־פאבריקען; אָבער אַ גרויסער טייל פון דער בע־פעלקערונג וועבט נאָך אַלץ ביי זיך אין די הייזער; און נאָך ווייטער צו מערב צו געפינט זיך פּאַניסיער, וואָס איז אַ צענטער פון אַ גאַנצער רייהע דערפער, אין וועלכע לייוועגט און זייד ווערען געוועבט אַלס אַ הויז־אינדוסטריע. ניט אַט די אַלע ארבייטער בעזיצען אייגענע הייזער, אָבער וועניגסטענס די, וואָס פערמאָגען אָדער דינגען אָב אַ קליין שטיקעל לאַנד אָדער גאָרטען, אָדער האַל־טען אַ פּאָר קיה, זיינען, לויט ווי מען זאָגט, אין אַ גוטען צושטאַנד, און בדרך כלל בעאַרבייטען אַט די וועבער אויסגעצייכענט דאָס לאַנד.

דער וויכטיגסטער אינדוסטריעלער צענטער פון אַט דעם טייל פון ליאָנער ראַיאָן איז געווים טאַראַר. בעת רעיבאָ האָט געשריבען זיין שוין־דערמאָנט ווערק „באַוועל“, איז טאַראַר געוועזן דער צענטער פון דער מוסלין־מאַנופאַקטור, און זי האָט פערנומען אין דער דאָ־זיגער אינדוסטריע דעם זעלביגען פּלאַץ וואָס לידז האָט פריהער פערנומען אין דער וואָל־צייג אינדוסטריע אין ענגלאַנד. די שפּינערייען און די גרויסע פערענדיגונגס־פאַבריקען זיינען געוועזן אין טאַראַר, אָבער דאָס וועבען און דאָס אויסהעפטען פון די מוסלין־שטאָפען זיינען בעטריבען געוואָרען אין די ארומיגע דערפער, בעזונדערס אין די בערגיגע געגענדען פון באָזשאָלע און פאָרע. יעדען פויער׳ס הויז, יעדע פאַרם און הויפעל זיינען דאַמאָלסט געוועזן קליינע ווערקשעפּער, און מען האָט געקענט זעהן, שרייבט רעיבאָ, ווי אַ יונג פון צוואַנציג יאָהר העפט אויס אַ פיינעם סאָרט מוסלין, נאָכדעם ווי ער האָט אויסגערייניגט די פאַרם־שטאַלען, און די איידעלע ארבייט האָט גאָר ניט געליטען פון דער קאָמבינאַציע פון אַזוינע צוויי פערשיידענע בעשעפטיגונגען. אין געגענטייל, די איידעלע ארבייט און די אויסערגעוועהנליכע פע־שיידענאַרטיגקייט פון די מוסטערען זיינען געוועזן אַ כאַראַקטעריסטישער שטריך פון די טאַראַרישע מוסלין־שטאָפען, ווי אויך אַן אורזאַך פון זייער ערפאָלג. אַלע האָבען איינגעשטימט אין דער מיינונג, אַז בעת די אַגריקולטור האָט געפונען אַ שטיצע אין דער אינדוסטריע, האָט די לאַנדווירטשאַפטליכע בעפעלקערונג געלעבט אין אַ פערהעלט־ניסמעסיגען וואָוילשטאַנד.

ביי איצטיגער צייט איז אין דער אינדוסטריע פאָרגעקומען אַ

גרינדליכע ענדערונג, דאך ארבייטען איצט אויך ניט ווענינער ווי 60,000 פערזאָן, וואָס שטעלען מיט זיך פאָר א בעפעלקערונג פון 250,000 נפשות אין די בערגיגע געגענדען פון אראר און וועבען אלערליי סאָרטען מוסלין פאר אלע טיילען פון דער וועלט און פער־דיענען אויף דעם אופן 480,000 פונט סט. יערען יאָהר.

ניט קוקענדיג אויף איהרע אייגענע פאבריקען פון זייד־און דעקען, בלייבט אמפלפיו נאך אלץ איינער פון די לאָקאלע צענטרען פון די דאָזיגע מוסלין־שטאָפען; און ניט ווייט פון דאָרט געפינט זיך טהיזי, וואָס איז א צענטער פון פערשיידענע סאָרטען אונטער־שלאק־שטאָפען, פלאנעל, „פערואנער סערזש", „אָקספאָרד" און אנ־דערע געמישטע וואָל־און־באוועל שטאָפען, וואָס ווערען געוועבט פון די פויערים אין די בערג. ניט ווענינער ווי 3,000 האנד־שטולען זיינען אויף אזא אופן פערשפרייט איבער צוויי און צוואנציג דער־פער, און פערשיידענע שטאָפען אין ווערטה פון ארום 600,000 פונט סט. ווערען אויסגעוועבט פון די דאָרפּישע וועבער יערען יאָהר אין אָט דער געגענד אליין; אין דער זעלביגער צייט געהען 15,000 קראפט־שטוהלען אין טהיזי און אין דער גרויסער שטאָדט ראָאן, און אין אָט די ביידע שטעדט ווערען געוועבט פערשיידענע באוועל־שטאָפען (אונטערשלאק, פלאנעל, פארטוך־צייג) און זיידענע דעקען אין די מיליאָנען יארדען.

אין קור זיינען 1,600 ארבייטער בעשעפטיגט ביי מאכען „דעקען", דערהויפט דעם ביליגסטען סאָרט (אפילו אזוינע, וואָס ווערען פערקויפט צו צוויי שילינג און אפילו צו 10 פענים א שטיק פאר'ן עקספּאָרט אין בראזיליע). אלע מעגליכע שמאטעס און אָבפאלען פון אלערליי פאבריקען (דזשוט, באוועל, פלאקס, פאקליע, וואָל און זייד) ווערען געברויכט פאר דער דאָזיגער אינדוסטריע, וואו די פאבריק איז נאטירליך פאָלקאָם זיעגרייך. אָבער אפילו אין ראָאן, וואו די פאבריקאציע פון באוועל־שטאָפען האָט דער־גרייכט א הויכע מדרגה פון פאָלקאָמענהייט, און וואו עס ארבייטען 9,000 קראפט־שטוהלען, וואָס פּראָדוצירען יערען יאָהר 30 מיליאָן יארד, — אפילו אין ראָאן, זיינען צו אונזער גרויסער פערוואונדע־רונג די הויז־אינדוסטריען נאך ניט טויט, נאָר זיי ליפערען יערען יאָהר די אנשטענדיגע סומע פון מעהר ווי 10 מיליאָן יארד פער־שיידענע שטאָפען. אין דער זעלביגער צייט האָט די שעהן־שטרי־

קערריי אין דער אומגעגענד פון דער דאָזיגער גרויסער שטאָדט גע־קראָגנען פאַר די לעצטע דרייסיג יאָהר א נייעם ענטוויקלונגס־שטויס. אין יאָהר 1864 זיינען דערביי געווען בעשעפטיגט בלויז 2,000 פרויען, אָבער מר. ארדוען דימאָזע האָט זייער צאָהל געשאצט ביז 20,000; און ניט אויפגעבענדיג זייער דאָרף־ארבייט געפינען אָט די פרויען צייט אויסצושטריקען מיט דער הילף פון קליינע שטריק־מאשינען אלערליי וואָלענע פאַנטאַזיע־ארטיקלען, וואָס זייער יעהר־ליכער בעטרעף דערגרייכט ביז 360,000 פונט סט. *

מען דאַרף פונדעסטוועגען ניט דענקען, אז די טעקסטילען און אנדערע פערוואַנדטע מלאָכות זיינען די איינציגע קליינע אינ־דוסטריען פון אָט דער געגענד. צעהנדליגע פערשיידענע דאָרפישע אינדוסטריען עקזיסטירען נאָך א חוץ זיי, און די ארבייטס־מעטאָדען ווערען כמעט אין זיי אלע כסדר פערבעסערט. אזוי, למשל, ווען די דאָרפישע פאַבריקאַציע פון איינפאַכע שטולען האָט אויפגע־הערט צו זיין פראָפיטאַבעל, האָט מען אין די דערפער אָנגעפאַנגען צו פאַבריצירען לוקסוס־ארטיקלען און מאָדע־שטולען. עהנליכע ענדערונגען געפינט מען אומעטום.

מעהר איינצעלהייטען וועגען אָט דעם אויסערגעוועהנליך־אינטערעסאַנטען ראַיאָן וועט מען געפינען אין דעם אָנהאַנג, דאָ אָבער מוז געמאַכט ווערען נאָך איין בעמערקונג. ניט קוקענדיג אויף די גרויסע אינדוסטריען און קויהל־מינען, וואָס געפינען זיך דאָרט, האַלט אָט דער טייל פון פראַנקרייך אינגאַנצען אָן זיין דאָרפישען אויסזעהן, און איז איצט איינער פון די בעסט־קולטי־ווירטע געגענדען אין לאַנד. וואָס עס פערדיענט די גרעסטע בע־וואונדערונג, איז ניט אזויפיעל די ענטוויקלונג פון די גרויסע אינ־דוסטריען, וועלכע זיינען, נאָך אלעמען, דאָ און אומעטום אין א גרויסען ערך אינטערנאַציאָנאַל אין זייער ענטשטעהונג — ווי די שעפערישע און ערפינדערישע קרעפטען און צופאַסונגס־פעהיגקיי־טען, וואָס די גרויסע מאַסע פון דער דאָזיגער אינדוסטריעלער בעפעלקערונג צייגט ארויס. אויף יעדען שריט אין פעלד, אין גאָרטען, אין סאַד, אין דער מילך־ווירטשאַפט, אין די אינדוסט־ריעלע בעטריעבען, אין די הונדערטע קליינע ערפינדונגען אין אָט

* ארדוען דימאָזע, באַנד 8, ז. 266.

די בעטריעבען, — אומעטום זעהט מען דעם שעפּערישען גייסט פון די לייט. אין די ראַיאָנען קען מען אַם בעסטען פערשטעהן פארוואָס פראַנקרייך, רעכענענדיג די מאַסע פון איהר בעפעלקערונג, ווערט בעטראַכט אַלס דאָס רייכסטע לאַנד אין אייראָפּא.*

דער הויפּט־צענטער פון די קליינע מלאָכות אין פראַנקרייך, איז פונדערסטוועגען פּאַריז. דאָרט געפינען מיר ביי דער זייט פון די גרויסע פאַבריקען די גרעסטע פערשיידענאַרטיגקייט פון קליינע מלאָכות, וואָס פאַבריצירען כל המינים סחורות, סיי פאַר דעם היימישען מאַרק, סיי פאַר'ן עקספּאָרט. די קליינע מלאָכות איבער־שטייגען אויף אַזוי פיעל די פאַבריקען אין פּאַריז, אַז די דורכ־שניטליכע צאָהל פון אַרבייטער אין די 98,000 פאַבריקען און שעפּער אין פּאַריז איז ווייניגער ווי זעקס, בעת די צאָהל פּער־זאָנען, וואָס זיינען בעשעפטיגט אין שעפּער, וואו עס אַרבייטען ווייניגער ווי פינף פּועלים, איז כמעט צוויי מאָל אַזוי גרויס, ווי די צאָהל פּערזאָנען, וואָס זיינען בעשעפטיגט אין די גרעסערע אַנשטאַלטען.** פּאַריז איז באמת אַ גרויסער ביהנשטאָק, וואו הונדערטער טויזענדער מענער און פרויען פאַבריצירען אין קליינע שעפּער אַלערליי מעגליכע סאָרטען סחורות, וועלכע פאָדערען קענט־שאַפט, געשמאַק און ערפינדונג. אָט די קליינע ווערקשעפּער, וועלכע מען לויבט אַזוי פיעל פאַר זייער אַרטיסטישען אָבענדיגען אַ זאַך און פאַר דער שנעלקייט פון דער אַרבייט, מוזען נויטווענ־דיגערווייז סטימולירען די גייסטיגע קרעפטען פון די פּראָדוצירער; און מיר קענען גאָר זיכער צוגעבען, אַז אויב די פּאַריזער אַרבייטער

---

* איניגע ווייטערע דעטאַלען וועגען דעם ליאָנער ראַיאָן און סט. עטיען ווערען געגעבען אין אָנהאַנג ר.

** אין 1873 האָבען פון דער גאַנצער בעפעלקערונג פון 1,851,800, וואָס האָבען בעוואוינט פּאַריז, 816,040 געלעבט פון אינדוסטריע, און פון זיי זיינען בלויז 293,691 געווען פערבונדען מיט די פאַבריקען (גרויס אינדוסטריע), בעת 522,349 האָבען געלעבט פון די קליינע מלאָכות (קליין אינדוסטריע). מאַקסים די קאַן „פּאַריז און זיינע אָר־גאַנען“, ב. 6. עס איז אינטערעסאַנט צו בעמערקען, אַז די לעצטע צייט האָבען זיך די קליינע שעפּער, וואו ס'ווערט געמאַכט די פיינסטע מעטאַל און האַלץ־אַרבייט א. אַז. וו. אָנגעפאַנגען צו פערשפּרייטען אַרום פּאַריז.

ווערען אלגעמיין בעטראכט אלס מעהר ענטוויקעלט, און דאס זיינען זיי טאקע, איידער די ארבייטער פון יעדער אנדער אייראפעאישער הויפטשטאדט, נעהמט זיך דאס אין א גרויסער מאס פון דעם כא־ראקטער פון דער ארבייט, ביי וועלכער זיי זיינען בעשעפטיגט. דאס איז אן ארבייט, וואס פאדערט ארטיסטישען געשמאק, קענטשאפט, און בעזונדערס ערפינדערישקייט; וואו מען מוז שטענדיג זיין אויף דער וואך, כדי צוצוטראכטען נייע מוסטערן, און כסדר צו פערגרעסע־רען און פערפאלקאמענען די טעכנישע מעטאדען פון דער פראדוק־ציאן. עס שיינט אויך צו זיין גאנץ מעגליך, אז אויב מיר געפינען א הויך־ענטוויקעלטע ארבייטער־בעפעלקערונג אין וויען און אין ווארשוי, הענגט דאס אויך אב אין א גרויסער מאס פון דער זעהר בעדייטענדער ענטוויקלונג פון עהנליכע קליינע אינדוסטריען, וועלכע סטימולירען די ערפינדערישקייט און טראגען אזויפיעל ביי צו דער ענטוויקלונג פון דעם ארבייטער׳ס אינטעליגענץ.

די „גאלעריע דער ארבייט“ אין די פאריזער אויסשטעלונגען שטעלט מיט זיך שטענדיג פאר א זעהר מערקווירדיג בילד. מען קען דארט אבשאצען אי די פערשיידענארטיגקייט פון די קליינע אינ־דוסטריען, וואס ווערען בעטריבען אין די פראנצויזישע שטעדט, אי די געשיקטקייט און ערפינדונגס־פעהיגקייטען פון די ארבייטער. און עס ענטשטעהט נויטיגערוויז די פראגע: מוז אט די גאנצע געשיקטקייט, אט די גאנצע אינטעליגענץ אוועקגעראמט ווערען דורך דער פאבריק, אנשטאט צו ווערען, אונטער א בעסערער ארגאניזאציע פון דער פראדוקציאן, א נייער פרוכטבארער קוואל פון פראגרעס? מוז אט די גאנצע אונאבהענגיגקייט און ערפינדערישקייט פון דעם ארבייטער פערשווינדען צוליעב דער אלץ־אויסגלייכענדער פאבריק? און אויב דאס מוז אזוי זיין, וואלט אזא אומבייט געוועזן א פרא־גרעס, ווי עס זיינען גרייט אנצונעהמען אזוי פיעל עקאנאמיסטען, וועלכע האבען בלויז געשטודירט ציפער אבער ניט קיין מענשליכע וועזענס?

יעדענפאלס איז עס גאנץ זיכער, אז אויב אפילו די גרויסע פאבריקען וואלטען געקענט פערשלינגען די פראנצויזישע קליינע מלאכות — וואס שיינט צו זיין זעהר צווייפעלהאפט — וואלטען זיי עס אבער ניט געקענט דורכפיהרען אזוי שנעל. די פאריזער קליין־אינדוסטריע קעמפפט שווער פאר איהר דערהאלטונג, און זי

ווייזט ארויס איהר לעבענס־פעהיגקייט דורך די צאָהללאָזע מאשינ־געצייג, וואָס די ארבייטער האַלטען אין איין ערפינדען, כדי צו פערבעסערען און ביליגער מאכען דעם פּראָדוקט.

די צאָהל מאָטאָרען, וואָס זיינען אויסגעשטעלט געוואָרען אין דער „גאַלעריע דער ארבייט" אויף די לעצטע אויסשטעלונגען, איז א בעווייז, אַז איינס פון די וויכטיגסטע פּראָבלעמען פון טאָג, איז א ביליגער מאָטאָר פאַר דער קליין־אינדוסטריע. מאָטאָרען, וואָס וועגען בלויז פינף און פערציג פונט, שוין צוזאמען מיט'ן קעסעל, זיינען אויסגעשטעלט געוואָרען אין יאָהר 1889, צו פערענטפערען אָט די פאָדערונג. קליינע צוויי פערד־קראַפט מאשינען, פאַבריצירט פון די יורא־אינזשענירען (געוועזענע זייגערמאכער) אין זייער'ע קליינע שעפּער, איז אין יענער צייט געווען נאָך א פערזוך צו לעזען דעם פּראָבלעם — שוין ניט צו רעדען וועגען די וואסער־, גאַז־ און עלעקטרישע־מאָטאָרען.* די אונטערנעהמונג איבערצוגעבען דאמף־קראפט צו 230 קליינע שעפּער, פון דער „סאָציעטע דע ס'אימעיבל אינדוסטריעל" איז געווען נאָך א פערזוך אין דערזעלביגער ריכטונג. און די אַלץ־גרעסערע אָנשטרענגונגען פון די פראנצויזישע אינזשענערען אויסצוגעפינען די בעסטע מיטלען איבער־צופיהרען און פונאנדערצוטיילען מעכאנישע קראפט מיט דער הילף פון צונויפגעדריקטער לופט, „טעלע־דינאמישע קאבעלען", און עלעקטריציטעט, בעווייזען די בעמיהונגען פון דער קליינער אינדוסטריע אָנצוהאַלטען איהר פּאָזיציע אנטקעגען דער קאָנקורענץ פון די פאבריקען. (זעה אנהאנג ש.)

אָט אזעלכע זיינען די קליינע אינדוסטריען אין פראנקרייך, ווי זיי זיינען בעשריבען געוואָרען פון בעאָבאכטער, וועלכע האָבען זיי געזעהן אויפ'ן אָרט. עס איז פונדעסטוועגען העכסט אינטערעסאנט

* יעדער איינער ווייס וואָס פאַר אַ גרויסער פּאָרטשריט עס איז זינט דאַן געמאַכט געוואָרען אַ דאַנק די מאָטאָרען, וואָס ווערען בענוצט אין די אויטאָמאָבילען און אַעראָפּלאַנען, און וואָס מען עררייכט איצט דורך דער איבערפיהרונג פון עלעקטרישער קראַפט. אָבער איך לאָז איבער אָט די שורות, ווי זיי זיינען דאַן געשריבען געוואָרען, אַלס אַן עדות צו בעווייזען, ווי אַזוי די בעוועגונג פון דער לופט האָט זיך אָנגעפאַנגען, און וואָס פאַר אַ ראָלע די פראַנצויזישע קליין־אינדוסטריע האָט דערביי געשפּיעלט.

צו האָבען פּינקטליכע סטאַטיסטישע דאַטען מכח דער פערשפּרייטונג פון די קליינע אינדוסטריען, ווי אויך צו וויסען וואָס פאַר א בעדייטונג זיי האָבען אין פערגלייך מיט דער גרויס־אינדוסטריע. צום גליק איז אין 1896 געמאַכט געוואָרען אַן אַלגעמיינער צענזוס בנוגע די פראַנצויזישע אינדוסטריען. די רעזולטאַטען זיינען פאָלשטענדיג פערעפענטליכט געוואָרען אונטער'ן נאָמען: „סטאַטיסטישע רעזולטאַטען פון דעם צענזוס פון די אינדוסטריען און פּראָפעסיאָנען", און מיר געפינען אין דעם דיקען באַנד פון אָט דעם גרויסען ווערק אַן אויסגעצייכענטע רעזומע פון די הויפּט־רעזולטאַטען פון דעם צענזוס, געשריבען פון מר. לוסיען מאַרש. איך גיב א רעזומע פון אָט די רעזולטאַטען אין דעם אָנהאַנג, וואָרים זאָנסט, רעדענדיג וועגען דער פערשפּרייטונג פון קליינע און גרויסע אינדוסטריען אין פראַנקרייך, וואָלט איך געוועזען געצוואונגען איבערצו'חזר'ן זעהר א סך פון דעם, וואָס איך האָב שוין געזאָגט אין דעמזעלבינגען קאַפּיטעל, בעת איך האָב גערעדט וועגען ענגלאַנד. עס איז פאַראַן אַזוי פיעל געמיינזאַמעס צווישען ביידע לענדער בנוגע דער פערטיילונג פון קליינע און גרויסע פאַבריקען פון פערשיידענע אינדוסטריע־צווייגען, אַז דאָס וואָלט בלויז געווען א לאַנגווייליגע ווידערהאָלונג. דערפאַר גיב איך דאָ בלויז די הויפּט־פּונקטען און שיק אָב דעם לעזער צו דעם אָנהאַנג ת.

די אַלגעמיינע פּערטיילונג פון דער אַרבייטער־בעפעלקערונג אין גרויסע, מיטעלע און קליינע פאַבריקען איז אין דעם יאָהר 1896 געוועזען ווי פאָלגט: קודם כל קומט די גרויסע אָבטיילונג פון אונאָבהענגיגע בעלי־מלאכות, וואָס האָבען געאַרבייט גאַנץ אַליין, ווי אויך אַרבייטס־מענער און אַרבייטס־פרויען, וואָס האָבען ניט געהאַט קיין בעשטענדיגע בעשעפטיגונג אין דעם טאָג פון דעם צענזוס. א טייל פון אָט דער גרויסער אָבטיילונג געהערט צו אַגריקולטור; אָבער נאָכדעם ווי די אַגריקולטור־אַנשטאַלטען זיינען אַרונטערגערעכענט געוואָרען, האָט מר. מאַרש בעקומען די צאָהל 483,000 אַנשטאַלטען, וואָס געהערען צו אָט דער קאַטעגאָריע פון אינדוסטריע, און 1,047,000 פּערזאָן פון ביידע געשלעכטער, וואָס אַרבייטען אין די דאָזיגע אַנשטאַלטען, אָדער וואָס זיינען צייטווייליג פערבונדען מיט א וועלכער עס איז אינדוסטריעלער אַנשטאַלט. צו דער דאָזיגער צאָהל מוזען מיר נאָך צוגעבען 37,705

אינדוסטריעלע אנשטאַלטען, וואו עס ווערען ניט בעשעפטיגט קיין געדונגענע פּועלים, נאָר דער בעל הבית פון דער אנשטאַלט ארבייט מיט דער הילף פון די מיטגליעדער פון זיין פאַמיליע. מיר האָבען אויף אזא אופן אין אָט די צוויי אָבטיילונגען ארום 520,700 אנשטאַלטען און 1,084,700 ארבייטסלייט, וועלכע איך בעצייכען אין דער פאָלגענדער טאַבעלע מיט דעם נאָמען: „ניט קיין געדונגענע פּועלים". די טאַבעלע קומט אויס ווי פאָלגט:

	צאָהל אנשטאַלטען	צאָהל פּועלים און אָנגעשטעלטע
ניט קיין געדונגענע פּועלים	520,700	1,084,700
פון 1 ביז 10 ארבייטער	539,449	1,134,700
פון 11 ביז 50 ארבייטער	28,626	585,000
פון 51 ביז 100 ארבייטער	3,865	268,000
פון 101 ביז 500 ארבייטער	3,145	616,000
פון 501 ביז 1000 ארבייטער	295	195,000
מעהר ווי 1000 ארבייטער	149	313,000
	575,529	3,111,700
סך הכל (צוזאַמען מיט דער ערשטער אָבטיילונג)	1,096,229	4,196,400

די דאָזיגע ציפער רעדען פאַר זיך אליין, און ווייזען וואָס פאַר אַן אונגעהייערע בעדייטונג די קליינע אינדוסטריען האָבען אין פראַנקרייך. מעהר איינצעלהייטען, וואָס ווייזען די פונאַנדער־טיילונג פון דער גרויסער, מיטעלער און קליינער אינדוסטריע לויט די פערשיידענע בראַנזשען, וועט מען געפינען אין דעם אַנהאַנג. דאָרט וועט אויך דער לעזער זיך איבערצייגען, וואָס פאַר אַ מערקווירדיגע עהנליכקייט עס איז אין אָט דער הינזיכט פאַראַן צווישען דער אינדוסטריע אין פראַנקרייך און דער אינדוסטריע אין דער פעראייניגטער ענגלישער מלוכה. אין דעם נעקסטען קאַפּיטעל וועט מען זעהן פון אַן עהנליכען צענזוס, אַז דייטשלאַנד געפינט זיך אין אבסאָלוט דערזעלביגער לאַגע.

עס וואָלט געווען זעהר אינטערעסאַנט צו פערגלייכען די איצ־טיגע פונאַנדערטיילונג פון די אינדוסטריען אין פראַנקרייך מיט דער פריהערדיגער. אָבער מר. לוסיען מארש דערצעהלט אונז, אַז „קיין שום סטאַטיסטיק פון פריהער איידער דעם יאָהר 1896 גיט אונז ניט קיין ידיעה מכח דער דאָזיגער פונאַנדערטיילונג“. דאָך האָט מר. מאַרש בעאַרבייט אַן אונטערזוכונג, וואָס איז געמאַכט געוואָרען צווישען 1840 און 1845, און וועלכע ער אַליין האַלט פאַר „זעהר פאַלשטענדיג בנוגע די וויכטיגערע אנשטאַלטען, וואָס האָבען בעשעפטיגט מעהר ווי 50 אַרבייטער“, און ער האָט געפונען, אַז אַזוינע אַנשטאַלטען זיינען אין 1840 געווען 3,300; אין 1896 האָבען זיי שוין דערהגרייכט די צאָהל 7,400 און זיי האָבען ארומגענומען מעהר ווי פינף און פופציג פּראָצענט פון אַלע אַרבייטער, וואָס זיינען געווען בעשעפטיגט אין אינדוסטריע. וואָס איז שייך די אַנשטאַל־טען, וועלכע האָבען בעשעפטיגט מעהר פון 500 פּערזאָן, און וואָס האָבען אויסגעמאַכט 133 אין יאָהר 1840 (זעקס פּראָצענט פון אַלע אַרבייטער) האָבען זיי אין 1896 דערגרייכט די צאָהל 4,444, און 16 פּראָצענט פון אַלע אַרבייטער זיינען בעשעפטיגט געווען אין זיי.

דער שלוס, וואָס מען דאַרף ציהען פון אָט די פאַקטען, ווערט אַזוי אויסגעדריקט פון מר. מאַרש: בסך הכל איז פאַר די לעצטע פופציג יאָהר פאָרגעקומען צווישען די גרויסע אנשטאַלטען אַ בעדייטענדע קאָנצענטראַציע פון די פאַבריקען; אָבער די נאָר־וואָס דער־מאָנטע רעזולטאַטען, וואָס שטיצען זיך אויך אויף דער סטאַטיסטיק פון די פּאַטענטען, ערלויבען אונז צו אַנערקענען, אַז **די דאָזיגע קאָנצענטראַציע שטערט ניט דער עקזיס־טענץ פון אַ מאַסע קליינע אונטערנעה־מונגען, וואָס זייער דורכשניטליכע מאָס פערגרעסערט זיך לאַנגזאַם.**“ דאָס אייגענע האָבען מיר אויך פאַקטיש נאָר וואָס געזעהן פון אונזער קורצער שילדערונג בנוגע צו ענגלאַנד, און וויבאַלד אַז דאָס זיינען די פאַקטען, קענען מיר זיך פּשוט פרעגען, צי איז דאָס וואָרט „קאָנצענטראַציע“ דער ריכטיגער אויסדרוק? אין דער אמת'ן זעהען מיר בלויז, אַז אין **איינציגע אינדוסטריע־צווייגען** ענטשטעהט אַ געוויסע צאָהל גרויסע אַנשטאַלטען, און בעזונדערס מיטעלמעסיגע פאַבריקען. אָבער דאָס שטערט ניט אין דאָס מינדסטע, אַז זעהר

גרויסע צאָהלען קליינע פאַבריקען זאָלען בלייבען עקזיסטירען ענט־ווערער אין אַנדערע צווייגען אדער אויך אין דיזעלביגע צווייגען, וואו די גרויסע פאַבריקען זיינען ערשיענען (טעקסטילען, מעטאַל־ארבייטען), אָדער ביי אַזוינע בראַנזשען, וואָס זיינען פערבונדען מיט די הויפּט־צווייגען פון דער אינדוסטריע, און וואָס זיינען ענט־שטאַנען א דאַנק אָט די הויפּט־צווייגען, א שטייגער ווי די קליידונג־אינדוסטריע איז ענטשטאַנען א דאַנק דער טעקסטיל־אינדוסטריע.

דאָס איז דער איינציגער שלוס, וואָס אַן ערנסטער אַנאַליז ערלויבט אונז צו ציהען פון די פאַקטען, וועלכע דער צענזוס פון 1896 און די שפּעטערדיגע בעאָבאַכטונגען האָבען ארויסגעבראַכט. וואָס איז שייך די גרויסע אויספיהרען מכח דער „קאָנצענטראַציע“ וואָס געוויסע עקאָנאָמיסטען מאַכען, זיינען דאָס בלויז היפּאָטעזען, וואָס זיינען נאַטירליך ניצליך כדי צו סטימולירען וויטערדיגע פאָרשונגען, אָבער זיי ווערען גאַנץ שעדליך, ווען זיי ווערען פאָרגע־שטעלט אלס עקאָנאָמישע געזעצען, בעת אין דער ווירקליכקייט ווערען זיי דורך די בעוויזען פון פאָזיטיוו־בעאָב־אַכטעטע פאַקטען לחלוטין ניט בעשטעטיגט.

קאַפּיטעל VII

קליינע אינדוסטריען און אינדוסטריעלע דערפער.

(פאָרטגעזעצט.)

קליינע מלאכות אין דייטשלאַנד: דיסקוסיאָנען איבער דעם געגענשטאַנד און די שלוסען, צו וועלכע מען איז געקומען. — רעזולטאַטען פון דעם צענזוס, וואָס איז געמאַכט געוואָרען אין 1882, 1895 און 1907. — קליינע מלאָכות אין רוסלאַנד. — שלוסען.

די פערשיידענע אינדוסטריען, וואָס האלטען נאָך אלץ אָן דעם כאַראַקטער פון קליינע און הויז־מלאכות אין דייטשלאַנד, זיינען געוועזן א געגענשטאַנד פאַר פיעלע גרינדליכע אויספאָרשונגען, דערהויפּט דורך א. מ. טון און פּראָפ. איסאַיעוו פאַר דער רוסישער קאָמיסיע פון קליינע אינדוסטריען, ווי אויך דורך עמאַנועל האַנס זאַקס, פּאול וואָיגט און זעהר פיעלע אַנדערע. ביי דער איצטיגער צייט האָט שוין אָט דער געגענשטאַנד א רייכע ליטעראַטור, און אַזוינע איינדרוקספאָלע און געדאַנקענרייכע בילדער זיינען געמאָלען געוואָרען פון לעבען בנוגע די פערשיידענע ראַיאָנען און אינדוסט־ריען, אַז מיר האָט זיך זעהר געוואָלט געבען אַ רעזומע פון די אַלע לעבענס־טרייע שילדערונגען. אַזוי ווי אָבער אין אַזאַ רעזומע וואָלט איך געמוזט ווידערהאָלען אַ סך פון דאָס וואָס איז שוין געזאָגט געוואָרען אין דעם פריהערדיגען קאַפּיטעל, רעכען איך אַז עס וועט מסתמא דעם אַלגעמיינעם לעזער מעהר אינטערעסירען געוואָהר צו ווערען עפּעס וועגען די שלוסען, וואָס מען קען ציהען פון די ווערק פון די דייטשע פאָרשער,* ווי אויך צו וויסען די שלוסען, וואָס מען קען ציהען פון די דריי אינדוסטריע־צענזוסען, וועלכע זיינען

---

* די בעמערקונגען פון פּראָפ. איסאַיעוו — אַ גרינדליכער פאָרשער פון דער קליין־אינדוסטריע אין רוסלאַנד, דייטשלאַנד און פראַנקרייך — (זעה „אַרבייטען פון דער קאָמיסיע פאַר דער אויספאָרשונג פון די קליינע מלאכות אין רוסלאַנד“ (אין רוסיש), סט. פּעטערבורג, 1887־1879, באַנד 1) זיינען פאַר מיר געוועזן אַ וויכטיגער אָנווייזער ווען איך האָב צוגעגרייט די ערשטע אויסגאַבען פון אָט דעם בוך. זינט יענער צייט האָבען צוויי צענזוסען פון 1895 און 1907 געבראַכט אַזאַ וויכטיגען

געמאַכט געוואָרען אין דייטשלאַנד אין די יאָהרען 1882, 1895 און 1907. אָט דאָס וועל איך איצטער נעהמען טהאָן.

ליידער האָט די דיסקוסיאָן איבער אָט דעם וויכטיגען געגענשטאַנד אָפּט אָנגענומען אין דייטשלאַנד אַ ליידענשאַפּטליכען און אפילו אַ פּערזענליכען כאַראַקטער.* פון איין זייט האָבען די אולטראַ־קאָנסערוואַטיווע עלעמענטען פון דייטשלאַנד זיך געסטאַרעט, און ביז אַ געוויסער מאָס איז זיי אויך געלונגען, אויסצונוצען די קליינע מלאכות און הויז־אינדוסטריען אלס אַ וואַפען צו פּועל'ן אַ צוריקקעהר צו „די אַלטע גוטע צייטען". זיי האָבען אפילו דורכגעפיהרט אַ געזעץ, וואָס האָט געהאַט פאַר זיין צוועק צוצונג־ייטען אַ נייעם איינפיהר פון אַלטפרענקישע, געשלאָסענע און פּאַטריאַרכאַלע קאָרפּאָראַציעס, וועלכע זאָלען קענען שטעהן אונטער דער נאָהענטער אויפזיכט און אַפּוטרופּסות פון דעם שטאַאט; און זיי האָבען געזעהן אין אַזאַ געזעץ אַ כלי־זין אַנטקעגען דער סאָציאַלדעמאָקראַטיע. פון דער אַנדערער זייט קומען די סאָציאַלדעמאָקראַטען, וועלכע זיינען מיט רעכט געגען אַזעלכע מאָס־רעגלען, אָבער זיינען אַליין גענייגט אויפצופאַסען עקאָנאָמישע פראַגען צו־אבסטראַקט, און אַטאַקירען ביטער אַלעמען, וועלכע חזר'ן נאָר ניט איבער די סטערעאָטיפּישע פראַזען מכח דעם, אַז „די קליינע מלאכות האַלטען ביים אונטערגאַנג", און אַז „וואָס גיכער זיי וועלען פערשווינדען אַלץ בעסער", מחמת זייער פּלאַץ וועט פערנעהמען די קאַפּיטאַליסטישע צענטראַליזאַציע, וואָס וועט, לויט דעם סאָציאַלדעמאָקראַטישען אני־מאמין, „גיך דערגרייכען איהר אייגענעם אונטערגאַנג". אין דער ראָזיגער שנאה צו די קליינע אינדוסטריען זיינען זיי נאַטירליך איינשטימיג מיט די עקאָנאָמיסטען פון דער אָרטאָדאָקסישער שולע, וועמען זיי בעקעמפּפען כמעט אויף אַלע אַנדערע פונקטען.**

מאַטעריאַל, אַז עס איז איצט פאַראַן אַ גרויסע צאָהל דויטשע ווערק, וואָס זיינען געקומען צו דיזעלבע שלוסען. איך וועל זיי דערמאָנען שפּעטער.

* זעה ק. ביוכער'ס הקדמה צו די „אונטערזוכונגען איבער די לאַגע דעם האַנדווערקס אין דויטשלאַנד", באַנד 4.

** דער יסוד פון אָט דעם „אני־מאמין" געפינט זיך אין איינעם פון די שלוס־קאַפּיטלען פון קאַרל מאַרקס' „קאַפּיטאַל" (דאָס פאַר־לעצטע

ביי אַזוינע אומשטענדען איז קלאָר, אַז די פּאָלעמיק מכח די קליינע מלאכות און די הויז־אינדוסטריען מוז זיין אַ העכסט אונ־

קאַפּיטעל), אין וועלכען דער פּערפאַסער רעדט וועגען דער קאָנצענטראַציע פון קאַפּיטאַל און זעהט דערין „דעם פאַטאַליזם פון אַ נאַטור־געזעץ". אין די פערציגער יאָהרען איז אָט די אידעע פון דער „קאָנצענטראַציע פון קאַפּיטאַל", וואָס איז ענטשטאַנען אַ דאַנק די פּאַסירונגען אין די טעקסטיל־אינדוסטריען, כסדר איבערגע'חזר'ט געוואָרען אין די שריפטען פון אַלע פראַנצויזישע סאָציאַליסטען, בעזונדערס ביי קאָנסידעראַן, ווי אויך אין די שריפטען פון זייערע דייטשע נאָכפאָלגער, און זיי האָבען בענוצט די דאָזיגע אידעע אַלס אַן אַרגומענט פאַר דער נויטווענדיגקייט פון דער סאָציאַלער רעוואָלוציע. מאַרקס איז אָבער געווען צופיעל דענקער, אַז ער זאָל ניט קענען בעמערקען די שפּעטערדיגע ענטוויקלונגען פון דעם אינדוסטריע־לעבען, וועלכע מען האָט ניט פאָראויסגעזעהן אין 1848. ווען ער וואָלט איצטער געלעבט, וואָלט ער זיכער ניט פערמאַכט די אויגען פאַר דעם ריעזיגען וואוקס פון דער צאָהל קליינע קאַפּיטאַליסטען און מיטעלמעסיגע פערמעגענס, וואָס ווערען בעשאַפען אויף טויזענדערליי אופנים אונטער דעם שאָטען פון די מאָדערנע „מיליאָנערען". ער וואָלט אויך וואַהרשיינליך בעמערקט ווי אויסערגעוועהנליך לאַנגזאַם די צושטערונג פון די קליינע אינדוסטריען געהט פאָר. די דאָזיגע לאַנגזאַמקייט האָט מען ניט געקענט פאָראויסזעהן פופציג אָדער פערציג יאָהר צוריק, מחמת קיינער האָט דאַמאָלסט ניט געקענט פאָראויסזעהן ניט די פערלייכטערונגען, וואָס זיינען איינגעפיהרט געוואָרען פאַר דעם טראַנספּאָרט פון סחורות, ניט די וואַקסענדע פערשיידענאַרטיגקייט פון דער נאָכפראַגע, און ניט די וואָלוועלע מיטלען, וואָס זיינען איצט אין געברויך צוצושטעלען מעכאַנישע בעוועג־קראַפט אין קליינע קוואַנטיטעטען. אַלס אַ דענקער וואָלט ער געשטודירט אָט די פאַקטען, און ער וואָלט העכסט וואַהרשיינליך געמילדערט די אַבסאָלוטקייט פון זיינע פריהערדיגע פאָרמולעס, ווי ער האָט עס פאַקטיש אַמאָל געטהאָן בנוגע צו דער דאָרף־געמיינדע אין רוסלאַנד. עס וואָלט זעהר ווינשענסווערטה געווען אַז זיינע נאָכפאָלגער זאָלען זיך וועניגער פערלאָזען אויף אַבסטראַקטע פאָרמולעס — מעגען זיי זיך זיין גאַנץ בעקוועם אַלס שלאַג־ווערטער אין פּאָליטישע קאַמפּפען — און בעמיהען זיך נאָכצוטהאָן זייער לעהרער אין זיין אַנאַליז פון *קאָנקרעטע* עקאָנאָמישע ערשיינונגען.

פּרוכטבאַרע. עס איז אָבער דאָך אנגענעהם צו זעהן, אז עס איז אָבגעטהאָן געוואָרען א גאַנצע מאַסע העכסט־געוויסענהאַפטע אַרבייט אויסצופאָרשען די קליינע מלאכות אין דייטשלאַנד; און איינאיינעם מיט אַזוינע שריפטען, פון וועלכע מען קען גאָרנישט אַרויסטראָגען אַחוץ די מעשה, אז די אַרבייטער ביי די קליינע מלאכות זיינען אין א טרויעריגער לאַגע, און לחלוטין גאָרנישט וואָס זאָל דערקלערען, פאַר וואָס די דאָזיגע אַרבייטער ווילען בעסער בלייבען אין זייער לאַגע איידער צו ווערען פאַבריק־הענד — געפינט מען אויך געוויס זעהר אויספיהרליכע שריפטען (ווי די מאָנאָגראַ־פיעס פון טהון, עמ. ה. זאַקס, פאַול וואַיגט וועגען די בערלינער טישלער, א. אז. וו.), אין וועלכע מען קען זעהן דאָס גאַנצע לעבען פון די דאָזיגע קלאַסען אַרבייטער, די שוועריגקייטען מיט וועלכע זיי קומט אויס זיך צו ראַנגלען, די טעכנישע בעדינגונגען פון דעם פאַך, און מען קען געפינען אַלע עלעמענטען פאַר א זעלבסטשטענדיגען אורטייל איבער דעם ענין.

עס איז קלאָר, אז א געוויסע צאָהל קליינע מלאָכות זיינען שוין איצטער פער׳משפּט צו פערשווינדען; עס זיינען אָבער פאַראַן אַנדערע, וואָס זיינען בעגאַבט מיט א גרויסער לעבענספעהיגקייט, און האָבען אַלע אויסזיכטען פאָרטצוזעצען זייער עקזיסטענץ און זיך ווייטער ענטוויקלען נאָך פיעלע און פיעלע יאָהרען. אין דער פאַבריקאַציע פון אַזוינע טעקסטילען, וואָס ווערען געוועבט אין מיליאָנען יאַרדען, און וואָס קענען אַמבעסטען פּראָדוצירט ווערען מיט דער הילף פון א קאָמפּליצירטער מאַשינעריע, איז די קאָנקור־רענץ פון דעם האַנד־שטוהל אַנטקעגען דעם וועב־שטוהל ניט מעהר ווי אַן איבערבלייב, וואָס קען זיך נאָך האַלטען א ווייל׳ע דורך געוויסע לאָקאַלע אומשטענדען, אָבער סוף כל סוף מוז עס אָב־שטאַרבען.

דאָס איינענע איז ריכטיג בנוגע פיעלע בראַנזשען פון דער אייזען־אינדוסטריע, דער פאַבריקאַציע פון אייזענוואַרג, טעפּעריי א. אז. וו. אָבער ווען נאָר עס פאָדערט זיך אַריינצולעגען אין דער אַרבייט געשמאַק און ערפינדערישקייט. וואו נאָר מען מוז כסדר איינפיהרען נייע מוסטערען, וואָס פאָדערען א בעשטענדיגע בעניי־אונג פון מאַשינעריע און אינסטרומענטען, כדי צופריעדענצושטעלען די נאָכפראַגע, ווי אין דעם פאַל פון אַלע מאָדע־טעקסטילען, ווען

זיי ווערען אפילו פאבריצירט פאר דעם געברויך פון מיליאָנען; וואו נאָר עס קומט פאָר א גרויסע פערשיידענארטיגקייט פון ארטיקלען און עס מוזען נאָכאנאנד ערפונדען ווערען נייע, דהינו אין דער שפּיעלצייג־אינדוסטריע, אין דער אינסטרומענטען־פאבריקאציע, אין זייגער־מאכעריי, וועלאָסיפּעדען־ארבייט און אזוי ווייטער; און ענדליך, וואו נאָר דאָס ארטיסטישע געפיהל פון דעם איינצעלנעם ארבייטער העלפט מאכען דעם בעסטען טייל פון דעם ארטיקעל, ווי למשל אין הונדערטער צווייגען פון קליינע לוקסוס־זאכען — דאָרט איז פאראן א ברייט פעלד פאר די קליינע מלאכות, די דאָרפישע ווערקשעפער, הויז־אינדוסטריען א. ד. ג. מעהר פרישע לופט, מעהר אידעען, מעהר אלגעמיינע בעגריפען, מעהר קאָאָפּעראציע וואָלט די דאָזיגע אינדוסטריען אוראי ניט געשאדט. אָבער וואו נאָר דער גייסט פון איניציאטיווע איז אויף איין אופן אָדער אן אנדערען דערוועקט געוואָרען, זעהען מיר אז די קליינע אינדוסטריען נעהמען אָן א נייע ענטוויקלונגס־פאָרם אין דייטש־לאנד, פונקט ווי מיר האָבען עס נאָר־וואָס געזעהן בנוגע צו פראנק־רייך.

די לאגע פון די ארבייטער כמעט אין אלע קליינע אינדוסטריען אין דייטשלאנד ווערט איינשטימיג געשילדערט אלס א העכסט־קלעגליכע, און די פיעלע אָנהענגער פון צענטראליזאציע, וואָס מיר געפינען אין דייטשלאנד, אונטערשטרייכען שטענדיג אָט דעם עלענד כדי פאָראויסצוזאָגען און צו פאָדערען די פערשווינדונג פון „די דאָזיגע מיטעלאלטערליכע איבערבלייבען“, און זייער פּלאץ זאָל פערנומען ווערען פון דער „קאפּיטאליסטישער קאָנצענטראציע“ פון דעם ארבייטער׳ס טובה ווענען. דער אמת איז אָבער, אז ווען מיר פערגלייכען די עלענדע לאגע פון די ארבייטער ביי די קליינע מלאכות מיט דער לאגע פון די לוין־ארבייטער אין די פאבריקען, אין דעמזעלבינגען ראיאָן און אין דעמזעלבינגען פאך, זעהען מיר אז צווישען די פאבריק־ארבייטער הערשט פונקט דערזעלבינגער עלענד. זיי לעבען אויף ניין ביז עלף שילינג א וואָך שבירות, אין די שמוציגע קווארטאלען פון שטאָדט אָנשטאָט אויפ׳ן לאנד. זיי ארביי־טען עלף שטונדען א טאָג, און מוזען אויך אויסשטעהן די עקסטרא לײדען, וואָס פאלען אויף זיי אין דער צייט פון די אָפטע קריזיסען. ערשט ווען די פאבריק־ארבייטער זיינען אויסגעשטאנען אלערליי

לײדען אין זײערע קאַמפּפען אַנטקעגען די בעלי־בתים, געלינגט מעהר אָדער װעניגער אײניגע פון זײ, דאָ און דאָרט, אַרױסצורײסען פון זײערע בעלי־בתים אַנשטענדיגע שכירות (א „ליװינג װײדזש“) — און דאָס אױך נאָר ביי געװיסע אינדוסטריען.

עס װאָלט פּשוט געװען אַן אונזין צו בעגריסען אַט די אַלע לײדען, מחמת מען זעהט אין זײ די װירקונג פון א „נאַטור־געזעץ“ און א נױטיגע פאָרשטופע צו דער נױטיגער קאָנצענטראַציע פון דער אינדוסטריע. װיעדער, בעהױפּטען, אַז די פערמעהרונג פון אַלע אַרבײטער און די צושטערונג פון אַלע דאָרף־אינדוסטריען זײנען א נױטיגע פאָרשטופע צו א העכערער פאָרם פון אינדוסטריעלער אָרגאַניזאַציע, װאָלט געהײסען ניט נאָר בעהױפּטען א סך מעהר װיפיעל דער איצטיגער אונפאָלקאָמענער צושטאַנד פון עקאָנאָמישען װיסען גיט אונז א רעכט דערצו, נאָר עס װאָלט אױך געהײסען לחלוטין ניט בעגרײפען דעם זין סײ פון נאַטירליכע, סײ פון עקאָנאָמישע געזעצען. פערקעהרט, יעדער אײנער װאָס האָט שטודירט דעם װאוקס פון די גרױסע אינדוסטריען אַלס א פראַגע פאַר זיך, װעט אָהן צװײפעל אײנשטימען מיט טהאָראָלד ראָדזשערס, װעלכער האָט געהאַלטען, אַז די צרות װאָס מען האָט אָנגעטהאָן די אַרבײטער־קלאַסען פאַר דעם דאָזיגען צװעק, זײנען בשום אופן ניט געװען נױטיג, און זײנען בלױז געטהאָן געװאָרען כדי צו דיענען די צײטװײליגע אינטערעסען פון די װעניגע — אױף קײן פאַל ניט די אינטערעסען פון פאָלק.*

נאָכמעהר, יעדער אײנער װײס װיפיעל קינדער און מײדלעך עס װערען בעשעפּטיגט אפילו אין די העכסט־אײנטרעגליכע פאַבריקען, — אפילו אין ענגלאַנד, װאָס פערנעהמט דעם ערשטען פּלאַץ אין דער אינדוסטריעלער ענטװיקלונג. אײניגע ציפער, װאָס האָבען א שײכות צו דעם ענין, זײנען געגעבען געװאָרען אין דעם פאָריגען קאַפּיטעל. און דער דאָזיגער פאַקט איז ניט קײן צופאַל, װאָס קען לײכט בעזײטיגט װערען, װי עס בעמיהט זיך איהם פאָרצושטעלען מאָרים בלאָך — א גרױסער אָנהענגער, נאַטירליך, פון דעם פאַבריק־

---

* „דהי עקאָנאָמיק אינטערפּרעטײשאָן אָװ היסטאָרי“.

סיסטעם.* די נידעריגע שבירות, וואָס מען צאָהלט קינדער און יונגע מענשען, איז איצט איינער פון די נויטיגע עלעמענטען אין דער ביליגקייט פון די פאבריק־פּראָדוצירטע טעקסטילען, און במילא א וויכטיגער עלעמענט אין דער קאָנקורענץ פון דער פאבריק מיט די קליינע אינדוסטריען. איך האָב אחוץ דעם שוין דערמאָנט, רעדענדיג וועגען פראנקרייך, וואָס פאר א ווירקונגען די „קאָנצענט־רירטע“ אינדוסטריען האָבען אויף דעם דאָרפישען לעבען; און אין טוהן'ס ארבייט, ווי אויך אין די ארבייטען פון פיעלע אנדערע קען מען געפינען גענוג שוידערליכע ביישפיעלען בנוגע די פאָלגען פון דעם וואָס עס קלייבען זיך אָן אזוי פיעל מיידלעך אין די פאב־ריקען. אידעאליזירען די מאָדערנע פאבריק, כדי צו דערנידעריגען די אזוי גערופענע „מיטעלאלטערליכע“ פאָרמען פון דער קליין־אינדוסטריע, איז פאָלגליך — מילד גערעדט — פונקט אזוי אונ־גערעכט, ווי צו אידעאליזירען די קליינע אינדוסטריען און זיך בעמיהען צוריקצוברענגען די מענשהייט צו דעם פאר־זיך'דיגען שפינען און וועבען ביי יעדען פויער אין דער היים.

אין הערשענדער פאקט שטעלט זיך ארויס אין אלע אונטער־זוכונגען, וואָס זיינען געמאכט געוואָרען וועגען דער לאגע פון די קליינע אינדוסטריען. מיר געפינען איהם אין דייטשלאנד, אזוי גוט ווי אין פראנקרייך אָדער אין רוסלאנד. און ער איז ווי פאָלגט: די אומשטענדען, וואָס ווירקען, אין אן אונגעהייער גרויסער צאָהל אינדוסטריען, צו גונסטען פון די פאבריקען און געגען דער קליין־אינדוסטריע, זיינען ניט א העכערע טעכנישע אָרגאניזאציע און ניט א גרעסערע עקאָנאָמיע פון ארבייטס־קראפט, נאָר עס איז די גינסטיגערע בעדינגונגען, וואָס די גרויסע פירמעס האָבען, פאר דעם פערקויף פון זייערע פּראָדוקטען און דעם איינ־קויף פון די רויהע מאטעריאלען.

וואו נאָר אָט די שוועריגקייט איז בעזייטיגט געוואָרען, ענט־ווערער דורך אסאָציאציעס, אָדער מחמת עס איז געפונען געוואָרען א מארק פאר דעם פערקויף פון די פּראָדוקטען, האָט דאָס אלעמאָל געבראכט ערשטענס דערצו, וואָס די לאגע פון די ארבייטער אָדער

---

* „דער פּראָגרעס פון דער עקאָנאָמישער וויסענשאַפט זינט אדאם סמיטה“ (פראַנצ.), פאַריז 1890, ב. 1, זז. 461,460.

בעלי־מלאָכות איז פערבעסערט געוואָרען, און צווייטענס, האָט די טעכנישע זייט פון די דאָזיגע אינדוסטריען שנעל אָנגעהויבען צו פּראָגרעסירען. נייע פּראָצעסען זיינען איינגעפיהרט געוואָרען צו פערבעסערען די פּראָדוקטען אָדער צו פערשנעלערען זייער פּראָדוקציאָן; נייע מאשין־געצייג זיינען ערפונדען געוואָרען, אָדער מען האָט אָנגעווענדעט נייע מאָטאָרען; אָדער מען האָט רעאָרגאַניזירט די גאַנצע אינדוסטריע, כדי צו פערקלענערען די הוצאות פון דער פּראָדוקציאָן.

פערקעהרט, וויערער, וואו נאָר די הילפלאָזע, ניט־פעראייניגטע ארבייטער און בעלי־מלאכות בלייבען נאָך אַלץ ליעגען אין די הענד פון די אנגראָ־איינקויפער, וועלכע האָבען שטענדיג — זינט אדאַם סמיטה'ס צייטען — אין „אָפענעם אָדער געהיימען" אָבמאַך צווישען זיך, ארונטערצודריקען די פּרייזען כמעט ביז א הונגער־לאַגע — און דאָס איז דער פאַל ביי אַן אונגעהייערער צאָהל קליינע און דאָרף־אינדוסטריען — דאָרט איז זייער לאַגע אַזוי שלעכט, אַז נאָר דאָס שטרעבען פון די ארבייטער צו אַ געוויסער פערהעלטניסמעסיגער אונאָבהענגיגקייט, און זייער וויסען, וואָס עס דערוואַרט זיי אין פאַבריק, האַלט זיי אָב זיך אָנצושליסען אַן די רייהען פון די פאַבריק־הענר. וויסענדיג אַז אין די מעהרסטע פעלען וועט מיט דעם אָנקומען פון דער פאַבריק פאַר די מעהרסטע מענער גאָר ניט זיין קיין ארבייט, נאָר עס וועט אויסקומען צו שיקען די קינדער און די מיידלעך אין פאַבריק, טהוען זיי אַלץ וואָס זיי קענען ניט צו דערלאָזען עס זאָל זיך איבערהויפּט עפענען אַ פאַבריק אין דאָרף.

וואָס איז שייך פעראייניגונגען אין די דערפער, קאָאָפּעראַציעס און דערגלייכען, דאַרף מען קיינמאָל ניט פערגעסען ווי אייפערדיג די רעגיערונגען פון דייטשלאַנד, פראַנקרייך, רוסלאַנד און עסטרייך האָבען ביז איצט געשטערט די ארבייטער, און בעזונדערס די דאָרף־ארבייטער, אריינצוטרעטען אין וועלכע עס איז פערבינדונגען פאַר עקאָנאָמישע צוועקען. אין פראַנקרייך זיינען די פּויערים־סינדיקאַטען ערלויבט געוואָרען ערשט זינט דעם געזעץ פון 1884. האַלטען דעם פּויער אויף דער נידעריגסטער מדרגה דורך שטייערען, לייב־אייגענשאַפט און דערגלייכען, איז שטענדיג געווען, און איז נאָך איצטער, די פּאָליטיק פון די מעהרסטע אייראָפּעאישע שטאַאַטען. אין דייטשלאַנד האָט מען ערשט אין יאָהר 1876 בעוויליגט אַ געוויסע

פערגרעסערונג פון די פעראיינס־רעכט, און אפילו איצט ווערט אַן איינפאַכע קאָאָפּעראַציע פאַר דעם פערקויף פון די ארבייטער׳ס פּראָדוקטען באַלד פער׳מסר׳ט אלס א „פּאָליטישע געזעלשאַפט“ און אלס אזעלכע ווערט זי אונטערוואָרפען די געוועהנליכע בעגרענצונגען, ווי די אויסשליסונג פון פרויען, א. ד. ג.* א מערקווירדיגען ביישפּיעל פון דער דאָזיגער פּאָליטיק בנוגע צו א דאָרף־געזעלשאַפט האָט געבראַכט פּראָפ. איסאַיעוו, וועלכער דערמאָנט אויף די שטרענגע מיטלען, וואָס די אנגראָ־איינקויפער האָבען אָנגענומען, כדי ניט צו דערלאָזען די ארבייטער אריינצוגעהן אין דירעקטע בעציהונגען מיט אויסלענדישע איינקויפער.

ווען מען אונטערזוכט מיט מעהר איידער אַן אויבערפלעכליכער אויפמערקזאַמקייט דאָס לעבען פון די קליינע אינדוסטריען און זייער קאמף פאר עקזיסטענץ, זעהט מען, אז ווען זיי געהען אונטער, נעהען זיי אונטער ניט צוליעב דעם „ווייל עס איז עקאָנאָמישער צו געברויכען איין מאָטאָר פון א הונדערט פערד־קראַפט, אַנשטאָט הונדערט קליינע מאָטאָרען“. די דאָזיגע אונבעקוועמליכקייט פערגעסט מען קיינמאָל ניט צו דערמאָנען, אָבוואָויל אין שעפּיעלד, אין פּאַריז און אין פיעלע אנדערע פּלעצער גיט מען זיך לייכט אַן עצה געגען דעם דערמיט, וואָס מען דינגט ווערקשעפּער מיט מעכאַנישער קראַפט, וועלכע ווערט געליפערט פון א צענטראַלער מאַשין, און נאָך מעהר דורך דער פערטיילונג פון עלעקטרישער בעוועג־קראַפט, ווי עס האָט ריכטיג בעמערקט פּראָפ. וו. אַנווין. ניט דערפאר געהען זיי אונטער, ווייל אין דער פאַבריק־פּראָדוקציאָן קען מען בעקומען א גרעסערע עקאָנאָמיע — אין א סך מעהר פעלען ווי מען שטעלט זיך געוועהנליך פאָר איז דער פאקט אקוראַט פערקעהרט —, נאָר דערפאר, וואָס דער קאַפּיטאַליסט, וועלכער עפּענט אויף א פאבריק, הענגט ניט אָב פון די גרויסע און קליינע הענדלער אין רויהע מאַטעריאַלען; און דערהויפּט, ווייל ער בעפרייט זיך פון די קליינע איינקויפער פון זיינע פּראָדוקטען און קען האַנדלען דירעקט מיט דעם אנגראָ־איינקויפער און מיט דעם עקספּאָרטירער; אָדער ער

* לעז די דיסקוסיאָנען אין רייכסטאַג, אין יאַנואַר 1909, וועגען די פּוילישע סינדיקאַטען, און די אָנווענדונג אויף זיי פון דעם „שפּראַכען־פּאַראַגראַף“.

קאָנצענטרירט די פערשיידענע שטופען פון דער פאַבריקאַציע פון א געוויסען פּראָדוקט אין איין פירמע. העכסט בעלעהרענד אין אָט דער הינזיכט זיינען די זיימלעך, וואָס שולצע־גאַווערניץ האָט געוויד־מעט דער אָרגאַניזירונג פון דער באַוועל־אינדוסטריע אין ענגלאַנד, און די שוועריגקייטען וואָס די דייטשע אייגענטימער פון באַוועל־שפּינערייען האָבען געהאַט אויסצושטעהן, כל זמן זיי זיינען געווען אָבהענגיג מיט דעם רויהען מאַטעריאַל פון ליווערפּול. און דאָס, וואָס כאַראַקטעריזירט די באַוועל־אינדוסטריע, גילט אויך פאַר אַלע אַנדערע אינדוסטריען.

ווען די שעפּיעלדער מעסער־שמיעדען, וועלכע אַרבייטען איצטער אין זייערע קליינע ווערקשעפּער אין איינער פון די אויבענ־דערמאָנטע געביידען, וואָס זיינען בעזאָרגט מיט מעכאַנישער קראַפט, וואָלטען זיך אינקאָרפּאָרירט אין איין גרויסער פאַבריק, וואָלט די הויפּט־מעלה דערפון ניט געווען אַן עקאָנאָמיזירונג אין די פּראָדוקציאָנס־אויסגאַבען אין פערגלייך מיט דער קוואַליטעט פון דעם פּראָדוקט; אין דעם פאַל פון אַן אקציאָנערען־געזעלשאַפט וואָלטען זיך די קאָסטען נאָך אפשר פערגרעסערט. און דאָך וואָל־טען די פּראָפיטען (אויך די שבירות) וואהרשיינליך געווען גרעסער איידער די איצטיגע געזאַמט־איינגאַהמע פון די אַרבייטער, צוליעב די פערקלענערטע קאָסטען ביים קויפען אייזען און קויהלען, און די בעסערע געלעגענהייטען ביים פערקויפען די פּראָדוקטען. די גרויסע פירמע וואָלט אַלזאָ געצויגען איהר נוצען ניט פון די פאַקטאָרען, וואָס ווערען אַרויפגעצוואונגען בעת מעשה דורך די ט ע כ נ י ש ע נויטען פון דער אינדוסטריע, נאָר פון אַזוינע פאַקטאָרען, וואָס וואָלטען געקענט בעזייטיגט ווערען דורך אַ קאָאָפּעראַטיווער אָרגאַ־ניזאַציע. די אַלע בעהויפּטונגען זיינען עלעמענטאַרע בעגריפען ביי פּראַקטישע מענשען.

עס איז קוים נויטיג צוצוגעבען, אַז דער פאַבריק־אייגענטימער האָט נאָך אַ פאָרצוג, וואָס ער קען פערקויפען אפילו די ערגסטע פּראָדוקטען, אויב ער האָט נאָר גרויסע קוואַנטיטעטען צו פערקוי־פען. יעדער אייגער, וואָס איז נאָר בעקאַנט מיט קאָמערץ, ווייס וואָס פאַר אַ גרויסער טייל פון דעם וועלט־האַנדעל בעשטעהט פון „שאָדי“, „פּאַטראַק“, „רויטע־אינדיאַנער־דעקען“ א. ד. ג. אַרטיק־לען, וואָס ווערען געשיקט אין וויטע לענדער. גאַנצע שטעדט —

האָבען מיר נאָר־וואָס געזעהן — פּראָדוצירען נישט מעהר ווי „שאָדדי“.

אין אַלגעמיין קען מען עס אָננעהמען פאַר איינעם פון די גרונד־פאַקטען פון דעם עקאָנאָמישען לעבען פון אייראָפּא, אז דער אונטערגאַנג פון א סך קליינע מלאכות, האַנדווערקריי און הויז־אינדוסטריען האָט זיך גענומען דערפון, וואָס זיי האָבען ניט געקענט אָרגאַניזירען דעם פ ע ר ק ו י ף פון זייערע פּראָדוקטען, — ניט פון דער פּ ר אָ ד ו ק צ י אָ ן גופא. די אייגענע זאַך ווידערהאָלט זיך אויף יעדען בלאַט פון דער עקאָנאָמישער געשיכטע. די אונפעהיגקייט צו אָרגאַניזירען דעם פערקויף, אזוי אז מען זאָל ניט דאַרפען פעדשקלאַפּט ווערען צום סוחר, איז געווען דער הויפּט־שטריך פון די מיטעלאַלטערליכע שטעדט, וועלכע זיינען ביסלעכוויין ארונטערגעפאַלען אונטער דעם עקאָנאָמישען און פּאָליטישען יאָך פון די גילדע־הענדלער פ ש ו ט ד ע ר פ א ר, ו ו אָ ס ז י י ז י י נ ע ן נ י ט ג ע ו ו ע ן ב י כ ו ל ת אָ נ צ ו פ י ה ר ע ן ד ע ם פ ע ר ק ו י ף פ ו ן ז י י ע ר ע פ ר אָ ד ו ק ט ע ן ד ו ר ך ד ע ר ג ע מ י י נ ד ע א ל ס ג אַ נ צ ע ס, אָדער צו אָרגאַניזירען אין די אינטערעסען פון דער געמיינדע דעם פערקויף פון א נייעם פּראָדוקט. ווען די מערק פאַר אזוינע סחורות זיינען געוואָרען אזיע פון איין זייט און די נייע וועלט פון דער אַנדער זייט, האָט עס שוין געמוזט אונגליקליכערוויז אזוי פּאַסירען; זינט די קאָמערץ האָט אויפגעהערט צו זיין ק אָ מ ו נ א ל און איז געוואָרען א י נ ד י ו ו י ד ו ע ל, זיינען די שטעדט געוואָרען א קרבן פון די ארומרייסערייען פון די וויכטיגסטע הענדלער־פאַמיליען.

ווען מיר זעהען אין דער איצטיגער צייט, אז די קאָאָפּעראַטיווע געזעלשאַפטען הויבען אָן צו זיין ערפאָלגרייך אין זייערע פּראָדוקטיווע ווערקשטעפּער, בעת מיט פופציג יאָהר צוריק פלעגען זיי אָהן אויסנאַהם דורכפאַלען אַלס פּראָדוצירער, מעגען מיר קומען צום שלוס, אז די סיבה פון זייערע פריהערדיגע דורכפאַלען איז ניט געלעגען אין זייער אונפעהיגקייט ריכטיג און עקאָנאָמיש צו אָרגאַניזירען די פּ ר אָ ד ו ק צ י אָ ן, נאָר אין זייער אונפעהיגקייט אַלס פ ע ר ק ו י פ ע ר און עקספּאָרטירער פון די פּראָדוקטען, וואָס זיי האָבען פאַבריצירט. פערקעהרט, זייערע איצטיגע ערפאָלגען ווערען פאָלשטענדיג ערקלערט דורך די פערטיילונגס־געזעלשאַפטען, וואָס

זיינען פערשפּרייט אומעטום ווי א נעץ און שטעהען זיי צו דיענסט. דער פּערקויף איז פּעראיינפאַכט געוואָרען, און די פּראָדוקציאָן איז מעגליך געוואָרען דורך דעם, וואָס מען האָט אפריהער אָרגאַניזירט דעם מאַרק.

דאָס זיינען עטליכע שלוסען, וואָס מען קען ציהען שטודירענדיג די קליינע אינדוסטריען אין דייטשלאַנד און אַנדערשוואו. און מען קען מיט זיכערהייט זאָגען בנוגע צו דייטשלאַנד, אז אויב מען וועט דאָרט ניט אננעהמען קיין מיטלען צו פּערטרייבען די פּויערים פון דער ערד אין דעמזעלבען מאַסשטאַב, ווי עס איז געטהאָן געוואָרען אין ענגלאַנד; אויב, אין גענענטייל, די צאָהל פון די קליינע לאַנד־האַלטער וועט זיך פּערמעהרען, וועלען זיי זיכער זיך נעהמען פאַר פערשיידענע קליינע מלאכות אַלס צוגאָב צו דער לאַנדווירטשאַפט, ווי זיי האָבען עס געטהאָן און טהוען עס נאָך איצטער אין פראַנק־רייך. יעדער שריט, וואָס וועט נאָר געמאַכט ווערען, סיי כדי צו דערוועקען א גייסטיג לעבען אין די דערפער, סיי כדי צו פערזיכערען די פּויערים'ס אָדער דעם דאָרף'ס רעכט אויפ'ן לאַנד, וועט על פּי נויט בייטראָגען צו דעם וואַקסען פון די קליינע אינדוסטריען אין די דערפער.

אין דעם דאָזיגען ליכט איז עס שטאַרק אינטערעסאַנט צו זעהן די ציפער בנוגע דער פּערטיילונג פון די דייטשע אינדוסטריען אין קליין־, מיטעלמעסיג־ און גרויס־אינדוסטריע, ווי זיי ווערען געגעבען אין דריי אינדוסטריעלע צענזוסען, וואָס זיינען געמאַכט געוואָרען אין דעם משך פון די לעצטע דרייסיג יאָהר. אָבער פאַר אָט די ציפער שיק איך אָב דעם לעזער צום אָנהאַנג.*

קליינע מלאכות אין אַנדערע לענדער.

אויב עס וואָלט ווערטה געווען אויסצושפּרייטען אונזער פּאָר־שונג אויך אויף אַנדערע לענדער, וואָלטען מיר אין דער שווייץ געפונען א ברייט פעלד פאַר העכסט־אינטערעסאַנטע בעאָבאַכטונגען. דאָרט וואָלטען מיר געזעהן דיזעלבע לעבענספעהיגקייט אין פער־שיידענע סאָרטען קליינע מלאכות, און מיר וואָלטען געקענט אָנווייזען וואָס עס איז געטהאָן געוואָרען אין די פערשיידענע קאַנטאָנען

* זעה אָנהאַנג אא.

אויפצוהאלטען די קליינע מלאכות דורך דרייערליי מאסרעגלען: די אויסברייטונג פון קאאפעראציע, די ברייטע אויסשפרייטונג פון טעכנישער בילדונג אין די שולען, און די איינפיהרונג פון נייע בראנזשען פון האלב־ארטיסטישער פראדוקציאן אין פערשיידענע טיילען פון לאנד; און דאס צושטעלען ביליגע בעוועג־קראפט אין די הייעזר דורך הידראולישער אדער עלעקטרישער קראפט־פערטיילונג, וועלכע מען קריגט פון די וואסער־פאלען. א בעזונדער בוך פון דעם גרעסטען אינטערעס און ווערטה וואלט געקענט אנגעשריבען ווערען וועגען דעם דאזיגען ענין, בעזונדערס וועגען דעם אימפולס, וואס פיעלע קליינע מלאכות, נייע אזוי גוט ווי אלטע, קריגען דורך דעם ביליגען צושטעלען פון בעוועג־קראפט. אזא בוך וואלט אויך געווען זעהר אינטערעסאנט דערמיט, וואס עס וואלט געוויזען, ביז וואס פאר א גראד עס האט זיך לעצטענס פערשפרייט אין דער שווייץ יענע צונויפמישונג פון אגריקולטור מיט אינדוסטריע, וואס איך האב בעשריבען אין דער ערשטער אויסגאבע פון אט דעם בוך אלס „די פאבריק אין מיטען פעלד". דאס ציהט איצט די אויפמערק־זאמקייט אפילו פון דעם צופעליגען רייזענדער.*

בעלגיען וואלט געווען פונקט אזוי אינטערעסאנט. בעלגיען איז געוויס א לאנד פון צענטראליזירטער אינדוסטריע, און א לאנד, וואו די פראדוקטיוויטעט פון דעם ארבייטער שטעהט אויף א הויכער מדרגה, אזוי אז די דורכשניטליכע יעהרליכע פראדוקטיוויטעט פון יערען אינדוסטריעלען ארבייטער — מענער, פרויען און קינדער — דערגרייכט דעם הויכען ציפער פון 250 פונט סטערלינג פער קאפ. קויהלען־מינען, וואו עס ארבייטען איבער טויזענד ארבייטער זיינען פאראן א סך, און עס איז דא א היבשע צאהל טעקסטיל־פאבריקען, וואו עס זיינען בעשעפטיגט פון 300 ביז 700 ארבייטער. און דאך, איב מיר זאלען אויסשליסען פון דער בעלגישער אינדוסטריעלער ארבייטער־בעפעלקערונג, וואס האט אין 1896 געצעהלט 823,920 פערזאן (צוזאמען מיט די אנגעשטעלטע, רייזענדער, אויפזעהער א. אז. וו. — 1,102,240) די 116,300 ארבייטער, וואס זיינען בעשעפ־טיגט אין די קויהלען־מינען, און ארום 165,000 בעלי־מלאכות, וואס ארבייטען אליין אדער מיט דער הילף פון זייערע פאמיליען, —

* זעה אנהאנג בב.

וועלען מיר געפינען, אז פון די איבערגעבליבענע 565,200 ארבייטער ארבייט כמעט א העלפט — ד. ה. 270,200 פערזאָן — אין אנשטאלטען, וואו עס זיינען בעשעפטיגט וועניגער ווי 50 פערזאָן דורכשניטליך, און פון אָט די לעצטע זיינען 95,000 בעשעפטיגט אין 54,500 ווערקשעפער, וועלכע האָבען אויף אזא אופן א דורכשניט פון וועניגער ווי דריי ארבייטער פער שאפ.* מיר קענען אויף אזא אופן זאָגען, אז — ווען מיר נעהמען ארויס די מינען־גרעבער פון חשבון — מעהר ווי א זעקסטעל פון אלע אינדוסטריעלע ארבייטער אין בעלגיען איז בעשעפטיגט אין קליינע ווערקשעפער, וואָס האָבען חוץ דעם מייסטער וועניגער ווי דריי ארבייטער אין דורכשניט, און אז פיער צעהנטעל פון אלע ארבייטסלייט זיינען בעשעפטיגט אין פאבריקען און ווערקשעפער, וואָס האָבען אין דורכשניט וועניגער ווי דרייצעהן ארבייטער יעדער.**

נאָך מערקווירדיגער איז דאָס, וואָס די צאָהל פון די קליינע ווערקשעפער, אין וועלכע דער מייסטער בעשעפטיגט פון איינעם ביז

* אָט איז די פערטיילונג פון אַלע אַרבייטער אין אַלע אינדוסטריען לויט דעם „סטאַטיסטישען יאָהרבוך" פאַר'ן יאָהר 1909: בעלי־מלאכות וואָס אַרבייטען אַליין אָדער מיט דער הילף פון זייערע פאַמיליען: 165,000 אַנשטאַלטען; זעהר קליינע אינדוסטריע, פון 1 ביז 4 פועלים, 54,000 אַנשטאַלטען, 95,000 פועלים; קליינ־אינדוסטריע, פון 1 ביז 49 אַרבייטער פער פאַבריק: 14,800 אַנשטאַלטען, 177,000 אַרבייטער; מיטעלמעסיגע און גרויס־אינדוסטריע, פון 50 ביז 499 ארבייטער פער פאַבריק: 1,500 אַנשטאַלטען, 250,000 פועלים; זעהר גרויסע אינדוסטריע, איבער 500 אַרבייטסלייט פער פאַבריק: 200 אַנשטאַלטען, 110,000 פועלים. סך הכל: 236,000 אַרבייטגעבער, גרויסע און קליינע; אָדער 71,000 אַרבייטגעבער פון 7,000,000 איינוואוינער, אויב מיר זאָלען ניט רעכענען די אונאָבהענגיגע בעלי מלאכות.

** ווען וועלען מיר אין ענגלאַנד האָבען אַזאַ פאַלשטענדיגען צענזוס ווי אין פראַנקרייך, דייטשלאַנד און בעלגיען? ד. ה. אַזאַ צענזוס, אין וועלכען די אַרבייטער און די בעלי־בתים וועלען גערעכענט ווערען בעזונדער — אַנשטאַט אַריינצוּוואַרפען אין איין קופּע דעם אייגענטימער פון פאַבריק, די דירעקטאָרען, די אינזשענירען און די אַרבייטער, — ווי אויך אַזאַ צענזוס, וואו עס וועט געגעבען ווערען די פערטיילונג פון די אַרבייטער לויט די פאַבריקען פון פערשיידענער גרויס.

פיער גזעלען, דערגרייכט די בעדייטענדע ציפער פון 1,867 (2,293 אין יאָהר 1880) אין די טעקסטיל־אינדוס־ריען, ניט קוקענדיג אויף דער הויכער צענטראליזאציע פון א געוויסען טייל פון אַט די אינדוסטריען.* וואָס איז שייך די מאשינעריע־פאבריקען און די אייזענווארג־פאבען, זיינען די קליינע ווערקשעפער, וואו דער מייסטער ארבייט מיט צוויי ביז פיער ארויסהעלפער אָדער געזעלען, זעהר צאָהלרייך (איבער 13,300), שוין גאָר ניט צו רעדען וועגען דעם ביקסען־פאך, וואָס איז גאָר די ריכטיגע קליין־אינדוסטריע, און וועגען דער מעבעל־אינדוסטריע, וואָס האָט זיך לעצטענס שטארק ענטוויקעלט. א הויך־קאָנצענ־טרירטע אינדוסטריע, און א הויכע פראָדוקטיוויטעט ווי אויך א בעדייטענדער עקספּאָרט־האנדעל, וואָס דאָס אַלץ זאָגט עדות אויף א הויכער ענטוויקלונג פון דעם לאַנד, געהען אַט אזוי האנד אין האנד מיט א הויכער ענטוויקלונג פון די הויז־מלאָכות און פון די קליינע אינדוסטריען בכלל.

עס איז קוים נויטיג צו זאָגען, אז אין עסטרייך, אונגארן, אי־טאליען און אפילו אין די פעראייניגטע שטאטען פערנעהמען די קליינע מלאכות אַן אָנגעזעהענע פּאָזיציע און שפּיעלען דאָרט אין לעצטען סך הכל פון דער אינדוסטריעלער טהעטיגקייט אפילו נאָך א פיעל גרעסערע ראָליע, איידער אין פראנקרייך, בעלגיען אדער דייטשלאנד.

בעזונדערס אבער אין רוסלאנד קענען מיר ריכטיג אבשאצען די וויכטיגקייט פון די דאָרפישע אינדוסטריען, און וואָס פאַר'ע שרעקליכע ליידען עס וואָלט אָהן שום נוצען פערשאפט דער בעפעל־קערונג, ווען דער שטאאט זאָל איצט אָננעהמען די פּאָליטיק, וואָס איניגע לאַנדאייגענטימער און פאבריקאנטען פערטיידיגען — ד. ה. אויב דער שטאאט זאָל אויסאיבען זיין שרעקליכע מאכט צו גונסטען

---

* טעקסטיל־אינדוסטריען: בעלי־מלאָכות, וואָס ארבייטען אַליין אָדער מיט דער הילף פון זייערע פאמיליען: 1,437; פון 1 ביז 4 ארביי־טער, 430 אַנשטאַלטען, 949 אַרבייטסלייט; פון 5 ביז 49 אַרבייטער, 774 אַנשטאַלטען, 14,051 אַרבייטער; איבער 50, 379 אַנשטאַלטען, 66,103 אַרבייטער.

פון א פּאָפּעריזאציע פון די פויערים און אַ קינסטליכע פערניכטונג פון די דאָרפישע מלאכות, כדי צו שאפען א צענטראליזירטע גרויס־אינדוסטריע.*

די גרינדליכסטע אויספאָרשונגען װעגען דעם איצטיגען צו־שטאנד, װאוקס און טעכנישער ענטװיקלונג פון די דאָרפישע אינ־דוסטריען, װי אויך װעגען די שװעריגקייטען, מיט װעלכע זיי קומט אויס זיך צו ראנגלען, זיינען געמאכט געװאָרען אין רוסלאנד. עס איז געמאכט געװאָרען אַן אונטערזוכונג פון הויז־צו־הויז, װאָס כאפּט אַרום כמעט אַ מיליאָן פּויערישע הייזער, און די רעזולטאטען פון דער דאָזיגער אונטערזוכונג שטעלען שוין מיט זיך פאַר 450 בענדער, װאָס די פערשיידענע „זעמסטװעס“ (פּראָװינץ־ראטען) האָבען ארויסגעגעבען. חוץ דעם געפינען מיר אין די פופצעהן בענדער, װאָס די „קאָמיסיע פון קליינע מלאָכות“ האָט ארויסגע־געבען, און נאָך מעהר אין די אויסגאבען פון דעם „מאָסקװער סטאטיסטישען קאָמיטעט“, װי אויך אין די אויסגאבען פון פיעלע פּראָװינץ־קאָמיטעטען, פולע, גרינדליכע ליסטען, װאָס גיבען אָן דעם נאָמען פון יעדען ארבייטער. די גרויס און דעם צושטאנד פון זיינע פעלדער, זיין לעבעדיגער אינװענטאר, דעם װערטה פון זיין אגריקול־טורעלער און אינדוסטריעלער פּראָדוקציאָן, זיינע פערדיענסטען פון ביידע קװעלען, און זיין יעהרליכען בודזשעט. פון דער אנדער זייט זיינען הונדערטער בעזונדערע מלאָכות בעשריבען געװאָרען אין בעזונדערע מאָנאָגראפיעס פון דעם טעכנישען, עקאָנאָמישען און סאניטארען שטאנדפונקט.

די רעזולטאטען, װאָס האָבען זיך בעקומען פון אַט די אונטער־זוכונגען, זיינען באמת גרויסארטיג. דען עס װייזט זיך ארויס, אַז פון די 80 אָדער 90 מיליאָן איינװאוינער אין אייראָפּעאישען רוס־לאנד זיינען ניט װעניגער װי 7½ מיליאָן מענשען געװוען בעשעפ־טיגט ביי די הויז־אינדוסטריען, און זייער פּראָדוקציאָן דערגרייכט אפילו לויט דער נידעריגסטער אָבשאצונג, מעהר װי 150 מיליאָן

---

* זינט 1907 האָט די רוסישע רעגיערונג אָנגעהויבען איינצופיהרען די דאָזיגע פּאָליטיק און גענומען, אין די אינטערעסען פון די לאנד־אייגענטימער און די בעשיצטע אינדוסטריען, פערניכטען די דאָרפישע „אָבשטשינעס“.

פונט סט. און העכסט וואהרשיינליך גאנצע 200 מיליאָן פונט סט. (2 ביליאָן רובל) יעדען יאָהר.* עס האָט אויך אזא'ן אופן איבער־געשטיגען דעם סך הכל פון דער גרויס־אינדוסטריעלער פּראָדוק־ציאָן. וואָס איז שייך דער פערהעלטניסמעסיגער וויכטיגקייט פון אָט די ביידע פאר די ארבייטענדע מאסען, איז גענוג צו זאָגען, אז אפילו אין מאָסקווער גובערניע, וואָס איז דער וויכטיגסטער אינדוסטריע־ראַיאָן פון רוסלאנד (די דאָרטיגע פאבריקען שטעלען צו איבער איין פינפטעל פון דעם ווערטה פון דער גאנצער אינדוס־טריעלער פּראָדוקציאָן), איז די געמיינזאַמע הכנסה, וואָס די בעפעל־קערונג בעקומט פון די הויז־אינדוסטריען, דריי מאָל אזוי גרויס ווי די געמיינזאַמע שכירות, וואָס די ארבייטער פערדיענען אין די פאבריקען.

דער מערקווירדיגסטער שטריך פון די רוסישע הויז־אינדוס־טריען איז דאָס, וואָס דער פּלוצלונגדיגער אויפשוואונג פון די פאב־ריקען אין רוסלאנד האָט ניט אָנגעריהרט די הויז־אינדוסטריען. אדרבא, דער דאָזיגער אויפשוואונג האָט זיי געגעבען א נייעם שטויס פאר ווייטערער אויסשפּרייטונג. זיי זיינען געוואקסען און זיך ענטוויקעלט גראָד אין יענע ראַיאָנען, וואו די פאבריקען זיינען געוואקסען אַם שנעלסטען.

נאָך א העכסט בעדייטונגספולער שטריך איז דער פאָלגענ־דער: הגם פון די פריהעסטע צייטען אָן זיינען די אונפרוכטבארע גובערניעס פון צענטראַל־רוסלאנד געווען דער פּלאַץ פון אלערליי קליינע מלאכות, ענטוויקלען זיך די לעצטע צייט מעהרערע מאָ־דערנע הויז־אינדוסטריען דוקא אין יענע פּראָווינצען, וועלכע האָבען

---

* עס ווייזט זיך ארויס פון דער הויז־צו־הויז־אונטערזוכונג, וועלכע האָט ארומגענומען 855,000 ארבייטער, אַז דער יעהרליכער ווערטה פון די פּראָדוקטען, וואָס זיי פלעגען אויסארבייטען, דערגרייכט 21,087,000 פונט סט. (רעכענענדיג דעם רובעל אין 24 פעניס) ד. ה. אַ דורכשניט פון 25 פונט סט. פער אַרבייטער. אַ דורכשניט פון 20 פונט סט. פאר אַ האלבען מיליאָן מענשען וואָלט שוין געגעבען 150 מיליאָן פונט סט. פאַר זייער געמיינזאמער פּראָדוקציאָן, אָבער די בעסטע אויטאָ־ריטעטען האַלטען, אַז אָט די ציפער זיינען נידעריגער איידער די ווירק־ליכקייט.

דעם בעסטען באַדען און קלימאַט. אַט אזוי איז סטאווראָפּאָלער גובערניע אין צפון־קאווקאז, וואו די פּויערים האָבען נענוג פּרוכט־בארען באַדען, פּלוצלונג געוואָרען אַן אָרט פון א שטארק פער־שפּרייטער אינדוסטריע פון זייד־וועבעריי, וועלכע ווערט בעטריבען אין די הייזער פון די פּויערים. די דאָזיגע אינדוסטריע בעזאָרגט איצט רוסלאנד מיט ביליגע זייד־צייג, וועלכע האָט פאָלשטענדיג ארויסגעשטופּט פון מארק די איינפאכע זייד־שטאָפען. וואָס מען האָט פריהער אימפּאָרטירט פון פראנקרייך. נאָך אביישפּיעל צום פּונקט איז די קליין־אינדוסטריעלע פאבריקאציע פון לאנדווירט־שאפטליכער מאשינעריע, וועלכע איז פּלוצלונג אויסגעוואקסען אין אָרענבורג און ביים שווארצען ים.

די פעהיגקייט פון די רוסישע הויז־אינדוסטריעלע ארבייטער צו בילדען קאָאָפּעראטיווע אָרגאניזאציעס פערדיענט מעהר ווי א פערביינגעהענדע בעמערקונג. וואָס איז שייך דער ביליגקייט פון די פּראָדוקטען, וואָס ווערען פאבריצירט אין די דערפער, און וועלכע איז ווירקליך ערשטוינענד, קען מען עס ניט אינגאנצען דערקלער־ען דורך די אויסערגעוועהנליך לאנגע ארבייטס־שטונדען און הונגער־פערדיענסטען, דען לאנגע שטונדען און זעהר נידריגע שכירות זיינען כאראקטעריסטיש אויך פאר די רוסישע פאבריקען. די ביליגקייט פון די פּראָדוקטען הענגט אויך אָב פון דעם אומ־שטאנד, וואָס דער פּויער, וועלכער בעקומט זיין שפּייז פון דער ערד, אָבער ליידט שטענדיג פון א דוחק אין מזומן געלד, פער־קויפט די פּראָדוקטען פון זיין אינדוסטריעלער ארבייט פאר וועלכען פּרייז עס מאכט זיך. דערפאר זיינען אלע פאבריצירטע ארטיקלען, וואָס די רוסישע פּויערים בענוצען, א חוץ געדרוקטע באוועל־שטאָפען, פּראָדוצירט פון דאָרפישע פאבריקאנטען. אָבער אויך א סך לוקסוס־ארטיקלען ווערען געמאכט אין די דערפער, בעזונדערס ארום מאָסקווע, פון פּויערים, וואָס הערען ניט אויף צו בעארבייטען זייערע שטיקלעך ערד. די צילינדער־היט, וועלכע ווערען פער־קויפט אין די בעסטע מאָסקווער געשעפטען און טראָגען דעם שטעמ־פּל „נאוואָטע פּאריזער נייאיגקייטען" (פּאריזער נייאיגקייטען), ווערען געמאכט פון מאָסקווער פּויערים; דאָסגלייכען דאָס „ווינער" מעבעל אין די בעסטע „ווינער" געשעפטען, אפילו ווען דאָס דאָזיגע מעבעל געהט פאר דעם געברויך פון די פּאלאצען. און דאָס וואונדערליכסטע דערביי

איז ניט די געשיקטקייט פון די פויערים — לאנדווירטשאפטליכע ארבייט שטערט ניט צו ערווערבען אינדוסטריעלע געשיקטקייט — נאר די שנעלקייט, מיט וועלכע די פאבריקאציע פון פיינע זאכען האט זיך פערשפרייט אין אזוינע דערפער, וואס האבען פריהער פאבריצירט בלויז די גרעבסטע ארטיקלען. *

וואס געהערט די געגענזייטיגע בעציהונגען צווישען אגריקולטור און אינדוסטריע, מוז מען קומען צום שלוס, לייענענדיג די דאקומענטען, וואס די רוסישע סטאטיסטיקער האבען אנגעזאמעלט, אז ניט נאר ברענגען די הויז־אינדוסטריען ניט קיין שאדען דער אגריקולטור, נאר זיי זיינען, אדרבא, דאס בעסטע מיטעל זי צו פערבעסערען; איבערהויפט נאך דערפאר, וואס דער רוסישער פויער האט עטליכע מאנאטען יעדען יאהר גאר ניט וואס צו טהאן אויף די פעלדער. עס זיינען פאראן ראיאנען, וואו מען האט אינגאנצען אויפגעגעבען די אגריקולטור און זיך גענומען פאר אינדוסטריע; אבער דאס זיינען אזוינע ראיאנען, וואו די אגריקולטור איז אונמעגליך געווארען צוליעב די זעהר קליינע שטיקלעך ערד, וואס מען האט געשאנקען די בעפרייטע לייבאייגענע (קריעפאסטניקעס); וואס אויף די דאזיגע חלקים ערד זיינען ניט געווען קיין גוטע לאנקעס, אדער זיי האבען געפעהלט גאר אינגאנצען, ווי אויך מחמת דער אלגעמיינער פעראָרמונג פון די פויערים, וואס איז געקומען פון די זעהר הויכע שטייערען און די זעהר הויכע אויסלייזונגס־שטייערען פאר'ן לאנד. וואו אבער די איינגעטיילטע שטיקלעך ערד זיינען אביסעל גרעסער, און די פויערים ווערען ניט אזוי בעריסען דורך די שטייערן, הערען זיי ניט אויף צו בעארבייטען דאס לאנד, און די פעלדער ווערען געהאלטען אין א בעסערער אָרדנונג. חוץ דעם איז די דורכשניטליכע צאהל פון לעבעדיגען אינווענטאר גרעסער דארט, וואו די אגריקולטור ווערט בעטריבען אין פערבינדונג מיט די הויז־מלאכות. אפילו די פויערים, וואס האבען צו־קליינע שטיקלעך ערד, קעהרען זיך איין צו צודינגען נאך לאנד, אויב זיי פערדיענען אביסעל געלד פון זייער אינדוסטריעלער ארבייט. וואס איז שייך דעם פער־

---

* איזניגע פון די פראָדוקטען פון דער רוסישער דאָרף־אינדוסטריע זיינען די לעצטע צייט ארויסגעפיהרט געוואָרען דאָ אין ענגלאַנד און געפינען א גוטען אָבזאָץ.

העלטניסמעסיגען וואוילשטאַנד, איז כמעט ניט נויטיג צוצולעגען, אז ער איז שטענדיג העכער אין יענע דערפער, וועלכע פעראייניגען ביידע מינים ארבייט. אלס א דייטליכען ביישפּיעל קען מען דער־מאָנען די צוויי אייזען־ארבייט דערפער, וואָרסמאַ און פּאוולאָוואָ, פון וועלכע איינער איז דורכאויס אינדוסטריעל, בעת אין דעם צווייטען הערען די איינוואוינער ניט אויף צו בעאַרבייטען דעם באָדען.*

מען וואָלט נאָך א סך מעהר געדאַרפט רעדען וועגען די דאָר־פישע אינדוסטריען אין רוסלאַנד, בעזונדערס כדי צו בעווייזען, ווי לייכט די פּויערים פעראייניגען זיך, אויב די דחקות שטערט נאָר ניט דערצו, איינצוקויפען נייע מאַשינעריע, אָדער אויסצומיידען דעם צווישענהענדלער ווען זיי דאַרפען איינקויפען רויהען מאַטעריאַל. נאָך אזוינע ביישפּיעלען וואָלט מען געקענט ברענגען פון בעלגיען און בעזונדערס פון דער שווייץ, אָבער דאָס אויבענדערמאַנטע וועט זיין גענוג, צו געבען אַן אַלגעמיינעם בעגריף פון דער וויכטיגקייט, די לעבענס־כחות און דער פערבעסערונגס־פעהיגקייט פון די דאָר־פישע אינדוסטריען.

שלוסען.

די פאַקטען, וואָס מיר האָבען דאָ אינקורצען פאָרגעבראַכט, בעווייזען ביז צו א געוויסען גראַד די נוצען, וואָס מען וואָלט געקענט בעקומען פון א פעראייניגונג צווישען אַגריקולטור און אינ־דוסטריע, ווען די אינדוסטריע וואָלט געקענט קומען אין דאַרף ניט אין דער איצטיגער פאָרם פון א קאַפּיטאַליסטישער פאַבריק, נאָר אין דער פאָרם פון א געזעלשאַפטליך־אָרגאַניזירטער אינדוסטריעלער פּראָדוקציאָן, מיט דער פאַלשטענדיגער הילף פון מאַשינעריע און טעכנישען וויסען. דער קענטיגסטער שטריך פון די קליינע מלאכות איז פאַקטיש דאָס, וואָס מען געפינט א פערהעלטניסמעסיגען וואויל־שטאַנד נאָר דאָרט, וואו זיי זיינען פעראייניגט מיט דער אַגריקול־

* פּרוגאַווין אין דעם „וויעסטניק פּראָמיסלענאָסטי“, יוני 1884. זעה אויך דאָס אויסגעצייכענטע ווערק פון וו. וו. (וואָראָנצאָוו) „די שיק־זאַלען פון דעם קאַפּיטאַליזם אין רוסלאַנד“, 1882 (רוסיש).

טור, וואו די ארבייטער זיינען געבליבען ביי דער ערד און הערען ניט אויף זי צו בעארבייטען. אפילו צווישען די וועבער אין פראנק־רייך אדער אין מאסקווע, וועלכע דארפען זיך רעכענען מיט דער קאנקורענץ פון דער פאבריק, הערשט א לפי־ערך׳דיגער וואוילשטאנד כל זמן די וועבער זיינען ניט געצוואונגען צו פערלאזען דעם באדען. פערקעהרט, אזוי שנעל ווי די הויכע שטייערען אדער די פעראָרמונג אין דער צייט פון א קריזיס צווינגט דעם הויז־ארבייטער אבצוגעבען זיין לעצט שטיקעל ערד דעם פראצענטניק, שלייכט די דחקות אריין אין דעם ארבייטער׳ס הויז. דער אויסשוויצער ווערט אלמעכטיג, עס ווערען איינגעפיהרט שרעקליך לאנגע ארבייטס־שטונדען, און דער גאנצער פאך געהט אפטמאל צוגרונד.

אזיינע פאקטען, ווי אויך די אויסגעשפראכענע טענדענץ פון די פאבריקען איבערצואוואנדערען אין די דערפער, וועלכע ווערט די צייטען אלץ קענטיגער, און האט זיך לעצטענס אויסגעדריקט אין דער „גארטען־שטעדט“ בעוועגונג, האבען זעהר פיעל צו זאגען. עס וואלט, נאטירליך, געווען א גרויסער טעות צו מיינען, אז די אינדוסטריע מוז זיך אומקעהרען צו דער שטופע פון האנדווערק, כדי צו ווערען פעראייניגט מיט דער אגריקולטור. ווען נאר מען קען דורך דער מאשין איינשפארען מענשליכע ארבייט, איז די מאשין וויל־קאָמען און מען וועט זי איינפיהרען; און עס איז קוים פאראן איין־איינציגער אינדוסטריע־צווייג, אין וועלכען די מאשין־ארבייט וואלט ניט געקענט איינגעפיהרט ווערען מיט גרויסע נוצען, ווענינגסטענס אין געוויסע שטאדיען פון דער פאבריקאציע. אין דעם הייגטיגען כאאטישען צושטאנד פון דער אינדוסטריע קענען נעגעל און ביליגע מעסערלעך געמאכט ווערען ביים האנד, און איינפאכע באוועל־שטאפען קענען געוועבט ווערען אויף האנד־שטוהלען. אבער אזא משונה׳דיגע לאגע קען ניט לאנג אנהאלטען. די מאשין וועט ארויס־שטופען די האנד־ארבייט אין דער פאבריקאציע פון איינפאכע ארטיקלען. אין דערזעלבער צייט אבער וועט די האנד־ארבייט אויסשפרייטען איהר געביט אויף דער ארטיסטישער פערענדיגונג פון פיעלע געגענשטאנדען, וואס ווערען איצט אינגאנצען געמאכט אין דער פאבריק; און די האנד־ארבייט וועט שטענדיג פערבלייבען א וויכטיגער פאקטאר אין דעם וואוקס פון טויזענדער יונגע און נייע אינדוסטריען.

אָבער עס שטעלט זיך די פראַגע: פאַרוואָס זאָלען די באוועל־, וואָל־ און זייד־שטאָפּען, וואָס ווערען איצט געוועבט אין די דערפער ביים האַנד, ניט געוועבט ווערען מיט מאַשינעריע אין דיזעלביגע דערפער, ניט אויפהערענדיג טאַקע צו זיין פערבונדען מיט ערד־אַרבייט? פאַרוואָס זאָלען הונדערטער הויז־אינדוסטריען, וואָס ווערען איצט אינגאַנצען בעטריבען ביים האַנד, ניט נעהמען זיך פאַר די אַרבייט־שפּאָרענדע מאַשינען, ווי מען טהוט דאָס שוין אין דעם שטריקעריי־פאַך און אין פיעלע אַנדערע? עס איז ניטאָ קיין שום גרונד פאַרוואָס דער קליינער מאָטאָר זאָל ניט ווערען מעהר אַלגעמיין געברויכט ווי איצטער, וואו עס פאָדערט זיך ניט צו האָבען קיין פאַבריק; און עס איז ניטאָ קיין שום גרונד, פאַרוואָס דער דאָרף זאָל ניט האָבען אַן אייגען פאַבריקעל, וואו די פאַבריק־אַרבייט איז ניצליכער, ווי מיר זעהען עס שוין אָפּטמאָל אין געוויסע דערפער אין פראַנקרייך.

נאָך מעהר. עס איז ניטאָ קיין גרונד פאַרוואָס די פאַבריק מיט איהר בעוועג־קראַפט און מאַשינעריע זאָל ניט געהערען צו דער געמיינדע, ווי עס איז שוין דער פאַל בנוגע דער בעוועג־קראַפט אין די פריהער־דערמאָנטע ווערקשעפּער און קליינע פאַבריקען אין דעם פראַנצויזישען טייל פון די יורא־בערג. עס איז קלאָר אַז איצט, אונטער דעם קאַפּיטאַליסטישען סיסטעם, איז די פאַבריק אַ קללה פאַר'ן דאָרף, מחמת זי קומט אַהין עקספּלואַטירען די אַרבייט פון די קינדער און מאַכען פאַר אביונים די מענליכע איינוואוינער פון דאָרף. און עס איז גאַנץ נאַטירליך, אַז די אַרבייטער זאָלען זיך שטעלען מיט אַלע כחות אַנטקעגען דעם, אויב עס איז זיי נאָר געלונגען אָנצוהאַלטען זייערע אַלטע פּראָפעסיאָנעלע אָרגאַניזאַציעס (ווי אין שעפיעלד, אָדער סאָלינגען) אָדער אויב זיי זיינען נאָך ניט אַרונטערגעקומען צו דער לעצטער שטופע פון דער ביטערער נויט (ווי אין דער יוראַ). אָבער אונטער אַ מעהר ראַציאָנאַלער געזעלשאַפטליכער אָרגאַניזאַציע וואָלט די פאַבריק ניט בעגעגענען אַזוינע שטערונגען: זי וואָלט זיין אַ גליק פאַר'ן דאָרף. און עס זיינען פאַראַן אונצווייפעלהאַפטע בעווייזען, אַז אין איינינע דאָרפישע געמיינדען ווערען שוין געמאַכט געוויסע טריט אין דער דאָזיגער ריכטונג.

די מאָראַלע און פיזישע נוצען, וואָס דער מענש וואָלט בעקו־

מען, ווען ער טיילט איין זיין ארבייט צווישען דעם ווערקשאָפּ און דעם פעלד, זיינען קלאָר פון אויבענאויף. אָבער די צרה איז, זאָגט מען אונז, מיט דער נויטווענדיגער צענטראַליזאציע פון די מאָדערנע אינדוסטריען. אין דער אינדוסטריע, ווי אין דער פּאָליטיק — די צענטראַליזאציע האָט אזוי פיעל אָנהענגער! אָבער דער אידעאַל פון די צענטראַליזאטאָרען נויטיגט זיך שטארק אין א רעוויזיע אויף אָט דיביידע געביטען. עס איז אמת, אז אנאַליזירענדיג די מאָדערנע אינדוסטריען געפינען מיר אויס, אז פאר איינציגע פון זיי איז די מיטארבייטשאפט פון הונדערטער, אָדער אפילו פון טויזענדער ארבייטער צוזאמען, ווירקליך נויטווענדיג. די גרויסע אייזען־גיסערייען און מינען־אונערנעהמונגען געהערען גאַנץ בעשטימט צו דער דאָזיגער קאטעגאָריע; אָקעאנען־שיפען קענען ניט געבויט ווערען אין דאָרפישע פאבריקען. אָבער א סך פון אונזערע גרויסע פאבריקען זיינען נישט מעהר, ווי א זאמלונג פון עטליכע בעזונדערע אינדוסטריען אונטער איין פערוואַלטונג; אנדערע ווייעדער זיינען בלויז אָנהויפונגען פון הונדערטער עקזעמפּלארען פון דערזעלביגער מאשין; אָט אזוי זיינען די מעהרסטע פון אונזערע גיגאַנטישע שפּין־ און וועב־אנשטאַלטען.

אזוי ווי די פאבריקאציע איז א שטרענג פּריוואטע אונטערנעה־מונג, געפינען די אייגענטימער אז עס איז ניצליכער פאר זיי צו האָבען אַלע בראַנזשען פון א בעשטימטער אינדוסטריע אונטער זייער אייגענער פערוואלטונג; אויף דעם אופן נעהמען זיי צוזאמען די פּראָפיטען פון די כסדר׳דיגע אויסארבייטונג־שטופען פון דעם רויהען מאטעריאַל. און ווען איינציגע טויזענד קראפט־שטוהלען זיינען פעראייניגט אין איין פאבריק, געפינט דער אייגענטימער זיין פּאָרצוג דעריין, וואָס ער קען האָבען א קאָנטראָל איבער דעם מארק. אָבער פון א ט ע כ נ י ש ע ן שטאנדפּונקט זיינען די מעלות פון אזא אָנזאמלונג גאַנץ נישטיג און אָפט גאָר צווייפעלהאַפטיג. אפילו אזא צענטראַליזירטע אינדוסטריע, ווי די באוועל־אינדוסטריע, הויבט גאָר ניט אָן צו ליידען דערפון, וואָס די פּראָדוקציאָן פון איין סאָרט ארטיקלען ווערט צוטיילט אין איהרע פערשיידענע שטופען צווישען עטליכע בעזונדערע פאבריקען: מיר זעהען עס אין מאנטשעסטער און אין די אַרומיגע שטעדט. וואָס איז שייך די קליינע מלאכות, פיהלט זיך ניט קיין שום אונבעקוועמליכקייט אפילו פון דער נאָך

גרעסערער צוטיילונג צווישען די ווערקשעפּער אין דער זייגער־אינדוסטריע, און ביי פיעלע אנדערע.

מיר הערען אָפט, אז איין פערד־קראַפט קאָסט אזוי פיעל אין א קליינער מאַשין, און אזוי פיעל וועניגער אין א מאַשין, וואס איז צעהן מאָל אזוי שטארק; אז א פונט באוועל־גארן קאָסט א סך וועניגער, ווען די פאַבריק פערדאָפּעלט די צאָהל פון איהרע שפּינדלען. אָבער לויט דער מיינונג פון די בעסטע אויטאָריטעטען צווישען אינזשעניערען, ווי צ. ב. ש. פּראָפ. וו. אונוויין, פּערענטפּערט די הידראוילישע און ספּעציעל די עלעקטרישע קראַפט־פערטיילונג פון איין צענטראַלער סטאַנציע דעם ערשטען טייל פון דעם ארגומענט.*

וואָס געהערט דעם צווייטען טייל, זיינען אזעלכע מיני חשבונות נאָר גוט פאר יענע אינדוסטריען, וואָס גרייטען צו די האלב פאַבריצירטע פּראָדוקטען פאר וויטערדיגע בעארבייטונגען. די אונצעהליגע סאָרטען ארטיקלען, וויעדער, וועלכע בעקומען זייער ווערטה פון דעם וואָס עס ווערט אין זיי אריינגעטאָן געלערנטע האנד־ארבייט, קענען אמבעסטען פאַבריצירט ווערען אין די קלענערע פאַברי־קען, וואו עס ארבייטען עטליכע הונדערט אָדער גאָר עטליכע צעהנד־ליג ארבייטער. אָט דערפאר איז די „קאָנצענטראַציע“, וועגען וועל־כער מען רעדט אזוי פיעל, אָפטמאָל נישט מעהר ווי א פעראייניגונג פון קאַפּיטאַליסטען מיט דעם צוועק צו בעהערשען דעם מארק, ניט כדי ביליגער צו מאַכען די טעכנישע פּראָצעסען.

---

* איך קען צולעגען פון מיין אייגענער ערפאַהרונג, אַז דאָס איז אויך די מיינונג פון פיעלע מאַנטשעסטער פאַבריקאַנטען: „איך שפּאָר איין אַ סך דורך דעם, וואָס איך בענוץ אין מיין פאַבריק מוניציפּאַלע עלעקטרישע קראַפט, אַנשטאַט דער דאַמפּף מאַשין“ — האָט מיר געזאָגט איינער פון די געאַכטעסטע מיטגליעדער פון דער מאַנטשעסטער שטאָדט־געמיינדע. „איך צאָהל פאר דער בעוועג־קראַפט לויט דער צאָהל מענשען, וואָס איך בעשעפטיג, — אין געוויסע צייטען צוויי הונדערט, און אַן אַנ־דערשמאָל בלויז פופציג. איך דאַרף ניט קויפען קיין קויהלען און האַל־טען עס אין לאַגער א גאַנץ יאָהר פאָראויס; איך האָב איינגעשפּאָרט דעם פּלאַץ, וואָס די דאַמפּף־מאַשין האָט פערנומען; און חוץ דעם שאָקעלט ניט אזוי און עס איז ניט צו־הויס אין דעם צימער פון אויבען, ווי עס איז פריהער געווען פון דער דאַמפּף־מאַשין.“

אפילו אונטער די היינטיגע בעדינגונגען גיבען די גאַר גרויסע פאַבריקען אַ סך אונבעקוועמליכקייטען, מחמת זיי קענען ניט אַזוי שנעל איבערמאַכען זייער מאַשינעריע, לויט די שטענדיג נייע פאָדערונגען פון די געברויכער. און וויפיעל באַנקראָטען פון גרויסע פירמעס — זיי זיינען צו גוט בעקאַנט, אַז איך זאָל דאַרפען דערמאָנען זייערע נעמען — זיינען געקומען פון אָט דער אורזאַך בעת'ן קריזיס פון 1886—1890! וואָס געהערט די נייע אינדוסטריעצווייגען, וועלכע איך האָב דערמאָנט אין אָנפאַנג פון דעם פריהערדיגען קאַפּיטעל, מוזען זיי דאָך שטענדיג אָנהויבען פון אַ קליינעם מאַסשטאַב; און זיי קענען בליהען אין די קליינע שטעדטלעך פונקט אַזוי גוט, ווי אין די גרויסע שטעדט, אויב אָט די קליינע פלעצער זיינען נאָר בעזאָרגט מיט אַנשטאַלטען, וואָס סטימולירען דעם אַרטיסטישען געשמאַק און דעם גייסט פון ערפינדונג. דער פאָרטשריט, וואָס איז די לעצטע צייט געמאַכט געוואָרען אין דער שפּיעלצייג־אינדוסטריע, ווי אויך די הויכע פאָלקאָמענהייט, וואָס מען האָט דערגרייכט אין דער פאַבריקאַציע פון מאַטעמאַטישע און אָפּטישע אינסטרומענטען, פון מעבעל, פון קליינע לוקסוס־אַרטיקלען, פון טעפּעריי און אַזוי ווייטער, קענען דיענען פאַר ביישפּיעלען צום פּונקט. קונסט און וויסענשאַפט זיינען ניט מעהר די מאָנאָפּאָל פון די גרויסע שטעדט, און דער ווייטערדיגער פאָרטשריט וועט זיי נאָך מעהר פערשפּרייטען איבער'ן לאַנד.

די געאָגראַפישע פערטיילונג פון די אינדוסטריען אין אַ געוויסען לאַנד הענגט נאַטירליך אָב אין אַ גרויסער מאָס פון אַ גאַנצער זאַמלונג פון נאַטירליכע בעדינגונגען; עס איז קלאָר, אַז עס זיינען פאַראַן פלעצער, וועלכע זיינען בעסער צוגעפּאַסט פאַר דער ענטוויקלונג פון געוויסע אינדוסטריען. די ברעגעס פון די טייכען קלייד און טיין זיינען געוויס די פּאַסינגסטע פלעצער פאַר שיפּ־בויהויפען, און אַזוינע הויפען מוזען ווערען אַרומגערינגעלט פון פערשיידענע ווערקשעפּער און פאַבריקען. די אינדוסטריען וועלען אַלעמאָל געפינען געוויסע נוצען פון גרופּירען זיך ביז אַ געוויסען ערך צוזאַמען, לויט די נאַטירליכע כאַראַקטער־שטריכען פון בעזונדערע געגענדען. מיר מוזען אָבער אָנערקענען, אַז איצטער זיינען זיי גאָרניט גרופּירט לויט די דאָזיגע נאַטירליכע שטריכען. היסטאָרישע אורזאַכען — דערהויפּט רעליגיעזע מלחמות און נאַציאָ־

נאלע צאנקערייען — האבען א סך געהאט צו טהאן מיט זייער וואוקס און זייער היינטיגער פערטיילונג. נאך א גרעסערע אורזאך איז דאס, וואס די בעלי בתים האבען זיך געלאזט פיהרען פון אויס־רעכענונגען בנוגע די בעקוועמליכקייטען פון פערקויף און עקספארט — ד. ה. פון אזוינע אויסרעכענונגען, וועלכע פערלירען שוין זייער וויכטיגקייט זינט די טראנספארט־מיטלען זיינען פערגרעסערט גע־ווארען, און וועלען עס נאך מעהר פערלירען, ווען די פראדוצירער וועלען פראדוצירען פאר זיך אליין און ניט פאר קונדען, וואס געפינען זיך ערגעץ ווייט אוועק.

פארוואס דארף לאנדאן, אין א ראציאנאל־ארגאניזירטער גע־זעלשאפט, פערבלייבען א גרויסער צענטער פון דעם איינגעמאכטס־און קאנסערווען־פאך, און פאבריצירען שירעמס כמעט פאר דער גאנצער פעראייניגטער ענגלישער מלוכה? פארוואס זאלען די אונ־צעהליגע קליין־אינדוסטריען פון ווהייטשעפעל פערבלייבען וואו זיי זיינען, אנשטאט צו פערשפרייטען זיך איבער'ן גאנצען לאנד? ס'איז ניטא קיין שום גרונד, פארוואס די מאנטלען, וואס די ענגלישע דאמען טראגען, זאלען געמאכט ווערען אין בערלין און אין ווהייט־שעפעל, אנשטאט אין דעוואנשיר אדער דערבישיר. פארוואס זאל פאריז ראפינירען צוקער כמעט פאר גאנץ פראנקרייך? פארוואס זאל א העלפט פון די שיך און שטיוועל, וואס די פעראייניגטע שטאאטען פערברויכען, פאבריצירט ווערען אין די 1,500 ווערק־שעפער פון מאסאטשוזעטס? עס איז אבסאלוט ניטא קיין שום גרונד פארוואס אט די און נאך אזוינע זאנדערבארקייטען זאלען בלייבען ווייטער עקזיסטירען. די אינדוסטריען מוזען פערשפרייט ווערען איבער דער גאנצער וועלט; און נאך דער פערשפרייטונג פון די אינדוסטריען צווישען די ציוויליזירטע פעלקער וועט על פי נויט מוזען קומען א ווייטערע פערשפרייטונג פון פאבריקען איבער די טעריטאריעס פון יעדער נאציאן.

אין דעם משך פון אט דער עוואלוציע וועלען די נאטירליכע פראדוקטען פון יעדען ראיאן, ווי אויך זיינע געאגראפישע בעדינ־גונגען, געוויס זיין איינער פון די פאקטארען, וואס וועלען בע־שטימען דעם כאראקטער פון די אינדוסטריען, וועלכע וועלען זיך ענטוויקלען אין יענעם ראיאן. ווען מיר זעהען אבער, אז די שווייץ איז געווארען א גרויסע עקספארטירערין פון דאמפף־מאשינען,

אייזענבאהן־מאשינען און דאמפף־שיפען, אבוואויל זי האט ניט קיין אייזען־רודעס, און קיין קויהלען צו פאבריצירען שטאהל, און אפילו ניט קיין ים־האפען אויף צו אימפארטירען זיי; ווען מיר זעהען, אז בעלגיען איז געלונגען צו ענטוויקלען א גרויסען עקספארט פון וויינטרויבען, און אז מאנטשעסטער האט בעוויזען צו ווערען א ים־האפען, — פערשטעהען מיר, אז אין דער געאגראפישער פער־טיילונג פון די אינדוסטריען, זייגען די צוויי פאקטארען, די לאקאלע פראדוקטען און א גינסטיגע לאגע ביים ים, נאך ניט די הערשענדע פאקטארען. מיר הויבען אן צו פערשטעהן, אז אלץ צוזאמענ־גענומען שפיעלט דא דער אינטעלעקטועלער פאקטאר — דער ערפינדונגס־גייסט, די פעהיגקייט זיך צוצופאסען, פאליטישע פרייהייט א. אז. וו. — א גרעסערע ראליע איידער אלע איבעריגע.

אז פאר אלע אינדוסטריען איז עס א גרויסע מעלה, ווען זיי ווערען בעטריבען אין א נאהענטער בעריהרונג מיט פיעלערליי אנדערע אינדוסטריען, האט דער לעזער שוין געזעהן פון די פריהער־דיגע צאהלרייכע ביישפיעלען. יעדע אינדוסטריע נויטיגט זיך אין א ט ע כ נ י ש ע ר ס ב י ב ה. דאס אייגענע איז אבער אויך ריכטיג בנוגע צו דער אגריקולטור.

די אגריקולטור קען זיך ניט ענטוויקלען אהן דער הילף פון מאשינעריע, און דאס בענוצען זיך מיט פאלקאמענער מאשינעריע קען ניט ווערען אלגעמיין אהן אן אינדוסטריעלער סביבה: דער געברויך פון לאנדווירטשאפטליכער מאשינעריע איז אונמעגליך אהן מעכאנישע ווערק־שעפער, וואס זיינען לייכט צוגענגליך פאר דעם ערד־ארבייטער. דער דארף־שמיעד איז ניט גענוג. אויב די ארבייט פון א דרעש־מאשין מוז אבגעשטעלט ווערען אויף א וואך אדער מעהר, ווייל איינער פון די ראר־ציינער איז קאליע געווארען, און אויב מען מוז שיקען נאך א נייעם ראר א ספעציעלען שליח אין דער נעקסטער פראווינץ — דאן איז דער געברויך פון דרעש־מאשינען אן אונמעגליכקייט. אבער פונקט אזא זאך האב איך אין מיין קינדהייט טאקע אליין געזעהן אין צענטראל־רוסלאנד; און דא גאר ניט לאנג האב איך געפונען דעמזעלבען פאקט דערמאנט אין אן ענגלישער אויטא־ביאגראפיע פון דער ערשטער העלפט פון דעם ניינצעהנטען יאהרהונדערט. חוץ דעם מוזען די ערד־ארבייטער פון דעם גאנצען צפונ׳דיגען טייל פון דעם מעסיגען ערד־פאס

האָבען עפּעס אַן אינדוסטריעלע בעשעפטיגונג אין משך פון די לאַנגע ווינטער־חדשים. אָט דאָס האָט טאַקע גורם געווען די גרויסע ענטוויקלונג פון די דאָרפישע אינדוסטריען, פון וועלכע מיר האָבען נאָר וואָס געזעהן אַזוינע אינטערעסאַנטע ביישפּיעלען. אָבער מען פיהלט דיזעלבע בעדערפניש אויך אונטער דעם מילדען קלימאַט פון די קאַנאַל־אינזלען, ביט קוקענדיג דערויף, וואָס דאָרט איז שטאַרק פערשפּרייט די גערטנערייִ אונטער גלאָז (אָראַנזשערייען). „מיר נויטיגען זיך אין אַזוינע אינדוסטריען. וואָלט איהר אונז געקענט עפּעס אָנווייזען?“ האָט מיר געשריבען איינער פון מיינע קאָרעס־פּאָנדענטען אין גערנסעי.

אָבער דאָס איז נאָך ניט אַלץ. די אַגריקולטור נויטיגט זיך אַזוי שטאַרק אין דער הילף פון די, וואָס וואוינען אין די שטעדט, אַז יעדען זומער פערלאָזען טויזענדער זייערע שמוציגע שטאָדטישע הינטערגעסלעך און געהען אין דאָרף אויפ'ן שניט־סעזאָן. די לאָנ־דאָנער עלענדע לאָזען זיך אַוועק אין די טויזענדער קיין קענט און סוסעקס אַלס היי־שניידער און האָפּען־זאַמלער, און עס איז אויס־גערעכענט געוואָרען אַז קענט אַליין נויטיגט זיך אין נאָך 80,000 מענער און פרויען אַלס האָפּען־שניידער. גאַנצע דערפער אין פראַנקרייך צוזאַמען מיט זייערע הויז־אינדוסטריען ווערען זומער־צייט פערלאָזען און די פּויערים וואַנדערען אַוועק אין די פרוכט־באַרע געגענדען פון לאַנד. הונדערטער טויזענדער מענשען ווערען יעדען זומער איבערגעשיקט אין די פּרעריעס פון מאַניטאָבאַ און דאַקאָטאַ. יעדען זומער פערשפּרייטען זיך טויזענדער פּאָליאַ־קען איבער די פּליינען פון מעקלענבורג, וועסטפאַליען און אַפילו פראַנקרייך. און אין רוסלאַנד קומט יעדען יאָהר פאָר אַן אויס־וואַנדערונג פון עטליכע מיליאָן מענשען, וועלכע לאָזען זיך אַוועק פון צפון צו די דרום־פּרעריעס אַריינצוזאַמלען די גערעטענישען. פיעלע פּעטערבורגער פאַבריקאַנטען פערקלענערען זייער פּראָדוק־ציאָן אין זומער, מחמת די אַרבייטער קעהרען זיך דאַן אום אין זייערע היימישע דערפער צו בעאַרבייטען זייערע שטיקלעך ערד.

די אַגריקולטור קען ניט בעטריבען ווערען זומער־צייט אָהן נייע הענד. אָבער נאָך מעהר נויטיגט זי זיך אין צייטווייליגער הילף, אויף צו פ ע ר ב ע ס ע ר ן דעם באָדען, כדי צו פערצעהנ־פאַכען זיינע פּראָדוקטיווע כחות. מיט דער הילף פון דאַמפּף־

אקערן, דרענאזש און בעמיסטיגונג, וואָלט מען געקענט מאכען פון די שווערע ליימען אין צפון־מערב פון לאַנדאַן א מעהר פרוכט־באַרען באָדען, איידער דער באָדען פון די אמעריקאנער פרעריעס. כדי צו ווערען פרוכטבאַר, נויטיגען זיך די דאָזיגע ליימען בלויז אין פשוט'ער, ניט־געלערנטער מענשליכער ארבייט, אזוינע ארבייט ווי עס איז נויטיג צו גראָבען די ערד, אויסצולעגען די דרענאזש־רעהרען, צומאָלען די פאָספאָריטען א. ד. ג. די פאבריק־ארבייטער וואָלטען מיט צופריעדענהייט געטהאָן אזא ארבייט, ווען זי וואָלט געהעריג אָרגאניזירט געווען אין א פרייער געמיינדע צום נוצען פון דער גאנצער געזעלשאפט. דער באָדען פאָדערט אזא מין הילף, און ביי א געהעריגער אָרגאניזאציע פון ארבייט וואָלט ער זי אויך געקראָגען, אפילו ווען עס וואָלט צוליעב דעם צוועק נויטיג געווען אָבצושטעלען זומער־צייט א סך פאבריקען. עס פערשטעהט זיך, אז די היינטיגע פאבריקען־אייגענטימער וואָלטען געט'ענה'ט, אז זיי וועלען רואינירט ווערען, אויב זיי זאָלען דארפען אָבשטעלען זייערע פאבריקען אויף עטליכע מאָנאטען יעדען יאָהר. ווארים דאָס קאפיטאל, וואָס ליעגט אין א פאבריק, איז מחויב צו שעפען געלד יעדען טאָג און יעדע שעה אויב נאָר מעגליך. אָבער דאָס איז דעם קאפיטאליסט'ס קוק אויף דער זאך, ניט דער געזעלשאפט'ס קוק.

וואָס איז שייך די ארבייטער, וועלכע דארפען זיין די אמת'ע פערוואלטער פון די אינדוסטריען, וועלען זיי בעטראכטען אז עס איז געזינטער נ י ט צו טהאָן א גאנצען קיילעכדיגען יאָהר איין און די זעלבינע ארבייט. זיי וועלען ווארפען די ארבייט פאר'ן זומער, סיידען, פערשטעהט זיך, זיי וועלען אויסגעפינען עפּעס א מיטעל ווי אזוי אָנצוהאלטען די פאבריק אין פולען גאנג, אָבבייטענדיג איינע די אנדערע גרופּענווייז.

די פערשפּרייטונג פון די אינדוסטריען איבער'ן לאנד — אזוי אז עס זאָל ברייגנגען די פאבריק צווישען די פעלדער, אז די אגרי־קולטור זאָל קענען שעפּען אלע נוצען, וואָס זי געפינט אלעמאָל, ווען זי איז פערבונדען מיט דער אינדוסטריע (זעה די מזרח־שטאאטען פון אמעריקא), און עס זאָל שאפען א פערבינדונג צווישען לאנדווירטשאפטליכער און אינדוסטריעלער ארבייט — דאָס איז געוויס דער נעקסטער שריט, וואָס דארף געמאכט ווערען,

אזוי שנעל ווי עס וועט מעגליך ווערען צו רעאָרגאַניזירען אונזערע איצטיגע אומשטענדען. ער ווערט שוין איצטער געמאַכט דאָ און דאָרט, ווי מיר האָבען עס געזעהן אויף די פריהערדיגע זייטלעך. די נויט אליין צו פּראָדוצירען פאַר'ן געברויך פון די פּראָדוצירער גופא צווינגט אונז צו מאַכען דעם שריט; די נויטיגקייט פאַר יעדען געזונדען מאַן און פרוי צו פערברייינגען א טייל פון זייער לעבען טהוענדיג האַנד־אַרבייט אויף דער פרייער לופט, צווינגט ארויף דעם שריט; און נאָך נויטיגער וועט ער ווערען, ווען די גרויסע סאָציאַלע בעוועגונגען, וועלכע זיינען שוין איצטער געוואָרען אונפערמיידליך, וועלען צורודערען דעם היינטיגען אינטערנאַציאָנאַלען האַנדעל, און צווינגען יעדען פאָלק צו נעהמען זיך פאַר זיינע אייגענע קוועלען, כדי צו דער־האַלטען זיין עקזיסטענץ. די מענשהייט בכלל, אזוי גוט ווי יעדער יחיד בפרט, וועט געווינען דורך דער ענדערונג, און די ענדערונג וועט קומען.

אָבער אזא ענדערונג שליסט אויך איין א גרינדליכע ענדערונג אין אונזער היינטיגען סיסטעם פון ערציהונג. עס פאָדערט זיך, אז די געזעלשאַפט זאָל בעשטעהן פון מענער און פרויען, וואָס יעדער פון זיי קען ארבייטען מיט די הענד אזוי גוט ווי מיט'ן קאָפּ, און ניט נאָר ביי איין זאַך אליין. אַט די „פעראייניגונג פון כחות" און „אינטעגראַלע ערציהונג" וועל איך איצט זיך נעהמען אנאַליזירען.

קאַפּיטעל VIII

גייסטיגע אַרבייט און האַנד־אַרבייט

די צושיידונג צווישען וויסענשאַפט און האַנדווערק. — טעכנישע ער־ציהונג. — אַ פאַלשטענדיגע ערציהונג. — דער מאָסקווער סיסטעם; אָנגעווענדט אין שיקאַגאָ, באָסטאָן, אַבערדין. — קאָנקרעטער אונ־טערריכט. — די איצטיגע צייט־פערשווענדונג. — וויסענשאַפט און טעכניק. — די נוצען, וואָס די וויסענשאפט קען ציהען פון דער פערבינדונג פון גייסטיגער אַרבייט און האַנד־ארבייט.

אין די אַלטע צייטען האָבען די וויסענשאפטס־מענער, און ספּעציעל יענע, וואָס האָבען אַממעהרסטען אויפגעטהאָן פאַר דער ענטוויקלונג פון דער נאַטור־וויסענשאפט, ניט ממאס געווען די האנד־ארבייט און דאָס האנד־ווערק. גאַלילעאָ האָט זיינע טעלע־סקאָפּען געמאכט מיט די אייגענע הענד. ניוטאָן האָט יונגערהייט זיך אויסגעלערנט ווי ארומצוגעהן מיט געצייג. ער האָט געאיבט זיין יונגען גייסט, אויסקלערענדיג העכסט טיעפזיניגע מאַשינען; און ווען ער האָט אָנגעפאנגען זיינע אָפּטישע אונטערזוכונגען, איז ער געווען אימשטאנד אליין צו שלייפען די גלעזער פאר זיינע אינסטרומענטען און אליין צו מאכען דעם בעריהמטען טעלעסקאָפּ, וועלכער איז פאר זיין צייט געווען א פיין שטיקעל קונסט־ארבייט. לייבניץ האָט ליעב געהאט צו ערפינדען מאַשינען; ווינדמיהלען און וועגען, וואָס זאָלען פאָהרען אָהן פערד, האָבען פערנומען זיין געדאנק פונקט אזוי פיעל, ווי די מאטעמאטישע און פילאָזאָפישע חקירות. לינגעאוס איז געוואָרען א באָטאניקער, העלפענדיג זיין פאָטער, וועלכער איז געווען א פראקטישער גערטנער, אין זיין טעגליכער ארבייט. קורץ, ביי אונזערע גרויסע זשעניען איז דאָס האנדווערק ניט געווען קיין שטער צו אבסטראקטע פאָרשונגען — נאָר אדרבא, עס האָט זיי נאָך געהאָלפען. פון דער אנדער זייט, וויעדער, אויב די ארבייטער אין די אמאָליגע צייטען האָבען געהאט ווינציג געלעגענהייטען צו דערגעהן וויסענשאפט, האָבען וועניג־סטענס א סך זייערע געהאט א מעגליכקייט צו שארפען דעם מוח

ביי די פערשיידענע ארבייטען גופא, וואָס פלעגען געמאכט ווערען אין די דאַמאָלסדיגע נאָך ניט ספּעציאַליזירטע ווערקשעפּער; און מאנכע פון זיי האָבען גענאָסען פון דעם פערטרויטען פערקעהר מיט וויסענשאפטס־מענער. וואטט און רענניע זיינען געווען בע־פריינדעט מיט פּראָפעסאָר ראָבינסאָן; ברינדלעי, דער וועג־מאכער, טראָץ דעם וואָס ער האָט פערדיענט נישט מעהר ווי פערצעהן פּענס א טאָג, האָט פערקעהרט מיט געבילדעטע מענשען, און אויף דעם אופן ענטוויקעלט זיינע מעדקווירדיגע אינזשענערישע פעהיגקייטען; דער זוהן פון א וואוילהאָבענדער פאמיליע האָט געקענט זיך „ארומ־דרעהען" אין א שטעלמאכער׳ס שאָפּ, און אָט אזוי ווערען שפּעטער א סמיטאָן אָדער א סטעפענסאָן.

מיר האָבען דאָס אַלץ איבערגעמאכט. אונטער דעם אויסרייד פון ארבייטס־צוטיילונג האָבען מיר דעם קאָפּ־ארבייטער שארף אָבגעזונדערט פון דעם האנד־ארבייטער. די ארבייטער־מאסען קריגען ניט מעהרער וויסענשאפטליכע בילדונג איידער זייערע זיידעס האָבען געקראָגען; אָבער זיי האָט מען בערויבט אפילו פון דער ערציהונג, וואָס דער קליינער שאַפּ האָט געגעבען, און זייערע אינגלעך און מיידלעך פערטרייבט מען אין א מינע אָדער א פאבריק פון דרייצעהן יאָהר אָן, און זיי פערגעסען דאָרט באלד דאָס ביסעל, וואָס זיי האָבען זיך געקענט אויסלערנען אין שול. וואָס געהערט די מענער פון וויסענשאפט — זיי פעראכטען די האנד־ארבייט. וויפיעל פון זיי וואָלטען געקענט מאכען א טעלעסקאָפּ אָדער אפילו אן איינפאכען אינסטרומענט! די מעהרסטע פון זיי זיינען אפילו ניט אימשטאנד צו מאכען א צייכענונג פון א וויסענשאפטליכען אינ־סטרומענט. און ווען זיי גיבען דעם אינסטרומענטען־מאכער אן אונבעשטימטען בעגריף פון דעם אפּאראט, וואָס זיי ווילען האָבען, לאָזען זיי איהם אַליין די גאנצע זאך ערפינדען. נאָך מעהר, זיי האָבען דערהויבען די פעראכטונג פון האנד־ארבייט צו דער הויך פון א טעאָריע. „דער וויסענשאפטסמאַן, זאָגען זיי, דאַרף ענט־דעקען די נאטור־געזעצען; דער אינזשינער דאַרף זיי אָנווענדען; און דער ארבייטער מוז אויסארבייטען אין שטאָהל אָדער האָלץ, אין אייזען אָדער שטיין, די מוסטערן, וואָס דער אינזשענער האָט געצייכענט. ער מוז ארבייטען מיט מאשינען, וואָס מען האָט פאַר איהם ערפונדען, ניט וואָס ער האָט אַליין ערפונדען. עס מאכט

ניט אויס אויב ער פערשטעהט זיי ניט, און קען זיי ניט אויס־בעסערן: דער וויסענשאַפטסמאַן און דער וויסענשאַפטליכער אינ־זשענער וועלען שוין אַכטונג געבען אויף דעם פּראָגרעס פון דער וויסענשאַפט און דער אינדוסטריע".

מען קען איינווענדען אַנטקעגען דעם, אַז פונדעסטוועגען איז דאָ אַ קלאַס מענשען, וואָס געהערען ניט צו קיינע פון די דערמאָנטע דריי איינטיילונגען. עס זיינען פאַראַן אַזעלכע, וואָס זיינען אין דער יוגענד געווען האַנד־אַרבייטער, און מאַנכע פון זיי זיינען געבליבען האַנד־אַרבייטער, נאָר צו פערדאַנקען געוויסע גליקליכע אומשטענדען איז זיי געלונגען צו בעקומען וויסענשאַפטליכע קענ־טעניש, און האָבען אויף דעם אופן פעראייניגט וויסענשאַפט מיט האַנדווערק. גאַנץ געוויס זיינען דאָ אַזעלכע מענשען; גליקליכער־ווייז געפינט זיך נאָך אַ גרופּע מענשען, וועלכע זיינען נצול געוואָרען פון דער פּיעל־געדיהמטער ספּעציאַליזאַציע פון אַרבייט, און זיי טאַקע האָט די אינדוסטריע צו פערדאַנקען איהרע וויכטיגסטע נייע ערפינדונגען. אָבער זיי זיינען, וועניגסטענס אין דער אַלטער איירָאָפּא, די אויסנאַהמען; זיי זיינען די אונגעוועהנליכע — די קאָזאַקען וואָס האָבען דורכגעבראָכען די רייהען און דורכגעשטאָכען די שייד־ווענט, וואָס זיינען מיט אַזאַ בעזאָרגטקייט אויפגעבויט געוואָרען צווישען די קלאַסען. און זיי זיינען אַזוי וועניג אין פער־גלייך מיט די שטענדיג־וואַקסענדע פאָדערונגען פון דער אינ־דוסטריע — און אויך מיט די פאָדערונגען פון דער וויסענשאַפט, ווי איך מיין עס צו בעווייזען — אַז מיר הערען ווי די גאַנצע וועלט בעקלאָגט זיך, וואָס עס איז אַזאַ דוחק פונקט אין אַזעלכע מענשען.

וואָס דען, אין דער אמת'ן, איז די בעדייטונג פון דעם געשריי נאָך טעכנישער בילדונג, וואָס איז אויפגעהויבען געוואָרען אין איין־און־דערזעלביגער צייט אין ענגלאַנד, אין פראַנקרייך, אין דייטש־לאַנד, אין די פעראייניגטע שטאַאַטען און אין רוסלאַנד, אויב עס דריקט ניט אויס אַן אַלגעמיינע אונצופריעדענהייט מיט דער היינ־טיגער איינטיילונג אין וויסענשאַפטסלייט, וויסענשאַפטליכע אינ־זשענערען און אַרבייטער? הערט זיך־צו צו די וואָס קענען די אינדוסטריע, וועט איהר בעגרייפען, אַז דער תמצית פון זייערע

קלאגען איז אט דאס: דער ארבייטער, וואס זיין מלאכה איז ספעציאליזירט געווארען דורך די צוטיילונג פון דער ארבייט, האט פערלארען דעם גייסטיגען אינטערעס אין זיין ארבייט, און דאס איז ספעציעל דער פאל אין די גרויסע אינדוסטריען: ער האט פערלארען זיינע ערפינדערישע פעהיגקייטען. פריהער האט ער זעהר פיעל ערפונדען. האנד־ארבייטער — ניט וויסענשאפטס־מענער און ניט געבילדעטע אינזשענערען — האבען ערפונדען אדער פערפאלקאמט די טרייב־ווערק און די גאנצע מאסע מאשינעריע, וועלכע האט רעוואלוציאנירט די אינדוסטריע אין די לעצטע הונ־דערט יאהר. אבער זינט די גרויסע פאבריק האט אנגעהויבען קיניגען, האט דער ארבייטער, א דערשלאגענער פון דער מאנאטאנער ארבייט, אויפגעהערט צו ערפינדען. וואס קען א וועבער ערפינדען, וועלכער פאסט נאר אויף פיער שטוהלען, ניט וויסענדיג קיין זאך, ניט וועגען זייערע קאמפליצירטע בעוועגונגען, ניט ווי אזוי די מאשינען זיינען געווארען דאס, וואס זיי זיינען? וואס קען א מענש ערפינדען, וועלכער איז פער׳משפט דעם גאנצען לעבען צונויפצובינדען מיט דער גרעסטער שנעלקייט די עקען פון צוויי פעדים, און מעהר איידער מאכען א קניפעל הויבט ער ניט אן צו וויסען?

„אין אנפאנג פון דער מאדערנער אינדוסטריע האבען דריי דורות ארבייטער געמאכט ערפינדונגען; איצטער האבען זיי אויפ־געהערט. וואס געהערט די ערפינדונגען פון די אינזשענערען, וועלכע זיינען ספעציעל געבילדעט אויסצוקלערען מאשינען, איז אדער עס פעהלט זיי זשעניע, אדער זיי זיינען ניט פראקטיש גענוג. יענע „קלייניגקייטען, וואס זיינען כמעט גארנישט", וועגען וועלכע סער פרעדעריק בראמוועל האט אמאל גערעדט אין באטה, פעהלען אין זייערע ערפינדונגען — די קלייניגקייטען, וועלכע מען קען לערנען נאר אין שאפ, און וועלכע האבען געגעבען די מעגליכקייט א מורדאק און די סאהא ארבייטער צו מאכען א פאקטישע מאשין נאך וואטט׳ס פלענער. נאר דער וואס קען די מאשין — ניט בלויז נאך איהרע צייכענונגען און מאדעלען, נאר ווי זי פלאטערט און פאכט — נאר דער וואס דענקט וועגען איהר אונבעוואוסטזיניג, בעת ער שטעהט נעבען איהר, קען איהר ווירקליך אויסבעסערן. סמיטאן און ניוקאמען זיינען אודאי געוועזען אויסגעצייכענטע אינ־זשענערען, אבער ביי זייערע מאשינען האט א איינגעל געדארפט

שטעהן און עפענען דעם דאמף־דעקעל יעדעס מאָל וואָס די קאָלבע האָט א קלאפּ געטאָן; און איינער פון אָט די אינגלעך איז דאָס געווען, וואָס האָט זיך איינגעקעהרט אמאָל אזוי צו צוטשעפּען דאָס דעקעל צו די אַנדערע טיילען פון דער מאַשין, אז עס זאָל זיך עפענען אַליין אויטאָמאַטיש, בעת ער איז אַוועקגעלאָפען זיך שפּיעלען מיט אַנדערע אינגלעך. אין די מאָדערנע מאַשינעריען אָבער איז קיין פּלאַץ ניטאָ פאַר אַזוינע סאָרטען נאאיווע אויס־בעסערונגען. פאַר וויטערע ערפינדונגען איז געוואָרען נויטיג צו האָבען א וויסענשאפטליכע בילדונג אויף א ברייטען מאסשטאב, און אזא בילדונג גיט מען ניט די אַרבייטער. אזוי אז עס איז קיין אַנדער אויסוועג ניטאָ, סיידען די וויסענשאַפטליכע ערציהונג און האַנדווערק זאָלען ווערען פעראייניגט — סיידען עס זאָל איינגע־פיהרט ווערען אַן אינטעגראַציע פון וויסען, אַנשטאָט די היינטיגע צוטיילונגען."

אָט דאָס איז דער אמת'ער אינהאַלט פון דער היינטיגער בעוועגונג צו גונסטען פון א טעכנישער ערציהונג. אָבער אַנשטאָט צו ברייגנען אָט די אפשר־נאָך־אונבעוואוסטזיניגע מאָטיווען פון דער היינטיגער אונצופריעדענהייט צו דעם עפענטליכען בעוואוסט־זיין; אַנשטאָט ברייטער צו מאַכען די אַנשויאונגען פון די אונצו־פריעדענע און דיסקוטירען דאָס פּראָבלעם אין זיין גאַנצען אומפאַנג, דערהויבען זיך די וואָרט־פיהרער פון דער בעוועגונג דאָס רוב ניט העכער פאַר דעם שמאָלען קרעמער־שטאַנדפּונקט. איינגיגע לאָזען זיך אַריין אין בילינ־פּאַטריאָטישע רייד וועגען אויסראָטען יעדע אויסלענדישע קאָנקורענץ. אַנדערע, ווייעדער, זעהען אין דער גאַנ־צער טעכנישער ערציהונג נישט מעהר ווי א מיטעל אויסצובעסערן די מענשליכע מאַשין אין דער פאַבריק און ארויפצוּנעהמען עטליכע אַרבייטער אין דעם העכערן קלאַס פון די שטודירטע אינזשענערען.

אַזאַ אידעאַל מעג אפשר זיי צופריעדען שטעלען, ער קען אָבער ניט צופריעדען שטעלען די, וועלכע האָבען אין אויג די פעראייניגטע אינטערעסען פון וויסענשאפט און אינדוסטריע, און קוקען אויף ביידען ווי אויף א מיטעל צו דערהויבען די מענשהייט אויף א העכערער שטופע. מיר בעהויפּטען, אז יעדער מענש אָהן אונטער־שייד פון געבורט דאַרף, אין די אינטערעסען אי פון דער וויסענ־שאַפט, אי פון דער אינדוסטריע, אי פון דער געזעלשאַפט בכלל,

קריגען אַזאַ ערציהונג, וואָס זאָל איהם אָדער איהר געבען די מעגליכקייט צו פּערזאייניגען אַ גרינדליכען שטודיום פון וויסענשאַפט מיט אַ גרינדליכער קענטשאַפט פון האַנדווערק. מיר אנערקענען פאָלשטענדיג די נויטיגקייט פון ספּעציאַליזירען זיך אין קענטעניש, מיר בעהויפּטען אָבער, אַז דאָס ספּעציאַליזירען זיך דאַרף קומען נאָך דער אַלגעמיינער בילדונג, און די דאָזיגע אַלגעמיינע בילדונג מוז געגעבען ווערען צוגלייך אי אין וויסענשאַפט, אי אין האַנדווערק. אנטקעגען דער צוטיילונג פון דער געזעלשאַפט אויף קאָפּ־אַרבייטער און האַנד־אַרבייטער, שטעלען מיר אוועק די פּעראייניגונג פון די ביידע סאָרטען טהעטיגקייט; און אַנשטאָט די „טעכנישע ערציהונג“, וועלכע בעטייט די אויפהאַלטונג פון דער היינטיגער צוטיילונג אויף קאָפּ־אַרבייט און האַנד־אַרבייט, שטעלען מיר זיך איין פאַר דער „עדיקאַסיאָן אינטעגראַל“ אָדער פאָלשטענדיגע ערציהונג, וואָס בעטייט דאָס פערשווינדען פון דער דאָזיגער שעדליכער צוטיילונג.

קלאָר גערעדט, די ציעלען פון דער שוהל, וואָס איז געבויט אויף דעם סיסטעם, דאַרפען זיין די פאָלגענדע: זי דאַרף געבען אַזאַ ערציהונג, אַז יעדער איינגעל אָדער יעדע מיידעל, פערלאָזענדיג די שוהל אין עלטער פון אַכצעהן אָדער צוואַנציג יאָהר, זאָל האָבען אַ גרינדליכע קענטעניש פון וויסענשאַפט — אַזאַ קענטעניש, וואָס זאָל זיי געבען די מעגליכקייט צו אַרבייטען מיט נוצען אין דער וויסענשאַפט — און אין דערזעלביגער צייט דאַרף זי זיי געבען אַן אַלגעמיינע קענטעניש פון דאָס, וואָס מאַכט אויס די גרונדלאַגען פון טעכנישער ערציהונג, און אַזאַ געניטקייט אין אַ וועלכער עס איז ספּעציעלער מלאָכה, אַז יעדערער פון זיי זאָל זיין אימשטאַנד צו פערנעהמען זיין פּלאַץ אין דער גרויסער וועלט צו שאַפען רייכטימער דורך דער אַרבייט פון זיינע הענד.* איך ווייס, פיעלע וועלען דענקען, אַז אַזאַ ציעל איז צו גרויס אָדער גאָר אונמעגליך צו

* סעעבאָהם ראונטרי און מר. ברונאָ לאַסקער, אין זייער אונטערזוכונג וועגען די אורזאַכען פון אַרבייטסלאָזיגקייט אין יאָרק, וואָס איז געבויט ניט אויף השערות פון עקאָנאָמיסטען, נאָר אויף אַ גענויער אונטערזוכונג פון די ווירקליכע פאַקטען אין יעדען אינדיווידועלען פאַל („אונעמפּלאָימענט: אַ סאָשיעל סטאָדי, לאָנדאָן, 1911), זיינען געקומען

דערגרייכען; איך האָף אָבער, אַז אויב זיי וועלען האָבען די געדולד צו לייענען די ווייטערדיגע זייטען, וועלען זיי איינזעהן, אַז מיר פערלאַנגען קיין זאַך נישט, וואָס קען ניט לייכט דערגרייכט ווערען. אין פאַקט, מען האָט עס שוין דערגרייכט; און דאָס וואָס האָט געקענט געטאָן ווערען אויף אַ קליינעם מאַסשטאַב, וואָלט געקענט געטאָן ווערען אויף אַ ברייטען מאַסשטאַב, ווען ניט די עקאָנאָמישע און סאָציאַלע אורזאכען, וואָס דערלאָזען ניט דורכפיהרען קיין ערנסטע רעפאָרם אין אונזער צרה'דיג־אָרגאַניזירטער געזעלשאַפט.

דער עקספערימענט איז געמאכט געוואָרען אין מאָסקווע צוואַנציג יאָהר כסדר מיט פיעלע הונדערטער אינגלעך; און לויט די צייגנישען פון די העכסט קאָמפּעטענטע ריכטער אויף די אויסשטעלונגען פון בריסעל, פילאַדעלפיע, וויען און פאַריז, איז דער עקספּערימענט געווען אַן ערפאָלג. די מאָסקווער שוהל האָט אָנגענומען אינגלעך ניט עלטער ווי פופצעהן יאָהר,* און האָט געפאָדערט פון זיי נישט מעהר ווי אַ נישקשה'דיגע ידיעה אין געאָמעטריע און אַלגעברא, מיט דער געוועהנליכער קענטעניש פון זייער מוטער־שפּראַך; אינגערע שילער זיינען אויפגענומען געוואָרען אין די פאָרברייטונגס־קלאַסען. די שול איז איינגעטיילט געוואָרען אין צוויי סעקציעס: די מעכאַנישע און די כעמישע סעקציע; נאָר אַזוי ווי איך פערזענליך בין בעסער בעקאַנט מיט דער ערשטער, און אַזוי ווי די ערשטע איז אויך די וויכטיגערע אין איהר שייכות

צום שלום, אַז די הויפּט־אורזאַך פון ארבייטסלאָזיגקייט איז, וואָס די קינדער, וועלכע האָבען זיך ניט אויסגעלערנט קיין אַרבייט, נאָכדעם ווי זיי זיינען ארויס פון שוהל, ווערען צייטונג־פערקויפער, אָדער שיקאינגלעך אין קראָמען, און דערגלייכען, און דאָ ווערען זיי געסטאָקט. ווען זיי ווערען 18 אָדער 20 יאָהר אַלט, מוזען זיי דאָס אַוועקוואַרפען, ווייל דער לוין, וואָס זיי קריגען, איז אַ לוין פאַר אַ אינגעל, ניט פאַר אַ דערוואַקסענעם — און זיי קענען ניט קיין שום מלאָכה!

* לוידער מוז איך שוין זאָגען „האָט אָנגענומען" אָנשטאָט „נעהמט אָן". מיט דער רעאַקציע וואָס האָט זיך אָנגעפאנגען נאָך 1881, אונטער דער הערשאַפט פון אלעקסאַנדער דעם דריטען, איז די שוהל „רעפאָרמירט" געוואָרען; דאָס הייסט, דער גאַנצער גייסט און דער סיסטעם פון דער שוהל איז פערניכטעט געוואָרען.

צו דער פראגע, וואָס מיר בעהאנדלען דאָ, וועל איך דעריבער בע־שרענקען מיינע בעמערקונגען אויף דער ערציהונג, וואָס איז געגעבען געוואָרען אין דער דאָזיגער מעכאַנישער סעקציע.

נאָכדעם ווי די שילער זיינען אָבגעווען פינף אָדער זעקס יאָהר אין דער שוהל, זיינען זיי ארויסגעגאנגען מיט גרינדליכע קענטע־נישען אין העכערער מאטעמאטיק, פיזיק, מעכאניק און די פער־וואנדטע וויסענשאפטען — אזוי באמת גרינדליך איז געווען זייער וויסען, אז עס האָט זיך געקענט פערגלייכען מיט דעם וויסען, וואָס די שילער האָבען בעקומען אין די בעסטע מאטעמאטישע פאקול־טעטען פון די בעריהמטעסטע אייראָפּעאישע אוניווערזיטעטען. ווען איך בין אליין געווען א סטודענט אין דער מאטעמאטישער פאקול־טעט פון פּעטערבורגער אוניווערזיטעט, האָב איך געהאט די געלע־גענהייט צו פערגלייכען די קענטעגישען פון די סטודענטען פון דער מאָסקווער טעכנישער שוהל מיט אונזערע אייגענע קענטענישען. איך האָב געזעהן די קורסען פון העכערער געאָמעטריע, וואָס איינינע פון זיי האָבען צונויפגעשטעלט פאר דעם געברויך פון זייערע חברים; איך האָב בעוואונדערט ווי לייכט זיי האָבען אָנגעווענדעט די אינטעגראל רעכענונג אויף דינאמישע פּראָבלעמען, און איך בין געקומען צום שלוס, אז אין דער צייט וואָס מיר, אוניווערזיטעט־סטודענטען, האָבען געהאט מעהר קענטענישען פון אן אלגעמיינעם כאראקטער (צ. ב. ש. אין דער מאטעמאטישער אסטראָנאָמיע), זיינען זיי, די סטודענטען פון דער טעכנישער שוהל, געווען ווייט מעהר פאָרטגעשריטען אין העכערער געאָמעטריע, און ספּעציעל אין די אָנווענדונגען פון העכערער מאטעמאטיק אויף די פּערווי־קעלטע פראגען פון דינאמיק און די טעאָריען פון היטץ און עלאסטי־ציעט. בעת אָבער מיר, די סטודענטען פון אוניווערזיטעט, האָבען קוים געוואוסט וואָס צו טהאָן מיט אונזערע הענט, האָבען די סטודענטען פון דער טעכנישער שוהל פאבריצירט מיט די אייגענע הענד, אָהן דער הילף פון פאך־ארבייטער, שעהנע דאמף־מאשינען, פון דעם שווערען קעסעל ביז דעם לעצטען קלענ־סטען שרייפעל, לאנדווירטשאפטליכע מאשינעריע און וויסענשאפט־ליכע אפּאראטען — אלץ צום פערקויפען — און זיי האָבען גע־קריגען די העכסטע פריזען פאר זייערע ארבייטען אויף אינטער־נאציאָנאלע אויסשטעלונגען. זיי זיינען געווען וויסענשאפטליך־

געבילדעטע בעלי מלאָכות — האַנדווערקער מיט אַ אוניווערזיטעט־בילדונג — הויך געשעצט אפילו ביי די רוסישע פאַבריקאַנטען, וועלכע האַלטען אַזוי ווייניג פון וויסענשאַפט.

די מעטאָדען, דורך וועלכע אַט די וואונדערבאַרע רעזולטאַטען זיינען דערגרייכט געוואָרען, זיינען געווען די פאָלגענדע: אין דער וויסענשאַפט האָט מען פון לערנען אויף אויסווייניג גאָרנישט גע־האַלטען; פערקעהרט, זעלבסטשטענדיגע פאָרשונג האָט מען גע־שטיצט מיט אַלע מיטלען. די למודים פון וויסענשאַפט זיינען גע־גאַנגען האַנד אין האַנד מיט זייערע פּראַקטישע אָנווענדונגען, און אַלץ וואָס מען האָט אויסגעלערנט אין קלאַס, האָט מען אָנגעווענדעט אין ווערקשטאַט. מען האָט געשענקט גרויס אויפמערקזאַמקייט אויף די העכסטע אַבסטראַקציעס פון געאָמעטריע אַלס אַ מיטעל צו ענטוויקלען די פאָרשטעלונגס־קראַפט און די טיפערע פאָרשונג.

וואָס געהערט דעם אונטערריכט אין האַנדווערק, זיינען די מעטאָדען געווען גאַנץ פערשיידען פון די מעטאָדען, וועלכע זיינען געווען אַ דורכפאַל אין קאָרנעל אוניווערזיטעט, און זיינען פאַקטיש געווען פערשיידען פון אַלע אַנדערע, וואָס זיינען געברויכט געוואָרען אין די מעהרסטע טעכנישע שוהלען. מען האָט ניט געשיקט דעם שילער אין אַ ווערקשטאַט, ער זאָל זיך אויסלערנען אַ געוויסע ספּע־ציעלע האַנדווערק און פערדיענען אויף זיין לעבען אַזוי שנעל ווי מעגליך; נאָר מען האָט איהם געלערנט די טעכנישע אַרבייט אויפ'ן זעלביגען סיסטעמאַטישען אופן, ווי מען לערנט לאַבאָראַטאָריום־אַרבייט אין די אוניווערזיטעטען, לויט דעם פּלאַן, וואָס דער גרינדער פון דער שוהל, הערר דעלאַוואָס, האָט אויסגעאַרבייט, און וועלכער ווערט איצט געברויכט אין שיקאַגאָ און באָסטאָן. עס פערשטעהט זיך, אַז צייכנען איז בעטראַכט געוואָרען אַלס דער ערשטער טריט אין טעכנישער בילדונג. דאַן האָט מען דעם שילער צוערשט אַריינגענומען אין דעם סטאָליער'ס ווערקשטאַט, אָדער בעסער געזאָגט לאַבאָראַטאָריום, און מען האָט איהם דאָרט גרינדליך געלערנט אויפ־צומאַכען אַלערליי סאָרטען סטאָליער־און טשעסלער־אַרבייט. זיי האָבען ניט געלערנט דעם שילער מאַכען עפּעס אַן אונבעדייטענדע שטיקעל אַרבייט פון הויז־בעפּוצונג, ווי זיי טהוען אין דעם ס ל אָ י ד־סיסטעם — די שוועדישע מעטאָדע, וואָס ווערט ספּעציעל געלערנט אין דער נאַאַס־שוהל — נאָר זיי האָבען איהם געלערנט, צום אַלעם

ערשטען, מאַכען זעהר פּינקטליך אַ הילצערנעם קוב, אַ קאָנטיגע פיגור, אַ צילינדער (אויסגעארבייט מיט אַ הובעל), און דערנאָך — אַלע פונדאַמענטאַלע פאָרמען פון טשעסלער־ארבייט. מיט איין וואָרט, ער האָט געמוזט שטודירען, אַזוי צו זאָגען, די פילאָזאָפיע פון טשעסלעריי דורך האַנד־ארבייט. מען האָט ניט געשפּאָרט קיין מיה צו ברייגען דעם שילער ביז אַ געוויסער פאָלקאָמענהייט אין אָט דעם צווייג — דעם ווירקליכען פונדאַמענט פון אַלע מלאָכות.

שפּעטער האָט מען דעם שילער אריבערגעפיהרט אין דעם דרעקסלער'ס ווערקשטאַט, וואו מען האָט איהם געלערנט אויסאַר־בייטען אין האָלץ די מוסטערן, וועלכע ער וועט דאַרפען אין די אַנדערע ווערקשטאַטען אויסארבייטען אין מעטאַל. נאַכדעם איז ער אָנגעקומען אין די אייזענגיסעריי, וואו מען האָט איהם געלערנט אויסגיסען די מאַשין־טיילען, וואָס ער האָט פריהער געמאַכט פון האָלץ; און ערשט נאַכדעם ווי ער איז דורכגעגאַנגען די ערשטע דריי שטופען, האָט מען איהם צוגעלאָזען צו די ווערקשטאַטען פון דעם שמיעד און דעם שלאָסער. אָט דאָס איז געווען דער סיסטעם פון דער מאָסקווער טעכנישער שוהל, פון וועלכען די ענגלישע לעזער קענען געפינען אַן אויספיהרליכע בעשרייבונג אין אַ ווערק פון טש. ה. האַם.* וואָס איז שייך דער פאָרטרעפליכקייט פון די מעכאַנישע ארבייטען, וואָס די שילער האָבען געמאַכט, קען איך אַמבעסטען אָבשיקען דעם לעזער צו די האַפּאָרטען פון די פּרייז־ריכטער אויף די פריהער־דערמאָנטע אויסשטעלונגען.

אין אַמעריקא איז דער אייגענער סיסטעם, אין זיין טעכנישען טייל איינגעפיהרט געוואָרען צוערשט אין דער „שיקאַגאָ מאַנואַל טריינינג סקול“, און שפּעטער אין דער „באָסטאָן טעכניקאַל סקול“ — ווי איך הער איז זי די בעסטע פון דעם סאָרט שוהלען — און

* „מאַנואַל טריינינג: דהי סאָלושאָן אָוו סאָשיעל ענד אינדוסט־ריעל פּראָבלעמס“, פון טש. ה. האַם, לאָנדאָן, 1886. איך קען צולעגען, אַז נאָך אַזוינע רעזולטאַטען האָט מען דערגרייכט אין דער קראַסנאָאופימ־סקער ר ע אַ ל ש ו ל ע, אין אָרענבורגער גובערניע, דערהויפּט בנוגע אַגריקולטור און לאַנדווירטשאַפטליכע מאַשינעריע. די ערפאָלגען פון דער שוהל זיינען אָבער אַזוי אינטערעסאַנט, אַז זיי פערדיענען מעהר אוידער אַ קורצע אָנדייטונג.

ענדליך, אין טאָסקאַדזשי, אין דער אויסגעצייכענטער שוהל פאַר יונגע נעגערס. דאָ אין ענגלאַנד, אָדער ריכטיגער אין שאָטלאַנד, האָב איך געפונען אַז דער סיסטעם ווערט אָנגעווענדעט מיט גרויס ערפאָלג, די לעצטע עטליכע יאָהר, אונטער דער פיהרער־שאַפט פון דר. אַגילוויע אין „גאָרדאָן'ס קאָללעדזש", אין אבערדין. דאָס איז דער מאָסקווער אָדער שיקאַגאָער סיסטעם אויף אַ בעשרענקטען מאַסשטאַב. די שילער קריגען אַ גאַנץ גרינדליכע וויסענשאַפטליכע ערציהונג, און אין דערזעלבער צייט לערנט מען זיי אויך ארבייטען אין די ווערקשטעטער, אָבער ניט איין ספּעציעלע מלאכה, ווי מען טהוט עס ליידער צו־אָפט אין אַנדערע שוהלען. זיי געהען דורך דעם סטאָליער'ס ווערקשטאַט, די מעטאַל־גיסעריי און דעם שלאָסער'ס ווערקשטאַט; און אין יעדען איינעם פון אָט די שטעטער לערנען זיי די גרונד־עלעמענטען פון די דאָזיגע דריי מלאכות גענוג גוט צו בעזאָרגען די שוהל גופא מיט פיעלע ניצליכע זאכען. אויסער־דעם, אויף ווי ווייט איך האָב געקענט אויסגעפינען פון דאָס וואָס איך האָב געזעהן אין די קלאַסען פון געאָגראַפיע און פיזיק, ווי אויך אין דעם כעמישען לאַבאָראַטאָריום, איז דער סיסטעם „דורך די הענד אין קאָפּ", און אומגעקעהרט, דאָרטען אין פולען גאַנג, און די שוהל האָט דעם בעסטען ערפאָלג. די אינגלעך ארבייטען מיט די פיזיקאַלישע אינסטרומענטען, און זיי שטודירען געאָגראַפיע, מיט די אינסטרומענטען אין די הענד, אין פעלד אַזוי גוט ווי אין קלאַס־צימער. עטליכע זייערע ערד־מעסטונגען האָבען מיר, אַן אַלטען געאָגראַף, דערפרעהט דאָס האַרץ.*

די מאָסקווער טעכנישע שוהל איז גאַנץ זיכער ניט געוועזען קיין אידעאַלע שוהל.** זי האָט לגמרי פערנאַכלעסיגט די הומאַניטערע

---

* עס איז קלאָר, אַז די אינדוסטריעלע אָבטיילונג פון „גאָרדאָן'ס קאָללעדזש" איז ניט בלויז אַ קאָפּיע פון אַ ווערכער עס איז אויסלענדישער שוהל; אין געגענטייל, ביי מיר קומט אויס, אַז ווען אבערדין האָט געמאַכט אַזאַ גלענצענדען שריט צו פעראייניגען וויסענשאַפט מיט האַנד־ווערק, איז דאָס געווען אַ נאַטירליכער פועל יוצא פון דאָס, וואָס עס האָט זיך פּראַקטיצירט לאַנג צוריק אויף אַ קלענערן מאַסשטאַב אין די אבערדין טאָג־שוהלען.

** וואָס עס איז איצט געוואָרען פון דער שוהל, ווייס איך ניט. אין

למודים אין דער ערציהונג פון די יונגע לייט. מיר מוזען אָבער אַנערקענען, אַז דער מאָסקווער עקספּערימענט — ניט צו רעדען פון הונדערטע אַנדערע טײלװײזע עקספּערימענטען — האָט פאָל־שטענדיג בעװיזען די מעגליכקייט צו פעראייניגען אַ װיסענשאַפט־ליכע בילדונג פון אַ זעהר הויכען גראַד מיט דער בילדונג, װאָס איז נויטיג צו װערען אַן אויסגעצייכענטער בעל מלאָכה. ער האָט בעװיזען נאָך מעהר, אַז דער בעסטער מיטעל װי צו מאַכען װירקליך־גוטע בעלי מלאָכות, איז צו געהן דירעקט צום פּונקט און אומ־פּאַסען די ערציהונגס־פראַגע פון אַלע זייטען, אַנשטאַט צו פּראָבירען געבען אַ ביסעל ספּעציעלע קענטעניש אין עפּעס אַ געװיסער האַנד־װערק, אײנאײנעם מיט עטליכע ברעקלעך ידיעות אין אַ געװיסען צװייג פון אַ װעלכער עס איז װיסענשאַפט. און די שוהל האָט אויך בעװיזען װאָס מען קען דערגרייכען אָהן אַ צו־גרויסען דרוק, װען מען האַלט שטענדיג אין זין די ריכטיגע עקאָנאָמיע פון דעם שילער׳ס צייט, און װען די טעאָריע געהט האַנד אין האַנד מיט דער פּראַקסיס. װען מען בעטראַכט עס אין אַט דעם ליכט, קומט אויס, אַז די מאָסקווער רעזולטאַטען זיינען גאָר ניט געװען אַזוי אויסערגעװעהנליך, און אַז מען מעג דערװאַרטען נאָך בעסערע רעזולטאַטען, װען מען זאָל אַנװענדען דיזעלביגע פּרינציפּען פון די פריהעסטע ערציהונגס־יאָהרען אָן.

צייט־פערשװענדונג איז דער הויפּט־שטריך פון אונזער הייג־טיגער ערציהונג. ניט נאָר לערנט מען אונז אַ מאַסע פּוסטע זאַכען, נאָר די ניט־פּוסטע זאַכען לערנט מען אויך אַזוי, אַז מען מוז פער־שװענדען אויף דעם אַזױפיעל צייט װי מעגליך. אונזערע הײנטיגע מעטאָדען פון אונטערריכט שטאַמען פון אַ צייט, װען די השלמות, װאָס האָבען זיך געפאָדערט פון אַ געבילדעטען מענשען, זיינען געװען זעהר בעשרענקט; און מען האַלט זיך ביי די מעטאָדען, ניט קוקענדיג אויף דעם אונגעהייערען װאוקס פון װיסען, װאָס מען

די ערשטע יאָהרען פון אַלעקסאַנדער דעם דריטען׳ס ממשלה איז פון איהר געװאָרען אַ תל, װי פון אַ סך אַנדערע גוטע אינסטיטוציעס, װאָס זיינען ענטשטאַנען אין אָנהויב פון אַלעקסאַנדער דעם צװייטען׳ס הערשאַפט. דער סיסטעם אָבער איז ניט פערלאָרען געגאַנגען. ער איז אַרוי־בערגעטראָגען געװאָרען אין אמעריקא.

מוז איבערגעבען דעם שילער, זינט די וויסענשאפט האָט אַזויפיעל ברייטער געמאכט איהרע אמאָליגע גרעניצען. דערפון נעהמט זיך דאָס איבער־שטאָפּעניש אין די שוהלען, און דעריבער איז איצט אַזוי דרינגענד נויטיג צו רעווידירען דורך־און־דורך אי די געגענ־שטאַנדען, אי די מעטאָדען פון אונטעררייכט, אין איינקלאנג מיט די נייע פאָדערונגען און לויט דיביישפּיעלען, וואָס בעזונדערע שוהלען און בעזונדערע לעהרער האָבען שוין געגעבען דאָ און דאָרט.

עס איז קלאָר, אז מען דאַרף ניט פערשווענדען אַזוי נוצלאָז די קינדהייט־יאָהרען, ווי דאָס ווערט געטאָן איצטער. די דייטשע לעהרער האָבען בעוויזען, ווי אפילו די קינדערשע שפּיעלען קענען בענוצט ווערען איבערצוגעבען די קינדערשע מוחות געוויסע קאָנ־קרעטע קענטעניש פון געאָמעטריע און מאטעמאטיק. די קינדער, וואָס האָבען געמאכט די קוואדראטען פון דעם פּיטאגאָראס־טעאָרעם פון שטיקלעך קאָלירטע דעקעל־פּאַפּיער, וועלען ניט קוקען אויף דעם דאָזיגען טעאָרעם, ווען ער וועט קומען אין געאָמעטריע, איינפאַך ווי אויף א מיטעל, וואָס די לעהרער האָבען אויסגעקלערט זיי צו דערגעהן די יאָהרען; און א פּשיטא שוין, ווען מען ווייזט זיי שפּיעלענדיג אָנצוווענדען דעם טעאָרעם ווי די סטאָליערס טהוען עס. פּערוויקעלטע אויפגאַבען אין אַריפמעטיק, וועלכע האָבען אונז אַזויפיעל געפּלאגט אין די אינגעלשע יאָהרען, ווערען לייכט געלעזט פון אכט־ניין יאָהריגע קינדער, ווען מען גיט עס זיי אין דער פאָרם פון אינטערעסאנטע רעטענישען. און אויב דער קינדערגאָר־טען — די דייטשע לעהרער מאכען פון איהם אָפט א קאזארמע, וואו דעם קינד'ס יעדע בעוועגונג ווערט רעגולירט אין פאָראויס — איז אָפט געוואָרען פאר די קינדער א קליינינקע טורמע, איז אָבער די אידעע, וואָס האָט געהערשט בעת זיין גרינדונג, פונדעסטוועגען א ריכטיגע. עס איז א פאקט, אז עס איז כמעט אונמעגליך זיך פאָרצושטעלען, ווען מען האָט עס ניט פּרובירט, וויפיעל גרינדליכע בעגריפען פון דער נאטור, וועלכע געוועהנהייטען צו קלאַסיפיצירען און וואָס פאר א לוסט צו נאטור־וויסענשאפט מען קען איינוואָרצלען אין די קינדערשע קעפּלעך. ווען עס וואָלט געווען אַלגעמיין־אָנ־גענומען אין דער ערציהונג צו געבען א רייהע קאָנצענטרישע קורסען (למודים וואָס פיהרען צו איין פונקט), וואָס זיינען צוגעפּאסט צו די פערשיידענע שטופען פון דעם מענשען'ס ענטוויקלונג, וואָלט

מען געקענט לערנען מיט קינדער, וואָס זיינען נאָך קיין צעהן אָדער צוועלף יאָהר ניט אַלט, די ערשטע סעריען פון אַלע וויסענשאַפטען א חוץ סאָציאָלאָגיע, און זיי איבערגעבען אַן אַלגעמיינע אידעע פון דער וועלט, פון דער ערד און איהרע איינוואוינער, און די הויפּט פיזישע, כעמישע, זאָאָלאָגישע און באָטאַנישע ערשיינונגען; איבער־לאָזענדיג די ערקלעהרונג פון די געזעצען פון די דאָזיגע ער־שיינונגען פאַר דער נעקסטער סעריע טיעפערע און מעהר ספּעציאַ־ליזירטע שטודיען.

פון דער אַנדער זייט ווייסען מיר אַלע, ווי קינדער האָבען ליעב אַליין צו מאַכען פאַר זיך שפּיעלצייג, און ווי גערן זיי טהוען נאָך די דערוואַקסענע, ווען זיי זעהען זיי אַרבייטענדיג אין ווערק־שאַפּ אָדער אויפ'ן הויף. די עלטערן אָבער פּאַראַליזירען נארישער־הייט די דאָזיגע ליידענשאַפט, אָדער זיי ווייסען ניט ווי דאָס אויס־צונוצען. דאָס רוב פון זיי פעראַכטען די האַנד־אַרבייט און שיקען בעסער זייערע קינדער לערנען רוימישע געשיכטע אָדער פראַנקלין'ס לעהרען וועגען געלד־שפּאָרען, איידער לאָזען זיי זיך נעהמען פאַר עפּעס אַן אַרבייט, וואָס פּאַסט „נאָר פאַר די נידעריגע קלאַסען“. זיי טהוען אַט אַזוי אַלץ וואָל זיי קענען, אַז דאָס לערנען זאָל דעם קינד אָנקומען שפּעטער וואָס שווערער.

דערנאָך קומען די שוהל־יאָהרען, און די צייט ווערט ווייעדער פערשוועגדעט אין אַן אונגלויבליכער מאָס. נעהמט צ. ב. ש. מאַטע־מאַטיק, וואָס יעדער איינער דאַרף קענען, ווייל עס איז דער פונ־דאַמענט פון יעדער וויטערדיגער בילדונג, אָבער זעהר וועניג לערנען עס ווירקליך אין אונזערע שוהלען. אין געאָמעטריע ווערט די צייט פערשוועגדעט נאַרישערהייט, געברויכענדיג א מעטאָדע וואָס בעשטעהט בלויז פון אויסלערנען זיך געאָמעטריע אויף אויס־וועניג. אין די מעהרסטע פעלען לייענט דער אינגעל איבער עט־ליכע מאָל די בעווייזען פון א טעאָרעמע ביז עס בלייבט ביי איהם אין זכרון דער סדר פון די אַרגומענטען. דעריבער זיינען 9 אינגלעך פון צעהן, ווען מען בעט זיי בעווייזען אַן עלעמענטאַרע טעאָרעמע צוויי יאָהר שפּעטער ווי זיי זיינען אַרויס פון שוהל, ניט אימשטאַנד דאָס צו טהאָן, סיידען זיי האָבען געמאַכט מאַטעמאַטיק פאַר זייער ספּעציאַליטעט. זיי פערגעסען וועלכע הילפס־ליניען צו ציהען, און מען האָט זיי קיינמאָל ניט געלערנט אַליין אויסצוגעפינען די בע־

ווייזן. עס איז קיין וואונדער ניט, וואָס עס קומט זיי אָן שפּעטער אַזוי שווער אָנצו־ווענדען געאָמעטריע אויף דער פיזיק, וואָס זייער פּאָרטשריט געהט אָן לאַנגזאַם ביז צום פערצווייפלען, און וואָס אַזוי וועניג פון זיי בעהערשען די העכערע מאַטעמאַטיק.

עס איז אָבער פאַראַן אַן אַנדער מעטאָדע, וועלכע לאָזט דעם שילער פּראָגרעסירען בכלל אַ סך שנעלער, און דער וואָס האָט איינמאָל זיך אויסגעלערנט געאָמעטריע לויט דער מעטאָדע, וועט עס קענען זיין גאַנצען לעבען לאַנג. נאָך דעם סיסטעם נאָך ווערט יעדע טעאָרעמע אוועקגעשטעלט אַלס אויפגאַבע; דער ענטפער ווערט קיינמאָל ניט געגעבען אַפריהער, נאָר מען פיהרט אַרויף דעם שילער ער זאָל איהם אַליין אויסגעפינען. אַזוי, אויב מען האָט זיי געלערנט מאַכען די ערשטע איבונגען מיט דער ליניע און מיט דעם צירקעל, וועט זיך ניט געפינען איין איינגעל אָדער מיידעל פון צוואַנציג אָדער מעהר, וואָס וועט ניט קענען געפינען אַ וועג צו צייכענען אַ ווינקעל, וועלכער איז גלייך צו אַ געוויסען געגעבענעם ווינקעל, און צו בעווייזען, אַז זיי זיינען ביידע גלייך, נאָכדעם ווי דער לעהרער האָט זיי געגעבען אַ פּאָר אָנדייטונגען. און ווען מען ניט זיי די ווייטערדיגע אויפגאַבען אין אַ סיסטעמאַטישען סדר (עס זיינען פאַראַן אויסגעצייכענטע טעקסט־ביכער פאַר דעם צוועק), און אויב דער לעהרער טרייבט ניט די שילער זיי זאָלען געהן שנע־לער ווי זיי קענען געהן אין אָנהויב, דאַן געהען זיי פּאָרווערטס פון איין אויפגאַבע צו דער נעקסטער מיט אַ וואונדערליכער שנעלקייט; דען עס איז נאָר שווער צו מאַכען, אַז דער שילער זאָל געפינען דעם ענטפער אויף דער ערשטער אויפגאַבע און אויף דעם אופן געווינען דעם צוטרויען אין זיין אייגענעם כח צו דענקען.

דערצו מוז יעדע אַבסטראַקטע געאָמעטרישע וואַרהייט איינ־געפּרעגט ווערען אין קאָפּ אויך אין איהר קאָנקרעטער פאָרם. אַזוי באַלד ווי די שילער האָבען געלעזט איינגיגע פּראָבלעמען אויפ'ן פּאַפּיער, מוזען זיי זיי מאַכען אויך אין שפּיעל־הויף מיט אַ פּאָר שטעקלעך און אַ שנירעל, און זיי מוזען אָנווענדען זייער קענטניש ביים וואָרשטאַט. נאָר דאַמאָלסט וועלען די געאָמעטרישע ליניען בעקומען אַ קאָנקרעטע בעדייטונג אין די קינדערשע קעפּ; נאָר דאַמאָלסט וועלען זיי איינזעהן, אַז דער לעהרער שפּיעלט זיי ניט אָן קיין שפּיצעל, ווען ער פערלאַנגט פון זיי זיי זאָלען געפינען

דעם ענטפער אויף די פּראָבלעמען מיט'ן ליניע און צירקעל אָהן דער הילף פון דעם גראַד־בויגען; נאָר דאמאָלסט וועלען זיי קענען געאָמעטריע.

„דורך די אויגען און די הענד צום מוח" — דאָס איז דער אמת'ער פּרינציפּ פון צייטדעקאַנאָמיע אין לערנען. איך געדענק, אקוראַט ווי דאָס וואָלט נעכטען געווען, ווי די געאָמעטריע האָט פּלוצלונג פאַר מיר בעקומען א נייע בעדייטונג, און ווי אזוי אָט די נייע בעדייטונג האָט מיר לייכטער געמאַכט אַלע ווייטערע שטודיען. דאָס איז געשעהן בעת מיר האָבען געבויט אין שוהל א מאָנטגאָלפיער באַלון און איך האָב בעמערקט, אז יעדערער פון די ווינקלען ביי די שפּיצען פון די צוואַנציג פּאַפּיער־פּאַסען, פון וועלכע מיר האָבען געזאָלט מאכען דעם באַלון, מוז פערדעקען ווענינער ווי א פינפטען טייל פון א רעכטען ווינקעל. ווייטער געדענק איך, ווי די סינוסען און די טאַנגענטען האָבען אויפגעהערט צו זיין בלויז קאַבאַליסטישע צייכענס, וויבאַלד זיי האָבען אונז געגעבען די מעגליכקייט אויסצורעכענען די לענג פון א שטאָק און דעם פּראָפיל פון א פעסטונג; און ווי אזוי די געאָמעטריע פון רוים איז אונז געוואָרען דייטליך, ווי נאָר מיר האָבען אָנגעהויבען בויען אויף א קליינעם מאַסשטאַב א פעסטונגס־וואַנט מיט די שיס־פענסטער און שוץ־ביינק — א בעשעפטיגונג, וועלכע איז אונז, פערשטעהט זיך, גלייך פערבאָטען געוואָרען, ווייל מיר האָבען איינגעשמירט די קליידער. „איהר קוקט דאָך אוים ווי ערד־גראָבער", האָבען אונז פאָרגעוואָרפען אונזערע קלוגע ערציהער, בעת מיר האָבען גראַד שטאָלצירט דערמיט, וואָס מיר זיינען ערד־גראָבער, און וואָס מיר האָבען ענטדעקט דעם ווערטה פון געאָמעטריע.

צווינגענדיג אונזערע קינדער צו לערנען די ווירקליכע זאכען פון בלויז־געשריבענע פּאָרשטעלונגען פון זאכען, אָנשטאָט וואָס זיי זאָלען אליין מאַכען די דאָזיגע זאכען, צווינגען מיר זיי צו פערשווענדען די טייערסטע צייט; מיר מאַטערן אומזיסט זייערע מוחות; מיר געוועהנען זיי צו די ערגסטע מעטאָדען פון לערנען; מיר טויטען זייער זעלבסטשטענדיגען געדאַנק אין אָנאָפאַנג שפּראָצען, און נאָר זעהר זעלטען געלינגט אונז זיי איבערצוגעבען א ווירקליכע קענטעניש פון דאָס וואָס מיר לערנען זיי. אויבער־פלעכליכקייט, נאָכזאָגען ווי א פּאַפּוגיי, א קנעכטישער און פוילער

[library stamp]

גייסט — דאָס זיינען די רעזולטאַטען פון אונזער ערציהונגס־מע־טאָדע. מיר לערנען ניט אונזערע קינדער זיי זאָלען קענען לערנען.

אפילו די ערשטע התחלות פון וויסענשאַפט לערנט מען זיי לויט אָט דעם שעדליכען סיסטעם. אין די מעהרסטע שולען לערנט מען אפילו אריפמעטיק אויף אָט דעם אבסטראַקטען אופן, און מען שטאָפּט אָן זייערע אָרימע, קליינע קעפּלעך מיט בלויזע כללים. עס ווערט ניט איינגעפּרעגט אין קאָפּ די אידעע פון א מאָס־איינ־הייט, וועלכע מיר מאַכען און קענען ענדערן ווען מיר ווילען אין אונזערע אויסמעסטונגען (איין שוועבעלע, א קעסטעל שוועבעלעך, א טוצען קעסטלעך אָדער א גראָס; דער מעטער, דער צענטימעטער, דער קילאָמעטער א. אז. וו.); און דעריבער ווען די קינדער קומען צו דעצימאַל־טיילען, פערלירען זיי זיך און קענען עס ניט פער־שטעהן. אָנשטאָט אָנצוגעהמען דעם דעצימאַל־סיסטעם, וועלכער איז דער סיסטעם פון אונזער צעהלען, מאַטערן זיי די קינדער דאָ אין ענגלאַנד, אין די פערייניגטע שטאַאטען און אין רוסלאַנד נאָך אַלץ מיט א סיסטעם פון וואָגען און מאָסען, וואָס מען האָט שוין לאַנג געדאַרפט אוועקוואַרפען. די שילער פערלירען דערביי פולע צוויי יאָהר, און ווען זיי קומען שפּעטער צו מעכאַניק און פיזיק, פערברייינגען די שוהל־אינגלעך און שוהל־מיידלעך דעם גרעסטען טייל צייט אין ענדלאָזע חשבונות, וועלכע פערמאַטערן זיי נאָר און פליסען איין אין זיי א פיינדשאַפט צו דער עקזאַקטער וויסענשאַפט. אָבער אפילו דאָרט וואו עס זיינען שוין איינגע־פיהרט געוואָרען די דעצימאַל־מאָסען, ווערט א סך צייט פערלאָרען אין שוהל צוליעב דעם, וואָס די לעהרער זיינען ניט צוגעוועהנט צו דעם געדאַנק, אַז יעדע מאָס איז נאָר אַן אונגעפעהר־זאַך (approximate), און אַז עס איז אַן אונזין צו רעכענען מיט דער גענויקייט פון איין גראַם אָדער מעטער, ווען דאָס מעסטען גופא גיט ניט די עלעמענטען פון אזא גענויקייט. בעת אָבער אין פראַנקרייך, וואו דער דעצימאַל־סיסטעם פון מאָסען און פון געלד איז א זאַך פון טעגליכען לעבען, זיינען אפילו אזוינע ארבייטער, וועלכע האָבען געקריגען די איינפאַכסטע עלעמענטאַרע בילדונג, גאַנץ היימיש מיט די דעצימאַל־צאָהלען. ווען זיי דאַרפען בעצייכענען פינף און צוואַנציג צענטים, אָדער פינף און צוואַנציג צענ־טימעטער, שרייבען זיי: 0,25, בעת דאָס רוב פון מיינע לעזער

גערענקען נאָך אוראַי, ווי אָט דער אייגענער נול אין אָנהויב פון אַ רייה ציפער פלעגט זיי צוטומלען דעם קאָפּ אין זייערע קינדער־יאָהרען. מיר טהוען אַלעם מעגליכע, כדי צו מאַכען אַלגעבראַ אוג־פערשטענדליך, און אונזערע קינדער פערשווענדען אַ יאָהר צייט אוידעה זיי לערנען זיך אויס וואָס עס איז איבערהויפּט גאָר ניט קיין אַלגעבראַ, נאָר בלויז אַ סיסטעם פון פערקירצונגען, וואָס מען קען זיך אויסלערנען פערבייגעהענדיג, ווען מען לערנט עס צוזאַמען מיט אריפמעטיק.*

די צייט־פערשווענדונג, לערנענדיג פיזיק, איז פּשוט אַ גע־וואַלט. בעת יונגעלייט פערשטעהען גאַנץ לייכט די פּרינציפּען פון כעמיע און די פאָרמולען, אַזוי באַלד ווי זיי מאַכען אַליין די

---

* פאַר אַזוינע לעזער, וואָס זיינען ווירקליך פעראינטערעסירט אין קינדער־ערציהונג, רעקאָמענדירט הערר לעריי, דער פראַנצויזישער איבערזעצער פון אָט דעם בוך, אַ רייה אויסגעצייכענטע קליינע ביכלעך, וואָס „זיינען געשאַפען געוואָרען, ווי ער שרייבט, אין דעם ריכטיגען גייסט פון די געדאַנקען, וואָס זיינען ארויסגעזאָגט געוואָרען אין אָט דעם קאַפּיטעל. זייער הויפּט־פּרינציפּ איז, אַז כדי ער זאָל זיין אמת ערציהעריש, מוז יעדער אונטעררייכט זיין אָביעקטיוו, דערהויפּט ביי דער התחלה, און אַז אויב מען פיהרט אַריין סיסטעמאַטישע אבסטראַקציעס אין לערנען אָהן אַן אָביעקטיווער (קאָנקרעטער) פאָרברייטונג, איז עס שעדליך". הערר לעריי מיינט דאָ די רייה איינפיהר־ביכלעך, וואָס די פראַנצויזישע פערלעגער האַשעטט האָבען ארויסגעגעבען: איינפיהר אין מאַטעמאַטיק, פון ס. א. לייזאַן, צו וועלכען עס קומט נאָך איינס, דער מאַטעמאַטישער אַריינפיהר, אַ שפּיעל מיט קליינע קובען, וועלכער איז זעהר זינרייך און גיט אין אַ קאָנקרעטער פאָרם די בעווייזען פון אריפמעטיק, פון מעטרישען סיסטעם, פון אַלגעבראַ און געאָמעטריע. איינפיהר אין אַסטראָנאָמיע פון ס. פלאַמאַריאָן; איינפיהר אין כעמיע פון זשארזש דאַרזען; איינפיהר אין דער מעכאַניק פון ש. עד. גיללאָם, און איינפיהר אין זאָאָלאָגיע פון ע. ברוקער. די פער־פאַסער פון די דאָזיגע ווערק — עס וואָלט ניט געווען רעכט ניט צו דערמאָנען עס — האָבען געהאַט פאָרגענגער אין זשאַן מאַס'עס בוך „דעם זיידען'ס אריפמעטיק" און רענע לעבלאַן'ס אויסגעצייכענטער האַנדבוך „די פיזישע וויסענשאַפטען פאַר אָנפאַנג־שוהלען", וועגען וועלכען לעריי

ערשטע עקספּערימענטען מיט עטליכע גלעזער און רעהרלעך, גע־פינען זיי די גרעסטע שוועריגקייט צו בעגרייפען דעם מעכאַנישען אַריינפיהר אין פיזיק, טיילווייז ווייל זיי קענען ניט קיין געאָ־מעטריע, און דערהויפּט ווייל מען בעווייזט זיי בלויז טייערע מאַשינען אַנשטאַט וואָס מען זאָל זיי העלפען אַליין מאַכען איינ־פאַכע אַפּאַראַטען צו אילוסטרירען די ערשיינונגען, וועלכע זיי שטודירען.

אַנשטאַט צו לערנען די געזעצען פון קראַפט מיט דער הילף פון איינפאַכע אינסטרומענטען, וועלכע אַ אינגעל פון פופצעהן יאָהר קען לייכט מאַכען, לערנט מען זיי די געזעצען דורך איינפאַכע צייכענונגען אויף אַ ריין־אַבסטראַקטען אופן. אַנשטאַט אַליין צו מאַכען אַן אַטוואָוד־מאַשין מיט אַ שטעקעל פון אַ בעזים און אַן אַלטען רעדעל פון אַ זייגער, אָדער אַנשטאַט צו בעשטעטיגען די געזעצען פון פאַלענדע קערפּער מיט אַ שטעקען, וואָס גליטשט זיך אויף אַן איינגעבויגענער שטריק, ווייזט מען זיי אַ קאָמפּליצירטען אַפּאַראַט, און דאָס רוב וויים דער לעהרער אַליין ניט ווי זיי צו דערקלערען די פּרינציפּען פון דעם אַפּאַראַט, און דערצעהלט זיי פּרטים, וואָס זיינען גאָר ניט שייך צום ענין. און אַזוי געהט עס פון אָנהויב ביז'ן סוף, מיט בלויז ווייניגע עהרענהאַפטע אויס־נאַהמען. *

זאָגט, פון זיין אייגענער ערפאַהרונג מיט שילער פון עלף ביז דרייצעהן יאָהר אַלט, אַז „עס גיט אפילו די שטומפּזיניגסטע קינדער אַ געפיהל אָדער זאָגאַר אַ לוידענשאַפט פאַר פיזישע עקספּערימענטען."

* נעהמט צ. ב. ש. די בעשרייבונג פון אַטוואָוד'ס מאַשין אין וועלכען עס איז קורס פון עלעמענטאַרע פיזיק. איהר וועט געפינען, אַז עס ווערט אָבגעגעבען זעהר פיעל אויפמערקזאַמקייט צו די רעדער, אויף וועלכע עס דאַרף ליעגען די אַקס פון שטריק־רעדעל; די לעדיגע קעסטלעך, די פּלאַטען און רינגען, דער זייגער און די אַנדערע ביי־זאַכען ווערען דערמאָנט איידער עס איז נאָך איין וואָרט געזאָגט געוואָרען וועגען דער הויפּט־אידעע פון דער מאַשין — אָבצושוואַכען די בעווע־גונג פון אַ פאַלענדען קערפּער, מאַכענדיג אַז אַ קלייגער פאַלענדער קער־פּער זאָל בעוועגען אַ רוהיג־ליעגענדען שווערען קערפּער, און וועלכען פאַל די גראַוויטעט וועט ווירקען אויף איהם אין צוויי געגענגעזעצטע

אויב צייט־פערשווענדונג איז כאראַקטעריסטיש פאר אונזערע מעטאָדען צו לערנען וויסענשאַפט, איז עס פּונקט אַזוי כאראַקטעריסטיש פאר די מעטאָדען, וואָס מען געברויכט צו לערנען אַ האַנדווערק. מיר ווייסען, ווי עס געהען אַוועק יאָהרען אין גאָר נישט, בעת אַ אינגעל דיענט זיין לערן־צייט אין אַ ווערקשאַפּ; אָבער ביז אַ גרויסען גראַד קען מען דעמזעלביגען פאָרוואורף מאַכען די טעכנישע שוהלען, וועלכע זוכען גלייך אויסצולערנען דעם שילער אַ געוויסע ספּעציעלע האַנדווערק, אָנשטאָט אָנצואווענדען די ברייטע און זיכערע מעטאָדען פון אַ סיסטעמאַטישען אונטעררויכט. פּונקט ווי אין וויסענשאַפט זיינען פאַראַן געוויסע געדאַנקען און מעטאָדען, וועלכע קומען ווי אַן הקדמה צו דעם שטודיום פון אַלע

ריכטונגען. דאָס איז געווען דעם ערפינדער׳ס געדאַנק; און ווען דאָס ווערט קלאָר געמאַכט, זעהען די שילער גלייך איין, אַז אויפהענגען צוויי גלייך־געוויכטיגע קערפּערס איבער אַ שטריק־רעדעל און מאַכען זיי זאָלען זיך בעוועגען צולעגענדיג אַ קליין געוויכט צו איינעם פון זיי, איז איינער פון די מיטלען (און אַ גוטער מיטעל) אָבצושוואַכען די בעוועגונג בעת׳ן פאַלען. זיי זעהען איין, אַז די רייבונג פון שטריק־רעדעל מוז רעדוצירט ווערען ביז צו אַ מינימום, ענטוועדער געברויכענדיג די צוויי פאָר רעדלעך, וועלכע פערשאַפען אַזויפיעל שווערינקייט די שרייבער פון די טעקסט־ביכער, אָדער דורך אַ וועלכען עס איז אַנדער מיטעל; אויך אַז דער זייגער איז בלויז אַ לוקסוס־זאַך, און די „פּלאַטען און רינגען" זיינען בלויז נעבען־זאַכען: קורץ, אַז אַטוואוד׳ס אידעע קען פערווירקליכט ווערען מיט אַ רעדעל פון אַ זייגער, פעסט געמאַכט ווי אַ שטריק־רעדעל צו א וואַנט אָדער צו דעם אויבען פון אַ בעזים־שטעקען, וואָס שטעהט פעסט אין דער הויך. אויף דעם אופן וועלען די שילער פערשטעהן די א י ד ע ע פון דער מאַשין און וואָס דער ערפינדער האָט בעצוועקט, און זיי וועלען זיך צוגעוועהנען אָבצוטיילען די הויפּט־אידעע פון די נעבען־זאַכען; בעת אין דעם אַנדער פאַל קוקען זיי נאָר און וואונדערן זיך אויף די קונצען, וואָס דער לעהרער מאַכט מיט אַ קאָמפּליצירטער מאַשין, און די עטליכע, וואָס פערשטעהען עס אמענדע, פערברענגען אויף דעם אַזויפיעל צייט. אין דער ווירקליכקייט דאַרפען אַלע אַפּאַראַטען, וואָס ווערען געברויכט צו אילוסטרירען די פונדאַמענטאַלע געזעצען פון פיזיק, געמאַכט ווערען פון די קינדער אַליין.

וויסענשאַפטען, אַזוי זיינען אויך פאַראַן געוויסע פונדאַמענטאַלע גערדאַנקען און מעטאָדען, וואָס גרייטען־צו צו דעם ספּעציעלען למוד פון אַ וואָסער־עס־איז האַנדווערק.

רעלאָ האָט בעוויזען אין זיין פּראַקטפולען בוך „די טעאָרע־טישע קינעמאַטיק", אַז עס איז פאַראַן, אַזוי צו זאָגען, אַ פילאָ־סאָפיע פון אַלערליי מעגליכע מאַשינעריען. יעדע מאַשין, ווי קאָמפּליצירט זי זאָל ניט זיין, קען אַרונטערגעפיהרט ווערען ביז צו עטליכע עלעמענטען — פּלאַטען, צילינדרען, דיסקען, קאָנוסען א. אז. וו., ווי אויך צו עטליכע געצייג: דלאָטען, זעגען, וואַלען, האַמערס א. אז, וו. און ווי קאָמפּליצירט עס זאָלען ניט זיין איהרע בעוועגונגען, קען מען זיי פונאַנדערוואַרפען אויף עטליכע מאָדיפיקאַציעס פון בעוועגונג, אַ שטייגער ווי די אומוואַנדלונג פון קרייז־בעוועגונג אין גראַד־ליניגער בעוועגונג און דערגלייכען, מיט אייניגע צווישענדיגע פאָרמען. אַזוי קען אויך יעדעס האַנד־ווערק פונאַנדערגעוואָרפען ווערען אויף אַ צאָהל עלעמענטען. אין יעדער מלאָכה מוז מען וויסען ווי צו מאַכען אַ פּלאַטע מיט פּאַראַ־לעלע אויבערפלעכען, אַ צילינדער, אַ דיסק, אַ פיער־עק און אַ רונדע לאָך; ווי אַרומצוגעהן מיט אַ בעגרעניצטער צאָהל געצייג, אַזוי ווי אַלע געצייג זיינען בלויז מאָדיפיקאַציעס פון ווענינגער ווי אַ טוצען טיפּען; און אויך, ווי צו אומוואַנדלען איין סאָרט בעוועגונג אין אַנאַנדער סאָרט. דאָס איז דער פונדאַמענט פון אַלע מעכאַ־נישע האַנדווערקען; אַזוי, אַז וויסען ווי צו מאַכען די דאָזיגע ערשטע עלעמענטען פון האַלץ, ווי אַרומצוגעהן מיט די הויפּט־געצייג ביי האָלץ־אַרבייט און ווי צו אומוואַנדלען פערשיידענע סאָר־טען בעוועגונג, האָט געדאַרפט בעטראַכט ווערען אַלס דער אייגענט־ליכער יסוד, אויף וועלכען צו בויען דאָס שפּעטיגערע לערנען פון אַלע מעגליכע מעכאַנישע האַנדווערקען. דער שילער, וואָס האָט זיך אויסגעלערנט אָט די טעכניק, וועט שוין אַ גוטע העלפט פון אַלע מעגליכע מלאָכות.

אויסער דעם, קיינער קען ניט זיין קיין גוטער אַרבייטער אין דער וויסענשאַפט, סיידען ער בעזיצט גוטע מעטאָדען פון וויסענ־שאַפטליכער פאָרשונג; סיידען ער האָט זיך אויסגעלערנט צו בעאָבאַכטען, צו בעשרייבען פּינקטליך, צו ענטדעקען געגענזייטיגע בעציהונגען צווישען פאַקטען, וואָס האָבען אין פלוג קיין פערבינ־

דונג ניט צווישען זיך, צו מאכען אינדוקטיווע היפאטעזען און בעשטעטיגען זייער ריכטיגקייט, צו דענקען לויט די געזעצען פון אורזאך און ווירקונג, און אזוי ווייטער. און קיינער קען ניט זיין קיין גוטער האנד־ארבייטער, סיידען ער האט זיך איינגעוועהנט אין די גוטע מעטאדען פון האנדווערק בכלל. ער מוז געוועהנט ווערען צו בעגרייפען דעם געגענשטאנד פון זיינע געדאנקען אין א קאנקרעטער פארם, צו קענען איהם אנצייכענען אדער מאכען א מוסטער פון איהם, צו האסען שלעכט־געהאלטענע געצייג און שלעכטע ארבייטס־מעטאדען, צו געבען יעדער זאך א פיינע פער־ענדונג, צו עמפינדען א קינסטלערישען גענוס פון דער אויפפאסונג פון גראציעזע פארמען און פארבען־קאמבינאציעס, און פער־קעהרט — אן אונצופריעדענהייט פון אלץ, וואס איז העסליך. זאל עס זיין האנדווערק, וויסענשאפט אדער קונסט, דער הויפט־צוועק פון דער שוהל איז ניט צו מאכען א ספעציאליסט פון אן אנפאנגער, נאר צו לערנען איהם די עלעמענטען פון וויסען און די גוטע מעטאדען פון ארבייט, און מעהר פון אלץ, צו געבען איהם אזא אלגעמיינע בעגייסטערונג, וועלכע וועט איהם שפעטער פיהרען אריינצולעגען אין יעדער זאך וואס ער טהוט אן אויפריכטיגען גלוסטען נאך ווארהייט; ליעב צו האבען אלץ וואס איז שעהן, אי וואס געהערט דער פארם, אי דעם אינהאלט; צו פיהלען די נויט־ווענדיגקייט צו זיין א ניצליכער אינדיווידום צווישען אנדערע מענשליכע אינדיווידוען, און אויף דעם אופן פיהלען, אז זיין הארץ קלאפט אין איינקלאנג מיט דער איבעריגער מענשהייט.

וואס געהערט דער לאנגווייליגקייט פון דער ארבייט, וועלכע וואלט פארגעקומען, ווען דער שילער זאל נאכאנאנד מאכען נאר צילינדערען און דיסקען, און קיינמאל ניט קיין גאנצע מאשינען אדער אנדערע ניצליכע זאכען, זיינען פאראן טויזענדער מיטלען ווי אויסצומיידען אזא אינטערעס־לאזיגקייט, און איינער פון די מיטלען, דער וואס איז אנגעווענדעט געווארען אין מאסקווע, איז ווערטה מען זאל איהם בעטראכטען. דער מיטעל איז געווען, ניט געבען דעם שילער טהאן ארבייט בלויז פאר איבונג, נאר מאכען געברויך פון יעדער זאך וואס ער מאכט, גלייך פון זיינע ערשטע טריט אן. געדענקט איהר, ווי איהר זייט קינדערווייז געווען איבער־גליקליך, ווען אייער ארבייט איז געקומען צוניץ, זאל זיין אפילו

נאָר ווי א טייל פון עפּעס א ניצליכער זאַך? אַט אזוי האָבען זיי געטאָן אין מאָסקווע. יעדע ברעט, וואָס די שילער האָבען ארומ־געהובעלט, איז בענוצט געוואָרען אלס א טייל פון עפּעס א מאַשין אין איינעם פון די אַנדערע שעפּער. ווען א שילער איז אַנגע־קומען אין שלאָסארניע און מען האָט איהם אוועקגעשטעלט מאַכען א פיער־עקיגען אייזען־בלאָק מיט פּאַראַלעלע און פּערפּענדיקולאַרע פלעכען, האָט דער בלאָק געהאַט פאַר איהם אַן אינטערעס, ווייל נאָכדעם ווי ער האָט איהם געענדיגט, האָט אויספּרובירט זיינע ווינקלען און פלעכען, און פּערריכט די פעהלערען, האָט מען דאָס שטיק אייזען ניט אוועקגעוואָרפען אונטער׳ן ארבייטס־באַנק — מען האָט עס געגעבען א מעהר־פאָרגעשריטענעם שילער, וועלכער האָט צוגעמאַכט א הענטעל צו דעם, האָט עס אינגאַנצען אָבגע־פּארבט און אוועקגעשיקט אין מאַגאַזין פון דער שוהל אלס א פּאַפּיער־דריקער. דאָס סיסטעמאַטישע לערנען האָט אויף דעם אופן בעקומען די נויטיגע צוציהונג.*

עס איז קלאָר, אז די שנעלקייט פון דער ארבייט איז א העכסט וויכטיגער פאַקטאָר אין דער פּראָדוקציאָן. מען קען דעריבער פרעגען, צי מען קען בעקומען, אונטער דעם אויבען־בעשריבענעם סיסטעם, אַט די נויטיגע ארבייט־שנעלקייט. עס זיינען אָבער פאַראַן צוויי־ערליי סאָרטען שנעלקייט. עס איז פאַראַן די שנעלקייט וואָס איך האָב געזעהן אין א נאָטינגהעם שפּיצען־פאַבריק: דערוואַקסענע מענער האָבען, מיט ציטערנדע הענד און טרייסלענדע קעפּ, אין א פיעבערהאַפטער איילעניש צונויפגעבונדען די עקען פון צוויי פעדים פון די געבליבענע באַוועל־גאַרן אויף די

* דער פערקויף פון די זאַכען, וואָס די שילער האָבען אויסגע־אַרבייט, איז ניט געווען אונבעדייטענד, דערהויפּט ווען זיי האָבען גע־גרייכט די העכערע קלאסען און האָבען געמאַכט דאַמף־מאַשינען. דעריבער איז די מאָסקווער שוהל, בעת איך האָב זי געקענט, געווען איינע פון די ביליגסטע שוהלען אויף דער וועלט. דאָס געצאָהלט פאַר׳ן לערנען און בעקעסטיגונג איז געווען זעהר קליין. שטעלט זיך אָבער פאָר, ווען אַזאַ שוהל איז פערבונדען מיט אַ פארם־שוהל, וועלכע פּראָדוצירט שפּייז־ארטיקלען און טוישט עס אוים אויף קאָסט־פּרייז! וואָס וואָלט דאַן געקאָסט די ערציהונג?

שפּולען; מען האָט קוים געקענט נאָכפאָלגען זייערע בעוועגונגען. אָבער דער פאַקט גופא, וואָס עס פאָדערט זיך אזא סאָרט שנעלע ארבייט, איז די פערדאַמונג פון דעם פאַבריק־סיסטעם. וויפיעל איז געבליבען פונ׳ם עצם מענשען אין די דאָזיגע ציטערענדע קערפּערס? וואָס וועט זיין דער סוף פון זיי? פאר וואָס זאָל מען אָט אזוי פערשווענדען די מענשליכע קראַפט, ווען זי וואָלט געקענט ארויסגעבען צעהן מאָל אזוי פיעל ווי עס בעטרעפען אָט די משונה־דיגע רעשטלעך גארן? אָט דער סאָרט שנעלקייט פאָדערט זיך נאָר דערפאַר, וואָס די פאַבריק־שקלאַפען זיינען אזוי בילינ: איז לאָמיר האָפען, אז קיין שוהל וועט קיינמאָל ניט שטרעבען נאָך אזא סאָרט שנעלקייט אין דער ארבייט.

עס איז אָבער אויך פאַראַן די צייט־שפּאָרענדע שנעלקייט פון דעם גוט־געלערנטען ארבייטער, און אָט די שנעלקייט קען מען אודאי אמבעסטען דערגרייכען דורך דעם סאָרט ערציהונג, וואָס מיר פערטיידיגען דאָ. ווי איינפאַך א געוויסע שטיקעל ארבייט זאָל ניט זיין, מאַכט עס דער געבילדעטער ארבייטער בעסער און שנעלער איידער דער ניט־געבילדעטער. בעטראַכט, צום ביישפּיעל, ווי א גוטער ארבייטער נעהמט זיך שניידען עפּעס — לאָמיר זאָגען, א שטיק טאָוועל־פּאַפּיער — און פערגלייכט זיין ריהר און קעהר מיט דעם ריהר און קעהר פון א ניט ריכטיג־געלערנטען ארבייטער. דער לעצטער טהוט א כאַפּ דאָס טאָוועל־פּאַפּיער, נעהמט דאָס געצייג ווי ער געפינט עס, צייכענט א ליניע ווי עס מאַכט זיך, און הויבט אָן שניידען. אין מיטען דער ארבייט איז ער שוין מיעד, און ווען ער האָט געענדיגט, איז זיין ארבייט גאָרנישט ניט ווערטה. דער ערשטער אָבער וועט אפריהער ארומקוקען דאָס געצייג, און וועט עס א ביסעל צוריכטען אויב עס איז נויטיג; די ליניע וועט ער אָנצייכענען גענוי אויפ׳ן האָר, ער וועט זעהן, אז דאָס פּאַפּיער און די ווירע זאָלען זיך ניט ארומרוקען, דאָס געצייג וועט ער האַל־טען ריכטיג ווי מען דאַרף, שניידען וועט ער גאַנץ לייכט, און וועט אייך געבען א גוט שטיקעל ארבייט.

אָט דאָס איז די אמת׳ע צייט־שפּאָרענדע שנעלקייט און די פּאַסענדסטע אויף צו עקאָנאָמיזירען די מענשליכע ארבייט; און דער בעסטער מיטעל זי צו דערגרייכען איז — א בילדונג פון דעם העכסטען סאָרט. די גרויסע מייסטערס האָבען געמאָלען מיט א

וואונדערליכער שנעלקייט; זייער שנעלע ארבייט איז אָבער געווען
אַ רעזולטאַט פון אַ גרויסער ענטוויקלונג פון אינטעליגענץ און פאַר־
שטעלונגס־קראַפט, פון אַ שאַרפען געפיהל פאַר שעהנקייט און אַ
פיינעם חוש פאַר פאַרבען. אַט דאָס איז טאַקע דער סאָרט שנעלע
ארבייט אין וועלכער די מענשהייט נויטיגט זיך.

גערעדט האָט מען פיעל מעהר רעדען וועגען די פליכטען
פון דער שוהל, נאָר איך וויל זיך זאָגען נאָך עטליכע ווערטער
וועגען דעם, ווי ווינשענסווערטה עס איז צו האָבען דעם סאָרט
ערציהונג, וואָס איז געשילדערט געוואָרען אין די פאָריגע בלעטער.
געוויס בין איך ניט פערנאַרט צו מיינען, אַז עס וועט איינגעפיהרט
ווערען אַ פאָלשטענדיגע רעפאָרם אין דער ערציהונג, אָדער אין אַ
וועלכען עס איז פון די פרטים, וואָס זיינען אָנגעצייכענט געוואָרען
אין די פאָריגע קאַפּיטלען, כל זמן די ציוויליזירטע פעלקער פער־
בלייבען אונטער דעם היינטיגען ענג־עגאָיסטישען סיסטעם פון
פראָדוקציאָן און פערברויך. אַלץ וואָס מיר קענען דערוואַרטען,
אַזוי לאַנג ווי די היינטיגע צושטענדען האַלטען אָן, איז ערטערווייז
איניגע מיקראָסקאָפּישע רעפאָרם־פּראָבעס אויף אַ קליינעם מאַס־
שטאַב — פּראָבעס, וועלכע וועלען אונבעדינגט ארויסווייזען פיעל
נידעריגערע רעזולטאַטען ווי מען דערוואַרט פון זיי, מחמת עס איז
אונמעגליך צו מאַכען רעפאָרמען אויף אַ קליינעם מאַסשטאַב, ווען
עס געפינט זיך אַזאַ אינטימע פערבינדונג צווישען די פיעלפאַכיגע
פונקציאָנען פון אַ ציוויליזירטען פאָלק. אָבער די ענערגיע פון דעם
קאָנסטרוקטיווען גייסט פון דער געזעלשאַפט העגנט הויפּטזעכליך
אָב פון דער טיעפקייט, מיט וועלכער זי פאַסט אום וואָס עס
דאַרף געטאָן ווערען און ווי אַזוי דאָס דאַרף געטאָן ווערען;
און די נויטווענדיגקייט איבערצומאַכען די ערציהונג איז איינע פון
יענע נויטווענדיגקייטען, וועלכע זיינען העכסט בעגרייפליך פאַר
אַלעמען, און דעריבער איז זי די ריכטיגע זאַך, וואָס קען בעגייס־
טערן די געזעלשאַפט מיט יענע אידעאַלען, אָהן וועלכע שטילשטאַנד
און זאָגאַר פערוויסטונג איז אונפערמיידליך.

איז לאָמיר אָננעהמען, אַז אַ געמיינדע — אַ שטאָדט אָדער
אַ לאַנד, וואָס האָט וועניגסטענס עטליכע מיליאָן איינוואוינער —
גיט די אויבען־געשילדערטע ערציהונג אַלע איהרע קינדער, אָהן

אונטערשייד פון געבורט (און מיר זיינען גענוג רייך צו ער־לויבען זיך דעם לוקסוס פון אזא ערציהונג), און פערלאנגט ניט דערפאר פון די קינדער קיין אנדער זאך אויסער דאס, וואס זיי וועלען צוריקגעבען, ווען זיי וועלען ווערען פראדוצירער פון רייכטום. לאמיר זיך פארשטעלען, אז אזא ערציהונג ווערט געגעבען, און לאמיר אנאליזירען די וואהרשיינליכע פאלגען, וואס וועלען ארויסקומען דערפון.

איך וועל זיך ניט אבשטעלען אויף דער פערמעהרונג פון רייכטום, וואס וואלט פארגעקומען, ווען מען האט אזא יונגע ארמעע פון געבילדעטע און גוט־געלערנטע פראדוצירער; איך וועל זיך אויך ניט אבשטעלען אויף די געזעלשאפטליכע נוצען, וואס וואלטען זיך בעקומען פון דעם, וואס עס וואלט אויסגעמעקט ווערען דער היינטיגער אונטערשייד צווישען די קאפ־ארבייטער און האנד־ארבייטער, און וואס עס וואלט ממילא געפיהרט צו דער אינטערעסען־געמיינשאפט און הארמאניע, וועלכע פעהלען אזוי שטארק אין אונזערע צייטען פון סאציאלע קאמפען. איך וועל ניט רעדען וועגען דער פולקייט פון לעבען, וואס עס וואלט געגעבען יעדען איינצעלנעם מענשען, ווען ער וואלט געווען אימשטאנד צו מאכען געברויך אי פון זיינע גייסטיגע, אי פון זיינע קערפערליכע קרעפטען; און אויך ניט וועגען די נוצען, וואס מען וואלט געהאט פון דעם, וואס מען וואלט דערהויבען די האנד־ארבייט צו דעם עהרען־פלאץ, וועלכען זי דארף פערנעהמען אין דער געזעלשאפט, אנשטאט וואס זי איז איצטער א צייכען פון נידעריגקייט. און איך וועל זיך אויך ניט אבשטעלען אויף דעם, וואס עס וואלט פערשווינדען דער איצטיגער עלענד און די אונמענשליכקייט מיט אלע זייערע פאלגען — זינד, פערברעכען, טורמעס, מסירות א. ד. ג. קורץ, איך וועל איצט ניט בעריהרען די גרויסע סאציאלע פראגע, וועגען וועלכער עס איז שוין אזויפיעל געשריבען געוואָרען און עס איז נאך אלץ אזויפיעל געבליבען צו שרייבען. איך האב דא בדעה נאר אנצו־צייגען די נוצען, וואס די וויסענשאפט גופא וואלט געצויגען פון דער דאזיגער ענדערונג.

איניגע וועלען, פערשטעהט זיך, זאגען, אז אויב מען זאל דערנידעריגען די וויסענשאפטס־מענער צו דער שטופע פון האנד־ארבייטער, וועט עס הייסען דער אונטערגאנג פון וויסענשאפט און

זשעניע. אָבער די, וואָס ווע̇לען זיך רעכענען מיט די פאָלגענדע בעטראַכטונגען, וועלען וואהרשיינליך צוגעבען, אז דער רעזולטאַט דאַרף זיין אקוראַט פערקעהרט; ד. ה. עס דאַרף ווערען אזא אויפ־לעבען פון וויסענשאַפט און קונסט, און אזא פאָרטשריט אין דער אינדוסטריע, ווי מיר קענען עס קוים פּאַראויסזעהן, בויענדיג אויף דאָס, וואָס מיר ווייסען וועגען די צייטען פון דער רענעסאַנס. עס איז געוואָרען א געוועהנליכע זאַך צו רעדען מיט אזא פעסטקייט וועגען דעם פּראָגרעס פון דער וויסענשאַפט אין 19טען יאָהרהונ־דערט; און קלאָר איז עס, אז אין פערגלייך מיט די פריהערדיגע יאָהרהונדערטען, האָט אונזער יאָהרהונדערט א סך, מיט וואָס צו שטאָלצירען. אָבער ווען מיר נעהמען אין בעטראַכט, אז די מעהרסטע פּראָבלעמען, וואָס אונזער יאָהרהונדערט האָט געלייזט, זיינען שוין אָנגעצייגט געוואָרען, און זייער לייזונג איז שוין פאָר־אויסגעזעהן געוואָרען, א הונדערט יאָהר פריהער, מוזען מיר צו־געבען, אז דער פּראָגרעס איז ניט געווען אזוי שנעל, ווי מען האָט געמענט דערוואַרטען, און אז עפּעס האָט איהם געשטערט.

די מעכאַנישע טעאָריע פון היץ איז גאַנץ גוט פּאַראויסגעזעהן געוואָרען אין 18טען י. ה. פון רומפאָרד און הומפרי דאווי, און אפילו אין רוסלאַנד איז זי שוין פערטיידיגט געוואָרען פון לאָמאָנ־סאָוו.* און דאָך איז אוועקגעגאַנגען מעהר ווי א האַלבער יאָהר־הונדערט איידער די טעאָריע האָט זיך ווידער בעוויזען אין דער וויסענשאַפט. לאַמאַרק, און אפילו ליננעאוס, זשאָפרואַ סאַן ט׳עלער, עראַזמוס דאַרווין און אייניגע אַנדערע, האָבען גאַנץ גוט געוואוסט וועגען דער פערענדערליכקייט פון די מינים; זיי האָבען געעפענט דעם וועג אויפצובויען די ביאָלאָגיע אויף די פּרינציפּען פון וואַריאַציע; אָבער אָט דאָ אויך איז פערשוואונדעט געוואָרען א האַלבער יאָהרהונדערט, איידער די פערענדערליכקייט פון די מינים איז ווידער ארויסגעקומען פאַר׳ן ליכט. מיר אַלע געדענקען, ווי דאַרווין׳ס אידעען זיינען אָנגעפיהרט געוואָרען, און ווי זיי זיינען ארויפגעצוואונגען געוואָרען אויף דער אויפמערקזאַמקייט פון די אוניווערזיטעט־פּראָפעסאָרען הויפּטזעכליך דורך מענשען,

* אין אַ מעמואַר וועגען די אַרקטישע געגענדען, וועלכער איז פאַר זיך אַליין גאַנץ מערקווירדיג.

װעלכע זײנען אַלײן ניט געװען קײן פּראָפעסיאָנעלע װיסענשאַפטס־לײט; און אין דאַרװין'ס הענד איז די טעאָריע פון עװאָלוציע גאַנץ זיכער פערשמעלערט געװאָרען, צוליב דער צו־גרױסער בעדײ־טונג, װאָס איז צוגעשריבען געװאָרען בלױז צו אײן פאַקטאָר פון ענטװיקלונג.*

שױן פיעל יאָהרען אַז די אַסטראָנאָמיע נױטיגט זיך אין אַ גענױער רעװיזיע פון דער קאַנט־לאַפּלאַס היפּאָטעזע; אָבער דער־װײל איז נאָך קײן נײע טעאָריע ניט ארױסגעקומען, װעלכע זאָל מוזען װערען אַלגעמײן אָנגענומען. די געאָלאָגיע האָט זיכער גע־מאַכט אַ װאונדערבאַרען פּראָגרעס, איבערבױענדיג די פּאַלע־אָנטאָלאָגישע געשיכטע, אָבער די דינאַמישע געאָלאָגיע פּראָגרע־סירט אַזױ לאַנגזאַם, ביז צום פערצװײפלען; און יעדער װײטערער פּראָגרעס אין דער גרױסער פראַגע בנוגע די געזעצען פון דער פערטײלונג פון די לעבענדע אָרגאַניזמען איבער דער אױבערפלעך פון דער ערד, װערט געשטערט דורך דעם, װאָס מיר װײסען ניט גענוג װעגען דער אױסשפּרײטונג פון דער פערגלעטשערונג אין פערלױף פון דער קװאַטערנער עפּאָכע.**

---

* זעה װעגען דעם ענין דעם פּראָפעסאָר'ס װערק „די געגענזײטיגע הילף", װאָס איז ערשיענען אין אידיש פאָריגען יאָהר פון דיזעלביגע אַרױסגעבער. (דער איבערזעצער.)

** דער פּראָגרעס אין דער פראַגע װעגען דער אײז־פּעריאָדע, װאָס איז דאָ ניט לאַנג געװעזען אַזױ פּאָפּולער, איז אָבגעגאַנגען ערשטוי־נענד לאַנגזאַם. װענעץ אין יאָהר 1821 און עזמאַרק אין יאָהר 1823 האָבען שױן דערקלערט די אונרעגעלמעסיגע ערשײנונגען דורך דער פער־גלעטשערונג פון אײראָפּא. אַגאַססיטץ איז אַרױסגעקומען מיט זײן אידעע װעגען דער פערגלעטשערונג פון די אַלפּען, די יורא־בערג און שאָטלאַנד, אַרום דעם יאָהר 1840; און פינף יאָהר שפּעטער האָט גיאָ פערעפענטליכט זײנע מאַפּען װעגען די מאַרשרוטען פון די אַלפּען־פעלזענשטײנער. עס זײנען אָבער אַװעקגעגאַנגען צװײ און פערציג יאָהר נאָך דעם װי װענעץ האָט געשריבען, אײדער אײן פּראָמינענטער געאָלאָג (לײעל) האָט שרעקעדיג געװאַגט אָנצונעהמען זײן טעאָריע אפילו בײ געװיסע גרעניצען — דער אינטערעסאַנטעסטער פאַקט איז, װאָס גיאָ'ס מאַפּען, פון װעלכע מען

קורץ, אין יעדען צווייג פון וויסענשאפט פיהלט זיך א דרינ־גענדע נויט צו רעווידירען די אנגענומענע טעאָריען, ווי אויך צו שאפען נייע, ברייטע גענעראליזאציעס. און אויב די דאָזיגע רעוויזיע פאָדערט וויפיעל־ניט־איז יענע זשעניע־בעגייסטערונג, וועלכע האָט בעוועגט א גאלילעאָ און א ניוטאָן — די ערשיינונג פון אזא בעגייסטערונג הענגט אָב פון אלגעמיינע אורזאכען פון דער מענשליכער ענטוויקלונג — פאָדערט זי אויך א פערמעהרונג אין דער צאָהל פון וויסענשאפטליכע ארבייטער. ווען די פאקטען, וואָס ווידערשפּרעכען די אנגענומענע טעאָריען, פערמעהרען זיך אין צאָהל, מוזען די טעאָריען רעווידירט ווערען (מיר האָבען עס געזעהן אין דארווין׳ס פאל), און עס פאָדערן זיך טויזענדער איינ־פאכע אינטעליגענטע וויסענשאפט־ארבייטער אנצוקלייבען די נויטיגע פאקטען.

אונגעהויער־גרויסע געביטען פון דער ערד בלייבען נאָך אלץ ניט־אויסגעפאָרשט. דאָס שטודיום וועגען דער געאָגראפישער פער־

האָט גאָרניט געהאלטען אין יאָהר 1845, זיינען נאָך דעם יאָהר 1863 שוין אָנערקענט געוואָרען אלס זיכער פעסטגעשטעלט. אפילו איצטער, שוין מעהר ווי א האלב יאָהרהונדערט נאָך אגאססיז׳ס ערשטען ווערק, זיינען זיינע אנשויאונגען נאָך אלץ ניט אָדער איינגאנצען אָבגעשלאָגען, אָדער אלגעמיין־אָנגענומען. אזוי אויך בנוגע פאָרבעס׳ אנשויאונגען וועגען דער פלאסטיציטעט פון אייז. אגב אורחא לאָמיך בעמערקען, אז די גאנצע פּאָלעמיק וועגען דער קלעפּעדיגקייט פון אייז שטעלט פאָר א זאָנדערבארען ביישפּיעל, ווי אזוי די אָנטייל־נעהמער אין דער דאָזיגער פּאָלעמיק האָבען איגנאָרירט די פאקטען, די וויסענשאפטליכע בעציהונגען און די עקספּערימענטאלע מעטאָדען, וועלכע זיינען געוועזען גאנץ גוט בעקאַנט די בוי־אינזשענערען. ווען די דאָזיגע פאקטען, בעציהונגען און מעטאָדען וואָלטען געקומען אין בעטראכט, וואָלט די פּאָלעמיק ניט געקאָכט זיך אזויפיעל יאָהרען אָהן רעזולטאטען. נאָך אזוינע ביישפּיעלען, וואָס בעווייזען, ווי אזוי די וויסענשאפט ליידט פון דעם, וואָס עס פעהלט די בעקאנטשאפט מיט די פאקטען און מעטאָדען פון די עקספּערימענטירונגען, וועלכע זיינען גוט בעקאַנט פאר אינ־זשענערען, פלאָריסטען, פיה־ציכטער א. ד. ג., וואָלט מען געקענט ברענגען אין די מאַסען.

טיילונג פון די בעלי חיים און פלאַנצען בעגעגענט שטערונגען אויף יעדען שריט. רייזענדער קרייצען דורך גאַנצע קאָנטינענטען און ווייסען ניט צומאָל ווי צו בעשטימען די געאָגראַפישע ברייט־גראַדען, אָדער ווי ארומצוגעהן מיט אַ באַראָמעטער. די פיזיאָ־לאָגיע סיי פון פלאַנצען, סיי פון בעלי חיים, די פסיכאָ־פיזיאָלאָגיע און די פסיכאָלאָגישע אייגענשאַפטען פון מענשען און טהיערען, זיינען אַלץ צווייגען פון וויסען, וועלכע נויטיגען זיך אין מעהר פאַקטען פון דעם איינפאַכסטען סאָרט. די געשיכטע פערבלייבט נאָך אַלץ אַ „פאַבעל קאָנוועני" (אַ פּראָסטע מעשה), הויפּטזעכליך ווייל עס פעהלען איהר פרישע אידעען, אָבער אויך דערפאַר, ווייל עס פעהלען וויסענשאַפטליך־דענקענדע ארבייטער, וואָס זאָלען פון דאָס ניי צונויפשטעלען דאָס לעבען פון די פערגאַנגענע יאָהר־הונדערטען, ווי טהאָראָלד ראָדזשערס אָדער אגוסטין טהיעררי האָבען עס געטאָן פאַר בעשטימטע עפּאָכען.

קורץ, עס איז ניטאָ קיין איינציגע וויסענשאַפט, וועלכע זאָל ניט ליידען אין איהר ענטוויקלונג פון דעם דוחק אין מענער און פרויען, וועלכע בעזיצען אַ פילאָזאָפישען בעגריף פון'ם אוניווערזום, וועלכע זיינען גרייט אָבצוגעבען זייערע אונטערזוכונגס־קרעפטען אויף אַ בעשטימטען געביט, ווי בעגרעניצט דער געביט זאָל ניט זיין, און וועלכע האָבען גענוג פרייע צייט זיך אָבצוגעבען מיט וויסענשאַפטליכע טהעטיגקייטען. אין אַ געמיינשאַפט ווי די, וועגען וועלכער מיר האָבען גערעדט, וואָלטען טויזענדער ארבייטער געווען גרייט צו ענטפערען יעדען אויפרוף פאַר אונטערזוכונגען. דאַרווין האָט פערבראַכט כמעט דרייסיג יאָהר אויף צו קלייבען און אַנאַלי־זירען די פאַקטען, כדי אויסצואַרבייטען די טעאָריע וועגען דער ענטשטעהונג פון די מינים. ווען ער וואָלט געלעבט אין אַזאַ געזעל־שאַפט ווי מיר נעהמען אָן, וואָלט ער איינפאַך אַפּעלירט צו פריי־וויליגע, זיי זאָלען זאַמלען פאַקטען און מאַכען טיילווייזע אונטער־זוכונגען, און טויזענדער פאָרשער וואָלטען זיך אָבגערופען אויף זיין אויפרוף. צעהנדליגע געזעלשאַפטען וואָלטען ענטשטאַנען צו דעבאַ־טירען און לייזען יעדען פון די טיילען פון די פּראָבלעמען, וואָס געהען אריין אין דער טעאָריע, און אין צעהן יאָהר וואָלט די טעאָריע בעשטעטיגט געוואָרען; אַלע פאַקטאָרען פון עוואָלוציע, וועלכע הוי־

בען ערשט איצטער אָן צו בעקומען די נויטיגע אויפמערקזאַמקייט, וואָלטען שוין געהאַט זיך אַרויסגעוויזען אין זייער גאַנצען ליכט. דער גראַד פון וויסענשאַפטליכען פּאָרטשריט וואָלט געווען צעהן מאָל אַזוי גרויס; און אויב דער יחיד וואָלט דאַן ניט געהאַט דעמזעלביגען אָנשפּרוך אויף דער דאַנקבאַרקייט פון די קומענדע דורות, ווי ער האָט איצטער, וואָלט אָבער די אונבעקאַנטע מאַסע געטהאָן די ארבייט מיט מעהר געשווינדקייט און מיט גרעסערע אויסזיכטען אויף ווייטערע פּאָרטשריטען, איידער דער יחיד וואָלט עס געקענט טהאָן אין משך פון זיין גאַנצען לעבען. מר. מאָררײי'ס ווערטערבוך איז אַ ביישפּיעל פון אָט דעם סאָרט ארבייט — די ארבייט פון דער צוקונפט.

עס איז אָבער פאַראַן נאָך אַ כאַראַקטער־שטריך פון דער מאָדערנער וויסענשאַפט, וועלכער רעדט נאָך שטאַרקער צו גונסטען פון דער ענדערונג, וואָס מיר פערטיידיגען דאָ. בעת די אינדוסטריע, דערהויפּט צום סוף 18טען י. ה. און אָנהויב דעם 19טען, האָט געמאַכט אַזויפיעל ערפינדונגען, אַז עס האָט איבערגעענדערט דעם גאַנצען אויסזעהן פון דער ערד, האָט די וויסענשאַפט פערלאָרען איהרע ערפינדערישע קרעפטען. די וויסענשאַפטס־מענער מאַכען מעהר ניט קיין ערפינדונגען, יעדענפאַלס זעהר וועניג. איז עס ניט ווירקליך אויפפאַלענד, אַז די דאַמף־מאַשין — אַפילו ניט צומאָל איהרע הויפּט־פּרינציפּען — דער לאָקאָמאָטיוו, די דאַמף־שיף, דער טעלעפאָן, דער פאָנאָגראַף, די וועב־מאַשין, די שפּיצען־מאַשין, דער ליכט־טורעם, דער מאַקאַדעמיזירטער וועג, די פאָטאָגראַפיע אין שוואַרץ און אין פאַרבען, און טויזענדער אַנדערע וועניגער וויכטיגע זאַכען, זיינען נ י ט ערפונדען געוואָרען פון פּראָפעסיאָנעלע וויסענשאַפטס־מענער, אָבוואָהל קיין איינציגער פון זיי וואָלט זיך ניט אָבגעזאָגט צו פעראייניגען זיין נאָמען מיט יעדער איינער פון די דערמאָנטע ערפינדונגען? מענשען, וועלכע האָבען קוים בעקומען וויפיעל־ניט־איז בילדונג אין אַ שוהל, וועלכע האָבען בלויז צונויפגעקליבען די ברעקלעך וויסען פון די טישען פון די רייכע, און האָבען זייערע עקספּערימענטען געמאַכט מיט די פּרימיטיוויסטע מיטלען — דעם אַדוואָקאַט'ס שרייבער סמיטאָן, דער אינסטרומענטען־מאַכער וואַטט, דער וואַגאָנען־אָבשטעלער סטעפענסאָן, דער יובעליר־לעהרלינג פולטאָן, דער מאַשין־מאַכער רעני, דער מויערער טעל־

פּאָרד, און הונדערטע אַנדערע, וואָס זייערע נעמען בלייבען אפילו אונבעקאַנט, זיינען געווען, ווי מר. סמיילס האָט ריכטיג געזאָגט, „די אמת'ע שעפער פון דער מאָדערנער ציוויליזאַציע"; בעת די פּראָפעסיאָנעלע וויסענשאַפטס־מענער, וועלכע בעזיצען אַלע מיטלען צו ערווערבען וויסען און מאַכען עקספּערימענטען, האָבען גאַנץ ווינציג ערפונדען פון דער אונגעהויערער מאַסע געצייג, מאַשינען, טרייב־ווערק, וועלכע האָבען געצייגט דער מענשהייט ווי צו בענוצען און אָנפיהרען די נאַטור־קרעפטען.* דער פאַקט איז אויפפאַלענד, אָבער די ערקלערונג איז גאַנץ איינפאַך: די דאָזיגע מענשען — די וואַטטס און די סטעפענסאָנס — האָבען עטוואָס געקענט, וואָס די געלעהרטע קענען ניט: זיי האָבען געקענט געברויכען זייערע הענד. זייער אומגעבונג האָט אַרויסגערופען זייערע ערפינדערישע קרעפטען; זיי האָבען געקענט די מאַשינען, האָבען געקענט זייערע הויפּט־פּרינציפּען און זייער אַרבייט; זיי האָבען געאָטעמט די לופט פון ווערקשאָפּ און פון בוי־הויף.

מיר ווייסען וואָס די וויסענשאַפטסמענער וועלען ענטפערען אויף אָט דעם פאָרוואורף. זיי וועלען זאָגען: „מיר ענטדעקען די נאַטור־געזעצען, לאָזען די אַנדערע זיי אָנווענדען; עס איז אַן אייגפאַכע צוטיילונג פון דער אַרבייט". אָבער אַזאַ ענטפער וואָלט לגמרי געווען ניט־אמת. דער גאַנג פון פּראָגרעס איז אַקוראַט פערקעהרט; דען אין הונדערט פעלען אַנטקעגען איינעם קומט די מעכאַנישע ערפינדונג אַפריהער פאַר דער ענטדעקונג פון דעם וויסענשאַפטליכען געזעץ. די דינאַמישע טעאָריע פון היץ איז ניט געקומען פריהער פאַר דער דאַמף־מאַשין — זי איז געקומען נ אָ ך איהר.

ווען טויזענדער מאַשינען האָבען שוין פערוואַנדעלט היץ אין בעוועגונג פאַר די אויגען פון הונדערטער פּראָפעסאָרען, און האָבען

---

* די כעמיע איז אין אַ גרויסען ערך אַ יוצא מן הכלל. איז עס ניט דערפאַר, ווייל דער כעמיקער איז ביז אַ געוויסען גראַד אויך אַ האַנד־אַרבייטער? אויסער דעם זעהען מיר זינט די לעצטע 10 יאָהר אַ בעשטימטע אויפלעבונג אין וויסענשאַפטליכער ערפינדליכקייט, דערהויפּט אין דער פיזיק — ד. ה. אין אַזאַ צווייג, וואו דער טעכניקער און דער וויסענשאַפטס־מאַן בעגעגענען זיך אַזוי אָפט.

עס געטאָן אַ האַלבען יאָהרהונדערט אָדער מעהר נאָכאַנאַנד; ווען טויזענדער צוגען זיינען אָבגעשטעלט געוואָרען דורך מעכטיגע רעדער־אָבשטעלער, און האָבען ארויסגעלאָזען פון זיך היץ און פער־שפּרייט גארבען מיט פונקען אויף די רעלסען, אָנקומענדיג צו די סטאַנציעס; ווען איבער דער גאַנצער ציוויליזירטער וועלט האָבען שווערע האמערס און דורכבויערער הײם אָנגעברענט די שטיקער אייזען, וועלכע זיי האָבען געהאמערט און דורכגעבויערט — דאַן, ערשט דאַן האָט סעגין, דער עלטערער, אין פראַנקרייך, און אַ דאָקטאָר, ראָבערט מייער, אין דייטשלאַנד געוואגט ארויסצושטעלען די מעכאַנישע טעאָריע פון היץ מיט אַלע איהרע קאָנסעקווענצען. און אפילו דאַן האָבען די מענער פון דער וויסענשאַפט איגנאָרירט סעגין'ס ארבייט און געטריבען מייער'ן כמעט ביז צום וואהנזין, זיך האַלטענדיג הארטנעקיג־פעסט פאַר זייער מיסטעריעזען „פלואידום קאַלאָריקום" (היץ־פליסיגקייט). נאָך ערגער: זשול'ס ערשטע ארבייט, וואָס האָט בעשטימט דעם מעכאַנישען עקוויוואַ־לענט פון היץ, האָבען זיי אָנגערופען „אונוויסענשאַפטליך".

ווען טויזענדער מענשען האָבען אַ צייט נאָכאַנאַנד געהאַט בעוויזען די אונמעגליכקייט אויסצונוצען די גאַנצע היץ, וואָס ווערט ארויסגעגעבען פון אַ בעשטימטען סכום הייץ־מאַטעריאַל, איז דאַן ערשט געקומען דער צווייטער געזעץ פון קלאַוזיוס. ווען איבער דער גאַנצער וועלט האָט די אינדוסטריע שוין געהאַט פערוואַנדעלט בעוועגונג אין היץ, קלאַנג, ליכט און עלעקטריציטעט, און יעדען איינעם פון זיי אין יעדען אַנדערען, איז ערשט דערנאָך געקומען גראָוועס טעאָריע וועגען דער „קאָררעלאַציאָן פון די פיזישע קרעפ־טען"; און גראָוועס ארבייט האָט געהאַט דעמזעלביגען שיקזאַל ביי דער „ראָיאַל סאָסייעטי", ווי זשול'ס. זי האָט זיך אָבגעזאָגט צו פערעפענטליכען זיין מאַנאָגראַף ביז דעם יאָהר 1856.

ניט די טעאָריע פון עלעקטריציטעט האָט אונז געגעבען דעם טעלעגראַף. אַלץ וואָס מיר האָבען געוואוסט וועגען עלעקטריציטעט, ווען דער טעלעגראַף איז ערפונדען געוואָרען, איז בעשטאַנען פון עטליכע מעהר אָדער וועניגער שלעכט־צוזאמענגעשטעלטע פאַקטען אין אונזערע ביכער. די טעאָריע פון עלעקטריציטעט איז נאָך עד היום ניט פאַרטיג; זי וואַרט נאָך אַלץ אויף איהר ניוטאָן, טראָץ די גלענצענדע פּראָבעס פון די לעצטע יאָהרען. אפילו דאָס עמפּי־

רישע װיסען װעגען די געזעצען פון די עלעקטרישע שטראָמען איז נאָך „געלעגען אין די װיקעלעך“, בעת עטליכע געװאַגטע מענשען האָבען געלעגט אַ קאַבעל אויפ׳ן גרונד פון אַטלאַנטישען אָקעאַן, ניט האָרכענדיג די װאָרנונגען פון די אויטאָריזירטע װיסענשאַפטס־מענער.

דער נאָמען „אַנגעװענדטע װיסענשאַפט“ איז גאָר ניט קיין ריכטיגער נאָמען, דען אָנשטאָט װאָס די ערפינדונג זאָל זיין אַן אָנװענדונג פון װיסענשאַפט, האָט אין די גרויסע מעהרהייט פעלען די ערפינדונג גאָר פערקעהרט געשאַפען אַ נייעם צװייג פון װיסענשאַפט. די אַמעריקאַנער בריקען זיינען ניט געװוען קיין אָנװענדונג פון דער עלאַסטיציטעט־טעאָריע; זיי זיינען געקומען פריהער איידער די טעאָריע. און אַלץ װאָס מיר קענען זאָגען צו גונסטען פון דער װיסענשאַפט איז, אַז אין אָט דעם ספּעציעלען צװייג האָבען די טעאָריע און די פּראַקסיס זיך ענטװיקעלט פּאַראַלעל, העלפענדיג איינע די אַנדערע. ניט די טעאָריע פון עקספּלאָזיװען האָט געפיהרט צו דער ענטדעקונג פון שיס־פּולװער; שיס־פּולװער איז שוין געװוען אין געברויך הונדערטער יאָהרען, איידער די װירקונג פון די גאַזען אין אַ ביקס איז אונטערװאָרפען געװאָרען אונטער אַ װיסענשאַפט־ליכען אַנאַליז. און אַזוי װייטער. מען װאָלט לייכט געקענט פער־פּיעלפאַכען די ביישפּיעלען, דערמאָנענדיג די גרויסע פּראָצעסען פון דער מעטאַללורגיע: די מעטאַלען־צונויפזאַצען און די אייגענ־שאַפטען, װאָס זיי בעקומען פון צולעגען זעהר קליינע סומען מעטאַ־לען אָדער מעטאַלאָידען; די נייעסטע אויפלעבונג אין דער עלעקט־רישער בעלייכטונג; יאָ, אפילו די װעטער־פּאָראויסזאָגונגען, װעלכע האָבען װירקליך פערדיענט דעם פאָרװאורף אַז זיי זיינען „אונ־װיסענשאַפטליך“, בעת דער אויסגעצייכענטער בעאָבאַכטער פון פאַלענדע שטערען, מאַטהיע דע לאַ דראָם, און דער אַלטער מאַטראָז, פּיטצראָי, האָבען אָנגעפאַנגען זיי צו געבען דאָס ערשטע מאָל — אָט דאָס אַלץ האָט מען דאָ געקענט ברענגען אַלס ביישפּיעלען צום פּונקט.

עס פערשטעהט זיך, מיר האָבען אַ צאָהל פעלען, װאו די ענט־דעקונג אָדער די ערפינדונג איז געװוען נישט מעהר װי אַן אָנװענ־דונג פון אַ װיסענשאַפטליכען געזעץ, (פעלען, װי די ענטדעקונג פון דעם פּלאַנעט נעפּטון); אין די גרעסטע מעהרהייט אָבער איז די

ענטדעקונג אָדער די ערפינדונג אין אָנפאַנג ניט וויסענשאַפטליך. זי געהערט פיעל מעהר צו דעם געביט פון קונסט — די קונסט קומט פאַר דער וויסענשאַפט, ווי העלמהאָלץ האָט אַזוי גוט בעוויזען אין איינער פון זיינע פּאָפּולערע לעקציעס — און ערשט נאָכדעם אַז די ערפינדונג איז שוין געמאַכט געוואָרען, קומט די וויסענשאַפט און דערקלערט עס. עס איז זעלבסטפערשטענדליך, אַז יעדע ערפינדונג בענוצט זיך מיט די פריהער־געזאַמעלטע קענטעניש און די ארטען פון דענקען; אָבער דאָס רוב מאַכט זי אַ טריט ווייטער איידער דאָס, וואָס איז שוין בעוואוסט; זי טהוט אַ שפּרונג אין דאָס אונבעקאַנטע, און עפענט אָט אַזוי אויף אַ גאַנץ־נייע רייה פאַקטען פאַר אונטער־זוכונגען. אָט דער כאַראַקטער פון ערפינדונגען, ד. ה. צו מאַכען אַ טריט אין פאָראויס פון דעם פריהערדיגען וויסען, אַנשטאָט בלויז אָנצואווענדען אַ געזעץ, שטעלט זיי, אין פּרט פון די גייסטיגע פּראָצעסען, וואָס שטעקען דעריין, אין איין רייה מיט ענטדעקונגען; און דעריבער זיינען די לייט, וועלכע זיינען לאַנגזאַם אין ערפינדונ־גען, אויך לאַנגזאַם אין ענטדעקונגען.

אין די מעהרסטע פעלען פאַנגט אָן דער ערפינדער, ווי ער זאָל ניט זיין אָנגערעגט פון דעם אַלגעמיינעם צושטאַנד פון דער וויסענ־שאַפט אין אַ בעשטימטען מאָמענט, מיט זעהר וועניג פעסטגע־שטעלטע פאַקטען, מיט וועלכע ער זאָל זיך קענען בענוצען. די וויסענשאַפטליכע פאַקטען, וואָס זיינען גענומען געוואָרען אין בעטראַכט ביי דער ערפינדונג פון דער דאַמף־מאַשין, אָדער דעם טעלעגראַף, אָדער דעם פּאַנאַגראַף, זיינען געוועזען זעהר עלעמענטאַרע. מיר קענען דעריבער בעהויפּטען, אַז וויפיעל מיר ווייסען איצטער איז שוין גענוג צו לייזען יעדען איינעם פון די גרויסע פּראָבלעמען, וועלכע שטעהען אויפ'ן טאָגעס־אָרדנונג — מאָטאָרען אָהן דעם געברויך פון דאַמף, די פּאָררעטה־זאַמלונג פון ענערגיע, די איבער־טראָגונג פון קראַפט, אָדער די פליה־מאַשין. ווען אָט די פּראָבלעמען זיינען נאָך ניט געלייזט, איז דאָס נאָר דערפאַר, ווייל עס פעהלט דער ערפינדערישער גייסט; ווייל אַזוי וועניג געבילדעטע מענשען בעזיצען דעם דאָזיגען גייסט, און ווייל די וויסענשאַפט איז היינטיגע ציימען אָבגעריסען פון דער אינדוסטריע.* פון איין זייט האָבען

---

* איך לאָז איבער בכיון אָט די שורות, ווי זיי זיינען געוועזען אין

מיר מענשען, וועלכע זיינען בעגאבט מיט ערפינדונגס־פעהיגקייטען, אבער האבען נישט, ניט די נויטיגע וויסענשאפטליכע קענטעניששען, ניט די מיטלען צו מאכען לאנגע עקספערימענטען יאהרען נאכא־נאנד; פון דער אנדער זייט ווידער, האבען מיר מענשען, וואס בעזיצען קענטעניששען און האבען די מעגליכקייט צו עקספערימענ־טירען, אבער עס פעהלט זיי דער ערפינדערישער גייסט, א דאנק זייער ערציהונג, די צו־אבסטראקטע, צו־סכאלאסטישע, צופיעל פון־בוך־געשעפטע, ווי אויך דער אומגעבונג, אין וועלכער זיי לעבען — שוין ניט צו רעדען וועגען דעם איינפלוס פון דעם פאטענט־סיסטעם פאר ערפינדונגען, וועלכער צוטיילט און צושפרייט די אנשטרענגונ־גען פון די ערפינדער, אנשטאט וואס עס זאל זיי צונויפבינדען.* דער געניאלער שוואונג, וואס האט כאראקטעריזירט די ארבייטער ביים אנהויב פון דער מאדערנער אינדוסטריע, פעהלט ביי אונזערע פראפעסיאנעלע וויסענשאפטס־מענער. און זיי וועלען איהם ניט בעקומען, אזוי לאנג ווי זיי וועלען בלייבען פרעמד פון דער וועלט אינמיטען פון זייערע פערשטויבטע ביכער־פאליצעס; אזוי לאנג ווי זיי וועלען ניט זיין אליין קיין ארבייטער צווישען אנדערע ארביי־טער, ביים פייער פון שמעלץ־אויווען, ביי דער מאשין אין פאבריק, ביי דער דרעה־באנק אין שלאסער־ווערקשטאט; מאטראזען צווישען מאטראזען אויף'ן ים, פישער אין פישער־שיפעל, בוימען־שניידער אין וואלד, ערד־אקערער אויף'ן פעלד.

אונזערע לעהרער פון קונסט — ראסקין און זיין שוהל —

דער ערשטער אויסגאבע. די דאזיגע אלע געוווינשטע זאכען זיינען שוין איצט אויפגעטאנענע פאקטען.

* דיזעלבע בעמערקונג דארף מען אויך מאכען בנוגע די סאציאלא־גען, און נאך מעהר בנוגע די עקאנאמיסטען. וואס טהוען די מעהרסטע פון זיי, די סאציאלאסטען אויך, אחוץ וואס זיי שטודירען הויפטזעכליך די ביכער, וואס זיינען פריהער געשריבען געווארען, און די סיסטעמען פון פאליטישער עקאנאמיע? אנשטאט דעם האבען זיי געדארפט שטודירען די פאקטען פון דעם עקאנאמישען לעבען פון די פעלקער און די טויזענדער פראבעס, וואס ווערען געמאכט אומעטום אין איראפא און אמעריקא, צו געבען דער אגריקולטור און דער אינדוסטריע נייע פארמען פון ארגאניזאציע און נייע מעטאדען.

האָבען אונז אָפּט געזאָגט די לעצטע צייט, אז מיר זאָלען ניט דער־וואַרטען קיין ווידעראויפלעבונג פון קונסט, כל זמן דאָס האַנדווערק בלייבט ביי זיין איצטיגען צושטאַנד. זיי האָבען בעוויזען ווי די גריכישע און מיטעלאַלטערליכע קונסט זיינען געווען מעכטער פון האַנדווערק, ווי זיי האָבען איינע די אַנדערע געגענזייטיג דערנעהרט. דאָס איינענע איז ריכטיג בנוגע האַנדווערק און וויסענשאַפט; זייער צוטיילונג איז אַן אונטערגאַנג פאַר ביידען. וואָס געהערט די גרויסע בעגייסטערונגען, וועלכע זיינען לײַדער אַזויפיעל פערנאַכ־לעסיגט געוואָרען די לעצטע צייט אין די מעהרסטע ויכוחים וועגען קונסט — און וועלכע פעהלען פונקט אַזוי גוט אין דער וויסענשאַפט — קען מען דערוואַרטען זיי זאָלען זיך צוריקקעהרען נאָר דאַן, ווען די מענשהייט וועט צוברעכען איהרע היינטיגע קייטען און מאַכען אַ נייעם אָנהויב אין די העכערע פּרינציפּען פון סאָלידאַריטעט, אָבשאַפענדיג דעם היינטיגען צווייישפּאַלט צווישען מאָראַל און פילאָזאָפיע.

עס איז, פערשטעהט זיך, קלאָר, אַז ניט אַלע מענער און פרויען קענען אויף אַ גלייכען אופן געניסען די טהעטיגקייטען פון וויסענ־שאַפטליכער אַרבייט. די נייגונגען זיינען אַזוי פערשיידען, אַז אייניגע געפינען מעהר פערגעניגען אין וויסענשאַפט, אַנדערע אין קונסט, און נאָך אַנדערע אין וועלכע עס איז פון די אונצעהליגע צווייגען פון רייכטום־פּראָדוקציאָן. אָבער וואָס פאַר׳ע בעשעפ־טיגונגען יעדער איינער זאָל זיך ניט אויסקלייבען, וועט יעדער איינער מעהר נוצען ברענגען אין זיין אייגענעם צווייג, אויב ער וועט בעזיצען ערנסטע וויסענשאַפטליכע קענטעטנישען. און ווער ער זאָל ניט זיין — וויסענשאַפטסמאַן אָדער קינסטלער, פיזיקער אָדער כירורג, בעמיקער אָדער סאָציאָלאָג, היסטאָריקער אָדער פּאָעט — וועט ער אַלעמאָל געווינען, אויב ער וועט פערברענגען אַ טייל פון זיין לעבען אין ווערקשאַפּ אָדער אויפ׳ן פעלד (איך זאָל זאָגען: אין ווערקשאַפּ או ן אויפ׳ן פעלד); אויב ער וועט קומען אין בעריהרונג מיט דער מענשהייט אין איהר טעגליכער אַרבייט, און וועט האָבען די צופריעדענשטעלונג, וואָס ער וועט וויסען, אַז ער אַליין טהוט זיין פליכט אַלס אַ ניט־פּריווילעגירטער שאַפער פון רייכטום.

וויפיעל בעסער וואָלט דער היסטאָריקער און דער סאָציאָלאָג פערשטאַנען די מענשהייט, ווען זיי וואָלטען זי געקענט ניט נאָר פון

ביכער, ניט נאָר פון עטליכע פאַרשטעהער איהרע, נאָר אלס א גאַנצע, אין איהר טעגליכען לעבען, טעגליכער ארבייט און טעגליכע געשעפ־טען! וויפיעל מעהר וואָלט די דאָקטאָריע זיך פערלאָזען אויף דער היגיעניע און וויפיעל וועניגער אויף רעצעפּטען, ווען די יונגע דאָקטוירים וואָלטען אליין געפלעגט די קראַנקע, און די קראַנקען־פלעגער וואָלטען בעקומען די בילדונג פון היינטיגע דאָקטוירים! און וויפיעל וואָלט דער פּאָעט געוואונען אין זיין געפיהל פאר דער שעהנקייט פון דער נאַטור, וויפיעל בעסער וואָלט ער געקענט די מענשליכע הארץ, ווען ער וואָלט דערבליקט די אויפגעהענדע זון צווישען די אקערער פון באָדען, אליין שטעהענדיג ביין אקער; ווען ער וואָלט געקעמפּפט אנטקעגען שטורם צוזאמען מיט די מאַט־ראָזען אויפ'ן דעק פון שיף; ווען ער וואָלט געוואוסט די פּאָעזיע פון ארבייט און רוה, פון ליידען און פריידען, פון קאמף און זיעג! „גרייפט נור הינאיין אינ'ס פאָללע מענשענלעבען!“ האָט געטהע געזאָגט; „איין יעדער לעבט'ס — ניכט פיעלען איזט'ס בעקאַננט“. אָבער ווי וועניג פּאָעטען פאָלגען זיין ראטה!

די אזוי־גערופענע „טיילונג פון ארבייט“ איז אויסגעוואקסען אונטער א סיסטעם, וועלכע האָט פער'משפט די מאסען צו האָרע־ווען דעם גאַנצען טאָג און דעם גאַנצען לעבען לאַנג ביי דעמזעלביגען דערעסענדען סאָרט ארבייט. ווען מיר בערעכענען אָבער ווי קליין די צאָהל איז פון די ווירקליכע שאפער פון רייכטום אין אונזער היינטיגער געזעלשאפט, און וויפיעל זייער ארבייט געהט לאיבוד, מוזען מיר איינזעהן, אז פראַנקלין איז גערעכט געווען, ווען ער האָט געזאָגט, אז ארבייטען פינף שטונדען א טאָג וואָלט אין אלגעמיין גענוג געווען צו בעזאָרגען יעדען מיטגליעד פון א ציוויליזירטער געזעלשאפט מיט אלע בעקוועמליכקייטען, וואָס איצט האָבען עס נאָר די וועניגע.

מיר האָבען אָבער געמאַכט אביסעל פאָרטשריט זינט פראַנק־לינ'ס צייטען, און א טייל פון דעם פאָרטשריט אין דעם ביז אהער זעהר צוריקגעשטאַנענעם צווייג פון פּראָדוקציאָן — די אגריקולטור — איז אַנגעצייגט געוואָרען אין די פריהערדיגע זייטלעך. אפילו אין דעם צווייג קען די פּראָדוקטיוויטעט פון דער ארבייט אונגעהייער פיעל פערגרעסערט ווערען, און די אַרבייט גופא קען געמאכט

ווערען לייכט און אנגענעהם. ווען יעדער איינער וואָלט גענומען זיין חלק אין דער פּראָדוקציאָן, און ווען די פּראָדוקציאָן וואָלט פערגעזעלשאפטליכט געוואָרען — ווי די פּאָליטישע עקאָנאָמיע, ווען זי וואָלט בעצוועקט די צופריעדענשטעלונג פון אַלעמענס שטענדיג־וואקסענדע נויטען, וואָלט אונז געראטהען טהאָן — דאַן וואָלט מעהר ווי א העלפט פון דעם ארבייטס־טאָג געקענט בלייבען פאר יעדען איינעם צו בעשעפטיגען זיך מיט קונסט, וויסענשאפט, אָדער עפּעס א ליעבלינג־ארבייט, וואָס ער קען זיך אויסקלייבען. און זיין ארבייט אויף די דאָזיגע געביטען וואָלט אויף אזויפיעל מעהר געווען ניצליך, ווען ער וואָלט דעם אנדער האַלבען טאָג פערבראכט אין פּראָדוקטיווער ארבייט — ווען קונסט און וויסענ־שאפט וואָלטען בעטריבען געוואָרען אוים ריינער נייגונג, און ניט פאר געשעפטליכע צוועקען. מעהר נאָך, א געמיינשאפט, וואָס איז אָרגאַניזירט לויט דעם פּרינציפּ אז אַלע זיינען ארבייטער, וואָלט געווען גענוג רייך צו קאָנען בעשליסען, אז יעדער מאַן און פרוי, גרייכענדיג א געוויסען עלטער — לאָמיר זאָגען, פערציג יאָהר אָדער מעהר — דאַרף בעפרייט ווערען פון דער מאָראלער פליכט צו נעהמען א דירעקטען אנטייל אין דער לייסטונג פון האַנד־ארבייט, כדי ער אָדער זי זאָל קענען אינגאנצען זיך אָבגעבען מיט וואָס־נאָר זיי ווילען אויפ'ן געביט פון קונסט אָדער וויסענשאפט אָדער וועלכער עס איז בעשעפטיגונג. פרייע בעשעפטיגונג אין נייע צווייגען פון קונסט און וויסען, פרייעס שאפען און פרייע ענטוויקלונג, וואָלטען אויף אזא אופן געווען פאָלשטענדיג גאראַנטירט. אזא געמיינשאפט וואָלט ניט געוואוסט פון עלענד אינמיטען פון רייכטום. זי וואָלט ניט געוואוסט פון דער צווייאיגקייט פון געוויסען, וואָס דרינגט דורך אונזער לעבען און דערשטיקט יעדע נאָבעלע בעשטרעבונג. זי וואָלט פריי געריכטעט איהר שוואונג צו די העכסטע ספערען פון פּראָגרעס, וואָס דער מענש קען נאָך דערגרייכען.

קאַפּיטעל IX'

שלום

די לעזער, וועלכע האָבען געהאַט די געדולד נאָכצופאָלגען די פאַקטען, וואָס זיינען צונויפגעקליבען געוואָרען אין אָט דעם בוך, און בעזונדערס יענע לעזער, וואָס האָבען אויפמערקזאַם זיי דורכגעטראַכט, וועלען וואהרשיינליך זיך פיהלען איבערצייגט אין דער אונגעהייערער מאַכט איבער די פּראָדוקטיווע נאַטור־קרעפטען, וואָס דער מענש האָט ערוואָרבען אין דעם לעצטען האַלבען יאָהרהונדערט. פערגלייכענדיג די פאָרטשריטען, וואָס זיינען דאָ אָנגעצייכנט געוואָרען, מיט דעם היינטיגען צושטאַנד פון דער פּראָדוקציאָן, וועלען אונזערע לעזער, האָף איך, זיך אַליין שטעלען די פראַגע, וועלכע וועט באַלד ווערען, לאָמיר האָפען, די הויפּט־טעמא פון א וויסענשאַפטליכער פּאָליטישער עקאָנאָמיע, און דאָס איז — זיינען די מיטלען, וועלכע ווערען איצט אָנגעווענדעט, אונטער דעם היינטיגען סיסטעם פון א פעסטער צוטיילונג פון פונקציעס און פון פּראָדוקציאָן פאַר פּראָפיטען, ווירקליך עקאָנאָמיש? צי פיהרען זיי ווירקליך צו אַן עקאָנאָמיע אין דער אויסגאַבע פון מענשליכע קרעפטען? צי זיינען זיי ניט בלויז פערשווענדערישע ירושות פון א פערגאַנגענהייט, וועלכע איז געווען פערזונקען אין פינסטערניש, אונוויסענהייט און אונטערדריקונג, און האָט קיינמאָל ניט גענומען אין בעטראַכט דעם עקאָנאָמישען און געזעלשאַפטליכען ווערטה פון א מענשען?

אויפ׳ן געביט פון אגריקולטור קען מען עס אָננעהמען ווי א בעוויזענע זאַך, אז ווען מען זאָל אפילו נאָר א קליינעם טייל פון דער צייט, וואָס ווערט איצט אָבגעגעבען אין יעדען פאָלק אָדער לאַנד צו קולטיווירען די פעלדער, פערווענדען אויף גוט־דורכגעטראַכטע און געזעלשאַפטליך־דורכגעפיהרטע בעשטענדיגע פערבעסערונגען פון באָדען, וואָלט די ארבייט־צייט, וואָס וואָלט זיך שפּעטער געפאָדערט ארויסצוקריגען די יעהרליכע ברויט־שפּייז פאַר א דורכשניט־פאַמיליע פון פינף מענשען, פערנומען ווייניגער ווי צוויי וואָכען יעדען יאָהר. און די ארבייט, וואָס וואָלט זיך געפאָדערט פאַר דעם צוועק, וואָלט ניט געווען די שווערע פּראַצע פון

דעם אמאָליגען שקלאף, נאָר אזא ארבייט, וואָס וואָלט גוט געווען פאַר די פיזישע כחות פון יעדען געזונדען מאן און יעדער געזונדער פרוי אין לאַנד.

עס איז בעוויזען געוואָרען, אז פאָלגענדיג די מעטאָדען פון אינטענסיווער האנדעלס־גערטנעריי — טיילוויז אונטער גלאָז — קען מען ארויסקריגען אזויפיעל גרינסען און פרוכט, אז מענשען וואָלטען געקענט זיך פערזאָרגען מיט רייכע געמיזען־שפייז און פרוכט די והותר, ווען זיי גיבען נאָר אָב דערצו די שטונדען, וואָס יעדער איינער איז גערן אָבצוגעבען אויף עפּעס אַ ארבייט אין פרייען לופט, נאָכדעם ווי ער האָט פערבראַכט דעם גרעסטען טייל פון טאָג אין פאבריק, אין דער מינע, אָדער אין שטודיר־צימער. בתנאי, פערשטעהט זיך, אז די פּראָדוקציאָן פון די דאָזיגע שפּייז־ארטיקלען זאָל ניט זיין די ארבייט פון אַן אָבגעזונדערטען יחיד, נאָר די פּלאַנמעסיגע און פעראייניגטע טהעטיגקייט פון מענשליכע גרופּען.

עס איז אויך בעוויזען געוואָרען — און ווער עס וויל דאָס אליין בעשטעטיגען, קען עס לייכט טהאָן, אויסרעכענענדיג די ווירקליכע אויסגאַבען פאַר ארבייט, וואָס זיינען לעצטענס געמאַכט געוואָרען ביים בויען ארבייטער־הייזער אי דורך פּריוואַטע פערזאָנען, אי דורך די שטאָדט־פערוואַלטונגען —* אז ביי אַ ריכטיגער ארבייט־פעראייניגונג וואָלט פון צוואַנציג ביז פיער און צוואַנציג מאָנאַט ארבייט פון איין מענשען געווען גענוג צו זיכערען אויף אימער אַ וואוינונג אָדער אַ הויז פאַר אַ פאַמיליע פון פינף, מיט

---

* די ציפער קענען צ. ב. ש. אויסגערעכענט ווערען פון די דאַטען וואָס געפינען זיך אין דעם „9טען יעהרליכען רעפּאָרט פון דעם אַרבייטס־קאָמיסאַר פאַר די פעראייניגטע שטאַאַטען, פאַר'ן יאָהר 1893 : בוי און קרעדיט אַסאָציאַציעס". דאָ אין ענגלאַנד רעכענט זיך די קאָסטען פון אַן אַרבייטער'ס הויזעל אַרום 200 פונט סט. וואָס עס שטעלט מיט זיך פאָר פון 7 ביז 8 הונדערט אַרבייטס־טעג. מיר מוזען אָבער ניט פערגעסען וויפיעל פון אָט דער סומע איז אַן אָבצאָהל, וואָס די קאַפּיטאַליסטען און די לאַנד־אייגענטימער לעגען ארויף אויף יעדער זאַך וואָס ווערט געברויכט צו בויען דאָס הויזעל : די ציגעל און קאַכלעס, די וואַפּנע, דאָס האָלץ, דאָס אייזען א. אז. וו.

אַלע בעקוועמליכקייטען, וואָס די מאָדערנע היגיעניע און דער מאָדערנער געשמאַק קען פערלאַנגען.

און עס איז בעוויזען געוואָרען דורך פּאַקטישע עקספּערימענטען, אַז אָנוועגדענדיג די מעטאָדען פון ערציהונג, וועלכע זיינען שוין לאַנג פערטיידיגט געוואָרען און טיילווייז היע און דאָ אָנגעווענדעט געוואָרען, איז עס זעהר לייכט צו איבערגעבען דורכשניטליך־פערשטענדיגע קינדער, איידער זיי ווערען פערצעהן אָדער פופצעהן יאָהר אַלט, אַ ברייטע און אַלגעמיינע אויפפאַסונג פון דער נאַטור, ווי אויך פון מענשליכע געזעלשאַפטען. אַז מען קאָן אָנפילען זייערע מוחות מיט געזונטע מעטאָדען פון וויסענשאַפטליכער פאָרשונג און טעכנישער ארבייט, און בעגייסטערען זייערע הערצער מיט אַ טיעפען געפיהל פון מענשליכער סאָלידאַריטעט און גערעכטיגקייט. און אַז עס איז זעהר לייכט איבערצוגעבען זיי אין די נעקסטע פיער אָדער פינף יאָהר אַ לאָגישע, וויסענשאַפטליכע קענטעניש פון די נאַטור־געזעצען, ווי אויך אַ לאָגישע און אין דערזעלביגער צייט פּראַקטישע קענטעניש פון די טעכנישע מעטאָדען ווי צו בעפריעדיגען דעם מענשענ׳ס מאַטעריעלע נויטען. ווייט ניט נידעריגער פאַר די „ספּעציאַליזירטע“ יונגע לייט, וואָס אונזערע אוניווערזיטעטען פאַבריצירען, נאָר אדרבא העכער שטעהט דער פ אָ ל ש ט ע נ ד י ג ע ר מענש, וואָס איז ערצויגען געוואָרען צו געברויכען אי דעם קאָפּ, אי די הענד — העכער אין אַלע היניזיכטען און בעזונדערס אַלס איניציאַטאָר און ערפינדער אין דער וויסענשאַפט, ווי אין דער טעכניק.

דאָס אַלץ איז בעוויזען געוואָרען. דאָס איז אַן ערווערבונג פון אונזער צייט — אַן ערווערבונג, וועלכע איז געוואונען געוואָרען טראָץ די שטרויכלונגען אָהן אַ שיעור, וואָס זיינען אַלעמאָל געלעגט געוואָרען אויפ׳ן וועג פון יעדען איניציאַטיווען גייסט. דאָס איז געוואונען געוואָרען דורך די אונבעקאַנטע בעאַרבייטער פון דער ערד, פון וועמעס הענד די רעגיערונגען, לאַנד־אייגענטימער און צווישענהענדלער כאַפּען ארויס די פּרוכט פון זייער ארבייט נאָך איידער אפילו זי איז צייטיג; דורך אונבעקאַנטע לעהרער, וועלכע צו־אָפט פאַלען אַוועק צובראָכענע אונטער דעם דרוק פון קירך, שטאַאַט, האַנדעלס־קאָנקורענץ, גייסטיגער אונריהרעוודיגקייט און פאָראורטיילען.

נון, אַלזאָ, אין אַנגעזיכט פון אַט די אַלע עראָבערונגען — ווי זעהען אויס די זאַכען אין דער ווירקליכקייט?

ניין צעהנטעל פון דער גאַנצער בעפעלקערונג פון די לענדער, וואָס עקספּאָרטירען תבואה, ווי רוסלאַנד, אַ העלפט פון דער בעפעלקערונג אין לענדער ווי פראַנקרייך, וועלכע לעבען אויף אייגענע געוואַקסענע שפּייז, בעאַרבייטען דאָס לאַנד מעהרסטענ־טיילס אויפ׳ן זעלביגען אופן, ווי די שקלאַווען אין אַלטערטום האָבען געאַרבייט — בלויז אַרויסצוקריגען אַ מאָגערע גערעטעניש פון דעם באָדען, און מיט מאַשינעריע, וועלכע זיי קענען ניט פער־בעסערען, ווייל די שטייערן, די רענטען און די פּראָצענטען האַלטען זיי שטענדיג אַזוי נאָהענט ווי מעגליך אויפ׳ן ברעג פון הונגער. איצטער, אין צוואַנציגסטען יאָהרהונדערט, אַקערען נאָך גאַנצע בעפעלקערונגען די ערד מיט דיזעלביגע אַקערס ווי זייערע מיטעל־אַלטערליכע אורעלטערען; לעבען אין דערזעלביגער אונזיכערקייט וואָס דער מאָרגענדיגער טאָג וועט זיי ברענגען, און זיינען פּונקט אַזוי אָבגעשניטען פון בילדונג, ווי זייערע אורעלטערען זיינען געווען; און ווען זיי מאָהנען זייער חלק ברויט, מוזען זיי מאַרשי־רען מיט ווייב און קינד אַנטקעגען די ביקסען־שפּיזען פון זייערע אייגענע זיהן, ווי זייערע אורעלטערען האָבען מאַרשירט הונדער־טער יאָהרען צוריק.

אין די אינדוסטריעל־ענטוויקעלטע לענדער וואָלט זיין גענוג די אַרבייט פון אַ פּאָר מאָנאַט, אָדער אַפילו נאָך וועניגער, צו פּראָדוצירען פאַר אַ פאַמיליע גוטע און פערשיידענע נאַהרונג פון געוויקסען און פליישיגס. אָבער די פאָרשונגען, וואָס ענגעל (אין בערלין) און זיינע פיעלע נאָכפאָלגער האָבען געמאַכט, דערצעהלען אונז, אַז אַן אַרבייטער־פאַמיליע מוז אויסגעבען אַ פולע העלפט פון איהרע יעהרליכע פערדיענסטען — ד. ה. זי מוז אָבגעבען זעקס מאָנאַט אַרבייט און אָפטמאָל נאָך מעהר — כדי צו בעזאָרגען זיך מיט שפּייז. און וואָסערע שפּייז! איז ניט ברויט מיט אַ פּאָר טראָפּען פעטס די הויפּט־שפּייז פון מעהר ווי אַ העלפט ענגלישע קינדער?

איין מאָנאַט אַרבייט אין יאָהר וואָלט געווען גאַנץ גענוג צו פערשאַפען דעם אַרבייטער מיט אַ געזונטער וואוינונג. ער מוז אָבער אויסגעבען פון פינף און צוואַנציג ביז פערציג פּראָצענט פון

זיינע יעהרליכע פערדיענסטען — ד. ה. פון דריי ביז פינף מאָנאַט פון זיין ארבייטס־צייט דורכ'ן יאָהר — כדי צו האָבען א וואוינונג, וועלכע איז דאָס רוב אַן אומגעזונטע און פיעל צו קליין. און אפילו אָט די וואוינונג איז קיינמאָל ניט זיין אייגענע, אַבוואויל ער קען זיין זיכער, אַז ווען ער וועט אַלט ווערען פינף און פערציג יאָהר, וועט מען איהם אָבזאָגען פון פאבריק, וואָרים די ארבייט, וואָס ער פלעגט טהאָן, וועט ביי יענער צייט אויפגעטהאָן ווערען פון א מאשין און א קינד.

מיר אַלע ווייסען, אַז דאָס קינד דאַרף וועניגסטענס בעקאַנט געמאַכט ווערען מיט די נאַטור־קרעפטען, וועלכע עס וועט ווען עס איז דאַרפען בענוצען; אַז עס דאַרף ווערען צוגעגרייט צו קענען מיטגעהן אין זיין לעבען מיט דעם שטענדיגען פאָרטשריט פון דער וויסענשאַפט און טעכניק; אַז עס מוז שטודירען וויסענשאַפט און זיך אויסלערנען א פאַך. יעדער איינער וועט צוגעבען וועניגסטענס אַזוֹיפיעל; אָבער וואָס טהוען מיר? צו צעהן אָדער שוין צו ניין יאָהר שיקען מיר דאָס קינד שטופּען א קויהלען־וועגעלע אין א מינע, אָדער צונויפצוקניפּען, מיט דער געשווינדקייט פון אַן אבע־זאַנקע, די צוויי עקען פון דעם פאָדים, וואָס האָט זיך צעריסען אין דער שפּין־מאשין. צו דרייצעהן יאָהר טרייבען מיר שוין דאָס מיידעל — נאָך גאָר א קינד — צו ארבייטען ווי א „פרוי" ביים וועבשטוהל, אָדער צו פאַרען זיך אין דער פערגיפטעטער, איבער־געהיצטער לופט פון א באַוועל־פאבריק, אָדער גאָר פער'סם'ט צו ווערען אין דעם גיהנום פון א סטאַפאָרדשייר טעפּעריי. וואָס געהערט די קינדער, וועלכע האָבען שוין דאָס פערהעלטניסמעסיג־זעלטענעם גליק צו קריגען עפּעס מעהר בילדונג, פערשטומפּען מיר זיי די מוחות דורך נוצלאָזע לאַנגע שטונדען; מיר בערויבען זיי בעוואוסטזיניג פון יעדער מעגליכקייט אליין צו ווערען פּראָדוצי־רער; און אונטער אַן ערציהונג־סיסטעם, וואָס זיין מאָטיוו איז „פּראָפיטען", און זיין מיטעל איז „ספּעציאַליזאַציע", פערמאַטע־רען מיר איינפאַך צום טויט די פרויען־לעהרער, וועלכע נעהמען זייערע ערציהונג־פליכטען אין ערנסט. וואָס פאַר א מבול פון נוצלאָזע ליידען פערפלייצען יעדען אַזוי גערופענעם ציוויליזירטען לאַנד אין דער וועלט!

ווען מיר קוקען צוריק אויף די פערגאַנגענע צייטען און זעהען

דאָרטען דיזעלביגע לײדען, קענען מיר זאָגען, אז דעמאָלט זײנען זײ אפשר געװען אונפערמײדליך, מחמת דער אונװיסענהײט, װאָס האָט דאן געהערשט. אָבער אונז האָט דער מענשען־גײסט, װאָס איז אָנגערעגט פון דער מאָדערנער רענעסאַנס, שוין אָנגעװיזען דעם װעג צו נײע מעגליכקײטען.

טויזענדער יאָהרען נאָכאַנאַנד איז ארויסקריגען נאָהרונג פון דער ערד געװען די לאַסט, די קללה כמעט, פון דער מענשהײט. אָבער מעהר דאַרף עס אזוי שוין ניט זײן. װען איהר מאַכט אלײן דעם באָדען, און טײלװײז אויך די טעמפעראַטור און די פײכטקײט, װאָס יעדער מין געװיקס פאָדערט, װעט איהר זעהן, אז מאַכען װאַקסען די יעהרליכע שפײז פאַר א פאַמיליע, אונטער ראַציאָנאַלע בעדינגונגען פון קולטיװירונג, פאָדערט אזוי װעניג ארבײט, אז עס קען כמעט אָבגעטאָן װערען בלויז װי א צײט־פערטרײב נאָך די אַנדערע בעשעפטיגונגען. װען איהר װעט זיך אומקעהרען צום באָדען און איהר װעט קאָאָפערירען מיט אײערע נאָכבאַרען, אָנשטאָט אויפצושטעלען הויכע פאַרקענס זיך צו בעהאַלטען פון זײערע בליקען; װען איהר װעט אויסנוצען װאָס די עקספערימענטען האָבען אונז שוין געלערענט, און װעט רופען צו הילף די װיסענשאַפט און די טעכנישע ערפינדונגען, װעלכע זאָגען זיך קײנמאָל ניט אָב װען מען רופט זײ — זעהט נאָר װאָס זײ האָבען אויפגעטהאָן פאַר דער קריעג־פיהרונג — װעט איהר איבערראַשט װערען פון דער לײכטקײט, מיט װעלכער איהר קענט ארויסבעקומען רײכע און פערשײדענאַרטיגע שפײזען פון דעם באָדען. איהר װעט בעװאונדערען װאָס פאַר א מאַסע געזונדען װיסען אײערע קינדער װעלען בעקומען נעבען אײך, װי שנעל זײער פערשטאַנד װעט װאַקסען, און מיט װאָס פאַר א לײכטקײט זײ װעלען בעגרײפען די געזעצען פון דער בעלעבטער און אונבעלעבטער נאַטור.

שטעלט אויף די פאַבריק און דעם װערקשאַפּ בײ די טויערען פון אײערע פעלדער און גאָרטענס, און ארבײט אין זײ. ניט די גרויסע אַנשטאַלטען, פערשטעהט זיך, אין װעלכע מען דאַרף בעארבײטען ריעזיגע מאַסען מאַטעריאַל, און װאָס זײער ריכטיגער אָרט איז אין געװיסע פלעצער, װאו די נאַטור צײגט אָן אז זײ דאַרפען זײן, זאָנדערן די צאָהללאָזע פערשײדענע װערקשעפּער און פאַבריקען, װעלכע פאָדערען זיך צו בעפריעדיגען די אונענדליך

פערשיידענע געשמאַקען צווישען ציוויליזירטע מענשען. ניט אזוינע פאַבריקען וואו קינדער פערלירען יעדען אויסזעהן פון קינדער, אין דער אַטמאָספערע פון אַן אינדוסטריעלען גיהנום, נאָר די לופטיגע, היגיענישע, און ממילא עקאָנאָמישע, פאַבריקען, אין וועלכע אַ מענשליך לעבען האָט מעהר בעטרעף איידער די מאַשינעריע און די עקסטרא פּראָפּיטען, ווי מיר געפינען שוין אייניגעביישפּיעלען פון אזעלכע דאָ און דאָרט; פאַבריקען און ווערקשעפּער, אין וועלכע פרויען און קינדער וועלען ניט געטריבען ווערען פון הונגער, זאָנדערן זיי וועלען צוגעצויגען ווערען דורך דעם פערלאַנג צו געפינען אַ טהעטיגקייט, וואָס פּאַסט זיך צו זייער געשמאַק, און וואו זיי וועלען זיך קענען אויסקלייבען, געשטיצט פון דעם מאָטאָר און דער מאַשין, יענעם צווייג פון טהעטיגקייט, וואָס שטימט אמבעסטען מיט זייערע נייגונגען.

זאָלען די דאָזיגע פאַבריקען און ווערקשעפּער אויפגעבויט ווערען ניט פאַר פּראָפּיטען צו מאַכען, פערקויפענדיג „שאָדדי“, אָדער נוצלאָזע און שעדליכע זאַכען פאַר די פערשקלאַפּטע אַפּרי־קאַנער, זאָנדערן צו בעפריעדיגען די ניט־בעפריעדיגטע בעדערפע־נישען פון מיליאָנען אייראָפּעער. און ווידער אמאָל וועט איהר ערשטוינט ווערען זעהענדיג, ווי לייכט, און אין וואָס פאַר אַ קורצער צייט, אייערע בעדערפענישען פון קליידער און טויזענדער לוקסוס־אַרטיקלען קענען בעפריעדיגט ווערען, ווען די פּראָדוקציאָן ווערט בעטריבען צו בעפריעדיגען ווירקליכע נויטען, אַנשטאָט צופריעדען צו שטעלען די אַקציאָנערען דורך הויכע פּראָפּיטען, אָדער אַנצושטאָפּען מיט גאָלד די קעשענעס פון די ספּעקולאַנטען און שווינדעל־דירעקטאָרען. אין אַ קורצע צייט וועט איהר זיך אליין פעראינטערעסירען מיט דער ארבייט, און איהר וועט האָבען די געלעגענהייט צו בעוואונדערען דעם הייסען וואונש, וואָס אייערע קינדער וועלען ארויסצייגען צו בעקענען זיך מיט דער נאַטור און איהרע קרעפטען, זייערע נייגעריגע פראַגען וועגען די קרעפטען פון דער מאַשינעריע, און זייער שנעל־ענטוויקעלטען ערפינדעריי־שען גייסט.

אָט דאָס איז די צוקונפט — וועלכע איז שוין מעגליך, שוין אויספיהרבאַר; אָט דאָס איז די געגענוואַרט — וועלכע איז שוין פער׳משפּט און האַלט ביים פערשווינדען. וואָס עס שטערט אונז

צו ווייזען דעם רוקען אַט דער געגנוואַרט און צו מאַרשירען אַנט־קעגען דער דאָזיגער צוקונפט, אָדער ווענינגסטענס שטעלען די ערשטע טריט צו איהר־צו, איז ניט דער „באַנקראָט פון דער וויסענשאַפט“, נאָר פריהער פאַר אַלץ אונזער גראָבע גייציגקייט — די גייציגקייט פון דעם מאַן, וואָס האָט גע'הרג'עט די הוהן, וואָס האָט געלעגט די גאָלדענע אייער — און דאַן די פוילקייט פון אונזער מוח — די גייסטיגע פייגהייט, וואָס איז אַזוי זאָרגפול געפלעגט געוואָרען אין דער פערגאַנגענהייט.

הונדערטע יאָהרען נאָכאַנאַנד האָט די וויסענשאַפט און דער אַזוי־גערופענער פּראַקטישער שכל געזאָגט צום מענשען: „עס איז גוט צו זיין רייך, צו קענען ווענינגסטענס בעפריעדיגען דיינע מאַטעריעלע בעדערפענישען; אָבער דער איינציגער מיטעל ווי צו קענען זיין רייך איז, דו זאָלסט אַזוי ערציהען דיין גייסט און דיינע פעהיגקייטען, אַז דו זאָלסט האָבען בכח צו צווינגען אַנדערע מענשען — שקלאַווען, לייבאייגענע אָדער לוין־אַרבייטער — זיי זאָלען שאַפען די דאָזיגע רייכטימער פאַר דיר. דו האָסט ניט קיין ברירה. אָדער דו מוזט שטעהן אין די רייהען פון די פּויערים און האַנד־אַרבייטער, וועלכע זיינען איצט, קיין אונטערשייד ניט, וואָס די עקאָנאָמיסטען און מאָראַליסטען מעגען זיי צוזאָגען פאַר דער צוקונפט, פעראורטיילט פעריאָדיש צו הונגערען נאָך יעדען שלעכטען גערעטעניש אָדער אין דער צייט פון זייערע סטרייקען, און דערשאָסען צו ווערען פון זייערע אייגענע זיהן אין דעם זעלבינגען מאָמענט, וואָס זיי פערלירען די געדולד. אָדער דו מוזט אויסבילדען דיינע פעהיגקייטען צו ווערען אַ מיליטערישער קאָמאַנדיר פון די מאַסען, אָדער אַ ראָד אין דער רעגיערונגס־מאַשינעריע פון דעם שטאַאַט, אָדער אַ פערוואַלטער איבער מענשען אין האַנדעל און אינדוסטריע“. הונדערטער יאָהרען לאַנג איז ניט געווען קיין אויסוואַהל, און מענשען האָבען געפאָלגט אָט דעם ראַטה, ניט געפינענדיג אין איהם קיין גליק, ניט פאַר זיך און זייערע קינדער, און ניט פאַר די, וועמען זיי האָבען פּרעטענדירט צו בעשיצען פון ערגערע אומגליקען.

אָבער דאָס מאָדערנע וויסען קען אָנבאָטען דענקענדע מענשען אַן אַנדער אויסוועג. עס זאָגט זיי, אַז כדי רייך צו זיין, דאַרפען זיי ניט אָבנעהמען דאָס ברויט פון יענעמ'ס מויל; אַז

אַ מעהר ראַציאָנאַלער אויסוועג וואָלט געווען — אַ געזעלשאַפט, וואו די מענשען, ארבייטענדיג מיט די אייגענע הענד און מיט'ן קאָפּ, מיט דער הילף פון דער מאַשינעריע, וואָס איז שוין ער־פונדען געוואָרען און וואָס וועט ערפונדען ווערען, זאָלען אליין בעשאַפען אַלע מעגליכע רייכטימער. די טעכניק און די וויסענ־שאַפט וועלען הינטערשטעליג ניט בלייבען, ווען די פּראָדוקציאָן זאָל נאָר אָננעהמען אזא ריכטונג. געפיהרט פון בעאָבאַכטונג, אנאַליז און עקספּערימענט, וועלען זיי ענטפּערען אויף אַלע מעג־ליכע פאָדערונגען. זיי וועלען ארונטערזעצען די צייט, וואָס איז נויטיג צו שאַפען רייכטום וויפיעל מען פערלאַנגט, אזוי אַז יעדער איינער זאָל האָבען אַזויפיעל פרייע צייט וויפיעל יעדערער בעגעהרט. אוראי קענען זיי ניט גאַראַנטירען קיין גליק, ווייל גליק העננט אָב פּונקט אזוי פיעל, אָדער אפילו נאָך מעהר, פון דעם מענשען אליין, ווי פון זיינע אומשטענדען. זיי גאַראַנטירען אָבער וועניגסטענס דאָס גליק, וואָס מען קען געפינען אין דעם פאָלשטענדיגען און פערשיידענאַרטיגען געברויך פון דעם מענשענ'ס פערשיידענע כחות; אין דער ארבייט, וואָס מוז ניט זיין איבער־ארבייט; אין דעם בעוואוסטזיין, אַז מען זוכט ניט צו בויען דאָס אייגענע גליק אויף דעם אנדערענ'ס עלענד.

אָט דאָס זיינען די האָריזאָנטען, וואָס די פאָריגע אונטער־זוכונג עפענט אויף פאַר דעם מענשען, וועלכער האָט ניט קיין פאָראורטיילען.

אנהאַנג.

א. — ענגלישער קאַפּיטאַל אין אויסלאַנד.

די וויכטיגע פראַגע בנוגע דער סומע פון ענגלישען קאַפּיטאַל, וואָס איז אריינגעלעגט געוואָרען אין די קאָלאָניען און אין אַנדערע לענדער, האָט ערשט די לעצטע צייט בעקומען די געהעריגע אויפמערקזאַמקייט. אונגעפעהר אין די לעצטע צעהן יאָהר האָט מען געקענט געפינען אין „די ראַפּאָרטען פון דעם קאָמיסאַר פאַר אינלענדישע הכנסות“ אַן אהגונג פון דער הכנסה, וואָס קומט אריין פון דעם ענגלישען קאַפּיטאַל, וועלכער איז אריינגעלעגט געוואָרען אין אויסלענדישע הלואות צו רעגירונגען, שטאָדט־פערוואַלטונגען און אין אייזענבאַהן־געזעלשאַפטען; די דאָזיגע אָנגאַבען זיינען אָבער ניט געווען קיין פאָלשטענדיגע. מר. דזשאָרדזש פּייש האָט דעריבער געמאַכט אַ פּרוב, אין 1909 און 1911, פעסטצושטעלען גענויער די דאָזיגע ציפער, אין צוויי פאָרטראַגען, וואָס ער האָט געהאַלטען פאַר דער „סטאַטיסטישער געזעלשאַפט“.*

מר. פּייש האָט בעגרינדעט זיינע פאָרשונגען אויף דעם איינקונפט־שטייער, און האָט ממלא געווען די דאָזיגע פאַקטען מיט ספּעציעלע פאָרשונגען וועגען אריינגעלעגטע פּריוואַטע קאַפּיטאַלען, וועלכע צייגען זיך ניט אַרויס אין די אָנגאַבען פון דעם איינקונפט־שטייער. ער איז נאָך ניט דערגאַנגען ביז צום סוף פון זיינע אונטערזוכונגען, אָבער ער שאַצט, אַז אַלץ צוזאַמען גרייכט די יעהרליכע הכנסה, וואָס ענגלאַנד קריגט פון אויסלאַנד פון פערשיידענע קוועלען, ביז 300 מיליאָן פונט סט. יערען יאָהר.

ב. — פראַנצויזישע אימפּאָרטען.

אַן ערך אַ צעהנטער טייל פון די תבואות, וואָס ווערען פערצעהרט אין פראַנקרייך, ווערט נאָך אַלץ אימפּאָרטירט; אָבער די

* „גרויס־בריטאַניען'ס אריינגעלעגטער קאַפּיטאַל אין אַנדערע לענדער“ (זשורנאַל פון דער סטאַטיסטישער געזעלשאַפט, סעפּ. 1909, באַנד 72, ז. 475-495), נאָך וועלכען עס איז פאָרגעקומען אַ העכסט־אינטערעסאַנטע דיסקוסיע; און „גרויס־בריטאַניען'ס אריינגעלעגטע קאַפּיטאַלען אין אינדיע, קאָלאָניאַלע און פרעמדע לענדער“, אין זעלביגען זשורנאַל, יאַנואַר 1911, ב. 74, ז. 167-200.

לעצטע צייט, ווי מען וועט קענען זעהן פון א ווייטערדיגען קאפיטעל, איז געמאכט געוואָרען אזא שנעלער פּאָרטשריט אין דער אגרי־קולטור, אז פראנקרייך וועט אפילו אָהן אַלזשיר באלד האָבען אַן איבערפלוס פון תבואות. וויין ווערט אימפּאָרטירט, אָבער כמעט דערזעלביגער סכום ווערט עקספּאָרטירט. קאפע און אויל־זוימען בלייבען די איינציגע שפּייז־ארטיקלען וואָס האָבען א דויערהאפטע בעדייטונג פאר׳ן אימפּאָרט. נאָך קויהלען און קאָוק (געברענטע קויהלען) מוז פראנקרייך נאָך אַלץ אָנקומען צו בעלגיען, ענגלאנד און דייטשלאנד; עס איז אָבער הויפּטזעכליך די שלעכטע אָרגא־ניזאציע פון דער קויהלען־גרעבעריי, וואָס שטעהט אין וועג דער פערזאָרגונג מיט היימישע פּראָדוקטען. די אַנדערע וויכטיגע אימ־פּאָרט־ארטיקלען זיינען: רויהע באָוועל (פון 12,440,000 פונט סט. ביז 18,040,000 פונט סט. אין די יאָהרען 1903-1910), רויהע וואָל (פון 15,160,000 פונט סט. ביז 23,200,000 פ. סט.), און רויהע זייד (פון 10,680,000 פ. סט. ביז 17,640,000 פ. סט.), ווי אויך פעל און פעלץ, אויל זוימען און מאשינעריע (ארום צעהן מיליאָן פונט סט.). די עקספּאָרטען פון פאבריצירטע סחורות זיינען געוועזען 80 מיליאָן פונט סט. אין יאָהר 1890 און אין די שפּעטיגערע יאָהרען פון 119 ביז 137 מיליאָן פונט סט. עקספּאָרטען פון טעקסטילען, א חוץ גאַרן און לייוואנד, 29,800,000 פ. סט. אין 1890 און 34,440,000 פ. סט. אין די יאָהרען 1908—1910; בעת די אימפּאָרטען פון אַלע טעקסטילען זיינען אומבעדייטענד (פון 5 ביז 7 מיליאָן פ. סט.).

ג. — דער וואוקס פון דער אינדוסטריע אין רוסלאַנד.

דעם וואוקס פון דער אינדוסטריע אין רוסלאַנד קען מען אָמ־בעסטען זעהן פון די פאָלגענדע ציפער: —

	1880-81 צענטנער	1893-94 צענטנער	1910 צענטנער
רויה־אייזען —	8,810,000	25,450,000	61,867,000
אייזען — —	5,770,000	9,700,000	61,540,700
שטאָהל — —	6,030,000	9,610,000	
באהן־רעלסען	3,960,000	4,400,000	10,408,300
קויהלען — —	64,770,000	160,000,000	530,570,000

(אימפּאָרטען פון קויהלען פון 80 מיליאָן ביז הונדערט מיליאָן.)

	1880-81	1893-94	1910
	צענטנער	צענטנער	צענטנער
נאַפט — — —	6,900,000	108,700,000	189,267,000
צוקער — —	5,030,000	11,470,000	28,732,000
רויהע באַוועל — (הייםישע)	293,000	1,225,000	3,736,000
באַוועל, גרויע און גאַרן	23,640,000	42,045,000	86,950,000
נעדרוקטע באַוועל	6,160,000	7,720,000	37,680,000

	1900	1908
אלע באַוועלם —	56,156,000 פונט סט.	94,233,000 פונט סט.
אלע וואָלענס —	19,064,000 " "	25,388,000 " "
לייוואנד — —	7,076,600 " "	9,969,000 " "
זייד — — —	3,335,000 " "	3,969,000 " "

דער נייעסטער וואוקס פון די קויהלען און אייזען־אינדוסטריען אין דרום־רוסלאנד (מיט דער הילף פון בעלגישען קאפיטאל) איז זעהר גוט בעוויזען געוואָרען אויף דער טורין אויסשטעלונג אין יאָהר 1911. פון וועניגער ווי הונדערט טויזענד טאָן אין יאָהר 1860, איז די פּראָדוקציאָן פון קויהלען און אנטראציט געשטיגען ביז 16,840,460 מעטרישע טאָנען אין 1910. די פּראָדוקציאָן פון אייזען־ערץ איז געשטיגען פון 377,000 טאָן אין 1890 ביז 3,760,000 טאָן אין 1909. די פּראָדוקציאָן פון רויה־אייזען, וועלכע האָט בעטראָפען בלויז 29,270 טאָן אין1882, האָט געגרייכט 2,067,000 טאָן אין 1910, און די סומע פיינער אייזען און שטאָהל און זייערע פּראָדוקטען איז געשטיגען פון 27,830 טאָן אין 1882 ביז 1,641,960 טאָן אין 1910. קורץ, דרום־רוסלאנד ווערט אן עקספּאָרט־צענטער פאר דער אייזען־אינדוסטריע. (פּ. פּאלצינסקי, אין רוסישען מינען־זשורנאל, 1911, נומערן 8 און 12).

ד. — די אייזען־אינדוסטריע אין דייטשלאַנד.

די פאָלגענדע טאַבעלען וועלען געבען עפּעס א בעגריף וועגען דעם וואוקס פון די מינען־און מעטאל־אינדוסטריע אין דייטשלאַנד. די פּראָדוקציאָן פון מינעראלען אין דער דייטשער אימפּעריע

אין מעטרישע טאָנען (וואָס זיינען עפּעס קלענער ווי אַן ענגלישער טאָן) איז געווען: —

	1883	1893	1910
	טאָן	טאָן	טאָן
קויהלען — — — —	55,943,000	76,773,000	152,881,500
ליגניט (ברוינע קויהלען)	14,481,000	22,103,000	69,104,900
אייזען־ערץ — — —	8,616,000	12,404,000	28,709,700
צינק־ ערץ — — — —	678,000	729,000	718,300
מינעראל זאלצען (דערהויפּט פּאָטאַש) —	1,526,000	2,379,000	9,735,700

זינט 1894 האָט די אייזען־אינדוסטריע זיך מורא׳דיג ענטוויקעלט. די פּראָדוקציאָן פון שמעלץ־אייזען האָט געגרייכט 12,644,900 מעטרישע טאָנען אין יאָהר 1909 (14,793,600 אין יאָהר 1910), האלב און גאַנץ פערענדיגטע אייזען און שטאָהל האָט געגרייכט 14,186,900 טאָן; די עקספּאָרטען פון רויה־אייזען, וואָס זיינען געווען געשאצט אין 1 מיליאָן מיט 195 טויזענד פונט סט. אין יאָהר 1903, זיינען אין 7 יאָהר פערדאָפּעלט געוואָרען און האָבען בעטראָפען צוויי מיליאָן מיט א פערטעל פונט סט. אין יאָהר 1910.

ה. — מאַשינעריע אין דייטשלאַנד.

דעם שנעלען פּאָרטשריט אין דער פאַבריקאציע פון מאַשינעריע אין דייטשלאַנד קען מען אָמבעסטען זעהן פון דעם וואוקס פון די דייטשע עקספּאָרטען אין דער פאָלגענדער טאַבעלע: —

	1890	1895	1907
	פונט סט.	פונט. סט.	פונט. סט.
מאַשינען און טיילען פון מאַשינען	2,450,000	3,215,000	17,482,500
נעה־מאַשינען און טיילען פון זיי	315,000	430,000	1,202,500
לאָקאָמאָטיווען און לאָקאָמאָבילען	280,000	420,000	1,820,000

דריי יאָהר שפּעטער האָט שוין דער ערשטער פון אָט די אַרטיקלען געגרייכט 25 מיליאָן פונט סט. און דער עקספּאָרט פון וועלאָסיפּעדען, אויטאָמאָבילען און אויטאָ־וועגען, און טיילען פון זיי, איז געווען געשאצט אין 2 מיליאָן 904 טויזענד פונט סט.

יעדער איינער וויים, אז דייטשע נעה־מאַשינען, געשטעלען פון אויטאָ־וועגען און א היבשע צאָהל געצייג האָבען אַן אָבזאץ אפילו

דאָ אין ענגלאַנד, און אז די דייטשע געצייג ווערען איינפאַך רעקאָמענדירט אין ענגלישע ביכער.

ו. — די באַוועל־אינדוסטריע אין דייטשלאַנד.

דר. ג. שולצע־געווערניץ אין זיין אויסגעצייכענטען ווערק „די בוימוואָל אינדוסטריע אין ענגלאַנד אונד אויף דעם קאָנטינענט“ (ענגלישע איבערזעצונג פון אָסקאר ס. האָל, לאָנדאָן, 1895) האָט אויפמערקזאַם געמאכט אויף דעם פאקט, אז דייטשלאנד האָט גאַנץ זיכער נאָך ניט דערגרייכט אין איהר באַוועל־אינדוסטריע די הויכע טעכנישע מאָס פון ענטוויקלונג, וואָס ענגלאנד האָט דערגרייכט; אָבער ער האָט אויך בעוויזען וואָס פאר א פאָרטשריט עס איז פערווירקליכט געוואָרען. די קאָסטען פון יעדען יארד איינפאכע באַוועל־צייג זיינען טראָץ דעם נידעריגען לוין און די לאַנגע שטונדען נאָך אַלץ גרעסער אין דייטשלאַנד איידער אין ענגלאַנד, ווי מען קען עס זעהן פון די פאָלגענדע טאַבעלען. נעהמענדיג א געוויסע קוואַליטעט פון איינפאַכען באַוועל־צייג פאר ביידע לענדער, האָט ער געגעבען (ז. 151, דייטשער אויסגאַבע) די פאָלגענדע פערגלייכענדע ציפער: —

ארבייטס־שטונדען: — ענגלאַנד, 9 שטונדען, דייטשלאַנד, 12.

דורכשניט וואָכען־לוין פון די אַרבייטער: — ענגלאַנד, 16 שילינג 3 פענס; דייטשלאַנד, 11 שילינג 8 פענס.

וויפיעל יארד אַן ארבייטער וועבט אויס א וואָך: — ענגלאַנד, 706 יארד; דייטשלאַנד, 466 יארד.

קאָסטען פער יארד באַוועל־צייג: — ענגלאַנד 0.275 פענס; דייטשלאַנד, 0.303 פענס.

ער בעמערקט אָבער אויך, אז אין אַלע סאָרטען געדרוקטע באַוועל־צייג, וואו מאָדע, פארבען און ערפינדונג שפּיעלען א גרעסערע ראָליע, א י ז ד ע ר י ת ר ו ן א י נ ג א נ צ ע ן א ו י ף ד ע ר ז י י ט פ ו ן ד י ק ל ע נ ע ר ע ד י י ט ש ע פ א ב ר י ק ע ן.

אין די שפּינערייען פערבלייבען פערקעהרט די פאָרטיילען נאָך אַלץ אינגאַנצען אויף דער זייט פון ענגלאַנד. די צאָהל אַרבייטער פאַר יעדע טויזענד שפּינדלען איז אין פערשיידענע לענדער ווי פאָלגט: —

באמביי — 25 ארבייטער פער טויזענד שפּינדלען.
איטאַליע — 13 ארביימער פּער טויזענד שפּינדלען.
עלזאַס — 9½ ארבייטער פּער טויזענד שפּינדלען.
מיהלהויזען — 7½ ארבייטער פּער טויזענד שפּינדלען.
דייטשלאַנד, 1861 — 20 ארבייטער פּער טויזענד שפּינדלען.
דייטשלאַנד, 1882 — פון 8 ביז 9 ארבייטער.
ענגלאַנד, 1837 — 7 ארבייטער פּער טויזענד שפּינדלען.
ענגלאַנד, 1887 — 3 ארבייטער פּער טויזענד שפּינדלען.

היבשע פערבעסערונגען זיינען שוין פאָרגעקומען אין די 10 יאָהר פון 1884 ביז 1894. „אינדיע צייגט אונז זינט 1884 אַן אויסערגעוועהנליכע ענטוויקלונג — בעמערקט שולצע-געווערניץ — און עס איז קיין צווייפעל ניט, אז דייטשלאַנד האָט אויך פערקלע- נערט די צאָהל ארבייטער פּער 1000 שפּינדלען זינט דער לעצטער אנקעטע". „פון א רייכען מאַטעריאַל, וואָס ליעגט פאַר מיר, — האָט ער געשריבען, — נעהם איך אַרויס די פאָלגענדע אַנגאַבען, וועלכע בעציהען זיך אָבער אויף די גרעסטע און טעכניש-בעסטע שפּינערייען: —

די שווייץ — — — — — — — — — —	6.2	ארבייטער
מיהלהויזען — — — — — — — —	5.8	"
באַדען און ווירטעמבערג — — — —	6.2	"
בייערן — — — — — — — — —	6.8	"
זאַקסען (נייע, גלענצענדע שפּינערייען) — — — —	7.2	"
וואָגעזען, פראַנקרייך (אלטע שפּינערייען — —	8.9	"
רוסלאַנד — — — — — — — — —	16.6	"

די דורכשניט צאָהל גאַרן אין די אַלע שפּינערייען זיינען גע- וועזען צווישען צוואַנציגער און דרייסיגער."

עס איז קלאָר, אז עס איז פאָרגעקומען א גרויסער פאָרטשריט זינט שולצע-געווערניץ האָט געשריבען די דאָזיגע שורות. אין איהרע עקספּאָרטען פון באַוועל-גאַרן און באַוועל-צייג האָט דייטש- לאַנד געמאַכט זעהר שנעלע שפּרייזען. אין 1903 האָט זי עקספּאָר- טירט פאַר א מיליאָן מיט 625 טויזענד פונט סט. באַוועל-גאַרן און פאַר 15 מיליאָן מיט 80 טויזענד פונט סט. באַוועל-צייג. פאַר 1910

זיינען די ציפער, וואָס דאָס „סטאַטיסטישע יאָהרבוך“ פון 1911 גיט אָן, שוין געווען צוויי מיליאָן מיט 740 טויזענד פאר די ערשטע, און 18 מיליאָן מיט 255 טויזענד פאר די לעצטע.

ז. — מינען און טעקסטיל־אינדוסטריען אין עסטרייך.

כדי צו געבען א בעגריף וועגען דער ענטוויקלונג פון די אינדוסטריען אין עסטרייך־אונגארן, איז גענוג צו דערמאָנען דעם וואוקס פון איהר מינען־אינדוסטריע און דעם איצטיגען צושטאנד פון איהרע טעקסטיל־אינדוסטריען.

דער ווערטה פון די אויסגעגראָבענע קויהלען און אייזען־ערץ אין עסטרייך קומט אויס ווי פאָלגט: —

	1880	1890	1910
	פונט. סט.	פונט סט.	פונט סט.
קויהלען — — — — —	1,611,000	25,337,000	57,975,000
ברוינע קויהלען — — —	1,281,300	23,033,000	56,715,000
רויהע אייזען — — —	1,749,000	22,759,000	49,367,000

די עקספאָרטען פון קויהלען באַלאַנסירען איצטער פאָלשטענדיג די אימפאָרטען.

וואָס געהערט די טעקסטיל־אינדוסטריען, האָבען די אימפאָרטען פון רויהען באוועל אין עסטרייך־אונגארן געגרייכט אין יאָהר 1907 דעם בכבוד'ען ווערטה פון 12,053,400 פונט סט. די אימפאָרטען פון רויהען וואָל און וואָל־גארן האָט בעטראָפען 6,055,600 פונט סט. און פון זייד 1,572,000 פונט סט., בעת עקספאָרטירט איז געוואָרען פאר 3,156,200 פונט סט.

לויט דעם צענזוס פון 1902 (אין „סטאַטיסטישעם יאהרבוך“ פאר 1911) זיינען שוין אין עסטרייך־אונגארן געווען 1,408,855 אינדוסטריעלע אנשטאַלטען, וואָס האָבען בעשעפטיגט 4,049,320 ארבייטער און האָבען געהאט מאשינעריע וואָס האָט פאָרגעשטעלט 1,787,900 פערד־קראפט. די טעקסטיל־פאבען אליין האָבען געהאט אין זייער דיענסט 257,500 פערד־קראפט (אנטקעגען 113,280 אין יאָהר 1890).

די קליין־אינדוסטריע, ווי עס זעהט אויס, האָט געהערשט, דען כמעט א העלפט פון אלע ארבייטער (2,066,120) זיינען בעשעפטיגט אין 901,202 אנשטאַלטען, וועלכע האָבען געהאט פון איינעם

ביז צוואַנציג ארבייטער; בעת 443,235 ארבייטער זיינען געווען בעשעפטיגט אין 10,661 אנשטאַלטען (פון 21 ביז 100 ארבייטער אין יעדערער). דאָך האָט די גרויס־אינדוסטריע שוין זיך בעוויזען אין איינינע בראַנזשען — עס זיינען געווען 3,021 אנשטאַלטען, וועלכע האָבען בעשעפטיגט מעהר ווי 100 ארבייטער אין יעדערער און האָבען ארומגענומען א סך הכל פון 1,053,790 ארבייטער. פון אָט דער צאָהל האָבען 105 אנשטאַלטען בעשעפטיגט אפילו מעהר איידער 1000 פערזאָן יעדערע (115 אנשטאַלטען, 179,876 ארבייטער אין יאָהר 1910).

אין אונגארן ענטוויקעלט זיך די אינדוסטריע אויך שנעל; זי האָט בעשעפטיגט 1,127,130 מענשען אין 1902 (34,160 אין די טעקסטילען און 74 טויזענד אין מינען־ארבייט). אין 1910 האָבען די עקספּאָרטען פון אלע טעקסטילען (צייג און גאַרן) פון אונגאַרן געגרייכט די סומע 7,040,500 פונט סט.

ח. — באַוועל־מאַנופאַקטור אין אינדיע.

די מיינונגען, וואָס זיינען ארויסגעזאָגט געוואָרען אין טעקסט מכח דער אינדוסטריעלער ענטוויקלונג פון אינדיע, ווערען בעשטע־טיגט דורך א מאַסע בעווייזען. איינער פון די בעווייזען, וואָס קומט פון אן אויטאָריזירטען קוואַל, פערדיענט ספּעציעלע אויפ־מערקזאַמקייט. אין אן ארטיקעל איבער דעם פּאָרטשריט פון דער אינדישער באַוועל־מאַנופאַקטור האָט דער „טעקסטיל רעקאָרדער" (15טער אָקטאָבער, 1888) געשריבען: —

„קיינער וואָס האָט צו טהאָן מיט דער באַוועל־אינדוסטריע קען ניט זיין אונבעקאַנט מיט דעם שנעלען פּאָרטשריט פון דער באַוועל־מאַנופאַקטור אין אינדיע. אלערליי סאָרטען סטאַטיסטיקעס זיינען אונלענגסט פאָרגעבראַכט געוואָרען פאַר'ן עולם; עס זעהט אָבער ניט אויס, מען זאָל קלאָר פערשטעהן, אז אָט די פערגרעסערטע פּראָ־דוקציאָן פון באַוועל־סחורות מוז ערנסט ארונטערזעצען די נאָכ־פראַגע אויף די לאַנקאַשייר פאַבריקען, און אז עס איז גאָר ניט אונוואַהרשיינליך, אז אינדיע וועט גאָר אין גיכען זיין ניט קיין בעסערער קונד ווי די פעראייניגטע שטאַאטען זיינען איצטער."

עס איז כמעט ניט נויטיג צוצולעגען אום וועלכען פּרייז די אינדישע פאַבריקאַנטען בעקומען ביליגע באַוועל־צייג. דער ראַפּאָרט

פון דער באָמביי פאַבריק־קאָמיסיע, וואָס איז פאָרגעבראַכט געוואָרען פאַר'ן פּאַרלאַמענט, אין אויגוסט 1888, האָט ענטהאַלטען פאַקטען פון אַזוינע שוידערליכע גרויזאַמקייטען און גייציגקייטען, אַז די, וועלכע האָבען שוין פערגעסען די אויפדעקונגען פון דער אונטערזוכונג, וואָס איז געמאַכט געוואָרען דאָ אין ענגלאַנד, אין די יאָהרען 1840—42, וואָלטען זיך עס קוים געקענט פאָרשטעלען. די פאַבריק־מאַשינען ארבייטען רעגעלמעסיג פון 5 אין דער פריה ביז 7, 8 אָדער 9 ביינאַכט, און די ארבייטער שטעהען ביי דער ארבייט 12, 13 און 14 שטונדען נאָכאַנאַנד, בלויז אָבבייטענדיג איינער דעם אנ־ערען צום עסען. ווען עס איז דאָ פיעל צו טהאָן, טרעפט, אַז דיזעלבע ארבייטער שטעהען ביי די מאַשינען און די פרעסען ביי־טאָג און ביינאַכט, קריגענדיג נאָר א האַלבע שטונדע אָברוה אין אָוועגד. אין איניגע פאַבריקען עסען די ארבייטער זייערע מאָהל־צייטען ביי די מאַשינען און זיינען אַזוי אויסגעמאַטערט נאָך 8 אָדער 10 טעג פון ניט־אונטערבראָכענער ארבייט, אַז זיי בעדיענען די מאַשינען מעכאַניש, האַלב שלאָפענדיג.

„עס איז א טרויעריגע געשיכטע פון גרויסער נויט אויף איין זייט און גרויזאַמע גייציגקייט אויף דער אַנדער זייט“, אַזוי ענדיגט דער אָפיציעלער ראַפּאָרט. עס וואָלט אָבער זיין א גרויסער טעות צו שליסען דערפון, אַז די אינדישע פאַבריקאַנטען קענען קאָנקורירען מיט די ענגלישע, כל זמן זיי האַלטען אָן די שרעקליכע עקספּלואַ־טאַציע פון מענשליכער ארבייט, וואָס מיר זעהען איצטער. 40 יאָהר צוריק האָבען די בריטישע פאַבריקאַנטען פאָרגעשטעלט לחלוטין דאָס אייגענע בילד פון גרויזאַמער גייציגקייט. די צייט וועט אָבער קומען, ווען די אינדישע ארבייטער וועלען איינצווימען די גייציגקייט פון די קאַפּיטאַליסטען, און די פאַבריקאַנטען פון באָמביי וועלען ערשט ניט זיין אין אַן ערגערער לאַגע בנוגע זייער קאָנקורענץ מיט די בריטישע פאַבריקאַנטען.

די ציפער בנוגע דעם לעצטען וואוקס פון די טעקסטיל־אינ־דוסטריען אין אינדיע, וואָס זיינען געגעבען געוואָרען אין טעקסט, בעשטעטיגען איינגאַנצען די פאָראויסזעהונגען, וואָס זיינען אויס־געדריקט געוואָרען פינף און צוואַנציג יאָהר צוריק. וואָס געהערט די לאַגע פון די ארבייטער אין די אינדישע באַוועל־פאַבריקען, איז זי נאָך אַלץ שוידערהאַפטיג.

ט. — די באַװעל־אינדוסטריע אין די פֿעראײניגטע שטאַאַטען

עטליכע יאָהר צוריק האָט די באַװעל־אינדוסטריע אין די פֿער־אײניגטע שטאַאַטען געצװיגען די אױפמערקזאמקייט פון די מאַנט־שעסטער באַװעל־פאַבריקאַנטען, און מיר האָבען איצטער צװײ זעהר אינטערעסאַנטע װערק, געשריבען פון מענשען, װעלכע זיינען ספּעציעל אַהין געפאָהרען, כדי צו שטודירען דעם שנעלען פּאָרטשריט, װאָס איז דאָרט געמאַכט געװאָרען אין שפּינען און װעבען.*

אָט די צװײ אונטערזוכונגען בעשטעטיגען פאָלשטענדיג אַלץ, װאָס איז געזאָגט געװאָרען אין טעקסט װעגען דעם שנעלען פּאָרט־שריט, װאָס איז געמאַכט געװאָרען אין דער אַמעריקאַנער אינדוס־טריע בכלל און אין דער ענטװיקלונג פון זעהר פיינע װעב־מאַשינען בפרט. מר. העלם, אין זיין פאָררעדע צו מר. יאָנג'ס בוך, זאָגט: „די רעזולטאַטען פון אָט דער פאָרשונג קענען מיט רעכט אָנגערופען װערען אַן ענטפּלעקונג פאַר לאַנקאַשייר. אמת, אײניגע דאָ האָבען שוין געהאַט געװאוסט, אַז עס איז פאַראַן זעהר גרויסע חלוקים צװישען די מעטאָדען און אָרגאַניזאַציע פון אַמעריקאַנער און ענג־לישע באַװעל־פאַבריקען. אָבער ערשט אין די לעצטע דרײ, פיער יאָהר איז צװישען אונזערע ענטשטאַנען אַ פערדאַכט, אַז אונזערע קאָנקורענטען אין די פעראײניגטע שטאַאַטען מאַרשירען שנעלער פאַר אונז אויפ'ן װעג פון עקאָנאָמיע אין דער פּראָדוקציאָן.“

דער װיכטיגסטער חלוק צװישען די בריטישע און אַמעריקאַנער מעטאָדען איז לויט מר. העלם'ס מיינונג בעשטאַנען „אין דעם װייט־פערשפּרייטען געברויך פון דעם אויטאָמאַטישען װעב־שטוהל“. מר. יאָנג'ס אונטערזוכונגען װעגען דעם פּונקט לאָזט ניט איבער קיין ספק, אַז דער געברויך פון אָט דעם װעב־שטוהל „רעדוצירט

* ט. מ. יאָנג „דהי אַמעריקאַן קאָטאָן אינדוסטריע“, איינלײטונג פון עלידזשאַה העלם, סעקרעטער פון מאַנטשעסטער האַנדעלס קאַמער, לאָנדאָן, 1902; און ט. װ. אוטלעי „קאָטאָן ספּינינג ענד מאַנופעקטשו־רינג אין דהי יונײטעד סטײטס“, אַ ראַפּאָרט פון אַ טור איבער די אַמערי־קאַנער באַװעל־מאַנופאַקטור צענטערס, געמאַכט אין 1903 און 1904. שריפטען פון דער מאַנטשעסטער אוניװערזיטעט, עקאָנאָמישע סעריע נומער 2, מאַנטשעסטער, 1905.

גאַנץ היבשלעך די קאָסטען פון פּראָדוקציאָן און אין דערזועלביגער צייט פערגרעסערט עס די פערדיענסטען פון דעם וועבער, ווייל עס ערלויבט איהם אויפצופּאַסען אויף מעהר שטוהלען" (זייטע 15).
אין אַלעמען לערנען מיר פון מר. העלעם'ס בעמערקונג, אַז עס זיינען איצט פאַראַן 85 טויזענד אויטאָמאַטישע וועב־שטוהלען ביי דער ארבייט אין די פעראייניגטע שטאַאטען, און אַז „די נאָכפראַגע אויף וועבער איז גרעסער ווי פריהער" (ז. 16). אין א רהאָוד איילאַנד־פאַבריק פאָדערן 743 געוועהנליכע וועבשטוהלען א הונדערט וועבער, בעת צוויי טויזענד נאָרטהראָפּ (אָדער דרייפער)־וועבשטוה־לען קענען אויפגעפּאַסט ווערען בלויז פון 134 וועבער, וואָס עס מיינט א דורכשניט פון 15 וועבשטוהלען אויף יעדען וועבער. אין בור־לינגטאָן, ווערמאָנט, זיינען פון 16 ביז 20 נאָרטראָפּ וועבשטוהלען אויפגעפּאַסט געוואָרען פון יעדען וועבער, און די שטוהלען פער־שפּרייטען זיך איבערהויפּט זעהר שנעל. אָבער די פערבעסערונגען זיינען איינגעפיהרט געוואָרען ניט נאָר אין די וועבשטוהלען אליין.
מר. יאָנג דערצעהלט אונז, אַז „די שפּין־ראַהמען, וואָס ענטהאַלטען 112 שפּינדלען אין יעדער זייט, זיינען אויפגעפּאַסט געוואָרען פון מיידלעך, וועלכע האָבען געטריבען פון 4 ביז 10 זייטען יעדערע, לויט איהר געשיקטקייט. דער דורכשניט פאַר גוטע שפּינערקעס איז ארום 8 זייטען (896 שפּינדלען)". (ז. 10).

אין א ניו בעדפאָרד פיין־שפּינעריי האָבען די רינג־שפּינער אויפגעפּאַסט צוועלף־הונדערט שפּינדלען יעדערער (ז. 16). עס איז אויך וויכטיג צו בעמערקען, ווי שנעל די באַוועל אינדוסטריע האָט זיך די לעצטע צייט ענטוויקעלט אין די פעראייניגטע שטאַאטען. דער צענזוס פון יאָהר 1900 האָט אָנגעגעבען א סך הכל פון 19,008,350 שפּינדלען. אָבער אין יאָהר 1909 געפינען מיר שוין 28,178,860 שפּינדלען פאַר באַוועל אליין (34½ מיליאָן שפּינדלען אריינרעכענענדיג זייד, וואָל און וואוסטעד). און, וואָס איז נאָך וויכטיגער, דער גרעסטער טייל פון דעם וואוקס איז אויסגעפאַלען אויף די דרום־שטאַאטען, וואו די מאשינעריע איז אויך מעהר פאָל־קאָמען, אי פאַר שפּינען, אי פאַר וועבען, און וואו די מעהרסטע ארבייטען ווערען געטאָן פון ווייסע.

אין א סאָוטה־קאראָליינא פאַבריק פון געדרוקטע צייג, וואָס האָט טויזענד דרייפּער וועבשטוהלען, איז געוועזן ביי שמאָלע שטוה־

לען דער דורכשניט 15½ שטונדען אויף יעדען וועבער (ט. וו. אוטט־
לעי אין פריהער־דערמאָנטען בוך, ז. 4, 50 א. וו.).

וואָס געהערט די אמעריקאנער קאָנקורענץ אויף די כינעזישע
מערק, גיט אָן מר. העלם גאַנץ אימפּאָזאַנטע ציפער.

י. — מר. דזשיפּען'ס און מר. פלוקס'עס ציפער בנוגע דער ענגלישער פּאָזיציע אין אינטערנאַציאָנאַלען האַנדעל.

איינציגע בעמערקונגען מכח די דאָזיגע ציפער קענען זיין
וויפיעל־ניט־איז ניצליך.

ווען די ברִיטישע און אירלאַנדישע עקספּאָרטען זיינען מיט
אמאָל ארונטערגעפאַלען אין די יאָהרען 1882—86, און די אָנשרע־
קער האָבען זיך בענוצט מיט די שלעכטע צייטען אויפצוהויבען דעם
קיינמאָל־ניט־פערגעסענעם קריעגס־געשריי נאָך א שוץ־טאריף,
אָנווייזענדיג דערביי ספּעציעל אויף דעם שאָדען, וואָס די „דייטשע
קאָנקורענץ" מאַכט דעם בריטישען האַנדעל, האָט מר. דזשיפּפען
אנאַליזירט די ציפער פון דעם אינטערנאַציאָנאַלען האַנדעל אין זיינע
„פינאַנץ־עססיים" און אין א בעריכט, וואָס ער האָט געלעזען פאַר
דער קאָמיסיע פון דעם „באָארד אָוו טרייד". מר. א. וו. פלוקס האָט
ווייטער אנאַליזירט דיזעלביגע ציפער, צופיהרענדיג זיי ביז א שפּע־
טיגערער פּעריאָדע. ער האָט בעשטעטיגט מר. דזשיפּפען'ס שלוסען
און האָט זיך געסטאַרעט צו בעווייזען, אז די בעריהמטע „דייטשע
קאָנקורענץ" איז א שווינדעל.

מר. דזשיפּפען'ס שלוסען, וועלכע מר. א. וו. פלוקס האָט
ציטירט („דהי קאָמערשיעל סופּרימעסי אָוו גרייט בריטיין", אין
„עקאָנאָמיקאל דזשוירנאַל", 1894, ב. 4, ז. 457), זיינען געוועזען ווי
פאָלגט: —

„אינגאַנצען גענומען קען מען גאָר ניט זאָגען, אז די ציפער
צייגען אָן אויף א גרויסען און געוואַלטיגען פּאָרטשריט אין די
דייטשע עקספּאָרטען אין פערגלייך מיט די עקספּאָרטען פון דער
פעראייניגטער ענגלישער מלוכה. עס איז פאַראַן א גרעסערער
פּאָרטשריט אין געוויסע ריכטונגען, אָבער נעהמענדיג אַלץ צוזאַמען,
בעמערקט זיך ניט קיין גרויסער ניט־פּראָפּאָרציאָנעלער פּאָרט־

שרייט, און אויף פיעלע וויכטיגע מערק פון דער פעראייניגטער מלוכה הויבט דייטשלאַנד כמעט זיך גאַר ניט אָן צו בעווייזען."

אין אַט דער געלאַסענער פאָרם, ב נ ו ג ע נ אָ ר צ ו ד ע ר ד י י ט ש ע ר ק אָ נ ק ו ר ע נ ץ א ל י י ן — און רעכענענדיג זיך מיט דעם פאַקט, אַז די ציפער נעהמען ניט אין בעטראַכט וועלכע סאָרטען סחורות מאַכען אויס דעם געגעבענעם ווערטה פון די עקס־פּאָרטען, און אין וועלכע צאָהלען — קען מר. דזשיפּפּענ'ס פעסט־שטעלונג אָנגענומען ווערען. אָבער דאָס איז גאָר.

ווען מיר נעהמען אָבער מר. דזשיפּפּענ'ס ציפער, ווי זיי ווערען פאַרגעבראַכט אין אויספיהרליכע טאַבעלען (אויף די זייטען 461—67 פון דעם אָקאָרשט־דערמאָנטען אַרטיקעל), צונויפגעשטעלט מיט גרויס מיה, כדי צו בעווייזען, אַז דייטשלאַנד'ס חלק אין די אימ־פּאָרטען פון איינינגע אייראָפּעאישע לענדער, ווי רוסלאַנד, איטאַליע, סערביען א. אז. וו. איז געפאַלען, בעווייזענדיג דערביי אויף דעם חלק פון דער ענגלישער מלוכה — איז אַלץ וואָס מען קען אַרויס־טראָגען פון די דאָזיגע ציפער איז, אַז עס זיינען פאַראַן אַנדערע לענדער אויסער דייטשלאַנד, דהינו די פעראייניגטע שטאַאַטען און בעלגיען, וועלכע קאָנקורירען זעהר טיכטיג מיט ענגלאַנד, פראַנקרייך און דייטשלאַנד צוצושטעלען די סומע פאַבריצירטע סחורה, וואָס רוסלאַנד, איטאַליע, סערביע און אַנדערע פיהרען אַריין פון אויסלאַנד.

אין דערזעלביגער צייט האָבען די דאָזיגע ציפער קיין בעגריף ניט געגעבען פון דעם פאַקט, אַז וואו מען פלעגט פריהער צושטעלען פאַבריצירטע מעטאַלענע אַרטיקלען, דאָרט אימפּאָרטירען זיי איצ־טער קויהלען און רויהע מעטאַלען פאַר דער היימישער פאַבריקאַציע פון דיזעלביגע אַרטיקלען; אָדער וואו מען פלעגט אימפּאָרטירען געפאַרבטע און געדרוקטע באַוועל־צייג, פאָדערען זיי איצט ניט מעהר ווי גאַרן. דער גאַנצער ענין איז אָהן א שיעור מעהר קאָמפּ־ליצירט איידער עס ווייזט זיך אַרויס אין מר. דזשיפּפּענ'ס חשבונות; און ווי ווערטהפול זיינע ציפער האָבען זיך געמעגט זיין אויף צו בערוהיגען די איבערטריבענע אַנגסטען, האָבען זיי אָבער ניט ענט־האַלטען קיין שום ענטפער אויף די פיעלע עקאָנאָמישע פראַגען, וואָס זיינען פערוויקעלט אין די זאַכען, וועלכע ער בעהאַנדעלט.

די אויספיהרען, צו וועלכע איך בין געקומען אין דער ערשטער

אויסגאַבע פון אַט דעם בוך, האָבען געקראָגען נאָך אַ ווייטערע בעשטעטיגונג אין דער שפּעטיגערער עקאָנאָמישער ענטוויקלונג פון אַלע פעלקער אין דערזעלביגער ריכטונג. דער רעזולטאַט איז, אַז ניט רעכענענדיג די אויסערגעוועהנליכע עקספּאָרטען פון די יאָהרען 1910 און 1911 (ועלכע איך וואַג צו דערקלערען דורך דעם אַלגע־מיינעם פּאַראויסזעהן, אַז עס קליינט זיך אויסצוברעכען אַ גרויסע איירָאָפּעאישע מלחמה), זיינען די עקספּאָרטען פון ענגלאַנד, אחוץ זייערע געוועהנליכע פּעריאָדישע שוואַנקונגען, געבליבען דיזעלביגע ווי זיי זיינען געווען, לפי ערך צו דער פערגרעסערטער בעפעלקערונג, און פיעלע פון זיי ברענגען ווענינער פּראָפיט; בעת די עקספּאָרטען פון אַלע אַנדערע לענדער האָבען זיך פערמעהרט אין אַ פיעל־גרעסערען ערך.

כ. — האַנדעלס־גערטנעריי אין בעלגיען.

אין יאָהר 1885 האָבען די פּלעכען, וואָס זיינען אָבגעגעבען געוואָרען פאַר האַנדעלס־גערטנעריי אין בעלגיען, געגרייכט 99,600 אַקער. אין יאָהר 1894 האָט אַ בעלגישער פּראָפעסאָר פון אַגריקולטור, וועלכער האָט מיר געפעליגסט צוגעשטעלט נאָטיצען וועגען דעם ענין, געשריבען: —

„דער שטח איז אַ היבש ביסעל פערגרעסערט געוואָרען, און איך מיין, אַז מען קען איהם רעכענען אַרום 112 טויזענד אַקער (45 טויזענד העקטאַר) אויב ניט מעהר". און ווייטער: „די רענטען אין די סביבות פון די גרויסע שטעדט, ווי אַנטווערפּען, ליעזש, גענט און ברוסעל, גרייכען אַזוי פיעל ווי פינף פונט 16 שילינג און 8 פונט סט. פּער אַקער; די קאָסטען פון איינשטאַלירען איז פון 13 ביז 25 פונט סט. פּער אַקער; די יעהרליכע אויסגאַבען אויף מיסט, וואָס איז די הויפּט הוצאה, גרייכט פון 8 ביז 16 פונט סט. פּער אַקער דאָס ערשטע יאָהר, און דערנאָך פון 5 ביז 8 פונט סט. יעדען יאָהר." די גאָרטענס האָבען אַ דורכשניטס־גרויס פון 2½ אַקער און אין יעדען גאָרטען ווערען געברויכט פון צוויי ביז פיער הונדערט קאַס־טענס. וועגען די בעלגישע האַנדעלס־גערטנער מוז מען מאַכען די־זעלבע בעמערקונג ווי מיר האָבען געמאַכט וועגען די פראַנצויזישע „מאַרעשערס". זיי אַרבייטען שרעקליך שווער, ווייל זיי מוזען

צאָהלען משונה'דיג־הויכע רענטען און זיי זוכען דעריבער אָבצו־שפּאָרען אביסעל געלד צו קענען ווי עס איז קויפען א שטיקעל לאַנד און לויז ווערען פון דעם בלוט־זויגער, וועלכער עסט אויף אזויפיעל פון זייערע פערדיענסטען. אויסער דעם מוזען זיי אַלע יאָהר קויפען אַלץ מעהרער קאָסטענס, כדי צו קענען בעקומען זייערע פּראָדוקטען וואָס פריהער און קריגען בעסערע פּרייזען: ארביימען זיי ווי די שקלאַפען. מען מוז אָבער געדענקען, אַז כדי צו בעקומען דיזעלבינע סומע פּראָדוקטען אין גרינס־הייזער אונטער גלאָז, פאָדערט זיך אין דזשערסיע צו בעארבייטען אַן אקער לאַנד נישט מעהר ווי דריי מענשען, וואָס ארבייטען 55 שטונדען א וואָך.

איך מוז אָבער אָבשיקען מיינע לעזער צו דעם אויסגעצייכענ־טען ווערק פון מיין פריינד ב. סעעבאָהם ראונטרי, „לאַנד ענד לייבאָר: לעסאָנס פראָם בעלגיום“, לאָנדאָן, 1910 — א גרויסער באנד פון מעהר ווי 600 זייטען, דער רעזולטאט פון א פיעל־יאָהריגען און ארבייטזאמען שטודיום. דאָס בוך איז פול מיט ציפער און פערזענליכע בעאָבאכטונגען, און מען קען עס לעזען מיט נוצען בנוגע אַלע פראגען, וואָס זיינען שייך צום עקאָנאָמישען לעבען פון בעלגיען.

ל. — די קאַנאַל־אינזלען — די סצילי־אינזלען.

דער פּאָרטרעפליכער צושטאנד פון אגריקולטור אין דזשערסיע און גערנסעי איז אָפט דערמאָנט געוואָרען אין דער לאַנדווירטשאפט־ליכער און אַלגעמיינער ליטעראטור דאָ אין ענגלאנד, און דעריבער וועל איך בלויז אָנצייגען אויף די ווערק פון וו. ע. ביר (דזשורנאל אָוו דהי אגריקולטשוראל סאָסייעטי, 1888; „קוואָרטערלי רעוויו“, 1888; „בריטיש פּארמער“, א. אַז. וו.); און אויף דער פּאָלשטענ־דיגער ארבייט פון ד. ה. אנסטעט און ר. ג. לאַטהאַם, „דהי טשאַנעל איילאַנדס“, דריטע אויפלאַגע, דורכגעזעהן פון ע. טולמין ניקאָלע, לאָנדאָן, 1893.

פיעלע ענגלישע שרייבער — פערשטעהט זיך, ניט די אָקאָרשט־אָנגערופענע — זיינען גענייגט צו דערקלערען די ערפאָלגען, וואָס בעקומען זיך אין דזשווירסיע, דורך דעם וואונדערבארען קלימאט פון די אינזלען און די פרוכטבארקייט פון דעם באָדען. וואָס געהערט

דעם קלימאַט, איז עס געוויס ריכטיג, אַז די יעהרליכע פּערצייכע־נונג פון זונענשיין איז גרעסער אין דזשווירסיע איידער ווי עס איז אין ענגלאַנד. עס גרייכט פון 1,842 שטונדען אַ יאָהר (1890) ביז 2,300 (1893), און שטייגט אָט אַזוי אריבער די העכסטע סומע זונענשיין, וואָס איז פערצייכענט געוואָרען אין וועלכען עס איז פּלאַץ אין ענגלאַנד, אויף 168 ביז 336 שטונדען (אויסנעהמליך־הויכען מאַקסימום פון יאָהר 1894) אַ יאָהר; מאַי און אויגוסט שיינען צו זיין די גינסטיגסטע מאָנאַטען.* לאָמיר אָבער ציטירען פון דעם אָקאָרשט־דערמאָנטען ווערק פון אַנסטעד און לאַטהאַם:—

עס איז גאָר קיין ספק ניט, אַז אין אָט די אַלע אינזלען, און דערהויפּט אין גערנסעי, פעהלט זונען־היץ און דירעקטע טהעטיגקייט פון די זונען־שטראַהלען אום זומער, און דאָס מוז האָבען אַ ווירקונג; אויף הערשט דאָרטען אַ מערקווירדיג קאַלטער, טרוקענער מזרח־ווינד שפּעט אין פריהלינג, וואָס האַלט אָב די געוויקסען" (ז. 407). יעדער איינער וואָס האָט פערבראַכט אפילו נישט מעהר ווי צוויי־דריי וואָכען אין דזשערסיע, שפּעט אין פריהלינג, מוז וויסען פון ערפאַהרונג, ווי ריכטיג די בעמערקונג איז. אויסער דעם זיינען פאַראַן די גוט־בעקאַנטע גערנסיער טומאַטעס, און „צוליעב די רעגענס און פייכטקייט ליידען די ביימער פון מעלטוי און בראַנד, ווי אויך פון פערשיידענע בלאַט־לייז". דיזעלביגע פערפאַסערס בעמערקען, אַז דער נעקטארין־בוים געדייהט ניט אין דזשערסיע אויף דער פרייער לופט, „מחמת עס פעהלט הערבסט־היץ"; אַז „די נאַסע הערבסטען און קאַלטע זומערען זיינען ניט גוט פאַר די אַפּריקאָזען", א. אז. וו.

אויב דזשערסיע־קאַרטאָפעל זיינען דורכשניטליך צייטיג דריי וואָכען פריהער איידער אין קאָרנוואַל, דערקלערט זיך דער פאַקט אינגאַנצען דורך די שטענדיגע פערבעסערונגען, וואָס ווערען געמאַכט אין דזשערסיע, כדי צו בעקומען וויפיעל ניט איז קאַרטאָפעל אייניגע טעג פריהער, סיי דורכדעם וואָס מען נעהמט זיך די מיה זיי ספּעציעל צו פּלאַנצען אַזוי שנעל ווי מעגליך און בעשיצען זיי פון קאַלטע ווינ־טען, אָדער דורכדעם וואָס מען קלייבט אויס קליינע שטיקלעך

* „טען יירס אָוו סאָנשיין אין די בריטיש איילז", 1890—1881.

לאנד, וועלכע זיינען בעשיצט פון דער נאטור אדער פערקעהרט, גינסטיגער אפען. אזוי ווי דער חלוק אין פרייז צווישען די פריהעסטע און שפעטע קארטאפעל איז אונגעהייער גרויס, ווערען געמאכט די גרעסטע אנשטרענגונגען צו בעקומען א פריהע גערעטעניש.

דעם ארונטערפאל אין די פרייזען פער טאן קען מען זעהן אמ־בעסטען פון די פאלגענדע פרייזען אין יאהר 1910: —

סוף וואכען פון	סומען עקספארטירט טאן	פונט	פרייזען שילינג	פענס
אפריל 2—30טען	210	30	11	0
מאי 7טען	600	18	12	8
" 14טען	1,250	15	12	0
" 21טען	2,000	13	0	0
" 28טען	5,500	10	3	8
יוני 4טען	7,825	8	13	4
" 11טען	9,200	6	5	8
" 18טען	13,000	4	17	6
" 25טען	9,650	4	8	10
יולי 2טען	6,600	3	13	8
" 9טען	1,900	2	18	6
" 16טען	145	3	9	4
" 23טען	10	3	18	0
סך הכל	57,890	381,373 פונט סטערלינג.		

די סומען פריהע קארטאפעל, וואס זיינען עקספארטירט געווא־רען, אין די יאהרען פון 1901 ביז 1910, האבען געגרייכט פון 47,530 טאן ביז 77,800 טאן און האבען בעטראפען פון 323,289 פונט סט. ביז 475,889 פונט סט.

וואס געהערט דער פּרוכטבארקייט פון באדען, איז עס נאך אן ערגערער ארגומענט, דען עס איז ניט פאראן א שטח אין דער פער־איינינגטער מלוכה פון דערזעלביגער גרויס, וואס זאל דארפען אזוי־פיעל בעמיסטינגט ווערען מיט קינסטליכער מיסט, ווי דער שטח פון דזשערסיע און גערנסעי. אין 17טען י. ה., ווי מען קען זעהן פון

דער ערשטער אויסגאַבע פון פאַללע'ס ד ז ש ע ר ס י ע, געדרוקט אין יאָהר 1694, „האָט דער אינזעל ניט פּראָדוצירט די סומע שפּייז, וואָס איז געווען נויטיג פאַר דעם געברויך פון די איינוואוינער, און זיי מוזען בעזאָרגט ווערען פון ענגלאַנד אין צייטען פון פריעדען, אָדער פון דאַנציג אין פּוילען". אין דעם ביכעל „די קרעכצען פון די איינוואוינער פון דזשערסיע", געדרוקט אין לאָנדאָן, אין 1709, געפינען מיר דיזעלביגע קלאָג. קוויל, וועלכער האָט געשריבען אין יאָהר 1812 און האָט ציטירט די צוויי אָקאָרשט־דערמאָנטע ווערק, לעגט צו פון זיין זייט די ווערטער: „די סומע, וואָס מען האָט היינ־טיגען טאָג אריינגענומען, איז גאָר ניט גענוג פאַר זייער חיונה, שוין אחוץ דעם גארניזאָן" („דזשענעראל וויו אָוו דהי אגריקולטיור ענד דהי פּרעזענט סטייט אָוו דהי איילאַנדס אָן דהי קאָוסט אָוו נאָרמאַנ־דיע", לאָנדאָן, 1815, ז. 11). און ער האָט נאָך צוגעלעגט: „נעהמענ־דיג אַלץ אין בעטראַכט, מוזען מיר דערצעהלען דעם אמת; די היגע תבואות זיינען פערדאָרבען, אין אייניגע פּלעצער, גאָר מיאוס פער־דאָרבען". און ווען מיר זוכען נאָך די מאָדערנע שרייבער, אנסטעד, לאַטהאַם און ניקאָללע, געפינען מיר אויס, אז דער באָדען איז בשום אופן ניט קיין רייכער. ער בעשטעהט פון צוברעקעלטען גראַניט און לאָזט זיך לייכט בעארבייטען, אָבער „ער האָט ניט קיינע אָרגאַ־נישע שטאָפען, אויסער די וואָס דער מענש האָט אין איהם אריינגעטהאָן".

דאָס איז גאַנץ זיכער די מיינונג, צו וועלכער יעדער איינער קען קומען, ווען ער בעזוכט נאָר גרינגדליך דעם אינזעל און קוקט זיך צו אויפמערקזאַם צו זיין באָדען — שוין ניט צו רעדען וועגען די קוועננווייען, וואו עס איז אין קוויל'ס צייט געווען אַן „אראַבישער מדבר" פון זאַמד און בערגלעך, וועלכע האָבען בעדעקט ארום 70 אַקער (ז. 24), מיט עפּעס אַ בעסערען, אָבער אַלץ אַ גאַנץ אָרעמען באָדען, צו צפון און מערב־צו. די פרוכטבאַרקייט פון באָדען איז אינגאַנצען געמאַכט געוואָרען ערשטענס, דורך די ים־גראָזען, אויף וועלכע די איינוואוינער האָבען אויפגעהאַלטען קאָמונאַלע רעכט; שפּעטער דורך גרויסע לאַדונגען פון מיסט, אחוץ די מיסט פון דער היבשער צאָהל פּיה, וואָס ווערט געהאַלטען אויפ'ן אינזעל; און ענדליך דורך אַ פּאַרטרעפליך־גוטער בעארבייטונג פון באָדען.

פיעל מעהר ווי די זונען־שיין און דער גוטער באָדען האָבען די

פערהעלטניסען פון לאַנד־בעזיץ און די נידעריגע שטייערען ביינגע־טראָגען צו דער מערקווירדיגער ענטוויקלונג פון דער אגריקולטור אין דזשערסיע. קודם כל, די מענשען פון די אינזלען זעהען וועניג־וואָס אָן דעם שטייערן־קלייבער. בעת די ענגלישע צאָהלען אין שטייערן א דורכשניט פון 50 שילינג פער קאָפּ פון דער בעפעלקערונג; בעת דער פראַנצויזישער פויער איז איבערלאָדען מיט אַלערליי סאָרטען שטייערן, און דער מיילענדער פויער מוז אָבגעבען פולע 30 פּראָצענט פון זיין איינקונפט — בעטרעפען אַלע שטייערן, וואָס זיי צאָהלען אין די קאנאַל־אינזלען, נישט מעהר ווי 10 שילינג פער קאָפּ אין די שטאָדט־געמיינדען און נאָך פיעל וועניגער אין די לאַנד־געמיינדען. אינדירעקטע שטייערן האָבען זיי גאָר ניט, אחוץ צוויי שילינג זעקס פענס פאַר יעדען גאַלאָן אימפּאָרטירטען ספּיריטוס און 9 פּענס פאַר יעדען גאַלאָן אימפּאָרטירטען וויין.

וואָס געהערט די פערהעלטעניש פון לאַנד־בעזיץ, זיינען די איינוואוינער גליקליכערווייז נצול געוואָרען פון דער ווירקונג פון רוימישען געזעץ, און לעבען נאָך אַליין אונטער דעם „קוטומיע דע נאָרמאַנדיע“ (דעם אַלטען נאָרמאַנישען געמיינרעכט). דעריבער געהערט טאַקע מעהר ווי א העלפט פון דער טעריטאָריע צו די, וועלכע בעאַרבייטען אַליין דעם באָדען; עס איז ניטאָ קיין „לענד־לאָרד“, וואָס קוקט אויף די גערעטעניגישען און העכערט די רענטען איידער דער פאַרמער האָט נאָך גענאָסען די פרוכט פון זיינע פער־בעסערונגען; עס איז קיינער ניטאָ וואָס זאָל מאָהנען געצאָהלט פאַר יעדען וואָגען ים־גראָז אָדער זאַמד, וואָס מען פיהרט אויף די פעלדער: יעדער איינער נעהמט וויפיעל ער וויל, בתנאי אויב ער שניידט די גראָז אין א געוויסער צייט פון יאָהר און גראָבט די זאַמד אויף א מרחק פון זעכציג יאַרד פון דעם הויך־וואַסער־פּונקט. די וואָס ווילען קויפען לאַנד צום בעאַרבייטען, קענען עס טהאָן ניט ווערענדיג דערביי פערשקלאַפט צום פּראָצענטניק. נישט מעהר ווי א פערטעל פון דער שטענדיגער רענטע, וואָס דער קויפער נעהמט זיך אָן צו צאָהלען, ווערט קאַפּיטאַליזירט און מוז גלייך איינגע־צאָהלט ווערען (אָפטמאָל אפילו נאָך וועניגער). דאָס איבעריגע בלייבט א שטענדיגע רענטע אין ווייץ, וועלכע ווערט געשאַצט אין דזשערסיע פון 50 ביז 54 סו־דע־פראַנס פער קאַבאַט. ארויפלעגען אָן ארעסט אויף אייגענטום פאַר א חוב איז פערבונדען מיט אזוי

פּיעל שווערינקייטען, אז עס ווערט זעלטען־וועז געטאָן (קוויל'ס דזשענעראַל וויו, ז. 41 ביז 46). דער פּראָצעס פון לאַנד־פּערקויף איז אַן איינפאַכער אָבמאַך פון ביידע צדדים אויף אַ שבועה, און קאָסט כמעט גאָר ניט. די געזעצען פון ירושה זיינען אַזעלכע, וואָס האַלטען אויף די היים, ניט קוקענדיג צי דער פאָטער איז געבליבען אַ גרויסער בעל חוב (דאָרט, ז. 41־35).

נאָכדעם ווי זיי ציינען, ווי קליין די פאַרמס זיינען אויף די דאָזיגע אינזלען (פון 20 ביז 5 אקער, און זעהר פּיעלע נאָך קלענערע: עס איז פאַראַן „וועניגער ווי 100 פאַרמס אויף יעדען אינזעל, וואָס זיינען גרעסער ווי 25 אקער, און פון די זיינען פאַראַן ארום אַ האַלב דוצען אין דזשערסיע, וואָס זיינען גרעסער ווי 50 אקער") בעמערקען אנסטעד, לאַטהאַם און ניקאָללע: —

„אין קיין אָרט געפינען מיר ניט אזא גליקליך און צופריעדען לאַנד ווי אויף די קאַנאַל־אינזלען..." „דער סיסטעם פון לאַנד־בעזיץ האָט אויך ניט וועניג בייגעטראָגען צו זייער וואוילשטאַנד..." „דער קויפער ווערט דער אבסאָלוטער אייגענטימער פון דער פאַרם און מען קען איהם ניט ריהרען פון אָרט, כל זמן ער צאָהלט די צינזען פון די רענטען (אין ווייץ). מען קען איהם ניט צווינגען, ווי אין דעם פאַל פון אַ היפּאָטעק (אַ מאָרטגיידזש) אָבצוצאָהלען דעם גרונד־קאַפּיטאַל. די מעלות פון אזא סיסטעם זיינען צו־קלאָר, מען זאָל עס דאַרפען ווייטער ארומרעדען". („דהי טשאַננעל איילאַנדס, 3טע אויפלאַגע, דורכגעזעהן פון ע. טולמין ניקאָללע, ז. 401; זעה אויך ז. 443).

דאָס פאָלגענדע וועט נאָך בעסער בעווייזען, ווי דער קולטיווירבארער שטח ווערט אויסגענוצט אין דזשערסיע („דהי איוונינג פּאָסט ראַיאַל אַלמאַנאַק"): —

תבואות

	1894	1911
	אַקער	אַקער
ווייץ	1,709	656
גערשטען	113	152
האָבער און קאָרן	499	1,213
באָב און אַרבעס	16	34

גרינסען	1894	1911
קאַרטאָפּעל	7,007	8,911
ריבען און שטעק־ריבען	111	61
מאַנגאָלד	232	137
אַנדערע גרינסען	447	176
קלעווער און געזעעטע גראָז		
פּאַר היי	2,842	2,720
ניט פּאַר היי	2,208	1,731
פּיטערפּעלדער און לאָנקעס		
פּאַר היי	1,117	944
ניט פּאַר היי	3,057	2,522
לעדיג לאַנד		53
פּרוכט		
קליין־פּרוכט		99
סעדער און קליין פּרוכט		1,151
אַנדערע פּלאַנצונגען		240
סך הכל	21,252	20,733
לעבעדיגער אינווענטאַר		
פערד, וואָס ווערען געברוכט נאָר פּאַר ערד־בעאַרבייטונג	2,252	2.188
〃 וואָס זיינען נאָך ניט געוועהנט צו דער אַרבייט	83	69
קליאַטשעס אויסשליסליך פּאַר צוכט	16	——
סך הכל פערד	2,351	2,257
קיה, וואָס מעלקען זיך, אָדער וואָס דאַרפען זיך קעלבען	6,709	6,710
אַנדערע בהמות: פון צוויי יאָהר און עלטער	864	
פון 1 יאָהר ביז 2 יאָהר	2,252	5,321
ווייניגער ווי 1 יאָהר	2,549	
סך הכל בהמות	12,374	12,031
שעפּסען	332	186
חזירים	6,021	4,639

עקספארטען

	1887	1888	1889
אָקסען — — — — — — — — — — —	102	100	92
קיה און טעליצעס — — — — — — — —	1,395	1,639	1,629

עקספאָרטירטע קאַרטאָפּעל: —

דורכשניט	טאָן	פונט סטערלינג
1887—1890 — — — —	54,502	308,713
1891—1894 — — — —	62,885	413,609
1901—1905 — — — —	66,731	455,773
1906 — — — —	51,932	308,299
1907 — — — —	77,800	377,259
1908 — — — —	53,102	356,305
1909 — — — —	62,690	332,404
1910 — — — —	57,890	381,373

דער עקספּאָרט־בעטרעף פּער אַקער איז געווען פערשיידען: פון 27 פונט סטערלינג, 6 שילינג אין 1893, ביז 66 פונט סט. 1 שילינג אין 1894 און אפילו ביז 95 פונט סט. 18 ש. אין 1904.

וואָס געהערט דער קולטיווירונג אין גרינס־הייזער, האָט מיינער א פריינד, וועלכער האָט געאַרבייט אַלס גערטנער אין דזשערסיע, געזאַמעלט פאַר מיר פערשיידענע אויסקונפטען בנוגע דער פּראָדוק־טיוויטעט פון דער קולטיווירונג אונטער גלאָז. פון אָט די ידיעות קען מען נעהמען די פאָלגענדע אַלס אַ פאַלשמענדיג ריכטיגע אילו־סטראַציע, צו די וואָס זיינען געגעבען געוואָרען אין טעקסט: —

מר. ב.'ס גרינס־הויז איז 300 פוס לאַנג און 18 פוס ברייט, וואָס מאַכט אויס 5,400 קוואַדראַט פוס, און פון די בילדען 900 קוואַדראַט פוס דעם מיטען־גאַנג. דער קולטיי רבאַרער שטח איז אַלזאָ 4,500 קוואַדראַט פוס. עס זיינען ניטאָ קיין צינעלנע ווענט, נאָר ציגעל־זיילען און ברעטער ווערען געברויכט אַלס פּאַרענט־ווענט. עס איז פאַראַן אַ סיסטעם פון וואַרעמען דורך הייס וואַסער, עס ווערט אָבער געברויכט נאָר צופעליג, אָבצוהאַלטען די ווינטער־פראָסט — די גערעטענישען זיינען פריהע קאַרטאָפּעל (וועלכע פאָדערען ניט קיין בעהייצונג) און דערנאָך קומען טאָמאַטאָס. אָט די לעצטע זיינען מר. ב.'ס ספּעציאַליטעט. שנעל־גערעטענישען פון רעטיכלעך און

ד. ג. ווערען געפּלאַנצט. די קאָסטען פון דעם גרינס־הויז, אָהן דעם הייץ־אַפּאַראַט, זיינען 10 שילינג אַ פוס, וואָס עס מאַכט אויס 150 פונט סט. פאַר אַן ⅛ אַקער אונטער גלאָז, אָדער עפּעס ווייניגער ווי 7 פּענס פאַר יעדען גלאָז־בעדעקטען קוואַדראַט פוס.

די גערטענישען זיינען: קאַרטאָפעל, פּיער קאַבאָטס פער פּערטש (אַ פּערטש איז איין הונדערט זעכציגטעל אַקער) — ד. ה. ¾ טאָן פריהע קאַרטאָפעל פון דעם גרינהויז; די טאָמאַטאָס אין מר. ב.'ס קולטיווירונג גיבען אויסערגעוועהנליכע רעזולטאַטען. ער פערזעצט נאָר 1000 פּלאַנצען — ער גיט זיי, הייסט עס, מעהר רוים ווי געוועהנליך — און ער קולטיווירט אַ גערונצעלטען סאָרט, וועלכער גיט זעהר שווערע גערטענישען, אָבער ברענגט ניט אריין דיזעלבע פּרייזען, וואָס די גלאַטע סאָרטען ברענגען. אין 1896 האָט ער ארויסגעקראָגען 4 טאָן טאָמאַטאָס, און אַזוי וואָלט אויך געווען אין 1897 — יעדע פּלאַנץ גיט אַ דורכשניט פון 20 פונט פרוכט, בעת די געוועהנליכע גערטעניש איז פון 8 ביז 12 פונט פער פּלאַנץ.

די גאַנצע סומע איז אַלזאָ געווען 4¾ טאָן גרינסען, צו וועלכע מען מוז נאָך צולעגען די שנעל־גערטענישען — וואָס עס קומט אויס 85 טויזענט פונט פער אַקער (איבער 90 טויזענד פונט מיט די שנעל־גערטענישען). איך לאָז ווייעדער אויס די געלד־הכנסה און וויל נאָר דערמאָנען, אַז די הוצאות אויף בעהייצונג און בעמיסטיגונג האָבען בעטראָפען אַן ערך פון 10 פונט סט. אַ יאָהר, און אַז דער דזשערסיע־דורכשניט איז דריי מענשען, וואָס ארבייטען 55 שטונדען אַ וואָך יעדערער (10 שטונדען אַ טאָג), פאַר יעדען גלאָז־בעדעקטען אַקער.

די סצילי אינזלען. — אָט די אינזלען גיבען אויך אַ פּראַכטפאָלע אילוסטראַציע פון דאָס וואָס מען קען בעקומען, פון באָדען דורך אינטענסיווער קולטיווירונג. ווען טרייבען שיפען און פערדינגען זיך אַלס פּילאָטען (שיף־דורכפיהרער) איז געוואָרען אַ שוואַכער קוואַל צו ציהען פון דעם חיונה, האָבען די סציללאָנער זיך גענומען פאַר קולטיווירען קאַרטאָפעל. אַ סך יאָהרען, דערצעהלט אונז מר. דזש. ג. אורען („סצילי ענד דהי סצילאָניאַנס", פּלימאוטה, 1907), איז עס געווען אַ זעהר איינקינפטיגע אינדוסטריע. דאָס גערטעניש פלעגט זיין פאַרטיג ווייניגסטענס אַ מאָנאַט פריהער איידער אין וועלכען עס איז אַנדער פּלאַץ אויפ'ן הויפּט־לאַנד. ארום

א טויזענד טאָן קארטאָפעל פלעגט עקספּאָרטירט ווערען יעדען יאָהר. „אין איהרע בליהענדע צייטען פלעגט דאָס קארטאָפעל־זאמלען אין סצילי זיין די גרויסע פאַסירונג פון יאָהר. מחנות גרעבער פלעגען אריבערגעבראכט ווערען פון „הויפּט־לאַנד", און די פרייזען פלעגען אָפטמאָל דערגרייכען אַזויפיעל ווי 28 פונט סט. א טאָן פאַר די פריהעסטע קארטאָפעל. ביסלעכווייז אָבער איז דער קארטאָפעל־עקספּאָרט ארונטערגעפאַלען ביז צו ווענינגער ווי א העלפט פון דאָס, וואָס ער איז פריהער געווען. דאן האָבען די איינוואוינער פון די אינזלען זיך גענומען צו פישעריי, און שפּעטער האָבען זיי אָנגעפאַנגען צו פלאַנצען בלומען. אזוי ווי קיין פראָסט און שנעע זיינען אויף די אינזלען כמעט ניטאָ, האָט אָט די נייע אינדוסטריע געהאַט א גאַנץ גוטען ערפאָלג. דער אקער־פעהיגער שטח פון די אינזלען איז ארום 4,000 אקער, וועלכע זיינען צוטיילט אין קליינע פאַרמס, ווענינער ווי 15 ביז 20 אקער יעדערע, און די פאַרמס ווערען איבערגעגעבען, לויט די אָרטיגע מנהגים, פון פאָטער צום זוהן.

ערשט ניט לאַנג האָבען זיי אָנגעהויבען פלאַנצען ווילדע נארציסען, צו וועלכע זיי האָבען באַלד צוגעלעגט אויך דאַפאָדילען (א הונדערט סאָרטען) און ליליען, דערהויפּט די ארום־ליליען פאַר קירכען־דעקאָראַציעס. אָט די אַלע בלומען וואקסען אויף שמאָלע פאַסען, וואָס זיינען בעשיצט פון די ווינטען דורך קליינע ראַנד־בוימלעך. בעוועגליכע גלאָז־הייזער ווערען בענוצט צו בעשיצען א געוויסע צייט די בלומען, און אויף דעם אופן האָבען די גערטנער איינינגע גערעטעניגשען כסדר, פון גלייך נאָך ווייהנאכט, ביז אפּריל אָדער מאַי.

די בלומען ווערען אוועקגעשיפט אין פענזאַנס און פון דאָרטען ווערען זיי געפיהרט פער אייזענבאַהן אין ספּעציעלע וואַגאָנעס. אין רעכטען סעזאָן ווערען ארויסגעפיהרט פון 30 ביז 40 טאָן אין איין טאָג. די גאַנצע סומע עקספּאָרטען, וואָס האָבען בעטראָפען 100 טאָן אין יאָהר 1887, האָבען איצטער געגרייכט 1,000 טאָן אין יאָהר 1907.

מ. — בעוועסערטע לאָנקעס אין איטאַליע.

אין דעם „זשורנאַל דע ל'אַגריקילטיר" (2טען פעברואַר 1889) ווערט דערצעהלט ווי פאָלגט וועגען די „מארטשיטעס" פון מילאַן:—

„אויף א טייל פון אָט די לאָנקעס לויפט וואסער שטענדיג, אויף

אנדערע לאָזט מען דאָס וואַסער לויפען צעהן שטונדען יעדע וואָך. דער ערשטער גיט זעקס גערעטעגישען יעדען יאָהר; פון פעבר. אָן בעקומט מען פון 80 ביז 100 טאָן גראָז, וואָס עס איז גלייך צו 20 ביז 25 טאָן טרוקענע היי, פון יעדען העקטאַר (פון 8 ביז 10 טאָן פּער אַקער). נידעריגער ארונטער איז דאָס רעגעלמעסיגע גערעטעגיש 13 טאָן טרוקענע היי פּער אַקער. ווען מען נעהמט 80 אַקער אין א דורכשניטליכען צושטאַנד, וועלען זיי געבען 56 טאָן גרינע גראָז פּער העקטאַר — דאָס איז 14 טאָן טרוקענע היי, אָדער די שפּייז פון דריי מילך־קיה אויף א העקטאַר (2½ אַקער). די רענטע פאַר אַזוינע לאַנקעס איז פון 8 פונט סט. ביז 9 פונט 12 שילינג פּער אַקער".

פאַר קוקורוזע זיינען די נוצען פון בעוועסערונג פונקט אַזוי קלאָר. אויף בעוועסערטען לאַנד בעקומט מען גערעטענישען פון 78 ביז 89 בושל פּער אַקער, אַנטקעגען 56 ביז 67 בושל אויף ניט בעוועסערטען לאַנד, אויך אין איטאַליע, און 28 ביז 33 בושל אין פראַנקרייך (גאַראָלאַ, „די תבואות", פּראַנצ.).

נ. — געפלאַנצטער ווייץ. דער ראָטהאַמסטעד אַרויסרוף.

מער א. קאַטטאַן האָט געהאַלטען א פּאָרטראַג אין יאָהר 1893 איבער אַגריקולטור פאַר דער „באַלון סאָסייעטי", אין וועלכען ער האָט זעהר וואַרעם פערטיידיגט די מעטאָדע פון קולטיווירען טיעף און פלאַנצען די ווייץ־זריעה ווייט אָבגעזונדערט. שפּעטער האָט ער דעם פּאָרטראַג אָבגעדרוקט אין א בראָשור („לעקטשור אָן אַגריקולטיור", 2טע אויסגאַבע, מיט אַן אַנהאַנג, דאַרקינג, 1893). ער האָט בעקומען פון זיין בעסטען סאָרט ווייץ א דורכשניט פון „55 זאַנגען פּער פלאַנץ, מיט 3 אונצען קערנער פון גוטער קוואַליטעט — אפשר 63 פונט פּער בושל" (ז. 10). דאָס פערגלייכט זיך צו 90 בושל פּער אַקער — ד. ה. ער האָט בעקומען כמעט דעם זעלביגען רעזולטאַט ווי אין די טאַמבליין און קאַפּעללע אַגריקולטור־סטאַנציעס פון גראַנדאָ און פ. דעספּרע, פון וועמעס אַרבייט מער א. קאַטטאַן האָט ווי עס שיינט ניט געוואוסט. אמת, מער קאַטטאַנ׳ס עקספּערימענטען זיינען ניט אָנגעפיהרט געוואָרען, אָדער ריכטיגער געזאָגט זיינען ניט בערעכטיגט געוואָרען אויף א גרינדליך־וויסענשאַפטליכען

אופן. אָבער דריבער איז עס טאקע נאָך מעהר נויטיג געווען ענט־ווערער צו ווידערלעגען, אָדער צו בעשטעטיגען זיינע בעהויפּטונגען דורך גענוי־אָנגעפיהרטע עקספּערימענטען אין אַ וועלכער עס איז עקספּערימענטאַלער אגריקולטור־סטאַנציע. ליידער זיינען, אויף ווי וויט איך וויים, קיינע עקספּערימענטען פון אַזא סאָרט ניט געמאַכט געוואָרען, און די מעגליכקייט אַזוי איינטרעגליך צו פערגרעסערען דאָס ווייץ־גערעטעניש דורך די מיטלען, וואָס סער א. קאטטאן האָט אָנגעוויזען, דאַרף נאָך ערשט אויספּרובירט ווערען אין אַ וויסענ־שאַפטליכען גייסט.

ס. — איבערגעפלאַנצטער ווייץ.

עס וועט אפשר ניט זיין איבעריג צו זאָגען עטליכע ווערטער וועגען אָט דער מעטאָדע, וועלכע ציהט איצט די אויפמערקזאַמקייט פון די עקספּערימענטאַלע סטאַנציעס.

אין יאַפּאַן ווערט דער רייז אַלע מאָל בעהאַנדעלט אויף אַזא אופן. עס ווערט בעהאַנדעלט ווי אונזערע גערטנער בעהאַנדלען דעם סאַלאַט און קרויט — ד. ה. פריהער לאָזט מען דעם רייז שלאָגען וואָרצלען, דאַן זעעט מען עס אין ספּעציעל וואַרעמע ווינקלען, גוט בעגאָסען מיט וואַסער און בעשיצט פון די פויגלען דורך אָנגעצויגענע שנירלעך איבער׳ן באָדען. 35 ביז 55 טעג שפּע־טער ווערען אָט די יונגע פלאַנצען, וועלכע זיינען איצט שוין פּאָל־שטענדיג ענטוויקעלט און האָבען דיקען געץ־ווערק פון וואָרצלען, איבערגעפלאַנצט אויפ׳ן פרייען פעלד. אויף דעם אופן בעקומען די יאַפּאַנער פון 20 ביז 32 בושל ריינע רייז פון אַן אקער אין די אָרימע פּראָווינצען, 40 בושל אין די בעסערע, און פון 60 ביז 67 בושל אין די בעסטע. דער דורכשניט אין די 6 שטאַאטען פון נאָרד אַמעריקאַ, וואָס קולטיווירען רייז, איז אין דערזעלביגער צייט נישט מעהר ווי 9½ בושל.*

* דר. מ. פעסקא, „בייטרעגע צו קענטניס דער יאפאנעזישען לאנד־ווירטשאפט“, 2טער טייל, ז. 33 (בערלין, 1893). די עקאָנאָמיע אין זריעה איז אויך אַ גאַנץ היבשע. בעת אין איטאַליע געהט אוועק 250 קילאָגראַם זריעה אויף אַ העקטאַר, אין סאוטה קאַראָליינאַ 160 קילאָגראַם, געברויכען די יאַפּאַנעזער בלויז 60 קילאָגראַם פאַר דעמזעלביגען שטח. (זעמלער, „טראָפּישע אגריקולטור, באנד 3, ז. 20-28.)

אין כינא ווערט דאָס איבערפלאַנצען אויך אַלגעמיין גע־
ברויכט, און די אידעע איז פערשפרייט געוואָרען אין פראַנקרייך
דורך אייזשען סימאָן און דעם אונלענגסט פערשטאָרבענעם טובאָ,
אַז איבערגעפלאַנצטע ווייץ קען ווערען אַ מעכטיגער מיטעל צו
פערגרעסערען די גערעטענישען אין מערב-אייראָפּאַ.* אויף ווי
ווייט איך ווייס איז די אידעע ניט געשטעלט געוואָרען צו אַ פּראַק־
טישער פּראָבע; ווען מען געדענקט אָבער די מערקווירדיגע רעזול־
טאַטען, וואָס די האַנדעלס־גערטנער בעקומען דורך האַללעט'ס
מעטאָדע, איבערפלאַנצענדיג איינמאָל אָדער אפילו צוויי מאָל, און ווי
שנעל די ארבייט פון פלאַנצען ווערט געטהאָן פון די האַנדעלס־גערט־
נער אין רזשערסיע, מוז מען מודה זיין, אַז איבערפלאַנצען ווייץ איז
אַ נייער וועג, וועלכער פערדיענט מען זאָל איהם זעהר גוט בעטראַכ־
טען. קיין עקספּערימענטען זיינען נאָך ניט געמאַכט געוואָרען אין דער
ריכטונג, אָבער פּראָפ. גראַנדאָ, ביי וועמען איך האָב געפרעגט אַ
מיינונג וועגען דעם ענין, האָט מיר געשריבען, אַז ער גלויבט, אַז
די מעטאָדע מוז האָבען אַ גרויסע צוקונפט. די פּראַקטישע האַנ־
דעלס־גערטנער (די פּאַריזשער „מאַרעשערס“) וועמעס מיינונג איך
האָב געפרעגט, זעהען ניט פערשטעהט זיך, קיין אויסערגעוועהנליכע
זאַך אין דער דאָזיגער אידעע.

מיט פלאַנצען, וואָס יעדערע גיט ארוים 1000 קערנער — אין
דעם קאַפּעללער עקספּערימענט האָבען זיי ארויסגעגעבען אַ דורכ־
שניט פון 600 קערנער — וואָלט מען נעקענט בעקומען די יעהרליכע
ווייץ־שפּייז פון אַן איינצעלנעם מענשען (5.65 בושעל אָדער 2565
פונט), אַן ערך פון 5 ביז 5½ מיליאָן קערנער, אויף אַ שטח פון
250 קוואַדראַט יאַרד; און דאָס איבערפלאַנצען וואָלט פערנומען
ביי אַן ערפאַהרענעם ארבייטער נישט מעהר ווי פון 10 ביז 12
שטונדען ארבייט. מיט אַ ריכטיג מאַשין־געצייג וואָלט די ארבייט
וואַהרשיינליך געקענט נאָך פיעל פערקלענערט ווערען. אין יאַפּאַן
פערפלאַנצען צוויי מענער און צוויי פרויען דריי־פערטעל אַמער מיט
רייז אין איין טאָג (ראַננא, „די בעוועסערונגען“ (פראַנצ.) באַנד 3,

* אייזשען סימאָן „לאַ סיטע שינואַז“ (דאָס ווערט איז איבבער־
זעצט אין ענגליש); טובאָ, „לאַ רעפּאַרטיסיאָן מעטריק העז אימפּאָ“, 2
בענדער, פּאַריז, 1880.

1890,) ז. 67 און װײטער). דאָס מײנט (פעסקא, „יאַפּאַנעזישע לאַנדװירטשאַפט“, ז. 33) פון 33 ביז 66 טױזענד פּלאַנצען, אָדער לאָמיר זאָגען, אַ מינימום פון 8,250 פּלאַנצען אַ טאָג פאַר אײן פערזאָן. די דזשערסיע גערטנער פּלאַנצען פון 600 (די אונערפאַהרענע) ביז 1000 פּלאַנצען (די ערפאַהרענע) פער שטונדע.

ע. — גרינס־אימפּאָרטען אין דער פעראײניגטער מלוכה.

אז דאָס לאַנד דאָ אין ענגלאַנד װערט ניט גענוג אױסגענוצט פאַר האַנדעלס־גערטנערײ, און אז דער גרעסטער טײל פון די גרינסען, װאָס װערען אימפּאָרטירט פון אױסלאַנד, װאָלט מען געקענט מאַכען װאַקסען דאָ אין לאַנד, איז שױן געזאָגט און איבערגעזאָגט געװאָרען װיפיעל מאָל פאַר די לעצטע פינף און צװאַנציג יאָהר.

עס איז זיכער, אז די לעצטע צײט זײנען געמאַכט געװאָרען גאַנץ היבשע פערבעסערונגען — דער שטח פון האַנדעלס־גערטנערײ, און ספּעציעל דער שטח אונטער גלאָז פאַר דער קולטיװירונג פון פרוכט און גרינסען, איז לעצטענס זעהר פיעל פערגרעסערט געװאָרען. אָנשטאָט די 38,957 אַקער, װאָס זײנען געװען אָבגעגעבען פאַר האַנדעלס־גערטנערײ אין גרױס־בריטאַניען אין דעם יאָהר 1875, זײנען אין יאָהר 1894 געװען 88,210 אַקער, אַ חוץ די גרינס־גערעטעניסשען אױף פאַרמס („די גאַרדנער׳ס כראָניקל“, 20טען אַפּריל, 1895, ז. 483). דער צו־װאוקס איז אָבער אַ קלײניג־קײט אין פערגלײך מיט דיזעלביגע צו־װאוקסען אין פראַנקרײך, בעלגיען און די פער. שטאַאטען. אין פראַנקרײך איז דער שטח פון האַנדעלס־גערטנערײ געשאַצט געװען אין 1892 פון מר. באַלטע, אױף אַ מיליאָן מיט 75 טױזענד אַקער — פיער מאָל מעהר לױט דעם ערך פון קולטיװירבאַרען שטח אײדער דאָ אין ענגלאַנד; און דאָס מערקװירדיגסטע דערבײ איז, װאָס גרױסע שטיקער לאַנד, װעלכע זײנען פריהער בעטראַכט געװאָרען אַלס ניט־קולטיװירבאַר, זײנען געװאונען געװאָרען פאַר דעם צװעק פון האַנדעלס־גערטנערײ, זוי אױך פאַר פרוכט־קולטור.

װי די זאַך שטעהט איצטער זעהען מיר, אז זעהר גרױסע צאָהלען פון די אײנפאַכסטע גרינסען, װעלכע װאָלטען אַלע געקענט װאַקסען דאָ אין לאַנד, װערען אימפּאָרטירט. סאַלאַטען װערען אימפּאָרטירט — ניט נאָר פון די אַזאָרען אָדער פון דרום־פראַנק־

רייך, נאָר ביז יוני ווערען זיי אימפּאָרטירט פון פראַנקרייך, וואו זיי וואַקסען מעהרסטענטיילס, ניט אויפ׳ן פרייען פעלד, נאָר אין קאַסטענס. פריהע אוגערקעס, וואָס וואַקסען אויך אין קאַסטענס, ווערען גרעסטענטיילס אימפּאָרטירט פון האָללאַנד, און פערקויפען זיך אַזוי ביליג, אַז פיעלע ענגלישע גערטנער האָבען זיי אויפגע־הערט צו קולטיווירען.* אפילו בוראַקעס און קרויט צום זייערן ווערען אימפּאָרטירט פון האָלאַנד און ברעטאַן (און פון דער אומגעגענד פון סען מאַלאָ, וואו איך האָב זיי געזעהן וואַקסען אויף אַ זאַמדיגען באָדען, אויף וועלכען קיין זאַך קען ניט וואַקסען אָהן שווערער בעמיסטיגונג מיט גואַנאָ, אַלס אַ צווייטע גערעטעניש נאָך קאַרטאָפעל); און בעת פריהער פלעגען ציבעלעס וואַקסען מעהרסטענטיילס דאָ אין לאַנד, זעהען מיר, אַז אין יאָהר 1894 זיינען מעהר ווי 5¼ מיליאָן בושל ציבעלעס, אין דעם ווערטה פון ¾ מיליאָן פונט סטערלינג, אימפּאָרטירט געוואָרען פון בעלגיען (הויפּטזעכליך), דייטשלאַנד, האָללאַנד) פראַנקרייך א. אז. וו.

ווייטער, אַז פריהע קאַרטאָפעל זאָלען אימפּאָרטירט ווערען פון די אַזאָרען און דרום־פראַנקרייך איז גאַנץ נאַטירליך. עס איז שוין אָבער גאָר ניט נאַטירליך, אַז מעהר ווי 50 טויזענד טאָן קאַרטאָפעל (58,060 טאָן, אין ווערטה 521,141 פונט סט. דורכשניטליך אין די יאָהרען 1891-94) זאָלען אימפּאָרטירט ווערען פון די קאַנאַל־אינזלען; דען עס זיינען פאַראַן הונדערטער, אויב ניט טויזענדער אַקער אין סאָוטה דעוואָן, און העכסט וואַהרשיינליך אויך אין אַנדערע טיילען פון דעם דרום־ברעג, וואו מען וואָלט געקענט קולטיווירען פריהע קאַרטאָפעל פונקט אַזוי גוט. אָבער נאָך אַ חוץ די 90 טויזענד טאָן פריהע קאַרטאָפעל (וואָס בעטרעפען מעהר ווי 700,000 פונט סט.) וואָס ווערען אימפּאָרטירט דאָ אין לאַנד, ווערען אויך אימפּאָרטירט אונגעהייערע סומען שפּעטע קאַרטאָפעל פון האָללאַנד, דייטשלאַנד און בעלגיען; אַזוי אַז דער סך הכל פון די אריינגעפיהרטע קאַרטאָפעל גרייכט פון 200,000 ביז 450,000 טאָן יעדען יאָהר. נאָך מעהר, ענגלאַנד אימפּאָרטירט יעדען יאָהר

---

* „דהי גאַרדנער׳ס כראָניקל“, 20טען אַפּריל, 1895, ז. 483. ווי איך הער פון אַ דייטשען גערטנער געבען בערלין, קומט דיזעלביגע זאַך פאָר אין דייטשלאַנד.

אַלערליי סאָרטען גרינסען פאַר אַ סומע פון ווענינגסטענס 4 מיליאָן פונט סט. און אַלערליי פרוכטען (ניט רעכענענדיג די, וואָס קענען ניט וואַקסען אין ענגלאַנד) פאַר 5 מיליאָן פונט סט. — בעת טויזענדער אַקער ערד פּוסטעוועז, און די בעפעלקערונג פון לאַנד ווערען געטריבען אין די שטעדט זוכען אַרבייט, וועלכע זיי געפינען ניט.

פ. — פרוכט־קולטיווירונג אין בעלגיען.

ווי מען קען זעהן פון דעם „אננוער סטאַטיסטיק דע לאַ בעלזשיק", ווערען אָבגעגעבען אין בעלגיען, אין דער צייט פון לעצטען צענזוס, פון אַ קולטיווירטען שטח פון 6,443,500 אַקער, די פאָלגענדע שטרעקען פאַר פרוכט־קולטיווירונג, האַנדעלס־גערטנעריי און קולטיווירונג אונטער גלאָז: פאַר סעדער 117,600 אַקער, האַנדעל־גאָרטענס 103,460 אַקער, וויינגערטנער 173 אַקער (איצטער שוין מעהרער), אויף פלאַנצען בוימער — אויפצוהאַלטען די וועלדער, ווי אויך פאַר גאָרטענס און סעדער — 7,475 אַקער, פאַר קאַרטאָפעל 456,000 אַקער. פאָלגליך קען בעלגיען עקספּאָרטירען יעדען יאָהר פאַר אַ פערטעל מיליאָן פונט סט. מעהר גרינסען און כמעט אַ האַלבען מיליאָן פונט סט. מעהר פרוכטען, איידער זי אימפּאָרטירט. וואָס געהערט די וויינגערטנער, איז דאָס לאַנד פון די געמיינדען האַעילאַרט און אַוועריסשע, נעבען ברוסעל, כמעט אינגאַנצען בעדעקט מיט גלאָז, און די עקספּאָרטען פון היימיש־געוואַקסענע וויינטרויבען האָבען געגרייכט אין יאָהר 1910 6,800 טאָן, אַ חוץ 34,000 אַנדערע היימיש־געוואַקסענע פרוכטען. אויסער דעם זיינען כמעט 3,000 אַקער אין דער אומגעגענד פון גענט בעדעקט מיט האָרטיקולטורעלע אַנשטאַלטען, וועלכע עקספּאָרטירען פּאַלמען, אַזעליען, רהאָדאָדענדראָנס, און לאָרבער־בוימער איבער דער גאַנצער וועלט, אַפילו אין איטאַליע און אַרגענטיניע.

פ. — קולטיווירונג אונטער גלאָז אין האָלאַנד.

האָללאַנד האָט אין איהר רייה איינגעפיהרט גערטנעריי אין געוואָרעמטע הייזער אויף אַ גרויסען מאַסשטאַב. אָט איז אַ בריעף, וואָס איך האָב בעקומען אין זומער פון דעם יאָהר 1909 פון אַ פריינד: —

„אַט איז אַן אַנזיכט־קאַרט, וואָס זש. (אַ פּראָפעסאָר פון באָטאַניק אין בעלגיען) האָט געבראַכט פון האָללאַנד, און וועלכע ער בעט מיך איך זאָל עס אייך איבערשיקען. (די קאַרט שטעלט פאָר אַן אונגעהויערן פּלאַץ, וואָס איז בעדעקט מיט קאַסטענס און גלאָז־ליכט.) עהנליכע אַנשטאַלטען בעדעקען פּיעלע קוואַדראַט־קילאָמעטערס צווישען ראָטערדאַם און דעם ים, צו צפון פון העיוו. אין דער צייט, וואָס זש. איז דאָרט געווען, (דעם 10טען יוני) האָבען זיי שוין געהאַט עקספּאָרטירט אין אויסלאַנד גאַנץ צייטיגע אוגער־קעס און קאַוואָנעס אַזוי די גרויס ווי אַ קאָפּ, אין גאַנץ היבשע צאָהלען. די קולטיווירונג ווערט בעטריבען אין אַ גרויסער מאָס אָהן בעהייצונג. די גערטנער זעען אויף רעטיכלעך, מעהרען, סאַ־לאַט אונטער דערזעלביגער גלאָז. די פערשיידענע פּראָדוקטען קומען כסדר איינע נאָך די אַנדערע. זיי קולטיווירען אויך גרויסע צאָהלען פּאַזעמקעס אין קאַסטענס.

„די גלעזערנע קאַסטענס קענען אריבערגעפיהרט ווערען ווי מען וויל, אַזוי אַז מען קען האַלטען אונטער גלאָז טעג און וואָכען נאָכאַנאַנד די פלאַנצען, וואָס ווערען פערזעעט אין וועלכען עס איז טייל פון גאָרטען. זש. איז ענטציקט פון די קענטעגישען פון די גערטנער, אַנשטאָט דער געוועהנליכער רוטין, ווענדען זיי אָן דעם לעצטען פאָרטשריט פון דער וויסענשאַפט. מען האָט איהם גע־זאָגט, אַז דאָס גלאָז ווערט זעלטען־ווען צובראָכען; זיי האָבען זיך אויסגעלערנט די קונסט ארומצוגעהן ארום די גלעזערנע קאַסטענס מיט געניטקייט און גרויס געשיקטקייט.

„ אַ חוץ די קאַסטענס, וואָס זיינען פאָרגעשטעלט אויף דער פאָטאָגראַפיע, האָט דער ראַיאָן, וואָס צווישען ראָטערדאַם און דעם ים, וועלכער הייסט וועסטלאַנד, אונצעהליגע גלאָז־הייזער, וואָס זיי קולטיווירען מיט בעהייצונג אָדער אָהן בעהייצונג, וויינטרויבען, פּערסיקעס, צפונ׳דיגע קאַרשען, האַריקאָט־בעבלעך, טאָמאַטאָס און אַנדערע פרוכטען און גרינסען. די דאָזיגע קולטיווירונגען האָבען געגרייכט אַ זעהר הויכע שטופע פון פאָלקאָמענהייט. די גערטנער נעהמען זיך די גרעסטע מיה אָבצו־ווענדען די פערשיידענע פלאַנצען־קראַנקהייטען. זיי קולטיווירען אויף די געוועהנליכע פרוכטען — עפּעל, בארען, אַגרעסען, פּאַזעמקעס א. אז. וו. — און גרינסען אויפ׳ן פרייען פעלד. אַזוי ווי וועסטלאַנד איז זעהר פּיעל אויס־

מעהר ווי 30 יאָהר צוריק האָב איך דערמאָנט אין „נייטיור“, ווי אַ רוסישער לאַנד־בעזיצער האָט בעקומען פערגרעסערטע גערע־טענישען, דורכדעם וואָס ער האָט אָנגעצויגען אויף אַ געוויסער הויך איבער דעם עקספּערימענטאַלען פעלד, אייניגע טעלעגראַף־דראָטען, דורך וועלכע עס איז דורכגעגאַנגען אַן עלעקטרישער שטראָם. עטליכע יאָהר צוריק, אין 1908, האָט סער אָליווער לאָדזש געגעבען אין „דעילי כראָניקל“ פון 15טען יולי די רעזולטאַטען פון עהנליכע עקספּערי־מענטען, וואָס זיינען געמאַכט געוואָרען אויף אַ פאַרם נעבען עוועשאַם פון די העררן ניומאַן און באָמפּאָרד, מיט דער הילף פון סער אָליווער לאָדזש'עס זוהן, מר. לייאָנעל לאָדזש.

רייהען דינע דראָטען זיינען אָנגעצויגען געוואָרען איבער אַן עקספּערימענטאַלען פעלד, צעהן יארד ווייט איינע פון די אַנדערע. די דראָטען זיינען געווען אָנגעבונדען אָן טעלעגראַף־שטאַנגען, וואָס זיינען געווען געגוג הויך דורכצולאָזען אַנגעלאָדענע וואָגענס מיט תבואה. נעבען דעם פעלד איז בעאַרבייט געוואָרען נאָך אַ פעלד אָהן עלעקטרישע דראָטען, כדי צו זעהן, וואָס פאַר גערעטענישען מען וועט בעקומען אָהן דער הילף פון עלעקטריציטעט.

די שטאַנגען, 5 יארד די הויך, זיינען אוועקגעשטעלט געוואָרען ווייט איינע פון די אַנדערע, און די דראָטען זיינען געהאַנגען גאַנץ לויז. צוליעב דער גרויסער שפּאַנונג (טענשאָן) פון די שטראָמען, וואָס האָבען געדאַרפט דורכגעהן די דראָטען, זיינען די אינסולאַטאָ־רען אויף די שטאַנגען געווען זעהר שטאַרקע. די שטראָמען זיינען געווען עלעקטראָ־פּאָזיטיוו און פון אַ הויכען פּאָטענציאַל — ארום 100,000 וואָלטס. דער ארויספלוס פון עלעקטריציטעט אונטער די אומשטענדען איז געווען אזוי גרויס, אז מען האָט עס געקענט זעהן אין דער פינסטער. מען האָט עס אויך געקענט פיהלען אויף די האָר און אויפ'ן געזיכט, ווען מען איז דורכגעגאַנגען אונטער די דראָטען.

פון דעסטוועגען איז דער פערברויך פון עלעקטרישער קראַפט געווען קליין, שרייבט סער אָליווער לאָדזש; וויל ווען דער פּאָטענ־ציאַל איז געווען הויך, איז אָבער דער סכום פערברויכטע ענערגיע דאָך געווען זעהר קליין. עס איז בעקאַנט, פאַקטיש, אז דאָס איז אויך דער פאַל מיט די אויסברוכען פון דער אַטמאָספערישער עלעק־טריציטעט, וועלכע זיינען אזוי שרעקליך מחמת זייער גרויסער שפּאַנונג, זיי שטעלען אָבער ניט פאָר קיין גרויסען פערלוסט פון

ענערגיע. אַן אויל־מאָטאָר פון צוויי פערד־קראַפט איז דעריבער געווען גאַנץ גענוג צו שאַפען די עלעקטריציטעט אין די דראָטען.

די רעזולטאַטען זיינען געווען זעהר צופריעדענשטעלענד. דאָס ווייץ־גערעטעניש אין דעם עלעקטריזירטען פעלד איז אין די יאָהרען 1906—1907 געווען גרעסער אויף 29 ביז 40 פּראָצענט און איז אויך געווען פון אַ בעסערער קוואַליטעט איידער אויף דעם ניט־עלעקטריזירטען פעלד. דאָס שטרוי איז אויך געווען פון 4 ביז 8 צאָל לענגער.

דאָס גערעטעניש פון פּאַזעמקעס איז דורך עלעקטריציטעט פערגרעסערט געוואָרען אויף 35 פּראָצענט, בוראקעס זיינען פערגרעסערט געוואָרען אויף 25 פּראָצענט.

וואָס נעהערט דער אָנשטעקונג מיט ניצליכע מיקראָבען, בע־וועסערענדיג דעם באָדען מיט צוריכטונגען פון ניטריפיצירענדע באַקטעריען, זיינען עקספּערימענטען געמאכט געוואָרען אויף אַ גרויסען מאַסשטאַב אין פּרייסען, אויף געוויסע טאָרף־בלאָטעס. די דייטשע אגריקולטור־צייטונגען דערצעהלען, אַז די דאָזיגע עקס־פּערימענטען האָבען געגעבען העכסט צופריעדענשטעלענדע רעזול־טאַטען.

מען האָט אויך בעקומען אין דייטשלאַנד העכסט אינטערע־סאַנטע רעזולטאַטען פון וואַרעמען דעם באָדען מיט אַ געמיש פון לופט און הייסען דאַמף, וואָס איז דורכגעלאָזט געוואָרען דורך געוועהנליכע אָבפיהר־רעהרען. אַ געזעלשאַפט האָט זיך אָרגאַניזירט צו פּראָפּאַגאַנדירען דעם סיסטעם, און די פאָטאָגראַפיעס פון די רעזולטאַטען, וואָס די געזעלשאַפט האָט אָבגעדרוקט אין אַ בראָשור „גארטענקולטור, באָדענבעהייצונג, קליימאַטפערבעסערונג" (בערלין, 1906), איבערציינגען ווי עס זעהט אויס, אַז געוויסע גרינסען וואַקסען ביז אַ געוויסען ערך בעסער אויף אַ באָדען, וואָס ווערט אויף דעם אופן געוואַרעמט.

ר. — קליינע מלאכות אין דעם ליאָנער ראַיאָן.

די נאַכבאַרשאַפטען ארום סט. עטיען זיינען אַ גרויסער צענטער פאַר אַלערליי אינדוסטריען, און די קליינע מלאָכות פערנעהמען צווישען זיי נאָך אַלץ אַ וויכטיגען פּלאַץ. אייזען־גיסערייען און קויהלען־מינען, רויכענדע קוימענס, רווישיגע פאַבריקען, וועגען פער־

שווארצט פון קויהלען, און פעלדער ווינציג־וואָס בעוואקסען, גיבען דעם געגענד דאָס גוט־בעקאַנטע אויסזעהן פון א „שווארצען לאַנד“. אין מאַנכע שטעדט, ווי צ. ב. ש. סט. שאַינאָן, קען מען געפינען פיעלע גרויסע פאַבריקען, אין וועלכע טויזענדער פרויען ארבייטען ביי פּאָזעמענטור־ארטיקלען. אָבער נעבען דער גרויס־אינדוסטריע שטעהען אויך די קליינע מלאָכות אויף א הויכער שטופע. ער־שטענס האָבען מיר די פאַבריקאַציע פון זייד־לענטעס, ביי וועלכער עס זיינען געווען בעשעפטיגט ניט ווייניגער ווי 50 טויזענד מענער און פרויען אין דעם יאָהר 1885. בלויז 3 אָדער 4 טויזענד וועב־שטוהלען זיינען געשטאַנען אין די פאַבריקען, בעת די איבעריגע — פון 12 ביז 14 הונדערט שטוהלען — האָבען געהערט צו די אר־בייטער אליין, אי אין סט. עטיען, אי אין דער ארומיגער געגענד.* בדרך כלל, ארבייטען די פרויען און מיידלעך ביים שפּינען אָדער שפּולען די זייד, בעת דער פאָטער מיט די זיהן וועבען די לענטעס. איך האָב געזעהן אָט די קליינע ווערקשעפּער אין די פאָרשטעדטלעך פון סט. עטיען, וואו קאָמפּליצירטע זייד־לענטעס (מיט איינגע־וועבטע אדרעסען פון דער פירמע), ווי אויך לענטעס מיט א הויך־ארטיסטישער פערענדונג, זיינען געוועבט געוואָרען אויף דריי אָדער פיער וועבשטוהלען, בעת אין דעם נעקסטען צימער האָט די ווייב צוגעגרייט דעם מיטאָג און אויפגעפּאַסט די הויז־ארבייט.

---

* פאַר די פאָלגענדע אויסקונפטען בין איך פערפליכטעט דעם הערן וו. עיווערט, דעם פרעזידענט פון האנדעלסקאַמער פון סט. עטיען, וועלכער האָט מיר געשיקט, בעת איך בין געזעסען אין דער קלערוואָ טורמע, אין אַפּריל, 1885, אַ זעהר ווערטפולע בעשרייבונג פון די פער־שיידענע אינדוסטריען פון דעם ראַיאָן, אַלס ענטפער אויף אַ בריעף, וואָס איך האָב איהם געשריעבען. איך בענוץ די געלעגענהייט צו בעדאנקען דעם הערר עיווערט פאַר זיין פריינדליכקייט. איצטער האָבען די דאָזיגע מיטטהיילונגען בלויז אַ היסטאָרישען ווערטה; עס איז אָבער אַזאַ איב־טערעסאַנט בלאַט פון דער געשיכטע פון די קליינע אינדוסטריען, אַז איך לאָז עס דאָ איבער, ווי עס איז געווען געדרוקט אין דער ערשטער אויסגאַבע — איבערהויפּט אַזוי ווי עס איז העכסט אינטערעסאַנט דאָס צו פערגלייכען מיט דעם יעצטיגען צושטאַנד פון די זעלבע אינדוסטריען, ווי עס איז צו זעהן פון טעקסט.

עס איז געווען א צייט, ווען דער פּערדיענסט אין דעם דאָזיגען פאַך איז געווען הויך (אריבער 10 פראנק א טאָג), און הערר עיווערט האָט מיר געשריבען, אז א העלפט פון די הייזער אין אומגעגענד פון סט. עטיען זיינען געבויט געוואָרען פון די פּאָזעמענטירער אליין. אָבער אין 1884 האָט אויסגעבראָכען א קריזיס און דער פאַך איז געשטאַנען זעהר שלעכט. עס זיינען ניט געקומען קיין בעשטעלונגען, און די וועבער האָבען געמוזט לעבען אויף צופעליגע פּערדיענסטען. אלץ וואָס זיי האָבען געהאט אָבגעשפּאָרט, איז באלד אוועקגעגאנגען. „ווי פיעל וועבער — האָט עיווערט געשריבען — האָבען געמוזט פערקויפען פאר עטליכע הונדערט פראנק דעם וועבשטוהל, פאר וועלכען זיי האָבען געהאט בעצאָהלט עטליכע טויזענד פראנק“. וואָס פאר א ווירקונג דער קריזיס האָט געהאט אויף דעם פאַך, קען איך ניט זאָגען, אזוי ווי איך האָב ניט קיין לעצטע נאכריכטען וועגען אָט דעם ראיאָן. העכסט וואהרשיינליך האָבען פיעלע פון די לענטעס־וועבער זיך אריבערגעקליבען אין סט. עטיען, וואו ארטיסטישע וועבעריי ווערט נאָך בעטריבען, בעת די ביליגסטע סאָרטען לענטעס מוזען ווערען געמאכט אין די פאבריקען.

די וואָפען־אינדוסטריע בעשעפטיגט פון 5 ביז 6 טויזענד ארבייטער, א העלפט פון זיי זיינען אין סט. עטיען און די איבעריגע אין דער אומגעגענד. די גאנצע ארבייט ווערט געטהאָן אין קליינע ווערקשעפּער, א חוץ אין דער גרויסער וואָפען־פאבריק פון דער רעגירונג, וועלכע קען אָפטמאָל בעשעפטיגען פון 10 ביז 15 טויזענד מענשען, און אָפטמאָל בלויז עטליכע טויזענד מענשען.

נאָך א וויכטיגע מלאכה אין דעמזעלביגען ראיאָן איז די פאבריקאציע פון מעטאל־ארטיקלען, וועלכע ווערט איגגאנצען אָנגעפיהרט אין קליינע ווערקשעפּער, אין די נאכבארשאפטען פון סט. עטיען, לע שאמבאָן, פירמיני, ריעוו דע זשיער און סט. באננע לע שאטאָ. ארבייט איז פאראן רעגעלמעסיג, די פערדיענסטען אָבער זיינען בדרך כלל קליינע. און דאָך האלטען זיך די פויערים ביי די דאָזיגע מלאכות, אזוי ווי זיי קענען ניט אויסקומען אָהן א וועלכער עס איז אינדוסטריעלער בעשעפטיגונג א געוויסען טייל פון יאָהר.

די יעהרליכע פּראָדוקציאָן פון זיידען־שטאָפען אין פראנקרייך האָט אין יאָהר 1881 געגרייכט ניט ווענינער ווי 7½ מיליאָן מיט

58 טויזענד קילאָגראַמען (אין 1872 איז פּראָדוצירט געוואָרען 5,134,000 קילאָגראַמען); און דער גרעסטער טייל פון די 5 ביז 6 מיליאָן קילאָגראַמען רויהע זייד, וואָס איז פאַבריצירט געוואָרען אין ליאָנער ראַיאָן, איז אויסגעאַרבייט געוואָרען ביים האַנד.* צוואַנציג יאָהר פריהער, — ד. ה. אַרום 1865 — זיינען נאָר געוועזן פון 6 ביז 8 טויזענד קראַפט־שטוהלען, און ווען מיר נעהמען אריין אין חשבון אז די בליהענדע פעריאָדע פון דער ליאָנער זייד־אינ־דוסטריע, אַרום 1876, אז דעם קריזיס, וואָס זי האָט דורכגעמאַכט אין 1880־86, מוזען מיר זיך נאָר וואונדערן ווי לאַנגזאַם די אומ־וואַנדלונג פון דער אינדוסטריע קומט פאָר. דאָס איז אויך די מיינונג פון דעם פּרעזידענט פון דער ליאָנער האַנדעלס־קאַמער, וועלכער האָט מיר געשריבען, אז דער געביט פון דעם מעכאַנישען שטוהל ווערט גרעסער מיט יעדען יאָהר, „אַריינגנעהמענדיג נייע טאָרטען שטאָפען, וועלכע מען האָט פריהער געהאַלטען, אז דער מעכאַנישער שטוהל וועט זיי ניט קענען אויסאַרבייטען". אָבער — לעגט ער צו — די אומוואַנדלונג פון קליינע וועררקשעפּער אין פאַבריקען געהט נאָך אַלץ אָן אַזוי לאַנגזאַם, אז די סומע פון אַלע מעכאַנישע שטוהלען גרייכט בלויז צוואַנציג ביז 25 טויזענד פון אַ סך הכל פון הונדערט טויזענד ביז הונדערט און צעהן טוי־זענד". (זינט יענער צייט האָט די צאָהל אודאי זיך אַ סך פער־גרעסערט.)

די הויפּט־שטריכען פון דער ליאָנער זייד־אינדוסטריע זיינען די פאָלגענדע: —

די פאַרבערייטענדע אַרבייט—שפּולען, אָנציהען די לענג־פּעדים א. אז. וו. — ווערט דאָס רוב געטאָן אין קליינע וועררקשעפּער, דערהויפּט אין ליאָן, און בלויז אין עטליכע אַזוינע שעפּער אין די דערפער. פאַרבען און אָבענדיגען ווערט, פערשטעהט זיך, בעזאָנדערס אין גרויסע פאַבריקען, און ספּעציעל אין דער פאַרבעריי, וואָס

* איך נעהם די ציפער פון אַן אויספיהרליכען בריעף, וואָס דער פּרעזידענט פון דער ליאָנער האַנדעלסקאַמער האָט מיר געשריבען אין קלערוואָ, אין יאָהר 1885, אַלס ענטפער אויף מיינע פראַגען וועגען דעם ענין. איך בעגניג זיך מיט אָט דער געלעגענהייט צו בעדאַנקען איהם בעסטענס פאַר זיינע העכסט־אינטערעסאַנטע מיטטהיילונגען.

בעשעפטיגט פון 4 ביז 5 טויזענד מענשען, האָבען די ליאָנען פאַב־ריקאַנטען זיך ערוואָרבען זייער העכסטע רעפּוטאַציע. ניט נאָר זיידענס ווערט דאָרט געפּארבט, נאָר אויך באַוועל און וואָל־צייג, און ניט נאָר פאַר פראַנקרייך, נאָר ביז אַ געוויסען גראַד אויך פאַר לאָנדאָן, מאַנטשעסטער, וויען און אפילו פאַר מאָסקווע. אין אַט דער בראַנזשע ווערען אויך בענוצט די בעסטע מאַשינען. *

די וועבעריי ווערט געמאַכט, ווי מיר האָבען אַקאָרשט געזעהן, אויף 20 ביז 25 טויזענד מעכאַנישע שטוהלען און אויף 75 ביז 90 טויזענד האַנד־שטוהלען, וועלכע געפינען זיך טיילוויז אין ליאָן (פון 15 ביז 18 טויזענד האַנד־שטוהלען אין יאָהר 1885) און הויפּט־זעכליך אין די דערפער. די ווערקשעפּער וואו מען האָט פריהער געקענט געפינען עטליכע געזעלען, וואָס האָבען געאַרבייט ביי איין מייסטער, פערשווינדען ביסלעכוויז, און דאָס רוב האָבען די שעפּער איצט בלויז צוויי־דריי האַנד־שטוהלען, ביי וועלכע דער פאָטער, די מוטער און די קינדער אַרבייטען צוזאַמען. אין יעדען הויז, אין יעדען עטאַזש פון דער קרוא־רוסס, קען מען נאָך עד היום געפינען אַזוינע קליינע ווערקשעפּער. דער פאַבריקאַנט גיט די אַלגעמיינע אָנווייזונגען וועלכען שטאָף ער וויל האָבען געוועבט, זיינע צייכנער גיבען דעם מוסטער, אָבער דער האַנדווערקער מוז אַליין אויסגע־פינען ווי צו וועבען מיט די פערשיידענאַרטיגע פעדים דעם מוס־טער, וואָס איז אָנגעצייכענט אויפ'ן פּאַפּיער. אויף דעם אופן שאַפט ער נאָכאַנאַנד עפּעס נייעס, און פיעלע פערבעסערונגען און ענטדעקונגען זיינען געמאַכט געוואָרען פון אַרבייטער, וואָס אפילו זייערע נעמען בלייבען אונבעקאַנט.**

די ליאָנער וועבער האָבען עד היום אויפגעהאַלטען זייער רע־פּוטאַציע אַלס די בעסטע אין זייער פאַך פון העכערע אַרטיסטישע אַרבייט פון זייד־שטאָפען. די פיינסטע, ווירקליך קינסטלערישע

* „די ליאָנער פאַבריקאַציע פון זיידענס. איהר פערגאַנגענהייט און איהר געגענוואַרט". (פראַנצ.) אָבדרוק פון ליאָנער האַנדעלסקאַמער, 1873. (געדרוקט אין פערבינדונג מיט דער וויענער אויסשטעלונג.)

** מאַריוס מאַראַן „די אַרבייטער אָרגאַניזאַציע פון ליאָנער פאַב־ריקאַציעס" (פראַנצ.) אַ פאָרטראַג געהאַלטען פאַר דער „פראַנצויזישער געזעלשאַפט צו הויבען די וויסענשאַפטען", אין יאָהר 1873.

בראַקאַט, אַטלעס און סאַמעט װערען געװעבען אין די קלענסטע װערקשעפּער, װאו עס װערט געהאַלטען איינער אָדער צװיי װעב־שטוהלען. ליידער איז די ניט־בעשטענדיגע נאָכפראַגע אויף אַזױנע ערשטער־קלאַס ארבייט אָפטמאָל די אורזאַך פון זייער עלענדער לאַגע. אַמאָליגע צייטען װען די בעשטעלונגען אויף די בעסערע זיידענס זיינען געװאָרען װיינציג, האָבען די ליאָנער װעבער זיך גענומען פאַבריצירען די פּראָסטערע סאָרטען: פּולאַר, קרעפּ, טול, אויף װעלכע ליאָן האָט געהאַט די מאָנאָפּאָל אין גאַנץ אייראָפּאַ. איצטער אָבער װערען די פּראָסטערע סאָרטען פאַבריצירט אין די מיליאָנען, פון איין זייט אין די פאַבריקען פון ליאָן, זאַקסען, רוס־לאַנד און גרױס־בריטאַניען, און פון דער אַנדער זייט דורך די פּויערים אין די אַרומיגע דעפּאַרטאַמענטען פון פראַנקרייך, װי אויך אין די שװייצערישע דערפער פון באַזעלער און ציריכער קאַנטאָנען, און אין די דערפער פון די רהיין־פּראָװינצען, פון איטאַליע און רוסלאַנד.

די אויסװאַנדערונג פון דער פראַנצויזישער זייד־אינדוסטריע פון די שטעדט אין די דערפער האָט זיך אָנגעפאַנגען א לאַנגע צייט צוריק — ארום דעם יאָהר 1817 — בעזונדערס אָבער האָט די דאָזיגע בעװעגונג זיך שטאַרק ענטװיקעלט אין די 60יגער יאָהרען. ארום דעם יאָהר 1872 זיינען כמעט 90 טױזענד װעבשטוהלען געװען פערשפּרייט ניט נאָר אין דעם רהאָן דעפּאַרטאַמענט, נאָר אויך אין די דעפּאַרטאַמענטען פון עין, איזער, לואַר, סאָאָן־ע־לואַר און אפילו אין דראָם, אַרדעש און סאַװאָיאַ. אַמאָל פלעגען די סוחרים שטעלען די װעבשטוהלען, דאָס רוב אָבער פלעגען די אַרבייטער זיי אַליין קויפען, און ספּעציעל האָבען אויף זיי געאַרבייט די פרויען און די מיידלעך אין די שטונדען, װאָס זיי זיינען געװען פריי פון פעלד־אַרבייט. אָבער שוין זינט דעם יאָהר 1835 האָט די עמיגראַציע פון דער זייד־אינדוסטריע פון שטאָדט אין די דערפער זיך אָנגעהױבען אין דער פאָרם פון גרױסע פאַבריקען, װאָס פלעגען אויפגעבױט װערען אין די דערפער. און אַזױנע פאַבריקען פער־שפּרייטען זיך נאָך אַלץ אויפ׳ן לאַנד, אָנמאַכענדיג שרעקליכע חורבנות צװישען די דאָרפישע בעפעלקערונגען.

װען א נייע פאַבריק װערט אויפגעבױט אין א דאָרף, ציהט זי גלייך צו די מיידלעך, און טיילװייז אויך די בחורים פון די

ארומיגע דערפער. די מיידלעך און די בחורים זיינען אַלעמאָל צופריעדען ווען זיי קענען מאכען אַן אונאָבהענגיג לעבען, וואָס בעפרייט זיי פון דער אויפזיכט פון דער פאמיליע. פּאָלגליך איז דער לוין פון די פאבריק־מיידלעך זעהר א נידעריגער. אין דער זעלביגער צייט איז דער מהלך פון דאָרף ביז דער פאבריק מעהר־סטענטיילס גרויס, די מיידלעך קענען ניט געהן אהיים יעדען טאָג, דערהויפּט נאָך מחמת די ארבייטס־שטונדען זיינען געוועהנליך לאַנגע. אזוי פערבלייבען זיי די גאנצע וואָך אין פאבריק, אין אזוינע קאזארמעס, און געהען אהיים בלויז שבת פארנאכט; מאָנ־טאג פריה פאָהרט א וואָגען ארום איבער די דערפער און בריינגט זיי צוריק אין פאבריק. קאזארמע־לעבען — שוין ניט צו רעדען וועגען די מאָראלישע פאָלגען — ווירקט אזוי, אז באלד הערען זיי אויף צו טויגען פאר ארבייט אויף די פעלדער. און ווען זיי וואקסען אויס, זעהען זיי, אז אויף דעם נידעריגען לוין, וואָס די פאבריק צאָהלט, קענען זיי ניט לעבען, און אומקעהרען זיך צום פויערשען לעבען קענען זיי שוין אויך ניט מעהר. מען קען לייכט זעהן וואָס פאר א חורבן די פאבריק מאכט אויף דעם אופן אין די דערפער, און ווי אונבעשטענדיג די עקזיסטענץ פון דער פאבריק איז, וועלכע האַלט זיך אויף די נידעריגע שכירות, וואָס זי צאָהלט די דאָרף־מיידלעך. זי צערשטערט דעם פויער׳ס היים, זי מאכט דאָס לעבען פון די שטאָדטישע ארבייטער נאָך אונזיכערער דורך דער קאָנ־קורענץ וואָס זי מאכט איהם, און דער פאַך גופא איז אין א שטענ־דיגען צושטאנד פון אונזיכערקייט.

אייניגע אויסקונפטען וועגען דעם איצטיגען צושטאנד פון די קליינע אינדוסטריען פון דעם ראיאָן קען מען געפינען אין טעקסט; לײדער האָבען מיר ניט קיין מאָדערנע בעשרייבונג פון דעם אינדוסטריעלען לעבען פון ליאָנער ראיאָן, וועלכע מען זאָל קענען פערגלייכען מיט דער אויבען־געבראכטער בעשרייבונג.

ש. — די קליינע אינדוסטריען אין פאריז.

עס איז אונמעגליך אויסצורעכענען דאָ אַלע פערשיידענארטיגע קליין־אינדוסטריען, וואָס ווערען בעטריבען אין פאריז; און אזא אויפצעהלונג וואָלט קיינמאָל ניט געווען פאָלשטענדיג, וואָרים יעדען

יאָהר קומען־צו נייע אינדוסטריען. איך וועל דעריבער דערמאָנען בלויז איינינע פון די וויכטיגסטע אינדוסטריען.

א גרויסער טייל איז, פערשטעהט זיך, פערבונדען מיט דאמען־קליידונג. די „קאָנפעקסיאָן"־אינדוסטריע — ד. ה. די ארבייט ביי פערשיידענע טיילען פון דאמען־קליידונג — בעשעפטיגט ניט ווע־ניגער ווי 22 טויזענד ארבייטער אין פאריז, און זייער פּראָדוקציאָן גרייכט די סומע פון 3 מיליאָן פונט סט. יעדען יאָהר; די קליידער־אינדוסטריע בעשעפטיגט 15 טויזענד פרויען און די יעהרליכע פּראָ־דוקציאָן ווערט געשאַצט אין 2 מיליאָן מיט 400 טויזענד פונט סט. וועש, שוהוואַרג, האנדשוה א. ד. ג. זיינען וויכטיגע צווייגען פון די קליינע מלאָכות און די פאריזער הויזליכע־אינדוסטריען, און זיינען אלץ צווייגען, אין וועלכע די פאריזער ארבייטער שטעהען העכער פאר אנדערע. קאָרב־מאַכעריי איז נאָך א וויכטיגער אר־טיקעל, און נאָר די שעהנסטע סאָרטען ווערען געמאַכט אין פאריז, די איינפאַכסטע סאָרטען ווערען געמאַכט אין די צענטערס; וואָס זיינען דערמאָנט אין טעקסט (האָט. מאַרן, איין א. אז. וו.). בערשט־לעך ווערען אויך געמאַכט אין קליינע שעפּער; דער פּאַך ווערט געשאַצט אין 800,000 פונט סט. פאר פאריז און דעם דערבייאיגען דעפּאַרטאמענט פון אואַז.

פאר מעבעל זיינען פאראן אין פאריז אזוי פיעל ווי 4,340 ווערקשעפּער, אין וועלכע דריי אָדער פיער פּועלים ארבייטען דורכ־שניטליך אין א שאפּ. אין זייגערמאַכער־פאַך געפינען מיר 2 טויזענד שעפּער מיט בלויז 6 טויזענד ארבייטער, און זייער פּראָ־דוקציאָן, וואָס בעטרעפט ארום 1 מיליאָן פונט סט., פערנעהמט כמעט א דריטעל פון דער גאנצער אוהרען־פּראָדוקציאָן פון פראנק־רייך. די „מאַראָקינעריע" גיט די זעהר הויכע ציפער פון א האלבען מיליאָן פונט סט., אָבוואויל זי בעשעפטיגט בלויז איין טויזענד ארבייטער, צושפּרייט אין 280 ווערקשעפּער — אָט די הויכע ציפער אליין ציינט אָן אויף דעם גרויסען קינסטלערישען ווערטה פון די פאריזער מאָדנע לעדער־ארטיקלען. די יובעליר־ארבייט פון טייערע און אלערליי סאָרטען ביליגע ארטיקלען איז אויך איינע פון די ספּעציאַליטעטען פון די פאריזער קליינע אינדוסטריען; נאָך א גוט־בעקאנטע ספּעציאַליטעט איז די פאבריקאציע פון קינסטליכע בלומען. ענדליך מוזען מיר אויך דערמאָנען די וועגען און זאָטלעריי

פאכען, וועלכע ווערען בעטריבען אין די קליינע שטעדטלעך ארום פאריז; די פאבריקאציע פון פיינע שטרוי־היט; גלאָז־שלייפעריי, גלאָז־און פארצעליי־מאָלעריי, ווי אויך צאָהלרייכע שעפער פון מאָדנע קנעפּ, פערלמוטער־ציערונג און קליינע ארטיקלען פון האָרן און ביין.

ת. — די רעזולטאַטען פון דעם צענזוס פון די פראַנצויזישע אינדוסטריען אין 1896.

ווען מיר בעטראכטען די רעזולטאטען פון דעם צענזוס פונ'ם יאָהר 1896, וואָס זיינען געדרוקט געוואָרען אין 1901, אין פערטען באנד פון „רעזולטאט סטאטיסטיק די רעצענזמאן דע ז'אינדוסטריע דע פראָפעסיאָן“, וועלכער האָט אן אויסגעצייכענטע רעזומע, געשריבען פון לוסיען מארש, געפינען מיר, אז דער אלגעמיינער איינדרוק וועגען דער וויכטיגקייט פון די קליינע אינדוסטריען אין פראנקרייך, וואָס איז איבערגעגעבען געוואָרען אין טעקסט, ווערט פאָלשטענדיג בעשטעטיגט פון די ציפער־דאטען פון דעם צענזוס.

ערשט זינט 1896, זאָגט הערר מארש אין א פאָרטראג וואָס ער האָט געהאלטען פאר דער סטאטיסטישער געזעלשאפט פון פאריז, איז מעגליך געוואָרען צו האָבען א גענויע קלאסיפיקאציע פון די ווערקשעפער און פאבריקען לויט דער צאָהל פועלים וואָס ארבייטען אין זיי; און ער גיט אונז אין זיין פאָרטראג, אין א סעריע זעהר גוט־בעארבייטע טאבעלען, א העכסט בעלעהרענד בילד פון דעם איצטיגען צושטאנד פון דער אינדוסטריע אין פראנקרייך.

בנוגע די אינדוסטריען אין ריכטיגען זין — איינשליסענדיג די אינדוסטריען, וואָס ווערען בעטריבען פון שטאאט און די מוניציפאלע פערוואלטונגען, אָבער אויסשליסענדיג דעם טראנספאָרט־פאך — קענען די רעזולטאטען פון צענזוס רעזומירט ווערען ווי פאָלגט: —

ערשטענס האָבען מיר א וויכטיגע אָבטיילונג פון בעלי בתים, וואָס ארבייטען אליין, אונאבהענגיגע בעלי מלאָכות, און ארבייטער „אָהן א בעשטענדיגער בעשעפטיגונג“, וועלכע ענטהאלט 1,530,000 פערזאָן. די אָבטיילונג האָט א זעהר געמישטען כאראקטער, דען מיר געפינען דאָ, אין דער אגריקולטור, דעם קליינעם פארמער, וואָס אַרבייט פאר זיך, און דעם טאָג־אַרבייטער וואָס אַרבייט פון

טאָג פאר צופעליגע פארמערס; אין דער אינדוסטריע — דעם בעל־הבית פון א קליינער שאפ, וואָס ארבייט פאר זיך, דעם ארבייטער, וואָס אין טאָג פון צענזוס האָט ניט געהאט קיין רעגעלמעסיגע בעשעפטיגונג, די שניידערקע, וועלכע ארבייט אמאָל ביי זיך אין דער היים, און א מאָל אין א שאפ, א. אז. וו. אינדירעקט געפינט נאָר אויס הערר מארש, אז אָט די אָבטיילונג ענטהאלט אין איהר אינדוסטריעלען טייל כמעט 483,000 בעלי מלאָכות און אונאָבהענגיגע מענער און פרויען ארבייטער, און ארום 1 מיליאָן מיט 47 טויזענד מענער און פרויען, וועלכע זיינען צייטווייליג פערבונדען מיט א וועלכען עס איז אינדוסטריעלען אנשטאלט.

דאן זיינען פאראן 37,705 אינדוסטריעלע אנשטאלטען, אין וועלכע די בעלי בתים בעשעפטיגען ניט קיין געדונגענע ארבייטער, נאָר עס העלפען זיי אין דער ארבייט מיטגליעדער פון זייערע אייגענע פאמיליען. אזוי האָבען מיר וועניגסטענס 520,000 ווערקשעפער, וואָס געהערן צו דער גאַנץ־קליינער אינדוסטריע.

דערנאָך קומען 575,530 ווערקשעפער און פאבריקען, וועלכע גיבען בעשעפטיגונג מעהר ווי דריי מיליאָן מענשען. זיי מאכען אויס דעם גרעסטען טייל פון דער פראנצויזישער אינדוסטריע, און זייערע איינטיילונגען אין קליין־ מיטעל־און גרויס־אינדוסטריע אינטערעסירען אונז אין אָט דעם מאָמענט.

דער אויפאַלענדסטער פונקט איז די אונגעהייערע צאָהל אנשטאלטען, וואָס האָבען נאָר פון איינעם ביז צעהן ארבייטער. עס זיינען טאבולירט געוואָרען ניט וועניגער ווי 539,449 אזוינע ווערקשעפער און פאבריקען, וועלכע מאכען אויס 94% פון אלע אינדוסטריעלע אנשטאלטען אין פראנקרייך; און מיר געפינען אין זיי מעהר ווי א דריטעל פון אלע מענער און פרויען־ארבייטער, וואָס זיינען בעשעפטיגט ביי אינדוסטריע — נעמליך, 1,134,700 פערזאָן. נעקסט קומט א קלאס, וואָס איז נאָך אלץ זעהר צאָהלרייך, (28,626 אנשטאלטען און 550,000 פועלים), וואו מיר געפינען נאָר פון 11 ביז 50 ארבייטער פער אנשטאלט. כמעט צוויי־דריטעל פון אָט די קליינע פאבריקען (17,342 אנשטאלטען, 240,000 ארבייטער) זיינען אזוי קליין, אז זיי בעשעפטיגען וועניגער ווי 20 פערזאָן אין יעדער פאבריק. זיי געהערן נאָך, הייסט עס, צו דער קליין־אינדוסטריע.

דערנאָך קומט מיט א מאָל א פאַל־ארונטער אין די ציפער. עס זיינען פאראן בלויז 3,865 פאבריקען, וואָס האָבען פון 21 ביז 100 ארבייטער. אָט דער קלאַס מיט דעם פריהערדיגען ענטהאלטען צוזאמען 5½ פּראָצענט פון אלע אינדוסטריעלע אנשטאלטען און 27½ פּראָצענט פון די ארבייטער.

דער קלאַס פאבריקען, וואָס בעשעפטיגען פון 101 ביז 500 ארבייטער, ענטהאלט 3,145 אָנשטאלטען (616,000 ארבייטער און אנדער אָנגעשטעלטע). דער קלאַס אָבער וואָס בעשעפטיגט פון 501 ביז 1,000 ארבייטער פער פאבריק, האָט בלויז 295 אָנ־שטאלטען און א סך הכל פון בלויז 195,000 פּועלים.ביידע צו־זאמען ענטהאלטען זיי ווייניגער ווי 1 פּראָצענט פון אלע אנשטאל־טען (6 פער 1000) און 26% פון אלע ארבייטער.

קומענדיג צום סוף, איז די צאָהל פאבריקען, וואָס האָבען מעהר ווי 1,000 ארבייטער און אָנגעשטעלטע יעדע, זעהר קליין — בלויז 149. 108 פון די האָבען פון 1001 ביז 2000 ארבייטער, 21 האָבען פון 2001 ביז 5,000, און נאָר 10 האָבען מעהר ווי 5,000 ארבייטער. אָט די 149 זעהר גרויסע פאבריקען גיבען בעשעפ־טיגונג בלויז 313,000 פערזאָן פון מעהר ווי 3 מיליאָן — דאָס איז בלויז 10% פון אלע אינדוסטריעלע ארבייטער.

עס קומט אלזאָ אויס, אז מעהר ווי 99% פון אלע אינדוסט־ריעלע אנשטאלטען אין פראנקרייך — ד. ה. 571,940 פון 575,529 — האָבען ווייניגער ווי הונדערט ארבייטער אין יעדערען. זיי גיבען בעשעפטיגונג פאר צוויי מיליאָן מענשען און שטעלען פאָר אן ארמעע פון 571,940 בעלי בתים. נאָך מעהר: די אונגעהייערע מאיאָריטעט פון דער דאָזיגער צאָהל (568,075 בעלי בתים) געהערען צו דער קאטעגאָריע פון די, וואָס בעשעפטיגען ווייניגער ווי 50 ארבייטער יעדערער. און איך רעכען נאָך ניט אין זייער צאָהל 520,000 בעלי בתים און בעלי מלאכות, וואָס ארבייטען אליין אָדער מיט דער הילף פון א מיטגליעד פון דער פאמיליע.

עס איז קלאָר, אז אין פראנקרייך, ווי אנדערשוואו, שטעלען די קליינע מלאכות פאָר א זעהר וויכטיגען פאקטאָר פון אינדוסט־ריעלען לעבען. די עקאָנאָמיסטען האָבען זיך אביסעל צוגעאיילט בעזינגענדיג זייער טויט. און נאָך קלערער ווערט אָט דער שלום, ווען מען אנאליזירט די פערשיידענע אינדוסטריען בעזונדער, זיך

בענוצענדיג מיט די טאַבעלען, וואָס ווערען געגעבען אין די „רעזול־טאַט סטאַטיסטיק". אַ זעהר וויכטיגער פאַקט ציינט זיך ארויס פון אַזאַ אַנאַליז, און דאָס איז — אַז עס זיינען פאַראַן בלויז דריי אינדוסטריע־צווייגען, ביי וועלכע מען קען רעדען פון אַ שטאַרקער קאָנצענטראַציע: די מינען, מעטאַלורגיע און די שטאַאַטליכע אינ־דוסטריען, צו וועלכע מען קען צולעגען די טעקסטילען און אייזען־ארבייטען; מען מוז אָבער שטענדיג געדענקען, אַז אין די לעצטע 2 צווייגען געפינען זיך נאָך אַלץ אונגעהייערע צאָהלען קליינע פאַב־ריקען, וואָס בליהען זייט ביי זייט מיט די גרויסע פאַבריקען.

אין אַלע אַנדערע צווייגען זיינען די קליינע מלאכות די הער־שענדע אויף אַזויפיעל, אַז מעהר ווי 95 פּראָצענט פון די ארבייטגעבער בעשעפטיגען וועניגער ווי 50 ארבייטער יעדערער. אין די בוי־שטיינער מלאכות, אין אַלע צווייגען פון שפּייז־פּערפּערטיגונג, אין דעם ביכער־פאַך, קליידונג, לעדער, האָלץ, מעטאַל־ארטיקלען, און אפילו די ציגעלניעס, פּאָרצעליי און גלאָז־הוטען, קען מען קוים געפינען איינע אָדער צוויי פאַבריקען פון יעדער הונדערט, וואָס בעשעפטיגט מעהר ווי 50 ארבייטער.

די דריי אינדוסטריען, וואָס מאַכען אַן אויסנאַהם צו דעם כלל, זיינען, ווי מיר האָבען געזאָגט, די מעטאַלורגיע, די גרויסע שטאַאַט־ווערקשאַפטען און די מינען. אין דער מעטאַלורגיע האָבען צוויי דריטעל פון די פאַבריקען מעהר ווי 50 ארבייטער אין יעדע־רער, און דאָ געפינען מיר אַ צוואַנציג גרויסע פאַבריקען, וואָס יעדערע בעשעפטיגט מעהר ווי אַ טויזענד מענשען. די שטאַאַטליכע ווערקשאַפטען, וועלכע שליסען איין די גרויסע שיפּ־בויעריי הויפען, געהערען צו דער קאַטעגאָריע. זיי האָבען 34 אַנשטאַלטען, וואָס בעשעפטיגען מעהר ווי 500 מענשען אין יעדערער, און 14, וואָס בעשעפטיגען מעהר ווי 1000. און ענדליך, אין די מינען — מען וואָלט עס קוים געקענט גלויבען — מעהר ווי אַ העלפט פון אַלע אַנשטאַלטען בעשעפטיגען וועניגער ווי 50 ארבייטער יעדערער; בלויז 15% האָבען מעהר ווי 500 ארבייטער; 41 מינען ארבייטען מיט מעהר ווי אַ טויזענד מענשען אין יעדערער, און 6 זייערע בעשעפטיגען אפילו מעהר ווי 5,000 מינענארבייטער.

נאָר אין אָט די דריי צווייגען געפינט מען אַ רעכט־שטאַרקע

„קאָנצענטראַציע“; און דאָך עקזיסטירט נאָך אַלץ די קליין־אינדוס־טריע, ווי מיר האָבען עס שוין געזעהן אין ענגלאַנד, ביי דער זייט פון דער גרויס־אינדוסטריע אפילו אין דער מינען־ארבייט, און נאָך מעהר אין אַלע בראַנזשען פון דער מעטאַלורגיע.

וואָס געהערט די טעקסטיל־אינדוסטריען, האָבען זיי פּונקט דעמזעלביגען כאַראַקטער ווי אין ענגלאַנד. מיר געפינען דאָ א געוויסע צאָהל זעהר גרויסע אַנשטאַלטען (40 אַזוינע, וואָס יעדערע האָט מהר ווי 1,000 ארבייטער), און מיר זעהען א ספּעציעל גרויסע ענטוויקלונג אין די מיטעל־גרויסע פאַבריקען (1,300 פאַבריקען האָ־בען פון 100 ביז 500 ארבייטער). פון דער אַנדער זייט אָבער איז די קליין־אינדוסטריע אויך זעהר צאָהלרייך.*

גאַנץ דאָס אייגענע קען מען אויך זעהן אין דער פאַבריקאַציע פון אַלע מעטאַל־ארטיקלען (אייזען שטאָהל און מעש). דאָ אויך געפינען מיר ביי דער זייט פון עטליכע גרויסע פאַבריקען (17 פאַב־ריקען וואָס בעשעפטיגען מעהר ווי 1000 ארבייטער און אָנגע־שטעלטע, 5 וואָס בעשעפטיגען מעהר ווי 2,000 און 1 וואָס בעשעפ־טיגט מעהר ווי 5,000), און פון א גרויסער צאָהל מיטעל־גרויסע (440, וואָס בעשעפטיגען יעדערע פון 100 ביז 500 מענשען), מעהר ווי 100,000 בעלי מלאכות, וואָס ארבייטען גאַנץ אַליין אָדער מיט דער הילף פון זייערע פאַמיליען, און 72,600 פּלעצער, וואָס האָבען נאָר פון 3 ביז 4 ארבייטער.

אין פאַבריקען פון גומעלאַסטיק און אין פּאַפּיר־פאַבריקען זיינען די מיטעל־גרויסע נאָך אַלץ שטאַרק פערטראָטען, 13 פּראָצענט פון אַלע אַנשטאַלטען האָבען מעהר ווי 50 ארבייטער יעדערע, אָבער די איבעריגע געהערען צו דער קליין־אינדוסטריע. דאָס אייגענע איז אויך ביי די כעמישע פאַבריקען. אין אָט דער בראַנזשע זיינען פאַראַן א צעהן פאַבריקען, וואָס בעשעפטיגען יעדערע מעהר ווי 500

* זיי זיינען פערטיילט ווי פאָלגט: ארבייטער וואָס ארבייטען גאַנץ אַליין 124,544; מיט זייערע פאַמיליען אָבער אָהן בעצאָהלטע ארבייטער 8,000; וועניגער ווי 10 ארבייטער, 34,433 פאַבריקען; פון 10 ביז 100 ארבייטער, 4,665 פאַבריקען; פון 101 ביז 200 ארבייטער, 746 פאַברי־קען; פון 201 ביז 500 ארבייטער, 554; פון 501 ביז 1,000, 123; פון 1,001 ביז 2,000 38; מעהר ווי 2,000, 2 פאַבריקען.

מענשען, און 100 וואָס בעשעפטיגען פון 100 ביז 500 ארבייטער; די איבעריגע אָבער זיינען א טויזענד קליינע פאבריקען, וואָס בעשעפטיגען פון 10 ביז 50 מענשען, און 3,800 גאָר קליינע (ווועניגער ווי 10 ארבייטער).

אין אַלע אנדערע צווייגען הערשט די קליינע אָדער גאָר קליינע אינדוסטריע. אזוי אז אין דער פאבריקאציע פון שפּייז־ארטיקלען זיינען פאראן בלויז 8 פאבריקען, וואָס בעשעפטיגען מעהר ווי 500 מענשען יעדערע, און 92 טויזענד פאבריקען, וואָס האָבען וועניגער ווי 10 ארבייטער אין יעדערער. אין דער דרוקעריי אינדוסטריע איז די אונגעהייערע מאיאָריטעט זעהר קליינע אנשטאַלטען, וואָס בעשעפטיגען פון 5 ביז 10, אָדער פון 10 ביז 50 ארבייטער.

וואָס איז שייך דער פאבריקאציע פון קליידער, געהערט עס אינגאנצען צו דער קליין־אינדוסטריע. נאָר 50 פאבריקען בעשעפטיגען מעהר ווי 200 ארבייטער יעדערע, די איבעריגע אָבער שטעלען פאָר 630,000 אונאבהענגיגע בעלי מלאכות, מענער און פרויען; 9,500 ווערקשעפּער וואו די פאמיליע העלפט אין דער ארבייט, און 132,000 שעפּער און פאבריקען, וואָס בעשעפטיגען וועניגער ווי 10 ארבייטער יעדערע.*

די פערשיידענע צווייגען, וואָס האָבען צו טהאָן מיט שטרוי, פעדערן, האָר, לעדער, האנדשוה, געהערען ווידער צו די קליינע און גאָר קליינע אינדוסטריען: 125,000 בעלי מלאכות און 43,000 קליינע אנשטאַלטען, וואָס בעשעפטיגען פון 3 ביז 4 פּערזאָן אין יעדערען.

זאָל איך רעדען וועגען די פאבריקען, וואָס ארבייטען האָלץ־

---

* אין אַן אויסגעצייכענטען מאָנאָגראַף, וואָס בעהאַנדעלט אָט דעם צווייג („די ענטוויקלונג פון דער פאַבריק און די הויז־אַרבייט אין דער קליידער־אינדוסטריע" (פראַנצ.) פון פּראָפ. אַלבערט אַפטאַליאָן, פּאַריז 1906) גיט דער פּערפאסער העכסט ווערטהפולע דאַטען וועגען די ריכטיגע געביטען פון דער הויזליכער אַרבייט און דער פאַבריק, און בעווייזט ווי אַזוי, וואַרום און אין וועלכע געביטען די הויזליכע אַרבייט קאָנקורירט ערפאָלגרייך מיט דער פאַבריק.

זאכען, מעבעל, בערשטלעך א. ד. ג.? אמת, עס זיינען פאראן אין אט די בראנזשען צוויי גרויסע פאבריקען, וואס בעשעפטיגען כמעט 2,000 מענשען; עס זיינען אָבער אויך פאראן 214,260 אונאבהענגיגע בעלי מלאכות און 105,400 קליינע פאבריקלעך און שעפער, וואס בעשעפטיגען ווייניגער ווי 10 מענשען יעדערע.

עס איז איבעריג צו זאגען, אז יובעליר־ארבייט, ברילִיאנטען־שלייפעריי און שטיין־שניידעריי פאר מויערן געהערען אינגאנצען צו דער קליין־אינדוסטריע, נים מעהר ווי 10 אָדער 12 פאבריקען בעשעפטיגען מעהר איידער 100 מענשען יעדערע. נאָר ביי טעפעריי און ציעגעל־מאכען געפינען מיר ביי דער זייט פון די זעהר קליינע פאבריקען (8,930 אזוינע) און די קליינע (1,277 וואס בעשעפטיגען פון 10 ביז 50 ארבייטער), 334 מיטעל־גרויסע פאבריקען (פון 50 ביז 200 ארבייטער), 93 פון דער גרויס־אינדוסטריע (וואס בעשעפטיגען פון 201 ביז 1,000) און 7 פון די גאָר גרויסע פאבריקען, וואס בעשעפ־טיגען מעהר ווי 1,000 ארבייטער אין יעדערער.*

* די אינדוסטריעלע אנשטאלטען, וואס האָבען מעהר ווי א טויזענד ארבייטער יעדערער, זייגען פערטיילט ווי פאָלגט: מינען, 41; טעקסטי־לען, 40 (123 האָבען פון 500 ביז 1,000 ארבייטער); אינדוסטריען פון שטאָאט און געמיינדען, 14; מעטאלורגיע, 17; מעטאל־ארבייט — אייזען, שטאָהל און מעש — 17; שטיין־האקרייען, 2; שפייז־פראָדוקטען, 3; כעמישע אינדוסטריען, 2; גומעלאסטיק, פאפיער, טאָוועל־פאפיער, 0 (9 האָבען פון 500 ביז 1,000); ביכער, שרייב־מאשינען (פאָליגראפיע), 0 (22 האָבען פון 500 ביז 1,000); פערפערטי־גונג פון שטאָפען, קליידער, 2 (9 האָבען פון 500 ביז 1,000); לעדער, פעל, 2; האָלץ־ארבייט, מעבעל, בערשטלעך א. ד. ג., 1; טייערע מעטאלען און ציערונג, 0; בריליאנטען־שלייפעריי, 0; שטיין־שניידעריי פאר געביידען, 0; ערד־גראָבען און געביידען, 1; ציעגעל־מאכען און טעפעריי, 7; צוגרייטונג און פערטיילונג פון שפייזען, 0; סך הכל, 149 פון 575,53- אנשטאלטען. צו די ציפער קענען מיר צולעגען 6 גרויסע אנשטאלטען אין דעם טראנספּאָרט־פאך און 5 אין די פערשיידענע האנדעלס־צווייגען. מיר קענען אויך בעמערקען, אז דורך פערשיידענע אויסרעכ־נונגען קומט הערר מארש צום שלוס, אז 19 פראָצענט פון די ארבייטער אין דער אינדוסטריע, און 44 פראָצענט אין האנדעל זייבען אנגעשטעלטע, ד. ה. קלערקס, פערוואלטער א. אז. וו.

ת. — די קליינע אינדוסטריען אין דייטשלאַנד.

אזוי ווי די ליטעראַטור וועגען די קליינע אינדוסטריען אין דייטשלאַנד איז זעהר גרויס, קען מען געפינען די הויפּט ווערק וועגען דעם ענין, פאָלשטענדיג אָדער רעצענזירט, אין שמאָלער׳ס „יאהר־ביכער" און אין קאָנראַד׳ס „זאַמלונג נאַציאָנאַל־עקאָנאָמישער און סטאַטיסטישער אָבהאַנדלונגען". פאַר אַן אַלגעמיינער איבערזיכט איבער דעם געגענשטאַנד און רייכע ביבליאָגראַפישע אָנצייגונגען זייען העכסט ווערטהפול שאָנבערג׳ס „פאָלק־ווירטשאַפטסלעהרע", באַנד 2, וועלכער ענטהאַלט אויסגעצייכענטע בעמערקונגען וועגען דעם ריכטיגען געביט פון די קליינע אינדוסטריען (ז. 401 און ווייטער), ווי אויך דער פריהער־דערמאָנטער ווערק פון ק. ביכער, „אונטערזוכונגען איבער די לאַגע דעם האַנדווערקס אין דייטשלאַנד". דאָס ווערק פון אָ. שוואַרץ „די בעטריעבספאָרמען דער מאָדערנען גראָססאינדוסטריע" (אין „צייטשריפט פיר שטאַאַטסוויסענשאַפט", ב. 15, ז. 535) איז אינטערעסאַנט צוליעב זיין אַנאַליז פון די מעלות, וואָס די גרויס־ און קליין־אינדוסטריע האָבען יעדע בעזונדער. דער פערפאַסער פאָרמולירט די פאָלגענדע 3 פאַקטאָרען צוגונסטען פון דער גרויס־אינדוסטריע: 1) עקאָנאָמיע אין די קאָסטען פון בעוועג־קראַפט; 2) טיילונג פון דער אַרבייט און איהר האַרמאָנישע אָרגאַניזאַציע; און 3) די פאָרצוגען וואָס זי גיט ביים פערקויף פון די פּראָדוקטען. דער ערשטער פון אָט די דריי פאַקטאָרען ווערט מיט יעדען יאָהר אַלץ מעהר און מעהר בעזייטיגט דורך דעם פאָרטשריט, וואָס ווערט געמאַכט אין איבערשיקען בעוועג־קראַפט; דער צווייטער געפינט זיך פּונקט אַזוי גוט אויך אין דער קליין־אינדוסטריע, און פּונקט אין דערזעלביגער מאָס ווי אין דער גרויס־אינדוסטריע (זייגער־מאַכער, שפּיעלצייג־מאַכער א. אז. וו.); בלייבט נאָר דער דריטער פאַקטאָר אין פולער קראַפט; אָבער, ווי עס איז שוין דערמאָנט געוואָרען אין טעקסט, איז ער אַ געזעלשאַפטליכער פאַקטאָר, וועלכער הענגט אינגאַנצען אָב פון דער ענטוויקלונג־שטופע פון דעם גייסט פון אַסאָציאַציע צווישען די פּראָדוצירער.

אזוי ווי עס איז געמאַכט געוואָרען אַן אינדוסטריעלער צענזוס מיט אַלע פּרטים אין יאָהר 1907, אַלס צוגאָב צו די צענזוסען פון די יאָהרען 1882 און 1905, זיינען אַרויסגעבראַכט געוואָרען העכסט וויכ־

טיגע און גאנץ צופערלעסיגע דאטען, וואס בעווייזען די וויכטיגקייט און דעם ווידערשטאנד פון די קליינע אינדוסטריען; און א סעריע פון העכסט אינטערעסאנטע מאנאגראפיעס, וואס בעהאנדלען דעם געגענשטאנד, זיינען פערעפענטליכט געווארען. איך וועל דא אנרופען איינינע, וועלכע מען קען לעזען מיט נוצען. דר. פר. צאהן, „ווירטשאפטליכע ענטוויקלונג, אונטער בעזונדערער בעריקזיכטיגונג דער פאלקסצעהלונג 1905, זאוויע דער בערופס און בעטריעבס צעהלונג 1907"; „זאנדעראבדרוק אויס דער אנאלען דעם דייטשען רייכס", מינכען 1910 און 1911; דר. יאזעף גרונצעל, „סיסטעם דער אינדוסטריע-פאליטיק", לייפציג, 1905; און „דער זיעג דעם אינדוסטריאליזמוס", לייפציג, 1911; וו. זאמבארט „פערלאגססיסטעם (האוזאינדוסטריע)" אין קאנראד'ס „האנדווערטערבוך דער שטאאטס-וויסענשאפטען", 3טע אויפלאגע, באנד 8; ר. וואן דער בארגהט, „בערוף, געזעלשאפטליכע גליעדערונג און בעטריעב אים דייטשען רייכע" אין פארטרעגע דער געהע-שטיפטונג, באנד 2, 1910; און היינריך קאך, „די דייטשע הויזאינדוסטריע", (מ. גלאדבאך, 1905). מעהרערע אנדערע ווערק ווערען דערמאנט פון די פערפאסער.

אין אט די אלע ווערק וועט דער לעזער געפינען א ווייטערע בעשטעטיגונג פון די געדאנקען וועגען די קליינע אינדוסטריען, וואס זיינען אויסגעדריקט געווארען אין די קאפיטלען 6 און 7. ווען איך האב ענטוויקעלט די דאזיגע געדאנקען אין דער ערשטער אויסגאבע פון אט דעם בוך, האט מען איינגעווענדעט געגען מיר, אז הנם קיינער לייקענט ניט אב די עקזיסטענץ פון א גרויסער צאהל קליינע אינדוסטריען, און ווען אפילו זייער גרויסע פערשפרייטונג אין אזא הויך-אינדוסטריעל ענטוויקעלטען לאנד ווי ענגלאנד איז געווען אונבעקאנט פאר די עקאנאמיסטען, פונדעסטוועגען איבערצייגט אט דער פאקט גארנישט. די דאזיגע אינדוסטריען זיינען נישט מעהר ווי אן איבערבלייב, און ווען מיר וואלטען געהאט דאטען וועגען די פערשיידענע קלאסען אינדוסטריע אין פערשיידענע פעריאדען, וואלטען מיר ערשט געזעהן ווי שנעל די קליינע אינדוסטריען פערשווינדען.

נו, איצטער האבען מיר אזוינע דאטען פאר דייטשלאנד, פאר א פעריאדע פון 25 יאהר, אין די דריי צענזוסען פון 1882, 1895 און

1907; און וואס איז נאך וויכטיגער, אט די 25 יאהר געהערען צו א מאמענט אין דעם לעבען פון דייטשלאנד, ווען א מעכטיגע אינדוס־טריע האט זיך ענטוויקעלט אויף א גרויסען מאסשטאב מיט זעהר א גרויסער שנעלקייט. אט דא האט מען דאס אויסשטארבען פון די קליינע אינדוסטריען, זייער „פערשלונגען ווערען“ פון די גרויסע געשעפטען און די אנגענומענע „קאנצענטראציע פון קאפיטאל“ געדארפט קענען זעהן פאלשטענדיג. אבער די ציפער־רעזולטאטען, ווי זיי ווייזען זיך ארויס פון די דריי צענזוסען, און ווי זיי זיינען אויפגעקלערט געווארען פון די, וואס האבען זיי שטודירט, צייגען אן אקוראט דעם היפוך. די לאגע פון די קליינע אינדוסטריען אין דעם לעבען פון אן אינדוסטריעלען לאנד איז אקוראט אזוי, ווי מען האט עס געקענט פאראויסזעהן 25 יאהר צוריק, און זעהר אפט ווערט זי בעשריבען פונקט מיט דיזעלבינע ווערטער, וואס איך האב געברויכט.

דאס דייטשע „סטאטיסטישעס יאהרבוך“ גיט אונז די פערטיי־לונג פון די ארבייטער אין די פערשיידענע אינדוסטריען פון דער דייטשער אימפעריע אין די יאהרען 1882 און 1895. לאזענדיג אן א זייט אלע בעטריעבען, וואס געהערען צום פאך און וואס זיינען פערנומען מיט׳ן פערקויף פון אלקאהאלישע געטרענק (955,680 אנ־שטאלטען, 2,165,638 ארבייטער), ווי אויך 42,321 אנשטאלטען וואס געהערען צו דער הארטיקולטור, פישעריי און עופות־האלטען (103,128 ארבייטער אין יאהר 1895) זיינען געווען אין אלע אינדוס־טריען, אריינרעכענענדיג די מינען, 1,237,000 בעלי מלאכות, וואס האבען געארבייט פאר זיך, און אריבער 900,000 אנשטאלטען, אין וועלכע 6,730,500 מענשען זיינען געווען בעשעפטיגט. זייער פערטיי־לונג אין אנשטאלטען פון פערשיידענער גרויס איז געווען ווי פאלגט:

1895	אנשטאלטען	ארבייטער	דורכשניט פער אנשטאלט
פון 1 ביז 5 ארבייטער — — —	752,572	1,954,125	2.6
פון 6 ביז 50 ארבייטער — — —	139,459	1,902,049	13
אריבער 50 ארבייטער — — —	17,941	2,907,329	162
סך תכל — — — — — —	909,972	6,763,503	7.5

בעלי מלאכות וואָס אַרבייטען אַליין	1,237,000	1,237,000	
(צוזאַמען) — — —	(2,146,972)	(8,000,503)	(4)

צוועלף יאָהר שפּעטער זיינען די אינדוסטריען, ווי עס ווייזט דער נעקסטער צענזוס, וואָס איז געמאַכט געוואָרען אין יאָהר 1907, געווען פערטיילט ווי פאָלגט: —

1907	אנשטאַלטען	אַרבייטער	דורכשניט פער אנשטאַלט
פון 1 ביז 5 אַרבייטער — — —	875,518	2,205,539	2,5
פון 6 ביז 10 אַרבייטער — — —	96,849	717,282	7
פון 11 ביז 50 אַרבייטער — — —	90,225	1,996,906	22
פון 51 ביז 100 אַרבייט. — — —	15,783	1,103,949	70
פון 101 ביז 500 אַרב. — — —	11,827	2,295,401	194
איבער 500 אַרבייטער — — — —	1,423	1,538,577	1,081
סך הכל — — — — — —	1,091,625	9,858,120	9

בעלי מלאכות וואָס אַרבייטען אַליין	994,743	994,743	
(צוזאַמען) — — —	(2,086,368)	(10,852,863)	(5)

כדי צו קענען פערגלייכען דעם צושטאַנד אין די דריי פּעריאָדען, גיב איך דאָ (אין רונדע ציפער) די צאָהל אנשטאַלטען, וואָס בעקומט זיך פון די דריי צענזוסען: —

	1882	1895	1907
פון 1 ביז 5 אַרבייטער — — —	746,000	753,000	875,000
פון 6 ביז 50 אַרבייטער — — —	85,000	139,000	187,000
אַריבער 50 אַרבייטער — — —	9,000	18,000	30,000
סך הכל — — — — —	830,000	910,000	1,092,000
בעלי מלאכות וואָס אַרבייטען אַליין	1,430,000	1,237,000	995,000
(צוזאַמען) — — —	(2,270,000)	(2,147,000)	(2,086,000)

וואָס עס ציינט זיך אַרויס גאַנץ קלאָר פון דעם לעצטען צענזוס, איז דער שנעלער אַרונטערפאַל אין דער צאָהל בעלי מלאכות, וואָס אַרבייטען אַליין, דאָס רוב אָהן דער הילף פון מאַשינעריע. אַזאַ אינ־דיווידועלער אופן פון פּראָדוקציאָן ביים האַנד, געהט נאַטירליך אונ־טער. אַ סך זעלבסטשטענדיגע בעלי מלאכות אפילו בענוצען איצטער אַ וועלכען עס איז סאָרט בעוועג־קראַפט, און נעהמען צו איינעם אָדער צוויי געדונגענע העלפער. אָבער דאָס ציינט ניט אין דעם מינדסטען, אַז די קליינע אינדוסטריען, וואָס ווערען בעטריבען מיט דער הילף פון מאַשינעריע, זאָלען ווערען ווייניגער. דער צענזוס פון 1907 בעווייזט גראָד דעם געגענטייל, און אַלע די, וואָס האָבען איהם שטודירט, מוזען דאָס אָנערקענען.

פון אַן אויסגעשפּראָכענעם אונטערגאַנג פון די קליינע אָנ־שטאַלטען, אין וועלכע 5 אָדער ווייניגער מענשען זיינען בעשעפטיגט, איז, פערשטעהט זיך, ניטאָ קיין סימן“, שרייבט דר. צאַהן אין זיין אויבענדערמאָנטען ווערק. פון די 14 מיט דריי צעהנטעל מיליאָן מענשען, וואָס לעבען פון אינדוסטריע, געהערען גאַנצע 5 מיליאָן מיט פיער צעהנטעל צו דער קליין־אינדוסטריע.

אָנשטאָט ווערען ווייניגער, האָט די קאַטעגאָריע זיך אַ היבש ביסעל פערגרעסערט זינט 1895 (פון 732,572 אָנשטאַלטען מיט 1,954,125 אַרבייטער אין יאָהר 1895, ביז 875,518 אָנשטאַלטען און 2,205,539 אַרבייטער אין יאָהר 1907). אויסער דעם ווערט פער־מעהרט ניט נאָר די זעהר קליינע אינדוסטריע, נאָר די קליינע האָט זיך אויך פערמעהרט נאָך אפילו מעהר ווי די זעהר קליינע, דהיינו— אויף 47,615 אָנשטאַלטען און 812,139 אַרבייטער.

וואָס געהערט דער זעהר גרויסער אינדוסטריע, בעווייזט אַ נענויער אַנאַליז פון דאָס, וואָס די דייטשע סטאַטיסטיקער בעשריי־בען אַלס „ריעזענבעטריעבע“, אַז זיי בעלאַנגען הויפּטזעכליך צו די אינדוסטריען, וואָס אַרבייטען פאַר׳ן שטאַאַט, אָדער צו די וואָס זיינען געשאַפען געוואָרען אַלס פאָלגע פון שטאַאַט־געשאָנקענע מאָנאָפּאָליען. אַזוי צ. ב. ש., בעשעפטיגט די קרופּפּ אַקציען־געזעלשאַפט 69,500 מענשען אין זייערע 9 פערשיידענע אָנשטאַלטען, און יעדער איינער ווייס, אַז די קרופּפּ־פאַבריקען זיינען אין דער ווירקליכקייט אַן אַנשטאַלט וואָס הענגט אָב פון׳ם שטאַאַט.

די מיינונגען פון די אויבענדערמאָנטע דייטשע פּערפאָסער

וועגען די פאַקטען, וואָס האָבען זיך ארויסגעוויזען דורך די אינדוס־טריעלע צענזוסען, זיינען זעהר אינטערעסאַנט.

רעדענדיג וועגען די קליינע אינדוסטריען אין דייטשלאַנד, שרייבט וו. זאָמבארט, אין דעם ארטיקעל „פערלאַגססיסטעם (הויז־אינדוסטריע)“, אין קאָנראַד'ס „האַנדוואָרטערבוך“: „עס קומט אויס פון דעם צענזוס פון 1907, אַז די פערלוסטען אין די קליינע אינדוסטריען זיינען כמעט אויסשליסליך בעשרענקט אויף אזוינע הויזליכע אינדוסטריען, וועלכע ווערען געוועהנליך בעשריבען אלס די אלטע, בעת די געווינסען געהערען צו די מאָדערנע הויזליכע אינדוסטריען“. די סטאַטיסטישע דאַטען בעשטעטיגען אויף דעם אופן, אַז „ביי דער איצטיגער צייט קומט פאָר אַ פרישע אויפלע־בונג אין די הויזליכע אינדוסטריען; אָנשטאָט יענע וואָס שטארבען אָב, וואַקסען אויס כמעט דיזעלביגע צאָהל“ נייע (ז. 242). פראָ־פעסאָר זאָמבארט צייגט אָן, אַז דיזעלביגע זאַך קומט פאָר אין דער שווייץ און בעציהט זיך אויף איינינגע נייע ווערק וועגען דעם ענין.*

דר. זש. גרונצל קומט צו אַ עהנליכען שלוס: „די ערפאַהרונג פון לעבען בעווייזט, אַז די הויז־אינדוסטריען זיינען ניט אַ פאָרם פון אינדוסטריעלער אָרגאַניזאַציע, וואָס האָט שוין אָבגעלעבט איהר צייט“ — שרייבט ער אין זיין פריהער־דערמאָנטען ווערק. „אין געגענטייל, עס ווייזט זיך ארויס, אַז זי פערמאָגט אַ גרויסע לעבענס־קראַפט אין געוויסע צווייגען. זי פערשפרייט זיך אין אלע צווייגען, וואו די האַנד־ארבייט האָט אַ פאָרצוג איבער דער ארבייט פון דער מאשין“ (ז. 46). זי האַלט זיך אויך אויף, וואו דער ווערטה פון דער ארבייט שטייגט זעהר פיעל אריבער דעם ווערטה פון דעם רויהען מאַטעריאַל; און ענדליך, אין אלע צווייגען, וואָס גיבען זיך אָב מיט ארטיקלען, וועלכע בייטען זיך שנעל מיט יעדען סעזאָן און די קאַפריזען פון דער מאָדע. און ער בעווייזט (ז. ז. 46 און 149), ווי די הויז־אינדוסטריען האָבען זיך פערמעהרט אין דייטש־

---

* „די הויז־אינדוסטריע אין דער שווייץ: אויסצוג אויס דער ערגעבניסען דער עידגענאָססישען בעטריעבסצאָהלונג פאָן אויגוסט 9, 1905; ע. ריזער, „ל'אינדוסטריע האָרלאָזשער“, צוריך, 1909; זש. בעק, „די שווייצערישע הויז־אינדוסטריע, איהרע סאָציאַלע אונדווירטהשאפט־ליכע לאַגע“, גרוטלי פעראיין, 1909.

לאַנד פון יאָהר 1882 ביז 1895, און װי זײ זײנען װײט פערשפּרײט אין עסטרײך, פראַנקרײך, דער שװײץ, איטאַליע, בעלגיען און ענג־לאַנד.

די שלוסען, צו װעלכע דר. װאַן דער באָרגהט קומט, זײנען כמעט דיזעלביגע. „עס איז אמת — זאָגט ער — אז די צאָהל בעלי־מלאָכות, װאָס ארבײטען אלײן, האָט זיך פערקלענערט אין די מעהרסטע אינדוסטריען; אָבער זײ שטעלען נאָך אלץ פאָר צװײ פינפטעל פון אלע אינדוסטריעלע אנשטאַלטען, און אין געװיסע אינדוסטריען אפילו מעהר װי א העלפט. אין דערזעלביגער צײט האָבען די קלײנע אנשטאַלטען (װאָס בעשעפטיגען פון אײנעם ביז פינף אַרבײטער) זיך פערגרעסערט אין צאָהל און זײ צעהלען כמעט א העלפט פון אלע אינדוסטריעלע אנשטאַלטען, און אין אײניגע גרופּען אפילו נאָך מעהר װי א העלפט."

װאָס געהערט קאָך'ס ארבײט „די דײטשע הױז־אינדוסטריע", פערדיענט עס ספּעציעל דערמאָנט צו װערען צוליב דער דיסקוסיע, װאָס עס ענטהאַלט מכח די מיטלען, װעלכע װערען פערטײדיגט פון אײן זײט אױסצוראָטען די הױז־אינדוסטריע, און פון דער אנדער זײט, צו פערבעסערן די לאַגע פון די ארבײטער און די אינדוסטריען גופא דורך קאָאָפּעראַציע, קרעדיט, שאָפּ־אינספּעקציע און דערגלײכען.

א. — די הױז־אינדוסטריען אין דער שװײץ.

מיר האָבען העכסט אינטערעסאַנטע מאָנאָגראַפיעס, װאָס בעהאַנדלען בעזונדערע צװײגען פון די קלײן־אינדוסטריען אין דער שװײץ, אָבער מיר האָבען נאָך ניט אזעלכע אומפאַסענדע סטאַטיס־טישע דאַטען, װי די װאָס זײנען דערמאָנט געװאָרען אין טעקסט, רעדענדיג װעגען דײטשלאַנד און פראַנקרײך. ערשט אין יאָהר 1901 איז געמאַכט געװאָרען די ערשטע פּראָבע צו בעקומען די גענױע צאָהל ארבײטער, װאָס זײנען בעשעפטיגט אין די פאַכען, װעלכע די שװײצערישע סטאַטיסטיקער בעשרײבען אלס „הױז־אינ־דוסטריע", אָדער „דער הױז־אינדוסטריעלע אנהאַנג דער פאַבריק־אינדוסטריע". ביז דאַמאָלסט זײנען די צאָהלען געװען „אַן אַב־סאָלוט אונבעקאַנטער סכום". פאַר פיעלע מענשען איז עס דעריבער געװען א נײע ענטפּלעקונג, װען אַן ערשטער אלגעמײנער אָבשאַץ,

וואס די פאבריק־אינספעקטארען האבען געמאכט, האט געגעבען די ציפער 52,291 ארבייטער אין אט דער קאטעגאריע, לגבי 243,200 מענשען, וואס זיינען געווען בעשעפטיגט אין אלע פאבריקען, גרויסע און קליינע, פון ריזעלביגע בראנזשען. עטליכע יאהר שפעטער איז שולער, אין „צייטונג פיר שווייצערישע סטאטיסטיק“, 1904 (איבער־געדרוקט זינט דאן אין א בעזונדער באנד) געקומען צו דער ציפער 131,299 מענשען, וואס זיינען בעשעפטיגט אין די הויז־אינדוסטריען. אט די ציפער, הגם זי איז פיעל נעהענטער צו דער ווירקליכקייט ווי די פריהערדיגע, איז דאך נאך אלץ נידעריגער איידער די ווירק־ליכע ציפער. ענדליך האט אן אפיציעלער צענזוס פון די אינ־דוסטריען, וואס איז געמאכט געווארען אין יאהר 1905, געגעבען די ציפער 92,162 מענשען, בעשעפטיגט אין די הויז־אינדוסטריען אין 70,873 אנשטאלטען, אין די פאלגענדע צווייגען — מעקסטילען, זייגערס און ציערונג־זאכען, שטרוי־פלעכטעריי, קליידונג, האלץ־שניצעריי און טאבאק. זיי שטעלען אויף דעם אופן מיט זיך פאר מעהר ווי א פערטעל (28½ פראצענט) פון די 317,027 פועלים, וואס זיינען בעשעפטיגט אין דער שווייץ אין אט די בראנזשען, און 15 מיט זיבען־צעהנטלעך פראצענט פון אלע אינדוסטריעלע פועלים, וועלכע האבען געצעהלט 585,574 אין יאהר 1905.

פון אט די אקארשט־דערמאנטע 92,162 ארבייטער, וואס זיינען רעגיסטרירט אין די הויזליכע מלאכות, געהערן כמעט ¾ (66,061 אין 49,168 אנשטאלטען) צו דער טעקסטיל־אינדוסטריע, דערהויפט ביי שטריקעריי און זייד; דאן קומט דער זייגערמאכער־פאך (12,871 פערזאן אין 9,186 אנשטאלטען), שטרוי־פלעכטעריי און קליידונג. אבער אט די ציפער זיינען נאך אלץ ניט פאלשמענדיג. ניט נאר ז״נען אייניגע קלענערע צווייגען פון די הויזליכע מלאכות ארויס־געלאזט געווארען פון דעם צענזוס, נאר עס זיינען אויך ניט גערע־כענט געווארען די קינדער אונטער 14 יאהר, וואס ארבייטען אין די הויזליכע מלאכות און ווערען געשאצט ארום 32,300. אויסער דעם, אזוי ווי דער צענזוס איז געמאכט געווארען אום זומער, אין סעזאן פון „אנגעפאהרענע פרעמדע“, איז א היבשע צאהל, וואס איז בעשעפטיגט אין פערשיידענע הויזליכע מלאכות אום ווינטער, ניט אריינגעגאנגען אין צענזוס.

מען מוז אויך בעמערקען, אז דער שווייצערישער צענזוס

רעכענט אונטער'ן נאָמען „היים־ארבייט“ נאָר אזוינע „אָבהענגיגע פון די אינדוסטריעלע ארבייטגעבער“, וועלכע שטעלען ניט פאַר קיין בעזונדערע פאַבריקען, וואָס שטעהען אונטער דער אויפזיכט פונ'ם ארבייטגעבער; אזוי אז די ווערקשעפּער און קליינע פאַבריקלעך, וואָס פערקויפען זייערע פּראָדוקטען דירעקט צו די געברויכער, אָדער די וואָס ווערען דירעקט פערוואַלטעט פון קליינע בעליבתים, ווערען ניט אריינגערעכענט אין דער קאַטעגאָריע. ווען מען נעהמט אָט דאָס אַלץ אין בעטראַכט, מוזען מיר איינשטימען מיט דעם שלוס, אז „די הויז־מלאָכות זיינען פיעל מעהר פערשפּרייט אין דער שווייץ איידער אין וועלכען־עס־איז לאַנד פון אייראָפּאַ“ (א חוץ רוסלאַנד), וואָס מיר געפינען אין א גרויסען נייען ווערק — „די ווירטשאַפטליכען אונד זאָציאַלען פערהעלטניססע אין דער שווייצערישען היימארבייט“, ציריך, 1910־11, ז. 27 — וואָס איז נעדרוקט געוואָרען אין פערבינדונג מיט דער אויסשטעלונג פון די שווייצערישע הויז־אינדוסטריען, און רעדיזשירט געוואָרען פון העררן זשאַק לאָרענץ.

א בעדייטענדער שטריך, וואָס צייגט זיך ארויס פון אָט דעם לעצטען ווערק, איז דאָס, וואָס מעהר ווי א העלפט פון די ארבייטער, וואָס זיינען בעשעפטיגט אין די הויז־מלאָכות, האָבען אנדערע הכנסות אחוץ פון די דאָזיגע מלאָכות. זעהר פיעל זייערע בעטרייבען אגריקולטור, אזוי אז מען פלעגט זאָגען, אז אין דער שווייץ איז די הויז־מלאָכות־פראַגע פּונקט אזויפיעל א פּ ו י ע ר י ם ־ פראַגע, ווי אַן ארבייטער־פראַגע.

עס איז אונמעגליך דאָ צו רעזומירען די אינטערעסאַנטע דאַטען, וואָס געפינען זיך אין די ערשטע פיער אָבשניטען, וועלכע הערר לאָרענץ האָט פערעפענטליכט, און וועלכע בעהאַנדלען די באַוועלזייד און לייווענט־אינדוסטריען, מיט זייערע קעמפפען געגען דער מאַשין, זייערע מפּלות אין איניגע בראַנזשען און זייער כח צו בלייבען ביי דאָס זייעריגע אין אנדערע בראַנזשען, און אזוי ווייטער. איך מוז דעריבער אָבשיקען דעם לעזער דירעקט צו אָט דעם זעהר לעהררייכען ווערק.

דער סוף.

ווערט אַ מיטגליעד אין דער

קראָפּאָטקין ליטעראַטור געזעלשאַפט!

די קראָפּאָטקין ליטעראַטור־געזעלשאַפט האָט זיך געשטעלט די אויפגאַבע צו שאַפען אַ וויסענשאַפטליכע סאָציאַל־פּאָליטישע ליטעראַטור אין אידיש. זי טראָגט קראָפּאָטקין'ס נאָמען און אנער־קענונג פון זיין גרויסער פּערזענליכקייט אלס לעהרער און קעמפּפער פאַר פרייהייט. אויסער זיינע ווערק וועט די געזעלשאַפט ארויס־געבען די בעריהמטע ווערק פון די סאָציאַליסטישע און אנארכיס־טישע קלאַסיקער, ווי אויך פון די מאָדערנע וויסענשאַפטליכע שרייבער.

די געזעלשאַפט האָט אָנגענומען די פאָלגענדע סטאַטוטען:

1. דער צוועק פון דער געזעלשאַפט איז ארויסצוגעבען סאָ־ציאַל־וויסענשאַפטליכע ווערק אין אידיש.

2. יעדער איינער, וואָס סימפּאַטיזירט מיט דער אויפגאַבע פון דער געזעלשאַפט און צאָהלט איין 1 דאָלאַר אַ יאָהר, קען אויפ־גענומען ווערען אלס מיטגליעד.

3. יעדער מיטגליעד בעקומט צוגעשיקט פריי אַלע ביכער, וואָס די געזעלשאַפט גיט ארויס דורכ'ן יאָהר.

4. איין מאָל אַ יאָהר קומט פאָר אַ גענעראַל־פערזאמלונג פון די מיטגליעדער, אויף וועלכע עס ווערט אָבגעגעבען אַ יעהר־ליכער בעריכט פון דער טהעטיגקייט פון דער געזעלשאַפט און עס ווערען געוועהלט די נויטיגע פערוואַלטער.

אלס פּרעמיום פאַר נייע מיטגליעדער גיט די געזעלשאַפט איהרע פריהערדיגע אויסגאַבען פאַר העלפט פּרייז.

אַלע געלדער זאָלען געשיקט ווערען צו אונזער טרעזשורער:

DR. J. A. MARYSON,
250 East Broadway, New York.

די קראָפּאָטקין ליטעראַטור געזעלשאַפט

האָט ביז איצט אַרויסגעגעבען די פאָלגענדע ווערק פון פּעטער קראָפּאָטקין:

מעמואַרען פון אַ רעוואָלוציאָנער

איבערגעזעצט פון ג. דייוויד, אונטער דער רעדאַקציאָן פון דר. י. א. מעריסאָן.

יובילעאום אויסגאַבע

מיט אַ פאָררעדע פון געאָרג בראַנדעס.

דאָס בוך איז אַן אויטאָביאָגראַפיע פון פּעטער קראָפּאָטקין און ענטהאַלט געטרייע און העכסט אינטערעסאַנטע בילדער פון דער רעוואָלוציאָנערער בעוועגונג אין רוסלאַנד, דער שווייץ, פראַנקרייך און ענגלאַנד, פון די 70יגער יאָהרען פון פאָריגען י. ה. ביז דער לעצטער צייט.

526 זייטען פון גרויסען פאָרמאַט, דע לוקס אויסגאַבע, האַלב לעדער און סילק, עקסטרא פּאַפּיער, פּרייז $1.50 נעט. פּאָרטאָ פריי.

געגענזייטיגע הילף
ביי חיות און מענשען

מיט אַ ספּעציעלער פאָררעדע פון פּערפאַסער צו דער אידישער אויסגאַבע.

איבערזעצט פון דר. י. א. מעריסאָן.

448 זייטען, שעהן געבונדען אין עקסטרא קלאָטה, פּרייז $1.00, פּאָרטאָ פריי.

פעלדער, פאַבריקען און ווערקשעפּער

איבערזעצט פון דער לעצטער פערגרעסערטער ענגלישער אויסגאַבע פון דר. י. א. מעריסאָן.

410 זייטען, שעהן געבונדען אין עקסטרא קלאָטה, פּרייז $1.00, פּאָרטאָ פריי.

בוכהענדלער קענען בעקומען אַלע אונזערע אויסגאַבען דורך אונזער איינציגען הויפּט־אַגענט:

מייזעל'ס פערלאַג

424 Grand Street, New York.

.ווילנא

Toronto Jewish Public Library
THIS BOOK MAY BE KEPT
21 DAYS
and may be renewed once, if no application has been registered for it.
A fine of 4 cents a day is charged, if the book is kept after the last date stamped below. No book will be issued while a fine remains unpaid.

AUG 19 '68
OCT 4 '68
APR 15 '69

JEWISH PUBLIC LIBRARY
יידישע ... ביבליאטעק טאראנטא

2943 וויסענשאפט

פ. קראפאטקין

פעלדער פאבריקן און ווערקשטעטן

AUG 19 '68 | 4546

וויסנשאפט.

2943